

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
K Ø B E N H A V N

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

DR. VILLADS CHRISTENSEN

FEMTE BIND

K Ø B E N H A V N
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1915--16

INDHOLD.

AFHANDLINGER.

Side

Dr. phil. <i>Villads Christensen</i> : »Sorø Kloster- eller »Det gamle Stopperi«. En Gaard paa Vesterbro. Med et Kort.....	1
— Et Areal, som København har mistet. Med tre Kort.....	161
— Pesthuspengene	272
— Stadsmusikanten.....	321
Arkivsekretær <i>Holger Hansen</i> : Natural- og Husholdningskabinet- tet paa Charlottenborg.....	181
— Fattigvæsenets Lotterier.....	503
Xylograf <i>F. Hendriksen</i> : Øerne i Stadsgraven ved Vestervold og det selskabelige Foreningsliv paa Øen »Capri» Med tre Bil- leder og et Kort.....	481
Postekspedient <i>H. Hjorth-Nielsen</i> : Hans Blasen i Pæretæet. Med Billede	118
Professor <i>E. Ingerslev</i> : En københavnsk Kvaksalverske i Tiden 1810—30	27
Stud. mag. <i>B. Tengnagel Jørgensen</i> : Kopulationsskatten 1660—1869 — Gøglere og Forevisere i København i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel.....	141
Oversergent <i>V. Krohn</i> : Krigergraven paa Garnisons Kirkegaard. Med to Billeder	516
Sognepræst <i>H. D. Lind</i> : Fra Søofficerskolens Forhistorie.....	127
Oberst <i>Emil Madsen</i> : Bidrag til Københavns Historie særlig i Kristians IV.s Tid:	401
I. Yderligere Oplysninger om Kvarteret ved Holmens Kanal	202
II. Rosenborg Have	214
Kongens Møller i Københavns Len paa Kristian IV.s Tid	295, 462
Havnedirektør <i>H. C. V. Møller</i> : Brudstykker af Københavns Havns Historie. Efter Aktstykker i Havnevæsenets Arkiv. I. Knip- pelsbro. Med fire Billeder.....	241

	Side
Boghindermester <i>A. Nielsen</i> : En københavnsk Haandværkssvend paa Vandring	287
Underbibliotekar <i>R. Paulli</i> : En Vise om Kristianshavn	231
<i>H. Trier</i> : Fra de 32 Mænds Foredrelestedid	155
— Strømpevæverslægten Warburg.....	435
Professor <i>H. Weitemeyer</i> : Dyssel-Falkenskjold	66
— Forløberne for Assistenskirkegaard paa Nørrebro	81

OPTEGNELSER OG BREVE.

En Malajdrengs mærkelige Oplevelser. Ved <i>Hjalmar Bendahl</i> ..	309
Københavnere i Udlandet. Breve angaaende Februarrevolutionen 1848 fra Læge <i>J. Adler</i> . Ved <i>H. T.</i>	390

SMAASTYKKER.

1. Violinbygger <i>Johannes Hansen</i> . Af <i>H. T.</i>	72
2. Et Nytaarstaffel hos <i>Kristian VIII.</i> Meddelt af Bibliotekar <i>Julius Clausen</i>	74
3. En Privatdocent i København 1774. Af <i>M. Vogelius</i>	76
4. Skydeselskabets Papegøje.....	78
5. Bellis Hunde- og Abetheater. Ved <i>V. Chr.</i>	79
6. Kvaksalversken <i>Ane Larsens</i> Lærlinge. Af Kredslege <i>Carøe</i>	238
7. Et Par Oplysninger om <i>Adam Oehlenschlägers</i> 's Fader. Ved <i>Villads Christensen</i>	318
8. Malajdrengens Oplevelser. I. Af Professor <i>D. Simonsen</i> . II. Af <i>H. T.</i>	396
9. Et gammelt Musikinstrument. Af <i>Villads Christensen</i>	398
10. Fra Kongens Nytorv. Ved <i>C. Behrend</i>	400
11. Et Par samtidige Meddelelser om Byens Brand 1728. Ved Arkivsekretær <i>Fr. Jürgensen West</i>	477
12. Ikke for lange Prædikener.....	479
13. En Ligkassebedrøver. Ved Professor <i>H. Weitemeyer</i>	480
14. Fordringsfulde Krigsfanger.....	542
15. En Mindetavle	543
 Rettelser.....	 544
Register	545

»SORØ KLOSTER«
ELLER »DET GAMLE STOPPERI«.
EN GAARD PAA VESTERBRO.
AF
DR. VILLADS CHRISTENSEN.

MEDENS det gamle Københavns Grund har været bebygget saa længe, at man kun i meget faa Tilfælde kan føre en Ejendoms Historie tilbage til dens første Begyndelse, er Forholdet anderledes uden for de gamle Volde. Her kan man næsten overalt fastslaa det Tidspunkt, da hver enkelt Plads er bleven bebygget; og enhver Ejendoms Historie kan føres tilbage til det Tidsrum, da Pladsen endnu henlaa som en øde Tomt.

Dette gælder saaledes den Ejendom paa Vesterbrogade, som her nærmere skal omtales. Det er Husrækken fra Hjørnet af Valdemarsgade og ud efter, Matr. Nr. 48 i Udenbys Vester Kvarter.

1. Værtshuset Sorø Kloster.

I den ældste Tid, før Bebyggelsen begyndte, udgjorde Grundene her en Del af den historieløse Vesterfælle, som oprindelig gik helt ind til Kalvehaven og Røsenaaen, og som endnu langt op i 19. Aarh. naaede ind til nuværende Oehlenschlägersgade. Det ene Aarhundrede gik efter det andet, uden at nogen Forandring herude fandt Sted. Byhyrden drev om Sommeren sit Kvæg paa Græs

paa den flade Fællede; men ellers havde ingen Ærinde herud. Der var kun to faste Punkter paa Vesterfælled at søge til: Pesthuset og Galgen, og de skyedes begge. Uden for Fælledens Hegn og Grøft gik Færdselen livligt nok ad Roskilde Landevej; men de fleste skyndte sig forbi den øde og uhyggelige Fællede — Pesthusfælleden, som man undertiden ser den kaldt. Den Ejendom, vi her beskæftiger os med, laa netop ved den Vej, som over Fælleden førte ned til Pesthuset.

Fælleden var Byens Ejendom, og de Nybyggere, som efterhaanden slog sig ned i Udkanten af den, maatte søge Fæste paa Jorden af Magistraten. Det ældste Fæstebrev paa Matr. Nr. 48 er fra 1675, da Grunden beskrives som »en ledig og uindhegnet Plads, som Andreas Rasmussen Brygger begærer«. Andreas Rasmussen afstod den siden til Jens Andersen, der i 1680 fik Pladsen udvidet med nogle gamle Huller og Grave, og i 1684 yderligere med et Stykke Jord, der laa op til Sct. Hans Kirkegaard (Pesthuskirkegaarden)¹⁾. En Bygning paa dette Jordstykke nævnes første Gang i 1706, da Jens Andersens Svigersøn Anders Jørgensen solgte Huset til Niels Biørnsen, som derefter af Magistraten fik Fæste paa Grunden. Fæstebrevet udviser, at Ejendommen allerede da med Have og Vænge udgjorde over 17,000 Kvadratalen eller godt og vel en Tønde Land. Heraf svarede i aarlig Afgift til Kæmnerkassen 8 Rdlr.²⁾

Den følgende Fæster, Skomager og Gæstgiver Christen Hansen Tønder, var gift med Mette Biørnsdatter og altsaa formodentlig Niels Biørnsens Svoger eller Svigersøn. Han døde i »den svage Tid«, d. e. i Pesten 1711, og i Anledning af Skiftet efter ham faar vi i 1712 den første Beskrivelse af Bygningerne. De har tilsammen dannet en lille tarvelig Gaard. Forhuset mod Vejen var en

¹⁾ Kbhvns. Dipl. III, 801.

²⁾ Dette og de øvrige Fæstebreve findes i Magistratens Kopibøger.

lav En-Etages Bygning med Lervægge og Straatag, dog med to Rader Tagsten forneden. Indgangen var ad et lidet Bræddeskur dækket med Tagsten. Der var tre Ud-huse, alle med lerklinede Vægge og Halmtag, indrettede efter landlig Skik til Tørvehus, Huggehus, Staldrum og Lo. Ved Enden af Huset ud til Vejen var en lille Kaal-have med en Brønd, bag ved Gaarden en Keglehave og en anden liden Have med adskillige Slags Frugttræer og endelig et Stykke Markjord op til Kirkegaarden. Det hele vurderedes til 1000 Rdlr.¹⁾

Gaarden var indrettet til Værtshus, og efter det ud-hængte Skilt førte den Navnet »Sorø Kloster«. Navnet viser, at Værtshuset — ligesom de andre nærliggende Gæstgiversteder »Holbæk« og »Kallundborg Herberg« — har søgt sine Kunder blandt de sællandske Bønder, der kom agende ind ad Vesterbro. Og det gjorde ingen For-andring heri, at Ejendommen i 1718 blev købt af en Mand, der ikke selv kunde drive Værtshushold, nemlig Underfoged i København, senere Landstingshører Hans Knudsen Sølling. Han lod Gæstgiveriet fortsætte ved en Bestyrer, og endnu da han i 1731 solgte Ejendommen, hang det gamle Skilt med Sorø Kloster over Døren. Men formodentlig er det snart derefter bleven nedtaget; thi den Mand, som nu rykkede ind, havde helt andre Planer med Ejendommen.

2. K a p u n s t o p p e r i e t.

Den nye Ejer var kongelig Køkkeninspektør C h r i s t o f f e r N e l l i n g, en lidt eventyrlig Person, hvis be-vægede Levnedsløb giver ham en særlig Stilling mellem den Tids Husejere paa Vesterbro.

I sin Ungdom blev han brugt som Spion eller An-

¹⁾ Vurderingsforretninger i Raadstuearkivet. Skifte i Landsar-kivet.

giver under den store nordiske Krig og fik derved sit Navn knyttet til adskillige mere berømte Personers i Datiden. Han fortæller herom i en Ansøgning til Kongen, at han stedse har regnet det for sin Ære og Pligt, som et indfødt Landsens Barn, ved alle Lejligheder at skade Hans Majestæts og Landets Fjender, »hvorom endnu haves et levende Bevis paa den i Citadellet Frederikshavn siddende bekendte Person Johan Nordkratz¹⁾ foruden andre opbragte fordægtige Brevskaber«. For at indhente saadanne fornødne Efterretninger har han maattet anvende anselige Bekostninger med Rejser og andet mere, ja endog ofte været i Livsfare. Da han saaledes en Aften vilde gaa ud af sit Hus i Toldbodgade, blev han hugget og ilde medhandlet, »saa at jeg som en død Mand igen blev indbaaren og derefter i lang Tid maatte holde mig hjemme i mit Hus af Frygt for oftere at blive overfaldet og tilsidst rent miste Livet«. Den Virksomhed, han saaledes roser sig af at have udfoldet, med »indløbne Kundskaber og rene Opdagelser«, belyses nærmere gennem forskellige Attester. Han har i 1719 faaet det Vidnesbyrd af en under Krigen nedsat Inkvisitions-Kommission, at han har givet adskilligt af Interesse tilkende og ellers ladet sig meget villig og tjenstfærdig beté. Og hans vigtigste Bedrift skildres i en Attest af Admiral Judicher, givet ham i 1718:

Anno 1715 den 14. Nov. kom her en Lybækker paa Reden, navnlig Jokum Jørgensen, som den 13. dito var gaaen fra Malmø i Skaane, ladet med Allun. Samme Dato, de var sejl-færdige fra fornævnte Malmø, var der kommen en *Expresse* fra Senatet i Stockholm, navnlig Greve Horn, med en Pakke Breve, som han leverede samme Skipper for igen at levere i Lybæk til videre Befordring. Men som Skipperen formedelst haardt Vejr mistede sine Ankere i Søen, kom han her ind paa Københavns Red at ligge, hvor da Christoffer Nelling, Borger af København, boende i Toldbodgaden, den 18. dito kom i Er-

¹⁾ John Norcross.

faring om fornævnte Breve, hvilket han straks for Velbaarne Hr. Baron Rantzau og mig angav, Ord fra Ord som oven meldt er, hvorpaa jeg tillige med Schouthbynacht Gude den 29. ditto næst efter var ombord paa benævnte lybske Galioth og fandt fornævnte Breve efter Beretning, hvilke jeg leverede straks i det kongelige Geheimkonseil, udi hvilken Pakke var Veksler paa 70.000 Rdl., som skulde betales fra Hamborg til Wismar, foruden nogle andre Breve. Ligeledes haver forbemeldte Christoffer Nelling angivet den 11. April indeværende Aar og paa-greben tillige med Hr. Kommandør Tordenskjold paa Dragør en Engelskmand navnlig Johan Nordcratz, som ansaas for en Spion, men siden er kommen udi Erfaring at det var en Kaperkaptajn eller, snart at sige, en Sørøver fra Gothenborg. Og som Christoffer Nelling har ladet se stor Nidkærhed saa vel i det ene som i det andet af disse Poster, saa har jeg ej alene villet ham denne min Attest meddele, men endog aller-underdanigst have ham rekommenderet til hvis han for sin Fremtarv allerunderdanigst haver at søge.

Bremerholm den 4. Maj 1718.

Olaus Judicher.

Ogsaa af Admiral Sehested havde Christoffer Nelling faaet en Attest for udvist Nidkærhed under Krigen mod Sverrig, dog drejede det sig denne Gang kun om en forholdsvis ringe Ting. Engang i April Maaned 1716 bragte Skovshoveds Fiskere til Bremerholm en hollandsk Skipper, som de havde taget i Rungsted Kro, hvor han i Druk-kenskab pralede med, at han vilde gaa til Helsingborg. Han blev holdt i Arrest en halv Snes Dage, men da han ikke fandtes i Besiddelse af Breve eller andet, hvorfor han kunde straffes, blev han igen løsladt og kom da i Logis hos Christoffer Nelling i Toldbodgade. Den nidkære Borger benyttede Lejligheden til at fratage Hollænderen hans Papirer, og det viste sig da ganske rigtig, at der blandt disse fandtes et Brev fra Købmand Pelt i København, at Hollænderen paa hans Vegne skulde gaa til Helsingborg og der modtage et Skib. Pelt maatte derefter stille Kaution for, at han ikke oftere vilde sende nogen

med Kommission til Fjendens Land, saa længe Krigen varede, og Hollænderen fik Tilhold om paa egen Bekostning at begive sig direkte hjem til Holland. — Admiral Sehested kan derfor give Christoffer Nelling den Anbefaling, at »han dengang Aar 1716 lod se al Slags Nidkærhed til H. Kgl. Mayts. Tjeneste, og hvor han noget kunde komme i Erfaring om, som kunde hindre H. Kgl. Mayts. Tjeneste, saa har han det angivet.«¹⁾

Det ser ikke helt tiltalende ud, at Nelling benytter Lejligheden til at undersøge sin Logerendes Gemmer og bemægtige sig hans Brevskaber, og det kunde være interessant at vide, hvorledes Forholdet mellem ham og Hollænderen efter den Tid har udviklet sig. Christoffer Nelling fortæller nemlig selv, at da Hollænderen Aaret efter igen kom til København, var han atter i hans Hus i Toldbodgaden; men om det var for det onde eller det gode, han aflagde denne Visit hos sin fordums Vært, siger Nelling intet om, ej heller, om den muligvis stod i Forbindelse med Overfaldet i Toldbodgade.

Imidlertid udeblev Lønnen for hans Fortjenester ikke. Allerede fra Ungdommen har han haft Forbindelse med Hoffet; thi han omtaler, at han i otte Aar har tjent i Dronning Charlotte Amalies Sølvkammer, og denne Tjeneste maa altsaa ligge før Aaret 1714, da Enkedronningen døde. Men ellers var han af Profession Brændevinsbrænder, og som saadan opføres han i københavnske Skattemandtaller i Aarene 1717—1725. Efter Krigens Afslutning begynder imidlertid paany Hoffet at interessere sig for ham. Han nævnes i 1722 som Husgeraadskarl hos Prins Karl paa Charlottenborg, i 1730 som Vice-Køkkenskriver hos Prinsesse Sofie Hedevig og endelig fra 1733 som Hofleverandør.

Det var da som Køkkeinspektør og Hofleverandør,

¹⁾ Magistratens Kopibog 1750 A. Nr. 49.

han flyttede ind i Gaarden paa Vesterbro. Han opførte nye Bygninger, anlagde en ny Have og indrettede i Gaarden et Kapunstopperi, for »efter sit Embede at kunne forsyne Hoffet med en og anden fornøden Ting, som ikke alle Tider kunde være ved Haanden«. Fra den Tid mistede Gaarden sit gamle Navn Sorø Kloster og kaldtes mere prosaisk *Sieur Nellings Kapunstopperi*.

Men Christoffer Nelling havde dog ikke under alle sine Hofstillinger glemt sin gamle Virksomhed som Brændevinsbrænder, og efter at være flyttet ud paa Vesterbro gjorde han gentagne Forsøg paa at faa den i Gang igen. Først købte han i dette Øjemed en Gaard i Store Kongensgade ved Grønland. Denne Gaard havde sidst tilhørt Lieutenant Jakob Johannes Qvandt, der i 1733 havde tilkøbt sig Retten til her at brygge og brænde samt ud-sælge i Fustager, Kander og Potter. Denne Rettighed fulgte nu med Gaarden; men Christoffer Nelling udnyttede den i et saadant Omfang, at det bragte ham i Konflikt med Bryggerlauget. Lauget paastod, at Privilegiet ikke gav Ret til andet end til at brygge Dobbeltøl eller Sundhedsøl og deraf sælge til private Husholdninger, men ingenlunde til at levere Øl til Værtshusholdere og Marketendere, saaledes som Christoffer Nelling gjorde. Det kom til en Proces herom, som førtes lige til Højesteret. Nelling tabte Sagen, og han skilte sig derefter af med Gaarden i Store Kongensgade, som nu ikke længer havde nogen Interesse for ham.¹⁾

Nogle Aar senere gjorde han et nyt Forsøg paa at faa Lov til at brygge og brænde. Det var denne Gang hans gamle Forbindelser ved Hoffet, der skulde hjælpe ham, og i 1749 henvendte han sig direkte til Kongen med en Ansøgning.

Han fortæller i denne, at han efter Kristian VI.s Død

¹⁾ Sæll. Tegnelser 1742, 6. Juli, 3. Aug. og 28. Dec.

havde mistet Stillingen som Hofleverandør, og at hans store Ejendom paa Vesterbro derefter var bleven ham til Byrde. Han beder derfor Kongen om at afkøbe ham Gaarden, som kunde blive den kongelige Hofspisning til Nytte og Fordel, da den var vel indrettet til Kapunstopperi og all Fjerfæs Fedning, havde gode Lejligheder til Mælkning og i det hele en belejlig Situation. »Men skulde Deres kongelige Majt. ikke finde allernaadigst Behag i dette allerunderdanigst proponerede Gaarde-Køb, understaar jeg mig herved allerunderdanigst at udbede denne høj-kongelig Naade, at jeg i denne Gaard, som nu af mig beboes, maatte forundes allernaadigst Tilladelse at brygge alle Slags Øl, brænde Brændevin, og samme i Fustager, Potter og Kander til alle og enhver at udsælge og udsælge lade, samt at saadant Privilegium maatte vedblive Gaard og Grund, i hvis Eje den end kommer, til en evig Amindelse paa Monarkens store Naade imod en redelig gammel Hoftjener, der, som før er meldt, med Redelighed og Troskab har tjent ved fire Hoffer af det velsignede danske Kongeslægt, hvis Æt Gud selv vil lade blive evig varende, saalænge Verden staar.«

Paa det første Forslag, om Gaardkøbet, reflekterede Kongen slet ikke. Angaaende det andet Projekt blev Magistratens Erklæring indhentet, og derved fik Bryggerlauge's Oldermænd, Nikolaj Fincke, Lejlighed til at udtale sig. Som man kunde vente, mødte han ikke Nellings Andragende med synderlig Venlighed.

»Hvad der haver anlediget Sr. *Christoffer Nelling* at gøre allerunderdanigst Ansøgning om at faa Tilladelse til at brygge alle Slags Øl og brænde Brændevin udi hans tilhørende, iboende og paa Vesterbro beliggende Gaard, og samme i Fustager, Potter og Kander til alle og enhver at udsælge og udsælge lade, vides ikke, da det er bekendt, at han baade før og siden han kvitterede hans forhen tilhørende og i Store Kongensgade beliggende

Gaard, hvortil var fri Bryggeri, haver levet af sine Midler, og fremdeles kan leve af dem, uden dertil at behøve nogen videre Hjælp eller Assistance. Det eneste, som efter mine Tanker har animeret ham dertil, er den store Begærlighed, han har til at præjudicere og fornærme Bryggerlauget, paa hvad Maade det end ske kan; thi da han havde den ommeldte Gaard udi Store Kongensgade og der betjente sig af det dertil værende Fribryggeri, eks-tenderede han det saa vidt, at han bryggede aarligen saa meget som 3 à 4 Bryggere i Lauget«. At han nu har lig-nende Planer for igen, tvivler Oldermænden ikke om; for-modentlig vil han søge at faa ikke blot alle de uden Por-tene boende Øltappere, men endogsaa alle i Frederiks-berg By til at tage deres Øl hos ham, hvorved han kunde »tilvinde sig langt mere Næring end som 4 à 6 Bryggere ellers haver.«

Bryggerne havde netop nogle faa Aar forinden gjort smertelige Erfaringer om, hvad et saadant Privilegium kunde koste dem. Christoffer Nellings Nabo, Stempel-papirs-Forvalter Oluf Lyegaard i Gaarden Nr. 49 »Den flakte Adler« eller »Stadt Hamborg«, havde haft just et saadant Privilegium som det, Nelling nu ansøgte om. Det havde ført til, at Lauget i 1741 maatte afkøbe ham Gaar-den for 6031 Rdlr. og tre Aar efter sælge den, uden Pri-villegium, for 1400 Rdlr., altsaa med et kontant Tab af 4631 Rdlr. foruden Renter. Intet Under, at Oldermænden paa det indstændigste besvor Magistraten at modsætte sig Nellings Forlangende.

Det gjorde Magistraten da ogsaa, og Ansøgningen blev derefter afslaaet af Kongen.¹⁾

At Christoffer Nelling har været en meget bjergsom Mand, er troligt nok; men Bryggernes Dom om ham præ-ges dog først og sidst af, at han har været deres frygtede

¹⁾ Supplikprotol 5 A. Nr. 1 (Rigsark.).

Konkurrent. Og i stærk Modstrid til Oldermændens Udtalelser staar det Skudsmaal, som Nelling faar af Magistraten, skønt dette rigtignok paa den anden Side er holdt i saa overdrevne Udtryk, at man tvivler om, det kan være helt oprigtigt ment. Den Skrivelse, hvori disse Udtalelser forekommer, drejer sig om en Grøft, der gik langs med Vejen ud for Nellings Ejendom, og som var saa bred og dyb, at den let kunde foraarsage Ulykker, særlig da Vejen her kun var 3 Alen bred (!). Kæmneren og Magistraten ønskede derfor Grøften tilkastet, og det hedder i den derom mellem Kæmneren og Magistraten førte Korrespondance: »Som det er bekendt, at Sr. Christoffer Nelling er noksom saa retsindig, at han velvillig finder sig udi alt, hvis billigt og rimeligt er, særdeles naar det sigter til Sikkerhed og Nytte in publico, saa paatviler Magistraten heller ikke, at han jo og lader forandre indbemeldte Grøft efter Forslaget, naar Hr. Stadskæmner behager derom at tale med ham.«

Men Sr. Nelling deklarerede, at han aldeles ikke kunde miste Grøften, saasom Vandet fra hans Kælder og Gaard intet andet Afløb kunde faa, og Magistraten maatte bekoste 20 Rdlr. til en Afløbsrende i Bunden af Grøften for at faa Tilladelse til at kaste den til.¹⁾

Efter Aar 1752 forsvinder Christoffer Nellings Navn af Mandtallerne, og han er da formodentlig død. Hans Enke Cathrine Margrethe Cortz beholdt Gaarden efter ham. Deres Ægteskab var barnløst; men ved Testamente var en Slægtning af Manden, Christoffer Nelling junior, indsat til Arving. Han kom ogsaa omsider i Besiddelse af Gaarden, men først efter at den i Mellemtiden havde været paa andre Hænder. Den tilhørte i nogle Aar en Sr. Nicolai Wognsen, og blev derpaa i 1769 købt af en Franskmand, Traktør *Pierre Percin*. Han genoptog Virk-

¹⁾ Kæmnerbreve I Nr. 106.

somheden med Fjerkræfedning og begyndte at bygge og forbedre paa Gaarden, men slap kun daarligt derfra. »Til min største Skade«, skriver han i 1770, »maa jeg fremmede Mand beklage at have faaet Murmester Høstmark til at arbejde for mig«. Høstmark har ikke selv passet sit Arbejde, men har i dets Sted haft slette Folk, som enten ikke har forstaaet at arbejde eller og i Fuldskab fordærvet Arbejdet. En Skorsten har maattet omgøres, og en Altan er ikke bleven gjort færdig, skønt Murmesteren havde faaet sin Betaling forud, dels 66 Rdlr. i Penge, dels for 28 Rdlr. Fedevarer fra Percins Stopperi. »Og da jeg nu er en fremmed Mand, som ikke har Forstand eller Evne til at indtale min Ret«, saa henflyr han altsaa til Magistraten i Haab om Beskyttelse mod saadan Overlast og intenderet Forurettelse. Magistraten lod da afholde en Synsforretning over det udførte Arbejde, og det viste sig, at Percin havde god Grund til sine Klager.

Men hans Virksomhed vilde ikke trives, og i 1771 gik han fallit. Gaarden blev af Skifteretten udlagt til den før nævnte Christoffer Nelling jun., der altsaa under de skiftende Ejere stadig har haft Penge staaende i Ejendommen. Percin var den sidste, som drev Kapunstopperi i denne Gaard, men endnu mange Aar efter hans Tid vedblev den at gaa under Navnet »Det gamle Stopperi«.

3. T o b a k s f a b r i k k e n F r i h e d e n .

Christoffer Nelling junior nævnes i de Aar, han ejede Gaarden, som Registrator, senere Fuldmægtig i Rentekammeret og Bogholder. Han døde i 1796 som Kammerraad. Men allerede længe forinden havde han skilt sig af med Gaarden; og et Par entreprenante, men temmelig uheldige Forretningsmænd, som derefter fik fat paa den, beredte den i nogle Aar en meget omtumlet Tilværelse.

Det var Hofagent Amberg og Konferensraad Jessenius Clasen.

Det var i de Dage, da Tobaksavlen florerede i Danmark og paa alle Maader støttedes af Regeringen. Den nordamerikanske Frihedskrig (1776—83), som vanskeliggjorde Tilførselen af Tobaksblade fra Amerika, havde drevet Priserne voldsomt i Vejret, og for de hjemlige Tobaksavlere var der Penge at tjene. Det blev en hel Mani at plante Tobak, og da Spekulationen var paa sit højeste, var hele Københavns Omegn fra Stadsgraven til langt uden for Søerne tilplantet med Tobak.¹⁾ Agent Søgaard drev Tobakspinderlavets Plantager paa Glaciere og paa den saakaldte Kirkegaardsfællede paa Nørrebro; Agent Schneider anlagde Tobaksplantager paa Gaardene Grøndal og Godthaab; Agent Borre beplantede Studevænget paa Frederiksberg og de store Marker, der hørte til »Den gule Hest« paa Vesterbro. Nu vilde Agent Amberg og Clasen dyrke Tobak paa Vesterfællede.

De to Mænd købte i 1778 Christoffer Nellings Gaard og fik derpaa Fæste paa Grunden af Magistraten. Amberg stod som Ejer, men det var Clasen, der paa hans Vegne førte Forhandlingerne. Det var ogsaa ham, der ansøgte om at faa overladt det fornødne Areal af Vesterfællede til Tobaksplantning. I Begyndelsen mødte han Modstand fra Stadens 32 Mænd, der ikke mente at kunne undvære Græsningen til Byens Kreaturer: Tobaksplanterne paa Glaciet havde allerede fortrængt flere Hundrede Kreaturer, som forhen plejede at græsse der. Men ufortrødent kommer Clasen igen: »Mindst havde jeg ventet dette Afslag«, skriver han, »just i det samme Øjeblik, da Tobakspinder-Lauget erholder det ansøgte paa Nørrefællede Bogholder Nellings Gaard er bleven købt, blot fordi jeg ikke har mindste Tvivl om, at bemeldte Jord

¹⁾ Bering Liisberg: Chr. Augustinus 57—59.

til saa nyttig et Brug, endog for det almindelige, gerne vilde overlades til bemeldte Gaard, hvor der findes god Lejlighed til Tobakstørring, og for hvilket Sted den i Henseende til Anordning og Opsigt samt lettere Arbejde ligger særdeles bekvem.« Omsider gav da Kommunalbestyrelsen efter, og i 1779 fik han Fæste for 5 Aar paa et Stykke af Fælleden, som strakte sig fra Ambergs Gaard og Galgemøllen ved Vesterbro ned mod det gamle Pesthus. Kæmneren havde ment, at en aarlig Fæsteafgift af 30 Rdlr. vilde være passende »i Henseende til dette Jordsmons Beskaffenhed, da samme er fuldt af Huller og Grave, som maa fyldes og jævnes, og har megen sumpig Grund, som maa udtørres, hvortil meget anselige Bekostninger vil udfordres«. Men Magistraten var mindre velvillig og satte Afgiften til 50 Rdlr. aarlig.

Nu var altsaa Amberg og Clasen bleven Tobaksavlere, og Christoffer Nellings Gaard var bleven et Aktiv i Tobaksfabrikken »Friheden«. Amberg blev Leder af den nye Virksomhed, medens Clasen indtil videre kunde ofre sig for sit Embede som Deputeret i den kongelige Skatkammerdirektion. Men det varede ikke længe. I 1783 — samme Aar som Freden sluttedes mellem England og Amerika — var Amberg fallit, og Clasen maatte overtage Ejendommen i eget Navn. Men to Aar efter var ogsaa han i en saa fortvivlet Stilling, at han maatte henfly til Kongens Naade for at blive hjulpet. I sin Ansøgning til Kongen opregner han — med Nummer og Litra som i en Regnskabsoversigt — alle de Ulykker, der fra mange forskellige Sider er styrtet ind over ham.

I Gaarden paa Vesterbro havde han indestaaende 4500 Rdlr., og han venter ikke at slippe den med et ringere Tab end 2500 Rdlr. Desuden havde han maattet overtage $2\frac{1}{18}$ af et Beløb paa 6675 Rdlr., »som Agent Amberg har fundet sig nødsaget til at tage af Tobaksfabrikens Fond«, hvilket bliver 4070 Rdlr. Samtidig havde han

spekuleret uheldigt i Aktier i Pramlaugget og i Østersøisk Kompagni, og tre Entrepriser, han havde sat Penge i, til de franske Eilande i Amerika, var mislykkede. Men alt dette var endda ikke det værste. Ulykkernes Toppunkt naaedes først, da det blev aabenbart, at hans Hustru, ham uafvidende, havde spillet i Tallotteriet og derved tilsat alt, hvad de ejede. Clasens Fremstilling af denne Familie-tragedie aabner os paa een Gang et Indblik i Tallotteriets Fordærvelighed og i hans Hustrus ægte kvindelige Natur.

Fru Clasen skulde have en Datter gift, og af sit moderlige Hjerte havde hun givet Datteren et rigeligere Udstyr til Brylluppet, end hun overfor Manden — Pigens Stedfader — vilde være bekendt. For at klare denne lille Uregelmæssighed gav hun sig da til i Smug at spille i Tallotteriet, og opmuntret af nogle heldige Forsøg i det smaa, lod hun sig forlede til stedse at gaa videre. »Hun havde derved det tilfælles med flere, først at spille for at vinde, siden for at erholde det tabte tilbage, og endelig af en Slags Fortvivlelse; og nu blev intet mere skaanet, som kunde tjene til at fortsætte Spillet«. Hun paadrog derved Manden en Gæld hos forskellige Kreditorer paa 8904 Rdlr. »Naar dertil lægges Beløbet for Aktier, som lød paa Ihændehaveren, og deriblandt 7 vestindiske, i en Tid, da de endnu gjaldt 300 Rdlr., og rent var bortsolgte, saa er jeg, inklusive mit Boskab, saa vidt det ikke daglig er for Øje, ved denne vanheldige Tildragelse skilt ved over 14,000 Rdlr.« Til Dækning heraf medgik hele hans Formue, og endda skylder han endnu paa denne Konto 1400 Rdlr., som han, hvad Øjeblik det skal være, kan blive stævnet til at betale.

Konferensraaden opgjorde sit samlede Tab ved alle disse uheldige Transaktioner til 25,197 Rdlr. Hans Udsigt til nogensinde at komme paa Fode igen var overmaade ringe, eftersom hans aarlige Gage i Skatkammer-

direktionen kun var 1200 Rdlr., af hvilket Beløb han endda kun fik de 200 Rdlr. udbetalt. Resten tilbageholdtes som Afdrag paa et Laan af 5000 Rdlr., der tidligere var blevet ham tilstaaet af den kongelige Kasse for at redde ham fra en øjeblikkelig Fallit. Med de 200 Rdlr. aarlig skulde han nu bestride sin Husholdning, forrente sin store Gæld og betale Afdrag paa sine øvrige Laan. Hans Stilling var saa fortvivlet, som den vel kunde blive.

»Dog oplives jeg ved det Haab, at Deres Kgl. Majt. selv vil finde det ynkverdigt, at et Institut, til hvis bedst mulige Forfatning jeg efter min ringe Evne selv i mange Aar haver medvirket, og hvoraf den kgl. Kasse har draget betydelige Fordele, skal ved sin smigrende Tilløkkelse for et vankundigt Fruentimmer, elendelig blive en Anledning til min og mine Børns fuldkomne Ødelæggelse«. Han betragter rent ud Staten, der opretholder Tallotteriet, som sin Hustrus medskyldige, og hans ydmyge Bøn er paa Nippet til at forme sig som et Krav: »Vel staar det ikke at bevise, hvor meget der af min Formue, uden mit Vidende og Villie, er indgaaet i den kongelige Kasse gennem Tallotteriet; men ved Betragtning af alle Omstændigheder tør jeg for min Konge og Herre frimodigen med en ren og uforfalsket Samvittighed forsikre, at samme maa have bestaaet i det allermindste i 12,000 Rdlr.«

Han beder derfor om, at det tidligere Laan paa 5000 Rdlr. maa blive ham eftergivet; at de 1400 Rdlr., som han endnu skylder af de bortspillede Penge, maa blive ham »tilbagebetalte«, som han har Dristighed nok til at udtrykke sig; og endelig at hans Gage maa blive forhøjet.¹⁾

Finanskollegiets Protokoller viser intet Spor af, at der er bleven taget Hensyn til hans Ansøgning. Des mere

¹⁾ Finans. Koll. Journal 1787 Nr. 189.

beskæftigede Kollegiet sig med Administrationen af Tobaksfabrikken, til hvilken der ogsaa af den kongelige Kasse var ydet et Laan, som Kollegiet nu paa bedste Maade maatte søge at redde ud af det almindelige Skibbrud.

4. Justitsraad Kildes Gaard.

Efter at have overstaaet disse bevægede Aar kom Gaarden paa Vesterbro endelig ind i rolige og sikre Forhold. De følgende Ejere var Folk, der kunde benytte den udelukkende til Beboelse, og det forhenværende Værtshus, Kapunstopperi eller Tobakstørringsmagasin var nu i en Aarrække en smuk og skattet Lystgaard i landlige Omgivelser.

Konferensraad Clasen — eller hans Kreditorer — slap af med Gaarden i 1791, da den købtes af kongelig Historiemaler, Kancelliraad *Peter Brünniche*. I Fæstebrevet paalægger Magistraten ham at plante nogle Linde træer foran sin Fæstegrund og siden vedligeholde disse, samt at være ansvarlig for, at den Laage, han har paa sit Plankeværk ind til Vesterfælled, ikke bliver misbrugt til Gennemgang af Folk eller Kreaturer. Det er, som om selv Magistraten nu ønsker at give denne Gaard et andet Præg end hidtil. Brünniche har efterkommet Magistratens Paabud, og mange Aar efter hans Tid tales der om de prægtige Linde, der stod paa Fortovet foran Huset. Han beholdt dog ikke Gaarden længe, og hans Efterfølger, Brændevinsbrænder Niels Hald, havde den kun et Aars Tid. Men derefter kom den i 1799 til Arkivar ved Søetaten Justitsraad *Henrich Christian Kilde*, og dermed var Gaarden endelig kommen til en Familie, som ret forstod at skønne paa den og at give den det Præg, hvormed den blev staaende i Samtids og Eftertids Erindring. Justitsraad Kilde levede til 1835, hans Enke til 1841, og først efter hendes Død gik Gaarden ud af Familiens Eje.

Justitsraad Kildes Gaard regnedes i lang Tid for at være den yderste paa Vesterbro. Ved den holdt den tarvelige Brolægning op, og Roskilde Landevejens tørre Støv eller bundløse Dynd begyndte. Gaarden selv bevarede, saa længe den stod, sit lave uanselige Ydre. Men de forskellige Ejere smykkede og forbedrede stadig paa den, saa den til sidst blev en helt herskabelig Bolig. I den store Have nævnes i Kancelliraad Brünniches Tid et ottekanteret Lysthus, et Espalier-Lysthus og et saakaldt tyrkisk Telt; desuden et Fuglehus af Tømmer og med Flisegulv. Arkivar Kilde føjede hertil en liden Kegelbane med et dertil opsat Keglehus. Keglespil var en overordentlig skattet Fornøjelse i de Tider, og næsten ved hver større Ejendom uden for Portene fandtes en Kegelbane. Endvidere smykkede Kilde Haven med 2 store Figurer »med Løver« og 10 mindre. Ogsaa Husets Værelser var smukt udstyrede; paa Væggene i Havestuen var der »aparte malede Landskaber, indfattede med Friser og forgyldte Lister«, og over Dørene »aparte malede Dørstykker«. Et skruefast ovalt Spejl sad i Væggen, og Loftet var ziret med Stukkaturarbejde. Fra denne Stue var der Nedgang til Haven gennem dobbelte Glasdøre og ad en huggen Stentrappe med Jerngelænder. Og bag Haven førte en Bro over Grøften ud til Vænget.¹⁾ — Plads var der nok af; thi Gaarden var rummelig, og de oprindelige Udhuse var efterhaanden bleven fortrængte af Beboelseslejligheder. Ifølge et Mandtal fra 1812 boede i Ejendommen, foruden Arkivar Kilde selv, Justitsraadinde Gude, Etatsraad Møller og en Logerende, Brønniche.

Men særlig i Sommertiden var Gaarden tæt befolket, og da fyldtes den store Have af Munterhed og Liv. Forholdene var dengang endnu saaledes, at Københavnerne kunde nyde et Landophold paa Vesterbro, ja Fru Petrea

¹⁾ Synsforretninger i Raadstuearkivet.

Lund, Søren Kierkegaards Søster, paastod, at hun i Kildes Have kunde mærke Søluften fra Kalvebodstrand. Den store Gaard med Have og Vænge var meget søgt som Sommeropholdssted, og en Række af Hovedstadens Familier har ligget paa Landet derude og har sluttet varmt og varigt Venskab med de elskværdige Værtsfolk, de boede hos.

Justitsraaden var en ivrig Havemand og en stor Elsker af Musik. Store Plantninger af sjældne Frugttræer i den vidtstrakte gammeldags Have vidnede for ham i den første Egenskab; en lille Anekdote, der er bevaret om ham, viser os ham i den sidste, samtidig med at den giver os et lille Glimt af hans ydre Person. Han var en Gang ved Sygdom bleven forhindret i at overvære en musikalsk Aftenunderholdning, og en Ven af ham kom da ud for at aflægge Beretning. »Naa, hvordan var det saa?« — »Jo, det var dejligt!« — Ja, *hvor* dejligt?« — »Det var, saa det bed i Pisken!« Saa var Kilde tilfreds; han gik selv med den Tids lille stive Haarpisk i Nakken, og han har kendt Fornemmelsen.

Fru Kilde var Datter af en fransk Emigrant ved Navn Bevière. Hun havde i sin Ungdom levet i den fornemme Verden og var nok i det hele af et lidt finere Præg end Manden, der stammede fra Fyen og ved egen Dygtighed, men uden Eksamen havde arbejdet sig op til Stillingen som Kontorchef. Hendes Holdning var anstandsfuld og hendes Træk prægede af værdig Ro. Hun blandede stadig franske Ord i sin Tale og søgte at lære de mange Børn, der Sommer efter Sommer fyldte hendes Hus, Begyndelsesgrundene af dette Sprog. Men lykkelig og let er Aarene gaaet for hende i hendes lange Ægteskab. Et af de fremmede Børn, der tumlede sig i hendes Have, hørte en Gang en lille Samtale mellem Fru Kilde og hendes Søn: »Se, Lorenz, hvor det Plankeværk falder sammen, og det er dog nylig sat op; ja Arbejdet duer

ikke nuomstunder«. — »Ja Moder, men naar vi regner efter, saa er det dog snart fyrretyve Aar siden«. — »Hvad for noget, ja Tiden gaar, Tiden gaar«.

Men det var dog hverken Justitsraaden eller Fruen eller Sønnen Lorenz, der gav Gaarden paa Vesterbro sit Præg; det var de tre smukke Døtre, og da især den yngste, Louise Kilde, der i hine Aar var en af Hovedstadens mest fejrede Skønheder. Musikalsk som Faderen, begavet med en smuk Sangstemme, slagfærdig, vittig og overgiven var hun forkælet af Forældrene og tilbød af alle, som kom i Huset. Endnu da hun var over de fyrre, kunde hun blænde ved sin Skønhed og Fremtræden. Hun holdt af at iføre sig aparte, ofte kostbare Dragter, og hun førte sig som en Fyrstinde. »Naar jeg ser hende for mig«, siger Henriette Lund, »i hendes mest brusende Pragt, med hele den selvbevidste Holdning, er det næsten, som kunde jeg høre hende sige, som det fortælles om Mdle. de Montpensier ved Ludvig XIV.s Bryllup: »Jeg gik ogsaa hen for at bringe min Hyldest, og ikke en eneste af hele Selskabet gjorde sin Reverens saa godt som jeg; jeg fandt, at jeg passede til højttidelige Dage; ved slig Lejlighed indtog min Person lige saa vel som mit Navn sin Plads i den store Verden.«¹⁾

Ogsaa i Louise Kildes Aarer rullede jo det franske Blod.

Men Louise Kilde har næppe selv haft godt af den megen Smiger, der ofredes hende. Hun kendte sin Skønhed, hun var stolt af den fuldendte Perlesnor, som hendes hvide Tænder dannede, hun holdt nok af at fortælle, at man sammenlignede hende med det foregaaende Aarhundredes berømte Skønhed Ida Bombelles. Men under alt dette var hun ikke i Stand til for Alvor at holde af andet end sig selv og sine jordiske Ejendele, og hun erklærede, at hun aldrig vilde gifte sig, for at ikke en Mand

¹⁾ Henriette Lund: Erindringer fra Hjemmet, Kbhvn. 1909. S. 87.

skulde ødelægge hendes Formue. Skæbnen tog hende paa Ordet, og hun døde ugift, 91 Aar gammel. Men Formuen mistede hun alligevel.

Datidens Memoirelitteratur er rig paa Optegnelser om det Kildeske Hus. Saaledes fortæller Professor H. N. Clausen, at hans Forældre i Sommeren 1808 boede »i en lystelig lille Havebygning« hos Justitsraad Kilde paa Vesterbro. »Dette Sommerliv staar for mig i et idyllisk Farveskær. I den store Have var der frit og svalt; Alleen og Slotshaven hørte ligesom dertil, og Lykken havde ført os ind i en Familiekreds med talrig, elskværdig og livsglad Ungdom: tre Døtre, omtrent jævnaldrende med mine Søstre. Der var saaledes megen Munterhed og Gammen, ogsaa til sine Tider alvorligere Underholdning. Et stort Lysthus i Haven var Samlingssted til Forelæsning af den skønne Literatur.«¹⁾

Nogle Aar senere — i 1812 — boede Grosserer Johannes Hammerich en Sommer hos Kildes, og af dette Landophold udviklede der sig et nøje Venskab mellem de to Familier. Sønnen Professor Fr. Hammerich fortæller derom i sine Erindringer: »De prægtige Lindetræer paa Fortovet, hvis Blade slog mod Ruden; den store dejlige Have, Louises Firkant nærmest Huset med sine Tulipaner, Roser og Liljer og det yndigste Blomsterflor; Lysthusene, Vinrankerne, Stikkelsbærrerne, Frugttræerne! At være Urtegaardsmand og arbejde i en saadan Have stod for mig som en af Livets Herligheder.« Frugt var der nok af: »Kom vi til Kildes en Efteraarsdag, var der en liflig Duft af Æbler overalt i hele Huset«; og saa landligt var der derude, at Havekarlen kunde fortælle Historier om de Harer, han havde skudt mellem Kaalen i Haven. Ogsaa ude i Gaarden var der muntert; der var pludrende Kalkuner, Høns og Duer; og Frøken Louise havde et Dæggelam, der løb efter hende med et rødt Silkebaand

¹⁾ H. N. Clausen, Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie, S. 40.

om Halsen. — Af Justitsraad Kilde selv har Hammerich nærmest det Indtryk, at »ham var vi ikke altid glade ved«, fordi han søgte at holde lidt Styr paa den overgivne Ungdom. Han gik selv og arbejdede i Haven, satte Støtter under de tungeste Træer og samlede den nedfaldne Frugt op. Naar Børnene stjal Æbler i Haven, maatte de grave dem ned for at have dem i Fred for Justitsraaden. Men for Hammerich som for Clausen var det Døtrene, der udgjorde Husets fornemste Tiltrækning. Louise havde sin egen Blomstergaard i Haven, Katten og Lammet var hendes, og hun havde sit eget Frisprog, om der end var nok saa mange Fremmede til Stede. Det var en Fryd for Drengen, naar han fik Lov at stikke en Blomst i hendes Haar.¹⁾

I Sammenligning med Døtrene spillede Sønnen Lorenz i disse Aar ingen Rolle i Familien. Clausen nævner ham slet ikke, Hammerich omtaler dog, at han kunde more ved sit tørre Lune, og at han undertiden satte Bas til, naar Søstrene sang. Siden hen blev det dog ham, som var Bindeleddet mellem Kildes Hus og Tidens intelligente Ungdom. Han var Skolekammerat og Ven med Digterne P. V. Jacobsen og Henrik Hertz, og sammen med Jacobsen var han Fadder, da Hertz blev døbt i 1832. Jacobsen skildrer ham som en sand poetisk Natur, men tillige meget bizar og ekstravagant. Han skrev en Del skønlitterære Arbejder, men intet deraf blev trykt, med Undtagelse af en Oversættelse efter Byron, der stod i Flyveposten 1830.²⁾

Efter fem og tyve Aars Forløb faar vi paany en Skildring af Huset og Familien paa Vesterbro. I Sommeren 1836 flyttede Kontorchef ved Nationalbanken Ferdinand Lund første Gang ud til Kildes Gaard, hvor Familien derefter boede fem Somre i Træk. Kontorchefens

¹⁾ Fr. Hammerich: Et Levnedsløb, S. 60—65, 87, 92—93.

²⁾ P. V. Jacobsens Breve, udgivne af Julius Clausen. S. 175.

Datter, Henriette Lund, der først i 1909 er afgaaet ved Døden, har i sine Livserindringer bevaret Mindet om disse fem skønne Somre.

Paa den Tid var Justitsraaden død og Fruen henved firsindstyve Aar. Af Børnene var kun Datteren Louise og Sønnen Lorenz tilbage i Hjemmet. Louise, som nu var over 40 Aar, var bleven dygtig og ferm, som hendes Moder havde været det; men der var dog stadig noget af det forkælede Barn i hende. Hun havde endnu sin egen Have, hvor Blomsterne prangede i broget Mængde, og hun havde stadig sine egne Husdyr, som dog nu var bleven af en mere stridbar og ubehagelig Art: Kalkunen fór med brusende Fjedre løs paa enhver, der passerede Gaarden, og Lammet med det røde Halsbaand var bleven afløst af en Hane, der huggede til alle Sider og var paa Krigsfod med Alverden. — Lorenz havde opgivet sig selv i Passivitet og Slaphed. Han havde begyndt at studere Medicin, men atter opgivet det, og naar nu nogen spurgte ham, hvad han tog sig for, plejede han at svare: »Jeg lærer at konversere, ride og komportere mig med Anstand«. Men Huset savnede ikke Ungdom. Den ældste Datter, som havde været gift med en Præst i Norge, var død tidlig, og hendes to unge Døtre voksede nu op i Bedstemoderens Hjem. P. V. Jacobsen kom endnu jævnlig i Huset, men maaske ikke nu mest for Vennen Lorenz Kildes Skyld; thi et Par Aar efter, i 1838, ægtede han den ældste af de norske Præstedøtre, Lorenz Kildes Søsterdatter Elisabeth Essendrop.

Men hvad der end var forandret, den store, dejlige Have var den samme, og den udøvede sit gamle Trylleri over den lykkelige Ungdom, der færdedes i den. De sjældne Frugttræer, som Justitsraad Kilde selv havde plantet og plejet, bugnede endnu af den fineste Frugt, de gamle Stauder prangede i Frøken Kildes Have, og fra Augusta Essendrops beskedne Bede udsendte Auriklerne

deres Vellugt. Som gammel Dame husker Henriette Lund endnu det altsammen: Vænget med Høstakkene, de store Aspargesbede, hvor Gartneren, der havde sit eget Hus midt i Haven, stak de lækre Asparges ved Aftentide, det højtidsfulde Stjernelys over den store Have, naar hun en enkelt Gang kunde slippe derud en Sommernat, og Posthornets skrattende Toner, der ude fra Roskilde Landevej smældede ind over den sommerlige Idyl.

I Kildes Have saa hun ogsaa en Gang Thorvaldsens skønne Skikkelse. Han kom derud for at besøge Malerinden Hermania Neergaard, der ogsaa en Sommer boede i den gamle Gaard.

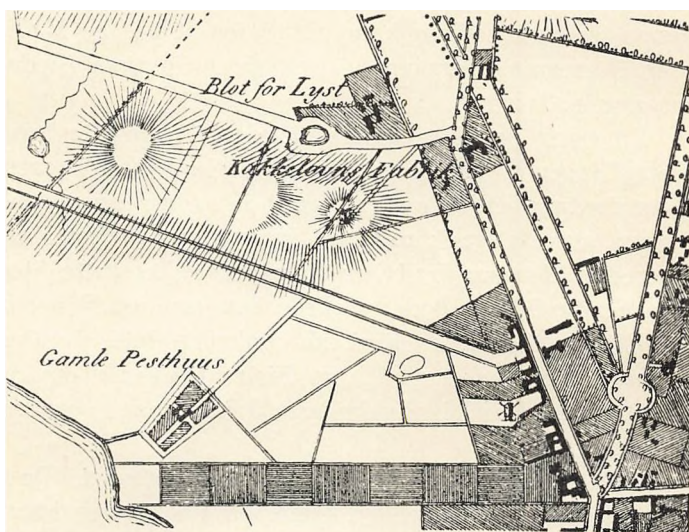
En Gang paa sine gamle Dage gik Henriette Lund ud bag Husene i Valdemarsgade for at lede efter Sporene af den fordums Have, og hun fandt da endnu deres gamle Lysthus, der rigtignok nærmest saa ud som en forfalden Ørnerede. Men saa højt har Familien elsket dette Sted, at da hendes Moder døde, sankede Sønnerne en lille vejrbidt Efteraarsbuket af Buskene omkring dette Lysthus og gav Moderen den med i sin Kiste »til Minde om det Sted, hvor hendes Livs lykkeligste Sommerdage var hendirundne.«

Da Fru Kilde døde i 1841, blev Gaarden solgt. De to Søskende dannede sig et nyt Hjem i Ejendommen »Sans Souci« i Frederiksberg Allé; men ogsaa deres bedste Tid var forbi, og medens deres egen Formue smuldrede hen, levede de længe nok til at se, hvorledes fremmede Jordspekulanter berigede sig ved Sønderlemmelse af deres fædrene Gaard.

5. V a l d e m a r s g a d e.

Det store Jordtilligende, som der i det foregaaende saa ofte har været Tale om, var i Tidens Løb bleven samlet af de forskellige Ejere. Den tomme Fællede laa jo lige bag deres Havegårde, og dér var Jord nok at tage

af. Den oprindelig »ledige og uindhegnede Plads« var bleven udvidet først med gamle Grave og Huller, saa med Jord op mod Pesthuskirkegaarden, og i 1748 ansøgte Christoffer Nelling hos Magistraten om yderligere at faa et Jordstykke til Græsning for et Par Faar. Justitsraad Kilde købte ved tre forskellige Lejligheder Jord af Vesterfælled, og i hans Tid udgjorde Ejendommen ikke mindre end 59,000 Kvadratalen eller over 4 Tdr. Land.

Paa hosstaaende Brudstykke af et Kort fra 1817 ses Gaardens Beliggenhed. Den store Grund, der inddelt i forskellige Skifter strækker sig lige fra Trekanten, hvor Vesterbrogade, Frederiksberg Allé og Værnedamsvejen støder sammen, og helt ned til Stranden, er Matr. Nr. 52, paa hvilken senere Oehlenschlägersgade blev anlagt. Nr. 51 var en lille ubebygget Grund, hvor tidligere Indkørselen til Vesterfælled havde været. Uden for den kommer to smaa Ejendomme, sammenbyggede omkring fir-kantede Gaardspladser; det er Numrene 50 »Den blaa

Stud« og 49 »Den flakte Adler« eller »Stadt Hamborg«. Til disse Ejendomme har der ikke hørt anden Jord end lidt Have. Men derpaa kommer Nr. 48, »Det gamle Stopperi«, hvis store Have gaar bag om de to andre Ejendommes og fortsætter sig i det lange Vænge, der støder op til Matr. Nr. 52. Naboen til den anden Side er den saakaldte Galgemølle paa Matr. Nr. 47. — Det her meddelte Kort har tidligere været gengivet i 1. Bind af nærværende Tidskrift, hvor der tillige findes to andre Planer over det samme Terræn fra c. 1790 og 1806 (S. 152—54).

Efter Familien Kildes Tid bevarede Gaarden endnu i nogle Aar sin Karakter af en landlig Lystgaard, idet den i 1841 blev købt af pensioneret Overlærer, Cand. philos. *Chr. Heiberg Friman*. Men snart kom den Tid, da den var hjemfalden til Spekulationen. Som en Overgang tilhørte den en kort Tid Jordbruger og Gartner *Erik Nielsen*, der tillige ejede Stykker af de tilgrænsende Jorder Nr. 47 og 44. Men i 1850 blev den købt af Grosserer og Rebslagermester *Hans Rasmussen Thrane*, der gjorde det første Forsøg paa at faa Ejendommen udstykket og en Vej anlagt hen over den, hvad dog endnu ikke lykkedes. Thrane opgiver Ejendommens Størrelse til 8 Tdr. Land. Der fandtes i hans Tid paa Grunden 700 Frugttræer, 800 Frugtbuske og meget Jordbærland.¹⁾ Det var de militære Indskrænkninger i Byggefriheden, der gjorde det muligt, at saa store Arealer i Byens umiddelbare Nærhed kunde faa Lov at ligge som Have og Markjord. Saa snart Demarkationsservitutterne var ophævede i 1852, tog Bebyggelsen Fart. Allerede i 1853 var Ejendommen delt. Postkontrollør *P. W. Gensen* ejede en Del af Grunden ud mod Vesterbrogade og var straks gaaet i Gang med at opføre et Par store Bygninger. Han havde herom sluttet Kontrakt med Arkitekt *P. Hagemann*; men Ar-

¹⁾ L. E. Thrane: Den lille Hans' Historie, S. 66—67

bejdet var endnu ikke tilendebragt, da Hagemann døde under Koleraepidemien i 1853. Samtidig var Kaptejn-lieutenant *Langemarck* Ejer af Hovedbygningen, der endnu stadig var den gamle En-Etages Bindingsværksgaard med Kælder og Kvist, samt af det store Vænge. Han gjorde ligesom Thrane Forsøg paa at faa det hele Terræn udstykket til Bebyggelse ved at foreslaa Anlægget af en Vej fra Vesterbrogade over Vesterfælle. Men heller ikke hans Plan vandt Borgerrepræsentationens Bifald, og Ejendommen gik derpaa over paa nye Hænder. Et Interessentskab, bestaaende af Grosserer *Spitzer* m. fl. havde bedre Held med sig. I 1857 blev en Gade anlagt paa en for Ejerne belejlig Maade ned over Vænget samt gennem den lille Naboejendom Nr. 49, som Interessentskabet havde købt for at kunne give Gaden en bedre Retning. I 1859 var den færdig. Grosserer *Svitzer* foreslog uden nærmere Motivering at kalde den Fortungade; men dette Navn blev forkastet af Kommunalbestyrelsen, og Gaden fik Navnet *Valdemarsgade*.

Nu er baade Haven og Vænget for længst fyldt med store Huse, og den gamle Bindingsværksbygning ud mod Vesterbro har maattet vige Pladsen for moderne Façader. Paa »Sorø Kloster«s Grund ligger nu Ejendommene Nr. 85—91 paa Vesterbrogade; Vænget der bag ved har afgivet Pladsen til de pyntelige Villaer i Valdemarsgade og til en Del af Matthæusgadens Husklynger.

Saaledes som Udviklingen er gaaet her, — fra den aabne Fælle med Huller og Lergrave over den lave En-Etages Gaard med Have og Vænge til Forstadens tætte Bebyggelse — er den gaaet for de fleste af Byens Huse uden for de gamle Volde. Og de Menneskeskæbner, som denne Udvikling har dannet Rammen om, har vel været lige saa vekslende og forskelligartede, som dem, vi nu her har fulgt.

EN KØBENHAVNSK KVAKSALVERSKÉ I TIDEN 1810—30.

AF

E. INGERSLEV.

DE »kloge Mænd« og »kloge Koner« har, hos os som andet Steds, vel egentlig aldrig savnet Paaskønnelse af deres Virksomhed, man kunde, hvad Forholdene herhjemme angaar, fristes til at sige saavel fra det Publikums Side, der søgte dem, som hos de højere Autoriteter. Naar saaledes det kgl. danske Kancelli i Forordningen af 5. Sept. 1794, der fastsatte Straffe¹⁾ for »Quaksalvere, der befindes at tage Syge under Cuur og saaledes udsætte disse for Farer«, forsigtigt tilføjede en Paragraf, der stillede Kancelliets Tilladelse til Praksis i Udsigt for dem, »der uden at være Læge havde erhvervet sig udmærket Kundskab og fortrinlig Duelighed i en eller anden Deel af Lægekunsten eller i at helbrede en eller anden Sygdom«, og ved Amtmands eller Fysici Vidnesbyrd godtgjorde denne Duelighed, da laa jo heri en, ganske vist af Tidsforholdene paa tvungen, men dog aabenbar Indrømmelse af slige Per-

¹⁾ »Dersom nogen Quaksalver befindes at tage Syge under Cuur og saaledes at udsætte disse for Farer, da skal han straffes første Gang med 20 Rdl. Bøde til Sognets Fattigkasse, eller i Mangel af Formue hensættes i Fængsel paa Vand og Brød i 8 Dage. Forseer han sig herimod anden Gang, da straffes han med at hensættes i 6 Maaneders Arbeide i Forbedringshuset, hvilken Straf fordobbles saa ofte han antræffes i samme Forbrydelse.«

soners formentlige Evner til at hjælpe den lidende Menneskehed.

Nævnte Forordning var omsider funden fornøden overfor det Kvaksalveri-Uvæsen, der i Slutningen af 18de Aarh. — og ikke mindre i Tiderne forud — saa frodigt trivedes navnlig i de med Læger og eksaminerede Kirurger sparsomt forsynede Dele af Landet, hvis Befolkning jo iøvrigt, selv da Adgangen til lovhjemlet Lægehjælp lettedes efter Oprettelsen 1770 af Distriktskirurgikater, fremdeles absolut foretrak de ikke autoriserede Praktikere.

Men Forkærligheden for de sidste lagde sig nu ikke blot for Dagen i Landets Afkroge og blandt Befolkningens lavere Lag, ogsaa Hovedstaden, hvor dog Eliten af Landets Læger skulde findes, bidrog til denne Kultus, som heller ikke de saakaldte højere Samfundsklasser unddrog sig for, hvad den følgende Skildring af en professionel Kvaksalverskes Bedrifter i København i Tiden omkr. 1810—30 vil vise.

Hun hørte til en Stand, der — i hvert Fald udenfor Hovedstaden — fuldt saa vel som Læger og Kirurger havde faaet Mislighederne at føle ved uautoriserede Personers Indgreb i Andres lovhjemlede Levebrød, idet hun var Jordemoder. Bøndernes Fordomme mod den Fødselshjælp, der ydedes af de eksaminerede og lovlig beskikkede Jordemødre, var nemlig ikke mindre end overfor de autoriserede Lægers Assistance i Sygdomstilfælde; med seig Vedhængen tyedes hellere til de uop lærte Ignoranter, der rekruteredes af hvilket som helst Bondefruentimmer, der havde forstaaet at vinde Ry som Fødselshjælperske. Heller ikke mod denne Svøbe for Barselkoner og Børn vovede Regeringen at optræde med skrappe Lovbud; i den ved Plakat af ²⁹/₄ 1791 fastsatte lurvede Jordemodertakst (3 Mark for Betjening hos en Gaardmand, 2 hos en Husmand og 1 hos en Inderste) hed det vel, at den, der benyttede en til Fødselshjælp

uberettiget Person, ogsaa skulde betale den eksaminerede Jordemoder, hvad naturligvis aldrig skete, og selve Tilføjelsen var jo en stiltiende indrømmet jus practicandi for de selvbestaltede Fødselshjælpersker, der da ogsaa længe efter Forordningen af 21/11 1810, hvorved lønnede Distriktsjordemødre ansattes Landet over, vedblev at drive deres Spil. En indirekte Følge heraf blev, at de fra Skolen i København udgaaede Jordemødre foretrak at søge Lykken her og at blive i Hovedstaden (hvor deres Tal forhen havde været fikseret, men fra 1795 var givet frit) fremfor at vove sig ud i den saa vanskelige Konkurrence paa Landet med de ueksaminerede Fødselshjælpersker, og Resultatet blev et voksende Proletariat af københavnske Jordemødre. At disses usle Kaar fristede enkelte til paa lovstridig Maade at søge Fortjeneste, foreligger der forskellige Vidnesbyrd om i Sundhedskollegiets Arkiv, som og at disse Forseelser var af alvorligste Art, forsaavidt det drejede sig om Forsøg paa Fosterfordrivelse. En anden mindre farlig Vej til at supplere de knappe Jordemoderindtægter valgte nu den her omhandlede Person, Anna Jacobsdatter fra Overdraaby ved Jægerspris (døbt den 5. Søndag efter Paaske 1768, Faderen var Smeden Jacob Jensen), der efter sin i Oktbr. 1804 bestaaede Eksamen begyndte en Virksomhed som Jordemoder i Københavns Adelgade-kvarter.

Længe har det nu ikke varet, hvad en fremlagt Attest (hvorom P. 31) viser, før hun slog ind paa Kvaksalverbanen, og da Rygtet i August 1811 var naaet til Politimester Bagger, at hun skulde have taget et venetrisk Fruentimmer under Behandling, foranstaltede han en Undersøgelse ved den konstituerede Stadsfysikus Bloch¹⁾, der indberettede, at han i Jordemoderens Hus

¹⁾ Joh. Fr. Bloch, fra 1808 Overkirurg ved Alm. Hosp.: Stads-

havde truffet et Fruentimmer, Jfr. Hindsberg, med en Skade i Næsen, men Begge benægtede, at der var Tale om nogen Kur. I Forhøret ³¹/₈ 11 maatte Jordemoderen dog indrømme, at hun havde behandlet Jomfruens Næse med Omslag af Havregryn og Løg som og tilforn at have taget Folk i Kur, men hun gjorde nu et dristigt Skridt ved samtidig at indsende følgende Ansøgning til Kongen:

»Da jeg i en Tid af 7 Aar haver tjent Staden som Gjorodemoder og af Hr. Professor Saxtorff er oplært i bemeldte Kunst, men da jeg udenfor mit Fag haver cureret Folk, som haver lagt paa Hospitalet deels længe deels kort og ikke der kunde modtage deres Helbredelse, som vedlagte 30 Attester udvise, og jeg desaaarsag er for at have cureret en Pige, hvis Ansigt var bedærvet efter at hun i 6 Uger haver lagt som Patient paa Hospitalet, indkaldt af Doctorerne til Politi Retten for enten at sættes ¹/₂ Aar fast eller aabenbare Doctorerne mine Kundskaber og for Eftertiden ikke benytte mig deraf, som jeg dog ikke gjorde paa Grund af at jeg som Enke efter Gade Commissair Paul Larsen sidder med 4 Børn, som jeg meget kummerlig maa ernære i disse besværlige Tider, og ved min Mands Sygdom, som varede et Aar, kom i megen Betryk, saa er min allerunderdan. Begjæring til Deres Majestæt om at maatte erholde Privilegium paa at curere Folk og paa denne Maade være Staden til Nytte, da jeg derved vil forbinde mig til ligesaa vel at curere de Fattige, der ikke kan betale mig for min Umage, som de Formuende. I Forventning om Deres Maj.'s allernaad. Resolution og Bønhørelse.«

Kongen lod Sagen gaa til Politimesteren, der meddelte (¹¹/₉ 11), at han i Henhold til hvad der alt, som ovennævnt, var passeret, efter Embedspligt i Overensstemmelse med Forordningen af 5. Sept. 1794 havde foranstaltet Sag anlagt mod hende ved Politiretten, men sluttede Skrivelsen med at henstille, at da de mange

fysikus Scheel var død ¹⁷/₆ 1811, hans Eftermand, Lund, tiltraadte ¹⁷/₆ 1811.

Ansøgningen vedlagte Attester lod formode, at Supplikantinden havde nogen Kundskab og Duelighed i Lægekunsten, saa indstilledes til Majestætens allerh. Forgodtbefindende, om der ikke kunde gives hende den Besked, at naar hun ved Sundhedskollegiets eller Stadsfysici Vidnesbyrd godtgjorde slig Duelighed i en eller anden Del af Lægekunsten, kunde hun forvente meddelt Bevilling til at praktisere i Overensstemmelse med ovennævnte Forordnings § 6.

Den ved Politiretten rejste Sag kunde imidlertid ikke hæves, og Dommen, ¹⁴/₁₀ 11, lød paa, at da Tiltalte ikke var forsynet med nogen speciel Tilladelse, der berettigede hende til at tage Jfr. Hindsberg i Kur, blev hun at anse i Overensstemmelse med Plakat af ⁹/₁₁ 1735¹⁾, skærpet ved Forordn. af ⁵/₉ 1794 § 5, med en Mulkt af 20 Rdl. til Københavns Fattigvæsens Hovedkasse, men uforknytt henvendte Anna Larsen sig paany til Kongen efter forud at have erhvervet følgende Attest:

»Paa Forlangende af Gjordemoder Madamme Larsen i København kan jeg ikke nægte den Sandhed, som baade jeg og min Kone vil bekræfte med Ed naar forlanges: at Mad. Larsen ikke uden megen Overtalelse lod sig bevæge til at andtage en Kuur hos min Kone nemlig hovne Been efter en Barselseng, hvormed vi hafde først brugt 2de bekjendte Læger Hr. Prof. Schumacher²⁾ og Hr. Regiments Feldskjær Finger³⁾ fuldt ¹/₂ Aar uden Bedring, da hun stedse viste sig frygtsom at blive tiltalt, naar hun øvede nogen Hielp og Kuur hos Folk,

¹⁾ »At de uberettigede Personer, som, efter foregaaende Advarsel ved Placater, antage nogen i Cuur, skal 1ste Gang betale til lige Deling mellem Conventhusets Fattige og Politikassen 8 Rdl., 2den Gang dobbelt og 3die Gang 50 Rdl., eller i Mangel af Betaling arbejde ¹/₂ Aar i Skubkarren i Citadellet, og de som betjene sig af slige Folk, ligeledes bøde hver Gang 4 Rdl.«

²⁾ Prof. ved kir Akademi og Overkirurg ved Fredr. Hosp.

³⁾ Regimentskirurg Chr. Fenger, den senere Livkirurg og Prof. ved Akademiet.

som Doctor eller Kirurger tilkom at forrette. Min og min Kones Overtalelse gik derhen, at vi allerede havde kostet meget paa Lægemedler og Læger uden at være lykkelig; vi vidste hun var en fornoftig Kone endog udenfor Gjordemoder Konsten og vi skulde ikke røbe hende, dersom hun vilde hjælpe med hvad Raad hun kunde; Svagheden kunde ikke blive værre end den var, da min Kone næppe kunde gaae paa Benene, foruden at Hævelsen var under bem. Kuur falden ud til et Saar eller aaben Skade, som ikke vilde tillæges og besværede følgelig saa meget meere. Lige saa vist, og under den anbudne Bekræftelse, kan og maae vi tilstaae, at Md. Larsen efter først at have brugt Rændselses Midler indvendig hos min Kone, saa med simple og ukostbare Midler rændset og udtrukket Beensaaret, tillægede det saaledes at samme siden aldrig har brudt ud i over 4 Aar, og om min Kone enten ved Sygdom eller deslige faaer Mindelse af Hævelsen i Benene, var oftnævnte Md. Larsen saa vel-tænkende at meddeele os saa megen Kundskab om Kuurmetoden, at min Kone selv kan rette Feilen. — Endelig erklærer jeg mig villig til, om forlanges, at give Beskrivelse over denne simple Kuurs hele Omfang, om Md. Larsen tillader det, da vi kan være det bekjendt for alle.«

Avernakke Batterie ved Nyborg, d. 23. Oct. 1811.

J. P. Aagaard, Art. Lieutenant.

I den til Kongen ²⁵/₁₀ 11 stilede Ansøgning skrev hun :

»Jeg tager mig den underdan. Frihed, at henvende mig atter til D. Høykgl. Maj. med en Ansøgning angaaende jeg fra Politi Kammeret er idømt en Mulkt af 20 Rdl. for at have cureret nogle betydelige Svagheder af Beenscade, som haver været ulægelige og som D. Høykgl. Maj. selv haver seet af med forrige Ansøgning fulgte Beviser, og da jeg er en Fattig, som sidder med 3 umyndige Børn og i denne besværlige dyre Tid er det dog haart for mig at betale denne Mulkt, da jeg ei haver gjort andet end hvad som var nyttigt for mine Medmenneskers Tarv og Beste.

Da der haver været en Deel Mennesker hos mig; som haver betydelige Beenskader og anmode mig at hjælpe dem og iblandt samme en Kone som har havt Beenscade i en Tid af 23 Aar og haver endnu ei kunnet blevet hjulpen, saa udbeder jeg mig af Deres Høykgl. Maj. om at faae Tilladelse at hjælpe

dem, da det er en Ynk for mig at see samme, uden at jeg tør hjælpe.»

Det af Politimesteren rejste Spørgsmaal, om der mulig kunde indrømmes Md. Larsen en begrænset Licens til Praksis, hvis Sundhedskollegiet sagde god for hendes Kvalifikationer til saadan, havde foranlediget en Henvendelse fra Kancelliet til bem. Kollegium, der da først bad Stadsfysikus Lund undersøge Anna Larsens hele Forhold, saavel hvad hendes Kure i Almindelighed angik, som det specielle Tilfælde, der havde rejst Sagen, Jfr. Hindsbergs Sygdom i Næsen, og endelig et graverende Forhold, hendes Jordemodervirksomhed vedrørende, som var kommet for Dagen. Ulykken var nemlig den, at i et Par af de Attester, der ledsagede den første Ansøgning til Kongen, var berørt hendes fortrinlige Hjælp ved Helingen af Benbrud hos tvende nyfødte Børn, hvilke Læsioner hun rigtignok selv havde forarsaget ved de paagældende Forløsnings. — Stadsfysici Betænkning (afg. ²⁵/10 11) om de forskellige Punkter lød saaledes:

»Inger Hindsbergs Skade paa Næsen er en Følge af Erysipel¹⁾ i Ansigtet, som hun tværtimod Lægens Befaling dels gik ud med i Luften, dels udsatte sig for Ilden med, hvilket sidste hun i Følge sin Tjeneste som Kokkepige ikke troede at burde vægre sig for. Hun fik efter denne Forseelse ondartede Saar paa Næsen, der nu ved Doctor Strøms Hjælp er i kjendelig Bedring.

Hvad Gjordemoder Larsens Cuure i Almindelighed angaae, da har hun erklæret for mig, at hun bruger altid og under alle Omstændigheder de samme Midler, som bestaae af varme Omslag af Frøe og Urter etc., og naar Suppurationen herved er bleven tilstrækkelig frembragt, anvender hun en Salve paa Saaret. Det er kun i meget gamle og store Saar at hun, efter sit Sigende til mig, først har anbragt Ko- og Heste-

¹⁾ Rosen.

excrementer og siden de øvrige nævnte Midler. Hun forklarede tillige, at en betydelig Melkknude, som hun for omtrent 24 Aar siden fik i Barselseng, blev ved ovennævnte Midler helbredet af en meget gammel Kone, af hvilken Hændelse hun har lært at kjende sit Middel. Hvad hendes Cuur ved Inger Hindsbergs Skade i Særdeleshed betræffer, da anvendte hun ligesom i Almindelighed Salven nærmest Saaret, derpaa et Tobaksblad og ovenpaa dette det omtalte varme Omslag. — At hun ved sine Midler har helbredet Saar og Skader, hvor duelige Chirurger have tilraadet Amputation af de angrebne Dele, beviser neppe andet, end at hun af Ukyndighed har vovet mere, end den kyndige dristede sig til. Naar den erfarne Chirurg tilraader Amputation af en betydelig Deel af Legemet, maa han naturligvis regne paa et Forraad af Kræfter, hvorved hans Patient er i Stand til at udholde Operationens Følger, og derfor anraade denne betimeligen uden at anvende flere usikre Midler, hvorved det ovenmeldte beregnede Forraad af Kræfter kunde tabes, Winslows¹⁾ og Schumachers Navne borge i denne Henseende for et rigtigt Skjøn.

Hvad Mad. Larsens Midler selv angaae, da har jeg ved Undersøgelsen af Jfr. Hindsbergs Skade i Næsen faaet Oplysninger om det Hele. Denne sidste har i nogen Tid været i bem. Mad. Larsens Huus for at faae Skaden lægt og derved sat i Stand til at kjende og kunne nævne Midlerne. Salverne bestaae af rød Øjensalve, rødt Defensivplaster og Pericumolie. Omslaget laves efter følgende Sammensætning: $\frac{1}{2}$ Otting Havregryn, 2 Potter Sødmælk, 1 $\mathcal{L}$ Smør, det halve af $\frac{1}{2}$ Otting Salt, 3—4 Rødløg, Humlefrø, Hørfrø og Hyldeblomster. Dette koges til en haard Grød og lægges i et Stykke Linned oven paa Salven.

At slige Midler i den Ukyndiges Haand, anvendte i Flæng under alle Omstændigheder, ofte kunne skade, sætter jeg udenfor Tvivl, ligesom jeg paa den anden Side ikke nægter, at et got og nyttigt Middel gjerne kan ved en eller anden Hændelse være falden i en ukyndig Mands Hænder. Men, at ovenanførte Composition af Mad. Larsen ei alleeneste er ingen Gevinst for Chirurgien men kan i mange Tilfælde skade aabne Saar ved de i samme indeholdte irriterende Bestanddele, hvoriblandt jeg fornemmelig vil nævne Saltet, anseer jeg ligeledes for af-

¹⁾ Prof. ved kir. Akademi.

gjort. At Md. Larsen ikke besidder ringeste Kundskab i en eller anden Gren af Lægevidenskaben, skylder jeg ligeledes at erklære. Hendes første Oplærelse er i den Grad forsømt, at hun ikke engang kan skrive sit Navn, og i det Hele røber hun saare ringe Tænksomhed.

Hvad hendes egentlige Kald betragtet som Gjordemoder angaaer, da tilstod hun at have ved at forløse Christine Petersen brækket Fosterets Laar, og ved at betjene Dorteas Kordes ligeledes brækket begge Benene paa Fosteret. Hun forklarede med Hensyn til Fosterets Leje hos førstnævnte, at Laaret laa for, og hos den anden, at Rumpen laa for, med Benene korsviis over Nakken, med Knæene mod Isbenet. Strax efter Fødslen forbandt hun det sønderbrudte Laar med Karduspapir og et circulair Bind af nyt Lærred, samt badede Delene med Rødvin og Edike. Regimentschirurg Schwarzkopf blev kaldet efter Fødslen; han saae Forbindingen og bifaldt den. Med Hensyn til det andet Fosters urigtige Leie lod Mad. Larsen strax efter Undersøgelsen 2 Candidater kalde fra Fødselsstiftelsen, Candidaterne vilde gjøre Vendingen, men Mad. Larsen blev indstændig anmodet af Konen at gjøre den. Dette skete, men paa den ommeldte Maade. Candidaterne troede ikke, at Barnet levede, dog blev de sædvanlige Redningsmidler anvendte. Mad. Larsen forbandt Benene med Karduspapir og et circulair Bind og badede dem. Da Candidaterne kom Dagen efter for at se til Konen, betragtede de Forbindingen og bifaldt den. Mad. Larsen kjendte ikke Candidaterne.

Hvad disse tvende uheldige Forløsninger betræffer, anseer jeg Mad. Larsen for at have handlet uforsvarlig, idet hun ved sin uforsigtige Behandling i at gjøre Vendingen paa ovenskrevne Maade har beskadiget Fostrene, og troer jeg det derfor retfærdigt og billigt, at hun bliver tiltalt for at have igjendagne Gange handlet saa utilbørligen.«

Støttet til denne Erklæring svarede Sundhedskollegiet ^{28/11}:

«Af Stadsphysici her vedlagte Svar vil det kgl. danske Cancellie erfare, at Gjordemoder Anna Larsen er befunden at være aldeles ukyndig saavel i Medicinen som i Chirurgien, saa at hun ei alene ikke i nogen Maade er qualificeret til at erholde den ansøgte Tilladelse til at practisere, men fortjener endog, efter Collegiets Formening, at den mod hende for Quak-

salveri anlagte Sag nyder sin Fremme og desforuden at tiltales for utilbørlig og uforsigtig Behandling i at gjøre Vendingen paa forommeldte Maade ved tvende Forløsninger, til at have sin Bevilling som Gjordemoder forbrudt, og det saa meget mere efterdi hun er bleven ordentlig underviist i den kgl. Fødselsstiftelse om den rigtige og lemfældige Fremgangsmaade ved saadanne Forløsninger, saa at det ei kan ansees, at hun af Ukynlighed har handlet uforsigtigt, men det snarere maa befrygtes (især da hun flere Gange har havt samme Uheld at brække Benene paa Børn hun har vendt) at hun ikke kan aflade at gaae frem i sine Gjordemoder Forretninger med farlig og skadelig Voldsomhed.*

Ved Sagens Forelæggelse for Kongen kunde Kancelliet nu ikke andet end finde Kollegiets Ytringer velbegrundede og indstillede derfor, at den for Kvaksalveri mod Anna Larsen anlagte Sag maatte nyde sin Fremme, og at hun for sit utilladelige Forhold ved de to Forløsninger maatte tiltales til at have sin Bevilling som Jordemoder fortabt, hvad den kgl. Resol. af ¹⁶/₁₂ 11 stadfæstede, hvorpaa Sagen tilstilledes Hof- og Stadsretten til Efterfølgelse.

Den ³¹/₁₂ 11 begyndte Forhørene, under hvilke hun kunde præstere to Lægeattester, der var i hendes Favør, den ene fra Regimentskirurg Schwartzkopff, der bevidnede, at hendes Behandling af Benbruddene havde været upaaklagelig, og at sligt Uheld kunde hænde den forsigtigste Fødselshjælper, den anden fra daværende Underakkouchør O. Bang, der lød paa, at hun altid, hvor han havde været til Stede med hende, havde vist sig »som en ferm og vel underrettet Gjordemoder«. Hendes Forklaring for Retten angaaende Nødvendigheden af de Indgreb, hun havde foretaget ved de to Fødsler (der forefaldt 1806 og 1810), var ret vrøvlagtig og vel temmelig vanskelig for Juristerne at bedømme, hvorfor da ogsaa Aktor i Sagen, Prokurator Paynck, henvendte sig til Sundhedskollegiet, hvis Skøn nu (²⁴/₂ 12) paafaldende

kontrasterede til det tidligere, ²³/₁₁ 11, til Kancelliet afgivne og nærmest var en Retræte. Koncepten var skrevet af Overakkoucheuren, Joh. Sylv. Saxtorph, en Mand, der altid var yderst facil og forsigtig i sin Dom og som den i Kollegiet specielt sagkyndige her har sat sin Mening igennem. Svaret til Paynck lød nemlig saa:

»Det kan efter de os fra Deres Velædelhed under 23. f. M. tilstillede Dokumenter ikke nægtes, at Gjordemoder A. Larsen har ved altfor megen Voldsomhed foranlediget de i Sagen omhandlede Benbrud paa Fostrene, og at hun altsaa har gjort sig skyldig i en Forseelse, men man maa igjen lade hende vederfares den Ret, at hun efter de oplyste Omstændigheder ikke har viist Ukyndighed i sin Videnskab, thi hun har ei gjort andet end hvad der burde gjøres ved slige Fødsler, hun har kun ikke brugt den fornødne Lemfældighed. Seer man endnu hen til, at det er flere Aar siden Forseelserne ere begaaede, og at siden den Tid ingen Klage er indløben om hendes Forhold som Gjordemoder, og at hun i de omhandlede Tilfælde har raadført sig med Læger, saa finder Sundhedskollegiet ikke, at hun burde erklæres for uværdig til herefter at betjene Fødende, men at hun kunde fortjene en alvorlig Irettesættelse og Erindring om forsigtigen Anvendelse af Haandhjælp ved vanskelige Fødsler, hvilken Irettesættelse maaskee passende kunde gives hende i Retten i Overværelse af Stadsphysicus«.

Saa lempeligt slap hun nu ikke fra det; som Præmisserne i den ²⁷/₄ 12 ved Hof- og Stadsretten afsagte Dom udtalte, kunde hun vel ikke skønnes kvalificeret til at have sin Bevilling som Jordemoder forbrudt, men i Henhold til den udviste Mangel paa Varsomhed fandtes en arbitrær Straf anvendelig, der da fastsættes til 20 Rdl. Mulkt til Fattigkassen og Sagens Omkostninger, der blev 12 Rdl. 5 Mark, hvorom Kancelliet underrettedes. Faa Dage efter, ⁶/₅ 12, gik Anna Larsen resolut atter til Kongen:

»Med ærbødighedsfuld Frimodighed vover en fattig Enke at anraabe Deres Maj's naadefulde Mildhed, hvilket hun saa

meget mere tør gjøre, da hun ikke er sig noget ondt bevidst, hvorfor hun skulde frygte Deres Retfærdighed.

Ved hoslagte Hof- og Stadsrets Dom af 27. April d. A. er jeg dømt til en Mulkt af 20 Rdl. og Processens Omkostninger m. m., fordi jeg som Jordemoder skal have viist utilbørligt Forhold under 2 besværlige Fødsler, ved hvilke jeg har assisteret og ved hvilke det Uheld indtraf, at Benene blev brudt paa Fostrene. Det er min allerund. Bøn, at saa vel Mulkten som det øvrige Idømte maatte mig allernaad. eftergives, da jeg ikke alene er mig bevidst at have anvendt den samvittighedsfuldeste Omhyggelighed og Lemfældighed ved den omtalte som ved alle andre Lejligheder, men Dommen selv synes at indeholde de vægtigste Grunde til mit Forsvar, thi naar en saa berømt Fødselshjælper som Hr. Regimentschirurg Schwarzkopf erklærer, at hvad der er hændet mig, kan hændes den forsigtigste Accoucheur, naar Sundhedskollegiets Betænkning indeholder: at jeg efter oplyste Omstændigheder ikke har viist Ukyndighed i min Videnskab, men at jeg har gjort hvad der kunde gjøres for at hjælpe ved Fødsler af den Beskaffenhed, som de omtalte vare, hvorledes kan da denne Betænkning anføres som Beviis for, at jeg ikke har brugt den fornødne Lemfældighed under Fødselshjælpens Anvendelse? Hertil kommer, at disse Benbrud — som Dommen udviser — ere blevne kurerede ved de anvendte Midler, at jeg ved Forbindingen, som jeg umiddelbart efter Fødslen foretog, havde baaret mig saa rigtig ad, at den strax tilkaldte Læge Hr. Schwarzkopf var fuldkommen tilfreds dermed, at Børnene, hvoraf det ene nu er 5 Aar gammelt, ikke have havt mindste Meen, men ere fuldkomne sunde og rørige, at jeg siden oftere har betjent de samme Koner, og at de langt fra at have Mistillid til mig, tværtimod med Erkjendtlighed have anseet mine Bestræbelser som Aarsag til deres Børns Sundhed, hvilket alt er tilstrækkelig oplyst ved Processen for Hof- og Stadsretten. Herhos vover jeg allerund. at indstille til Deres Maj.s naadefulde Betænkning, hvor besværligt, ja ødelæggende det vilde være for mig som en fattig Enke, der sidder med 3 Børn, at udrede en Sum, der idetmindste overstiger 50 Rdl., da jeg med ald Fliid og Sparksomhed neppe kan fortjene det nødvendige, hvor krænkende det maa være at udsættes for Spot og Ringeagt, som jeg ikke har fortjent og hvor skadeligt for min Næringsvei at ansees som den, der har fortjent offentlig Straf for Uagtsomhed og Forseelse, da jeg uden at vige fra Sandheden tør sige, at jeg

hidindtil har været regnet blandt Byens fortrinligste Jordepødre, for hvilket kunde fremføres mange Beviser.

Under disse Omstændigheder nærer jeg det allerundhaab, at D. Maj. ikke maatte ansee mig med Ugunst, men allernaad. fritage mig for den ommeldte Doms Følger.

Foranlediget herved udbad Kancelliet sig paany Sundhedskollegiets Mening, der fik Udtryk gennem følgende, ogsaa af Saxtorph konciperede, Svar (¹⁷/₆ 12):

»Det er vist, at Supplikantinden er fattig og endskjøndt hun selv mener at være blandt Stadens fortrinligste Gjordepødre, dog kuns praktiserer mellem den lavere Almue, saa at hendes Indtægter ikke kunne være store. Den Udgift, som hun efter den ergangne Dom sættes i, kan hun derfor vist ikke udrede uden at blive udpantet, og dette troer Collegiet at kunne antages som Grund for, at Mulkten maatte blive nedsat og Processens Omkostninger hende ganske eftergivne, men at hun skulde slippe for al Straf synes ikke tilraadeligt, da hun deraf vilde tage Anledning til at troe, at hun ei virkelig fortjente en saadan. Hvilket saaledes ærbødigt indstilles til Cancelliets nærmere Bestemmelse«.

I Overensstemmelse hermed nedlagde Kancelliet Forestilling for Kongen og indstillede, at den 20 Rdl. Mukt nedsattes til 10, og at Sagens Omkostninger bortfaldt, hvad Resol. af ¹/₈ 12 stadfæstede.

Forholdsvi billigt slap vel saaledes Anna Larsen fra disse sine første Møder med Domstolene. Angrebet paa hendes Perfektibilitet som Jordemoder var jo nærmest blevet tilbagevist, havde i hvert Fald mistet den oprindelig odiøse Karakter, og om Berettigelsen af hendes allerede da begyndte Ry som klog Kone var der straks ved Politiforbørets Optagelse opstaaet Formodning og rejst Diskussion. Forholdet i saa Henseende ses da i den første Tid at have udviklet sig saaledes, at Patienter, der ønskede at tages i Kur af Anna Larsen, søgte Tilladelse hertil hos Kancelliet, der efter Tilfældets Beskaffenhed enten uden videre indrømmede det eller i

tvivlsomme Tilfælde udbad sig Sundhedskollegiets Betænkning. Saaledes interPELLEREDES dette, kort efter at Dommen ved Hof- og Stadsretten var faldet, angaaende en i Underkroppen lam Styrmand, der ønskede sig behandle af Jordemoderen, og Kollegiets favorable, om end lidt skeptiske Svar lød, at det kunde tillades, naar Kuren foretoges under Stadsfysici Opsyn, for hvem hun tillige maatte anmelde, hvad hun hertil vilde bruge, »paa det at han kunde skjønne, om noget anvendtes, der kunde tilføre Patienten større Skade end den han allerede har«. — Ansøgninger blev ogsaa stiledede direkte til Kongen, saaledes fra en Jomfru med »Krampeslag«, der angav at være udskrevet uhelbredet fra det kgl. Frederiks Hospital, hvorfor Kongen tilkendegav, at hvis det forholdt sig saa, og Jordemoderens Lægemidler ikke var farlige for Sundheden, kunde det tillades. Skønt det fra Hospitalet meldtes, at man ikke kendte noget til den paaberaabte uheldige Kur her, blev hun kaldt op for Sundhedskollegiets Dekanus Prof. Herholdt, for hvem hun erklærede at være aldeles ukyndig i Medicinen og ei forstaa sig paa indvortes Lægemidler, hun kunde ikke skrive, næppe læse, og det Middel, hun vilde forsøge mod bemeldte Piges Krampe, var varme Omslag paa Maven, naar Paroksysmen indtraf. Om Hensigtsmæssigheden heraf udtalte Kollegiet, at Midlet vel ikke kunde siges at være farligt for Helbredet, men det kunde paa den anden Side ikke anses at ville virke til Sygdommens Helbredelse og vilde desuden give Anledning til, at den Syge sattes i unyttige Bekostninger, »især da denne Sygdoms Natur ei tillader at bestemme, om og naar Patienten er helbredet eller ikke«. Tilladelsen blev imidlertid givet.

Paa lignende Maade androg Bødkermester Nørager i Juli 1813 hos Kancelliet, at hans Læredreng, der i 6 Uger havde ligget paa Fredr. Hosp. for Benskade og

var kommet uhelbredet tilbage, maatte blive behandlet af Anna Larsen »for maaskee at faae sin Førlighed igjen ved Hjælp af denne. for Beenskadets Helbredelse saa berømte Kone«, der havde lovet det, naar hun uden Læges Opsigt maatte behandle ham. Kollegiet lod Tilfældet undersøge ved Stadsfysicus Lund, der berettede, at det drejede sig om en (tuberkuløs) Knæledsbetændelse hos en ussel, af Kirtelsyge meget medtaget Dreng; »vel troer jeg«, sluttede Dr. Lund, »at Mad. Larsen kan tillades at anvende sine udvendige Midler med behørig Forsigtighed, men indvendige Lægemidler ere høist nødvendige, ifald nogen Helbredelse, hvorom jeg dog høiligen tvivler, skal kunne ventes, og jeg kan derfor ikke andet end høiligen tilraade, at Anna Larsens Midler anvendes under en Læges Opsyn, der ved indvendige Midler kan understøtte de svage Kræfter. Hendes Midler er mig for længe siden bekendte og af mig tidligere communiceret Collegiet, hvoraf behag. erfares, at ikke engang disse bør under nærværende Omstændigheder anvendes i Flæng«. — Kollegiet svarede i Overensstemmelse hermed, at det var af den uforgribelige Mening, at Kuren burde foretages under Opsyn af en autoriseret Læge, hvem det maatte paalægges i sin Tid at meddele Udfaldet, hvad Kancelliet tiltraadte.

Denne for Madammen naturligtvis noget generende og tidsspildende Procedure, at Kancelliets Tilladelse hver Gang skulde indhentes, forinden hun tog en Patient i Kur, fandt hun sig da ogsaa snart tilskyndet til at faa ændret ved følgende Henvendelse (²⁸/₈ 14) til Kancelliet:

»Det er det høykgl. danske Cancellie bekendt, at jeg med høysammes Tilladelse har foretaget adskillige Cure i chirurgiske Tilfælde, i Særdeleshed Beenskader, som Lægerne, stundom efter flere Aars Forløb, have erklæret for uhelbredelige. At disse Cure med Held ere blevne udførte af mig, derom har

jeg til det kgl. Sundhedsscollegium indsendt Attester fra de fleste af de Personer, hvis Saar har været mig anbetroede. Saa-vel med Hensyn til min egen Stilling som Enke med 2de uopdragne Børn, uden nogen Understøttelse af offentlige Fonds, som i Betragtning af den Lykke, jeg tilskriver det at være i Besiddelse af saadanne Midler, som, naar erfarne Læger for-gjæves have anvendt deres hele Konst, kunne bidrage til at lindre lidende Mennesker og saavidt mulig skaffe dem deres tabte Førlighed tilbage, har jeg besluttet fremdeles at fortsætte mine Curer, saafremt jeg dertil maatte erholde det høye Col-legii gunstige Bevilling. Men da Tilladelse i hvert enkelt Til-fælde er forbunden med mange Omstændigheder og Tidsspilde, der ofte have skadelig Indflydelse paa en Patients fuldkomne Helbredelse, og jeg næsten daglig plages af Lidende, der mere eller mindre have undergaaet Lægernes Behandling uden no-gen heldig Virkning, af hvilke jeg hidtil har maattet afvise Ad-skillige uden Hjælp og Trøst, omendskjønt jeg i flere Tilfælde, efter den Kundskab jeg troer at besidde, med temmelig Vished har kunnet forudsee, at Helbredelse endnu var mulig under min Cur, troer jeg at opfylde en, saavel for mig selv som for mine lidende Medmennesker hellig Pligt, naar jeg søger at forskaffe mig en Gang for alle den fornødne Tilladelse til at anvende de Midler jeg efter Omstændighederne maatte finde tjenligst. Idet jeg i Tillid til de forommeldte Attester tør be-raabe mig paa det kgl. Sundhedsscollegiums gunstige Anbefaling, er min underdan. Bøn, at det høykgl. danske Cancellie naadigst vilde meddele mig Bevilling til, skulde det end være under en Læges Tilsyn, at maatte behandle aabne Saar og Beenskader eller andre chirurgiske Tilfælde, som af authoriserede Læger maatte ansees for uhelbredelige uden dertil for hver enkelt Patient at erhverve speciel Tilladelse«.

Den Stilling, Sundhedsskollegiet nu tog overfor Anna Larsen, var højst overraskende og maatte vistnok hæve hendes Prestige særdeles, idet Kollegiets Svar (²⁵/10 14) lød:

»Det kgl. d. Cancellie har ved gunstbehag. Skr. af 6. f. M. forlangt Sundhedsskollegiets Betænkning over den hoslagte til-bagef. Ansøgning fra Gjordemoder Anna Larsen her af Staden om Tilladelse til at curere aabne Saar og Beenskader m. videre.

I Anledning heraf undlader man ikke tjenstskyldigt at melde, at Sundhedskollegiet efter de om bem. Gjordemoders Cure indhentede Oplysninger ikke nu drister sig til at anbefale hende til at meddeles den ansøgte almindelige Tilladelse til at curere aabne Saar og Beenskader m. v., men dog troer Collegiet at kunne efter Omstændighederne indstille hende til at vorde strax tilladt, i et Aar for det Første, at maatte, uden i ethvert Tilfælde at indhente det kgl. Cancellies specielle Tilladelse, forsøge sine Cure paa aabne Saar og Beenskader hos Personer, der forgjæves have prøvet en authoriseret Læges Hjelp, dog paa Vilkaar, at hun altid, forinden hun begynder nogen Patients Cur, skal desangaaende henvende sig til undertegn. Professor Giesemann¹⁾, som da tager Patienten i Øjesyn og derefter om Tilfældet og dermed forbundne Omstændigheder underretter Collegiet ved dets Forsamlinger, ligesom og haver jevnligt Tilsyn med hendes Fremgangsmaade, samt efter Aarets Ende indberetter Curens Udfald hertil. Og forbeholder Collegiet sig da efter dets Erfaring paa denne Maade at indkomme med nærmere Forestilling til velbem. Cancellie om, hvorvidt og under hvilke Vilkaar det maatte ansees passende, at fornævnte Gjordemoder Anna Larsen, eller, som hun kalder sig, Anna Schandrup, blev meddelt videre Tilladelse til sine Midlers Anvendelse, eller og, at hun, for at aabenbare disse Midler for Sundhedskollegiet, der kunde fremme deres almindelige Brug ved Læger, maatte udvirkes en allernaad, Pension eller Gave«.

Ikke blot altsaa stillede Kollegiet hende et videre Praksisomraade end de »aabne Saar og Beenskader« i Udsigt, men viste jo tillige, paa Trods af Stadsfysici Oplysninger, en umiskendelig Interesse for at lære hendes Lægemidler nærmere at kende, forsaavidt disse maaske kunde blive et Gode ogsaa i Lægers Hænder.

I November 1814 bad Kancelliet Magistraten meddele Supplikantinden, at hun i et Aar fra nu maatte, uden i hvert Tilfælde at anholde om speciel Tilladelse, forsøge sine Kure paa aabne Saar og Benskader paa Vilkaar dog, at Prof. Giesemann hver Gang forinden underrettedes

¹⁾ Prof. ved kir. Akademi.

derom og først tog Patienten i Øjesyn, og lignende Meddelelse tilgik Sundhedskollegiet. Den af dette propone-rede Indskrækning, at hendes Kure kun maatte gælde Personer, der forgæves var blevet behandlede af autoriserede Læger, blev der saaledes ikke taget Hensyn til.

Da Aaret var omme, gik Anna Larsens Pretensioner videre, idet de stiledes mod intet mindre end en af Staten understøttet Klinik under hendes eget Opsyn, uden nogen Kontrol fra Lægers Side. I Nov. 1815 sendte hun nemlig følgende Andragende til Sundhedskollegiet:

»Gjordemoder A. Larsen, som af det høje Collegium har været tilstaaet et Aars Tilladelse at helbrede aabne Saar og Beenskader uden at bruge indvortes Midler, søger allerund., da nu Tiden er udløben, at det gunstigst maatte hende tilstaaes, at saa længe hun føler Sjels og Legems Kræfter til paa denne Maade at soutenere sig og Børn, at hun da maatte erholde Tilladelse til at helbrede de Ulykkelige, der som oftest ved egen Forsømmelse have forværret de Tilfælde, som det kunde være ligesaa væmmeligt som det vilde medtage altfor megen daglig Tilsyn, naar det skulde besørges af en Læge. I flere Aar har jeg med Held cureret mange Mennesker, hvis sandfærdige Vidnesbyrd jeg kan fremlægge, fra nogle af Stadens berømteste Læger har jeg ogsaa Attester. Samvittighedsfuld har jeg baade som Christen og den Syges Opvarterinde søgt at opfylde de Pligter jeg har paataget mig, med Taknemmelighed har jeg ligesaa vel modtaget den Fattiges ringe Skærv, som den, hvis Evne har været at paaskiønne min Omsorg, og jeg har aldrig givet de Mennesker, som have været ulægelige, Haab om Helbredelse, men kun søgt at lindre disses Smerter.

Min underdan. Tillid er derfor, at jeg i Betragtning af flere Aars Erfaring og ved Forevisning af de mange Attester fra de jeg har helbredet, jeg da maatte understøttes i et Foretagende, som er til Nytte for Ulykkelige og en liden Hjælp for mig, at det baade vilde være mig til bedre Udkomme og de Syge til mere Beqvemhed, naar jeg i den kongelige Bygning¹⁾ hvori jeg hoer kunde være saa heldig huusfrie at tilstaaes et Locale, hvor jeg kunde forskaffe begge Kiøn Beqvemmelighed

¹⁾ Den nuværende Soldins Stiftelse i Skindergade.

i Foreening med den Omhue, Vanen og mit Hjerte saa kjærlig vil yde det under Smerte lidende Menneske. — Hvad mig selv angaaer da har jeg altid været fornøyet med, at en duelig Læge fulgte mine Handlinger, men da det altid er forbunden med nogen Uleylighed for Patienten, saa er min underdan. Begjæring at jeg selv, ansvarlig for Gud og Mennesker, maa eene raade over den Syge og da, om jeg nogentiid forsaa mig, modtage hvad jeg bør vente for uforsvarlig Handlemaade«.

I Anledning af dette Skridt skrev Kollegiet (^{28/11} 15) til Kancelliet. Efter først at have gjort opmærksom paa, at man, rettere Prof. Giesemann paa Kollegiets Vegne, imod Ønske ikke havde kunnet nægte Jordemoderen at gøre sine Kurforsøg paa Patienter, der ikke forud havde ladet Læge prøve deres Kunst, fortsattes saaledes:

»Imidlertid er det bestemte Aar forløbet og Collegiet har nu at berette det kgl. Cancellie om Udfaldet af Anna Larsens Cure. Disse har hun, saavidt Collegiet bekjendt, anvendt paa ialt 16 Personer. — Af disse har 1 haft et Kræftskaar paa Næsen, hvilket hun i en vistnok meget kort Tid, nemlig 3 Uger, har læget. Dog har denne Patient ikke forhen været under nogen Læges Cur for det Tilfælde. 14 have havt panarit¹) af forskjellig Art, som dog i det Hele ikke have været særdeles betydelige, og Bensaar, 1 et skrophuløst Saar paa Halsen, som vel er helet, men muiligen snart bryder op igjen, hvilket ved disse Saar ikke pleier at være usædvanligt.

Efter vor Formening har A. Larsen saaledes ikke gjort nogen Cur, der ikke ligesaavel kunde være foretaget af Læger, og man finder derfor, da Tiden, i hvilken det har været hende tilladt at forsøge sin Kunst, nu er expireret, ingen Anledning til at anbefale hende til at meddeles nogen saadan almindelig Tilladelse til at curere aabne Saar og Beenskader, som den hun i forrige Aar har ansøgt om. — Desuden vides underhaanden, at hun har behandlet uden Nytte Syge, som hun aldrig har viist undertegnede Prof. Giesemann.

Efter at have pligtskyldigst afgivet forestaaende Beretning om A. Larsens Cure og yttret Collegiets Formening desangaaende, troer Collegiet dog at kunne indstille til det kgl. d. Can-

¹) Bolden Finger.

cellies gunstbehag. Resolution, om hende maatte maaskee endnu gives den særdeles Tilladelse, for det første i et Aar, at behandle gamle Saar paa Arme og Been hos Personer, som authoriserede Læger forgjæves have søgt derfor at helbrede, dog under Vilkaar, at hun maa i ethvert saadant Tilfælde, førend hun begynder Curen, dertil indhente Sundhedscollegiets Decani Samtykke. — Og da hun efter ovenanførte allerede i det nu forløbne Aar er gaaet udenfor den hende for samme givne Tilladelse, maatte hun vel, i Tilfælde at den foreslagne ny Tilladelse bliver meddelt, derved tillige strængeligen paalægges ei at gaae udenfor dens Grændser.

Ved denne Leilighed skulde Collegiet ikke undlade at fremsende en fra titnævnte Anna Larsen i denne Tid indløben Ansøgning om at maatte fremdeles og uden Læges Tilsyn, foretage Cure paa Personer i sit Huus, med videre, hvilken Ansøgning, hvorover vi formentligen ikke behøve at yttre os nærmere end allerede i det Hele om Sagen foran er skeet, vi forvente at ville i Overensstemmelse dermed vorde afgjort.

Svaret fra Kancelliet (⁶/₄ 16) bestod i en Genpart af en Skrivelse til Magistraten, hvorefter Anna Larsen for et Aar erholdt Tilladelse til at kurere aabne Saar og Beenskader, dog at hun hver Gang skulde henvende sig til Dekanus for det kirurgiske Akademi, der først havde at tage Patienten i Øjesyn. Dekanus var paa det Tidspunkt Prof. C. Fenger, og den Kontrol, han øvede med hendes Virksomhed, skulde ikke tynges hende, thi Fenger var, som det skal ses, en meget facil Tilsynsmand. Det var derfor ikke at undres over, at hun, da Aaret var omme, paany (⁷/₄ 17) søgte Kollegiet om uindskrænket Tilladelse til at tage Syge i Kur, »mod at hun lovede ikke at handle anderledes, end hun kunde forsvare det«. Som rimeligt var, udbad Kollegiet sig først Fengers Erklæring om Udfaldet af hans Kontrol med de i det forløbne Aar behandlede Patienter, og dennes, ⁵/₇ 17 afgivne, Betænkning, der vistnok ikke skulde stemme Kollegiets andre Medlemmer til en lempeligere Optræden overfor Anna Larsen, lød saaledes:

»I det Aar, jeg har havt Tilsyn med Mad. A. Larsens Kure for Beenskade, har hun meldt for mig 59 Syge. Vel havde disse Syge ei alle Beenskade, men flere af dem Coxalgia, Curvatura vertebrarum, Fungus articuli, Ulcera scrophulos. colli, Caries, Herpetes, Phlegmone, Arthritis, Tussis pituitaria, Anchylosis, Inflammatio chron. vesic. urinar., Paraplegi, Dolores abdominales a Hæmorrhoidibus¹⁾. Det kunde vel hebrejdes mig, at jeg tillod hende at modtage Syge, som ei havde Beenskade, men mange af disse Syge vare reiste med svære Smerter 10—12 Mile for at søge hendes Hjælp, og jeg kunde ikke forbyde hende at modtage dem, da de ingen Tilflugtssteder havde, og Hospitalet modtager ikke saadanne Ulykkelige, som tildeels ere incurable, uden at vedkommende Amt betaler for dem, og at bringe dette i Orden er forbundet med megen Vidtløftighed, og hvor skulde de Syge være stedet saa længe? Kun 2 Patienter har jeg forbudt hende at modtage, en med et dybt Panaritium²⁾, hvor Incision burde gøres, en anden med chronisk Blæresygdom, hvor jeg frygtede en Calculus³⁾ at være tilstede. Midlerne som hun har anvendt paa disse Syge, som hun var uberettiget til at helbrede, er jeg uvidende om, da hun holder dem hemmelige, men uskadelige troer jeg dem at være, da jeg ei har opdaget, at de have havt farlige Virkninger paa de Syge.

Billig troer jeg, at der kan føres Anke mod hende, at hun modtager Syge, som hun ei kan curere og lader dem efter kort Tid reise fra sig igjen, men imidlertid har ladet dem betale. Hvad Beenskaderne angaae, som hun var berettiget til at behandle, da kan det ikke nægtes, at hun har cureret mange med Held, som forgjæves have været behandlede af Læger. Aarsagen til hendes Held ligger formodentlig i at hun ei giver Nogen Raad uden at tage i Huset hos hende og dette gør hun for at forvisse sig om, at de holde sig aldeles rolige, som er saa vigtigt ved Beenskaders Heling. Hvormange har jeg ei helbredet ved samme Midler, som andre Læger forgjæves have anvendt, naar jeg har kunnet bringe dem til at holde sig ro-

¹⁾ »: Hoftebetændelse, Rygradskrumning, Leddesvamp, Kirtelsaar paa Halsen, Benedder, Ringorm, Forbolning, Gigt, Slimhoste, Ledstivhed, Blærebetændelse, Lamhed, Hæmorrhoidaltilfælde.

²⁾ Bolden Finger.

³⁾ Sten.

lige i Sengen. — Midlerne Mad. Larsen bruger mod Beenscade, ere fornemmelig en Salve, som hun holder hemmelig og som jeg hændelsesviis opdagede Bestanddelene af, som ere rød Øjensalve og rødt Defensivplaster lige Dele med saa megen Ol. hyoscyami¹⁾, som er nødvendig for at give en blød Salve Consistens, og et Omslag som jeg ei kjender Urterne til. Hun skal have opgivet disse for Stadsphysicus Lund. Samme Held som hun har med dette Omslag har jeg jevnlig havt af Havregrød med Herb. conii maculat.²⁾, og de allerstørste Beensaar helbredes daglig i det almind. Hospital med Grødomslag.

Af det ovenanførte troer jeg da at burde tilraade, ¹⁾ at Mad. Larsen forbydes strængelig for Fremtiden at modtage andre Syge end de, der have aabne gamle Beenskader, da hun, om hun end ei skadede hine, dog bedrager dem for deres Penge uden at helbrede dem; ²⁾ at hun paa ingen Maade tillades at helbrede Beenskader uden en examineret Læges Tilsyn, hvilket hun har forlangt i sin sidste Ansøgning, thi faaer hun denne Tilladelse, saa helbreder hun paa alle Sygdomme; ³⁾ at hun ei nægtes at curere Beenskader, da hun curerer dem med Held, og det vilde give en ufordelagtig Dom in Publico mod Sundhedskollegiet, naar dette skeete. Det er vist at mange ved at tvinges til Rolighed hos hende, som de ikke iagttage hjemme, eller søge i Hospitalerne, erholde deres Beenskader helede. En Mad. Frederiksen i Borgergade helbreder Skurv paa Fattigvæsenets Patienter og paa mange fra Byen og Landet, og det med særdeles Held; kan hun have Tilladelse at curere Skurv, saa kan vel og Beenscadens Behandling tilstedes Mad. Larsen«.

Sundhedskollegiet kunde dog ikke tiltræde Fengers liberale Syn paa Anna Larsens Færd, hvis Ulovlighed jo desværre fik en vis Berettigelse derved, at han havde tolereret den, og i Betragtning af, at hun havde overtraadt Vilkaarene ved de forhen givne Tilladelser og misbrugt disse ved at behandle andre Sygdomme, endes man om at afslaa Andragendet og pure nægte hende al Praksis udenfor Jordemodergerningen, hvorom der ^{27/9} 17 tilgik hende Meddelelse fra Kollegiet. Hun ind-

¹⁾ Bulmeurtsolie,

²⁾ Skarntyde.

gav straks en Ansøgning til Kongen, klagede over Kollegiets Adfærd overfor hende og begærede Frihed til at praktisere i et passende Lokale med dertil ydet Husleje-godtgørelse og benægtede aldeles at have overskredet sin for et Aar givne Tilladelse til Praksis.

Kancelliet sendte Klagen og Ansøgningen til Sundhedskollegiets Betænkning. I den her stedfindende Diskussion, som jo ogsaa Fenger deltog i, var man pinlig berørt ved, at sidstnævnte saa stærkt havde slappet Tøjlerne overfor Kvaksalversken, hvad han, som i sin tidligere Rapport, undskyldte med, at han ikke uden Haardhed havde kunnet nægte de Syge Indlæggelses-seddel, hvem hun havde givet Løfte om at modtage. Desværre viste jo disse Henvisninger, hvis Tal ikke, som først angivet, var 59, men 75, hvilken Celebritet hun havde opnaaet, og der rejste sig da ogsaa nu Stemmer for, at det var paa høje Tid at sætte Grænser for en Uorden, »som var stridende mod de kgl. Anordninger og ydmygende for Collegiet, der skulde vaage over Efterlevelsen af disse«. I Følelsen af, hvor lidt man vistnok turde vente Støtte hos Kancelliet for en kategorisk Afvisning af Md. Larsens Andragende, anviste Stabskirurg Tønder en Udvej, der blev grebet:

»Uagtet jeg veed, at Anna Larsen har hjulpet Flere, som endog af de mest berømte Læger ikke have kunnet blive hjulpen, bør jeg ikke fravige mit forrige Votum, at hun ikke burde tilstedes en forlænget Termin. I Svaret burde vel Prof. Fengers Bemærkninger benyttes, dette nemlig at hendes Fremgangsmaade med de Syge er alle Læger bekjendt, og at den bruges paa det almind. Hospital af Prof. Thal med daglig Held ved de største og gamle Beenskader, men da flere, endog udmærkede Mænd have talt med mig om Anna Larsens Skjæbne, om hendes gode og utrættelige Tilsyn med de Syge, som hun har havt under Behandling, og om de flere Ulykkelige, som Lægerne ikke have kunnet curere, men hun har hjulpet endog i utrolig hastig Tid, og fuldkommen, saa tillade Collegiet, at jeg foreslaaer følgende som en Proposition fra Collegiet: om

det maatte kunne tillades, at A. Larsen (om hun ønskede det) blev givet en Post enten ved Frederiks eller det almind. Hospital som Over Syge Vogterske for under Lægens Tilsyn at passe de Syge med saadanne udvortes Skader, hvori hun har havt Øvelse. Paa den Maade kunde hendes Fremtid sikkert for Mangel, hendes Omgang med deslige Syge benyttes, og Collegiet blive befriet for at svare paa flere saadanne Ansøgninger — ja maaskee for at see hende dog omsider meddelt en Slags Tilladelse, som vilde være vanskelig at kontrollere«.

Allerede forud havde Mynster¹⁾ opsat et større Indlæg om Kvaksalveri i Almindelighed i Forventning om, at der overfor Kancelliet kunde blive Anledning til at fremlægge et saadant, hvori de forskellige blandt Publikum raadende Betragtninger angaaende hints Tilladighed blev gennemgaaede og tilbageviste, og man lod Afhandlingen tilligemed Fengers Rapport til Kollegiet følge den Betænkning, der ³¹/₁₂ 17 blev afgivet til Kancelliet, et vidtløftigt Aktstykke, der i alle Enkeltheder belyste Anna Larsens Forhold som Kvaksalverske og, efter at have refereret den af Prof. Fenger foreslaaede Grænse for hendes Virksomhed, endte med følgende Konklusioner:

»Desuagtet holder Collegiets Pluralitet for, at der ei bør gives hende nogen endog nok saa indskrænket Tilladelse til at paatage sig nogen Cuur, da man anseer hende for en højst farlig Qvaksalverske saavel ved det Rygte hun tildeels ved sædvanlige Qvaksalverkunster har erholdt som ved at hun har paataget sig Cure hun ei var berettiget til, og endelig ved hendes Vindesygge, da hun har modtaget Folk i Cuur, hun ei har kunnet curere, men dog ladet dem betale. — Heller ikke anseer Collegiet det for passende, at det tillades hende atter til Forsøg at practisere under Tilsyn, da hun egentlig intet nyt veed, men misbruger den meest indskrænkede Tilladelse til andet Qvaksalveri, og det saa meget mindre som det nægtes saa mange ikke uduelige, men uexaminede Læger at practi-

¹⁾ Overmedikus ved Fred. Hosp

sere, som dog tildeels under Krigen ere blevne forhindrede ved Kongens Tjeneste fra at tage Examen.

Men skulde det desuagtet findes, at der bør gives hende Leilighed til at betjene dem der lide af Beenskade, da foreslaaer Collegiet, at det maatte skee paa den Maade, at der paa det almind. Hospital gives hende en egen Stue, hvor hun, ei paa egen Haand eller ganske efter eget Tykke, men under Hospitalets Overchirurg Prof. Thals Tilsyn og Befaling, skulde behandle saadanne Patienter. Der maatte derfor af Hospitalet tilstaaes hende et Opholdssted og en passende Betaling for sin Underholdning.

Inden Aarets Udgang og Sagens Afgørelse viste et nyt graverende Eksempel, hvor lidt Kancelliet tog i Betænkning at udvide Omraadet for Anna Larsens Praksis, idet man i November (1817) udbad sig Kollegiets behagelige Tanker i Anledning af, at Politibetjent Jensen havde indgivet Andragende om, at hans sindssyge Hustru, der forgæves havde brugt 3 Læger, maatte tages i Kur hos Jordemoderen. Forhandlingen herom i Sundhedskollegiet røbede fra enkelte Medlemmers Side Indignationen over at skulle beskæftige sig med slig Sag, medens der fra anden, og indflydelsesrig, Side manedes til Forsigtighed, hvad et absolut Afslag angik, og man fulgte Raadet, saaledes som det blev fremsat i Prof. Saxtorphs Votum:

»Saa rigtigt det end er, fra en Side betragtet, at et ordentligt Medicinal Politi forebygger Qvaksalveri, saa rigtigt er det igjen paa den anden Side at Nervesygdomme, især forbundne med Forstands Svækkelse, ere blandt de Sygdomme, som mange Gange trodse Lægers rationelle Behandling og derimod helbredes ved empiriske Midler, anvendte af Folk udenfor Lægestanden. Jeg mener derfor, at Collegiet maa være vaersom med uden videre at afslaa den her omhandlede Begjæring, da det dog vel kunde hændes, at Gjordemoder Larsen i Smug behandlede Patienten og helbredede hende. Sikkrere synes mig følgende Udvei: at man nemlig svarede Cancelliet, at da Gjordemoder Larsen synes at drive sit Qvaksalveri videre og videre, saa at man med Grund kan befrygte Skade deraf

for Publikum, især naar hun befatter sig med indvortes Sygdommes Behandling, hvorom hun ingen ordentlig Kundskab kan have, saa mener Collegiet at hun ei bør gives den ansøgte Tilladelse uden under følgende Betingelser: a) at man først underrettes om, hvem de 3 Læger ere, som, uden at navngives, siges forgjæves at have betjent hende, og Underretning fra dem erholdes, b) at det undersøges, om hun virkelig forhen har hjulpet Patienter med lignende Sygdom, c) at det paalægges hende at vælge et af Sundhedscollegiets Medlemmer, for hvem hun under Tausheds Løfte tilkjendegiver, hvilke Midler hun agter at bruge, og hvem det paalægges at have jevnlig Tilsyn med Kuren samt at meddele Sundhedscollegiet Underretning om Kurens Udfald, d) at det paalægges Stadsphysicus paa Embedsvegne at se tilvejebragt de under a) og b) nævnte Oplysninger.

Paa den Maade synes det mig, at der sørges fra Medicinalpolitiets Side for Publikums Sikkerhed og Tingen tillige gjøres vanskelig og besværlig for Qvaksalversken, samt — maaskee — Patienten kunde vinde, saavel som Kureerkonsten (!).

I Svaret til Kancelliet, ¹³/₁₂ 17, begyndte man alt-saa med at indstille Politibetjentens Ansøgning til Afslag, hvortil knyttedes den Bemærkning, at det ved Galskab kom an paa 3 Ting: Midler, Omgang og Tid, og i første Henseende var ethvert Medlem af Collegiet villigt til at give den syge Kone det Raad og den Vejledning, hun maatte trænge til, hvad vel maatte anses mere paa-lideligt end Anna Larsens Tilsyn; en fornuftig Omgang i Overensstemmelse med Lægens Forskrift vilde vel af hendes Mand selv vorde iagttaget eller pauset iagttaget saa godt som af Anna Larsen, der næppe vilde paa-tage sig at omgaaes Konen uden tillige at anvende sin egen Kur paa hende. Skulde det kgl. Kancelli trods det her anførte finde for godt at indvillige i Hr. Jensens Begæring, da gav man sig den Frihed at indstille, at det maatte ske under Betingelser, og som disse anførtes da de ovennævnte af Saxtorph opstillede. — Kort efter meldte Kancelliet, at det havde tilladt Kuren, dog at det udførtes under en Læges Tilsyn. Dette betroedes

til Stadsfysikus Lund, og hvad denne omtrent 3 Uger senere indberettede til Kollegiet, blev unægtelig en glimrende Oprejsning for Md. Larsen og en Satisfaktion for Kancelliet, Politibetjentens Kone fandtes nemlig helbredet, da Lund indfandt sig hos hende og fik følgende Forklaring: For 3 Aar tilbage var hun forgæves blevet behandlet af Dr. Strøm for Sindssvaghed, i Løbet af 3 Uger helbredte Md. Larsen hende. For 7 Maanedes siden led hun af Hovedsvindel, der gjorde hende uskikket til Alt, hvorfor Manden kaldte det Sindssvaghed, i 5 Maanedes behandlede Dr. Bang hende forgæves, efter 12 Dages Forløb lykkedes det for Madammen. De Midler, hun opgav, var udvortes og tilsigtede Sved, indvortes gav hun ikke andet end varmt Øl og Brændevin med Peber, »skjøndt disse Midler«, bemærkede Lund til Slut, »vel have bidraget til at frembringe Transpiration, anseer jeg dem dog, anvendte i Flæng mod Sindssvaghed, for betænkelige«.

Det varede en Stund, inden Kancelliet nedlagde Forestilling for Kongen i Anledning af Anna Larsens sidste Ansøgning og Sundhedskollegiets derom (^{31/12} 17) afgivne Betænkning, og Grunden var, at Kancelliet mente først at maatte have Rede paa et Par af Kollegiet fremdragne uheldige Tilfælde, hvormed Fenger havde suppleret sin Rapport, og i hvilke Anna Larsens Midler skulde have virket skadeligt. Saaledes var en Bagerkone, der havde Benskade, kommet uhelbredet fra hende, belastet med en Diarré, der havde krævet 6 Ugers Lægebehandling, ligesom hun ogsaa hos en senere afdød Toldbetjent Frost uden Tilladelse skulde have aftaget de Midler, Prof. Fenger anvendte mod Koldbrand i Mandens ene Ben, og lagt Klude med Olie og Voks om Benet, hvilket i faa Timer havde haft til Følge, at Koldbranden tabte de Grænser, den havde sat, og Patientens Liv siden ej stod til at redde. Paa Grund heraf

ansaa Kancelliet det for sin Pligt at lade anstille en Undersøgelse om disse Kure og lod i den Anledning optage et Forhør ved Politiretten. Den herfra modtagne Udskrift af dette viste imidlertid ikke noget for Supplikantinden graverende. Det var med Fengers Tilladelse Bagerkonen var taget i Kur, og baade hun og A. Larsen nægtede, at der var anvendt indvendige Midler. Og hvad den afdøde Toldbetjent angik, da oplystes det ganske vist, at hun havde ordineret Omslag for ham, men først efter Patientens gentagne indstændige Anmodning, for at skaffe ham Lindring for Smerter, ligesom det var dennes egen Hustru, der havde aftaget de Midler, Prof. Fenger havde lagt paa det syge Ben og paa-lagt det af Md. Larsen ordinerede. Om det end saaledes maatte indrømmes, at A. Larsen havde forset sig mod Forordningen af 5. Sept. 1794, havde Politiretten dog ikke troet, at hun burde drages til Ansvar derfor, saavel paa Grund af, at hun først efter Overtalelse bekvemmede sig til at ordinere Omslag, »som med Hensyn til at hun kunde have nogen Grund til at ansee sin Due-lighed saa temmelig decideret ved den hende forhen givne Tilladelse«.

Kancelliet sluttede sig hertil og fandt saa meget mindre Betænkelighed ved at andrage paa, at hun fritoges for at drages til Ansvar for dette Forhold, som Sundhedskollegiet ej havde set sig i Stand til at afgøre, om Patientens Liv under andre Midlers Anvendelse stod til at redde, hvilket og syntes lidet sandsynligt; hertil kom, at der fra Frost's Side var indkommet en særdeles indstændig Ansøgning til Kancelliet om, at det maatte tillades ham, som ingenlunde var villig til, efter hvad der fra Prof. Fengers Side skulde være anordnet, at lade sit Ben afsætte, at benytte Supplikantindens Hjælp ved denne Lejlighed. — Hvad dernæst selve hendes Ansøgning nu angik, fandt Kancelliet overfor Sundheds-

kollegiets Klage over, at hun havde kureret paa andre Sygdomme end Benskade, formildende Omstændigheder deri, at hun var forledt dertil, ved at Prof. Fenger havde meddelt hende saadan Tilladelse; den eneste Overtrædelse, der kunde lægges Vægt paa, var Affæren med Hr. Frost, men heller ikke her fandt Kancelliet efter det ved Politiforhøret oplyste, Anledning til at fraraade den ansøgte Bevillings Meddelelse. Det hændte jo ogsaa for Læger at tage Patienter i Kur, der ikke blev helbredede, Ingen bebrejdede dem, at de desuagtet tog Honorar, og Md. Larsen var, saavidt hendes Tilladelse strakte, »at sætte ved Siden af andre berettigede Læger«. — I Overensstemmelse med dette Syn paa Supplikantinden sluttede da Kancelliet sin for Kongen nedlagte Forestilling saaledes:

»Det er derhos udenfor al Tvivl, at hun besidder en særdeles Kundskab i at curere Beenskader og hvad enten den Lykke hvormed hun efter aldeles troværdige Attester har helbredet flere Mennesker, som i mange Aar forgjæves have søgt Lægers Hjælp, har sin Grund fra nogen særdeles Indsigt, hun maatte besidde, eller fra det nøiere Tilsyn hun har kunnet have med Patienterne, saa er det dog vist, at disse ved hendes Medvirken ere blevne hjulpne, og det synes forhad, at det skal forbydes hende for Fremtiden at yde denne Hjælp, der af mange attraaes med særdeles Begjærlighed og Tillid. Ogsaa er det overensstemmende med Forordn. af 5. Sept. 1794 § 6, at Tilladelse til at udøve enkelte Dele af Lægekunsten meddeles dem, som have beviist denne Kyndighed i dette enkelte Fag, hvorfor Cancelliet og forhen har meddelt hende en Tilladelse, dog indskrænket til en vis Tid, og i denne Tid har hun mere stadfæstet Formodningen om hendes Duelighed end svækket samme. Der synes derfor at være god Grund til at forunde hende Bevilling til fremdeles at curere Beenskader under en authoriseret Læges Opsyn. Dog vil det nok være hensigtsmæssigt, for at afskrække hende fra at paatage sig andre Cure, at hun i den for hende udfærdigede Bevilling alvorligen advaredes om ei at overskride denne Bevillings Grændser under Straf som for Qvaksalveri«.

Den $\frac{1}{5}$ 18 faldt den kgl. Resol., der sanktionerede Indstillingen, hvorved Anna Larsen vel ikke opnaaede den fulde Frihed til Praxis, »i et for Patienterne passende Locale«, hvad jo hendes for Kongen sidst nedlagte Begæring gik ud paa, men maatte fremdeles nøjes med det begrænsede Omraade, »Beenskader« og under det forhadte Lægetilsyn, dog nu paa ubegrænset Tid og ikke, som forhen, indskrænket til et Aar. — Kollegiet bad nu Kancelliet oplyse, hvem der skulde vælge den tilsynshavende Læge, at det overlodes hende selv, maatte fraraades, og om ikke Resolutionen skulde forstaaes saaledes, at hendes Virksomhed indskrænkedes til »aabne« Benskader, det vil sige gamle Skinnehenssaar. Det første Spørgsmaal lod Kancelliet ubesvaret, det andet forklaredes derhen, »at Mad. Larsen var berettiget til at tage alle Patienter der lide af Beenscade under Cuur, naar den til Praxis authoriserede Læge finder, at Patienten kan underkastes hendes Cuur, hvilken Indskrænkning i hendes Bevilling er større end den, som indeholdes i Forordn. af $\frac{5}{9}$ 94 § 6«.

At Anna Larsen nu efterhaanden havde naaet en Position i Hovedstaden, der omfattedes med Interesse ogsaa i dennes bedre Kredse, viste jo de ovenanførte Ytringer af Stabskirurg Tønder; at hendes Færd ogsaa var Genstand for mindre smigrende Opmærksomhed, fremgik af en, kort efter Udstedelsen af den sidste kgl. Resolution til Sundhedskollegiet indgiven, anonym Klage over Jordemoderens (og en anden Fælles) Bedrifter paa Medicinens Omraade:

»De tvende her i Byen overalt saa bekjendte superkloge Doctersker have en saa stor og udbredt Praxis, at man daglig seer Folk baade gaaende og kjørende fra Byen og Landet strømme til dem for at tages i Kuur, endskjøndt de lade sig betale for deres Kure i 100de viis, nemlig en Jomfru Zacharias og en Madam Larsen, den sidste har endog gjerne et heelt

Hospital af Patienter hos sig, saa ønskede man gjerne offentlig at underrettes om dette skeer med Sundhedskollegiets Tilladelse og hvis ikke, hvi Kollegiet da taaler, endog i Hovedstaden, et saa skammeligt Lægekunsten vanærende og Menneskeheden skadeligt Qvaksalveri af slige Subjecter der ere blottede for alle hidhørende Kundskaber men alene kurere løs paa Lykke og Fromme. Kollegiet der ofte seer paa mange, imod dette at regne, uvigtige og ubetydelige Ting vil dog formodentlig en Gang see til disse Overtroens skadelige Dragedukker¹⁾, der for at berige sig som oftest ødelægge og dræbe kortsynede og ufornuftige Menneskers Sundhed og Liv ved deres dumme og desperate Kur.

Et Selskab.«

Kollegiet sendte Skrivelsen til Kancelliet med Forespørgsel, om der skulde gives noget offentligt Svar, eller Sagen henlægges, men Svaret lød paa, at der ikke kunde tages Hensyn til anonyme Henvendelser.

Indenfor den foreskrevne Ramme havde Anna Larsen altsaa fast Grund under Fødderne til at fortsætte sin Praksis, men at de saaledes atstukne Grænser føltes for snævre saavel for Patienterne som hende selv, viste den følgende Tid noksom Eksempler paa, idet Kancelliet udbad sig Sundhedskollegiets Betænkning angaaende Patienter, der led af andre Sygdomme end aabne Saar og Benskader, og som attraaede Kur hos hende. Overfor en Ansøgning fra en Kone med »Kræftskade« i højre Bryst, der i 3 Aar havde været behandlet af Fenger og Schwartzkopf, udtalte saaledes Kollegiet, at ved uhensigtsmæssige Midlers Anvendelse kunde et saadant Tilfælde forværres, og navnlig Tiden til at gribe ind med Kniven forsømmes, »derfor var det stridende

¹⁾ Dragedukke, i Overtroen en menneskelignende Figur, der mentes at være Sæde for en Dæmon; dannet af Mandragora-Plantens Rod (der har en vis Lighed med en Menneskikkelse). Holberg spotter derover i »Abacadabra«, og Falsen i »Dragedukken«, 1797.

mod al god Medicinalorden at lade en i Videnskaben ukyndig paa egen Haand paalage sig saadanne Cure«, hvorfor man fraraadede at give Tilladelsen, med mindre A. Larsen opgav for Patientens Læge, Regimentskirurg Schwartzkopf, de Midler, hun vilde bruge, og at de anvendtes under hans Tilsyn og med hans Bifald. — Kancelliet gav Tilladelsen og paa lignende Maade overfor en Matros, der led af Følgerne efter et Armbrud og mødte personlig til Undersøgelse i Kollegiet, hvor man skønnede, at Omslag og blødgørende Midler mulig nok kunde bevirke nogen Forbedring, men at saadan Kur med større Sikkerhed kunde anvendes i Alm. Hospital end hos Anna Larsen.

Mere og mere fik Kollegiet sin Impotens at føle overfor Kancelliets Værdsættelse af Anna Larsens Kunst. En Møbelhandler Werner, »der i 18 Aar havde brugt tvende af Stadens Læger uden at finde mindste Lindring for sin Knæskade«, havde henvendt sig til hende, »der formedelst sine Curer her i Staden er noksom bekjendt, og da samme Kone efter at have beseet min Beenscade har forpligtet sig til at helbrede samme i meget kort Tid«, saa haabede han ved hendes Hjælp at vorde helbredet og ansøgte Kancelliet om Tilladelse hertil. Sundhedskollegiets Svar til Kancelliet lød paa, at uagtet man havde erfaret, »at dets Mening i Henseende til Gjordemoder Anna Larsen ikke finder Cancelliets Bifald, maa det dog igjentakende yttre, at Qvaksalveri ei bør tillades, og at det derfor ei heller bør tillades Anna Larsen at tage Meubelhandler Werner i Cuur. Tillades det hende alligevel under en authoriseret Læges Tilsyn, udbeder man sig, at det maa paalægges hende til Kollegiet at indberette, hvilken authoriseret Læge der har paataget sig Tilsynet, for at man af ham kan fordre Underretning om Curens Begyndelse og Udfald«. Hvor- efter Tilladelse som sædvanlig blev givet.

Hvem der skulde føre Tilsynet med Anna Larsens Kure, var som ovennævnt, ikke blevet fastslaaet af Kancelliet; det viste sig imidlertid, at det en Tid blev Sundhedskollegiets Dekanus, der paatog sig det, et lidet tiltalende Hverv, der vel fik et end mere odiøst Præg, naar Skæbnen føjede det saa, at det blev en af hans egne Patienter, hvis fortsatte Behandling hos Md. Larsen han maatte observere. Dette blev saaledes Prof. Saxtorphs Lod, da han 1819 var Dekanus og til sine Kolleger (^{17/8}) maatte indgive følgende Beretning:

»Af hosl. Skr. fra Politi Directeur Justiceraad Hvidberg vil Collegiet behag. erfare, at det er mig paalagt at skulle indberette om Fremgangen og Udfaldet af Curen paa General-directeur og Grosserer Beckers Datter Nina, som med Cancelliets Tilladelse har været indlagt til Helbredelse hos Gjorde-moder A. Larsen her i Staden.

Patienten er 8 Aar gl. og havde det Uheld for 1 Aar siden at falde paa Steenbroen i Faderens Gaard i Ordrup og derved at faae en Fractura colli femoris dextri¹⁾, som det lykkedes mig at helbrede uden mærkelig Korthed af Extremiteten, saaledes at hun kunde gaae uden synderlig Halten, ja endog taale at springe og danse derpaa uden ringeste Uleilighed. I Slutningen af Decemb. Maaned ifjor kom hun til at træde feil paa Gaden og klagede sig strax heftigt i den Hofte, som havde været brækket, men ved et Par Dages Rolighed og Smøren med Campher Olie forsvandt Smerterne uden at jeg blev tilkaldt. I Begyndelsen af Januar Maaned spøgede en ældre Broder med Patientten, satte hende paa hans Skiød og slog nogle Gange hendes Knæer hurtigt mod hinanden, hvorpaa hun gav et stort Skrig og klagede over stærke Smerter i den syge Hofte, hun blev strax lagt til Sengs, og Dagen efter blev jeg tilkaldt; ved udvortes Undersøgelse af Hoftten følte hun ingen Smerter, ey heller ved at løfte Laaret op og ned, men den ringeste Bevægelse ud- eller indad forvoldte den heftigste Smerte. Jeg lod hende strax sætte en Deel Iglar omkring Hoftten og igientog dette efter et Par Dages Forløb, anvendte

¹⁾ Brud af højre Laarbenschals.

siden hen smaae Vesicatorier¹⁾ omkring Hoftten, og et af Iglebiddene bolnede i flere Uger som en Fontanelle. Efter 5 à 6 Ugers Forløb forsvandt ald Smerte i Hoftten, ja endog nogen Bevægelse ind- og udad taalte hun, men Knæet kunde hun vanskelig udstrække, Extremiteten var bleven kortere, saa at hun ikkuns med Taaen kunde naae Jorden og Laaret var svunden mærkelig i Førlighed. Hun brugte derefter varme Bade, Gnidning med Opodeldoc og flere Slags spirituøse Ting, men Kortheden i Extremiteten blev naturligviis den samme og deraf Gangen meget haltende saa at hun maatte gaa med Stok og holde Knæet krumt. Dette var efter min Mening Følgen af en Coxalgie²⁾ som dog lykkeligviis ey var gaaet til Suppuration, og jeg erklærede Forældrene ikke ved noget Middel kunde forbedres, og at man endog maatte ansee det for et Held, at Sygdommen ey havde faaet et værre Udfald.

For 4 Uger siden yttrede Forældrene for mig det Ønske, naar jeg intet havde derimod, at Patienten maatte lægges i Cuur hos Gjordemoder Larsen, og da jeg erklærede, at endskjøndt jeg ansaae det for unyttigt, maatte jeg dog overlade til dem, om de til deres Beroligelse vilde gjøre dette Forsøg. Cancelliet gav Tilladelse dertil, Patienten blev indlagt i Huset hos Gjordemoder Larsen, og jeg har hver 4 à 5 Dag seet til Patienten. De første 4 à 5 Dage fik hun et stort og svært Omslag af varm Grød omkring hele Laaret, som fornyedes en Gang i 24 Timer, derefter blev hun gnedet med en Spiritus hver Morgen og Extremiteten indviklet med et Bind lige fra Tærne til Hoftten. Dette Bind blev ikkuns løst en Times Tid hver Morgen og atter omlagt, hun tillodes at komme op af Sengen og at gaa forsigtig saaledes, at hun maatte sætte den platte Fodsaale til Jorden hver Gang hun skulde træde paa det syge Been. I Lørdags den 4. August tog Forældrene hende tilbage og — Extremiteten er lige saa kort som før. Knæet holder hun krumt men kan ligesom forhen strække det ud naar hun ligger i Sengen, og Extremiteten er lige saa tynd som tilforn.

Samtidig med at Anna Larsen havde Generaldirektørens Datter under Behandling, gjorde hun selv, og

¹⁾ Spansk Fluc.

²⁾ Hoftledsbetændelse

denne Gang med Held, Skridt til at faa Udtrykket »Beenskader« fortolket paa en for hende mere favorabel Maade, idet hun i Juli 1819 sendte Kancelliet følgende Ansøgning:

»Idet jeg med underdan. og levende Taknemmelighed erkjender det kgl. d. Cancellies Bevaagenhed i at udvirke mig ved en formaaende Anbefaling H. Maj.s allernaad. Tilladelse at helbrede Beenskader. vover jeg underdan. at forespørge, hvad der ved dette Udtryk egentlig skal forstaaes: om derved alleene menes Bræk og Skade paa Skinnebeen, Fod og Ankel, nemlig fra Knæet til Taaen, eller ogsaa tillige i Knæ og Hofte, ja om Udtrykket maaskee indbefatter enhver Skade i Been, hvor disse endog maatte findes paa Legemet. Idetmindste synes det dog at hvad der er Tilfældet med Been og Fødder ogsaa maa være det med Hænder og Arme, og at den der har viist sig at være i Stand til at helbrede hines Brøst, vel vilde kunne antages til ogsaa at læge dissés. — For min Roligheds Skyld og for saa Manges Skyld, der søge Hjælp hos mig, men som jeg ikke tør yde dem, er det jeg underdan. drister mig til at andrage dette for det høie Cancellie.

Maatte dog den Resolution jeg har i Vente, gunstigen betrygge mig selv og give mig Leilighed til at gavne et maaskee ikke ubetydeligt Antal lidende Medmennesker jeg nu maae nægte den Hjælp, jeg saa gjerne uden Hensyn til Egennytte eller timelig Fordeel med Redebonhed og Velvillie er bered til at vise dem«.

I en Skrivelse (^{13/7} 19) til Københavns Magistrat anmodedes denne af Kancelliet om at »tilkjendegive Gjordemoder Larsen, at hun maatte ansees berettiget til at udøve Lægekunsten i alle de omspurgte Tilfælde mod at hun iøvrigt holder sig sin Bevilling efterrettelig«, men Sundhedskollegiet fandt man ingen Anledning til at lade lignende Meddelelse tilgaa.

At Md. Larsen benyttede sig i rigt Maal af Kancelliets liberale Fortolkning af den hende givne Licens, var en Selvfølge som og, at Sundhedskollegiets Protester mod de mange Overskridelser af hin, der gennem Stadsfysikus kom til dets Kundskab, forblev upaaagtede, intet

Under derfor, at hun fremdeles arbejdede paa at fri sin Praksis for alle hæmmende Baand, som det kom til Orde i hendes sidste Ansøgning til Kongen i Sept. 1822. Idet hun i denne henviste til, at Kancelliet havde udvidet hendes Praksis-Tilladelse til at gælde »enhver beskadiget Deel af Legemet«, androg hun paa at maatte, naar en Patient henvendte sig til hende, straks uden videre modtage samme, naar hun selv anmeldte det for Stadsfysikus. Hensigten var alene »ved den øieblikkelige Hjælp at lindre den Lidendes Smerte«. — Ogsaa denne Gang forbigik Kancelliet Sundhedskollegiet og sendte Andragendet til Magistraten, der først spurgte Stadsfysikus, som ikke fandt mindste Nødvendighed for Maddammens øieblikkelige Hjælp, før der forelaa et Lægeskøn, og derefter ønskede Magistraten at høre Sundhedskollegiets Ytringer, der lød:

»Sundhedskollegiet har ved flere Anledninger godtgjort, for det kgl. d. Cancellie, at Jordemoder Anna Larsen har skadet flere Individer ved utidig Anvendelse af hendes Midler. Og Collegiet har ifølge Pligt og fuld Overbevisning søgt at indskrænke hendes stedse videre om sig gribende saakaldte Cureren af allehaande Sygdomme, hvilke hun ikke kjender det ringeste til, ikke heller kan helbrede, og anført nye Beviser herpaa. At indrømme hende eet Skridt efter det andet, indtil hun ender med en ubehindret offentlig Praxis, vilde stride mod alle Medicinens Anordninger, eludere dem og indeholde en Uretfærdighed mod de grundigere Oplærte, som for at erholde en saadan Tilladelse maac underkaste sig de saa saare skærpede Examina ved de til disses Afholdelse bestemte Læreanstalter. At kunne strax modtage Patienter, som melde sig, er Alt, hvad hun behøver til at practisere uindskrænket, thi det vilde da beroc paa hende at fortælle den til Inspection ansatte Læge, hvad hun fandt for godt om hendes Midler, og det vilde være umuligt for Lægen at holde mindste Control, helst da den Syge naturligviis ikke kan ansees hverken for at kunne, endnu mindre at ville eller turde afgive nogen hende modsigende Forklaring. At anmelde enhver Patient, som hun vil tage i Cuur, tilligemed med det Stadsphysico paaliggende

Eftersyn i at hun ikkun befatter sig med at behandle Patienter, som hun har Tilladelse til at tage under Cuur, er det sidste, vel svage, men høistfornødne Baand, hvormed hun endnu indskrænkes. — Sundhedscollegiet anseer det derfor for sin Pligt paa det alvorligste at fraraade Meddelelse af en Bevilling, der vil medføre en større Fare for det offentlige.

Iøvrigt, da A. Larsen i forberørte Ansøgning melder, at den hende givne allerh. Tilladelse til at curere Beensskader er af Cancelliet gennem Stadens Magistrat under 16. Marts 1819 udvidet saaledes, at hun maa anvende sin Cuur paa enhver beskadiget Deel af Legemet, skulde Sundhedscollegiet, som ikke finder i Aaret 1819 at have modtaget Underretning om en saadan almindelig Udvidelse af den A. Larsen forhen allern. givne Tilladelse, tjenstlig udbede sig af velbem. Magistrat nærmere underrettet i saa Henseende«.

Først nu altsaa og ad denne Vej, gennem Magistraten, erholdt Kollegiet Forklaring om Kancelliets tidligere Imødekommenhed overfor Anna Larsen, og da samme Magistrat havde meldt, at man ikke kunde tilraade Opfyldelsen af hendes Begæring, fandt Kancelliet det vel nu betænkeligt at gaa videre paa Indrømmelsernes Bane og satte endelig en Stopper for Kvaksalverskens Pretensioner, idet Magistraten i Jan. 1823 underrettedes om, »at det Ansøgle efter Omstændighederne ikke kunde bevilliges«.

I de Aar, hvor Anna Larsens Virksomhed endnu kan følges, saavidt kan ses op til 1829, maatte der da overfor andre Lidelser end de »gamle aabne Beensskader« indhentes speciel Tilladelse hos Kancelliet, men de Beretninger, Stadsfysikus Lund, der nu førte Tilsynet med hende, ved Aarets Slutning sendte Sundhedscollegiet, viste, at det, som i Fortiden, fra Kancelliets Side ikke nægtedes hende at tage alle Slags Sygdomme i Kur: Lamheder efter Apopleksi, Underlivstilfælde, Hudsygdomme, Menstruationsforstyrrelser etc., og at hendes Behandling overalt bestod i varmt Omslag og Krydderposer. — Sundhedscollegiet havde jo nu kun

at tage Meddelelsen om de givne Tilladelser til Efterretning, ganske vist under jevnlige Beklagelser over, at hun ved slig Praksis stadig skulde bevare Skinnet af at kurere Patienter, som Læger forgæves havde behandlet, som man heller ikke nægtede sig for Kancelliet at referere hendes mislykkede Kure, ikke mindst naar disse galdt saa notable Personer som Dronningens Kammerfrøken v. d. Maase. Med en vis Tilfredshed kunde dog Kollegiet notere, at hendes Praksis fra omkring 1825 kendelig aftog, saaledes berettede Lund for 1828, at hun kun havde haft 2 Patienter i Kur for Sygdomme, hvortil Kancelliets Tilladelse skulde indhentes, men Heldet overfor de aabne Beensaar fulgte hende til det sidste, som Stadslægens Medicinalberetning for 1828 viser, der sluttede med: »Anna Larsens Middel mod aabne Beensskader viser sig bestandig gavnligt«, og for 1829, det sidste Notat, jeg i Sundhedskollegiets Arkiv har fundet om hende: »Jordemoder Anna Larsens Behandling af aabne Beensskader har ligesom i de forrige Aar viist sig nyttig, andre Patienter har hun i Aarets Løb ikke havt under Behandling«.

Sandsynlig er vel hendes Virksomhed omkring dette Tidspunkt ebbet ud, hun var jo da en Kone paa 61 Aar og har maaske næppe i den Alder øvet den tidligere Tiltrækningskraft. At denne kunde bevares i saa lang en Aarrække trods det (efter Stadsfysici og hendes eget til Prof. Herholdt afgivne Vidnesbyrd, se Pag. 40) lave intellektuelle Standpunkt¹⁾, hun stod paa, er et psykologisk Fænomen, der ikke kan undre. Hendes

¹⁾ Det er en Selvfølge, at de talrige Supplikker til Kongen og andre Myndigheder ikke var hendes eget Værk, men skyldtes andres Bistand, som hendes sidste Ansøgning i 1822 viser, hvor i Marginen er tilføjet: »Conciperet af Becker Fuldmægtig paa Nørre-ports Consumptionskontor«. Om samme Fuldmægtig ogsaa var hende behjælpelig med de tidligere Ansøgninger, maa være usagt.

Formaaeenhed paa begrænsede Omraader af Lægekunsten var jo anerkendt paa højeste Steder og blev end ikke ganske benægtet indenfor Sundhedskollegiets Kreds; at Publikum derfor ogsaa troede paa hendes Evner overfor alle mulige andre Sygdomstilfælde og trøstig betroede sig til hende i saadanne, var ikke noget for hin Tid eller det daværende Kulturtrin ejendommeligt, men kun en Illustration af, hvad der den Dag i Dag gentager sig og næppe nogensinde vil blive anderledes: Suggestionens Magt over Sindene og den uvurderlige Støtte, dette Moment giver al Kvaksalvergerning.

DYSSEL-FALKENSKJOLD.

AF

H. WEITEMEYER.

Morten (Martin) Dyssel, Søn af Amtmand Arnold Chr. Dyssel († 1714), blev 1710 Lieutenant og s. A. Kaptajn; han fik efter Ansøgning Afsked 1716, men blev atter ansat som Kaptajn i 1718, blev Major 1720 og Oberst 1735; fra 1741 garnisonerede han i Kalundborg, hvor han døde 1746 (Hirsch, Optegnelser). Efter Faderen ejede han en Tid Sejlstrupgaard i Vendsyssel.

I 1716 var han bleven adlet under Navnet Falkenskjold. At den almindelig anførte Grund hertil beror paa en Fabel, har jeg kortelig søgt at vise andetsteds (Personalh. Tidsskr. 6. R. II. p. 69). Her skal jeg nærmere gøre Rede for Sagen.

Den kommer, saavidt jeg ved, første Gang frem paa Tryk 1776 hos *P. Rhode*, Laalands og Falsters Historie (I. p. 172), hvor det hedder: »Da Czaren en Dag gennem Østerport vilde stjæle sig ind i en Bondedragt, blev han af Lieutenant Dyssel anholdt og slap ikke af Vagten, før det til Kommandanten var meldt; Czaren blev med Kong Frederiks Ekvipage uden Ophold afhentet. Czaren skal have sagt til Kongen: Jeg tror, den vagthavende Officer havde Falkensøjne til at kende mig« Næste Gang den omtales, er 1793 i *Torms* Antegnelser til Fredr. IVs. Historie (Suhm, Nye Saml. II p. 35, med Henvisning til Rhode), men her lyder den lidt anderledes, idet Czaren kommer fra sin Lejr

anridende med 15—1600 Dragoner til Østerport, og da den vagthavende Lieutenant ansaa denne Mængde som noget ekstraordinær, lod han Slagbommen nedfalde. Czaren gjorde derover nogen Allarm, men det blev derved, og Kongen tog Lieutenantens Opførsel hel naadig, og blev Lieutenanten nobiliteret og kaldt Falkenskjold. To Aar efter gentages den hos *Riegels*, Frederik IVs. Historie (II p. 116) saaledes: »Ikke tvetydigt var Czarens Forsøg paa at overrumple Garnisonen; han lod i Hast den 3. Aug. 1600 Dragoner og noget Infanteri brække op fra sin Lejr og marchere mod Østerport; men den vagthavende Lieutenant, som ansaa denne Czarens usædvanlige Følge som noget overordentligt, lod Czaren, skønt forklædt, slippe igennem, men trak Broen op for hans Korps. Czaren klagede, men Officeren Martin Dyssel og hans Broder Christopher blev adlede og kaldede Falkenskjold«. Endelig omtales Sagen 1860 hos *Brasch*, Vemmetoftes Historie (II p. 103) omtrent som hos Rhode, men lidt mere udførligt. Czaren havde først udgivet sig for hollandsk Bonde, siden, da han kom ind i Vagten, havde han tilkendegivet sig som Czaren, men Dyssel vilde ikke løslade ham, før der var sendt Rapport til Kongen, og Peter maatte blive, til den kongelige Ekvipage kom, og maatte i sin Forklædning køre op til Slottet, »hvor begge Monarkerne holdt deres Følelser ved sig selv og gensidig under Latter slog Sagen hen som en meget morsom Spøg«.

Rhode, der er den egentlige Kilde, har sin Viden fra en Tradition i Familien, Mortens Brodersøn var den som Digter og Landøkonom kendte Johan Arndt Dyssel, Præst i Sandby og senere Østofte paa Laaland. Allerede 1766 nævner Brodersønnen Arnold Christian Dyssel den i sin Indberetning fra sit Sogn Hygom i Sønderjylland, rigtig nok kun med Ordene »en vis Hændelse, da den russiske Czar Peter var i København«. Familietraditionen, som er blevet mig meddelt, tilføjer, at Morten tilfældigvis samme

Dag paa Vagten havde Besøg af sin yngre Broder Christopher, som saaledes kom til at tage Del i Affæren, og derfor adledes med ham. At Broderen ogsaa blev adlet, er meget rigtigt, men han kan dengang endnu kun have været en Dreng¹⁾).

Af det 3. Aug. 1716 udstedte Adelspatent (Afskrift fra Justitsministeriet) giver jeg her et Uddrag.

»At vi udi allernaadigste Henseende til de Tjenester, som vor Kaptajn tilfods os elskelig Martin Dyssel os hid indtil allerunderdanigst bevist haver, og han endnu herefter allerunderdanigst skal bevise, allernaadigst have-bevilget, saasom vi og hermed udi Kraft af dette vort aabne Brev allernaadigst bevilge, at han og deres ægte Børn og Livsarvinger samt deres ægte Afkom af Mand- og Kvindekøn maa og skal nyde og være delagtige udi alle de Privilegier, Herligheder og Benaadninger, som alle andre af Adelen udi vore Riger og Lande nu nyde og have eller herefter nyde og bekomme kunne, og samme til evig Tid nyde, have og bruge Til desto større Kendetegn af vor kgl. Naade have vi ikke aleneste forandret deres Tilnavn, saa at de herefter skal kaldes Falkenskjold, men vi end ydermere benaadet dem med saadant Skjold, Hjelm og Vaaben Thi maa og skal bemeldte Martin Falkenskjold og hans Broder Christopher Falkenskjold og deres rette ægte Livsarvinger og deres ægte Afkom af Mand- og Kvindekøn ovenbemeldte Tilnavn, Skjold, Hjelm og Vaaben bruge og føre«

Datoen paa Patentet, der altsaa ikke indeholder noget

¹⁾ *Christopher Dyssel* er født i 1690'erne, blev Fændrik ved fynske Dragonregiment 1719, Lieutenant 1726 og Kaptajn 1738 og fik Afsked 1754; han var Herre til Hald Kloster og døde 1770 (Hirsch). I Lengnicks Stamtavler (gentaget i Hist. Tidsskr. 3. R. IV p. 283) nævnes endnu en 3. Broder *Henrik*, der adledes samtidig og døde (myrdedes?) tidlig, men ham har Præsten Arnold Chr. D. slet ikke i sin Fortegnelse over Slægten, og jeg har heller ikke truffet ham andetsteds.

bestemt om Grunden til Nobiliteringen, maa paa Forhaand vække Tvivl om Historiens Ægthed, da Begivenhederne i København i de Dage slet ikke synes at passe med den, og Betænkeligheden bliver endnu større, naar man ser paa Enkelthederne. Saaledes var ingen af de 1600 Dragoner, som Torm og Riegels lader Czaren møde med ved Porten, komne til Sjælland paa den Tid, ikke at tale om, at Riegels lader Affæren foregaa den samme Dag, som Patentet er udstedt; saa hurtig i Vendingen har man da aldrig været. Peter den Store kom til København den 17. Juli, og Forholdet mellem ham og den danske Konge var fuldstændig godt til ind i September, først da begyndte det at kølnes, da det trak ud med Iværksættelsen af Landgangen i Skaane. Czaren kunde i den første Tid frit færdes i København og Omegn baade Nat og Dag, ingen lagde ham et Halmstraa i Vejen, han undersøgte Fæstningsværkerne til de mindste Detailler, spurgte og fik Svar paa alt. Bussæus fortæller i »Frederik IVs. Dagregister«: »3. Aug. har Hans Czariske Maj. i egen højeste Person sejlet med otte af sine Fregatter og tre Galejer under den svenske Val og der taget samme Havns Indløb i højeste Øjesyn og Betragtning.«

Man vilde maaske indvende, at det udmærket godt kunde ligne en Mand som Peter den Store at snige sig forklædt omkring for at spejde, om saa aldrig nogen vilde finde paa at hindre ham, naar han kom som Czaren selv, og at Adelspatentet kan være antedateret for at mindes Dagen. Men en saadan Forklaring er umulig efter det Brev fra Dyssel, der er vedlagt Koncepten af Patentet i Justitsministeriet, og som er dateret 16. Juli, altsaa Dagen før Peter kom til København. Det lyder saaledes:

»Evre Königl. Majestet habe [ich] hiedurch alleruntherthänigst und demüthigst anflehen sollen nach dehro allerhöchster Königl. Gnade, so gnädig zu seyn, mihr und mein Brüder Christopher Dyssel, vor welchen ich Vor-

münder bin, zu nobilitiren und ausz hohe Königl. Gnade mit dem Nahmen Falchen Schiold und ein addelich waffen unsz beyde zu begnädigen und zu beglückseligen; der ich lebenslang dergleichen allerhöchsten Königl. Gnade und huulde mich werde mit allerdemüthigsten gemüthe erin- neren und in allertiefster Devotion bleiben

Evre Königl. Majestetten
Meinesz allernädigsten Erb Königs
und Herrensz
alleruntherthänigster
treue gehorsame Knecht
M. Düssel.«

Men hvad har da Anledningen været? Hvis der da i det hele behøves nogen anden Anledning end den, der udtrykkes i Patentet: »udi i allernaadigste Henseende til de Tjenester, som . . . Dyssel os hid indtil bevist haver og han endnu allerunderdanigst skal bevise«. Eller skulde den anden Tjeneste, som Rhode (anf. St.) beretter om, være den egentlige Grund? Han fortæller nemlig, at Kongen efter at have talt med Czaren skrev Dyssels Navn op, »men det blev derved, indtil han med sin yngre Broder en Dag spadserer ud til Falkonergaarden¹⁾. Kongen var der just. En forsultet eller ilde afrettet Falk slog ned paa Kongens Hoved, og hans Øjne stod i Fare. Lieutenant Dyssel springer til, griber Falken om Benene og rusker den med Kongens Hat og Paryk af. Dyssels Navn blev da igen erindret, Kongen lovede ham sin Naade og befoel, at Broderen, som var med ham, skulde forlade sin Bog og antage Krigstjeneste; det skete, og Kong Frederik IV gav dem begge Nobilitets-Brev og det Navn Falkens- skjold«²⁾.

¹⁾ Falkonergaarden eller Jægerhuset laa ved Ladegaardsaaen mellem denne og nuværende Rolighedsvej, hvor Falkonergaardsvej minder om den.

²⁾ Arkivar G. Horneman har meddelt mig, at Prof. Fr. Schiern

Hvorom alting er, Historien med Dyssel og Peter den Store har ganske sikkert intet paa sig og er en ren Myte.

Hvorledes en saadan Myte kan gaa paa Vandring og pynte op andetseds, ser man hos C. Schlegel (Kjøbenhavns Demoleringsvæsen, 1846, p. 14), der fortæller, at Lieutenanten, som spærrede Porten for Czaren, hed Bertelsen og derfor adledes med Navnet Cederfeldt. Men Bartholomæus Bertelsen, der døde 1783 som Amtmand i Kalundborg, var i Aug. 1716 halvandet Aar og adledes 1759 med Navnet de Cederfeld.

paa en Forelæsning havde ytret Tvivl om, at Fortællingen om Dyssel og Peter den Store var sand, og ment, at Anledningen til Nobiliteringen var, at D. havde frelst Kongen for en Falks Angreb paa Falkonergaarden. Om Schiern har haft nogen anden Kilde end Rhode, ved jeg ikke.

SMAASTYKKER.

1. Violinbygger Johannes Hansen.

»Min Fader var en Tusindkunstner. Han kunde skære med en Kniv, kan De tro. Mangletræer f. Eks. dem har han skaaret mange af. Vi havde et Par Svin hjemme, og naar de om Efteraaret blev slagtede og hængte op i Skorstenen til Rygning, saa brugte han at ryge med Blade. Og det blev det dejligste Flæsk i Smag. Træet til de Husflidsarbejder, han lavede, hængte han ogsaa op i Skorstenen og tørrede det og røg det igennem med Løv. Det Vippedrejelad, han havde, var helt brunt og kunde ikke revne, fordi det var røget paa den Maade. Alt det har jeg set som Dreng og lavet baade Tøndetappe, Tallerkener og Skeer. Jeg har altid interesseret mig meget for Naturen — min Moder havde ogsaa Sans for den —, og i den unge Alder lagde jeg grønne Blade inden i Bøger for at se, hvordan de kom til at se ud. Jeg saa dem blive brune og kom til det Resultat, at Bladet har sin Gæringsproces at gaa igennem. Løvfaldet har altid interesseret mig og jeg studerede det. Da jeg i 40 Aars Alderen begyndte at lave Violiner, hængte jeg saa ogsaa Træet op til Rygning. De gamle Mestre gjorde det, naar de havde Bund og Ryg af en Violin færdige, det har jeg hørt fortælle — det, man kalder Cremonesere, er lavet paa den Maade. Og jeg tror, jeg tør sige, at alle gamle Violiner, som nu eksisterer og har en Alder af 2—300 Aar, har gennemgaaet den Proces, absolut. Jeg har eksperimenteret meget med det og fundet, at Bøgeblade, Hvidbøg, er

det bedste. Man maa vide, hvad Safter der er sure, og hvad Safter der er søde; de Blade, hvis Safter er søde, er de bedste, og det har Hvidbøg. I Træet, der skal ryges, er de mørke Striber som Harpiks, de lyse som Hyldemary. De trækker sig i Aarenes Løb sammen — naar Træet ryges, meget hurtigere —, og de mørke meddeler de lyse deres Saft og gør dem haarde. Uden denne Behandling lyder Tonen i det unge Træ træagtig, men efter denne Behandling bliver den blødere og omfangsrigere. Træet revner ikke længer og f. Eks. i en Klaverbund faar Tonen en smuk, blød og bred Karakter. Der gaar heller ikke Orm i Træet. Jeg har prøvet Mahogniblade og Mahognisavspaan og blandet Bøgeblade med Mahogni, men Bøgeblade er det bedste. Dog er Birkebark ogsaa anvendelig og giver, om end mindre, en smuk Tone. I et Instrument af nyt Træ kan ellers ingen Instrumentmager, men kun en udmærket Spiller, d. v. s. indenfra, sætte en god Tone. Jeg var i Hamborg bekendt for, at ingen havde saa smuk en Tone i sine Violiner som jeg.

Jeg samler da først Bøgeblade i Skoven — til Violiner naturligvis langt færre end til Klaverbunde —, lægger dem i et Fyrfad, hvorfra et Rør gaar ind i den Kasse, hvori Violinbundene er ophængte, stikker saa Ild i Løvet og lægger bestandig nyt Løv paa, for at der kun skal komme Røg og ikke Flamme; ellers vilde der blive for varmt og for lidt Røg. Tre fire Dage bliver jeg ved dermed, saa er Træet færdigt til videre Behandling.

Pianofortefabrikant Søren Jensen har Patent paa min Opfindelse«.

Saaledes fortalte 29. Juli 1909 Johannes Hansen, født 8. Novb. 1834 i Frue Sogn ved Roskilde, Søn af Husmand Hans Jørgensen og Hustru Ane Marie Johannesdatter. Morfaderen, ogsaa Husmand, var en dygtig Metalstøber og spillede godt Violin.

Johannes Hansen kom til København 18 Aar gammel og blev Pakhuskarl. Efter halvandet Aars Forløb, i hvilken Tid han lærte at spille Violin af Kapelmusikus Sahlgreen, med hvem han var i Familie, rejste han hjem igen paa Landet til sine Forældre og kom først 1864 paa ny til København. Her spillede han Violin

til Dans, saa længe til Alderen forhindrede det, rejste omkring med Sangerselskaber i Danmark og Sverig og opholdt sig flere Gange i Hamborg, 3 Gange med Stipendium fra Indenrigsministeriet, efter at han paa egen Haand havde lavet en Violin, som bedømtes af Kapelmusikus Tofte; senere er hans Violiner ogsaa blevet anbefalede af Koncertmester Anton Svendsen. Fjerde Gang opholdt han sig to Aar i Hamborg og kom hjem 1889. Siden den Tid har han som Violinbygger eksperimenteret med Bygningen af Violiner og Tilberedelse af Træet til dem. Han har haft mange Jern i Ilden, i 8 Aar i Halvfjerdserne f. Eks. været Jernkræmmer i København, uden derfor at opgive Violinspillet paa Landet, har ogsaa lavet Fjer til Damepynt og solgt dem til Modehandlere, har i det hele været noget af en Tusindkunstner, ligesom Faderen, og et Stykke af en Lægmandsfilosof, der gjorde sig sine egne sære Tanker om Livet og Menneskene. Han døde Maj 1914.

H. T.

2. Et Nytaarstaffel hos Christian VIII.

Meddelt af Bibliothekar JULIUS CLAUSEN.

Som bekendt var Kong Christian VIII en stor Ven af Bordets Glæder. Selvfølgelig var denne Svaghed til stor Fornøjelse for 1840ernes unge levedygtige Opposition, som ganske forglemmende Kongens mange fortræffelige Egenskaber og fine Kultur barnagtig rettede sin Satire mod hans Sans for Vellevenet. Saaledes cirkulerede i Haandskrift følgende »Kongesang« — til Melodien »God save the queen« :

Christian den Ottende,
Herligt sig gottende,
Sidder ved Bord.
Mens han er ædende,
Folket staar grædende,
Inderligt bedende,
Rundt om hans Bord.

Christian den Ottende,
 Herligt sig gottende,
 Ta'r en Postei.
 Den sønderknasende
 Siger han fjasende:
 »Børn er I rasende?
 Gaa Jeres Vej!«

Og selv om Regentens Nytaarsdiner jo altid maa være smagfuld og udsøgt, slaar følgende Spiseseddel fra et af Christian VIII.s Nytaarstafler dog vistnok Recorden i Retning af Righoldighed og Overflødighed. Selv om et Par af Retterne har været facultative, har der dog været mindst 13 Skifter.

- { Skildpadde Suppe. Fiskeboller.
- { Suppe à la Brunnaise, Brødboller.
- Smaa Cromesquis m. Champignons.
- Lax au bleu. — Kartofler — 2 Saucer.
- { Raavildt à la broche. — Gelée — 2 Saucer.
- { Ung Lam à la broche. Spinat — Pickels.
- { Asparges — Randers Lax.
- { Grønærter — røget Gaasebryst.
- Agerhøns à l'Espagnole.
- Croustade, garn. m. Artiskokker à la Jérusalem.
- Iispudding à la Célestine.
- Stegte Fasaner. — Salade — Compote.
- Strassb. Gaaseleverpostei m. Trøfler.
- Kage.
- Iise — 3 Slags. — Bisquits og Méringues.
- Dessert.

Léoville.
 Porto & Madeira.
 St. Péray.
 Château Latour.
 Gammel Rhinskviin.
 Champagne, rød og hvid.
 Cap Constantia.

Ikke mindre oplysende for Kongens og Hoffets Smag er Musikprogrammet, som blev udført af den kgl. Livgarde. Det var de Aar, da Torri og Consorter agerede italiensk Opera paa Hofteatret til hele det fine Selskabs Henrykkelse (jvfr. P. Fabers Parodi »Stegeskældereren eller Den fine Verden« og C. J. Hansens musikalske Travesti »La massa carrara«). Som man vil se, er de otte af Programmets tolv Numre udpræget italiensk Operamusik.

1. Ouverture til Op. Duc d'Olonne. *Auber.*
2. Chor og Arie af Op. Anna Bolena. *Donizetti.*
3. Duet i 2den Act af Op. Belisario. *Donizetti.*
4. Romance af Op. Chi dura vince. *Ricci.*
5. Aurora Vals. *Labitzsky.*
6. Duet i 1ste Act af Op. Belisario. *Donizetti.*
7. Arie & Finale af Op. Lucia di Lammermoor. *Donizetti.*
8. Johanne Louise Vals. *Lumbye.*
9. Adagio og Rondo af Op. Chi dura vince. *Ricci.*
10. Introduction af Op. Moses. *Rossini.*
11. Arie & Finale af Op. Beatrice di Tenda. *Bellini.*
12. Ny Polka. *Lumbye.*

3. En Privatdocent i København 1774.

De første naturhistoriske Forelæsninger ved Københavns Universitet paabegyndtes i 1717 af den medicinske Professor Johannes Buchwald. Den første, der prøvede paa at oplræde som Privatdocent i Faget sammesteds, var Dr. *Henrik Tønning*, en Nordmand af Fødsel, Elev af den berømte norske Naturforsker Gunnerus. Men hans Forelæsninger døde i Fødslen.

Skønt teologisk Kandidat og præsteviet havde han opnaaet Doktorgraden i Medicin for et naturvidenskabeligt Emne fra Universitetet i *Upsala* og var bleven Medlem af det norske Videnskabernes Selskab. 42 Aar gammel drog han til København, hvor han forgæves søgte Ansættelse ved Universitetet. De fleste af hans Spare-

penge gik med under disse resultatløse Anstrengelser, og da det endelig var paa Holdingen med dem, nedsatte han sig som Privatdocent i Zoologi og Botanik.

I det Øjemed lejede han en lille Toværelsens Stuelejlighed ved Nørre Vold, »hvor den forgyldte Øxe hænger over Døren«, som han skriver i sine Opslag paa Universitetet. Det ene Værelse var Soveværelse, og det andet Studerekammer. Bohavet i dette Værelse var en Reol med Bøger, et Fyrretræsbord og en Stol, som han senere forøgede med 11 lejede Stole i Haab om et større Auditorium.

Saa begyndte han at bekendtgøre sine Forelæsninger. Paa Universitetet og i Aviserne kunde man læse, at disse ikke alene var beregnet for viderekomne, men at selv den, »der er gandske ukyndig i Videnskaben, ogsaa kan have megen Nytte heraf, saa som al muelig Umage skal gøres med Undervisningen«, til hvilken han da samtidig agtede at knytte noget for Datiden saa uvant som naturhistoriske Ekskursioner.

Betalingen for det hele Kursus skulde være 5 Rdlr., hvoraf Halvdelen skulde betales straks, Resten »ved videre Fremgang«.

Om Eftermiddagen den 14. Juni 1774 skulde den første Forelæsning finde Sted. Men der mødte kun een Mand, og han var foreløbig ikke engang i Stand til at udrede Indskrivningsgebyret.

Doktoren forsøgte saa med flere Opslag, og det lykkedes ham endelig at faa en 3—4 Elever. Men selv det var alt for faa til, at han derved kunde tænke at skabe sig en Eksistens.

Han opgav da sine Forelæsninger og slog sig — i Følelsen af, at alt var strandet for ham — paa Flasken. Inden han endnu var helt ødelagt, blev Arveprins Frederik fra forskellig Side gjort opmærksom paa hans sørgelige Tilstand og søgte at bringe ham paa Fode igen. At dette kun kunde ske ved at beskæftige ham ved hans Videnskab, faldt dog intet Øjeblik den sikkert velmenende, men lidt indskrænkede Fyrste ind.

Han fik ham efter lange Overvejelser ansat som Toldbetjent i Norge, hvor det imidlertid gik mere og mere tilbage for ham som Følge af hans ulyksalige Kærlighed til stærke Drikke. Han blev til sidst afskediget

og døde kort efter — 1796 — som et aandeligt og legemligt Vrag.

M. Vogelius.

4. Skydeselskabets Papegøje.

I Præsident P. Resens Efterretninger om Københavns Raadhuse (trykt i Danske Samlinger 6. Bd.) fortælles, at Kong Kristian III i Aaret 1542 forærede det danske Kompagni en i en forgyldt Sølvkæde hængende forgyldt Papegøje. Paa den ene Side af denne saas Kristian III.s Portræt, dækket med Glas, paa den anden en Kalcedon med Bogstaverne J. S., formentlig Guldsmedens Navn, samt Aarstallet 1542. Hele Smykket vejede 26 Lod 1½ Kvintin. Det var bestemt til at bæres af den aarlige Papegøjekonge; men allerede paa Resens Tid (1681) var denne Skik gaaet af Brug, og Smykket opbevarede i et Skab paa Raadhuset sammen med Dronning Dorotheas Brudesmykke og andre Klenodier.

Denne Papegøje blev i 1701 stjaalet fra Raadhuset, hvorom efterfølgende Skrivelser giver Oplysning.

1. Brev fra Kæmneren Peder Ogelby til Magistraten 19. Nov. 1703.

Jeg haver forleden efterset Stadens Inventarium og befundet al Ting paa Raadstuen, som Lauritz Pedersen Raadstuetjener i Forvaring haver, undtagen en Post, som i Stadens Kæmnerregnskab for Aaret 1696 paa Pag. 4 anføres, nemlig

1 liden Papegøje af Sølv, forgyldt, med en firkantig Sølvkæde og Aarstal 1542.

Samme Post skal være bortkommen, da adskillige blev tilladt en Formiddag Ao. 1701 i Hørekammeret (hvor samme af ham i Forvaring var) at staa og se en Synder blev rettet paa Nytorv.

Hvilket Lauritz Pedersen Deres Velædelheder¹⁾, for

¹⁾ Nogle Ord maa her være glemt.

han straks, da han det savnede, sin Uskyldighed derudi tilkendegav, og foregiver end ydermere, at han overalt har ryget saa og i Hamborg og hos Jøderne haver gjort bekendt, om saadant et sær Instrument dem forekom, dog ej endnu dertil har spurgt.

Hvorfor jeg hermed allerydmygst anholder om Deres Velædelheders Ordre, at samme Post maatte af mit Inventari Register udgøres.

2. *Lauritz Pedersens Erklæring.*

Efter velædle og velbyrdige Magistratens min højgunstige Øvrigheds Godtfindende forklarer jeg hermed, at denne ovenstaaende Papegøje ikke med min Villie eller Videnskab er forrykket eller bortkommet og ej heller for mig haver været at opspørge, ihvorvel jeg min yderste Flid og adskillig Omkostning dertil haver anvendt. Saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord.

3. *Magistratens Resolution 26. Nov. 1703.*

Saasom denne indbemeldte Raadstuens Inventarium tilhørende Papegøje og tilhørende Kæde, vægtig 20 [!] Lod Sølv, er bleven bortstjaalet, og Lauritz Pedersen Raadstuetjener ved sin Ed haver forklaret sig som forskrevet staar, saa haver Stadens Kæmner Sr. Peder Ogelby den da saaledes udi Inventariumet at afskrive og ved den Post hostegne Beskaffenheden, hvorledes den er forkommen, og lade dette som en Bevis forblive ved Inventariumet udi Bevaring til vedkommendes Efterretning.

(Breve til Kæmneren I Nr. 7).

5. *Bellis Hunde- og Abetheater.*

I forrige Bind S. 390 nævnes *Bellis* Hundeakademi, om hvilket det i en Anmærkning siges, at det ikke vides, hvad der sigtes til. I »Nyeste Skilderi af Kjøben-

havn« for 1804 har jeg siden fundet et Par Oplysninger, som viser, at det ikke er Spisemesteren J. L. Belli, der menes, men en omrejsende Gøgler. Det hedder d. 23. Juli:

»Den komiske Konstner Johanni Belli, hvis Hunde- og Abekattedivertissement har fundet saa megen Bifald i de fleste af Europas store Stæder, vedbliver nu at more Publikum med sine Skuespil paa Vesterbro. »Skulde nogen«, siger han i sit Avertissement, »have smukke Abekatter uden Hale, og vil sælge dem, saa køber han dem«. Der maa altsaa en Alcibiades til for at skaffe Belli Abekatter. Thi hvo vilde vel ellers hugge Halen af en stakkels Abekat«. (S. 1085).

Og ligeledes hedder det den 6. August: »Det lader som J. Belli endnu ikke har faaet Abekatter uden Hale, da han endnu bestandig ønsker nogle tilkøbs i Adresse-avisen«. (S. 1146).

V. Chr.

FORLØBERNE FOR ASSISTENSKIRKEGAARD PAA NØRREBRO

AF

H. WEITEMEYER

DET var under Pesten i 1711, at de første saakaldte Assistenskirkegaarde i København opstod.

Før den Tid kendte man, med ganske faa Undtagelser, kun til Begravelsespladser i Kirkerne og paa de smaa Kirkegaarde, som omgav dem, og i Farsotens første Maaneder blev de allerfleste Pestlig jordede her. Det bedste var at hvile i selve Kirken, saa var man Himlen nærmere, men det var ogsaa det dyreste; var der mindre Raad, maatte man tage til Takke med Pladsen uden for Gudshuset. Men Kirkerne og deres Kirkegaarde blev snart saa overfyldte, at der maatte tænkes paa Udveje. Graverne ved Kirkerne, som tjente gode Penge i de Dage og saa deres Fordel ved at tage mod saa mange Lig som muligt, fandt vel længe Plads ved at stable Kisterne oven paa hinanden i Gravene, som efter Forordningen skulde være mindst tre Alen dybe; ja ofte tog de de nedsatte Kister op igen for at gøre Gravene dybere, og det var ikke ualminde ligt, at disse indeholdt indtil fem Kister, den ene oven paa den anden, saa at den øverste kun havde et tyndt Lag Jord, knap en halv Alen, over sig, og til lod man Gravene staa aabne fra den ene Dag til den anden, saa var Ulejligheden saa meget mindre, naar de

næste Lig kom ind¹⁾). Men det kunde jo kun gaa til en Tid. Ved det i Begyndelsen af Juli indrettede Hospital paa Vodrofsgaard anlagdes der straks en Kirkegaard paa en Mark ved Siden af, og ved Midten af Maaneden udlagdes der Jord til en ny Pestkirkegaard for fattige og ubemidlede uden for Østerport mellem Citadellet og Soldaterkirkegaarden, den nuværende Garnisonskirkegaard. Men denne, der straks toges i Brug og gennemgravedes med lange, tre Alen dybe Grøfter til Optagelse af Ligene, var ogsaa snart overfyldt, og det samme var Tilfældet baade med Soldaterkirkegaarden og den nærliggende, allerede 1666 anlagte Baadsmandskirkegaard (Skibskirkegaarden), hvor Forholdene var endnu forfærdeligere end paa de andre, da den var Begravelsesplads for det særlig af Pesten hjemsøgte, tætbefolkede Nyboder; her laa Mængder af Lig Dag efter Dag og ventede paa at blive jordede.

Tilstanden i Byen var om muligt endnu værre. Vejene over Kirkegaardene blev mere og mere ufremkommelige. Liglugten gjorde Opholdet i Kirkerne næsten uudholdeligt, og Klagerne over den ulidelige Stank i Kirkernes Nabolag blev stadig lydeligere. Og lidet hjalp det, at man brugte ulæsket Kalk i større Mængder og kørte Sand ind paa Kirkegaardene for at dække Gravene, endsige at man affyrede Kanoner for at sprede Stanken. Der *maatte* skaffes Plads. Men radikalt gik man ikke til Værks. Det eneste rigtige havde selvfølgelig været helt at forbyde Begravelser inde i Byen; men ikke een Røst hævede sig derfor, saa vidt vides; de religiøse Følelser stred alt for meget mod det. Man gik tvært-

¹⁾ Regnebogsforfatteren, Klokker ved Trinitatis Kirke Søren Mathiesen, der just ikke er kendt for sin Uegennyttighed og paa flere Maader har gjort sig fortjent til et mindre godt Eftermæle, blev saaledes tiltalt for de Uordner, der i denne Henseende fandt Sted paa Kirkegaarden.

imod den modsatte Vej og udvidede Byens Kirkegaarde. Holmens Kirke fik saaledes Tilladelse til at benytte den gamle St. Anna Kirkegaard ved Guldhuset (omtrent hvor nu Sølvgades Kaserne ligger), som ogsaa blev taget i Brug i 1662 under en heftig Blodsot, og Nicolai, Helligaands, Frue, Trinitatis og St. Petri Kirker fik nye smaa Assistenskirkegaarde i Byens tættest befolkede Kvarterrer¹⁾. Disse fem »Pestkirkegaarde« — sammen med en sjette, Vartovs og Vajsenhusets, som vel var anlagt tidligere, men ogsaa maa regnes til Kategorien — bestod til Novbr. 1760, da de afløstes af den for alle Kirkerne fælles Assistenskirkegaard paa Nørrebro. De var tilsammen kun noget over 2 Tdr. Ld., var Fattigkirkegaarde, som kun benyttedes til Fattiglemmer og den ubemidlede Befolkning, og var, som de laa midt inde i Bygningskarreerne, helt omgivne af de smaa og trange Huse med deres Bagbygninger og Gaardspladser, og slet indrettede og gennemgaaende daarligt vedligeholdte, langt fra nogen Pryd for København og en Haan mod al Hygiejne, endog set med Datidens Øjne. Det er om dem, jeg skal fortælle lidt, der synes mig at have nogen topografisk og kulturhistorisk Interesse²⁾.

I.

Nicolai Kirkes Assistenskirkegaard Landgreven laa i den sydlige Halvdel af Karreen mellem Borgergade, Goters-

¹⁾ Nicolai Kirke fik egentlig to, nemlig foruden den her omtalte, »Landgreven«, en paa Hjørnet af Vingaardsstræde og Holmensgade (dengang Ulkegade); men denne, »den lille Urtegaard« eller »den gamle Urtehave«, var kun en Fortsættelse af den ved Kirken liggende Kirkegaard (se Kbhvns. Dipl. VIII p. 438).

²⁾ Se om Indledningen *Mansa*, Pesten i Helsingør og Kbhvn. p. 135 flg. og *C. Bruun*, Kbhvn. II p. 452 flg. — Stoffet er i øvrigt væsentlig hentet dels fra Kirkebøgerne, dels fra Magistratens Resolutionsprotokoller (Rpr.) og Kopibøger (Kpb.) samt fra »Dokumenter ang. Assistenskirkegaardene«, Pakke I (Pk.) i Raadstuearkivet.

gade, Store Kongensgade og Dronningens Tværgade. Ud til Borgergade var den begrænset af en Række smaa Ejendomme, paa de andre Sider omgaves den for det meste af større Grunde. Indgangen til den var i Borgergade Mtrnr. 93, nuv. Gadenr. 14, lige over for hvor Helsingørgade (Helsingørs gamle Landevej) udmunder. Stedet kaldtes langt op i Tiden indtil vore Dage Landgreven, og endnu bærer det til Minde en Tavle med Indskrift («LANDGREVEN — Nr. 93 og 94 — 1789«).

Det lader til, at Pladsen lige fra Begyndelsen, da Borgergade anlagdes og Grunden bortsolgtes, har været benyttet til Beværtnings- og Forlystelseshave. I 1669 skødede nemlig Kongen nogle Grunde i Borgergade, »hvor Landevejen til Helsingør tilforn har været«, til Kaptajn i Borgerskabet Jens Pedersen Graahede¹). Enholdsvis i 1680 og 1683 udstedte Graahede Panteobligationer paa »dette hans Hus og Have« til Kongens Mundkok Wilken Dencker og Kancelliforvalter Søren Vestesen, og da Graahede noget efter (1685?) døde og Enken giftede sig med Brygger Søren Larsen, samledes Obligationerne paa Vestesens Haand i 1687, hvorpaa han i 1691 fik sig Ejendommen udlagt som ufyldstgjort Panthaver af Søren Larsens Enke. Da Vestesen Aaret før havde ladet Ejendommen vurdere, nævnes der et lige opført grundmuret Hus ud til Borgergade, vistnok det Hus, som stod paa Nr. 14s Plads. I 1697 skødede saa Vestesen »sin Ejendom, Spil- og Frugthave Landgreven von Hessen kaldet med de i Haven staaende Bygninger og Lejevaaninger med Porthus og Indkørsel i Haven« til Niels Stolpe. I Haven fandtes bl. a. en Trok (Billard, Pirkentavl). Det var af Stolpe,

¹) Se Kbhvns. Dipl. VI p. 515 og 517. Graahede fik ligeledes 1674 af Kongen tilskødet en Grund i Sølvgade (smstds. p. 629), hvor han 1684 havde en Beværtningshave ud til Sølvgade og Rigensgade (se *O. Nielsen*, Kbhvn. V p. 229).

at Nicolai Kirke købte Ejendommen 3. Septbr. 1711; Skødet (af 17. Septbr.) er omtrent enslydende med Skødet af 1697 og betegner stadig Ejendommen som Spil- og Frugthave (Pk.). Købesummen var 2600 Rd. danske Kroner, og Kirkegaarden, om hvis Indvielse man intet ved, da Kirkebogen er gaaet tabt, kostede med Indretning i alt 2715 Rd. 2 Mk. (Kpb. 1720—22, p. 52). Ved Anlæggelsen var den den største af alle Assistenskirkegaardene, knap en halv Td. Ld. (6676 □ Al.), men senere frasolgtes noget af Grunden, som vi skal se, saa at den 1760 var henved $\frac{1}{3}$ Td. (4349 □ Al.).

Hvor sparsomt end Efterretningerne om Kirkegaarden flyder gennem Raadstueprotokollerne — Kirkebogen giver som sagt intet, den første Begravelseshog, der er bevaret, begynder 1767 —, faar man dog et temmelig tydeligt Billede af, hvor forsømt og vanrøgtet den var. Myndighederne havde liden Interesse for den og saa for det meste gennem Fingre med Uordnerne; de Smaafolk, der havde Grave der, havde ikke meget at skulle have sagt, og Naboerne betragtede den som Fælleseje og benyttede den som Tørre-, Losse- og Oplagsplads — og som Lysthave, hvor underligt det end lyder. Den havde jo for Resten en Fortid som saadan. De følgende Eksempler, som jeg fremdrager, er formentlig tilstrækkelige til at vise, at det ikke er Overdrivelse.

Henved ti Aar efter dens Anlæggelse indgav Kirkeværgen Niels Henriksen i April 1721 en Forestilling til Magistraten om, at Husene og Pladsen Landgreven maatte blive besigtede og »resolverede enten til Reparation eller Sælgelse« (Rpr. ³¹/₄). Magistraten vilde vistnok helst have gjort det sidste, men da Kirken ikke kunde undvære Kirkegaarden, besluttede den sig til i det væsentligste at beholde den og kun bortsælge det sydlige Stykke og Huset ud til Borgergade, i alt godt 1900 □ Al., mod at Køberen betalte Halvdelen af Plankeværket, der skulde

opsættes mellem denne Del og Kirkegaarden, og mod »at Kirken samt dens Forstander, Kirkeværger og Betsjente alletider har fri Indkørsel, Port og Gang med Lig eller andet uhindret, saa til og ofte fornødent bliver«. Køberen blev Brygger Anthoni Schmidt, og den smalle Indkørsel gennem Huset ud til Borgergade ses tydeligt paa Geddes Planer.

I 1733 bad Kaptajn i Søetaten Leegaard, som lige havde købt Huset Mtrnr. 103 i Borgergade (nuv. Nr. 32) ved Kirkegaardens nordvestlige Hjørne, om han maatte nyde den samme Frihed, som havde været forundt hans Forgængere med at bruge den Laage, som førte ind til Kirkegaarden, og Magistraten gav ham Lov dertil, mod at han udstedte en Revers for, at den skulde lukkes, hvis han solgte Huset (Rpr. $\frac{8}{4}$). Han gjorde imidlertid en saadan Brug af Tilladelsen, at Graver Jens Thune tre Aar efter klagede over, at han i den Grad opfyldte Kirkegaarden med Klæder og andet, at Folk knap kunde komme frem med Ligene, og da det var Aarsag til, at mange Godtfolk ikke vilde lade deres Lig begrave der, hvorved Kirken tabte en stor Del af sin »Interesse«, bad han om, at Kirkeværgen Peder Arvesen maatte faa Ordre til at lukke Indgangen for Leegaard. Kirkeværgen fik ogsaa en saadan Ordre. Men nogle Dage efter tilskrev Leegaard Magistraten, om han maatte beholde Laagen, »saasom alene hans Hustru hvert Halvaar tørrer lidet Klæde derinde, og han for sin Person undertiden forlyster sig med at ryge en Pibe Tobak der i det grønne«. En saadan Idyl vilde man ikke forstyrre, og han fik Tilladelsen mod at give en ny Revers (Rpr. $\frac{21}{3}$ og $\frac{28}{3}$ 1736).

Da saa Leegaard i Sommeren 1738 solgte Huset til Regimentsfeltskær David D'Estandau (Dhistandau kaldes han), blev Spørgsmaalet atter brændende. Den nye Ejer erklærede, at han havde købt Huset paa de samme

Vilkaar, som var forundt Leegaard, nemlig Laagen ind til »Langgreven«(!) hvor Leegaard havde haft sit Brænde staaende; »men den gode Kaptajns Løfter er ikke efterkomne, da Arvesen har givet Ordre til at afspærre Laagen, saa at d'Estandau ikke har kunnet faa Tid til at bringe Favnebrændet ud i Gaarden, som nu staar for Vild og Vove, men maatte lade det køre derfra til hans Hus«. Han bad derfor, om han maatte beholde Friheden og Ret til at tørre Klæder der, og forsikrede, at hverken han eller hans Folk skulde volde »Kiær Gaarden« nogen Skade, lige saa lidt som han skulde inkommodere Genboer og andre, som har samme Frihed. Magistraten stod tvivlraadig, om den ogsaa skulde give Feltskæren Lov til at ryge sin Pibe i det grønne. Men Arvesens Svar paa Henvendelsen var saa kraftigt, at det gjorde Udslaget. Der herskede de største Uordner derinde, saa som Skarns og døde Hundes og Kattes Udkastelse samt om Sommeren Keglespil, ligesom den ogsaa brugtes til Blegdam, hvorved Gravene skammelig nedtraadtes, og det burde efterhaanden afskaffes, »thi det er dog Gudsager, som ej saaledes bør at misbruges, og paa det sidste skal det vel blive Hjemmel, naar de solgte deres Huse, at den Tilladelse saaledes anses som en Frihed«. Arvesen fik Ordre til at lade Laagen tilmure, hvis d'Estandau ikke selv vilde gøre det (Rpr. ²⁰/10). Og dermed skulde man mene, at den Herlighed var forbi baade for d'Estandau og de andre. Men saaledes gik det ikke til, Naboerne blev længe endnu ved at have deres Frispil derinde, som man skal se.

Kirkegaarden har vistnok fra Begyndelsen været temmelig godt beplantet, navnlig med Træer, fra den Tid den var Spil- og Frugthave; men med Tiden er de forsvundne af Mangel paa Røgt. Da saaledes Gehejmeraad, Overceremonimester Vincens Lerche, der havde en stor Ejendom i St. Kongensgade, som med Grund

og Have begrænsede Kirkegaarden mod Nordøst og Nord, i 1742 klagede over, at nogle Træer derinde generede ham, var det Magistraten en Glæde at kunne love, at de skulde blive huggede om, da de omtalte Pæretræer var ufrugtbare og ikke til nogen Nytte (Rpr. ²/₄).

I øvrigt gav denne lille Henvendelse fra Lerches Side Anledning til lange Forhandlinger om Salg af hele Kirkegaarden. Lerche havde nemlig samtidig ønsket at faa sig et lille Stykke af Kirkegaarden tilbyttet, da Vandet derfra sivede ind til ham, hvortil Magistraten til sin store Beklagelse maatte svare nej, da det var opfyldt af Lig helt op til Plankeværket og deriblandt flere, som nylig var jordede. Da Lerche kort efter døde, tilbød Sønnen Generallieutenant Chr. Lerche at købe Stykket, men ogsaa hertil maatte Magistraten sige nej, da Arvesen og Thune satte sig bestemt derimod: det gik ikke an for Publikums Skyld, og Kirkegaarden trængte snarere til at udvides end til at indskrænkes. Imidlertid fik Lerche den Idé at ville købe hele Kirkegaarden og opføre en ny stor Bygning derpaa, og efter at have faaet Kongens Bevilling paa det tilbød han Magistraten samme Pris for den, som Kirken i sin Tid havde givet. Dette smagte Magistraten mere paa; det lod til, at den havde faaet Øjnene op for, hvor uheldig Beliggenheden var, og den havde intet mod Forretningen, naar blot man kunde finde en anden Plads, der kunde egne sig til Kirkegaard. Men dels var Kirkemyndighederne stadig imod det og stod paa det gamle Standpunkt, at Kirkegaarden burde ligge saa nær ved Kirken som muligt¹⁾, dels frygtede man den offentlige Mening, som fordrede,

¹⁾ De to Kapellaner Chr. Pedersen Reenberg og Gothard Therkelsen sendte saaledes en Memorial, hvori de bad om, at der ikke maatte blive anvist nogen ny Kirkegaard »uden Porten« eller paa Christianshavn, som der var Tale om, men at det maatte blive inden for Sognets Grænser, hvis det skulde være.

at de døde skulde lades i Fred. For at skubbe Ansvaret fra sig bad saa Magistraten Kongen om at tage Afgørelsen i sin Haand. Kongen resolverede, at Salget maatte finde Sted, og med dette Rygstød tog man fat paa Underhandlingerne. Men Lerche fandt nu Prisen for høj, og det hjalp ikke, at Magistraten slog noget af (for det Stykke, som var frasolgt 1722); da man endelig 1743 fordrede et bestemt Svar, men Lerche stadig vilde betænke sig nogle Aar, brød Magistraten af og beordrede Kirkeværgen at »employere Kirkegaarden til Kirkens Brug som tilforn«¹⁾.

Skønt det saaledes ikke blev til noget med Salget, fik dog Sagen nogle Følger. Thi kort efter solgte Lerche sin Ejendom til Gehejmerraad W. A. v. d. Osten, og han afhændede atter »denne Lerches øde Plads« til Justitsraad, senere Viceborgmester Herman Lengerken Kløcker, hvem Magistraten — støttet paa den til Lerche givne Bevilling — s. Aar tilskødte et Stykke paa den nordlige Del af Kirkegaarden, godt 400 □ Al., for at han kunde afrunde sin Plads og derpaa opføre en »sirlig« Bygning, dog paa den Betingelse, at han selv skulde bekoste Flytningen af Ligene(!). Og det nyttede ikke, at Kirkeværgen Joachim Cracovitz bestemt fraraadede det bl. a. med de Ord: »Saasom denne Kirkegaard er bleven indviet dertil, at fattige saavel som uformuende kan have deres Hvilested, tilmed en stor Del af Menigheden har betalt for deres Nedsættelse, og det Sted, som Justitsraad K. forlanger, for en stor Del er opfyldt med Lig, hvoraf nogle endnu for faa Dage siden der er nedsat, saa min Mening ej kan anderledes være, end at det skulde være uforsvarligt og en Samvittighedssag at

¹⁾ Se om denne Sag Rpr. $\frac{2}{4}$, $\frac{10}{10}$ og $\frac{24}{10}$ 1742, $\frac{29}{1}$, $\frac{27}{2}$, $\frac{3}{3}$, $\frac{8}{4}$ og $\frac{10}{6}$ 1743, Kpb. $\frac{2}{4}$, $\frac{22}{10}$ og $\frac{12}{11}$ 1742, $\frac{18}{3}$, $\frac{8}{4}$, $\frac{10}{4}$ og $\frac{15}{6}$ 1743. Kollegiebr. $\frac{21}{2}$, $\frac{5}{4}$, $\frac{8}{4}$ og $\frac{10}{6}$ 1743.

forurolige deres Ben, som tildels har betalt for deres Gravsted, saa det var at ønske, at denne fattige Kirkegaard maatte forblive i den Stand, som den nu er, helst da vi ved Kirken har lidet Jord at miste¹⁾. Magistraten anbefalede Kløckers Ansøgning om 20 Aars Indkvarteringsfrihed for sin Bygning med de Ord, at den efter Tegningen vilde blive meget sirlig, »tilmed da Stedet, hvor den skal opføres, forhen var til stor Vansir for Byen²⁾).

Trods det almindelige Forbud i 1738 blev Naboerne ved med at husere og slaa Gækken løs derinde. I 1751 klagede Thune atter over de Uordener, der fandt Sted, navnlig af de i Landgreven indkvarterede Hestgardere, som havde Nøgle til Kirkegaardsporten, og bad om, at Ejeren Gustavus Schmidt — en Søn af Anthoni Schmidt — maatte faa Tilhold om at befri den for Materialier og anden Molest. Han maatte af med Nøglen, og Kirkegaarden blev ryddet (Rpr. ⁸/₇). Men for Garderne maa det alligevel have været et slemt Skaar i Kvarterets Behageligheder, thi 1753 skrev Oberstlieutenant J. W. Hobe: »Da som af det kgl. Livkompagni Garden til Hest en Del Underofficerer og Garde, under Værtskab af Sr. Smit, er indlogeret udi Landgreven, hvorigennem Indgangen er til Nicolai Kirkes Ass. Kirkegaard, og ommeldte Sr. Smit efter den høje og velb. Magistrats naadige og gunstige Ordre er det forbuden ej nogen at hans Husfolk at komme ind paa Kirkegaarden; thi maatte jeg herved ydmygst og tjenstligst bede Ds. Exc. og velb. Herrer at forunde mig en Nøgle til samme Port, paa det saavel udi paakommende Ildebrande som

¹⁾ Pladsen blev trangere med Aarene. Da Frederiks Hospitals Direktion i 1757 bad om at maatte benytte den som den nærmeste, maatte Mag. svare nej, da den var saa overfyldt, at der næppe var Plads til Sognets egne døde (Kpb. ²⁷/₄).

²⁾ Se Rpr. ⁸/₁₀ og ⁸/₁₁ 1745 og Kpb. ⁸/₁₀, ¹¹/₁₀, ¹³/₁₀ og ²²/₁₁ 1745.

for der at nyde en sømmelig Divertissement for de der indlogerede Underofficerer og Gardes, da jeg er ansvarlig for al den Uorden, derved skulde foraarsages«. Hvor gerne man end vilde være Oberstlieutenanten til Tjeneste, maatte man dog sige nej, da alle Husejerne havde faaet Paabud om at lukke deres Laager, Udsigter og Vinduer ind til Kirkegaarden, og hvis man imødekom Garderne, vilde ogsaa de andre forlange det, og der vilde komme Klager fra dem, der havde Begravelser¹⁾. At det ikke var saa ganske faa, der havde diverteret sig derinde, fremgaar af, at Schmidts Indkvartering alene beløb sig til 40 Mand²⁾.

Der kom ogsaa senere hyppigt Anmodninger, men Magistraten holdt sig for det meste rank og tog ofte haardt fat paa dem, der trodsede Forbudet; en Barber Smith, der havde aabnet en af Kirkeværgen Jens Rasmussen tilspigret Laage, maatte saaledes bøde 5 Rd. (Rpr. ³/₈ 1757). Kun en enkelt Gang kunde den lade sit gode Hjærte løbe af med sig, som da Carl Helftwiedt, »der siden sin Hjemkomst fra Ostindien er meget svag af Skørbug, og som logerer hos Regimentfælskær Stando

¹⁾ I Slutningen af Juli 1753 var alle Husejerne blevne opkaldte paa Raadstuen og maatte afgive Erklæring om, at de inden fjorten Dage vilde tilmure alle deres Udsigter og Vinduer (Rpr. ²³/₇ 1753). — Om Sagen med Hobe se Rpr. ²⁰/₈ og Kollegiebr. ¹⁷/₈ 1753.

²⁾ I Novbr. 1754 bad Schmidt, om han maatte faa det Tillæg af 1 Sk. daglig for hver Mand (før havde han faaet 3 Sk. i det hele for hver), som Magistraten havde lovet ham, nemlig for 40 Mand i 168 Dage (Rpr. ⁴/₁₁). hvilket han fik mod at love at beholde Garderne. Som bekendt var der dengang ingen Kaserne. Magistraten lejede Kvarterer rundt om i Byen hos Borgerne. Netop i 1754 lagde Garderne sig ud med deres Værter, og Vognmand Poul Nygaard opførte da paa Vestergade den første private Kaserne, »Gardergaarden«. I 1760'erne blev den første offentlige Kaserne, Sølvgades, opført. Se *Bruun*. Kbhvn. III p. 234.

(d'Estandau), beder om at maatte faa Adgang, paa det han ved at spadserere der kan faa nogen Motion til at erlange hans Helbred«. Han fik Tilladelsen, »dog uden nogen Consequence« (Rpr. ^{19/5} 1756).

Begravelsesomkostningerne var, som paa de andre Assistenskirkegaarde, kun smaa. I 1755 fastsattes de saaledes: For fattige Ligs Grave at grave og tilkaste 24 Sk. om Sommeren og 2 Mk. om Vintrene og 12 Sk. for Ligbaaren at bringe til Lighuset — der har altsaa været et saadant — og tilbage igen, men for Lig, der faar Kiste fra Konventhuset, betales slet intet (Kpb. ^{30/4}). Monumenter og Prydelser har der sikkert ikke været, højst nogle smaa flade Sten, saakaldte »Fliser«, paa de lave, tarvelige Gravtuer¹⁾. Der har ikke været noget, der kunde bringe samvittighedsløse Personer i Fristelse. Og dog har jeg truffet paa et Gravrøveri, men det var rigtignok ikke uædle Motiver, der drev Gerningsmanden. I 1748 blev der nemlig anlagt Sag mod en Barbersvend Jakob Borck, der havde praktiseret sig ind paa Kirkegaarden og ved Hjælp af en gammel Soldat fra Citadellet, der undertiden arbejdede hos Thune, havde gravet et Lig op og havde villet friste en Hyrekusk til at bringe det hen til Madam Thomsen Barbersenke, hvor Svenden konditionerede; men Kusken havde tvunget dem til at lægge Liget ned i Graven igen. Da Svenden imidlertid i sin Ansøgning til Kongen om at faa Straffen eftergivet forklarede, at han alene havde taget Liget for at exercere sin Profession og ikke havde tænkt at begaa nogen

¹⁾ Den eneste Ligsten, jeg har fundet omtalt, blev lagt af Hans Hansen Berrig (Berg?) 1756 over hans Forældre, hvorfor han betalte Kirken 2 Rd.; siden overlod han Stenen til sin Svoger, Brændevinskarl Chr. Schmidt, og da Kirkegaarden nedlagdes, fik han Lov til at lægge den paa den nye Assistenskirkegaard over sit Barns Grav for de næste 15 Aar, hvorfor der var betalt (Nicolai Kirkes holdende Bog over Ligstenene, Raadstueark.).

Forbrydelse, slap han med den udstaaede Arrest og Underholdningspengene der samt en Bøde paa 10 Rd. til Konventhuset (Rpr. $\frac{20}{3}$ og $\frac{22}{4}$).

Da Kirkegaarden blev nedlagt i Novbr. 1760, blev Grunden solgt til de omboende Husejere paa den Betingelse, at der ikke maatte bygges eller graves paa Arealerne i de første 20 Aar, hvad der ogsaa kom til at gælde for de andre Assistenskirkegaarde, men om det blev overholdt, er vistnok tvivlsomt. Den sydlige Halvdel, c. 2000 □ Al., afhændedes til Gustavus Schmidt, den nordlige Del, over 1400 □ Al., til Billardholder Johan Jakob Gabel¹⁾, hvis Beværtningshave i St. Kongensgade (nuv. Nr. 21), som han vistnok havde købt af v. Osten, stødte op til Kirkegaarden. I øvrigt solgte Gabel sin Andel nogle Aar efter til Brygger Schmidt, der saaledes havde det meste af Grunden samlet paa sin Haand. Mindre Stykker solgte Magistraten til de smaa Ejendomme, der vendte ud til Borgergade, som saaledes fik deres Baghuse og Gaardspladser lidt udvidede²⁾.

¹⁾ Det er den fra Struensees Tid kendte indvandrede Mecklenborger J. J. Gabel, som 1771 købte den Schulinske Gaard paa Østergade (senere Efterslægtsselskabets Ejendom), som han indrettede til Hotel, men fik ødelagt under Pøbeloptøjerne 17. Jan. 1772 (se *Ch. D. Biehls* Breve om Chr. VII, udg. af Bobé p. 182). Ejendommen i St. Kongensgade havde han lige til 1772 (se Indkvarteringsbøgerne).

²⁾ Se Opmaalingsbøgernes Grundplan og Kpl. $\frac{21}{11}$ 1762, hvor der findes en Kopi af alle de næsten enslydende Skøder. — Senere er det meste af Grunden kommet ind under de store Ejendomme i Gotersgade nuv. Nr. 8 og 14, deraf største Delen under Nr. 14, og har ligget ubebygget hen som Gaardsplads og Tømmerplads med Skure og Pakhuse langs Siderne. I 1893–94 blev den vestlige Del (under Nr. 14) bebygget med store Fabriksbygninger. Ved Udgravningerne fandtes mange Rester af Skeletter og Kister.

II.

Helligaandskirkens Assistenskirkegaard Wismar laa i den vestlige Del af den nu helt ombyggede Karré mellem Gotersgade, Regnegade, Gammelmønt og Møntergade — det Komplex, der nu gennemskæres af den nye Christian IX. Gade — paa det gamle St. Klaraklosters Grund. Den var helt omgivet af Gotersgades, Møntergades og Gammelmønts Baghuse og Gaardspladser og havde Indgang fra Gammelmønt mellem senere Gadenr. 32 og 34 ad en Port og en smal Smøge, *Wismargangen*, der eksisterede lige til 1907, da Kvarteret nedbrødes. Den mest kendte af Naboerne var Poul Fechtels Stiftelse i Møntergade. Kirkegaarden var i 1760 og sikkert ogsaa fra Begyndelsen knap $\frac{1}{3}$ Td. Ld. (3183 □ Al.), den mindste af de 6 Kirkegaarde.

Paa dens Grund laa tidligere Baadsmændenes Sygehus, som 1628 blev flyttet herhen fra sin første Plads i Nærheden af Holmens Kirke. Men heller ikke paa den nye Plads kunde det trives og flyttedes under Frederik III tilbage til Bremerholm til det saakaldte Sejlhus, medens den gamle Gaard solgtes til Underskriver, senere Byfoged Anders Nielsen. Denne »Anders Nielsens Gang og Have« ejedes 1694 af *Peter Bertelsen Wismar* (*Wismer*), fra hvem altsaa Kirkegaarden og Gangens Navn stammer (se O. Nielsen, Kbhvn. IV p. 443). Senere kom den paa Hænderne af islandsk Købmand Elias Tunberg, som 1708 skødede »sit Hus, Ejendom og Haveplads Stadt Wismar kaldet« til Ostindiefarer Morten Børgesen Varbjerg eller rettere til hans Hustru Dorthé Reinholds-datter Kornerup, da Manden var paa Rejse, og hun skødede som Enke Ejendommen $\frac{2}{10}$ 1711 for 1600 Rd. til Magistraten, der allerede i Septbr. havde ladet den indrette til Kirkegaard (Pk.). Hvornaar den er indviet eller taget i Brug, vides ikke, da den ældste bevarede Begravelsesbog først begynder 1713.

Hvor paatrængende nødvendigt det var for Kirken at faa en Hjælpekirkegaard, ses af, at Sundhedkommissionen 3. Septbr., samme Dag som Landgreven var købt, skrev til Magistraten, at den med stor Fornøjelse havde erfaret, at Nicolai Kirke havde faaet en ny Kirkegaard, og at den ønskede, at det samme maatte vederfares Helliggejstes Kirke, da man ellers maatte ophøre at begrave i Kirken og Urtehaven, helst fordi de omboende meget skulde klage over Stank (Mansa p. 136). Men endnu tydeligere taler en Skrivelse fra Magistraten til Sundhedskommissionen, som havde sendt en Klage fra Sognepræst Morten Reenberg af 24. Septbr. om Forholdene paa den gamle Kirkegaard. Da den lange Skrivelse, som er forfattet af Præsident Hans Nansen (den yngre), der taler i første Person (se Kph. ^{30/9} 1711), indeholder en Del til Belysning af Tilstandene under Pesten, og da den, saavidt jeg ved, ikke er offentliggjort før, giver jeg et kort Uddrag af den.

Reenberg havde bl. a. klaget over, at mange Kuler og Grave, som var fyldte med Lig, stod aabne, at der mange Steder paa Kirkegaarden og i Kirken kun laa $1\frac{1}{2}$ Al. Jord over Ligene, og at hele Nabolaget var forpestet af Lugten. Nansen benægter, at der nu staar Grave aabne, undtagen hvor der skal Lig ned den samme Dag (men hvorledes det har været før, ved han ikke), og han beder Præsten om at paavise de Steder, hvor der er saa lidt Jord over Kisterne, saa skal det blive undersøgt; han har ladet Reenberg spørge, hvor de aabne Grave var, men har ikke faaet nogen Besked, »saa man kan nok slutte, at han ej har det af sig selv at give denne Klage ind, men af de andres Aande«. Og han fortsætter: »Hvad angaar Jord eller Sand at indføre paa Kirkegaarden, som Magister R. og ommelder, da har vi straks, efter at Forordningen var udkommen, givet skriftlig Befaling til Kirkeværgen at lade køre Sand

ind paa Kirkegaarden. Men han kom til mig og berettede, han ingen Vogne kunde bekomme, saasom alle Vognmændene kørte Sand ind paa Vor Frue Kirkegaard¹⁾, som jeg og siden fornam og endnu fornemmer, de daglig endnu gør baade de, som skulde holde Gaderne rene, og de andre Vognmænd. Men de, som skulde holde Gaderne rene, er henne at fortjene Penge og lader Gaderne ligge saa skidne fra den ene Uge til den anden; thi de mener, at naar de intet kan fortjene andet Sted, saa vil de køre Skarnet fra Gaderne, og imidlertid skal Skarnet ligge og stinke Folk i Næsen værre end paa Kirkegaarden; thi jeg har nu tre Dage efter hinanden gaaet rundt om paa Helliggejstes Kirkegaarde . . . , men jeg har ingen Stank fornummet . . . Kirkegaardene er temmelig opfyldte, bliver de mere opfyldte, vil det gaa over Stakitværket, dog har man givet Ordre til at køre Sand ind paa Kirkegaardene med saamange Vogne, som kan bekommes. Men ellers synes, at Reenberg's Klage kommer nogenledes deraf, at han formener, at mere Lig kommer til Helliggejstes Kirkegaard efter advenant (d: forholdsvis) end til de andre Kirkegaarde. Saa skal Stanken paa Kirkegaardene have Skyld; men naar man ofte ser de smaa Gader, som de meste Folk skal gaa igennem til Kirken, som Helliggejst-, Hysken-, Knabro- og Badsluestræde, hvor skidne de ligger, at Folk maa gaa i Skarnet over Skoene; det bliver vel fejlet sammen sommetider, men saa bliver det liggende og køres ud igen over Gaderne, det giver Stank for de, som bor der, saa at somme af de Stræder er de mest uddøde. Reen-

¹⁾ Hos *Mule*, Om Pesten i Kbhvn. fortalt i Brevform, staar: Begravelsespladserne frembyder Skuet af en Mængde Kæmpehøje ved Siden af hinanden, idet vi for at hindre Pladsernes Uddunstninger har maattet lade køre Jord derind til Gravenes bedre Dækning, paa Frue Kirkegaard over 800 Læs, paa nogle af de andre ligesaa mange (Brev af ²⁰/6).

berg ser selv, at i Helliggejlsstræde lige over for hans er af et Hus bortlode 50 Mennesker, og nogle er endda syge, saasom der boede mange Partier derudi . . .; men at i de Stræder dør saa mange, er en stor Del Aarsag, at Paille, Halm og Skarn bliver fra syge og døde Folk liggende der en Tid efter anden og daglig formes; ellers at der saamange Lig kommer til Helliggejstes Sogn, er en Del af den Aarsag, siden den nye Kirkegaard er bleven indrettet . . .«.

Om Begravelserne kan man faa mere at vide end ved Landgreven gennem Kirkebogen, der begynder med 1713. Men kendte Navne vil man forgæves søge her paa denne »de fattiges Gaard Wismar«, som Kirkebogen kalder den. En Prokurator Niels Worm (begr. 1726), den 96-aarige Enke efter en Major Reedtz, Sophie Amalie Hillebrand (1731), en »forarmet« Prokurator Niels Gørding og fhv. Raadmand og Byfoged i Kalundborg Kjærgaard (begge begr. 1748) er sikkert de højeste paa Samfundsstigen. Ellers benyttedes den, foruden af Fattigvæsenet, bl. a. meget af Frederiks Hospital, Fechtels Stiftelse, Brøndstrædes Hospital og Arresthuset¹⁾; mange smaa Børn, ogsaa af de »hedre« Klasser, jordedes her ligesom paa de andre Assistenskirkegaarde.

Naboerne tog troligt den Nytte af den, de kunde. I 1719 (Rpr. ¹⁸/₃) klagede Kirkeværgerne over, at de, som havde deres Udgange til den, kastede deres Urenligheder derind, og 1736 (Rpr. ⁵/₄) fortalte Graveren, at en af Naboerne i Gotersgade, Daniel Petersen Blytækker og Hustru, to Gange havde opbrudt en af ham tilspigret Laage og overalt paa Kirkegaarden ophængt Klæder til Tørring, hvorved en stor Del af Gravene var

¹⁾ Kancelliraad Frederik Hammond fra Norge og hans Fuldmægtig Anders Sundblad, der havde lavet falske Bancosedler og blev henrettede som de sidste paa Skafottet paa Nytorv, blev begravede her ⁷/₁₂ 1758.

blevne nedtraadte, og desuden beegnet ham med ubillige Ord og Gerninger, fordi han havde villet formene dem det, ja truet ham at vederfares værre. Politimesteren fik Sagen i sin Haand, men to Maaneder efter (Rpr. ¹/₆) havde Blytækkeren endnu ikke lukket Laagen. Da Kirkeværgen i 1757 klagede over en Nabo, Hjulmand Poul Christoffersen i Møntergade, som benyttede Kirkegaarden til Værksted og Tømmerplads, gav Magistraten Hjulmanden Lov til at fortsætte med Bedriften mod en aarlig Afgift af 6 Rd. (Rpr. ¹/₇). Ja, Magistraten kunde selv lave sig en lille Bedrift derinde, rigtignok i velgørende Øjemed. Da den i 1758 indrettede tre Brændemagasiner i Byen med Udsalg til fattige, fik det ene Plads paa Wismar, vistnok i det Hus eller Skur, der ses paa Geddes Grundplaner lige inden for Wismargangen. Senere efter Kirkegaardsgrundens Salg flyttedes det til Præstegaardens Kælder.

Derimod har Kirkegaarden sikkert ikke været saa meget benyttet til Rekreations- og Kursted, dels fordi den ikke havde Landgrevens Fortid og ikke var saa beplantet¹⁾, dels og maaske mest fordi den var under bedre Opsyn, idet den vistnok lige fra Begyndelsen har haft egen Graver og Graverbolig, der laa lige op til Bagsiden af Poul Fechtels Stiftelses Have (»med et Vindue paa Loftet til Sælgeboderne«). Den første Graver, Søren Pay, nævnes allerede 1715, senere omtales Vejgaard og Hørup, den sidste var Jens Christensen Agerskov, som fik Embedet 1757 og blev den første Graver paa Nørrebros Assistenskirkegaard (se Hist. Medd. om Kbhvn. I p. 626). Graverboligen har rimeligvis været en gammel Bygning fra tidligere Tid, thi 1715 siges om den, at det var

¹⁾ At der dog ogsaa er blevet plantet efter dens Anlæg, ses af, at Graveren i 1720 fik 6 Rd. bl. a. for at have plantet nogle Træer, »paa det de kan blive uforrykte« (Rpr. ¹⁷/₄).

dyrere at reparere den end at opføre en ny (Rpr. ²¹/₁₀). Om der blev opført en ny, ved jeg ikke. Ved Oprettelsen af Kirkegaarden paa Nørrebro besluttede man at flytte Graverboligen sammen med Agerskov derud, »da man ikke havde Raad til at opføre en ny, ej heller til at leje en«. Men den har ikke været meget bevendt, thi Murmesteren sagde i sit Overslag, at den var saa forfalden, at intet af Tømmeret kunde bruges. I det hele var Inventariet paa Wismar i en mindre god Stand. I 1726 dejsede hele Plankeværket omkring Kirkegaarden om dels af Stormen (2—3. Oktbr.), dels af Raaddenskab (Rpr. ⁷/₁₀). Tværs over Kirkegaarden gik et med to Stakitporte forsynet Stakit fra Graverboligen mod Øst, maaske en Adskillelse mellem Frijordsbegravelserne og de andre¹⁾. I 1743 maatte Graveren bede om, at Plankeværket maatte flyttes længere ud, da der ellers ikke var mere Plads til Ligs Nedsættelse (Rpr. ³¹/₅).

Naar ellers Wismar træffes i Protokollerne, drejer det sig mest om det sædvanlige Kævl mellem Magistraten og Husejerne. Snart tog den haardt paa de gode Folk, snart var den eftergivende og imødekommende, især naar det gjaldt den finere Portion. Da Kirkevæрге Fint i 1747 beordrede Graverne Lind og Vejgaard til at forlange af Grevinde Ørtz eller Svane²⁾, Accisekontrollør Rasmus Nielsen, Notarius publicus Chr. Møller Friis de Tuxen (der nu havde Blytækkerens Ejendom) og Vicebranddirektør Joh. Boye-Junge, der alle havde Ejendomme i Gotersgade med Baghuse ud til Kirkegaarden, at de skulde tilmure deres Laager og Udsigter og ind-

¹⁾ Se Fortegnelsen over Kirkens Inventarium (Raadstueark.); smstds. findes Synsforretninger over Graverboligen 1727 og 1748.

²⁾ Sønnedatter af Ærkebiskoppen. Hun havde været g. m. Grev Fredr. Ørtz, men efter Skilsmissen kaldtes hun mest Grevinde Svane. Hun ejede Huset i Gotersgade til sin Død 1772. Andr. Fred. Høst & Søn havde i 19. Aarh. i mange Aar sin Boglede her.

tage Vandfaldet, med mindre de kunde godtgøre, at de havde Adkomst til dem, meddelte Borgmester A. Rafn Kirkeværgen, at den franske Minister, der boede i Grevinde Ørtz' Gaard, i 1744 havde faaet Lov til at udtage nogle Mursten i sin Hestestald ud til Kirkegaarden, for at han kunde faa mere Lys og Luft, dog at disse Aabninger skulde lukkes, naar Ministeren flyttede, for at Ejeren ikke skulde tilegne sig det som en Rettighed (Pk., Rpr. ¹¹/₃ 1747). Men i det hele brød Husejerne sig fejl om Magistraten, de hverken lukkede Laagerne eller godtgjorde deres Adkomst, og to Aar efter mødte Kirkeværgen med den samme Klage, idel han sluttede med de spagfærdige Ord: »Det kunde vel ikke være de døde til nogen Hinder, men det er mine uforgribelige Tanker, at om de ikke er til en liden aarlig Kendelse at formaa, de da meddeler deres Revers til Kirken, at det kun er en naadig Bevilling og ikke nogen Ret«. En saadan maatte de ogsaa sammen med Dr. med. Joh. Berger, der havde købt Notarius publicus' Ejendom, og den ovennævnte Hjulmand Poul Christoffersen udstede 1749 og flg. Aar (Pk.).

Da Kirkegaarden nedlagdes 1760 (den sidste Begravelse foregik 3. Novbr.), var Naboerne, hvortil ogsaa den kendte rige Garver Niels Kønsberg i Gammelmønt hørte, ivrige Liebhavere til Grunden og skændtes paa Kraft indbyrdes. Det nordlige Stykke deltes mellem Rasmus Nielsen og Dr. Berger, den midterste Del, hvor Graverboligen stod, fik Hjulmanden, medens den sydlige Del med Wismargangen og den for Enden af den liggende Haveplads, omtrent ¹/₃ af Grunden, forbeholdtes Byen til det ovennævnte Brændemagasin; men da dette flyttedes 1762, fik ogsaa Poul Christoffersen denne »Wismars Plads og Gang« til Købs for at udvide sit Haandværk og Værksted. Senere afhændedes hele hans Ejendom til Bødker Adolf Adler, der 1781 laa i Proces

med Naboerne, som vilde hævde deres Ret til Udgange og Vinduer til Pladsen (se Pk.).

Wismargangen, der ud til Gammelmønt var lukket med to Halvporte med Laage i, havde vistnok længe ligget i en forsømt Tilstand. I 1754 havde Kirkeværgen bedt, om den maatte blive brolagt (Rpr. ¹⁷/8); men først 1762, noget før den blev solgt til Christoffersen, fik Kæmneren Ordre til at sætte en grundmuret Port for Indgangen og lade Gangen brolægge (Rpr. ²/8). *Wismargangen* med Gaardspladsen, hvori den endte, forsvandt først 1907¹⁾.

III.

Frue Kirkes Assistenskirkegaard Linden laa omtrent i Midten af Karreen mellem Store Fiolstræde, Rosengaarden, Peder Huitfeldtstræde og Skidenstræde eller, som det nu hedder, Krystalgade. Indgangen var i det godt 40 Al. lange Grundstykke langs Fiolstræde, hvor der ogsaa var Begravelser ud til Gaden, i nuv. Nr. 34, hvor der nu ligger et nyt Gæstgiversted »Linden«, som indlager hele den tidligere Plads langs Gaden og naar langt ind paa den gamle Kirkegaards Grund. Gaarden hed i det 17. Aarh. sammen med nuv. Nr. 36 *Kandestøbergaarden* og en Gang, som med en Række Smaahuse førte ind der, *Kandestøbergangen*²⁾. Denne er gaaet ind

¹⁾ Gangen og Pladsen med Huset ud til Møntergade var i Familien Adlers Eje langt op i det 19. Aarh. Pladsen benyttedes væsentlig til Værksteder; her havde saaledes Baumgarten (Begyndelsen til Burmeister & Wain) i 1840'erne Værksted i en gammel Bygning, der havde været Klokkestøberi. Fra Pladsen var der i sin Tid ogsaa Udgang baade til Gotersgade, hvor den udmundede omtrent ved nuv. Nr. 45, og til Lille Regnegade; den første lukedes vistnok i Begyndelsen, den anden ved Midten af 19. Aarh. (se *Both*, Kbhvn. 1864, p. 171 og 193). Ved Udgravningerne 1907 fandtes der mange Rester af Ligkister og Skeletter.

²⁾ Se Kbhvns. Dipl. II p. 828 og III p. 711 og O. Nielsen, Kbhvn. IV p. 435. I Gangen laa Klaus Kandestøbers og Søren Eilertsens

paa Nordsiden af Indgangen til Kirkegaarden og nævnes endnu op i det 18. Aarh.; den og dens Smaahuse er vistnok forsvundet i 1728, da hele Kvarteret brændte. Gennem en anden, *Willum Fuirens (Fyhrens) Gang*, der førte ind fra Peder Huitfeldtstræde, har der vistnok ogsaa været Indgang til Kirkegaarden. Gangen nævnes i Kbhvns. Dipl. (VI p. 294) og ses paa Geddes Planer og i Opmaalingsbøgerne — den henved 4 Al. brede og o. 39 Al. lange Gang førte ind til en Gaardsplads eller Have, »Fuirens Gaard« —, og endnu skelnes tydeligt dens Beliggenhed mellem nuv. Nr. 7 og 9, hvor et lavt Skur viser Indgangen.

Kirkegaardens Navn stammer utvivlsomt fra det Gæstgiversted, der eksisterede før dens Anlæggelse¹⁾. Senere i alt Fald var »Lind« dog en almindelig Betegnelse for de enkelte Afdelinger paa en fælles Kirkegaard. Paa Nørrebros Assistenskirkegaard nævnes »Frue Lind«, »Trinitatis Lind« osv. Kirkegaarden ved Holmens Kirke kaldtes ogsaa i sin Tid »Linden«.

I øvrigt var Kirkegaarden, der var 6587 □ Al. (ved Nedlæggelsen den største af alle Assistenskirkegaardene), paa alle Sider omgivet af for det meste mindre Huse undtagen mod Syd, hvor den grænsede op til en stor Ejendom med Have, der vendte ud til Skidenstræde og en Tid lang ejedes af Konferensraad Michael Hieronymus Basballe til hans Død 1762; det er den Grund, paa

Boliger, hvorfor den ogsaa senere kaldtes »Søren Eilertsens Gang«. Der tales ogsaa om »Smøregangen«. Ill. O. Nielsen (Kbhvn. IV p. 13—14) laa der paa Lindens nuv. Plads nogle fattige Sjæleboder, kaldede »Smøreboderne«, fordi de brugtes som Kureresteder for smittede Personer.

¹⁾ I 1710 udpeger Magistraten blandt de Huse, der kunde indrettes til at optage de saarede fra Slaget ved Helsingborg, »Linden i Fiolstræde, et Værtshus med Have« (O. Nielsen, Kbhvn. IV p. 468).

hvilken senere den jødiske Stiftelse »Meyers Minde« og derefter Synagogen blev opført. Tømrmestrenes Lavshus i Peder Huitfeldtstræde stødte ogsaa op til Kirkegaarden.

Dens Historie maa ikke søges i Raadstueprotokollerne — thi Linden saavel som Trinitatis Assistenskirkegaard stod ikke under Magistratens, men under Universitetets Patronat, og det var først 1757, at Arealerne overlodes Magistraten som Vederlag for de Parceller, Kirkerne fik paa den nye Assistenskirkegaard paa Nørrebro—, men i den omhyggeligt og smukt førte Begravelsesbog, som indeholder en Beretning om dens Tilblivelse og Afskrift af flere Dokumenter vedrørende dens Historie i den første Tid¹⁾.

Initiativet til at udvide Frue Kirkes Begravelsesplads udgik fra Professor Poul Vinding, idet han 10. Aug. foreslog Sundhedskommissionen, at Kirken skulde købe »Fuirens Have« i St. Pederstræde. Men da man ikke kunde komme overens med Ejeren, fandt man hurtig en ny Plads, »da der ikke vil være Plads mere paa den gamle Kirkegaard om 14 Dage, hvis Pesten bliver ved«, som Vinding siger, og allerede 12. Aug. afsluttede Niels Jakobsen Wiger, der som Kirkeværge tog ivrigt Del i Kirkegaardens Anlæg og indtil 1725, da han tog sin Afsked, viste den megen Interesse, Købet med Murmester-svend Johan Kalte for 3816 Rd. 4. Mk. af hans »Gaard, Grund og Ejendom Linden kaldet med tilliggende Haveplads og derpaa staaende Frugttræer«. Man lod straks »med al mulig Flid og ikke ringe Bekostning Pladsen det bedste, som ske kunde udi disse bedrøvelige Tider, da Arbejdsfolk ej var her for Penge at bekomme, gøre ryddelig og bekvem til Ligenes Nedsættelse«, og Dagen

¹⁾ Hvor ikke udtrykkeligt andet er angivet, er Kirkebogen Kilden til det følgende.

efter, den 13. Aug., altsaa som den første af de fem Pestkirkegaarde, blev den højtidelig indviet af Sognepræsten, Professor Jakob Christensen Lodberg i Overværelse af en Repræsentant for Universitetet og af københavnske Præster. Samme Eftermiddag jordedes det første Lig, nemlig Frue Kirkes første Assistenspræst Laurids Sandager, der var død samme Morgen. Han kom til at hvile midt paa Pladsen lige for Indgangen (hvor ogsaa det sidste Lig, en 78-aarig Arbejdsmand, blev nedsat 4. Novbr. 1760), og Vinding lod lægge en Ligsten paa Graven¹⁾.

Sandager og hans to Efterfølgere som Hjælpepræster under Pesten, Anders Rostock (begr. $\frac{6}{9}$) og Niels Nye-gaard ($\frac{5}{10}$), hører vel til de fornemste Personer, der har fundet deres sidste Hvilested her. Flere af de Studenter, der under Pesten var antagne som Lighærere, blev ogsaa begravede paa Kirkegaarden; den første var Mogens Emmichsen fra Regensen ($\frac{15}{8}$). Hvor stærkt den benyttes i Pestens Tid, kan ses af, at der i August begravedes 418 og i Septbr. 673, medens Tallet i Oktbr. sank til 186, i Novbr. til 30 og i hele Aaret 1712 til 43. For at forstaa dette lille Tal maa man vide, at det mindst i det første Aar var forbudt paa Kirkegaardene at aabne Grave, hvori der havde været Pestlig. Ellers begravedes der omkring 150 aarlig (1759 endog 173). I øvrigt er det, som paa de andre Kirkegaarde, Fattigfolk, Smaaborgere og deres

¹⁾ Indskriften lød: »Herunder hviler hæderlig og meget vellærde Mand Hr. Laurids Sandager, forrige Assistenspræst udi vor Frue Sogns Menighed i den bedrøvelige og smitsomme Sygdoms Tid, som døde udi sit Kald og Embede den 13. August 1711, og var hans Lig det første, der blev der nedsat i den nye Kirkegaard den samme Aften, som han døde om Morgen, da den velbemeldte Vor Frue nye Kirkegaard var med christelige Ceremonier blevet indviet, hvorfor Kirken og ham til Amindelse har ladet bekoste denne Ligsten. Gud give ham og alle Guds Børn en glædelig Opstandelse«.

Familie og en Mængde smaa Børn. Det er kun faa, man lægger Mærke til, som nogle Prokuratorer, fhv. Byskriver i Maribo Jens Nielsen Schierbech (45 Aar, 1739) og Cathrine Güntelberg, Amtsforvalter Gjørups Enke (58 Aar, 1748).

Kirken søgte vistnok, i alt Fald i Wigers Tid, at holde god Orden derinde, for saa vidt det i det hele taget lod sig gøre. Thi den havde at trækkes med de samme Plageaander som Magistraten: Naboerne, og det lader til, at de tilgrænsende Smaaejendomme med deres brogede Befolkning har haft usædvanlig mange »Udsigter«, hvorfra der baade kunde kastes og kravles ind paa Kirkegaarden. I Jan. 1716 forbød man Maren Peder Børgesens i Peder Huitfeldtstræde at have Laage i sit Plankeværk ind til Linden og dens Brønd »paa Grund af Urenligheden fra hendes og hendes Folks Ind- og Udløb med anden mere Uterlighed, som bevises og den Dag i Dag ses kan«. Værre var det med Maler Lorents Michelsen og hans stridbare Madam i samme Gade. »Vi har erfaret, at I meget ilde misbruger den Laage, som I for nogle Aar siden har ladet gøre paa Eders Plankeværk ud til Linden, og derved forårsager baade Naboerne og Kirkegaarden stor Uejlighed, Fortræd og Skade, idet I ikke alene med Eders Hustru og Husfolk tilegner Eder fri Indgang paa Kirkens Plads ved Dag og Nat ikke alene til at bruge Kirkens Brønd, men endog til at drage Snore derinde til at hænge Klæder paa og til at indføre Eders Skarn og Urenlighed paa og gøre Eder Pladsen til Eders Brug og Kommoditet saa nyttig, som det kunde være Eders egen, da I dog ikke ejer et Sandskorn derudi, hvilket har afskrækket en Købmand, som stod i Færd med at købe et der bygget Hus af Kirken«. Man slog derfor Brædder for Laagen, men Michelsen og hans Kone brød dem fra, og da man atter befalede, at den skulde stænges, udskældte hun Beljenten og sagde, at

hun vilde bryde Laagen op, saa tit det skulde være. »For nu at blive fri for den Ufred og faa sine Ejendomme solgte og employerede« lod Kirken Notarius publicus nedlægge Forbud mod Laagen og spørge, hvad Ret Michelsen havde til den og til sine og Konens Voldshandlinger. Manden sagde til Notarius, at han ikke gad svare paa saadan noget; men han har vistnok, i alt Fald for en Tid, maattet holde sin Kone fra at pille ved Brædderne. I 1722 fik Brygger Jørgen Jensen Lund, der ejede Kandestøbergangen med dens Smaahuse, et venligt Tilhold om, at hans Lejere skulde holde deres Udsigter lukkede og ikke kaste deres Skarn og Urenlighed ud paa Kirkegaarden, hvilket især skete fra de »nedrige« Vinduer, »til Inkommodation for det hellige Sted som en Fredens Kirkegaard«; men da det ikke frugtede trods Lunds gode Løfter, blev Forbudet gentaget Aaret efter i langt skrappere Form.

Saa tier Kirkebogen, og man hører ikke noget mere, før Kirkegaarden er nedlagt og Arealet overladt Magistraten. Men ved at læse mellem Linierne i de Oplysninger, som Universitetets Rektor, Professor J. C. Kall, i Maj 1762 sendte Magistraten paa Opfordring (Pk.), ser man, at de lærde Herrer lige saa lidt har været Karl for deres Hat som Byens vise Fædre, og at Naboerne ikke har nægtet sig noget. Kall fortæller, at hans Forgænger som Kurator for Kirken 1749 havde taget en Bytingsdom over dem, som havde Laager og Udsigter, at de skulde lukkes, men skønt Konventhuset ofte havde erindret om det, havde Kall dog ikke ladet den eksekvere »for ikke at ruinere de gode Folk, som nok mestendels var fattige«. Men da Konferensraad Bashalle imidlertid gentagne Gange havde klaget over de Uordner, der fandt Sted derinde, havde Kall været nødt til at stevne dem i 1756 for at forebygge videre Uordner; han havde dog ikke ladet fælde Dom over dem, men kun søgt at

hæmme de alvorligste Mishbrug ved at lade dem udstede Reverser og betale en ringe aarlig Afgift for at beholde Vinduerne paa visse Betingelser. Ved Skrivelsen ligger saadanne otte, omtrent enslydende Reverser. Blot een skal omtales her. Brændevinsbrænder Bertel Jørgensen Bang, der ejede Huset paa den nordre Side af Indgangen til Kirkegaarden, hvor tidligere Kandestøbergangen gik, og hvis Soldaterindkvartering vistnok bravt havde diverteret sig her ligesom Garderne i Landgreven, skulde betale aarlig 4 Rd. for at beholde sine 32 Vinduer, mod at der sættes Jærnstænger i dem, saa at ingen kunde krybe ind paa Kirkegaarden, og mod at han lovede, at der ikke blev kastet Skarn ind, og at Vinduerne kun blev aabnede, naar de skulde repareres.

For øvrigt var det Studenternes Ret og Pligt til Ligbæring under de forandrede Forhold ved Anlæggelsen af Nørrebros Assistenskirkegaard, der mest interesserede Konsistorium og var Genstand for vidtløftige Underhandlinger med Magistraten (se »Fra Arkiv og Museum« IV p. 450 flg.).

Grunden blev efterhaanden bortsolgt til Naboerne; Bertel Bang fik saaledes Stykket ud til Fiolstræde, hvor nu Gæstgiveristedet ligger. I 1763 blev det bestemt (Rpr. ^{8/9}), at Arealerne ikke maatte bebygges før 1780, og at de af Ejerne skulde indhegnes inden Juni 1764. Men hvad der gjaldt for Jørgen Hattemager, gjaldt nok ikke for Kong Salomon. Thi 1766 (Rpr. ^{11/6}) klagede Beboerne i Rosengaarden, som havde købt Arealer, over, at den Del, der endnu tilhørte Byen, ikke var indhegnet, og at den var Tumleplads for slette Folk og Dreng, som kastede Skarn ind i deres Huse og skød med Nøglebøsser.

IV.

Trinitatis Kirkes Assistenskirkegaard, som ikke havde noget eget Navn, laa i den østlige Del af Karreen mellem Aabenraa, Slippen eller Landmærket, Gotersgade og Rosenborggade. Indgangen med et næsten 8 Al. bredt og omtrent 14 Al. dybt Portrum var fra Gotersgade mellem nuv. Nr. 89 og 91 nær ved Hjørnet af Slippen. At den i Kirkebogen snart kaldes »den ny Jord i Aabenraa«, snart »de fattiges Gaard i Gotersgade«, kunde tyde paa, at der ogsaa har været Indgang fra Aabenraa; paa Geddes Planer ses rigtignok ingen, men derfor kan der godt have været Gennemgang i en af de smaa Ejendomme i denne Gade. Den var paa alle fire Sider indsluttet af smaa Huse, kun mod Vest henad til Reformert Kirkes Grund laa der en større Gaardsplads eller Have.

Kirken købte den 3448 □ Al. store Grund for 2700 Rd. af Henrik Vogth uden Østerport, »Brandvisitør i Hs. Majs. Tjeneste« (Mansa p. 136). Den første Jordfæstelse fandt Sted 19. Aug. 1711, den sidste 4. Novbr. 1760. Af de Studenter, der døde som Ligbærere under Pesten, blev en Del begravede her, den første var Rasmus Trane (23. Aug.). Men ellers frembyder Kirkebogen lidet af Interesse; den er sjusket ført, og tilmed er det ofte vanskeligt at se, hvad der vedkommer den nye og hvad den gamle Kirkegaard.

I det hele er det meget lidt, man faar at vide om den, da den ligesom Linden stod under Universitetets Patronat. Man hører intet om dens Beplantning og øvrige Indretning, ja ikke engang om de sædvanlige Stridigheder med Naboerne er der noget bevaret, skønt man kan være sikker paa, at Krigen lige saa godt har raset her som paa de andre Steder. Da nemlig Magistraten havde faaet overladt Grunden og spurgte om Besked ligesom ved Linden, svarede Kirkepatronen, Professor Hans Peter Anchersen i Maj 1762 (Pk.), at han efter

sin Formand Gram ikke havde fundet Reverser eller andre Dokumenter angaaende Laager og Udsigter, men maaske var saadanne Papirer forkomne efter Branden 1728 (da hele Kvarteret omkring Kirkegaarden gik op i Luer). At de er gaaede tabte, er vel sikkert nok, men det maa være sket senere, da det var omkring 1750, at Patronatet skred ind mod Naboerne ved Linden ligesom ved de andre Kirkegaarde. En af Naboerne, Kommandør i Marinen Jørgen Frederik Leegaard (sikkert ikke den samme, som i sin Tid boede i Borgergade), der ejede Huset paa den ene Side af Indgangen nærmest Slippen, var dog blevet begunstiget netop af Anchersen, idet han 1756 fik overladt et Stykke af Kirkegaarden ved sit Baghus mod en aarlig Afgift af 4 Rd.

Da Grunden skulde sælges, vilde Leegaard købe dette indhegnede Stykke tillige med Portrummet, som ogsaa var blevet benyttet til Begravelser, et godt Vidnesbyrd om, hvor overfyldt Kirkegaarden har været. Men her fik han en slem Konkurrent i Premierlieutenant Carl Philip v. Holck, der ejede Huset paa den anden Side af Indgangen, og Enden paa det blev, at de fik hver Halvdelen af Portrummet. De to fik i det hele Broderparten af Arealet, det øvrige fordeltes i smaa Parceller til Husejerne i Slippen og Aabenraa.

Hist og her i Raadstueprotokollerne er der dog Vidnesbyrd om Smaafolks Misfornøjelse med den Maade, hvorpaa man for frem paa Kirkegaarden. I 1759 (Rpr. ^{15/8}) klagede nogle, der havde Begravelser derinde, over Tømrermester Jens Christensen Ruus, som havde indkøbt og tilhugget Materialer til Mølleredskaber; han havde rammet Pæle tværs gennem Kisterne og ruineret Gravene. Det var unægteligt et stift Stykke, saa meget mere som han slet ikke var Nabo, men boede et godt Stykke derfra i Gotersgade. Efter en Undersøgelse af Politimesteren blev det paabudt ham at gøre Gravene i Stand

igen. Arealerne var blevne solgte paa de sædvanlige Betingelser, at der ikke maatte graves eller bygges før ved 1780. Men det overholdtes ikke. Allerede 1763 (Rpr. ^{18/4}) fik Holck Lov til at bygge paa sin Del af Portrummel, og 1774 begyndte en af Naboerne af foretage Udgravninger til en ny grundmuret Bygning. Flere Borgere indgav Klage og bad om, at deres afdøde Venners Ben maatte hvile i Fred til den fastsatte Tid. Men det hjalp ikke. Stadsbygmesleren og Kirkeværgerne afgav deres Skøn, og »forblev det derved« (Rpr. ^{18/7}).

V.

St. Petri Kirkes Assistenskirkegaard laa i den nordlige Halvdel af Karreen mellem Larslejstræde, Nørre Voldgade eller, som den ogsaa dengang hed, Klokkehøjen, Teglgaardsstræde og St. Pederstræde. Den 4^{1/2} Al. brede Indgang med Port var i Larslejstræde skraas over for Kirken og den gamle Kirkegaard og i Flugt med det lange Kapel. Den var helt omgiven af til Dels mindre Huse og Haver; den mest kendte Nabo var Walkendorfs Kollegium i St. Pederstræde, hvis Have grænsede op til dens Sydside. Den var i det hele ved Nedlæggelsen 6391 □ Al., hvoraf over de 1000 var udlagt til Have (Graverens Have).

Grunden, der var en Frugthave, tidligere kaldet »Baron [Diderik] Fuirens Have«, blev solgt til Kirken 4. Septbr. (Skøde ^{12/9}) 1711 for 3400 Rd. af Christian Natke, der 1707 havde købt den af Byfoged Frederik Eisenberg. Men da der skulde laves Indgang fra Larslejstræde ved Nedbrydning af nogle smaa Beboelseshuse, som hørte til Haven, og bygges Port, gik der godt og vel et Par Uger, inden den kunde indvies. Indvielsen, der overværedes af en »folkerig« Forsamling, foretoges den 21. September af Præsten, Professor Heinrich Dürkop;

Kirkepatronen Grev Carl Ahlefeldt og Gemalinde, som opholdt sig paa Sorgenfri, var højtideligt indbudte, men betakkede sig vist. Samme Dag fandt den første Jordfæstelse Sted¹⁾.

Noget Syd for Indgangen laa tre smaa Ejendomme, som tilhørte Menigheden. Den ene købte Kirken i Juni 1715 paa Auktion af Vartov »for at inkorporere den i den nye Kirkegaard«, og her opførtes Plejehuset (»St. Petri Kirkes og Thymes Plejestiftelse«) i 1737; de to andre, hvor Kirkens Materialgaard indrettedes, ejede den i Forvejen²⁾.

I øvrigt høres der meget lidt om Kirkegaarden. Begravelsesbogen, der kun gaar tilbage til 1728 (det øvrige brændte, da en stor Del af Kvarteret tillige med Kirken og Præsteboligen gik op i Luer), er uden Interesse — den sidste Begravelse foregik 28. Oktbr. 1760 —, og i de særdeles smukt førte Hovedbøger, som findes i Kirkens Arkiv, har Stridighederne med Naboerne kun sat sig faa Spor i nogle Reverser, hvorefter Husejerne faar Lov til at beholde deres Aabninger og Vinduer mod at sætte Skærmbælt eller

¹⁾ Se 1. Hovedb. 4/0 1711 og Klein. Prot. (1711—53) 31/8, 14/9 og 18/9 1711 i Kirkens Arkiv. Der har altsaa oprindelig ikke været nogen Indgang, i alt Fald ikke nogen Port, fra Larslejrstræde. Derimod lader der til efter Geddes Planer at have været en ganske smal Gang fra St. Pederstræde langs den vestlige Side af Walkendorfs Kollegiums Grund. Det er vel derfor, at Haven i »Lindens« Historie siges at ligge i St. Pederstræde. At Frue Kirke ikke købte den, har vel ligget i, at den oprindelige Pris, 6000 Rd., har været for høj.

²⁾ Se 2. Hovedb. 3/0 og Klein. Prot. 11/7 og 2/8 1715. — Nogle Sjølebhoder bag den tyske Kirke, som Biskop Peder Winstrup (d. 1614) og Hustru Anna Eliasdatter (Eisenberg) i 1615 gav de fattige Husarme (se Kbhvns Dipl. II p. 784), befandtes 1634 byg-fældige, hvorfor Øvrigheden lod dem vurdere og sælge til St. Petri Kirke for 300 Rd. (Kbhvns. Dipl. III p. 793).

Skraabrædder for, saa at man ikke kunde se ind paa Kirkegaarden, og love at lade dem tilmure, saa snart det forlangtes. Saaledes gik det bl. a. Snedkermester Christoffer Henningsen, hvis Hus laa langs den sydlige Side af Indgangen, og som havde 7-8 Fag til Gangen og Kirkegaarden¹⁾. Om Laager er der slet ikke Tale, ikke heller om valne Forlig om at beholde Vinduer mod en ussel aarlig Afgift. Det synes, som om Forstander og ældste i denne Henseende har haft mere Ben i Næsen end baade Magistraten og Universitetet og ført bedre Kontrol. Rigtignok var der ogsaa her nogle, som rekreerede sig, men det var kun Lemmerne i Plejehuset, og de hørte jo paa en Maade hjemme her: Plejehuset stod i umiddelbar Forbindelse med Kirkegaarden, og den var bestemt til deres sidste Hvilested.

Ved Nedlæggelsen gik det anderledes med denne Grund end med de andre, idet den forblev i Kirkens Eje. Da Magistraten nemlig i Maj 1757 meddelte Kirken, at den gamle Grund skulde overlades Byen som Vederlag for den nye ude paa Nørrebro, protesterede Forstanderskabet energisk, da Pladsen i sin Tid var erhvervet for Kirkens egne Midler, og der paa en Del af den i 1737 var opført et Plejehus, som blev udvidet 1754²⁾, og »denne Plads til Rekreation for Lemmerne

¹⁾ Se 3. Hovedbog $\frac{1}{8}$ 1739 og $\frac{30}{9}$ 1745, og 4. Hovedb. $\frac{20}{9}$ og $\frac{20}{7}$ 1751.

²⁾ Se om *Plejehusets* Opførelse Klein. Prot. $\frac{4}{6}$ og $\frac{15}{6}$ 1737. Det blev opført paa en Del af Materialgaardens Plads, skulde være færdigt sidste August og have otte Pladser. Murmesteren fik Ordre til »at afbryde Muren i Larslejstræde til Gadens Horisont og paa Fundamentet opføre den grundmurede Bygning i een Etage. — Om Udvidelsen se 4. Hovedb. 1754. Plejehuset blev udvidet til 16 Pladser. Først underhandlede man med ovenn. Chrf. Henningsen om Købet af hans Hus: men da han var for dyr (først ved 1772 blev det købt), maatte man opgive Tilbygningen paa den nordre Side ved Indgangen til Kirkegaarden og

er særdeles og snart uomgængelig nødvendig; Kirken holder derfor paa, at den stadig maa forblive til Hospitalets Brug og Nytte, saa meget mere som den ligger indsluttet af Huse, saa at der ikke kan opføres noget Hus til nogen af Gaderne. Saa hører man ikke noget om Sagen før den sidste Dag i 1760, da Magistraten sendte sine Beljente for at faa Nøglerne til Kirkegaarden. Men Kirken vilde ikke ud med dem og afleverede nogle Uger efter en lige saa energisk Protest som i 1757. Først tre Fjerdingaar efter kom Magistratens Svar; den vilde være saa søjelig som muligt, men noget maatte den have for alt, hvad den havde kostet ude paa Nørrebro. Kirken kunde faa Pladsen for 2 Mk. pr. □ Al. (den sædvanlige Pris, som Magistraten tog for Grundene), i alt 2130 Rd. Men det mente Kirken, kunde der slet ikke være Tale om, i alt Fald maatte da Gravernes Haver undtages, de var aldrig blevne benyttede til Begravelse og var overladte Graverne blandt andet paa den Betingelse, at de skulde forsyne Kirken med Blomster; man kunde byde højst 1000 Rd. Saa gik Magistraten ned til 1500 og Kirken op til 1200 Rd.; hvis Magistraten ikke »mod Forventning« tog mod dette Tilbud, kunde den straks hente Nøglerne og faa hele Grunden — det vil sige undtagen Haverne, dem beholdt Kirken. »For at faa Endskaab« paa Sagen tog Magistraten mod de 1200 Rd. i Marts 1762, og noget efter gav den Kirken Skøde paa Parcellen paa Nørrebro¹⁾.

Men Lemmerne fik alligevel ikke længe Lov til at tage Motion paa denne store Plads, og i det hele synes Forstanderskabets Omsorg for deres Friluftsliv at have

i Stedet bygge til paa den søndre Side, hvor Materialhuset laa; dette blev afbrudt og flyttet til den gamle Kirkegaard ved Siden af Præsteholigen i St. Pederstræde.

¹⁾ Se 4. Hovedb. ²⁴/₈ 1757, ³¹/₁₂ 1760, ⁷/₁₀ og ¹⁸/₁₀ 1761 og ¹⁰/₃ 1762. Se ogsaa Mags. Resolutions- og Kopibøger.

været af en ret teoretisk Natur, om end den var et ypperligt Argument til at faa Magistratsprisen trykket ned. Thi allerede i April 1762 lejede det en Del af Grunden for 3 Aar ud til Overgraver Caspar Villads, for at han kunde anlægge et Drivhus, og vel betydedes det ham lidt senere, at han havde lagt Beslag paa for meget af Grunden, og at han ikke maatte indskrænke den Plads, der var givet Lemmerne til Rekreation; men da Lejemaalet var udløbet, solgte man i Decbr. 1765 den vestlige og største Del af Grunden, 2844 □ Al., til Smedemester Peder Lundberg i Nørre Voldgade, og 1787 bestemtes det endda, at kun Forstander og ældste maatte have Andel i Haven bag Plejehuset, og at de hver skulde bidrage aarlig til Lysthusets Vedligeholdelse¹⁾.

VI.

Vartovs og Vajsenhusets Kirkegaard laa paa den nuværende Raadhusplads ud for Vartov — hvor de to smaa omgitrede Plæner nu er — mellem daværende Søndervoldstræde (Vester Voldgade), Farvergade, Gaden ud mod Volden og Høtorvet (Halmtorvet) eller Vestertorv. Det var altsaa den eneste af Kirkegaardene, der laa helt frit. Den var anlagt omtrent samtidig med, at Vartov flyttedes til sin nuværende Plads i 1666 eller maaske noget senere²⁾ og var fra Begyndelsen kun bestemt for Hospitalet, men 1728 udvidedes den mod Øst med en Del af Høtorvet, idet Vajsenhuset efter dets Anmodning

¹⁾ Se 4. Hovedb. ²⁵/₄ og ¹¹/₈ 1762 og 5. Hovedb. ¹⁰/₁₂ 1765 og ⁶/₁₂ 1787.

²⁾ I 1682 blev «den øde og ubebyggede Plads fra Vesterport og hen til Vartov» bevilget Byen til Høtorv (Kbhvns. Dipl. VII p. 10). Efter dette skulde man tro, at Kirkegården dengang endnu ikke var anlagt

af 20. Febr. fik overladt c. 600 □ Al. her¹⁾. Den var helt omgivet af et Plankeværk, i alt Fald fra c. 1720, thi i 1722 (O. Nielsen, Kbhvn VI p. 354) klagede Hospitalets Forstander over, at Renovationsvognene, som havde faaet Stade der, havde aflæstet nogle Snese Læs paa Stedet, saa at det for tre Aar siden opsatte Plankeværk var raadnet i Vinterens Løb, og der var en forfærdelig Stank i Nabolaget, som »vel tilsidst en Svaghed mellem Folk kan forvolde«.

Den var den mindste af de seks Kirkegaarde, c. 3000 □ Al., men det var jo ogsaa kun smaa Samfund, der benyttede den; og dog blev den for lille, i det mindste for Vajsenhuset, der 1744 anmodede om at faa en Udvidelse paa Torvet, hvortil dog Magistraten maatte svare nej, da Torvet ikke kunde taale at blive indskrænket (Kpb. ¹⁰/₄).

I øvrigt ved man omtrent intet om Kirkegaarden, Begravelsesbøger og alt andet er gaaet tabt. Men at den ikke i særlig høj Grad er blevet respekteret som de dødes Have, og at den baade har været til Gavn og Fornøjelse for andre, faar man en Følelse af, naar man læser et Brev fra Vartovs Direktion af 1756²⁾. Den ansøger om, at der maa blive indrettet flere Tørrelofter i Stiftelsen, da Vadsken er altfor stor, skønt »Lemmerne

¹⁾ Se Kpb. ⁵/₄ 1728. ¹/₄ besluttede Vajsenhusets Direktion at sende Magistraten en Takskrivelse i Anledning af Gaven, og ¹⁴/₄ bestemte den »Kirkegaarden jo før jo heller at anfange med at lade indhegne med Plankeværk, Slaaerne og Stolperne af Egetræ« (Kirkeh. Saml. 4. R. II. p. 31—32). I Rpr. ¹⁴/₄ omtales Takskrivelsen: »Direktionen takker for den Plads, Mag. har skænket og bortgivet til Vajsenhusets Ligbegravelse beliggende paa den saakaldte Vartov Kirkegaard, med Forsikring om, at den paa højere Steder skal vide det at berømme«.

²⁾ Brev af ²/₁₀ 1756 i »Vartovs Bygninger 1709—1835« (Raadstuearkivet).

bruger Kirkegaarden om Sommeren til at tørre Klæder paa«.

Da Kirkegaarden blev nedlagt, brugtes hele Pladsen til Udvidelse af Høtorvet og brolagdes (Rpr. ¹⁶/₃ 1761 og ²⁸/₁₂ 1762), og det var til denne Plads, at Kagstrygningen og Brændemærkningen blev henlagt (»Fra Arkiv og Museum« II p. 172 og 174).

Under Forhandlingerne i 1757 anmodede Vartovs Direktion om at faa anvist den nye Plads saa nær som muligt, lige uden for Vesterport, da det var for bekosteligt for Hospitalet at bringe Ligene ud paa Nørrebro. Men Magistraten maatte svare, at det kunde ikke lade sig gøre; den havde allerede for to Aar siden selv foreslaaet at flytte Kirkegaarden ud paa Vænget uden for Porten ved Contrescarpen (Glaciet), men da Kommandanten, General Numsen, havde erklæret, at Pladsen ikke kunde faas, da den skulde bruges til Fæstningsværker, havde den foreslaaet, at denne Forflyttelse saavel som de andre Assistenskirkegaardes inde i Byen opsattes til bedre Tider (Kpb. ²⁰/₁₀ 1755).

Skønt Skridtet langtfra blev gjort helt ud (først 1805 blev det forbudt at begrave i Kirkerne, og 1851—53 nedlagdes alle indenbys Kirkegaarde), kom disse bedre Tider altsaa meget snart. Hvad der maaske ikke var gaaet op for een eneste i 1711, og hvad i alt Fald ingen havde turdet sige dengang, havde nu allerede i flere Aar staaet klart for Byens ledende Mænd. Paa Foranledning af Magistraten udstedtes 26. Maj 1757 følgende kgl. Forordning:

»Af Eders til os under 2. hujus indgivne allerunderdanigste Forestilling har vi ladet os referere, at de fleste af vor kgl. Residensstads Kirkers Assistenskirkegaarde, der ligger hist og her mellem Husene, næsten ganske skal være overfyldte med Lig, saa at der

ikkun er lidet Rum til at begrave flere, og som I derhos har forestillet, at det var meget tjenligt, at disse Kirkegaarde bliver afskaffede og andre i deres Sted uden for Staden, ligesom Soldater- og Matroskirkegaardene, indrettede, hvor de i paakommende smitsom Syge var mindre farlige. Saa giver vi Eder herved til Kende, at vi, efter Eders os allerunderdanigst gjorte Forslag allernaadigst har approberet, at ved den saakaldede Farimagsvej mellem Øster- og Vesterport paa begge Sider af Vejen¹⁾ eller andre nærliggende Steder uden for Portene, hvor det kunde findes belejligt og der kunde faas bekvemme Pladser, maa indrettes og enhver Kirke især anvises et Stykke til Assistenskirkegaard, som enten med Grøfter eller Stakitter skal indhegnes, og naar samme er komne i Stand, maa det ej derefter blive tilladt at begrave noget Lig i de nuværende Assistenskirkegaarde (her nævnes de seks). Men naar disse Assistenskirkegaarde derefter udi nogle Aar har henligget ubrugte, indtil de derudi begravede Lig kunde være forraadnede, maa de overlades til hvem derpaa vilde bygge, undtagen Vajsenhusets og Vartovs, som til Halmtorvet, der er for lidet, skal henlægges« (Fogtmanns Reskriptsaml.).

Saaledes gik Assistenskirkegaardene op i en højere, om ikke meget større Enhed. Thi saa lidet forudseende var Magistraten, at Kirkegaarden fra Begyndelsen kun var noget over $2\frac{3}{4}$ Td. Ld. Men dette hører til Nørrebros Assistenskirkegaards Historie.

¹⁾ Magistraten havde først haft sin Opmærksomhed henvendt paa nogle Grunde langs Farimagsvejen, men bestemte sig snart for den store Fællede paa Nørrebro, der ejedes af Kommunen, og hvoraf det meste henlaa som helt udyrkede og sumpede Strækninger, medens mindre Dele var udlejede til Tobaksplantager m. m.

»HANS BLASEN I PÆRETRÆET«

ET LILLE STYKKE KØBENHAVNSK EJENDOMSHISTORIE

VED

H. HJORTH-NIELSEN

P^{AA} Ejendommen Nr. 4 i Nybrogade er over Kældernedgangen indmuret en firkantet Sten, hvorpaa i en udhugget Oval ses et Løvtræ i Relief, over Ovalen Ordene: Hans Blasen i Pæretræt, paa den ene Side af Ovalen Ordet Anno og paa den anden Side Aarstallet 1730. Stenen falder ikke særligt i Øjnene, idet dens Farve ikke er synderlig forskellig fra Murens, og tilmed er der oven over den anbragt et fremspringende lille Halvtag eller Regnfang. Men har man først faaet Øje paa Stenen, er det jo naturligt, at Spørgsmaalet om, hvem og hvad Hans Blasen var, melder sig, og om Pæretræet er et Husnavn fra Tiden før Gadenumrenes

Indførelse (jvnfr. det bevarede »Hjorten«, Vingaardsstræde 10 B) eller Navnet paa en Øl- eller Vinstue, og i denne Forbindelse trænger maaske den bekendte Vinstue Blasen paa Hjørnet af Nørregade og Gammeltorv sig frem i Erindringen.

Nærværende lille Afhandling er Resultatet af nogle Undersøgelser om Hans Blasen og hans Ejendom. —

Nybrogade, der fik sit Navn fra den Gangbro (ogsaa kaldet Rødebro), der fra Knabrostræde førte over til Slotsholmen, og som nedlagdes nogle Aar før 1728, blev anlagt 1684. Den beskrives som en øde Plads, hvortil Magstrædes Bygninger og Plankeværker vendte ud, og dens Bebyggelse blev først paabudt ved Reskript af 18. December 1728, altsaa efter at hele Kvarteret var blevet raseret ved Ildebranden.

I den første Grundtakst for København, 1661, findes anført som den tredie Ejendom i Snaregade: Hans Mandigsens Gaard, der vel uden Tvivl er den samme, som i Grundtaksten af 1689 anføres som Nr. 4 i Snarens Kvarter: Mouridz Mandixens leie wonning og hans iboende gaard. — Snarens Kvarter Nr. 4 er nuværende Matr. Nr. 2 og 3, Gade Numrene 4 og 6. — Mouridz Mandixens Ejendom var 1717 i Hænderne paa sal. Peder Svanes Enke Karen, der da 5. Juli med sin Laugværge Hans Knudsen Søllings Samtykke skødede til »velagte Mand Hans Blasen, Borger og Indvaaner her i Staden, Halvdelen af et til mig tilhørende Huus, nest op til min iboende Hofvetgaard paa dend Vestre og min kiere Svoger Sr. Morten Tranis gaard paa den østre Side beliggende, som strecher sig fra Snaregaden ud til Stranden og bestaaer ud til Gaden af 6 fag 2 loft høyt med fri Stolpe til dend østre Side saa og fri Stolpe udtill Gaden paa den Vestre Side«¹⁾. I Skødet anføres end-

¹⁾ Skødebøgerne i Hof- og Stadsrettens Brevskriverkontor.

videre, at der paa Huset er en Kvist, i Gaarden et Halvtagshus med Kælder under og 2 Loft højt, alt af Mur og Bindingsværk. — Det fremgaar heraf at det er den i Grundtaksten af 1689 omtalte Mouridz Mandixens Lejevaaning, der nu blev udskilt fra Hovedejendommen og overgik til Hans Blasen. Et yderligere Bevis herfor haves i Grund- og Næringsskatsmandtallet for 1717, hvor Ejendommen og dens Indehaver ansættes som følger: Grundtakst 110 Rdl., for Grund $1\frac{7}{8}$ Rdl., Næring $\frac{1}{2}$ Rdl. og samtidig ansættes Peder Svanes Enkes Ejendom til 620 Rdl, altsaa tilsammen 730 Rdl., netop den Sum, hvortil Mouridz Mandixens Ejendom ansattes 1708. — For Tiden mellem 1708 og 1717 findes ingen Mandtal¹⁾.

Vi har foruden den nylig nævnte endnu en anden kortfattet Beskrivelse af Hans Blasens Ejendom før Branden 1728, nemlig i »Københavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728« S. 90, hvor det hedder: Ved den nye Broe Nr. 4: Hans Blasøns Huus: 6 Bindværk til Gaden, 3 do. til Gaarden. Dimensionerne angives saaledes: 12 Al. 1 Kvt. 3 Tomm. bred foran, 15 Al. 2 Kvt. 5 Tomm. langs vestre Siide med Huk. 15 Al. 1 Kvt. langs østre Side. 8 Al. 1 Kvt. bred bag til. — Men hermed er vistnok ogsaa sagt alt, hvad der kan siges om den nuværende Ejendoms Forgænger, før dens Tilintetgørelse.

Men nu Hans Blasen.

Første Gang han nævnes er 1709, da han d. 11. December vandt Borgerskab i København som Arbejdskarl. Han kaldes ved denne Lejlighed Hans Blas og angives at være født i Slangstrup²⁾. Af Mandtallerne ved

¹⁾ Alle de her og i det følgende nævnte Mandtal findes i Raadstuearkivet.

²⁾ Borgerskabsprotokollerne i Raadstuearkivet.

vi, at han beholdt Stillingen indtil sin Død, og fra samme Kilde ved vi, at han havde sin Gerning paa Vejerhuset, der laa for Enden af Naboløs, altsaa lige i Nærheden af hans Hjem. I Aaret 1717 købte han, som alt sagt, Ejendommen, og den beboede han endnu 1728, da den skæbnesvangre Begivenhed, der ødelagde saa store Dele af Byen, ogsaa skrev det sidste Træk i den gamle Ejendoms Saga. Den synes ikke egentlig at være bleven et Rov for Luerne, men derimod at være blevet nedrevet for at standse Ildens videre Udbredelse. Reiser¹⁾ fortæller ganske vist, at »den heele Gade Mags-Stræde med den store Bygning som er nu Assistenz-Huset, ligeledes den heele Side ved Canalen brændte reent af«. Men dette skal neppe forstaas ordret, thi efter en anden Beretning²⁾ var Forholdet dette: »Her laa i Snaregade en stor grundmuret Ejendom ud til Stranden paa samme Grund som det nuværende Assistenshus, tilhørende Etatsraad, Borgmester Berregaard. Hvis denne Bygning kunde blive bevaret, nærede man et godt Haab om at kunne frelse Vejerhuset og hele Husrækken hen til Højbrostræde, hvorfor *det blev besluttet at nedrive de omliggende Smaabygninger* (hvorved Slagteboderne og en Del af Vejerhuset gik i Løbet) og sprænge et ligeoverfor liggende utændt Hus. Til alt Uheld gjorde imidlertid de i det nævnte Hus indlagte Krudtfade »ingen Effect«, af den simple Grund, at man havde glemt »at anlægge en brændende Lunte derhos«, og som Følge deraf turde ingen komme Huset nær, før Ilden var naaet saa dybt, at Explosionen fandt Sted. Men før dette Tidspunkt indtraadte, var Berregaards Hus blevet angrebet, saa at det ikke stod til at redde«.

¹⁾ O. Nielsens Udgave af Reisers Beskr. over den Mærkværdige og meget Fyrgterlige Ildebrand. S. 45.

²⁾ Bruun, Kjøbenhavn II. S. 602—03.

Herefter synes det altsaa, som om Hans Blasens Hus ikke brændte, men blev nedbrudt. Hvorom alting er, det var borte, og Hans Blasen saa sig, som saa mangfoldige andre i Byen, sat i den Nødvendighed at skulle bygge. Som ovenfor omtalt, blev det ved Reskript af 18. December 1728 paabudt, at Nybrogade skulde bebygges, og Kongen befalede ligeledes, at alle nye Bygninger skulde rejses af Grundmur. Hermed var da Husets Stilling med Façaden mod Kanalen og dets Materiale bestemt. Det gik imidlertid ikke saa hurtigt at faa Huset rejst. Mandtallerne over Snarens Kvarter fra Aarene efter Ildebranden vidner tydeligt om den frygtelige Ulykke, der har ramt Kvarteret. Medens Mandtallet for 1727 saaledes opregner 182 Ejendomme, kan i 1730 og 1731 kun tælles 6 og 18, og først i Indkvarterings Mandtallet fra Michaëli 1731 til Paaske 1732 træffer vi igen Hans Blasen ved den nye Bro Nr. 4. Aarstallet 1730 paa Stenen med Pæretræet betyder da rimeligvis det Aar, Opførelsen er blevet paabegyndt. —

Men hvorfra stammer det i Nutids Øren lidt besynderlige Navn, som Hans Blasen gav sin nyopførte Ejendom?

Vi er, paa Grundlag af en lille Notits i »Nyeste Skilderie af København« for 3. Februar 1816¹⁾ om to botaniske Mærkværdigheder ved Kanalen omkring Christiansborg, i Stand til at besvare disse Spørgsmaal.

Det hedder i Notitsen, efter Omtalen af et Par Lindetræer paa Slottets Side, følgende:

»Den anden Mærkværdighed er det store Pæretræ uden for det Huus, der hører til Assistencehuuset, og som derefter er givet Navn af Pæretræet, hvilket hvert Barn i Kjøbenhavn kjender. Dette stolte, grenefulde Træ

¹⁾ For Henvisningen hertil skylder jeg Hr. Raadstuearkivar, Dr. phil. Villads Christensen Tak.

findes afbildet i fuld Flor paa en Sten, som er anbragt over Kjelderen, og hvorunder der staar Aarstallet 1738(!). Efter Afbildningen at dømme, havde det allerede den Gang en anseelig Høide og har mange Frugter. Dette gamle Træ, hvis Top naaer lige op til tredie Etage, fornyer saa at sige, som Ørnen, hvert Foraar sin Ungdom, og bærer næsten hver Gang henved en Tønde Pærer. Den(!) er en Gjenstand for alle Forbigaaendes Beundring og staaer, som den hellige Sanger siger, »lig et Træ, plantet ved Vandbække, der giver sin Frugt i rette Tid, og hvoraf intet Blad falder for tidligt af«.«

Det gamle Pæretræ, der har været en saa stor Mærkværdighed, at hvert Barn i Byen kendte det, og som har givet Navn til Hans Blasens Hus, er jo for længst faldet, for Ælde, Storm eller Øksehug, men efter den foreliggende Beretning, som vi vel neppe har Grund til at tvivle paa, har det jo overlevet Ildebranden 1728 og tør derved tjene som Bevis for, at Hans Blasens gamle Ejendom ikke brændte, men, som ovenfor bemærket, blev nedbrudt under Branden. Var hele Husrækken langs Kanalen brændt, vilde Træet vel neppe have staaet endnu 1816.

Selvfølgelig beboede en Mand i Hans Blasens ringe Stilling ikke hele Huset, men nøjedes beskedent med Kælderen, hvorover hans Navn stod; den øvrige Del af Huset havde han lejet ud. Det var ikke Rangspersoner, der boede til Leje hos Hans Blasen. 1731 boede her afg. Mads Christensen Skræders Enke og Jens Pedersen, Arbejdskarl paa Slottet. 1735—36 Simon Samson Jøde paa Salen, næste Aar i Stuen, medens Niels Juel Staldkarl boede paa Salen. 1736 nævnes Hans Munck, Købmand, vistnok den Sr. Hans Munck, som i nedenfor omtalte Skøde 1748 nævnes som ejende Naboejendommen. 1738—42 logerede hos Hans Blasen Skipper Ludvig Justesen, 1739—40 islandsk Underkøbmand Hendrich Hansen,

1741—43 Peder Thabeck, Skriver paa Proviantgaarden, og Wilhelm Kemper, kongelig Schweizer. Det faar være nok med disse Prøver.

Hans Blasen var som all sagt Arbejdskarl paa Vejerhuset, og dette var altsaa hans egentlige Gerning. Men i Mandtallerne for 1723—24 og 1727 staar han desuden opført som Øltapper, uden at han dog ses ved Borgerskab at have haft Berettigelse til at drive denne Næring. Han har da vel her i Kælderen haft sit Øltapperi, og har maaske ogsaa drevet Værtshus. O. Nielsen siger¹⁾: »Ved Vestervold boede mange Øltappere, der sikkert alle holdt Værtshuse af laveste Rang«. Men har saadant kunnet finde Sted ved Vestervold, har det vel ogsaa kunnet finde Sted i Nybrogade. Kældernedgangen, Stenen over Døren, begge Dele synes saa udmærket godt at kunne tyde paa en Nedgang til en Værtshuskælder.

Som sagt straks i Begyndelsen, er der nu over Stenen anbragt et Halvtæg, og dette opfordrer til et Par Ord om den nuværende Ejers Uskønsomhed. Ser man nemlig nærmere til, viser det sig, at Muren udenom Halvtæget bærer tydelige Spor af Udhugninger, der synes at vise, at her før har været anbragt en Slags Overligger af Sten baaret af to Konsoller. Stenen er maaske i Aarenes Løb delvis smuldret hen, og er tilsidst helt løjernet. Forfatteren af nærværende Afhandling ved intet nærmere om, hvorledes Forholdene har været; men hvad der opfordrer til Protest er, at man paa et gammelt, kønt Hus, thi kønt er det i Kraft af sine gode Forhold, ganske hensynsløst anbringer et ultramoderne Zinktæg baaret af et Par Jernknægte, som man end ikke har kunnet overkomme at give lidt Farve, hvorfor de nu præsenterer sig ganske rustne. —

Hans Blasen nævnes sidste Gang som Ejer i Ind-

¹⁾ Kbhvn. paa Holbergs Tid. S. 18.

kvart. Mandt. 1740—41, i det følgende, 1741—42, nævnes hans Enke som Ejer, og hun beholdt Ejendommen til 1747. Ved Skøde af 14. Juni 1748¹⁾ skøder Niels Hansen Blass, Borger og Indvaaner i Helsingør, til Fyrbøder i Gehejme-Conseillet Reinhard Woge »et mig tilhørende Huus, Pæretræet kaldet, beliggende udi Kiøbenhavn ved Gammel Strand nest op til Hr. Conferentz Raad Berregaard paa den ene Siide og Sr. Hans Munck paa den anden Siide. Til Gaden 4 Fag og 2 Loft høy med Qvist og et Siide Hus af 4 Fag og 2 Loft høy med der i værende 7 Jern Kakkellovne uden Knapper, Gaards Rum med eet Skur og deri fersk Pumpe Vand«.

Noget Skifte efter Hans Blasen og hans Enke ses ikke at være afholdt, og det at Niels Hansen Blass ikke i Skødet omtaler Medarvinger, synes jo ogsaa at tyde paa, at han har været eneste Barn, saa at Skifterettens Mellemløst har været unødvendig. I øvrigt har det vist ikke været store Sager, Hans Blasen har efterladt sig, thi at han ikke var formuende, ses af Skattemandtallerne, hvor han stadig figurerer saa langt nede som i syvende Klasse og ansættes til 1 à 2 Mark.

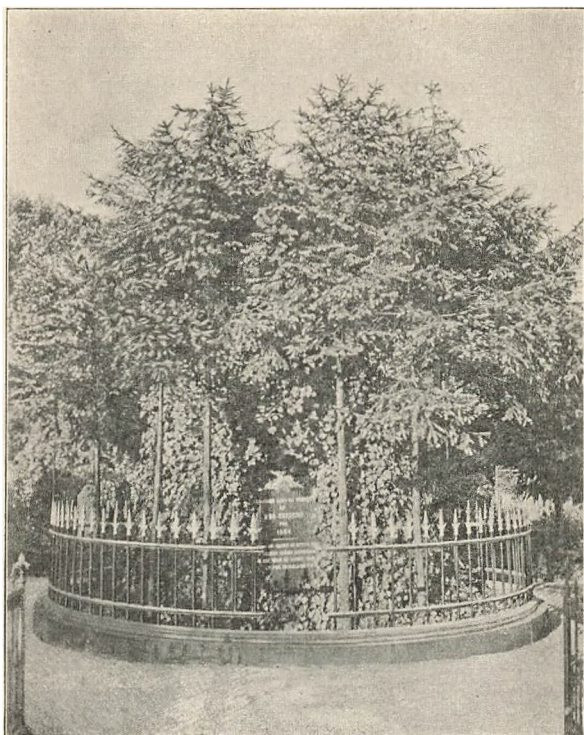
Hans Blasen var altsaa født i Slingerup, hans Efterlæggt levede i Helsingør, og hans Slægt kan derfor ikke siges at have noget Krav paa dette Tidsskrifts Læsers Opmærksomhed, og ligger ogsaa udenfor denne lille Afhandling, der kun har tilsigtet at fremskaffe Oplysninger om, hvem Hans Blasen i Pæretræet var. Den gamle Arbejdskarl og Øltapper har sikkert været stolt af sit nye, grundmurede, kønne Hus, men naar han har anbragt sit og Husets Navn paa Façaden, saa har det sikkert kun været som et Skilt for hans Øltapperi, og han har næppe tænkt sig, at det omtrent to Hundrede

¹⁾ Skødebøgerne i Hof- og Stadsrettens Brevskriverkontor.

Aar senere skulde vække Ønsket om at faa Besked om, hvem og hvad han var.

Endnu et Par Ord om de senere Ejere.

Reinhard Woge beholdt Ejendommen til 1770, da den ved Skøde af 17. December overgik til Fyrbøder Peder Smith. Denne havde saa Ejendommen til 24. Juni 1793, da den tilskødedes »Directionen for Søe-Qvæst- og Assistance-Huuset paa Søe-Qvæst- og Assistance-Huusets Vegne«, og den er endnu en Del af det Komplex, som Assistenshuset ejer.

KRIGERGRAVEN PAA GARNISONSKIRKE- GAARD OVER DE FALDNE FRA 1864

AF

PENS. OVERSERGENT VICTOR KROHN

DA jeg en Dag i Krigsaaret 1864 som 5. Aars Barn gik med min Moder i Dronningens Tværgade, saa jeg et langt Tog, bestaaende af Baarer, hvorpaa der laa Mennesker, langsomt komme dragende i Retning fra Bredgade til Kronprinsessegade; Folk stod stille paa Gaden, hvor det drog forbi, og saa bedrøvede efter det.

Den Gang forstod jeg intet deraf; senere gik det op for mig, at det, jeg hin Dag saa, var en Transport af haardt saarede Soldater, der pr. Skib var bleven overført fra de overfyldte Lasaretter i Slesvig for nu at blive transporteret til Garnisonssygehuset og de andre her i Byen oprettede Lasaretter. — Tilfældet vilde, at jeg 21 Aar senere kom til at staa overfor de jordiske Levninger af dem iblandt dem, der havde maattet bøde med Livet for deres Forsvar af Fædrelandet.

Indtil midt i Firserne dannede det Stykke af Garnisonsskirkegaard, der ligger nordost for Kapellet, imellem dette og Blindeinstituttets Have, et kaotisk Virvar af Grave, af hvilke de, der laa nærmest ved den nuværende Fællesgrav fra 1864, næsten alle havde den samme tarvelige Prydelse: et Trækors med en oval Plade, hvorpaa den afdødes Navn var anført sammen med Underskriften: »Faldt for Fædrelandet«. Særlig om Sommeren var her en næsten uigennemtrængelig Labyrinth af Hængepile, opløbne Rosenbuske, Syrener, Tjørne m. m., hvorimellem Ukrudtet bredte sig frodigt og i Forbindelse med de forvoksede Hække om Gravene fuldstændig udviskede alle Konturer. Gravene laa i uregelmæssige Linier uden mellemliggende Gange, naar lige undtages de »Indianerstier«, der hemmelighedsfuldt slyngede sig ind gennem den tætte Vegetation. En enkelt Gang om Aaret — som Regel i Maj Maaned — blev der ved Hjælp af et militært Kommando ryddet ud; men i Løbet af Sommeren sank det hele igen tilbage i sin gamle Tilstand. I Oktober 1882 gør Graveren, S. Beckmann, Rede for denne aarlige Oprydning: Ved Foranstaltning fra Souskommandantskabet afgives 1 Underofficer og 12 menige til, for et Tidsrum af 8—12 Dage, at rense og istandsætte Gravstederne paa Frijordsskirkegaarden. Da »Arbejdstiden er meget ringe, nemlig fra Kl. 6 Morgen til Kl. 1 Middag«, og en Del af Kom-

mandoet er aldeles uøvet i dette Arbejde, følger deraf, at denne Rensning og Istandsættelse af bemeldte Gravsteder bliver meget mangelfuld«. I November 1883 gentager Graveren i en Skrivelse til Kirkeinspektionen sin Klage over Frijordskirkegaardens lidet anstændige Udseende.

Disse Graves Udseende har dog næppe altid været saaledes, som de bliver skildrede af Graver Beckmann, og det er i saa Henseende betegnende, at hans første Klageskrivelse er fra 1882, thi netop i 1881, den 25. Januar, var en Mand afgaaet ved Døden, der i en lang Aarrække af Pietetshensyn aldeles uegennyttig havde bragt store personlige og pekuniære Ofre for at passe og vedligeholde de nævnte Grave, ligesom det ogsaa var ham, der i sin Tid havde forfærdiget og senere tro- lig vedligeholdt de omtalte Trækors over de af de faldne, hvis Slægtninge ikke havde haft Raad til at anbringe nogen Navneplade paa Graven.

Denne Mand var Billedskærer *Henrik Julius Møen*. Hans Uegennytte over for disse Grave ses maaske aller- bedst deraf, at det ikke har været muligt ad officiel Vej at faa noget at vide om hans Forhold til dem; til Gen- gæld gaar der Mand og Mand imellem en Mængde For- tellinger om ham.

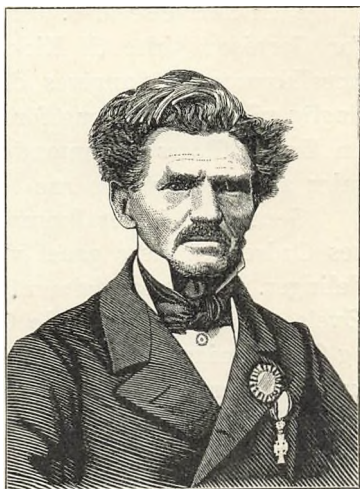
Møen var født den 14. September 1802 i Nyboder, og det er ogsaa herudfra, jeg første Gang har hørt ham nævne; han skal være kommen i mine Bedste- forældres Hjem der, og min Moder skildrer ham fra disse Besøg som en stor Tusindkunstner, der ved sine ekstravagante Paafund og morsomme Ideer var i Stand til at holde et helt Selskab i Aande. Allerede som Barn skal han have været meget kunstfærdig, i en Alder af kun 12 Aar spillede han til Baller og Gilder, og i sit 17. Aar var han endog Sanglærer ved en større Skole. Efter i nogle Aar at have været til Orlogs blev

han ansat som Billedskærer i Marinen; med stor Dygtighed forstod han at udskære de dengang moderne Gallionsfigurer til Flaadens Skibe og skal bl. a. have udført Gallionsfiguren til Korvetten »Galathea«. Som gift og hjemfaren bosatte han sig i det kendte Hus Nr. 14 paa Kastelsvejen, som den Dag i Dag bærer Navnet »Møens Minde«. I det lille, nu faldefærdige Skur ud til Vejen havde han sit Værksted, gennem hvis smaa Ruder man kunde se ham staa og arbejde paa sine Figurer. Om Vinteren, naar Sneen laa i store Driver paa den dengang landlige Kastelsvej, formede han ude i Ejendommens lille Forhave hele Kunstværker i dette saa forgængelige Materiale. Af disse Snefigurer omtales særlig en Holger Danske, Flensborg-Løven m. fl., og de skal endog have forskaffet ham Æren af Frederik VII.s Besøg.

Som et enkelt Eksempel paa hans snurrige Indfald — en Original, som han var, — fortælles, at han fra sit Lysthus, der laa lige op til Kirkegaarden, havde gravet en underjordisk Gang ind til denne, uden at den kunde ses inde fra Lysthuset, hvor Aabningen var dækket med et Lag Brædder. Naar han saa havde nye Gæster, der en sen Sommeraften sad samlede derude, forlod han stiltiende Selskabet, kravlede inde fra Kirkegaarden ned gennem Gangen og begyndte saa til Gæsternes Rædsel at mumle nede under Brædderne, for tilsidst at stige gravitetisk op af Jorden med en stor »Guld«krone paa Hovedet. Personlig erindrer jeg ham, fra jeg var omtrent 12 Aar, som en gammel, temmelig mager Mand, der Sommer og Vinter gik med en lodden Hue paa Hovedet, altid uden Overtøj, og som, uagtet han dengang maa have været i Nærheden af de 70 Aar, om Vinteren optraadte nede paa Kastelsgraven som Skøjteløberkonge med det Maal for Øje at indsamle Penge til Krigergravens Vedligeholdelse. Heller ikke ved en saadan Lejlighed fornæg-

tede hans Originalitet sig; rystende og vaklende lod han sig føre ind paa Banen af to Mænd for saa at slutte af med de kunstfærdigste Løb, der kulminerede i Spring over Bænke og Borde. I de nærmeste Aar efter 1864 havde han ladet en Kikkert opstille paa den nu forsvundne Del af Langelinie for, gennem det, der derved kom ind, at samle Bidrag til Gravene; ogsaa hans Snefigurer maatte gøre Tjeneste i den Retning.

Møen døde pludselig i en Alder af noget over 78 Aar uden nogen Sinde tidligere at have været syg. Han var ved sin Død Dannebrogsmænd; derimod forholdt det sig ikke rigtigt, naar Søndagsposten i en Artikel om ham af 28. Marts 1869 gør ham til Æresmedlem af Vaabenbrødreselskabet. Selskabets Forhandlingsprotokol udviser kun, at For-

manden ved en overordentlig Generalforsamling den 17. September 1867 paa Bestyrelsens Vegne foreslog at give ham »Tilladelse til at overvære vore Sammenkomster, naar han har Lyst og Lejlighed dertil«, hvilket vedtoges enstemmigt uden Diskussion. Hans Begravelse skal have været meget pragtfuld. Gamle Veteraner fylkede sig med deres Flag og Bannere i Spidsen om hans Kiste og fulgte ham til hans sidste Hvilested paa Holmens Kirkegaard til venstre tæt indenfor Indgangen fra Østerbrogade¹). —

¹) »Søndagsposten« for 28. Marts 1869, hvorfra ogsaa hosstaaende Billede er taget.

Ved Udgangen af Aaret 1884 var Tiden for Gravene fra 1864 udløben, og som Frijordsgrave var de derfor hjemfaldne til at ryddes for at tjene som Hvilested for nye Slægter. Kirkeinspektionen havde imidlertid i Tide haft Øjet aabent herfor, og allerede paa et Møde i For-aaret 1884 var det bleven besluttet, at de jordiske Levninger af de i 1864 faldne skulde optages og henlægges i en Fællesgrav.

I en Skrivelse af 6. Juni 1885 fra Kirkeinspektionen for Garnisonsskirke til Kirkens Patronat, d. v. s. 1. Generalkommando, angives det, at man til dette Arbejde daglig vilde »have Brug for en Styrke af 12 Mand under en Underofficers Kommando, samt et Par Underkorporaler af Ingeniørtropperne«.

Gennem 1. Generalkommando og Souskommandanten ses Ordren at være gaaet videre til de paagældende Afdelinger. Ingeniørregimentet, der dengang havde sit Øvelsesterræn i det gamle Glacis, hvor nu Østbanegade og Christianiagade strækker sig, blev forespurgt, om man kunde levere de til Arbejdets Udførelse fornødne Redskaber, hvilket Regimentet s. D., den 9. Juni, besvarede bekræftende.

Jeg var saa heldig at blive den Underofficer, der kom til at lede det interessante Arbejde, og til Hjælp fik jeg to Underkorporaler, Borre og Thude, fra Ingeniørregimentet. Medens Befalingsmændene var fast afgivne for hele Tidsrummet, varierede Mandskabet, 12 Mand daglig, fra Dag til Dag, idet det blev afgivet af det Regiment, der stod paa Vagt. Den daglige Arbejdstid var fra Kl. 7 Fm. til Kl. 3 Eft. med Hviletider fra Kl. 8¹/₂—9 og fra Kl. 12—12¹/₂. Arbejdet, der blev paa-begyndt Torsdag den 11. Juni, afsluttedes Onsdag den 15. Juli.

Ved Arbejdets Paabegyndelse rettede vi det nærlig-

gende Spørgsmaal til den Kirkegaardsbetjent, der gav os Anvisning: Hvor mange der laa i det angivne Stykke Jord, og Svaret lød, at der skulde være ca. 125, og at vi blot behøvede at grave lige ned, hvor der stod et Kors, for at træffe paa en Kiste. Begge Angivelser viste sig at være forkerte; der var ikke 125, men 225, og efter et frugtesløst Forsøg paa at følge den givne Anvisning med Hensyn til Opgravningen maatte vi resolut bestemme os til at kulegrave hele Stykket for at faa alt med; i den Grad laa Gravene tæt opad hinanden og i uregelmæssige Linier.

Af Begravelsesprotokollen for Aaret 1864 er det ikke let at blive klar over, hvorledes Tallet 225 fremkommer, thi man har desværre ikke dengang fundet det nødvendigt at skelne mellem dem, der var døde af deres Saar fra Krigen, og de almindelige Frijordsbegravelser.

Der er i det paagældende Aar bleven begravet i alt 256 militære Personer i Kirkegaardens Frijord, og selv om de sikkert alle har hørt til den indkaldte Styrke, er en stor Del af dem afgaaet ved Døden allerede i Løbet af Januar Maaned.

Ved en Sandsynligheds-Beskæring naar vi imidlertid alligevel til Tallet 225. Af disse har 12 været Underofficerer, 10 Underkorporaler og 202 menige o. lgst., medens 1 er angivet som Marketender; selv om denne sidste skulde synes at maatte falde noget uden for de egentlige militære Rammer, maa han dog antagelig være bleven saaret i Krigen, eftersom han ses at være bleven begravet fra Lasarettet paa Frederiksberg Slot.

Af Underofficererne er 1 betegnet som Kommandersergent (F. Hintze af Garnisonsbataillon), 1 som Vaabenmester (Th. Nielsen af 20. Infanteriregiment), 2 som Sergenter (Sygesergent P. Rasmussen og C. H. F. Stein-

feldt af 14. Infanteriregiment), 1 som pensioneret(?) Sergeant (C. F. Meyer); denne sidste har været 52 Aar gammel og ses at være bleven begravet fra et saa mærkeligt Sted som Østerfælled, 5 som Korporaler (V. F. Petersen af 17. Infanteriregiment, I. Iversen af 2. Artilleriregiment, Kjellerup af 20. Infanteriregiment og G. M. Søderstrøm og Jørgensen af 3. Fæstningskompagni) og 2 som Reservekorporaler (H. P. Petersen af 20. Infanteriregiment og P. C. Madsen af 1. Artilleriregiment).

De 10 Underkorporaler er P. V. Feddersen af Artilleriet, C. F. Petersen af 18., P. Carstensen af 21., Olsen af 16. og Christensen af 4. Infanteriregiment, A. Andreasen af 2. Rekruthataillon, Olsen af 18. og P. C. Christensen af 20. Infanteriregiment, A. Christensen af 3. Batteri og L. Hansen af Livgarden.

Af de menige o. lgst. er i alt kun 133 betegnet som »menige«; de øvrige er betegnet som følger: »Soldater« 1, Forstærkningsmænd 3, Rekrutter 13, Infanterister 1, frivillige Rekrutter 1, Dragoner 2, Konstabler 13, Trænkostabler 1, Feltkonstabler 1, Fæstningskonstabler 1, Konstabelrekrutter 5, Trænkuske 18, Sygevogtere 4, Arbejdere 1, Militærarbejdere 2 og Gendarmen 1.

Kun for 76's Vedkommende findes Alderen opgivet; den varierer imellem 52 Aar — den pensionerede Sergeant Meyer — og 18 Aar — Rekrut P. Frederiksen af 1. Rekruthataillon — og er i Gennemsnit 27,1.

Holder man sig til de foran fastslaaede 225, ses det, at de første Begravelser har fundet Sted den 28. Februar, derefter er der 19 i Marts, 67 i April, 61 i Maj, 47 i Juni, 28 i Juli og sluttelig 1 den 4. August. Det største Antal pr. Dag, 11, har fundet Sted den 13. Maj, medens der hver af Dagene den 25. og 29. April ses at være begravet 10; i alt findes der af Begravelsesdage: i Februar 1, Marts 11, April 17, Maj 14, Juni 15, Juli 12 og August 1.

Begravelserne er foregaaet fra følgende Steder:

	Antal	I Tiden fra—til
Lasarettet paa Almindelig Hospital	6	28. Febr. —27. Juni
— — Kronprinsessegades Kaserne.	19	2. Marts—27. Juli
Garnisonshospitalet	57	3. Marts—27. Juli
Lasarettet paa Sølvgades Kaserne	53	3. Marts—29. Juli
— — Kvæsthusgades Kaserne	2	9. Marts—29. Juni
— — Christianshavn(?)	5	12. Marts—25. Juli
— — Wildersgades Kaserne	15	26. Marts—17. Juli
— — Frederiksberg Slot	23	30. Marts—25. Juli
— — Ny Artillerikaserne	21	12. April — 4. Aug.
— — Landkadetakademiet	19	28. April —19. Juli

Desuden findes der som begravet fra:

Kapellet	1	den 28. Febr.
Sønderborg	1	— 23. Marts
Infanterikasernen paa Christianshavn(?)	1	— 2. April
Østerfælle(?)	1	— 6. Juni
St. Annæplads(?)	1	— 1. Juli

Det var Resterne af de i disse Grave jordede, der i 1885 skulde henlægges i den Fællesgrav, der nu har sin Plads lige over for den af Vaabenbrødrene rejste Granitobelisk foran Kapellet.

Den 11. Juni paabegyndtes Arbejdet. Efter at den sædvanlige aarlige Rensning af Frijordsgravene først var foretaget, blev den nye store Fællesgrav udgravet midt i det Stykke Jord, hvori de faldne laa, hvorfor man da ogsaa allerede under denne Udgravning slødte paa 6 Kister. Graven, der var firkantet, var 6×6 Alen foroven og i Bunden 4×4 Alen, dens Dybde godt 4 Alen.

Da den var færdig i Slutningen af Juni Maaned, begyndte den egentlige Opgravning, der, som anført, foregik saaledes, at Linie for Linie blev udgravet. Af Pietetshensyn blev Stenkrans, Tavler og Kors først fjernet, efterhaanden som Arbejdet skred frem, ligesom

der ogsaa af Skønhedshensyn blev gaaet saa skaansomt frem som muligt over for Beplantningen, — det var jo lige i Rosernes skønneste Blomstringstid.

Det viste sig hurtigt, at Mandskabets Respekt over for deres døde Kammerater desværre kun var saare ringe, og da det ikke var ualmindeligt, at Arbejdets daglige Fremadskriden blev fulgt med bevæget Interesse af Folk, hos hvem Krigsaaret endnu var i frisk Minde, blev vi Befalingsmænd nødt til at indskrænke Mandskabets Arbejde til det egentlige Gravearbejde, saaledes at det, saasnart det havde fjernet den sidste Jord fra Kistelaaget, blev sendt bort fra Graven, hvor vi da selv personlig overtog den Del af Arbejdet, der bestod i at aabne Kisterne og opsamle Benene, hvilket sidste blev gjort saa samvittighedsfuldt, at selv de mindste Ben blev talt, for at intet skulde blive glemt.

Som Regel var Kistelaagene sunket ned i Kisterne, hvad der selvfølgelig i en betydelig Grad vanskeliggjorde Optagelsen. Kisternes Bunde og Sider var derimod stadig hele, undertiden forbavsende friske, hvad der da ogsaa foranledigede os til at benytte en Del af Brædderne herfra til dermed at beklæde den store Gravs Bund og Sider, saaledes at Benene paa den Maade ogsaa fremtidig blev holdt adskilt fra den dem omgivende Jord.

Af Levninger fandtes som Regel kun selve Skelettet; kun hvor Jorden paa enkelte Steder var fugtigere, kunde det være i en mindre Grad fortæret, i hvilket sidste Tilfælde der blev sørget for, at hele Kistens Indhold blev taget med. Paa flere Skeletter saas det tydeligt, at der var foretaget Amputationer; til Gengæld var det ikke ualmindeligt at finde overflødige Rester af Arme og Ben; saaledes fandtes der i en enkelt Kiste en Underarm med Haand samt en 5—6 kortere eller længere Stykker af Ben. Det vakte i Begyndelsen nogen Uhygge, at der

laa noget grønt inde i de tomme Øjenhuler; ved nærmere Eftersyn viste det sig dog kun at være gamle irrede Enesteskillinger, der antagelig har været lagt paa Øjnene for at holde dem lukket, og som saa mærkelig nok er fulgt med i Graven.

Kun tre var blevet begravet delvis i deres Uniform, — de er formodentlig døde under Transporten her til Byen. Den første af disse laa i Halm i Modsætning til alle de øvrige, der laa i Spaaner; han var i høj Grad fortæret, selv alle Benene var smuldret hen, og kun ved en meget omhyggelig Undersøgelse kunde man skimte ganske smaa Stykker lyseblaat Klæde, der maatte stamme fra Benklæderne, eftersom der tillige fandtes et Par velbevarede Læderseler og nogle Benklædeknapper. Paa det Sted, hvor Lommen maatte have været, fandtes der et Penneskaf, et lille Stykke Blyant, en mindre, meget rusten Lommekniv og en Foldekniv, der endnu skar udmærket. Endvidere fandtes nogle sammenlagte Stykker Læder, som Resterne af en Portemonnæ, og inde mellem disse laa en irret Specie fra Christian VIII.s Tid, med Aarstallet 1840.

Hos den anden var Kisten saa godt bevaret, at Skelettet laa aldeles helt. Det var iført Halsbind, en rød, ganske hel »Kuskevest«, halvt opknappet, mørkeblaa Benklæder, der dog delvis var fortærede, nogle Rester af gule uldne Underbenklæder, Sokker, som næsten ikke var til at rive fra hinanden og endelig et Par fuldstændig hele, næsten nyforsaalede Støvler.

Hos den tredie, der var den allersidste af de 225, var baade Kiste, Lig og Klædningsstykker lige ved at være Jord alt sammen. Man fandt dog et Metal-Total, flere Metalknapper, et meget højhalset Halsbind og et Par Saaler.

Det var et ikke ganske ringe Jordarbejde, der skulde udføres, men heldigvis havde vi let Adgang til inde fra

Ingeniørregimentet at faa alt, hvad vi havde Brug for af Redskaber og Værktøj af enhver Slags, ja om det saa var en Kamperline, forskaffede vi os en saadan til dermed at begrænse det opgravede Stykke Terræn.

Medens Udgravningen af Fællesgraven stod paa, blev Resterne af de i denne fundne 6 Lig staaende i Kuppet i store Kurve, der af Kirkegaardens Bestyrelse var bleven anskaffet til at transportere Benene i. Den Dag Graven stod færdig beklædt med Kistebrædderne, parat til at modtage de første Kurve fulde af Ben, afholdt vi tre Befalingsmænd en lille stilsfærdig Højtidelighed. Vi havde anskaffet os en Zinkkasse, i hvilken vi nedlagde en af os alle tre underskrevet kort Beretning om Foretagendet, samt et Eksempplar af hver af de gangbare Mønter, fra en 1-Øre til en 2-Krone (højere tillod vore Formuesomstændigheder os ikke at gaa); Kassen stillede vi midt i Bunden af Graven og dækkede den derefter til med Jord, forinden Mandskabet bragte os de første Kurve med Ben; kort efter var hele Gravens Bund skjult af et Lag Ben.

Lørdag den 11. Juli blev de sidste Rester lagt i Graven; Benlaget, der havde en anselig Dybde, blev jævnet og dækket med 2—3 Lag Kistebrædder, hvorefter Graven fyldtes med Jord. Stedet blev imidlertid mærket ved en lille rund Jordforhøjning — mulig af den Grund er Graven senere bleven rund i Stedet for firkantet, — og da der intet forlød om, at der skulde afholdes nogen Højtidelighed, afsluttede vi Onsdag den 15. Juli vort Arbejde ved Graven med at henlægge en stor Laurbærkrans paa den.

Kun for 2 Gravsteders Vedkommende blev der gjort Forsøg paa en Separat-Fornylse. Anmeldelsen af det ene, Hans Jensen Østerbys, blev først modtaget ved et Telegram den 19. Juli, og Graver Bechmann svarede under 22. s. M. den paagældende Brevskriver, at Lev-

ningerne af hans Fader »tillige med 224 andre begravede Krigere fra Aaret 1864 ere opgravede og nedlagte i en Fællesgrav paa Garnisonskirkegaard, hvorpaa vil blive rejst et smukt Mindesmærke, og der vil blive draget Omsorg for, at denne Plet paa det omhyggeligste bliver fredet«.

Anmeldelsen af det andet, Anders Jensens fra Troelstrup ved Horsens, kom os mærkelig nok i Hænde netop i det Øjeblik, da vi stod i Færd med at oplage det. Graven blev paa ny tilkastet og ligesom Fællesgraven betegnet ved en lille Jordforhøjning samt med den til Graven hørende Stentavle. Saavidt det har kunnet erfares, er Graven ikke senere bleven fornyet, og da der nu omtrent i hele det paagældende Stykke findes lutter nye Grave, er han saaledes sikkert den eneste, der ikke er kommen til at hvile sammen med sine Kammerater.

I lang Tid henlaa Graven saaledes, som vi havde forladt den; først Onsdag den 24. November 1886 foregik Afsløringen af det Monument, der nu pryder den. I »Illustreret Tidende« for 28. November 1886 findes der en Afbildning af Monumentet, saaledes som det tog sig ud ved Afsløringen; Granerne paa Graven var da kun ganske lave Træer, og man kan maaske delvis give Bladet Ret, naar det dengang kalder det »et mere velment end maaske egentlig vellykket Monument«. Tiden har imidlertid ydet sit Bidrag til Forskønnelsen af dette; Kampestensgrotten er bleven skjult af et tæt Lag Efeu, Granerne tjener netop nu til at højne Monumentet som Helhed, og naar man saa yderligere erfarer, at det er to fædrelandskærlige Mænd, der paa egen Bekostning har ladet saavel Monumentet som Gitteret omkring det rejse, saa bør en hel Del af Kritikken falde bort.

Monumentet er opsat af Sten- og Billedhugger Hans Henrik Hansen. Det bestaar af en ret stor Stendysse,

paa hvis Forside der er anbragt en sort poleret Marmorsten; foroven paa denne ses et Sværd samt en Ege- og Laurbærgren og derunder følgende Indskrift:

HERUNDER GJEMMES STØVET

AF

226¹⁾ KRIGERE

FRA

1864.

og paa Foden disse smukke Linier af Carl Ploug:

Ej Sejr de vandt, ej Bytte tog
men segned' under Dannebrog,
og Ære gror af deres Grav,
som alt for Fædrelandet gav.

Desuden lod Hr. Hansen støbe to smaa firkantede Huller ved Gravens Sider til Anbringelse ved højtidelige Lejligheder af 2 Flagstænger, som han ligeledes skænkede.

Jerngelænderet er opsat af Premierløjtnant ved det borgerlige Artilleri, Stenhuggermester Carl Scheller.

Afsløringen foregik i Nærværelse af Kongen, Prinserne Vilhelm og Hans og en talrig Forsamling af Officerer og Forsvarsbrødre. Før Afsløringen spilledes Salmen: »Sørger ej for dem, der sove«, hvorefter Sognepræst ved Garnisons Kirke Pastor Schousbo holdt Mindetalen over de faldne Krigere. Efter en Tak, ogsaa til dem, der havde ladet Monumentet rejse, foregik Afsløringen; Præsten bad en Bøn for Kongen, Fædrelandet og Hæren, og en Salme afsluttede den stemningsfulde Højtidelighed.

¹⁾ Hvorledes Tallet 226 paa Gravstenen er fremkommet, vides ikke; muligt skyldes det en Fejlskrift. Under Opgravningen blev der holdt nøjagtigt Regnskab med Antallet af Grave, og dette Tal blev opgivet til 225, hvad der jo ogsaa stemmer overens med den ovenanførte Skrivelse fra Graver Bechmann af 22. Juli 1885.

KOPULATIONSSKATTEN

1660—1869

AF

STUD. MAG. B. TENGNAGEL JØRGENSEN

TIL Trods for at Danmark efter Svenskekrigens Ophør 1660 var aldeles udpint, blev der alligevel, da Skatter var nødvendige, ved Forordning af 18. Novbr. 1660 påbudt en såkaldt Konsumtionsafgift, en Skat, der fremkaldte mange hede Kampe på Rigsdagen. — Også før 1660 havde man ganske vist kendt til Konsumtionsafgifter (f. Eks. for Bryggerne), men så omfattende Bestemmelser som nu var aldeles ukendte; i Følge denne Forordning bestod Konsumtionsskatten i Byerne af en Afgift, der hvilede på en Mængde Varer, som tilførtes disse og forbrugtes i dem, fremdeles af en Formalingsafgift samt en Skat på alle Kreaturer, der holdtes i Byerne; men desuden påbødes der Personskat (Kopskat), Folkeskat, Okse- og Flæskeskat m. m. og endelig den, der her skal skrives om, *Kopulationsskatten*, der i Forordningen står sidst og har følgende Bestemmelser om Taksten:

Huer Adelig Bryllup.....	50	Rixdaler
Geist- oc Verslige Bryllupper, huor Vin skenckis.....	20	—
Borgere oc de som ickun skencker Øl til deris Bryllupper	4	—
Gemeene Hand-verks Folck	2	—
Daglønnere Arbejdere oc Tiunde.....	1/2	—
En Sogneprsæt paa Landet.....	2	—

En Capelan	1 Rigsdaler
En Fogit, Skriffuer eller Forpacter.....	3 —
En Bunde	1 Rixort

Naar nogen vil indtrede udi Ecteskab-Stand, skal hand dette forskreffne til huer Steds *Accisemester clarere*, oc maa ingen Præst dennem til *Copulation admittere*, førend hand derpaa *Accisemesterens Beviss Producerit* hafuer, under Straff som ved bør. —¹⁾

I den følgende Konsumtionsforordning, af 22. November 1671, nævnes Bryllupsskatten ikke, hvad der imidlertid ikke udelukker Muligheden af, at den også har været gældende på denne Tid.²⁾ At den gjaldt 1669, kan ses af en Befaling, som Konsumtionsforvalter N. Olufsen fik den 17. August, om ikke at måtte »nogen *Accise-Seddel* til *Kopulation* udgive«, før alle Afgifter var betalt.

Oprindelig var Kopulationsskatten altsaa en Stats-afgift, og først i 1668 kom Borgernes Afgift tillige med andre uvisse Indkomster Staden selv tilgode. — Kommunen var da bleven så forarmet, at den måtte indgå med en Ansøgning til Kancelliet om at få Pengehjælp, da »Stadens Indtægter ved adskillige påkomne Forandringer meget er forringede og formindskede, Udgifterne derimod daglig tiltager og forøges«, hvorfor Byen hensygner »udi stor Gæld og Vidtløflighed« derved, at forskellige Indtægter er frataget den, således Vagtskat og Jordleje af den gamle Forstads Grunde og lignende, og ved at Staden har haft store Udgifter til Brandvæsen, Lanterner, Broers og Vejes Vedligeholdelse m. v.³⁾ — Resultatet af denne Ansøgning blev, at Kancelliet den 22. Maj 1688⁴⁾ bestemte, at da Magistratens Udgifter er

¹⁾ Hjelmskjernes Håndskriftsamling; Nr. 624, Kvart. (Kgl. Bibl.); et løst Tryk.

²⁾ E. Holm: Danm. Norges indenrigske Hist. 1660—1720. II S. 210.

³⁾ O. Nielsen: Københavns Historie V S. 517 f.

⁴⁾ Sjæll. Tegn. XLVI 436 ff. (1688.)

forøget, kan det bevilges, at København »til Stadens Gælds Erlæggelse og dens årlige ordinære Udgifters Betaling må nyde«, hvad der af Kopulationspenge (og Græspenge) årlig erlægges på Accisekontoret i Staden. — Endnu kunde Pengene ikke anvendes til hvadsomhelst, og Overpræsident, Borgmestre og Råd indsendte i Oktober s. Å. en Supplik om, at Pengene for den forbigangne Tid måtte leveres til Stadskæmneren, at de selv måtte »oppebære og annamme af hvem de dertil befuldmægtiger«, disse uvisse Indtægter, og endelig »at bemeldte uvisse Indkomst måtte følge Staden uden nogen Exception, i hvad Navn den have kan«. Følgen blev, at der nedsattes en Kommission under Grev Conrad Reventlovs Ledelse. Arbejdet gik hurtigt for Kommissionen, hvoraf Halvdelen var valgt af Byen; allerede en halv Snes Dage efter (d. 22. Okt.) kunde et Reskript udgå og bestemme, at Magistraten »herefter over bemeldte Kopulations- og Græspenges Oppebørsel fri Disposition må have, så at de fornødne Fuldmægtige ubehindret maa beskikke, som samme Penge på Stadens Vegne skal annamme og dem derfor rigtig Rede og Regnskab gøre«

Det var ikke ubetydelige Summer, Magistraten derved fik. — Den gennemsnitlige Indtægt i Tidsrummet 1688—1700, 900 Slettedalere, er omtrent en Tiendedel af hele Byens Indtægt; lavest er Indtægten i 1690, hvor den er 761 Sldlr. 3 Mk. 15 β, størst i det følgende År, hvor den er 1245 Sldlr. 1 Mk. 15 β.

Dog denne Byens Indtægt standsedes ved et Reskript af 26. April 1720, der bestemte, at Byen bl. a. ikke måtte nyde Kopulationspengene; for Fremtiden skulde disse oppebæres i Accisekontoret. — Magistraten fik derefter Ordre på at aflægge Regnskab over Stadens Indkomster siden 1660 og forklare, hvorledes Gælden var bleven afbetalt, og hvorledes de af Kongen bevilgede

Indtægter var bleven anvendt; indtil da vilde Staten bestyre Pengene. —¹⁾

De beslaglagte Kopulationspenge-Indtægter blev imidlertid allerede efter en Månedes Forløb overgivet Etatsråd Caspar Bartholin²⁾ med flere Kommitterede, som ved hver Maanedes Udgang skulde modtage Pengene af dem, som Oppehørslen på bemeldte Accisekontor var betroet, og derpå skulde Pengene forvares i en Kasse med tre differente Låse; Kassen skulde opbevares hos Bartholin, men uden kongelig Befaling måtte der ikke udgives noget, »såsom de til Publici Nytte, Stadens Zirlighed og Fornødenhed skal anvendes, hvorfor Bartholin og Johan Bertram Ernst³⁾ skal gøre Forslag om, hvad for det første mest er fornødent at forbedre i Staden, og Enevold Bruun,⁴⁾ når kongelig Resolution på Forslagene er påfulgt, Pengene til vedkommende at betale, samt årligt Regnskab for Indtægter og Udgifter at aflægge«. ⁵⁾

C. Bartholin og Joh. B. Ernst skulde altså indsende Forslag til Pengenes Anvendelse. Deres første Memorial er af 24. Dec. 1720; de foreslår heri tre Ting: 1. at bruge Pengene til Udjævning af opfyldte Pladser og til Urenligheds Bortførelse på ubrolagte Pladser, 2: til Søernes Renselse uden for Staden og 3: til Udsikæring af Holmens Kanal, for at det ved Gæthuset idelig stående Vand, som forårsager en utålelig Stank, må få sit frie Løb; — herpå resolverer Kongen (Frederiksborg ^{29/5} 1721), at han indvilger i, at Holmens Kanal udsikæres »på det at Vandet kan ledes til Friløb ved en Grøft imellem Takkelage-Huset og Gæthuset og udledes

¹⁾ K. Dipl. VIII 488—89; 528. Kbhvns. Hist. VI, 243.

²⁾ Generalprokurør, Læge 1655—1738.

³⁾ Politimester i København 1710—22.

⁴⁾ Byfoged i København 1713—23.

⁵⁾ Sjæll. Tegn. 31. Maj 1720.

gennem Holmens Plads til Dokken, hvorved den Stank, som om Sommeren formedelst Vandets Stoppelse og Urenlighed forårsages, kunde aldeles ophøre«; men, fortsættes der, skulde der blive Penge tilovers, »så ville vi allernådigst, at det skal anvendes til de opfyldte Pladsers Jævning og Urenligheds Bortførsel fra de ubrolagte Pladser«. ¹⁾)

En anden Gang (August 1721) bestemmer Kongen: »Såsom vi allernådigst have bevilget, at de til et Privets Ophbyggelse ved Hovedvagten i København udkrævende Penge, som efter derpå gjorte Overslag beløber sig til et Hundrede en og tyve Rigsdaler fem Mark og fire Skilling, af de Eder til Annammelse og Forvaring allernaadigst anbetroede Kopulationspenge skal godtgøres, så er hermed vores Vilje, at I ovenmeldte 121 Rbd. 5 $\frac{1}{4}$ 4 β af forberørte Kopulationspenge til os elskelig Hr. Georg Wilhelm Hedewiger, Greve Schponeck, Ridder, Vores Generalløjtnant af Infanteriet, Kammerherre, så og Kommandant i bemeldte København, imod hans Kvittering til forermeldte Huses Ophbyggelse på Anfordring straks udtæller og leverer.« ²⁾)

I 1724 bevilges af Kopulationspengene 90 Rdl. til Søren Michelsen som Erstatning for et Fag af hans Hus paa Hjørnet af Nellikgangen og Dybensgade, der er frtaget ham »formedelst samme Gades Enghed« for at skaffe den Bredde og Egalité, dog skal han forpligte sig til efter Fagets Nedbrydelse at lade det øvrige af Huset forsvarlig opmure. — Denne sidste Bestemmelse udgår imidlertid af en Skrivelse af samme Indhold fra den $\frac{9}{3}$ 1725. ³⁾) —

Nogle enkelte Bemærkninger skal endnu hidsættes

¹⁾ Sjæll. Tegn. LXIII 124 f.

²⁾ Sjæll. Tegn. LXIII 191 f.

³⁾ Sjæll. Tegn. LXIV 412; LXV 43; Ejendommen er nu Hjørnet af Dybensgade (Nr. 2) og Asylgade (Nr. 6).

fra den Tid, Staten havde Pengeindtægten. — Den oprindelige Kommission, der bestod af Etatsråd Bartholin, Politimester Ernst og Byfoged Enevold Bruun, blev ved Ernst's Død tiltraadt af den nye Politimester Johan Filip Ratchen, der 19. Marts 1723 fik Ordre til at gå til Ernsts Enke og »haver at annamme den Nøgle til Kisten, som endnu er udi hendes Forvaring«. ¹⁾ Og Bruun, der døde 1724, erstattedes med den næste Byfoged, Herman Jensen Krøyer. ²⁾

At man ikke behøvede at betale i dansk Mønt, ses af en Skrivelse af 16/9 1724, hvor det tilkendegives, at »en Del fremmede og holstenske Penge maa imod dansk Courant omvexles, og ville Vi allerunderdanigst, at Lagien og Omkostningerne derpå, som tabes, skal i Eders Regnskab til Udgift passere«. ³⁾

Den 13. August 1726 fik Staden atter Kopulationspengene bevilgede, efter at Stadens »Regnskaber med Bøger og Dokumenter« var konfereret, ⁴⁾ og Indtægterne var befundet at være anvendt på lovlig Måde.

Som Takst for denne Afgift har vi hidtil kun berørt Bestemmelserne fra 1660. I en Forordning af 31/12 1700, Kap. X, er der Afvigelser herfra; den tager Sigte på hele Befolkningen i Danmark, undtagen Soldater, Bådsmænd ved Holmen og Bønder, og deler den i 6 Klasser med Afgift fra 1 Rdlr. til 50 Rdlr.:

1. Alle vores høje og nedrige Civil- og Militær-Betjente, som udi Forordningen om Rangen er begrebne, skulle give..	50 Rdl.
2. Adelen, som ikke er i vores Tjeneste	20 —
3. Al Gejstligheden og Øvrighedspersoner i Købstæderne ...	10 —
4. a. Borgere og andre Betjente	4 —

¹⁾ Sjæll. Tegn. LXIV, 50.

²⁾ O. Nielsen: Kbh. Hist. VI 315; Sjæll. Tegn. LXIV 378.

³⁾ Sjæll. Tegn. LXIV 379.

⁴⁾ O. Nielsen: Kbh. Hist. VI, 444; Sjæll. Tegn. LXIII 250 f.

- b. Iligemåde Provster og Præster på Landet, Fogeder, Skrivere, Forpagtere, Herreds-Fogeder og Skrivere, og alle militære Officerer til Lands og til Vands, som ikke tilforn er benævnte, til Kornetter, Fændrikker og Skipper indberegnede, skulle give som Borgere 4 Rdl.
5. Håndværkssvende 2 —
6. Daglønnere, Arbejdere og Tyende i Købstæderne 1 —

Afgiften skal betales af Brudgommen på det Sted, hvor Kopulationen sker...

En Forandring skete i 1766; idet der ved en Gen. Toldkammer Plakat af 27. August bestemtes, at de 2 sidste Klasser skulde være fritaget for Afgiften, dog således (if. Plakat ²⁹/₁₂ 1766), at Fritagelsen bortfaldt i det Tilfælde, at Vielsen foregik i Huset.

Denne Takst blev da den gældende indtil 1778, ja indtil 1814; thi vel kom i 1778 en ny Konsumtionsforordning, men den slog kun de gamle Takster fast, og søjede et Vedhæng til Forordningen, bestående af en halv Snes Paragraffer om, hvilke Personer der er fritagne. —

1778-Forordningens første 4 Klasser svarer til 1700-Forordningens, med nogle Tilføjelser og Udvidelser, især for Militærets Vedkommende. — Den femte Klasse, 2 Rdlr. Klassen — hvortil tidligere kun Håndværkssvende regnedes, udvides med: Hørere ved den latinske Skole, Degne, Studentere, Kammertjenere, Skytter, Selvejere, som ejer Herligheden i deres Gårde, Kromænd og Håndværkssvende, der lader sig vie i Huset o. s. v. — Den sjette Klasse er som før. — Derefter opregnes alle de, der fritages: Selvejere, der ikke ejer Herligheden i deres Gårde, Fæstebønder . . ., privilegerede Manufakturister og Fabrikører, Underofficerer, Soldater og Matroser, Håndværksfolk, der har været Soldater, saa vidt de ikke er Borgere, og, endelig alle i 5. og 6. Klasse nævnte, som ikke er Borgere. — Til sidst mindes Københavns

Magistrat om, at den som hidtil skal indsende »årlig til Gen. Toldkammeret for Oplysnings Skyld i et eller andet Tilfælde . . en Fortegnelse over de hvert År forefaldne Vielser og de derfor til Kæmneren betalte Vielsespenge«.

Enkelte små Forandringer skete, f. Eks. »at By-skrivere i Henseende til Kopulationspenge er at anse for Øvrighedspersoner og bør svare Vielsespenge«.¹⁾

I 1792 ophævedes Vielsespengene, »når Vielsen sker uden for København og dens Grunde, hvor denne Afgift oppebæres af Staden«.²⁾ — Således bestod Skatten stadig i København; et Skridt henimod Nedsættelse og Afskaffelse var Reskript til Københavns Magistrat af 31. Maj 1814, hvor § 10 bestemmer, at Kopulationspengene nedsættes til 4 Rbd. S. V. for alle de Tilfælde, hvori Afgiften hidtil har været ansat højere«. —

At København ikke den Gang slap for Kopulationspengenes Betaling, var »for ikke at betage Stadens Kasse en samme tillagt Indtægt«, men ellers, selv efter 1814, bevarede de gamle Fritagelser, hvilket ses af Kancelli-skrivelse af ²⁸/₉ 1820. Således var Håndværkssvende fri for Vielsespenge, »med mindre de erholder Bevilling til at lade sig vie i Huset, i hvilket Tilfælde de skulle erlægge 2 Rdl.«.

— Efter at Afgiften var indskrænket til kun at gælde København, opstod Spørgsmålet om, hvorledes der skulde forholdes med fremmede, som blev viede i Hovedstaden. Sognepræsten for Frederiksberg og Hvidovre Menigheder forespurgte i 1794, »om en Brud i Frederiksberg By skal, når hendes Vielse forrettes af ham, enten i København eller på Skydebanen, være forpligtet til at betale Accispenge?« Herpå svarer Kancelliet d. 15. Febr. 1794: »At bemeldte Afgift bør svares af enhver, når Vielsen

¹⁾ Canc. Prom. ¹³/₁₂ 1783.

²⁾ Forordn. af ¹²/₉ 1792.

sker i København eller på dens Grund, uden nogen Undtagelse i Hensigt til, af hvilken Præst Vielsen forrettes, eller hvor de Personer, der vies, ellers er hjemme-hørende, hvilket også er overensstemmende med Forordningen af 15. Okt. 1778 Kap. 10 § 3«.

På den anden Side kunde jo nu Københavnerne unddrage sig Kopulationsskatten ved at lade sig vie uden for Byen, f. Eks. i Frederiksberg Kirke, og denne Udvej brugtes så hyppigt, at et Reskript i 1842 bestemte, at den Slags Vielser ikke var tilladt, hvor Flytning fra København kun var midlertidig, et Par Dage eller lignende.¹⁾ — En halv Snes År senere (1851) må det ikke have forandret sig, thi Københavns Borgerrepræsentanter modtog en anonym Skrivelse, hvori der stod, at »for at illudere Loven og besvige Kassen erhverver man en som oftest falsk Erklæring fra en eller anden, sædvanlig Værtshusholder i Frederiksberg Sogn, at Bruden opholder sig i hans Hus, hvilken Præsten tager for gode Varer, lyser og vier i Frederiksberg Kirke Til at forebygge saadan Skandale vilde det sikkerligen være tilstrækkeligt, når Politi-Øvrigheden derude alvorligen, men *sub rosa*, lod Beboerne advare imod falske Attester, og Præsten tillige af Biskoppen pålagdes månedlig at indgive til Politikamret her en Liste på alle i Måneden viede uden for Bondestand, med Angivelse af Vielsesdagen, samt fulde Navn, Stilling, Opholdssted i hans Sognedistrikt og, når de tillige have Opholdssted i Staden, da Gade og Husnummer. Når da hin Advarsel ikke frugtede på enkelte, vilde der vist ikke behøves mere end et Par Tugtelsers for falske Attester til at gøre Ende på den hele Skandale«. —

Der var imidlertid bleven indført flere Lettelser; ja endog for Fattiglemmer sørgede man for Nedsættelse,

¹⁾ Se herom: Villads Christensen: København 1840—57, S. 301.

idet Kancelliet i en Skrivelse til Sjællands Biskop af 8. Sept. 1842 bestemmer, at Personer, der nyder Forsørgelse af Fattigvæsnet, skal blive »fritaget for at ofre ved Bryllupper, når der fra Fattigvæsnets Side intet findes at erindre imod Vielsen«.

I 1845 tilskrev Kancelliet Magistraten angående Eftergivelsen af Kopulationspenge i København for at fremme Ægteskabs Indgåelse af Personer, der lever i Konkubinat. — Resultatet blev ikke som ønsket, Magistraten ophævede ikke Afgiften, i alle Tilfælde kun, »når specielle Andragender derom indkommer, ledsaget af behørig Oplysning om vedkommendes Trang og Værdighed«; derimod ophævedes »de øvrige med Vielsen forbundne Omkostninger til Kirken og det offentlige«.¹⁾

Endelig vitterliggjorde en Rådstueplakat af 19. Februar 1869: ». . . Hs. Maj. har på derom vedlagt allerunderdanigste Forestilling fra Indenrigsministeriet allernådigst bestemt, at Optrædelsen af de Københavns Kommune if. Forordning af ¹⁵/₁₀ 1778 Kap. X § 1 jvf. allerhøjeste Reskript af ³¹/₅ 1814 § 10 tilfældende Vielsepenge ophører fra 1. Januar d. Å. at regne og indtil videre«.

Ved Siden af denne Afgift til Kæmnerkassen skulde de, der ønskede at blive viet, betale flere andre Gebyrer, således til Frue Kirke, bestemt ved Bevillingerne af 5. Februar og 4. Marts 1746²⁾, og til Metropolitan-skolen ifølge Reskript af 15. September 1683, hvorefter enhver, der lader sig vie i Huset, skal give til Skolen, hvis han er af Rangen og har Titel af Råd, 8 Rd; de øvrige i Rangen samt Adelen 6 Rdl. og alle andre 4 Rdl., — til Gengæld skal Skolen synge en dansk Salme før og efter Kopulationen. — På denne Bestemmelse fra

¹⁾ Kancelliskr. ¹¹/₁₁ 1845 til Københavns Magistrat.

²⁾ For Klokkespillet i Frue Kirke. Se Hist. Medd. II, 474—88.

1683 satte Lighedsfølelsen fra 48 sit Mærke, idet Kirke- og Undervisningsministeriet ved Skrivelse af 13. April 1850 bestemmer, at da der »ikke længer [efter Grundlovens § 97] er Anledning til at bibeholde den på Adel, Titel og Rang grundede Forskellighed i Kopulationsgebyrernes Størrelse . . ., ville disse Beløb være at opkræve for alle med det Beløb, som var bestemt for Personer uden Rang . . .« For Fremtiden skal Afgiften erlægges med 4 Rbd., når Vielsen sker efter Bevilling i Hjemmet, og med 1 Rbd., når den sker i Kirken.¹⁾ — Denne Afgift til Metropolitanskolen ophævedes i 1860.

At holde disse to Afgifter — den ene til Kæmnerkassen, den anden til Skolen — ude fra hinanden synes at have voldt Vanskeligheder. Reskriptsamlingens Udgiver Generalprokurør T. Algreen-Ussing sammenblander dem i en Anmærkning til Reskript af 13. April 1850 (Reskr.-Saml. 1850, S. 119). — På et andet Sted (Reskr.-Saml. 1851, S. 220) er derimod Forholdet rigtigt fremstillet.

Hidtil er Militæret ikke omtalt; det stod her noget anderledes end de øvrige Borgere.

Søfolk, bestemmer et Reskript fra 1690, må ikke troloves eller sammenvies til nogen Kvinde, førend de foreviser Admiral Spans Tilladelse-Seddel: Grunden til Reskriptet var, at »nogle, der havde giftet sig med enten for gamle eller berygtede Kvindfolk, levede i Forargelse«.

Bådsmænd må ligeledes først vies efter Fremvisning af Friseddel, og Holmens Folk får Fritagelse for at betale Kopulationspenge (1691).²⁾

Frisedler kræves siden 1756 også af Underofficerer.³⁾

¹⁾ Kgl. Resol. 20. Juli 1851.

²⁾ Sjøell. Tegn. XLVIII 250—251.

³⁾ Krigsartikelsbrev for Landmilit.-Etaten ^{27/7} 1756 § 401 ff.

Når Frisedlen er udstedt, skal Chefen være ansvarlig for, at Bryllup holdes inden 8 Uger efter den Dag, den er udstedt; Frisedlen skal så straks forevises Holmens Provst som Sognepræst ved Bremerholmens Kirke for at blive påtegnet og indført i den sædvanlige Kirkeprotokol, »siden alle Vielser, i hvad Sogn end Bruden er, i Holmens Kirke skal forrettes. Denne Påtegning skal gælde i Stedet for Trolovelse, som herved aldeles ophæves . . .«.

Endvidere skal nævnes, at »samtlige ved Sø- og Land-*Etaten* i Kongens Riger og Lande stående subalterne Officerer« i denne Henseende skal være at betragte som ikke værende i Rangforordningen, men betale som de, der står uden for (Reskr. 1719), og at Staldfolkene i de kongelige Stalde må nøjes med at betale 1 Rdl. i Kopulationspenge, men 2 Sk. til stemplet Papir (Reskr. 1775), og at de civile Betjente ved Militæretaterne (Kvartermestre, Auditorer, Kirurger) skal svare 4 Rdl. (Res. 1776); en Eskadron-Feltskær kan ej anses for militær (Resol. ²⁰/₆ 1769).

De militære skulde senere erlægge Kopulationspenge efter Rådstueplakat af ³¹/₁₀ 1800. — Men i en lang Årække erlagde de intet, indtil Sognepræsten ved Garnisons Menighed hos Bispens forespurgte, om Fritagelse for de militære for Kopulationspenge i Fremtiden rettelig kan tilstås dem; tillige oplyste han, at de militære hidtil heller ikke havde gjort Anmeldelse på Kæmnerkontoret. Biskoppen mente, at Svaret måtte blive benægtende, og eftersom det kongelige Generalkommissariatskollegium ikke kendte nogen Lov, der hjemlede denne Ret, bad man Magistraten om Oplysninger. Den konstituerede Kæmner svarede da, at, på enkelte Undtagelser nær, var der ikke »siden 1834 erlagt Vielsespenge for andre militære Personer end dem, som have erhvervet kgl. Bevilling til at lade sig vie af hvilken

Præst de finde for godt«, men end ikke de »subalterne militære, hvis Stilling medfører Fritagelse, . . . have meldt sig på Kæmnerkontoret«. »Fra Kæmneriet meddeles Attest, efter vedtagen Regel, ikke alene til dem, der efter Forordningen af ¹⁵/₁₀ 1778 skulde erlægge Vielsepenge, men også til dem, der er fritagne for at betale denne Afgift, og i den Formening, at ingen af Stadens Præster forrettede nogen Vielse, forinden han havde erholdt en sådan Attest, har man formentlig fra Kæmneriets Side ikke anset nogen yderligere Undersøgelse fornøden.« — Kancelliet melder derpå Bispen, at »de pågældende må anses pligtige til at betale«, og at Præsten ved Garnisons Kirke ikke må vie nogen, førend disse har tilvejebragt Attest fra Kæmnerkontoret, at »det fornødne med Hensyn til Vielsespengene er berigtiget«.¹⁾

Til Slut et Par statistiske Oplysninger:

Ved År 1700 var den årlige Gennemsnitsindtægt 900 Sletdaler, ved År 1750 var den 1200 Rdl. — I 1778, da man endnu regnede Taksten efter Forordningen af ³¹/₁₂ 1700, var Indtægten 1556 Rdl.; Året efter, da der beregnedes efter den nye Forordning af ¹⁵/₁₀ 1778, var Indtægten 2203 Rdl., s: en Stigning på et Par og fyrretyve Procent; til Paralellisering kan opføres de viedes Antal: i 1778 var der 622 Par, i 1779 729. I Tidsrummet 1779—92 var Indtægten c. 1700 Rdl. årlig; Bestemmelsen i 1792, om at Kopulationspenge for Fremtiden kun skulde opkræves i København, bevirker vel, at Afgiftsindtægten i 1793 går ned til 1247 Rdl., — udenbysboende og Vesterbro-boende, der jo i gejstlig Henseende hørte til Frederiksberg, sørger for at blive viet uden for Staden og dens Grund. — Bestemmelsen i 1814 skaber ingen Forandring, tværtimod, i 1816 naas Summen 2456 Rbd. I den resterende Tid, i hvilken Af-

¹⁾ Kanc. Skr. ¹⁶/₁ 1844; Ny Koll. Tid. 1844 S. 117.

giften findes, beløber denne sig til 13—1400 Rbd. om Året. —

De viedes Antal:

I 1735 var der 425 Vielser; i 1800 var der 1100; i 1850 var der 1251; de borgerlige Vielser, der stammer fra 1851, volder ingen videre Afgang; de begynder 1851 med 6 Par, det højeste Antal, der nås i 50erne; i 1853 var der endogså kun 1 Par.¹⁾

¹⁾ Efter de i Københavns Rådstuearkiv værende Protokoller, der begynder 1. Januar 1735 og varer, til Afgiften holder op i 1869.

FRA DE 32 MÆNDS FORNEDRELSESTID

VED

H. TRIER

DET er bekendt nok, at Københavns Borgerraad, de 32 Mænd, aldrig kom til at spille den Rolle, som man ved Privilegiernes Udstedelse i 1659 var berettiget til at vente. Enevældens Indførelse et Par Aar efter gav det borgerlige Selvstyre et Grundskud, og jo mere den nye Stats-skik fæstnedes, des mindre Hensyn blev der taget til Borgernes valgte Repræsentanter. Her skal meddeles nogle Aktstykker, som viser, at man i Slutningen af 18. Aarh. end ikke længer ansaa det for fornødent, at de 32 Mænd havde deres egen Mødesal, og at deres Forsøg paa at hævde deres gamle Ret til Salen var til ingen Nytte.

Den 18. Juli 1793 modtog Forsamlingen fra Magistraten følgende Meddelelse:

»Ved indsluttede Skrivelse af Gaars Dato har det Kongelige Danske Kancelli villet fornemme, om ikke den Sal her paa Raadhuset, udi hvilken Stadens To og Tredive Mænd holde deres Forsamlinger, kunde overlades til Brug for Politi-Retten, der herefter, ifølge Forordning af 15. hujus, skal bestaa af flere Lemmer, og Stadens To og Tredive Mænd derimod holde deres Møder i Magistratens Forsamlings Stue paa saadanne Tider, eller Dage, naar Magistraten ikke behøver den; Førend Svar herpaa meddeles, maa vi herved have Stadens Ædle og Velfornemme To og Tredive Mænd anmodede, at ville herom

meddele os deres gode Betænkning, hvilken saa hastig som muligt ved Bilagets Tilbagesendelse udbedes.«

De 32 Mænd vedtog kort og godt: »Salen kan ikke undværes eller overlades«, og sendte derpaa Magistraten et saalydende Svar:

»Saa ofte Spørgsmaalet har været om Salens Overladelse paa nogen kort Tid, naar enten Raadstuen, Politikammeret, eller Overformynder-Kontoret have været under Reparation, eller ved andre Lejligheder, saa have vi altid lempet os efter saadanne tilfældige Fornødenheder, uagtet Raadstuen til vores Forsamling er for liden. Anderledes er derimod Beskaffenheden, naar der tales om Afstaelse for Bestandighed, som ikke kunde indgaas uden at sætte os i idelige uafhjælpelige Forlegenheder, og som vi desuden ikke kunne anse os berettigede til at indgaa.

Det er bekendt at de os paaliggende Forretninger holde os i en stedsevarende Forbindelse med Magistraten, og det hænder sig undertiden at Sager forefalde, hvis hastige Ekspedition udfordre at derom maa delibereres af begge Kollegier paa en og samme Tid, for at blive enige om en fælles Resolution. I den Henseende er det ved den paa Stadens Privilegier grundede Forening imellem Magistraten og Borgerne og de 32 Mænd af 14. Septbr. 1659 Art. 9 bestemt og fastsat, at de 32 Mænds Forsamling skal ske i Raadhussalen.

Det erfares heraf, at Nødvendighed og Forfædrenes derpaa grundede Anordninger have tilegnet os denne Sal som en uundværlig Konveniens. Vi tro at kunne tillægge endnu en Aarsag, vi mene nemlig den offentlige Anstændighed i Henseende til det respektable Publikum vi forestiller, og hvis Parti vi have at iagttage.«

Det lod Kancelliet sig dog ikke afvise med.

I Mødet den 31. Juli forelaa der en ny Skrivelse fra dette (af 29. Juli), som Magistraten oversendte til de 32 Mænd:

»Efterat have imodtaget Københavns Magistrats Skrivelse af 24. d. M. med vedfulgte Stadens 32 Mænds Betænkning, i Anledning af Kancelliets Promemoria under 9de næstforhen, angaaende Overladelsen af disses Sal paa Raadhuset til Politi-

Retten m. v., og efterat man deraf havde erfaret de Grunde, paa hvilke Stadens deputerede Borgere forment ikke at kunne indvillige Salens Afstaaelse for bestandig, hvorimod der fra Magistratens Side intet havdes imod at de 32 Mænds Forsamlinger holdes i det Magistraten til dens Sammenkomster brugte Værelse, er denne Sag bleven Hans Kongelige Mt. allerunderdanigst forestillet, — Allerbøjestamme har derpaa under 26de d. M. allernaadigst behaget at resolve: At Politi-Retten, indtil nogen anden Foranstaltning kan blive føjet, skal holdes paa den Sal, som de 32 Mænd hidtil have brugt, og disse Stadens Repræsentanter imidlertid holde deres Samlinger i Magistratens Sal, som denne har erklæret sig villig til at indrømme. Man skulde altsaa herved tjenstlig tilmelde velbemeldte Magistrat denne allerbøjest Resolution til behagelig Efterretning og videre Bekendtgørelse for Vedkommende.

Hvilket Stadens Ædle og Velfornemme To og Tredive Mænd til behagelig Efterretning herved kommunikeres.«

De 32 Mænd følte denne Sag som saa alvorlig, at de mente at burde gribe til det yderste Middel for at redde deres Forsamlingssal. De besluttede at anvende den kun sjældent benyttede Ret til en direkte Henvendelse til Kongen, som var tilsikret dem ved Privilegerne af 1661 Artikel 2. Om Forløbet af denne Audiens, ved hvilken Kongen repræsenteredes af den 25aarige Kronprins Frederik, og som kun søjede et nyt Nederlag til det tidligere, findes følgende Beretning i Forsamlingens Protokol:

»Da Salens Tilbagelevering af Politiretten efter Anseelsen at dømme vanskelig lader sig formode, og det dog ikkedestomindre er meget angelegen at beholde til vores Samlinger denne Sal, som vore Forfædre siden 1659 have haft i lovlig Besiddelse, og vi derfor ansé os pligtige til vore Efterkommere at overlevere; saa blev resolveret at sende fire af vore Lemmer, nemlig dHr. Vette, Larsen, Cramer og Kirketerp til Magistraten, som Formiddag i Raadstuen er samlet, for at bekendtgøre dem, at vi ønske at sende en Deputation af vores Middel [d. e. Midte] til Friderichsberg i Eftermiddag, for underdanigst at begære Audiens hos Hans Kongelige Højhed Kronprinsen, og at gøre for det første mundtlig Forestilling om denne Sag, da Tidens Korthed

ikke tillader at forfatte nogen udførlig skriftlig Forestilling, begærende derhos Medfølge af Magistraten efter Privilegierne. Magistraten aftalte med vores udsendte, at da Hans Excellence Ober Præsidenten Hr. Greve Osten er fraværende, saa fortræder Hr. Konferensraad og første Borgemester Hiorthøy hans Sted, og tillige medfølger Hr. Justitsraad og Borgemester Storp, og Deputationen at samles hos Hr. Konferensraaden i Eftermiddag Kl. 5, hvilket saaledes skete, da Hr. Konferensraaden tilkendegav vores til Deputationen udmeldte, nemlig de forbenævnte fire af vores Lemmer og Notarius Hr. Falk, at han allerede i Middagsstunden havde været paa Friderichsberg og anmeldt Deputationen hos Hans Kongelige Højhed Kronprinsen, som havde bestemt Tiden til sammes Imodtagelse imellem Klokken 5 og 6. Noget efter Ankomsten paa Slottet bleve vore udsendte Hans Kongelige Højhed præsenterede af Hr. Konferensraaden, som overlod dem selv at foredrage deres Anliggende, hvilket derpaa skete ved Hr. Vette. I den hele Samtale tilkendegav Hans Kongelige Højhed sit Misbehag imod den mindste Udsættelse af den Kongelige Befalings Opfyldelse, og sagde tillige, at vores Samlinger skulde ske i Raadstuen, og at Magistraten altid skulde sørge for at anwise os den Lejlighed vi kunde behøve. Og paa Forespørgsel, om Hans Kongelige Højhed tillader, at vi maa indlevere en Forestilling angaaende denne Sag, svarede han: Imod Kongens Befaling kan jeg ingen Forestilling tillade. Audiensen var dermed til Ende, og Nøglen til Salen blev samme Aften af Buddet leveret til Hr. Etatsraad og Politimester Flindt, og den til i Morgen tilsagte de 32 Mænds Forsamling afsagt.«

Det vilde have været tiltalende, om de 32 Mænd kunde have baaret denne Afvisning med Værdighed og Ro. Des værre kunde de ikke dette. Saa dybt var de ydmygede, at de nu kun tænkte paa at gøre Afbigt for overhovedet at have vovet en Henstilling. Den 6. Sept. tilskrev de Kronprinsregenten følgende underdanige Skrivelse:

»Til Deres Kongelige Højhed Kron Prinsen.

Underskrevne Københavns 32 Mænd udbede os underdanigst Deres Kongelige Højheds naadige Tilladelse at ytre vores Bekymring, at vi i Anledning af den Audiens som vi ved nogle af vores Middel den 31. Julii sidstleden underdanigst

lode begære, og af Deres Kongelige Højhed naadigst blev bevilget, imod vores Ønske og Formodning kunde have tildraget os Deres Kongelige Højheds Misbehag.

Vi forsikre at det mindste unaadige Blik af vores milde Konges og Herres Søn, Tronens Arving og Rigernes Haab, saarer os meget dybt, saa meget mere som vi ere os selv bevidste at vi nu og aldrig vidende kunde foretage os noget hvorved vi kunde fortjene det.

Vi befrygte at Deres Kongelige Højhed ved denne eller nogen anden Lejlighed kunde være bleven vedbragt ufordelagtige Forestillinger om os, som de der med Uvilje efterkomme Hans Kongelige Mts allernaadigste Befalinger. Imidlertid er dette saa langt fra Sandheden at den blotte Tanke derom foraarsager os Afsky, hvorom Deres Kongelige Højhed sikkerligen var bleven overbevist, naar Tid og Omstændigheder ved Audiensen havde tilladt os at forklare os omstændeligen; og ligeledes at ingen Nødvendighed eksisterede til at betage os vores Sal, da Politiretten ved Mageskifte med Raadstueskriverkontoret havde kunnet faa tre rummelige Værelser i Suite og dermed været meget vel tjent.

Vi undlader her, efter Deres Kongelige Højheds naadige Befaling, alle Forestillinger om Sagen selv som gav Anledning til at begære Audiensen, og dette vores underdanigste Andragende har alene til Hensigt at forestille os for Deres Kongelige Højhed saaledes som vi virkelig ere, nemlig som vores allernaadigste Konges tro og lydige Undersaatter.

Og til at bestyrke dette Andragende maatte det alene naadigst tillades os at anføre, at Audiensen blev begært da Tiden til den Kongelige Befalings nøjagtige Opfyldelse endnu ikke var udløben, saasom Forordningen i Politiretten først Dagen derpaa den 1. Augusti skulde tage sin Begyndelse, og Nøglen til Salen blev endnu den 31. Julii til Politimester Etatsraad Flindt overleveret. Og dette Skridt, nemlig at begære Audiensen, var endog bleven efterladt naar Sagen ikke desformedelst havde forekommet os at være af nogen Vigtighed, at vore Forfædre og vi med lovlig Adkomst have besiddet den ommeldte Sal til Ejendoms Brug i 134 Aar, og hvorfor vi have anset os pligtige den til vore Efterkommere at overlevere.«

De 32 Mænds Forsamlingssal laa paa anden Sal i Raadhuset ud mod Gammeltorv. Skønt Nøglen, til Salen

nu var afleveret til Politimesteren, ser det ud til, at de 32 Mænd dog har fundet sig i at sidde til Huse hos Politiet; thi det siges, at Salen i de sidste Aar benyttedes baade af Forsamlingen og af Politiretten. Men kun et Par Aar varede dette ydmygende Forhold. I 1795 brændte Raadhuset, og da omsider et nyt blev opført — det nuværende Domhus paa Nytorv —, indrettedes igen i dette en særlig Forsamlingssal for de 32 Mænd.

ET AREAL, SOM KØBENHAVN HAR MISTET

AF

DR. VILLADS CHRISTENSEN

DET Areal, hvis Historie her skal undersøges, er Trekanten paa Hjørnet af Værnedamsvejen og Frederiksberg Allé. Det omfatter Husene Nr. 1 og 3 paa Værnedamsvejen og Nr. 2, 4 og 6 i Alleen. Og det er gaaet tabt for København, ikke ved direkte Forhandlinger med en Nabokommune, ikke ved et bestemt Lovbud eller nogen anden Indgriben ovenfra, men ved Glemsomhed, ved Sløseri i Administrationen, ved alt for stor Ukyndighed i selv den nærmeste Fortids Historie.

Som bekendt hører nu den østre Side af Værnedamsvejen til København, den vestre til Frederiksberg. Men saaledes har Forholdet ikke altid været.

Under sin Tilblivelse, for et Par Aarhundreder siden, var Vejen ganske vist ogsaa delt mellem By og Amt: men da gik Skellet tværs over den. Den nordre Halvdel, ud mod Gammel Kongevej, hørte til Amtet, den søndre, mod Vesterbrogade, til København. Grænsen gik

lidt syd for nuværende Tullinsgade og strakte sig i en omtrent lige Linie til begge Sider. Mod Øst ramte den Gammel Kongevej omtrent ved nuværende Bagerstræde; mod Vest gik den over mod den lille Runddel i Frederiksberg Allé, hvorfra den fortsatte sig, som nu, ad Boyesgade og videre i en lige Linie til Rabbeks Allé. Ved denne Bygrænse fremkom der altsaa to Trekanter,

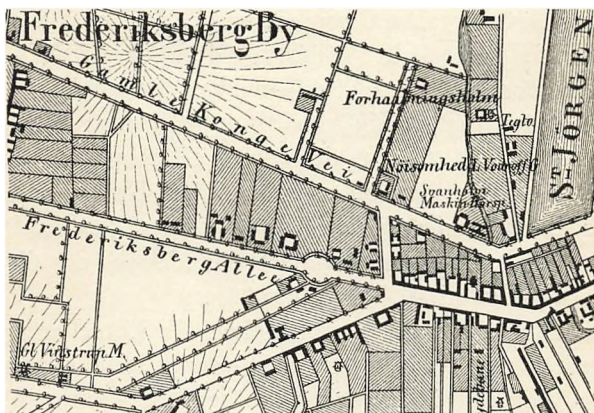
Hjørnet af Værnedamsvejen og Frederiksberg Allé. Den Trekant, som tidligere har hørt til København (Matr. Nr. 77) er indrammet med en tykkere Streg.

som senere har skiftet Hjemsted: den østlige er gaaet over fra Amtet til Byen, den vestlige fra Byen til Amtet. Paa moderne Kort ses endnu tydeligt de to Trekanter; men den gamle Bygrænse er nu sunket ned til at blive et Skel mellem Naboejendomme.

Den større østlige Trekant skal vi her ikke beskæftige os med. Den har sine Papirer i Orden, idet den ved en kongelig Resolution af 5. Juni 1758 blev ind-

lemmet i København. Anderledes stiller det sig med den lille vestlige Trekant. Den er aldrig bleven lovformelig overflyttet fra København til Frederiksberg, tværtimod — der er kongelig Resolution for, at den skal forblive ved Hovedstaden! Ikke desto mindre er den ved Tidernes Ugunst gledet over til Nabokommunen.

I gamle Dage, før Frederiksberg Allé blev anlagt,

Frederiksberg Allé, — som den kunde have været; efter et (unøjagtigt) Kort fra c. 1850. Kortet viser desuden det Ejendomsskel, fra Værnedamsvejen over mod Bagerstræde, som tidligere var Bygrænse, og en nu forsvunden Allé, der dannede Bygrænsen fra Runddelen ned mod Vesterbrogade.

var der ingen Trekant ved Værnedamsvejen. Jordstykket hørte til den store Ejendom »Gule Hest« paa Vesterbro og gik ud i ét med dennes Marker. Nord for Amtsskellet laa Hollændermarken, den senere Frederiksberg Slotsmark, og Vestsiden af Værnedamsvejen var dengang helt ubebygget.

Men i Aarene omkring 1700 blev Frederiksberg Slot opført, og kort efter anlagdes Frederiksberg Allé. Anlægget førtes dog ikke helt igennem ud til Vesterbro-

gade. Med den Respekt for Undersaatternes Ejendom, som er saa udpræget hos vore Enevoldskonger, førte Frederik IV ikke Slotsalleen længere end til Slotsmarkens Grænse, hvor den afsluttedes med den kendte Runddel. Et Blik paa et Kort over Vesterbro vil vise, hvor meget Alleen havde vundet i Skønhed, og hvor langt bedre Tilslutning den havde faaet til Vesterbrogade, hvis den var bleven ført helt igennem i lige Linie. Men Frederik IV holdt sig altsaa paa sit eget; Markerne paa den anden Side Amtsskellet tilhørte Øltapperen i Den gule Hest, og dem befattede Kongen sig ikke med. Ganske vist var det nødvendigt for ham at faa en Indkørsel fra Vesterbro til Alleen, da denne ellers vilde blive en *cul de sac*. Der blev da anlagt en Vej hen over Øltapperens Mark; men denne Vej udgjorde ikke en Del af Alleen; den var meget smallere end denne, og gik i en skraa Retning ud til Vesterbrogade.

Med denne tarvelige Indkørsel til Slotsalleen hjalp Frederik IV sig saalænge *han* levede. Men at der var begaaet en Fejl i Anlægget fra først af, kunde jo ikke skjules. Og trods alle Omkalfatringer og Udvidelser er det ikke senere lykkedes helt at faa denne Fejl rettet.

Kristian VI forbedrede Forholdene noget. I 1736 købte han af Øltapper Christian Hansen i Den gule Hest det Hjørne af Markjorden, som laa op mod Værnedamsvejen, og fik derved frie Hænder til at udvide Indkørselen til Alleen. Da denne Udvidelse var tilendebragt, blev der et Stykke af den indkøbte Jord tilovers, — netop den Trekant mellem Værnedamsvejen og Alleen, som vi her beskæftiger os med. Kongen havde ingen Brug for dette Jordstykke, og i 1738 blev det solgt.

Den nye Ejer var Le- og Spadesmed *Joachim Segebath*, der fik Skøde paa Trekanten d. 10. Juni 1738. I Skødet opgives dens nøjagtige Maal: mod Øst 73 Alen, mod Nord 117 Alen, mod Sydvest 133 Alen, og den ansættes til 6 Skpr.

Land Bygsæd. Maalene passer godt nok paa Trekanten den Dag i Dag, naar man erindrer, at Arealet stadig er blevet lidt formindsket ved de forskellige Udvidelser af Alleen. Segebath købte i samme Handel en Smedie, der stod ved Charlottenborg Slot, og fik Tilladelse til at flytte den ud paa sit nyerhvervede Jordstykke. Det blev saaledes hans Smedie og Smedehus, der i de følgende Aar flankerede Indkørselen til Frederiksberg Allé og som dannede den første Begyndelse til Bebyggelsen paa den vestre Side af Værnedamsvejen.

Straks da Trekanten ved Skødet til Segebath var bleven udskilt som en særlig Ejendom, der fik sit eget Matrikelsnummer (EE, senere 7, en Tid 48 og tilsidst 62), meldte sig det Spørgsmaal, om den fremdeles skulde forblive ved København, eller om den muligvis burde overføres til Amtet, med hvis Jorder den enligt liggende Grund var i »landfast« Forbindelse.

Det var Stiftsamtmand Gersdorff, der rejste Sagen ved en Forespørgsel til Kancelliet. Derpaa blev Magistraten spurgt, og den gav sit Svar uden Tøven og uden Vaklen: den vilde ikke gaa med til at afstaa noget af Byens Ejendom. Den Jord, som Kongen har købt, skrev Magistraten, »har fra Alders Tid bestandig været fri Købstad-Jord og hørt til Staden. Thi skulle vi derfor allerunderdanigst og uforgribelig formene, at det fra Kongevejen overblevne Stykke deraf, som Smedens Hus er bygt paa og ikke til fornævnte Deres Kgl. Majestæts Tjeneste bruges, fremdeles, ligesom det og virkelig i sig selv er, bør blive og agtes for Købstad-Jord og Beboeren at sortere og høre under Stadens Jurisdiktion ligesom andre paa Vesterbro boende Borgere«.

Kancelliet var ganske enigt med Magistraten, og ved Reskript af 20. Nov. 1739 blev det bestemt, at Smedens Jord fremdeles skulde høre til København¹⁾.

¹⁾ Reskriptet er meddelt som Bilag Nr. 2. Et kort Udtog af det er trykt i Fogtmans Reskriptsamling.

Om Joachim Segebath er forøvrigt at melde, at han siden erhvervede sig et stort Navn paa et helt andet Omraade end som Le- og Spadesmed. Han kunde nemlig kurere for Kvægsyge, og da Kvægpesten udbrød paa Sælland Langfredag 1745, blev der rigelig Brug for hans Evner. Regeringen sendte ham straks til Vallø, hvor Sygdommen først viste sig, og saa snart hans Nærværelse der kunde undværes, skulde han videre til Vordingborg. Af Indberetninger fra Stiftsskriveren paa Vallø fremgaar det, at Segebath nød megen Respekt, og Udtalelser af ham refereres omhyggeligt. I en Skrivelse fra August Maaned hedder det saaledes, at »den gamle Smed har sagt, at i denne Maaned eller saa længe Hundedagene varer, gør det ingen Gode at bruge nogen Kur, da den ikke skal kunne slaa an«. En anden Gang meddeler Stiftsskriveren, at Segebath ikke tror, at Mennesker kan føre Smitten med sig til Kvæget; men for større Sikkerheds Skyld bærer Segebath dog altid Angelica-Rod hos sig og har ligeledes forsynet Stiftsskriveren og andre med Stykker deraf. Da Segebath snart ikke selv kunde overkomme det hele Arbejde rejste han til København for at hente en Medhjælper, en Matros Amon, som han selv havde oplært. Flere af hans Recepter, som ekspederedes af Apotheker Gotfred Becker, er opbevarede. De er skrevne paa Tysk¹⁾.

Paa den Tid var Segebath ikke længer Ejer af Trekanten ved Værnedamsvejen; han havde solgt den i 1743. Hans Efterfølger var en kendt Vesterbromand, *Wulf Ottosen Holm*, af Profession Hestehandler, ved Siden deraf Øltapper som næsten alle Folk paa Vesterbro, endelig ogsaa Byggespekulant efter Tidens fattige Lejlig-

¹⁾ Sager vedk. Kvægsygen 1745—77 i Kommercekollegiets Arkiv (Trykt Registrant S. 310). Velvilligt meddelt af Arkivsekretær Holger Hansen.

hed og egen ringe Evne. Foruden Smedens Trekant ejede han ogsaa det lige overfor liggende Jordstykke, hvor nu Café Osborne staar, og som dengang hed »Bakken«. Han ejede saaledes begge Sider af Indkørselen til Alleen, og begge Steder byggede han paa Kraft, men uden Indsigt og Forstand, saa han bragte sig selv i den ene Forlegenhed efter den anden. Her forbigaar vi dog hans Virksomhed paa »Bakken« og følger alene Trekantens Historie.

Allerede i 1746 havde Wulf, som han sædvanlig kaldes, ved Hjælp af en Tømmermand, der boede hos ham, faaet opført en Del Bygninger paa Trekanten samt egenmægtig udvidet denne ved at flytte sit Rækværk midt ud i den 5 Alen brede Grøft langs Alleen og derpaa tilfylde Grøften. Dette undgik jo ikke Slotsforvalter Voigts Opmærksomhed, og samtidig opdagede denne nidkære Vogter over Frederiksberg Slot med tilhørende Have og Allé, at Wulf havde begaaet en anden og i hans Øjne større Utilbørlighed: I et Hus, som vendte ud mod Alleen, havde Hestehandleren indrettet et »Kik-Vindue« med 5 smaa Ruder, gennem hvilket kan kunde betragte de kongelige Herskaber, naar de færdedes i Alleen. Slotsforvalteren »maatte ønske at faa saadan Selvraadighed hæmmet«, og forlangte derfor dette Vindue fjærnet eller skjult af et højt Plankeværk. Men her som saa ofte ellers var Kongen selv besindigere end hans tjenstivrige Embedsmænd. Da det var bleven oplyst, at der ikke i det oprindelige Skøde til Segebath var taget noget Forbehold imod, at der indrettedes Vinduer med Udsigt til Alleen, resolverede Kongen, at der ingen Forandring heri skulde gøres. — Derimod maatte Wulf naturligvis rykke sit Rækværk tilbage til sin egen Grund.

Trekanten begyndte nu at blive godt befolket. Foruden Wulf selv boede her i 1748 to Øltappere og en

Tobaksskærer, i 1752 fire Øltappere, og i 1755 var her i alt 6 Vaaninger. Paa Geddes store Kort fra 1760, der viser Byen i Fugleperspektiv, ses Trekanten tydelig adskilt fra Frederiksberg Mark bagved og næsten helt fyldt af Huse, der dog paa Tegningen gør et mere velhavende Indtryk, end de vistnok har gjort i Virkeligheden. Af en Registreringsforretning fra 1763, da der holdtes Skifte efter Wulf Ottosens Hustru, faar vi at vide, at Husene var af Bindingværk med raa Sten i

Vester Forstad. Efter Geddes Kort 1760—61.

Tavlene. Wulf plejede selv at besørge Murerarbejdet paa sine Nybygninger, skønt han som Hestehandler og Øltapper næppe havde megen Forstand derpaa; og Tømrerarbejdet, som han ikke selv turde binde an med, fik han udført ved tilfældig Hjælp, en Gang saaledes af en Soldat, hvis Navn han dog ikke vilde opgive. Til sidst gik det saa vidt, at Magistraten maatte forbyde ham at bygge, da hans Huse dels skænmede Pladsen, de stod paa, dels var saa daarligt byggede, at man maatte befrygte, at de ville blæse om og gøre Ulykke.

Det var disse Wulfske Bygningsværker, med deres

Befolkning af Øltappere, der dannede Indkørselen til Frederiksberg Slotsallé, og man maa igen beundre vore Enevoldskongers Taalmodighed, at de saa længe fandt sig i dem. Først da Wulf Oltosen døde og hans Ejendomme skulde sælges ved Auktion, tilbød der sig en Lejlighed til at blive af med dem. Et saalydende Pro-memoria blev herom indgivet til Kongen:

Pro Memoria.

Dersom Hans Kgl. Majt. allernaadigst maatte finde Velbehag udi at lade de paa Kongevejen fra København til Frederiksberg Slot ved Kongevejs Porten staaende 9 ringe og forargelige Huse, som er meget til Vanzir, indkøbe, for at nedbryde og Pladsen igen at afhænde til Private og saadanne skikkelige Folk, som enten ville bruge samme til Hauge og Agerdyrkning eller derpaa sætte saadanne Bygninger som kunde blive til Zir, og af honette Folk beboes, — saa gives nu ved en næste Onsdag d. 21. hujus berammende Auktion Lejlighed at faa 7 af disse Huse til Købs for billig Pris af ungefær 1000 Rdlr.

Og de øvrige 2de Huse blev vel Ejerne disponeret at sælge for noget convenable.

Kbhvn., 17. Aug. 1765¹⁾.

Forslaget blev straks grebet, og det blev overdraget en Ejendomsbesidder paa Vesterbro og i Frederiksberg, Sr. Henrik Wium, at hyde for Kongen paa Auktionen, uden at den egentlige Køber blev nævnt. Han erhvervede da for Kongen 7 Huse paa højre Haand i Alleen og 1 Hus paa venstre Haand for i alt 1184 Rdlr. og besørgede derefter alle Bygningerne nedrevne og Pladsen sløjfet. Udgifterne til dette Foretagende blev udredede af den nystiftede Fond »ad Usus publicos«.

De to tiloversblevne Huse fik Lov at staa til 1771. Saa blev det besluttet, at ogsaa disse skulde købes for

¹⁾ Fonden ad Usus publicos. Kgl. Resol. ²⁰/_o 1765.

kongelig Regning, »da de haade vansirer Promenaden og som Værtshuse giver Anledning til Uordentligheder«. Denne Gang gik man aabenlyst til Værks, og Magistraten fik Paalæg om at lade Husene vurdere og derefter tilbyde Ejerne at købe dem til Vurderingssummen. Husene takseredes til 800 og 1000 Rdlr., hvorpaa de to Gæstgivere straks forlangte henholdsvis 1000 og 1100 Rdlr. for dem. Men Hofintendant Wegener svarede uden Betænkning, at saa kunde de to Mænd beholde deres Huse; og dette Svar havde den Virkning, at de nu begge erklærede sig villige til at sælge for Vurderingsbeløbet. Husene blev derpaa købt af det kongelige Partikulærkammer og nedrevne.

Det var saaledes ikke faa Øltappere, som Kongen i Løbet af disse Aar havde faaet udryddet. Tilbage paa Trekanten var nu i det hele kun een Mand, Lars Rasmussen, som rigtignok ogsaa var Øltapper, men som dog, da hans Hus laa længere inde paa Trekanten og vendte ud mod Værnedamsvejen, fik Lov at leve. Lars Rasmussen købte de tomme Grunde, der fremkom ved Nedrivningen af hans Konkurrenters Huse, og sad endnu en halv Snes Aar som sidste Gæstgiver paa Pladsen. Hans Efterfølgere var Standspersoner, og Huset paa Trekanten blev en Villaejendom med Træer og Buskvækster og en Solskive i Haven. Den opføres i Mandtal fra den Tid under det smukke Navn »Syvstjernen«. Fra 1782 tilhørte den Leverandør Andreas Walsøe, der tillige var Ejer af den lige over for liggende Ejendom, Kapunstopperiet paa Hjørnet af Værnedamsvejen og Vesterbrogade, — en Omstændighed, som siden hen i nogen Grad var medvirkende til, at »Syvstjernen« gik tabt for København. Da Walsøe døde i Aaret 1800, skiltes de to Ejendomme igen. Brandvæsensdirektør L. Bertelsen blev Ejer af Kapunstopperiet, medens den be-

kendte Hof- og Universitetsbogtrykker Joh. Fr. Schultz købte »Syvstjernen«.

Schultzes Skøde paa Ejendommen blev, ligesom alle tidligere Skøder, tinglæst og protokolleret i København, og man skulde saaledes ikke synes, han havde nogen Grund til at være i Tvivl om, hvor han hørte hen. Ikke des mindre fik han det Indfald at spørge Rentekammeret, om hans nyerhvervede Ejendom hørte til København eller laa under Amtets Jurisdiktion. Rentekammeret forhørte sig først hos Stiftamtsmand Knuth, der med god Samvittighed kunde svare, at Amtet ikke kendte noget til denne Grund, og at der aldrig var betalt Afgifter af den paa Amtstuen. Derefter gik der saa Forespørgsel til Københavns Magistrat.

Hvis nu Magistraten og dens Embedsmænd havde haft deres Sager i Orden, som de burde, vilde det have været let at svare paa Rentekammerets Spørgsmaal: Schultzes Grund hørte til København, den Sag var afgjort ved Reskript af 20. Nov. 1739. Men i Stedet for denne simple Besked fik Rentekammeret tilsendt en Erklæring fra Kæmnerkontoret, der struttede af Udenomsnak, Uvidenhed og falske Paastande.

De to Kæmnere, Hammerich og Jacobsen, erklærede, at den omspurgte Ejendom ikke kunde henhøre til København, og det af tre Grunde:

1) Den fandtes ikke antegnet paa det i Kontoret beroende Kort over Stadens Grunde.

2) Den fandtes ikke opført i den gamle Jordebog fra 1746.

3) Den svarede ingen Jordskyld eller Afgift til Stadens Kasse.

Den første af disse tre Paastande er ikke ligefrem urigtig, men den beviser intet af det, Kæmneren vil lægge ind i den, og alene dens Fremsættelse er et Vidnesbyrd om, med hvor lidt Omtanke de to Mænd har røgtet

deres Gerning. Man kan vist godt gaa ud fra, at det Kort, Kæmnerne hentyder til, er et endnu i Raadstuearkivet opbevaret, c. 4 Alen langt, paa Lærred opklæbet Kort over Stadens udenbys Jorder og Grunde, optaget efter Magistratens Befaling Aar 1771 af J. C. Gercken og C. Ehlers. Det er forsynet med Matrikelnumre og Ejendomsskel, er senere blevet afkopieret i 1780, og har vistnok været det officielle Kort over Stadens udenbys Grunde, indtil det i Begyndelsen af forrige Aarhundrede afløstes af Stadskonduktør Schlegels Kort. Paa dette Kort fra 1771 er det Parti af Vesterbrogade, hvor Frederiksberg Allé munder ud, ganske udeladt. Her findes en tom firkantet Plads, et Hul i Gadelinien paa halvandet Hundrede Alens Længde. Det er altsaa ikke blot Trekanten mellem Værnedamsvejen og Alleen, der er udeladt, men ogsaa Hjørnet mellem Alleen og Vesterbrogade. Endvidere mangler alle de Ejendomme ved Værnedamsvej og Gammel Kongevej, som i 1758 blev indlemmede i København. Da Kæmneren vel næppe vil paastaa, at heller ikke disse Ejendomme eller »Bakken« paa Vesterbrogade hørte til København, laa det nær at søge en anden Forklaring paa deres Udeladelse af Kortet; men noget saadant har Kæmneren ikke forsøgt. Med Hensyn til Grundene ved Frederiksberg Allé maatte man jo tænke paa, at Kortet var optaget i 1771, netop det Aar, da Kongen var i Færd med at rive Øltappernes Huse ned for at regulere Indgangen til Alleen. Ingen kunde da med Sikkerhed sige, hvorledes Terrænet vilde komme til at tage sig ud, og de to Korttegnere har handlet korrekt ved at lade Pladsen staa tom. Men enten denne Forklaring er den rigtige eller ej, staar det i hvert Fald fast, at man ikke kan drage den Slutning, som Kæmnerne gør: at en Ejendom, der ikke findes paa dette Kort, ej heller kan høre til København.

De to andre Paastande er simpelthen urigtige, og

navnlig er det et stift Stykke, at Kæmnerne vil paastaa, at det omspurgte Jordstykke ikke findes nævnt i Jordebogen 1746. Thi i denne Jordebog hedder det netop med al ønskelig Tydelighed:

Vesterbro. Nordre Side.

Nr. 48. *Joachim Segebade* har kongelig Skøde paa den Jord, han ejer, af 10. Juni 1738, hvilken Jord er et Stykke at hosliggende Christen Hansens Jordsmon, som Hans Majestæt Kong Christian den 6te haver købt og hannem allernaadigst tilskødet.

Er altsaa en fri Ejendom, Staden uvedkommende, uden for saa vidt Ejeren efter Kongelig Resolution af Dato 20de November 1739 sorterer under Stadens Jurisdiction.

Jorden er af Figur en Treangel af saadanne Maal:

Øster Kanten	73 Alen
Nordre Kanten	117 Alen
Syd-Vester Kanten . . .	133 Alen ¹⁾

Endelig er der saa det tredie Punkt, Paastanden om, at Ejendommen ingen »Jordskyld eller Afgift« svarede til København. Hvis Kæmnerne derved alene tænker paa den Fæsteafgift, der i mange Tilfælde svarede til Byen som Grundejer, er Sætningen rigtig nok. »Syvstjernen« var ingen Fæstegrund, men en Selvejendom, saaledes som det netop fremhæves i Jordebogen af 1746, og den betalte altsaa ingen Fæsteafgift. Men det samme var Tilfældet med mangfoldige andre Ejendomme paa Stadens Grund; og Kæmnerne maa vel have forstaaet, at her spurgtes der ikke om, hvem der ejede Grunden, men om, hvilken Jurisdiktion den hørte under. Og at der af Ejendommen svarede andre Skatter og Afgifter til København, var uimodsigeligt og kunde meget let være oplyst. I Mandtallerne til Indkvarteringsskatten i København kunde Kæmnerne

¹⁾ Jordebogen 1746 findes i tre Eksemplarer i Raadstuearkivet; med uvæsentlige Afvigelser staar ovenanførte Stykke i dem alle tre.

have fundet alle Trekantens Ejere opførte lige fra Segebaths Tid op til Aar 1800, da Direktør Schultz selv nævnes deri som Ejer af Matr. Nr. 62 i Stadens Udenbys Vester Kvarter. Og endvidere havde Kæmnerne liggende for sig en Erklæring fra Amtsforvalter Andersen, at ogsaa Ekstraskatten af nævnte Ejendom stedse var betalt til København. For at komme uden om denne Erklæring maatte Kæmnerne ty til den Forklaring, at Amtsforvalteren her havde taget fejl; det har nok været den anden Ejendom paa Vesterbro, Kapunstopperiet, som Sr. Walsøe har betalt Ekstraskat af, mener de.

Af den Art var de »Oplysninger«, som Kæmnerkontoret tilstillede Magistraten, og som altsaa udmundede i en Erklæring om, at »Syvstjernen« ikke hørte til Københavns Grund. Man vægrer sig næsten ved at tro, at Kæmnernes Ukyndighed og Uduelighed i Embedet har været saa stor, at de i god Tro har kunnet afgive denne Erklæring. Det ser nærmest ud, som om de har gjort sig al mulig Ulejlighed for at imødekomme Direktør Schultzes Ønske om at blive overflyttet til Frederiksberg.

Magistraten havde ingen selvstændig Mening om Spørgsmaalet. Den henholdt sig til Kæmnerne og nøjedes med at sende deres Erklæring videre til Rentekammeret. Der var dog endnu et Punkt, som der skulde siges noget om, og som Kæmnerne havde ladet ligge; det var den Omstændighed, at alle Skøder paa »Syvstjernen« var tinglæste i København. Men den Vanskelighed kom Magistraten over paa en Maade, der ikke er mere behændig end Kæmnernes Forsøg paa at komme uden om Amtsforvalterens Attest angaaende Ekstraskatten. »Hvad det angaar«, skriver den, »at Skøderne paa bemeldte Grund er læste ved Bytinget og Hof- og Stadsretten her, da formener vi, at dette ikkun viser, at man hidtil har staaet i den

Formening, at denne Grund er henhørende under Staden Københavns Jurisdiktion«.

Unægtelig! Den Formening havde man hidtil staaet i; og ikke med Urette, siden der forelaa en kgl. Resolution for, at det forholdt sig saaledes.

Men ogsaa Rentekammeret havde glemt denne Resolution. Ligesom Magistraten henholdt det sig til Kæmnerne og skrev ganske kort tilbage, under 20. Dec. 1800, at forberørte Plads, efter Magistratens behagelige Betænkning, »maa antages som henhørende til Københavns Amts Grund«.

Dermed var Sagen afgjort. Magistratens og Rentekammerets mangelfulde Viden og de to Kæmnernes overfladiske Behandling af Spørgsmaalet spillede »Syvstjernen« over fra Københavns Kommune til Frederiksbergs.

Og hvad var saa den egentlige Aarsag til, at hele denne saa sørgelig vanrøgtede Sag blev rejst? Vistnok kun et Ønske hos Direktør Schultz om at slippe lidt billigere fra sine offentlig Afgifter. Thi aldrig saa snart var Rentekammerets Skrivelse af 20. Dec. 1800 kommet ham i Hænde, før han nægtede at betale Vægterskat — en Afgift, som hans Ejendom, trods Kæmnernes Erklæring, ogsaa havde svaret til København, lige siden Vægterpengenes Ligning paa Vesterbro i 1785. Dens Beløb udgjorde for Schultzes Vedkommende 5 Rdlr. 4 Mark 2 Sk. aarlig. Men hvis Direktøren havde haabet ved den nye Ordning at kunne spare dette Beløb, er han bleven skuffet. Efter fornyede Forhandlinger mellem Rentekammer, Kancelli og Magistrat faldt i 1805 den Resolution, at Schultz lige saa lidt som andre Beboere langs Værnedamsvejen kunde fritages for denne Afgift. Thi Vægterskatten paalignedes alle, som havde Fordel af Vægterne, selv om de boede paa den anden Side af Bygrænsen¹⁾.

¹⁾ Kollegiebreve 2. Sekr. 1805 C. Nr. 192.

Man vil maaske sige, at selv om Motiverne var nok saa smaalige og Sagens Behandling nok saa mangelfuld, var Resultatet dog fornuftigt. Thi det var uanturligt, at denne lille isolerede Trekant skulde vedblive at høre til København. Hertil skal dog bemærkes, at den Dag i Dag afskærer Københavns Bygrænse en lignende, kun endnu mindre, Trekant paa Hjørnet af Platanvejen, og der har aldrig været noget til Hinder for, at denne Trekant har kunnet forblive ved København, hvortil den har hørt fra Arilds Tid.

Men »Syvstjernen« var tabt, og dens senere Historie hører under Amtet og Frederiksberg Birk. Her skal kun nævnes, at Schultz solgte den i 1807 til Murmester Johan Martin Qvist, fra hvem den gik videre til Isenkræmmer Johan Georg Blankensteiner og senere til Silke- Ulden- og Lærredskræmmer Niels Christian Harreskov. Ejendommens gamle Matr. Nr., 62, ændredes til 77, og den blev senere udstykket i Numrene 77 a, b, c og d. Paa dens Grund ligger nu, foruden andre Bygninger, Vesterbros Postkontor og et Biografteater.

Men ved Slutningen af denne Historie rejser sig uafviseligt det Spørgsmaal: Er denne Ejendom nu med Rette en Del af Frederiksbergs Kommune? Kan en kongelig Resolution omstødes ved en almindelig Rentekammerskrivelse? Og særlig i dette Tilfælde: Kan en klar og tydelig kongelig Resolution omstødes ved en i vage Udtryk holdt (»maa antages«) og paa urigtige Angivelser hvilende Rentekammerskrivelse?

BILAG

1. *Kong Kristian VI.s Skøde til Joachim Segebath.* 10. Juni 1738.

Vi Christian etc. Gøre alle vitterligt: at som Vi ved Vores allernaadigste Resolution til Os Elskelig Vores Brigadier og Generalbygmester Häusser af Datis 24. October 1736 og 10. April 1737 allernaadigst have overladt Le- og Spadesmedden Joachim Segebath Charlottenborgs Smedde og Hus samt et Stykke Jordsmon, liggende her paa Københavns Amt¹⁾ ved Kongevejen til Frederiksberg fra Vesterbro, saaledes at bemeldte Smed det foranførte Hus og Smedde fra den Plads ved Charlottenborg, hvor det da stod, skulde paa egen Bekostning nedbryde og til forskrevne Jordsmon transportere, og der efter den indgivne Tegning igen opbygge; saa imod at bemeldte Joachim Segebath for denne Smedde, Hus og Jordsmon ved dette Vores allernaadigste Skødes Ekstradition til Vores particulier Kasse betaler den Summa 300 Rdlr. Kurant med paa-løbende Renter, ifølge af Vores allernaadigste Resolution dateret 13. Julij 1737, som fra Vores Particulairkammer er ved Skrivelse af 22. Maij indeværende Aar 1738 bleven Vores Rentekammer kommunikeret, ville Vi ved dette Vores aabne Brev allernaadigst skøde og afstaa, saasom Vi og hermed fra Os og Vores kgl. Arvesuccessorer i Regeringen udi begge Vores Riger Danmark og Norge til merbeldte Joachim Segebath skøder og afstaar foromskrevne Jordsmon, som efter en derover forfattede Forretning af 29. November 1734 er udi en Triangel og bestaar udj øster Kanten af 73 Alen, nordre Kant 117 Alen og sydvestre Kant 133 Alen, ansat til Udsæd af 6 Skæpper Byg, alt lige som Vi Os det efter Vores allernaadigste Resolution under 24. Aug. 1736 af Christen Hansen tilforhandlet haver, hvilket Jordsmon skal være og blive merbemeldte Segebath og hans Arvinger til evindeligt Arv og Ejendom uryggelig og uigenkaldelig, og kendes Vi for Os og Vore kgl. Arvesuccessorer udi begge Vores Riger Danmark og Norge ingen ydermere Lod, Del, Ret eller Rettighed derudi at have, men Joachim Segebath og Arvinger at maa gøre sig det paa denne Grund opsættende Hus og Smedde samt Jorden i sig selv saa nyttig som han eller de bedst ved og kan, enten selv at beholde eller til andre

¹⁾ Mærkeligt, at denne Fejltagelse allerede kommer frem her. Maa-ske netop dette Ord har givet Anledning til Stiftamtmandens Forespørgsel Aaret efter.

at afhænde, ligesom de for godt maatte befinde; og som til dette Stykke Jord hidindtil ikke har været nogen Indkørsel eller Indgang, saa bevilger Vi allernaadigst, at dertil maa indrettes og gøres Port eller Dør ud til den ordinaire Vej imellem Heideriderens Hus og den nye Kongevej, at han eller Stedets Ejere sig deraf til Indgang eller Indkørsel kan betjene, men ellers ingen anden Sted, siden aldeles ingen Ind- eller Udgang meget mindre Kørsel tillades ham eller efterkommende Ejere at have til Kongevejen eller Frederiksberg Marker. Forbydendes alle og enhver herimod, eftersom forskrevet staar, at hindre eller udj nogen Maade Forfang at gøre under Vor Hyldest og Naade. Givet paa Vort Slot Frederiksborg den 10. Junij 1738.

(Skødebog 1731—43 S. 416 (Rentekammerets Arkiv). Afskrift i Raadstuearkivet.)

2. Reskript til Stiflamtmand Gersdorff 20. Nov. 1739.

V. S. G. T. Vi have allerunderdanigst ladet Os foredrage, hvad du udi Memorial under 18. Septembris sidst afvigt allerunderdanigst haver forestillet angaaende et paa den højre Side af Frederiksberg Kongevej ved Vesterbro uden for Vores kgl Residensstad København liggende Stykke Jordsmon, som af Os til bemeldte Kongevejs Udbredelse er bleven købt af en paa bemeldte Bro boende Mand navnlig Christen Hansen og hvoraf et lidet overbleven Stykke er nu, efter Vores dertil givne allernaadigste Tilladelse, bleven bebyggt af en Smed; dessaarsag du haver gjort allerunderdanigst Forespørgsel, om samme Huses Beboer skal fremdeles sortere under det saakaldede Købstad Jord, paa Københavns Stads Grund beliggende, eller og om Bebyggeren formedelst den med Grunden foregaaende Forandring skulle svare under Københavns Amt og Birk. Saa giver Vi dig herpaa allernaadigst til Svar, at som ommentionerede Jord fra Alders Tid af har været Købstads Jord, da have Vi allernaadigst funden for godt, at des Beboer skal sortere og høre under Stadens Jurisdiktion, ligesom andre paa Vesterbro boende Borgere. Derefter du dig allerunderdanigst kunde vide at rette. Befalendes etc.

Frederiksberg d. 20. Novemb. 1739.

(Sællandske Tegnelser.)

3. *Kæmnernes Erklæring 8. Nov. 1800.**Ærbødigst Pro Memoria.*

Hvad der, her fra Kontoret, kan foranledige til at opgive et Sted uden for Stadens Porte som henhørende til Stadens Grund skal saavel være, at det findes antegnet paa det her beroende Kort over Stadens Grunde, som og at det er anført i Jordebogen over Københavns udenbys Grunde, og endelig at deraf svares aarlig Jordskyld eller Afgift til Stadens Kasse. Betragter man nu den i Høj- og Velædle Magistratens ærede Skrivelse til os af 5. hujus omtalte Forespørgsel fra Direktør Schultz, om den ham tilhørende Grund ved den saakaldede Værnerdamsvej uden for Stadens Vesterport henhører under Staden København eller Københavns Amts Jurisdiktion, fra foranførte 3 Synspunkter, saa kan man i ingen af dem finde Grund til at paastaa, at den ommeldte Grund henhører til Staden Københavns Grunde. Thi paa Kortet er Grænsen af Byens Grund paa denne Side antegnet at være ved forrige Waldsøes, nu Directeur Bertelsens Hus og Have, og findes intet anført at ligge der udenfor. Ligeledes findes dette Stykke Jord ej anført i den ældste her ved Kontoret værende Jordebog af Aaret 1746. Derimod findes i samme Waldsøes Have og Hus med Datids Ejeres, nemlig Peter Owerkamps, Navn anført som Ejendom, og med den selv samme Jordskyld som nu aarlig deraf svares, nemlig 32 β , hvorhos i Protokollen er anført et Alenmaal, der ej kan indeholde mere end bemeldte Walsøes Byggegrund og Haveplads. Men det andet Stykke Jord, som Walsøe nu har solgt til Direct. Schultz, findes ikke anført i denne Protokol, og følgelig ej heller, at deraf er indflydt nogen Jordskyld eller Afgift i Stadens Kasse, der ej heller siden efter deraf er erlagt i bemeldte Kasse. Det vil altsaa heraf behageligst erfares, at efter de her under Kontoret værende Efterretninger merbemeldte Jord ikke kan anses for at henhøre til Byen. Vel anføres der i Amtsforvalter Andersens Pr: M: af 12. Sept. d. A. med Bilag, at Ekstraskatten af forrige Stedets Ejere Walsøe i hans Tid stedse er betalt til København; men det maatte tillades os at anmærke, at deraf vel ikke kan følge at dette Stk. Jord hører til Byens Grund, da Walsøe kan have svaret Ekstraskatten som Ejere af det paa Byens Grund liggende Hus.

Hvad der i øvrigt anføres, saavel i Amtsforvalterens Skrivelse som og af Sognefogeden Hunnæus, synes rigtig nok, sammenholdt

med den Omstændighed, at de 3 Skøder paa denne Grund er læste og protokollerede ved resp: Københavns Byting og Hof- og Stadsret, at give Formodning om, at Stedet henhører til Københavns Jurisdiktion og Byens Grund; men da de af os anførte Kendemærker paa de øvrige Stadens Grunde her ej stemme, saa fattes Beviset for Sagens Rigtighed fra denne Side betragtet.

Det med ovenmeldte Magistratens Skrivelse os tilstillede Pro Memoria fra det kongelige Rentekammer med vedføjede Skrivelse fra Direktør Schultz og øvrige Bilag, samt 3 fra Schultz indleverede Skøder giver vi os den Ære hermed at tilbagevende.

Københavns Kæmnerkontor den 8. Nov. 1800

Hammerich. Jacobsen.

(Raadstuearkivet.)

4. *Rentekammerets Skrivelse til Magistraten 20. Dec. 1800.*

Efter Staden Københavns Magistrats under 12. i denne Maaned meddelte behagelige Betænkning i Anledning af Direktør og Hørbogtrykker Schultzes Forespørgsel, om den ham nu tilhørende Plads ved den saakaldede Værnerdams Vej uden for Stadens Vesterport er beliggende paa Staden Københavns eller paa Københavns Amts Grund, har Kammeret under Dags Dato tilskrevet Hr. Geheimeraad og Stiftamtmand Greve Knuth, at forberørte Plads maa antages som henhørende til Københavns Amts Grund. Hvilket herved tjentligst kommuniseres velbemeldte Magistrat til behagelig Efterretning.

(Raadstuearkivet.)

NATURAL- OG HUSHOLDNINGS- KABINETTET PAA CHARLOTTENBORG

AF

HOLGER HANSEN

DER var i Frederik V.s Tid i Kredse, der stod Hoffet nær, en ikke ringe Interesse for Naturvidenskaberne og Iver efter at fremme Studiet af dem her i Landet. Naturvidenskabens store Navne i den Tid var Albrecht v. Haller og Carl Linné; om dem flokkedes Lærlingene. Linnés Navn kastede Glans over Sverrig, og Lysten til at kappes med Nabolandet fik danske Stormænd til at opmuntre danske Videnskabsdyrkere til at følge ham efter. I 1750 sendte man Studenten Georg Tycho Holm til Upsala for at studere under Linné, og han vendte tilbage med varme anbefalinger fra Mesteren; senere studerede andre unge Danske under den berømte Svensker, saaledes Johan Zoega, Peter Ascanius og J. C. Fabricius. I 1753 indkaldtes Tyskeren C. G. Kratzenstein, der ganske ung havde gjort sig bekendt og var bleven Professor i St. Petersborg: han blev nu Professor ved Københavns Universitet i Medicin og Fysik og holdt offentlige Forelæsninger, til hvilke der var stort Tilløb; det blev Mode i den fornemme Verden at høre Forelæsninger over Naturvidenskaber; selv til de brede Lag naaede denne Interesse og i Aarene 1765 og 1766 holdt Nordmanden Ulrik Gren populære naturhistoriske Foredrag i København. han talte om Gud, Forsynet, Sjælens

Natur, Solsystemet, Luften, Jorden, Mineralierne, Bjærgværkerne, Planter, Giftstoffer, Dyr og Mennesker, Handel og Økonomi: og en talrig Tilhørerkreds fulgte ham, særlig bestaaende af Haandværksfolk¹⁾.

Grev J. L. Holstein, der var Patron for Universitetet, søgte at faa dette med til Reformer til Fordel for Naturvidenskaberne; men han havde ikke Held med sig. Han skrev 1754 til de Professorer, der havde Medicinen og andre Grene af Naturvidenskaberne til Fag, nemlig Buchwald, Friis, Ziegenbalk, Horrebow og Kratzenstein, at det var Kongens allernaadigste Villie og alvorlige Intention, at de matematiske og især de fysiske Studier skulde være mere almindelige og excoleres med mere Iver i Hans Majestæts Riger og Lande, end hidtil var sket, paa det derved kunde gives Lejlighed til nyttige Opdagelser, som kunde geraade til Landets Bedste, og bad dem om at udtale sig om den Plan, at formaa teologiske Studenter, som dertil havde Evner, til ved Siden af deres egentlige Studium at lægge sig efter en eller anden Gren af Naturvidenskaberne, for at derigennem Interessen for dem og Nytten af dem kunde spredes ud over Landet. Professorerne bifaldt i høj Grad denne Plan; de udtalte, at ikke blot Teologer, men ogsaa Jurister med Nytte kunde samle sig Kundskaber om Planter, Mineralier, Dyr, Jernarter, Søer og Stjærner: men der var en stor Vanskelighed, nemlig den, at de allerfleste danske Studenter var saa fattige, at de ikke havde Raad til at forlænge Tiden for deres Studier eller til at dyrke andet Studium end det, som de havde tænkt sig skulde skaffe dem Brødet. Skulde der komme noget ud deraf, maatte der Understøttelser til; Kongen kunde f. Eks. uddele til 4 Studenter 50 Rdl. til hver for at gøre det

¹⁾ Se R. Nyerup: Hist. stat. Skildr. af Tilstanden i Danmark og Norge III, 2, 315 ff; N. M. Petersen: Dansk Literaturhist. 5 b, 23

muligt for dem i Aaret efter deres filosofiske Eksamen at dyrke en saadan Interesse, og der maatte træffes den Bestemmelse, at Kundskaber i Naturvidenskaberne skulde være en særlig anbefaling ved Besættelsen af Embeder. Da der saa spurgtes, om ikke Universitetet selv kunde yde disse 200 Rdl. aarlig, svarede de 5 Professorer, at de havde ingen Adgang til Fonds, som kunde give de nødvendige Penge, det var de teologiske Professorer, som bestyrede alle Legater, og Patronen gjorde bedst i at henvende sig til dem for at faa den ønskede Besked. Men Teologerne havde, ganske naturligt, ikke nogen Interesse for at fremme denne Plan, og der kom ikke noget ud deraf¹⁾. Paa samme Maade gik det, da Holstein i 1756 søgte at faa Universitetet til at foranstalte Forelæsninger i Økonomi, »en Videnskab, der meget nær concernerer Publici Velfærd«; Universitetet sagde ikke ligefrem nej, men det vidste ikke, hvorfra det skulde tage Pengene til at betale disse Forelæsninger med, og de kom foreløbig ikke i Stand²⁾. I 1762 udnævntes dog en Nordmand ved Navn Ole Stockfleth Pihl til Professor i Økonomi;³⁾ han var teologisk Kandidat og Inspektør paa Borchs Kollegium og havde skrevet nogle økonomiske Afhandlinger; han fik imidlertid foreløbig ingen Løn af Universitetet. Kratzenstein havde man, da han ligeledes ansattes uden Løn, maattet give 600 Rdl. aarlig af Zahlkassen, indtil han kunde rykke op til Løn i det medicinske Fakultet;⁴⁾ nu lovede Kongen Pihl, at han maatte faa 200 af disse 600 Rdl., naar Kratzenstein havde naaet at faa Løn. Dette skete i Efteraaret 1763, da Professor Balthasar Buchwald døde;

¹⁾ D. Kanc. Breve 1754 27. Febr. Nr. 56. Smlgn. B. Dass's Brev til P. F. Suhm i Suhms Skrifter XV, 254.

²⁾ Anf. St. 1756 3. Sept. Nr. 294.

³⁾ Sjøell. Reg. 1762 27. Aug. Nr. 452.

⁴⁾ Assignationskontorets kgl. Reskr. 1753 Nr. 76.

før 1764 kunde dog Kratzenstein paa Grund af Naadsensaaet ikke komme til at nyde Lønnen.¹⁾ Pihl synes ikke at have kunnet holde sig ved Haab i Live; thi i Begyndelsen af 1764 ansøgte han om tillige at blive Sorenskriver i Guldalen Fogderi i Trondhjem Stift, et Embede, som man skulde synes vanskelig kunde forenes med et Professorat ved Københavns Universitet; han fik Sorenskriverembedet, men mod at afstaa Professoratet,²⁾ som derefter foreløbig ikke blev besat. Pihls Virksomhed som Professor blev altsaa meget kort. Studenten Morten Thrane Brünnich, født 30. Sept. 1737 som Søn af Portrætmaleren Andreas Brünnich, søgte at blive Pihls Efterfølger, men opnaaede det ikke: derimod fik han udvirket et kongeligt Reskript af 7. Juni 1765, hvorefter der tillagdes ham at nyde aarlig 300 Rdl. af Partikulærkassen, indtil han kunde blive befordret til et lønnet Embede, mod at han rejste i nogen Tid i Udlandet paa de økonomiske studia og historia naturalis samt efter sin Hjemkomst docerede samme Videnskaber ved Universitetet.³⁾ Brünnich rejste straks i Sommeren 1765 til Udlandet, og han kom ikke hjem igen før i Oktober 1769,⁴⁾ efter at han den 5. Maj s. A. var udnævnt til Professor i Økonomi og Naturhistorie ved Universitetet.⁵⁾ De naturvidenskabelig-økonomiske Fag kunde man altsaa i Virkeligheden ikke studere ved Københavns Universitet før omtrent 1770: men Savnet udfyldtes af en Institution uden for Universitetet.

Overhofmarskallen A. G. Moltke havde ogsaa stor Interesse for Naturvidenskaberne, han anlagde selv en

¹⁾ Anf. St. 1763 Nr. 56.

²⁾ Norske Reg. 1764, 21. April Nr. 200.

³⁾ Sjøll. Miss. 1765 Nr. 319.

⁴⁾ Brünnichs Selvbiografi i Brünnichs Saml. 4° Nr. 39—40 paa Universitetsbiblioteket.

⁵⁾ Sjøll. Reg. 1769 Nr. 219.

kostbar naturhistorisk Samling, og var ivrig for at gøre noget for Udbredelsen af Kundskab til disse nyttige Videnskaber. Men Universitetet ventede han sig ikke noget af, han synes at have haft meget ringe Agtelse for denne Anstalt; i sin Plan for Frederik V.s Regering siger han: »det er at beklage, at Landets eneste Universitet, hvor Professorerne fra gammel Tid af har saa anseelige og faste Indkomster, ikke gør mere Nytte.«¹⁾ Moltke gik sin egen Vej; i Begyndelsen af 50-erne lykkedes det ham at lægge Grunden til den botaniske Anstalt paa Amalienborg,²⁾ i Slutningen af 50-erne kom som Supplement hertil Oprettelsen af Natural- og Husholdnings-Kabinettet paa Charlottenborg.

Universitetet havde paa den Tid ingen naturhistorisk Samling af Betydning; det havde engang haft en; i Aaret 1657 indrettedes et naturhistorisk Museum ved Universitetet i et Værelse over det anatomiske Hus; det var væsentlig dannet af Henrik Fuirens Samling, som skænkedes til Universitetet, og øgedes ved Hjælp af 1000 Rdl., som Thomas Finkes Arvinger gav dertil. Da Samlingen senere ogsaa fik Henrik Fuirens Bibliotek paa 1025 Bind og 500 Rdl. var den i sin Slags en af de bedste i Europa. Ogsaa senere forøgedes Samlingen ved Gaver af Familierne Fuiren og Bartholin. Desværre brændte det hele, Naturaliesamlingen, Biblioteket og det anatomiske Hus, 1728, og en ny Samling, der paabegyndtes af det medicinske Fakultets Dekanus Georg Detharding i 1740, blev aldrig betydelig.³⁾

Ved Fundats af 1759, 31. Marts⁴⁾ grundlagdes Natural- og Husholdningskabinettet paa Charlottenborg. Som det

¹⁾ Hist. Tidskr. 4. R., IV, 63.

²⁾ Se Hist. Meddel. om København III, 523.

³⁾ M. T. Brännich: Dyrenes Historie og Dyresamlingen i Universitetets Naturteater. 1782. S. XIII ff, XX.

⁴⁾ Sjæll. aabne Breve Nr. 185.

fremgaar af Navnet, knyttede man Naturvidenskaberne og Økonomien nøje sammen; naar man paa den Tid yndede Naturvidenskaberne, var det for den praktiske Nytte, man saa, at de kunde yde; Økonomien betragtedes som anvendt Naturvidenskab.

I Indledningen til Fundatsen hedder det: »Vi have allernaadigst besluttet at anordne og paa Vores Bekostning lade indrette et Natural- og Husholdningskabinet med annekterede Professioner i Naturalhistorien og Økonomien, paa det at enhver maatte nyde fri Undervisning udi bemeldte Videnskaber, som og i Særdeleshed paa det at Vores kære Undersaatter maatte blive i Stand til nøje at oplede, tilbørligen at undersøge og retteligen bruge alle de Naturens Skatter og Herligheder, hvormed Gud har velsignet Vore Riger og Lande, hvilken Stiftelse Vi allernaadigst har fundet for godt at tage under Vores kongelige Beskyttelse og til sammes Istandsættelse samt bestandige Vedligeholdelse følgende at anordne og befale.« Stiftelsen skal have en Præses, en Direktør og 2 Professorer, den ene i Naturhistorie, den anden i Økonomi. Præses blev Moltke, »saasom den, der ikke aleneste for Os allerunderdanigst haver foreslaaet den første Plan dertil, men endogsaa gjort Begyndelse med dette Naturalkabinets virkelige Indretning og denne Stiftelses desto hastigere Opkomst og Istandsættelse derved befordret«. Kabinettet fik anvist Værelser paa Charlottenborg, »hvor der skal samles og bevares alle Slags saavel fremmede som især Vores egne Rigers og Landes Naturalier og Produkter, dog fornemmeligst de, som har nogen Indflydelse i Berg- og Landhusholdningen, saasom Mineralier af allehaande Erts-, Jord-, Sten-, Ler-, Salt- og Svovl-Arter, Fossilier, Petrifikater, Konkylier, Koraller, Polyparier og Havvækster m. m. Videre Herbaria viva eller indlagte Urter, Dyr, Fugle, Fiske, Amphibier, Orme opstoppede eller i Brændevin forvarede

Insekter osv. Ligeledes skal her ogsaa forvares Rudimaterier, Prøver af alle Slags Manufaktur og Handelsvarer, Farve- og Træarter, saavel som og Modeller af adskillige Slags Maskiner, brugelige ved Berghygning, Agerdyrknings og den øvrige Landhusholdnings Redskaber, Fabrikers, Fiskeriets m. m. Alle disse Ting bør efter Numre og Orden rangeres, hver efter sin indvortes Beskaffenhed«. De to Professorer skal to Gange om Ugen om Vinteren holde offentlige Forelæsninger over Samlingens Indhold. »Proberkunsten skal og een Gang om Ugen af Professore historiae naturalis afhandles og vises, hvorledes allehaande Mineralier, Salt, Svovl, Jord-, Ler-, Erts- og Sten-Arter ret bør og kan examineres og prøberes for at erfare, hvortil de ere tjenlige, hvad de indeholde og hvor meget. Saa kan og anstilles andre nyttige metallurgiske og fysiske Eksperimenter, saa vidt samme kan være højstfornødne til at oplyse og forklare en eller anden Sag i Minerallæren og Husholdskunsten. Men om Sommeren skal Professor oeconomiae læse publice over de Vækster, Urter og Træer, som har nogen Indflydelse i Økonomien eller Medicinen, helst saadanne, som enten vokse vildt, eller som dog taale dette Klima og med Fordel kunne planteres og kultiveres i Vore Riger og Lande, lærende ved hver især, hvorledes de bør examineres og kendes, samt hvorledes de nyttige kan forplantes og bruges, men de skadelige lettest udryddes. Til hvilken Ende af Vores Professor botanices, efter den ved Vores botaniske Haver allernaadigst gjorde Anordning, stedse kultiveres saa mange af slige Vækster, som gørligt er, hvilke ved Urtegaardsmesteren friske meddeles Professoren ved Amfiteatret. Og skal Professoren desuden en Dag om Ugen gaa ud i Marken omkring København med Lysthavende og Studerende for at vise de vildvoksende Urter og Træer, og paa hvad Sted og i hvilken Slags Jord de af Naturen bedst trives

og fortkommer, lærende tillige deres Navne, Kendetegn og fornemmeste Egenskaber. Ved denne Lejlighed demonstreres ogsaa andre forekommende Naturalier, saasom Insekter, Amfibier, Jord- og Sten-Arter m. m.

Professorerne fik Rang med Professorer ved Universitetet, de fik Løn, 400 Rdl. om Aaret, og desuden Bolig ved Amfiteatret; privat maatte de læse over, hvad de selv og Tilhørerne ønskede. Det var nødvendigt, at de undertiden foretog Rejser; Professor *historiæ naturalis* skulde rejse i Norge, Professor *oeconomiae* i Danmark og Hertugdømmerne samt andre Steder, hvor Kongen fandt for godt. Alle Omkostninger til Lønninger, Samlingens Vedligeholdelse og Udvidelse, Dannelsen af et Bibliotek m. m. afholdtes af Kongen af Partikulærkassen. — Man var ogsaa betænkt paa at opmuntre Folk til at vise Interesse for Anstalten. Derom hed det: »For saa meget desto mere at befordre denne Stiftelses hastige Tilvækst og Istandsættelse samt det herved af Os allernaadigst intenderende Øjemærkes Opfyldelse have Vi besluttet med særdeles Naade at ville anse saa vel dem, der efter Bevis fra vedkommende med besynderlig Flid have appliceret sig paa nogen Del af Naturalhistorien eller Husholdsvidenskaberne samt vist nogen berømmelig Prøve paa den der udi gjorte Fremgang, som og dem, der til dette Husholds- og Natural-Kabinet indsende eller skænke noget nyttigt og mærkværdigt af ovenmeldte Naturalier eller økonomiske Sager saasom Modeller af Berg- og Agerbrugsmaskiner med mere med hosføjede fornødne Efterretninger saavel fra fremmede som Vores egne Riger og Lande«.

Samtidig med Fundatsens Udstedelse udnævntes Peter Ascanius til Professor *historiæ naturalis*; han var en norsk Præstesøn, født 1723 24. Maj paa Nordmør, havde studeret under Linné i Upsala, derefter rejst udenlands i mange Aar og havde taget Doktorgraden i Me-

dicin. Han fik den normerede Løn 400 Rdl. og desuden et personligt Tillæg af 300 Rdl., og traadte straks i Funktion ved Anstalten, skønt hans Bestalling først udstedtes 1759 19. Okt.¹⁾; allerede om Sommeren foretog han botaniske Excursioner med Studerende og Lysthavende, da Professor oeconomiae, hvem det egentlig skulde paaligge, endnu ikke var udnævnt. Denne Post besattes den 14. Sept.²⁾ med den før nævnte Georg Tycho Holm, en Præstesøn fra Fyn, født 1726 3. Jan. i Korup. Han havde i flere Aar studeret under Linné og var meget yndet af ham; han havde taget Doktorgraden i Upsala 1757. Det var en ung Mand, som man ventede sig meget af. Samme Dag, som hans Udnævnelse var dateret, udstedtes der et Pas for ham til en Udenlandsrejse; han skulde rejse til England paa offentlig Bekostning for at gøre yderligere Studier, inden han tiltraadte Professoratet; men ganske faa Dage efter døde han, der var svagelig og havde levet i trange Kaar, den 25. Sept. 1759, »i de første 14 Dage, som han i hans hele Liv af 36 Aar har været eller har haft Aarsag til at være ret fornøjet«, siger Ascanius. Holm fik i mange Aar ingen Efterfølger som Professor; ganske vist paalagdes det Pihl ved hans Ansættelse ved Universitetet at læse nogle Timer om Ugen ved Charlottenborg-Anstalten, naar det forlangtes;³⁾ men det er ikke sandsynligt, at der er kommet noget ud af den Plan. Ascanius var eneste Professor ved Amfiteateret det meste af den Tid, det bestod; han ordnede Samlingen, fortsatte med de botaniske Udflugter og holdt Forelæsninger over Mineralogien og Kemien; »jeg er selv Vidne til det talrige Antal af Tilhørere, som da indfandt sig«, siger

¹⁾ Sjæl. Reg. Nr. 546.

²⁾ Sjæl. Reg. Nr. 462.

³⁾ Sjæl. Reg. 1762 Nr. 452.

Brünnich.¹⁾ Ascanius synes heller ikke at have været ivrig efter at faa en Kollega. Straks efter Holms Død skriver han til Kabinetssekretæren, Justitsraad H. C. Esmarch: »Jeg tror, man for det første ingen Professor oeconomiae vil have nødig; jeg vil nok finde et bekvemt Subjekt, som man for det første kunde lade rejse med 300 Rdl. Pension; interea aliquid fit«. Og det følgende Aar meddeler han Moltke, at Oeder og han efter Aftale bestrider Forelæsningerne og Øvelserne ved Anstalten i Fællesskab; saa kan man imidlertid se sig om efter en Person, som man kan lade rejse i nogle Aar for at gøre sig dygtig til at overtage Pladsen som Professor i Økonomi.

Samlingen blev hurtig anselig. Af Partikulærkassens Regnskaber for 1759 kan ses, hvorledes den blev installeret; den opstilledes i to Værelser, et til Gaden og et til Gaarden, begge forsynede med Reoler fra Gulv til Loft, udsmykkede med Billedhuggerarbejde og fint malede og forgyldte. Samlingens Indhold blev ogsaa for den Tid betydeligt. Moltke lagde Grunden til den ved at skænke den en Del Dyr i Spiritus i fint slebne Glas, som formodentlig endnu kan træffes i Zoologisk Museum. Hvad Tycho Holm og Ascanius havde indsamlet paa deres vidtløftige Rejser, indlemmedes i Kabinettet. Af Kobberstikkeren Frantz Michael Regenfuss købte man en Samling paa 130 udstoppede europæiske Fugle, som han havde haft med, da han drog her ind til Danmark.²⁾ Af Kammerjunker P. N. v. Cossel købttes en Samling i Spiritus af »74 Serpentes, 34 Lacertæ et Pisces, 15 Dyr og Fugle og 200 Insekter«. ³⁾ Fra den arabiske Ekspedition, paa hvilken Professor Forskål og Carsten Niebuhr var dragne ud, sendtes mange Sjælden-

¹⁾ Anf. St. S. XXIV.

²⁾ Partikulærkassens Regnsk. 1763, Bilag Nr. 1575.

³⁾ Anf. St. 1763 Nr. 1574.

heder hjem, og flere havde Niebuhr, m d da han vendte tilbage. Missionsmedicus Johan Gerhard König leverede Naturalier fra Trankebar;¹⁾ af Hofsangeren, Sekretær Johan Otto Diener købtes Mineralier fra Harzen,²⁾ og i London købte man engelske Naturalier af den naturkyndige Jøde da Costa, Embedsmændene i Danmark, Norge og Kolonierne fik Befaling til at indsende, hvad der kunde have Interesse, og unge Forskere sendtes ud paa Rejser for at samle ind. Det var en stor Iver, der udvistes fra Moltkes og Ascanius's Side, og stor Offervillighed fra Kongens. Resultatet blev ogsaa en virkelig betydelig Samling, som overgik, hvad Universitetet kunde vise frem. — Samtidig dannedes der et naturvidenskabeligt Bibliotek paa Charlottenborg; hvert Aar træffer man i Partikulærkassens Regnskaber Regninger paa Værker, som er købte dertil. Herved var Oeder ogsaa behjælpelig; han tog sig særlig af den engelske Literatur. Endelig indrettedes der ved Samlingen et Laboratorium.

Efter at Moltke saaledes havde grundlagt de botaniske Anstalter ved Amalienborg, havde faaet sat Oeder i Gang med det epokegørende Værk *Flora Danica* og indrettet en naturvidenskabelig Læreanstalt paa Charlottenborg, samme Sted hvor ogsaa Maler- og Billedhugerakademiet, som ligeledes havde Moltke til Præsident, havde til Huse, kunde han som Kunsters og Videnskabers Beskytter staa paa Højde med Universitetets Patron J. L. Holstein. — Men Moltkes Institutioner havde ikke nogen solid Basis at staa paa; de underholdtes alle af Partikulærkassen; de tyngede haardt paa denne Kasse, og naar den nærværende eller en senere Konge fik Lyst til at bruge Kassens Indtægter, der betragtedes som Kongens mere private, til andre Interesser, var det at vente, at der kunde komme trange Tider for disse lærde An-

¹⁾ A. S. 1771, II, 116.

²⁾ A. S. 1760, 1650.

stalter; de kunde endda risikere helt at blive ophævede, Ascanius og Oeder ønskede vistnok ogsaa at blive Professorer ved Universitetet, hvorved de fik en tryggere økonomisk Stilling og som Videnskabsmænd kom paa den Plads, hvor de mente, de hørte hjemme. De fremkom derfor tidlig til Moltke med Forslag, som sigtede mod dette Maal. I Januar 1762 havde de i Fællesskab udarbejdet et Forslag til et femte Fakultets Oprettelse ved Universitetet.¹⁾ Det skulde have 4 Professorater, 3 nye, nemlig i almindelig Naturhistorie, i Botanik og i Økonomi; det 4., i almindelig Fysik, skulde flyttes over fra det filosofiske Fakultet til dette naturvidenskabelige. Professor *historiae naturalis* skulde have Kabinettet paa Charlottenborg under sig tillige med det derværende Bibliotek, Laboratoriet og Modellerne og skulde holde Forelæsninger over Mineralogi og Zoologi. Professor *botanices* skulde bestyre den botaniske Have og det botaniske Bibliotek og læse over alle Botanikkens Dele. Professor *physices* skulde have hele Apparatet af Instrumenter til sin Raadighed og læse over den almindelige Fysik, oplyst ved Forsøg og anvendt paa Livet i Samfundet. Den fjerde Professor skulde læse over Økonomien, der faldt i 3 Dele, Landvæsen, Fabriksvæsen og Handel; han skulde tage fat, hvor de 3 andre Professorer slap, og hos sine Tilhørere kunne forudsætte Kundskaber i de tre andre Fag. Teologer og Jurister, der søgte Embeder paa Landet, vordende Missionærer, Skibspræster, Skibskirurger og Konsuler skulde opmuntres til at følge Forelæsningerne ved dette Fakultet ved Løfte om, at der ved Forfremmelser vilde blive taget Hensyn til, om Ansøgeren havde naturvidenskabelige Kundskaber. Desuden var der Folk, som burde forpligtes til at have studeret ved dette Fakultet: alle de

¹⁾ Kanc. Breve 1770 15. Juni Nr. 376.

Embedsmænd, som sorterer under Økonomi- og Kommercekollegiet, Bjærgværksembedsmand, Forstbetjente, fornemme Toldbetjente, især de, som kom paa Steder, hvor udenlandske Varer forekom, kongelige Gartnere.

Følgende Stykke i Forslaget gør Indtryk af at være flydt af Oeders Pen: »*Examina* maatte først være alvorlige, naar en Studerende søger *Testimonium* til sin Forfremmelse. Sproget til alle Tings Forhandling maatte være Landets Sprog og ej det latinske; til Prøve paa ens Videnskab maatte begæres skriftlige Afhandlinger om opgivende *Themata*, men *extemporaneae questiones* og langt mere *disputationes* bør holdes for uefterrettelige«. Man kommer til at tænke paa Oeders uheldige Disputats og daarlige Latin for 10 Aar siden¹⁾.

Endvidere foreslog de, at Professorerne i Naturhistorie og Botanik skulde være Medexaminatorer ved de medicinske og farmaceutiske Examinere. Forslaget sendtes af Moltke til Danske Kancelli; men det førte ikke til noget. I Slutningen af 1764 sendte Oeder og Ascanius atter det samme Forslag til Moltke, denne Gang ledsaget af et Forslag om, at der blev nedsat en Kommission bestaaende af Universitetets Prokansler, af Justitsraad Linde paa Partikulærkassens Vegne, af Oeder og Ascanius paa de to Anstalters Vegne samt Professor Kratzenstein; denne Kommission skulde saa paa Grundlag af dette Forslag udarbejde en Fundats. Moltke sendte atter Forslaget til Danske Kancelli; men her fik det en meget ublid Modtagelse. Kancelliassessorernes skriftlige Votering er bevaret;²⁾ den ene af dem udtaler bl. a.: »Ved det af Professor Oeder og Ascanius foreslagnede femte Fakultets Oprettelse ved Universitetet finder jeg, at Fordelene vilde blive størst for dem selv, liden for

¹⁾ Hist. Medd. om København III, 525.

²⁾ Kanc. Breve 1770, 15. Juni, Nr. 376.

Publico, men derimod Udgifterne anselige for den kongelige Kasse. I Botanikken er Universitetet forsynet med en meget habil Mand og behøver ej flere; in Physica generali har Universitetet Professor Kratzenstein; om Professor Ascanius tror Publikum ej, at han er en Heksemester in historia naturali; i det mindste har han ej givet mindste Prøve paa sin *capacité* deri; men skulde det behøves, at historia naturalis mere speciel docertes paa Universitetet end hidtil er sket, finder værende Patronus academiae vistnok Raad og Udveje til et Subjectum, der baade kunde docere Økonomien og historia naturalis, uden just at creere et helt nyt Fakultet og det med en 6 til 7000 Rdl. aarlig Udgift for den kongelige Kasse«. Generalprokurøren Henrik Stampe sagde bl. a.: »Jeg kan just ikke indse, at den her projekterede Forening for Tiden kan blive til nogen reel Fordel for Universitetet. Professor Ascanius kender jeg ikke og ved ikke, hvad han er i Stand til at præstere. Det, hvorudi Professor Oeder skulde gøre Nytte, skulde vel fornemmelig være Botanikken, og derudi tror jeg, at man kan love sig det samme og noget mere af Professor Rottbøll Friis's Flid og dexterité. I den Henseende var det maaske nok saa godt, at det dermed forblev in statu quo, og at Universitetet intet fik med denne Indretning at bestille«. Imidlertid mener han ikke, at man bør svare lige ud Nej til Forslaget. Oprettelsen af det femte Fakultet fraraader han, men tænker sig, at man dog paa en Maade kunde knytte de to Professorer til Universitetet; men den Tilknytning, han foreslaar, er saa løs, at de to nye Professorer ikke faar nogen som helst Indflydelse paa Universitetets Ledelse, og dette ikke noget Ansvar for de to Professorater. Luxdorph, der mener, at Stampes Forslag til et Svar i Realiteten er det samme som et Afslag, kan dog slutte sig dertil. Hermed var Oeders og Ascanius's Forslag om et femte Fakultet ved Univer-

sitet aflivet, og de to naturvidenskabelige Anstalter fik Lov at bestaa endnu i nogen Tid uforandrede. Men deres Dage var talte.

I 1768 blev imidlertid omsider den anden Professorplads paa Charlottenborg besat igen, idet Johan Christian Fabricius udnævntes til Professor *oeconomiae*. Han var født 7. Januar 1745 i Tønder som Søn af den daværende Stadsfysikus Joh. Chr. Fabricius, der 1761 blev Medicus paa Frederiks Hospital i København. Den unge Fabricius havde rejst meget i Udlandet; i to Aar, 1762—64, havde han studeret i Upsala under Linné, et Aar derefter i København ved Charlottenborg-Anstalten; i Leipzig havde han lagt sig efter Kameralvidenskaberne og havde rejst omkring i Erzgebirge for at bese Bjærgværkerne; i Holland havde han lært Handelsvæsenet at kende og i England og Skotland Industrien, og han var stadig paa Rejse, han vilde endnu besøge Frankrig, Schweiz, Tyrol og Ungarn. Imidlertid var det paa hans Rejser til Gene for ham, at han kun var Student; kunde han præsentere sig som Professor, vilde han faa mere Udhytte af Rejsen. Hans Fader ansøgte derfor, om han maatte blive udnævnt til Professor *oeconomiae* ved Charlottenborg og faa en Løn af 400 Rdl. aarlig allerede i de to Aar, han endnu maatte være borte; Faderen gjorde gældende, at han, da han forlod den gode Stilling, han havde i Tønder, for at overtage det kun ringe lønnede Embede ved Hospitalet her, af Frederik V havde faaet Løfte om Understøttelse til sine to Sønner. Det lykkedes ham ogsaa at opnaa, at Sønnen under 8. April 1768 udnævntes til Professor i den ledige Plads med en Løn af 400 Rdl., saa længe han var paa Rejse, at udbetale af Partikulærkassen.¹⁾ Foreløbig maatte altsaa Ascanius fremdeles besørge Arbejdet ved Anstalten alene.

¹⁾ Sjæll. Reg. Nr. 194.

I Slutningen af 1769 kom Fabricius tilbage, men i Sommeren 1770 var han paa Rejse i Hertugdømmerne. Endelig i Vinteren 1770 holdt han Forelæsninger over Økonomien og Politividenskaberne: »jeg læste ikke uden Bifald, men kun for faa Tilhørere,« siger han i sin Selvbiografi.

Men i Aaret 1770 lykkedes det Partikulærkammeret at skille sig af med den botaniske Anstalt; Haven foræredes til Universitetet, og Oeder udnævntes foreløbig til Finansraad og skulde fortsætte Udgivelsen af *Flora danica*; i Foraaret 1771 blev han Deputeret i Finanskollegiet.¹⁾ Nu kunde der snart ventes en Afslutning ogsaa paa Charlottenborg-Anstaltens Tilværelse; men Oeder søgte at forhindre, at det skulde gaa den paa samme Maade, som det var gaaet den botaniske, nemlig at Universitetet fik Lov til at tage fra den, hvad det havde Lyst til, og kunde vrage de Personer, som nu i mange Aar havde gjort Arbejdet ved Samlingen og Forelæsningerne. Han skrev i Begyndelsen af 1771 et Brev til den paa den Tid indflydelsesrige Læge Professor C. J. Berger og forestillede ham, hvorledes det fra først af havde været Meningen, at de to naturvidenskabelige Anstalter med Tiden skulde knyttes sammen med Universitetet, og at det nu burde ske med Charlottenborgkabinettet, hvis to Professorer saa skulde ansættes der. Den 6. Marts 1771 udgik ogsaa en Kabinetsordre til de to Professorer P. Ascanius og J. C. Fabricius om, at Kongen havde besluttet at forbinde Etablissementet for Naturhistorie og Økonomi med Universitetet, og at de begge skulde ansættes ved dette. I en anden Kabinetsordre af samme Dato meddeles det Universitetet, at Kongen vil skænke det Samlingen paa Charlottenborg, som det skal gøre Anstalter til at modtage og forpligte sig til at holde ved lige og

¹⁾ Hist. Meddel. om København III, 532 ff.

forøge; endvidere at Fabricius er udnævnt til Professor *oeconomiae* ved Universitetet, foreløbig med Løn af Partikulærkassen, men Universitetet skal gøre Udveje til senere at lønne ham af dets egne Midler. Om Ascanius tales der mærkeligt nok ikke i denne Ordre. Paa Universitetet, hvor M. T. Brünnich jo var Professor i baade Naturvidenskab og Økonomi, vakte Efterretningen Uro. Brünnich skriver i sin Selvbiografi: »Universitetet var ved denne Ordre paalagt at modtage og placere Naturalkabinettet. men i Ordren var jeg ikke nævnet, ikke heller var mig af Konsistorium meddelt nogen Efterretning desangaaende; lige saa lidet indeholdt Ordren noget om Professor Ascanius, som siden 1775¹⁾ havde været Lærer i Naturhistorien og forestaaet Naturalkabinettet med 700 Rdl. aarlig Løn og frie Værelser. Da jeg om bemeldte Ordre blev venskabelig advaret af et af Konsistorii Medlemmer, og Rygtet sagde, at der tænktes paa at benytte mig til Ansættelse i Overbergamtet paa Kongsberg, men at Ascanius skulde gives Plads ved Universitetet og som Lærer i Naturhistorien følge derhen med det Charlottenborgske Naturalkabinet, saa henvendte jeg mig straks til daværende Gehejmekabinetminister Struensee for at frabede mig at komme i Forslag til Forflyttelse fra mit kort tilforn tiltraadte Embede ved Universitetet; men bemeldte Herre, som allerede var bekendt med dette formodentlig af Finansraad Oeder gjorde Forslag til min Forflyttelse, behagede at ytre sin Tillid til mine ved udenlandske Bjærgværker erhvervede Kundskaber og Erfaring og tillagde, at jeg kunde haabe, at saadan Forflyttelse vilde snart blive mig fordelagtig; dog tillod han mig at anføre mine Grunde imod saadan en Forflyttelse, nemlig min Hengivenhed for Naturhistorien og derudi gjorde Fremgang, min Ukyndighed om det nor-

¹⁾ Skal være 1759.

ske Bergvæsen og om Sølvværkets Bjærgdrifter; [jeg] anbragte tillige, at Værket var forsynet med tvende kort tilforn fra udenlandske Bjærgværker med Berømmelse for deres erhvervede Erfaringer hjemkomne Rejsende, Hjorth og Heltzen, som forud havde været indviede i Sølvværkets Drift, hvilket de havde gjort til deres Hovedfag, og kunde til Værkets Gavn fortjene Ansættelse, og at jeg ønskede, at Kongen vilde forskaane mig for at modtage en Tjeneste ved Bjærgværket, som vilde være for mig en tvungen Sag. Ministeren forlod mig sigende: »Der König zwingt niemand, aber bedenken Sie sich«. Her stod jeg tilbage uvis om Udfaldet. Til Oeder, som var en gammel Bekendt med Ascanius, som ønskede at blive i sin Post, havde jeg ingen Adgang, men forud bekendt og yndet af Justitsraad Struensee bragte jeg ham den hele Efterretning, som han tog sig af. Til samme Tid blev om Planen til Forening af det ovennævnte Charlottenborgske Etablissement med Universitetet igen taget en anden kgl. Kabinetsordre af 16. Martii 1771¹⁾ skrevet paa Tysk og paraferet af daværende Geheimekabinetsminister Struensee til Etatsraad og Professor Hübner og til Finansraad Oeder at træde sammen og udkaste en Plan til bemeldte Forening, og sagdes, at Etablissementets Underholdning kunde i Tiden tages af Universitetets Midler. Ascanius var i denne Ordre bestemt til at afgaa, og at jeg i hans Sted skulde ansættes«.

Brünnichs Fremstilling er ikke helt klar; J. F. Struensees Broder, Justitsraad Carl August Struensee kom først til København 25. April 1771 og blev Deputeret i Finanskollegiet 29. Maj; det kan altsaa ikke være Henvendelse til ham det skyldes, at Brünnich fik Lov til at blive i sin Professorplads, men derimod nok Visiten hos Ministeren, der altsaa har vist sig at være en rime-

¹⁾ Den er af 15. Marts 1771.

lig Mand. Brännich fik i alt Fald Lov til at forblive i sin Stilling; under den følgende Regering undgik han dog ikke at komme til Kongsberg, idet han blev sat ind i en Kommission, der skulde undersøge Forholdene ved Sølvværket. Han vendte dog efter 3 Aars Forløb tilbage til Universitetet: men i 1788 maatte han atter forlade det, da han meget mod sin Villie udnævntes til Overbergkommissær; han vendte 1814 tilbage til København, men ikke til Universitetet.

Ascanius naaede altsaa ikke at blive Professor ved Universitetet; men han udnævntes 7. September 1771 til Assessor i Overbergamtet paa Kongsberg;¹⁾ her oprettedes et Bjærgværksseminarium, hvortil var knyttet en Naturaliesamling, som blev forsynet med Dubletterne i Samlingen paa Charlottenborg og af Biblioteket fik de Værker, som særlig angik Metallurgi.

Konsistorium takkede i en Skrivelse af 26. Marts 1771²⁾ Kongen for dette nye Bevis paa hans Majestæts prisværdigste Omhu for alt, hvad som kan være til Universitetets Sir, de Studerendes Gavn og Videnskaberne ydermere Flor, og lovede at vedligeholde den skænkede Naturaliesamling; det foreslog, at man dertil kunde tage af de Penge, 750 Rdl. om Aaret, som Kongen nylig havde foræret Universitetet af Indtægterne ved Byfogedembedet i Christiansted paa Sct. Croix.³⁾ Af disse vestindiske Penge var rigtignok endnu ingen indløbet i Universitetets Kasse, og det skulde vare 30 Aar, inden det fik fat i dem;⁴⁾ men formodentlig har Universitetet ogsaa i den mellemliggende Tid vedligeholdt Samlingen. — Hvad angik Fabricius's Ansættelse som Professor oeconomiae ved Universitetet, gjorde Konsistorium i sin

¹⁾ Rentekammerets norske Bestallingsbog.

²⁾ Pakke i Danske Kancelli »Struensees Kabinetsarkiv«.

³⁾ Sjæll. Tegn. 1770 15. Juni Nr. 373.

⁴⁾ Kancelliskrivelse til Konsistorium 2. Juli 1799.

Skrivelse opmærksom paa, at Brünnich jo allerede var Professor baade i Naturhistorie og Økonomi, og spurgte, om det var Kongens Mening, at de begge skulde docere Økonomien¹⁾ Med Hensyn til Lønningen af den nye Professor maatte Konsistorium bemærke, at Universitetets Midler overvejende bestod af Legater, som ved Foundationer var skænkede til et bestemt Brug, og der var ingen ledige Penge, der kunde bruges; »altsaa ihvor gærne vi ønskede det, vide vi hos os ingen Fonds allerunderdanigst at foreslaa, hvoraf Professor Fabricius kunde vorde salareret«. Det lykkedes ikke Universitet senere at skaffe Udveje til at lønne denne; og da Fabricius i nogle Aar havde været ved Københavns Universitet og ikke følte sig tilfreds, tog han i 1775 imod den Ansættelse, der tilbødes ham som Professor i Naturhistorie, Økonomi og Kameralvidenskaber i Kiel, hvor han blev til sin Død og efterhaanden opnaaede Berømmelse, særlig som Entomolog.

Oeder og Hübner fremsatte i Overensstemmelse med den Ordre, de havde faaet den 15. Marts, allerede den 7. Maj en udførlig Plan, hvori de bl. a. foreslog, at Pengene til de to nye faste Professorater ved Universitetet skulde skaffes til Veje ved at nedlægge to af de gamle Professorater i det filosofiske Fakultet, nemlig det i orientalske Sprog, som kunde doceres af en af Professorerne i Teologi, og det i Latin, som kunde overtages af Professoren i Græsk.²⁾ Baden mener, at det er Hübner, som er Forfatter til Planen; det er dog ikke sikkert, i hvert Fald viser den en Del Slægtskab med Oeders og Ascanius's Forslag fra 1762. Planen blev imidlertid aldrig til Virkelighed. Brünnich blev vel ved

¹⁾ Brünnich havde dog endnu aldrig læst over Økonomi; se Matzen: Universitetets Retshistorie II, 108.

²⁾ Planen er trykt i Badens Universitetsjournal 1797 S. 90 og 97

foreløbig at være Professor, men han blev aldrig ordinær Professor, og Fabricius forlod, som før sagt, snart Universitetet igen. Endnu i den nye Universitetsfundats af 7. Maj 1788 er de to Videnskaber, Naturhistorie og Økonomi, ikke naaet frem til at faa ordinære Professorater.

Samlingen paa Charlottenborg, med Undtagelse af de Dele af den, der var gaaet til Kongsberg, afleveredes i Marts 1772 til Universitetet, hvor den modtoges af Brünnich; den synes i den senere Tid at være bleven noget forsømt. Det kemiske Laboratorium anbragtes i en Bygning, som havde hørt til Universitetets ældste botaniske Have.¹⁾

Universitetet naaede altsaa med den Charlottenborgske Anstalt ligesom med den botaniske at sætte sin Villie igennem. Det havde dog vistnok været bedre, om det havde vist noget mindre Stædighed; Ascanius var formodentlig ikke nogen betydelig Mand, men baade Oeder og Fabricius var det; de vilde begge have været en Pryd for Universitetet.

¹⁾ Brünnich S. XXXI.

BIDRAG TIL KØBENHAVNS HISTORIE, SÆRLIG I KRISTIAN IV.S TID.

AF

OBERST EMIL MADSEN.

DER findes i de gamle Rentemester- og Lensregnskaber en stor Del Antegnelser, som belyser Københavns ældre Historie og næppe har været fuldt ud benyttede. Ofte bekræfter de, hvad andensteds berettes om de samme Æmner, stundom fuldstændiggør og undertiden berigtiger de dem. Det følgende er en Del af det Udbytte, der er opnaaet ved at gennemgaa disse Regnskaber, som er Kilden, betegnet ved Aarstallet, hvor ingen anden er nævnt. Til yderligere Oplysning er derhos benyttet Angivelserne i forskellige Skrifter, saaledes navnlig i Københavns Diplomatarium, O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, Bruun, Kjøbenhavn, Bricka og Fredericia, Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, Villads Christensen, Hist. Meddelelser om København, Oberst Bangs Ekserpter (i Rigsarkivet) o. fl.

I. Yderligere Oplysninger om Kvarteret ved Holmens Kanal.

Ved Slutningen af det 16. Aarhundrede var den største Del af Egnen ved Holmens Kanal en kongelig Have.

Den ældste af de kongelige Haver, som man kender noget til, synes at have været den, som stod i Forbindelse med den saakaldte Østergaard, hvis Grund strakte sig paa det nuværende Vingaardstrædes n. Side fra den

daværende Vold til Byens Rende ved Nikolaj Kirkegaard.

Denne Have synes dog alt ganske at have været nedlagt, da Christian IV kom paa Tronen, og i Stedet for den var traadt en Have paa Bremerholm, som rimeligvis var bleven anlagt i Christian III.s Tid og som nævnes 1580, idet der i Frederik II.s Anordning for hint Aar om Lønning og Udspisning paa Københavns Slot nævnes den, som varer Slottets Kaalhave.

Den nye Have laa altsaa paa Bremerholm; men dette Navn betegnede ikke blot, hvad der laa S. for det saakaldte Dyb, hvis n. Side gik et Stykke S. for Vinggaardstræde, medens den s. Side fandtes omtrent hvor Laksegade nu er, men tillige alt hvad der laa paa den efterhaanden i Dybet mere eller mindre opfyldte Grund.

Dette fremgaar aldeles tydeligt af, at der 1606/07 siges, at Skipper Hans Hindsøn havde købt af Kongen det Hus, hvori han boede paa Bremerholm, og at Mikkel Wibe havde købt den Grund og Ejendom paa Bremerholm sønden op til den Gaard, han selv bebor.

Beliggenheden af disse Ejendomme er nu vel bekendt.

Hans Hindsøns Ejendom fandtes nemlig, hvor nu Nikolajgade er, midtvejs mellem nuværende Dybengsgade og Vinggaardstræde, og Mikkel Wibes Ejendom, hvor nu Dybengsgade er, mellem nuværende Nikolajgade og Admiralgade. Nogle andre Ejendomme i samme Strøg findes betegnede som liggende paa eller ved Holmen.

Til Støtte for, at Navnet Bremerholm indbefattede, hvad der var opfyldt i Dybet, kan endvidere anføres, at at der 1603/04 nævnes Brolægning udført fra Skipper Hans Hindsøns Dør til Jægermesterens Port, paa Kongens Grund. Jægermesterens Gaard laa paa det n. v. Hjørne af nuværende Nikolajgade og Vinggaardstræde, og Kongens Grund (Holmen) har saaledes strakt sig saa vidt her.

Admiralgaarden, der laa paa den tidligere Dybets Grund, i den nuværende Admiralgade paa dennes ø. Side omtrent midtvejs mellem Dybensgade og Vingaardstræde, har saaledes ogsaa ligget paa Bremerholm, hvad der ogsaa stemmer med nogle af de Betegnelser paa Gaarden, der forekommer i Regnskaberne.

Admiralgaardens Grund dannede ved Slutningen af det 16. Aarhundrede den n. Begrænsning for Kongens Have. Der siges nemlig 1599, at Tømmermænd har forfærdiget en Bro uden for en ogsaa af dem forfærdiget Port i Kongens Have ud til Peder Munks Admiralgaard, foruden at de har sat 11 Favne nyt Plankeværk i samme Gaard. Tillige nævnes 1602/03 et Plankeværk i Kongens Have, hvor Blytækkeren skulde have sin Gang ind i Peder Munks Have.

Denne Oplysning synes at opklare flere tvivlsomme Spørgsmaal angaaende Admiralgaarden og dens nærmeste Omgivelser.

Naar der saaledes 1600 nævnes et Stræde og Vandløb fra Vingaardstræde og ind gennem Holmen mellem Kongens Have og Admiralgaarden, og at dette Stræde igen maa aabnes, samt at der paa Holmen skulde mures en Hvælving over Renden, og at der 1602 gaves Niels Malmø Skøde paa et Hus V. op til Strædet bag Admiralgaarden, og det vides, at Skibstømmermand Niels Malmø boede paa det nv. Hjørne af nuværende Nikolajgade og Dybensgade, og endelig, at der 1601/02 betaltes Tømmermænd for at forfærdige den Rende, som løber af Kongens Have og ned udi Stranden, og at der 1614/15 omtales en Hestemølle, hvormed Vandet maledes ud paa Holmen, saa synes det at ligge nærmest at antage, at det Stræde bag Admiralgaarden har været den nuværende Nikolajgade og ikke Fortunstræde, som tidligere formodet.

At den Gaard, som laa overfor Admiralgaarden og

som Admiralen 1574 afstod til Kongen, havde en meget stor Grund, der vel kan have strakt sig omtrent til Nikolaj lille Kirkestræde, synes bekræftet ved, at der 1601/02 siges, at der blev sat Døre i det lille Hus ved Højbro, som var blevet brudt af Peder Munks Gaard.

Hvad angaar den Tvivl, som er blevet fremsat om, hvorvidt den Befaling af 1596, der gaar ud paa, at Kongen vilde benytte Admiralens Bolig som Opbevaringssted for Turnérsager, virkelig er kommen til Udførelse, da maa denne Tvivl ansés for hævet, thi Rustkammeret paa Holmen nævnes 1599, og selve Admiralgaarden laa jo ifølge det foregaaende paa Holmen.

Hvad denne iøvrigt angaar, da giver Regnskaberne adskillige Oplysninger, som, da Regnskaberne vistnok udelukkende indeholder Indtægter eller Udgifter vedrørende kongelige Ejendomme, gør det tvivlsomt, om Mikkell Wibe, som formodet, har ejet Admiralgaarden 1606, thi denne nævnes i Regnskaberne baade kort før og kort efter. Desuden betegnes den Grund, som Mikkell Wibe købte, ikke som Admiralgaarden, men kun som beliggende V. for Hindsøns og Malmøs Grunde og N. for den, som Mikkell Wibe købte 1606 ud mod Dybensgade.

De Oplysninger, som findes i Regnskaberne om Admiralgaarden, viser, at den ikke synderlig blev holdt i Hævd. Der berettes saaledes:

at 2 Plidskarle 1599 har arbejdet med at opbryde Sten i Peder Munks Gaard,

at et Hus i den gamle Admiralgaard paa Bremerholm blev nedbrudt 1601/02 og derpaa henført til Staldgaarden, og ligeledes, at den lille Stald blev nedbrudt, som var opført i Peder Munks forrige Residens og Admiralgaard;

at der 1619/20 er udført Snedkerarbejde i den gamle Admiralgaard, som er forordnet til en Del smaa Boder

eller Vaaninger, og samtidig, at der er gjort Skillerum og forbedret i det gamle Admiralhus, samt at 25000 Mursten er nedbrudt af en Vindeltrappe og en stor Skorsten i den gamle Admiralgaard mellem de nye Vaaninger.

Dette stemmer med, at der 1616/17 siges, at den gamle Gaard mellem de nye Boder i den gamle Have er bleven forbedret med Sten.

Admiralgaarden synes saaledes efterhaanden at være bleven optagen i de nye Boder, som vil blive nærmere omtalte i det følgende, og dette bekræftes ved, at der i Grundtaksten 1661 nævnes flere Huse i Admiralgaarden.

At Peder Munk i øvrigt ogsaa har haft et Hus i Kongens Have, ses af, at et saadant nævnes 1602/03, og at han maa have beholdt Ejendomsret til nogle af Vaaningerne paa Admiralgaardens Grund, synes at fremgaa af, at der 1630/31 berettes, at en Skipper havde købt 4 af de Vaaninger, som havde tilhørt den forrige Rigsraad Peder Munk til Estvadgaard¹⁾, og som mod V. stødte op til Kongens Vaaning, som var Holmens Kapellans Residens. Kapellanboligen synes endnu den Gang at have været i Admiralgade.

Omtalen 1574 af den lille Holm, der laa i Dybet i nuværende Admiralgade lidt S. for det nv. Hjørne af nuværende Admiralgade og Dybensgade, synes, som alt tidligere fremsat, at antyde, at Opfyldningen af Dybet da endnu ikke var naaet herhen. At Opfyldningen endnu længe derefter ikke har været fuldført, synes at fremgaa af, at der 1602/03 er betalt Savskærere for Gullandsborde, de havde skaaret paa »Dyben«, og at der 1603/04 siges, at Tømmermænd har bukket Pæle og slaaet Bolværk ved Mikkell Nebs, hvor der blev gjort Forandring ved Havnen.

¹⁾ Peder Munk var død 31. Marts 1623.

Kongens Skipper Mikkil Neb ejede alt fra 1598 en Del af en Grund paa den n. Side af den nuværende Dybensgade, tæt ved Hjørnet af Admiralgade, og det synes saaledes, at endnu noget ind i det 17. Aarhundrede var Dybet ikke helt opfyldt mod V. Der var vel Bebyggelse paa den n. Side af Dybensgade, men næppe paa den s.

Dette stemmer ogsaa med, at paa Planen i »Hist. Medd. om København« II, 562 synes Dybensgade ubebygget paa den s. Side mellem nuværende Admiralgade og Nikolajgade, endvidere paa begge Sider, baade mellem Nikolajgade og Holmensgade og videre mod Ø.

Dybet findes endnu nævnt noget senere, men paa en saadan Maade, at man ikke derved faar nogen videre Oplysning. Der siges nemlig 1621/22, at 18 Tylter Deller blev skaarne paa Dybet, langs igennem, og at en Savskærer har skaaret »10 Tylter Deller langs igennem Dybet«, og 1635/36 nævnte Blyrør sænkede i Dybet.

Selvfølgelig forekommer ogsaa Udtrykket »Dybet« enkelte Gange i Regnskaberne, uden at det kan misforstaaes, at Udtrykket ikke betegner den her omhandlede fordums Havarm, men kun et dybt Strøg i Havet, saaledes f. Eks. naar der 1644/45 i Anledning af Opførelsen af en Skanse tales om 5 Stenkister, som skulde sænkes i Dybet ud for Kastrup Knæ paa Amager.

Formodningen om, at der paa den Tid fandtes en Bro, hvor nu Holmens Bro er, synes bekræftet i Regnskaberne.

Der siges nemlig 1609/10, at Martin v. Cøln og Spangenbergerne skulde opsætte et Fundament under den nye Havn, som strækker sig ud af Strømmen indtil Broen, som gaar over til Holmen, 5 Alen høj med Kampsten (paa den Side til Bremerholm her for Københavns Slot), og 1611/12 nævnes Broen, som gaar mellem Slottet og Holmen.

1618/19 tales der om et Plankeværk mellem den

nye Bro og Toldboden, som da laa paa Slotsholmen, omtrent ud for nuværende Boldhusgade.

1622/23 udførtes der Arbejde paa Holmens Bro, hvilket Udtryk da synes at gælde, hvad der ellers kaldtes den nye Bro.

At den almindeligere kaldtes den nye Bro synes at antyde, at der paa den Tid er sket en Ombygning eller Forandring af en ældre, for hvilken der synes at have været en vis Rimelighed, idet en saadan Bro vilde danne det naturlige Forbindelsesled mellem Slottet og den kongelige Have paa Bremerholm, og paa Prospektet af København paa Søsiden i Brauns Theatrum urbium ses ogsaa en Bro, der nok kunde forestille den nævnte.

Atter 1633/34 befaledes der bygget en Bro mellem Slotspladsen og Holmen, og denne skulde kaldes Nybro, og der tales 1633/34 om en »forloren« (interimistisk) Bro over Havnen mellem Slotspladsen og Mønten, som da var flyttet fra Gammelmønt til hen i Nærheden af nuværende Holmens Kirke. Broen skulde være en dobbelt Vindebro. Den nævnes derefter flere Gange i Regnskaberne. 1634/35 nævnes saaledes 200 Favne Bro paa begge Sider af den nye Bro og i en Rende fra samme Bro til Holmens Port, der som bekendt laa over for den nuværende Nikolajgade, og 1635/36 nævnes Arbejde paa Holmens Bro og den nye Vindebro mellem Slotspladsen og de nye Boder.

Hvad nu disse angaar, da synes det, som om den næste Indskrænkning af Haven efter Bebyggelsen i Dybengade har været, at Delhaven, hvori der modtoges Tømmer til Skibsbyggeriet paa Bremerholm, er bleven anlagt eller flyttet mod N. nærmest op til det Strøg, de nye Boder kom til at indtage, thi disse omtales 1617/18 som de nye Vaaninger eller Boder i Dellehaven.

En Antydning til en Begyndelse paa dem synes at forekomme allerede 1608/09; thi der tales da om Baads-

mændenes og Tømmermændenes Boder paa Bremerholm. Den egentlige Begyndelse paa Boderne synes der dog først at være Tale om 1614/15, da der befalede, at 50 Boder skulde opsættes i den gamle Have ved den store Smedje (nu Holmens Kirke), 225 Bindinger, 4 Alen fra Fodstykket til de nederste Bjælker og $3\frac{3}{4}$ fra disse til den øverste. Det var altsaa Vaaninger med 2 Etager, der blev opførte.

Der nævnes derefter 1615/16 198 Favne Stenbro, lagte ud imod Volden i den gamle Have ved den store Smedje, hvor de nye Boder skal opføres.

1617/18 nævnes først 21 og senere 31 Boder, som værende under Opførelse i Delhaven, og Lerklikkere arbejdede da i dem, dels paa Tavlerne i Murværket, dels paa Gulvene under Stuerne. Der blev endvidere samme Aar lagt 500 Favne Bro i Delhaven. Lerklikkerne arbejdede ogsaa i de nye Vaaninger 1620/21, og det næste Aar paatog en Tømrer sig yderligere at opsætte en Del Vaaninger ved de andre af Kongens. 1622/23 synes dette Arbejde at være blevet udført, efter at det nødvendige Træ var blevet hugget i Norge, med Fortsættelse 1623/24.

Paa dette Tidspunkt maa det antages, at Boderne i alt væsentligt har været færdige. Dog synes det, at der yderligere i 1644/45 er blevet opført 20 Vaaninger og endnu i 1648 én.

De anførte Tal paa Vaaninger synes at stemme ret godt med, at der i 1654, altsaa faa Aar efter Kongens Død, fandtes i alt 130 Vaaninger, nemlig 24 i Delfinstræde, 48 i Laksestræde, 40 i Hummergade og 18 i Størregade (Holmens Kanal).

Det hele nye Kvarter fra Vingaardstræde over Dybet til den nuværende Holmens Kanal havde da saaledes faaet det Udseende, det derefter længe beholdt.

Nogle Gadenavne i dette Strøg forekommer alt paa

Christian IV.s Tid. Som en Forlængelse af en tidligere Gadestrækning fra Vingaardstræde nævnes Ulkegade (nu Holmensgade) 1623. 1619/20 nævnes derhos Skippergade i Anledning af, at der da er lagt 67 Favne Bro i den i de nye Vaaninger, 136 Favne Bro fra Skvaldergaarden til Skippergaden og 90 Favne Bro i Delhaven fra Ivar Poulsøns Boder og til Skippergaden. Der nævnes ogsaa Højbaadsmandstræde, om hvilken dog den eneste Oplysning er, at der 1620/21 er lagt 166 (?) Favne Bro i den.

Disse Gadenavne er senere forsvundne, men det er dog maaske muligt at udfinde, hvilke de har gældt.

Den bedste Vejledning til Bestemmelse af, hvor Skippergade har været, synes at være, at der 1651 overlodes Kongens Kammersekretær Theodor Lente en Byggeplads ved Holmens Kanal, ved Kanalen 30 Alen bred og paa den anden Side mod Skippergade af V. i Ø. ligeledes 30 Alen, og med Længde paa begge Sider af S. i N. $74\frac{1}{2}$ Alen.

Nu er Afstanden fra Husrækken ved Holmens Kanal til Husrækken i Hummergade ca. 42 Alen, Hummergades Brede er 14 Alen, og Afstanden fra Husrækken i Hummergade til Husrækken i Laksegade ca. 46 Alen.

Det synes altsaa, at Lentes Grund maa have gaaet over Hummergade og henimod Laksegade. Ved Angivelsen af Maalene siges ikke, at Grundens Bagside laa i Skippergade, men kun at den strakte sig mod denne, og der synes derfor at være en vis Sandsynlighed for, at Skippergade var et tidligere Navn paa Laksegade, der som nævnt ovenfor første Gang forekommer i Formen Laksestræde 1654, og Ombytningen af Navnet vilde da være foregaaet mellem 1651 og 1654. Maaske er Ombytningen foregaaet, da man anbragte Gadenavnene paa Gadernes Hjørner, saaledes som de fandtes 1654.

Samtidig har man vist ogsaa villet give den senere Dybensgade Navnet Delfinstræde, hvilket oftere forekommer paa den Tid. Det findes endnu ikke i Mandtallet 1645. Derimod forekommer baade Navnene Delfinstræde og Dybensgade 1659, og det sidste har beholdt Overtaget.

Vil man prøve, hvorvidt det ovenfor fremsatte stemmer med, at der er lagt 136 Favne Bro mellem Skvaldergaarden, hvis Beliggenhed er vel bekendt, om dens Navn ellers kun er ført tilbage til 1645, og Skippergade, da stemmer denne Oplysning ogsaa nogenlunde med det ovenfor anførte, naar der gaas ud fra, at der med Udtrykket 1 Favn Bro maa forstaas 1 Kvadratfavn.

Der er nemlig nu fra Husrækken i Vingaardstræde til den nærmeste Husrække i Dybensgade ca. 77 Alen, Dybensgades Bredde er ca. 14 Alen, og fra Husrækken i denne Gade til Husrækken i Laksegade ca. 45 Alen, i alt altsaa 136 Alen eller ca. 45 Favne. Dette vilde altsaa passe, naar Nikolajgade eller den Gade, hvori der blev lagt Bro, havde været ca. 9 Alen bred.

Opgivelsen angaaende Brolægningen fra Ivar Poulsøns Gang, der gik ind i Husrækken i Vingaardstræde, kan næppe benyttes; thi det vides jo ikke, hvor og hvor langt den gik ind. Regnes ligesom før med Afstanden fra Vingaardstræde til Laksegade, kommer der ud en Gadebredde af ca. 6 Alen; men ved Udtrykket fra Ivar Poulsøns Gang er det jo ikke givet, at der kan regnes med den hele Afstand fra Vingaardstræde til Laksegade.

Om Gadernes Bredde i den Tid haves i øvrigt jo kun den Oplysning, at de var saa snevre, at en Karosse knap kunde komme igennem dem.

Hvis Skippergade er bleven til Laksegade, synes det antageligt, da Dybet stadig synes at have beholdt sit Navn, at Højbaadsmandsstræde er bleven til Hummergade.

Dog maa bemærkes, at der bliver en Vanskelighed tilbage, naar man antager, at Skippergade var Laksegade. Denne Vanskelighed er, hvorledes man skal forklare, at der i Grundtaksten 1661 nævnes et Kirken tilhørende Hus i Kongensgade med Agterhus i Skippergade. Dette passer ikke, hvor som helst man end tænker sig, at Skippergade var beliggende. Der maa i Angivelsen være en eller anden Urigtighed eller Misforstaaelse. Allermindst passer det, hvis man tænkte paa, at Husrækken overfor Holmens Kirke skulde være kaldt Skipperstræde.

I øvrigt er der foretaget en ikke ringe Del Brolægning i den Tid i Strøget om de nye Boder. Der er saaledes 1619/20 lagt 110 Favne Bro fra Holmens Port (over for Nikolajgade) til den nye Kirke (Holmens Kirke) og 154 fra den samme Port til Hjørnet af Kirken. Endvidere er der 1620/21 lagt 790 Favne Bro mellem Boldhuset og de nye Vaaninger samt i den lange Gade fra Staks v. Thymens Gaard (i Vingaardstræde¹⁾), til Enden af den gamle Admiralgaard, saa og i en Tværgade her for Holmen og ved den nye Bro og Holmens Kirke. 1629/30 nævnes 479 Favne Bro lagte inden og uden for Holmens Port.

1618/19 nævnes, at Render blev lagte ind i de nye Boder i Delhaven. Vandet, som Renderne skulde føre, formenes da at være kommet fra en Vandkunst, som alt tidligere var anlagt paa Rosenborg. 1630 forbedredes Vandanlægget ved, at Vand tilførtes ved det saakaldte Østerkompagni²⁾. Dog synes atter en Forandring at være gjort senere, idet der 1639/40 tales om Render, som kom over Graven fra Østerport og løb til Holmen.

1618/19 kørtes Tørv til Opfyldning af Jordsmonnet i de nye Vaaninger i den gamle Have.

¹⁾ Jvf. Med. om Kbh. IV, 93.

²⁾ Jvf. Med. om Kbh. IV, 95.

Som Følge af disses Opførelse maa Delhaven være bleven flyttet tilbage mod S., vel nærmest til dèr, hvor Gammelholms Grænse mod den nuværende Holmens Kanal siden har været, og Kongens Have bleven videre indskrænket i Forhold hertil, muligt til blot at være en Kaalhave. Efter at der alt 1609/10 er omtalt et Plankeværk omkring »Kaalhaven« paa Bremerholm, nævnes nemlig 1613/14, altsaa kort før der begyndtes paa Anlægget af de nye Vaaninger, Opførelsen af et Plankeværk mellem »Kaalhaven« og Graven paa Bremerholm, det vil sige en Grav, som man alt 1609/10 havde begyndt at uddybe bag den store Smedje, der senere blev Holmens Kirke, og som synes endnu 1856 at have bestaaet som en Fortsættelse af Vandet i Holmens Kanal ud imod Havneløbet bag ved Holmens Kirkegaard, omtrent hvor nu Begyndelsen til Havnegade er¹⁾.

I Kongens Have fandtes baade en Ride- eller Rendebane og et Boldhus.

Den første synes der stadig at være holdt Hævd over; thi der nævnes 1623/24, at en Drejer har leveret 2 store Piller, 2 store Ringe, 2 Pander og 2 Tridser til Rendebanen her for Slottet, og den findes endnu omtalt 1634 ligesom ogsaa Kaalhaven.

Hvad Boldhuset angaar, da nævnes vel af og til et Boldhus i Regnskaberne; men der siges ikke Boldhuset i Haven eller paa Bremerholm, men kun Boldhuset, Kongens Boldhus eller Boldhuset her for Slottet, og Oplysningerne om dette gælder derfor formentlig snarest det Boldhus, der laa i Admiralgade og som var til endnu 1661 og maaske endog 1668.

Selve Haven, der sandsynligvis har været inddelt i firkantede Partier, har haft disse omfattede med Trem-

¹⁾ Se Kortene i Degenkolv, Gammelholm i ældre Tid, Kbhv. 1895.

meværk, ligesom det blev Tilfældet med Haven ved Rosenborg; thi der nævnes 1607/08 Tømmermænd, som gjorde »Recker« (Tremmeværk) om Urtebedene i Kongens Have her for Slottet. Haven er bleven fredet meget i Christian IV.s første Tid; thi 1601/02 købte Gartneren i den Lavendler til den, og 1602/03 købtes unge Træer til Abildhaven.

Den Mand, der var Gartner i Haven, synes at være bleven brugt ogsaa som Destillerer, førend der kom en saadan i Rosenborg Have. Der købtes nemlig 1603/04 173 Pund Jordbær, der leveredes Slottets Gartner til at brænde Vand af til Dronningen.

Det sidste, der erfares om Haven paa Bremerholm, synes at være, at Kongen 1644 skødede til Vibeke Kruse sin Lyst- og Køkkenhave mellem Sejlhuset og Reberbanen paa den ene Side og Johan v. Deldens og Kønne Jochum Grabows Haver, som alt tidligere var blevne frasolgte, paa den anden Side — vistnok en Del af nuværende Charlottenborgs Grund. Ogsaa i denne Have omtales, at der fandtes Tremmeværker.

Muligt var det Morbærtræ, der endnu til 1863 stod i Værftchefens Have paa Gammelholm, og som ansaas for det ældste i Danmark¹⁾, den sidste Levning af den fordums kongelige Have.

II. Rosenborg Have.

Længe førend den kongelige Have paa Bremerholm blev nedlagt, havde Christian IV valgt sig en anden

¹⁾ Degenkolv l. c. 19. — Værftschefens Have var, hvor der nu er Bygninger, ca. 112 Alen N. Ø. for Hjørnet af Havnegade og Holmens Kanal.

Plads til en Lysthave, den, som nu er Rosenborg Have. Inden Navnet Rosenborg fremkom, skelnedes der mellem Haven paa Bremerholm og den sidstnævnte ved, at den ældre Have i Reglen findes kaldt Kongens Lysthave ved Slottet og lignende, og den nye Kongens Have her for København eller for Byen.

Det Areal, som Christian IV indtog til, hvad der senere blev Rosenborg Have, var som bekendt meget større end det, som nu udgør Haven, idet baade Garderkasernens og Eksercerpladsens Grund hørte til den og den paa den anden Side strakte sig ud over den nuværende Kronprinsessegade helt hen til det bageste af Grundene i, hvad der nu er Adelgade. Kongen betalte 300 Rdlr. aarlig i Jordskyld af Haverne til Københavns Magistrat.

Som den i Bering Liisbergs »Rosenborg« afbildede Plan fra Aar 1649 angiver, var Haven som sædvanlig i hin Tid inddelt i Kvadrater og Partier, der nærmede sig denne Figur, af hvilke nogle indeholdt Blomster, andre Frugttræer og atter en Del andre Køkkenurter og Krydder- eller medicinske Urter.

Der fandtes kun 1 Allé, den nuværende Kavalergang, der gennemskærer Haven fra S. V. til N. Ø. og for hvis Ende Herkulespavillonen, den Gang kaldt det blaa Lysthus, findes.

Haven og særlig dens Lysthuse, hvoraf der fandtes mindst 3 større, murede, og en Mængde mindre, og dens Billedhuggerarbejder findes beskrevne i den ovennævnte Forfatters Bog, og der er derfor kun enkelte mindre Ting at tilføje.

Som en saadan kan nævnes, at Kongen 1611/12 hos en Stenhugger paa Amager lod forfærdige 50 Stenkugler. Disse har formodentlig været anvendte til Prydelse paa Portaler og Mure som de ofte omtalte Marmorkugler fra en senere Tid.

Den Indhegning om de enkelte Partier, som Forfatteren omtaler, og som bestod i »Recker« eller Tremmeværker, Stakitter, der var malede røde og hvide, maa være bleven paabegyndt straks efter Købet af de 40 eller 41 Lysthaver, som tidligere tilhørte Borgere i København eller samtidig med det første Anlæg af Haven; thi allerede 1607/08 nævnes Tømmermænd, som indforskrives til Arbejde i Lysthaven, som den kaldtes, og Tømmermænd, som gjorde Recker om Urtebedene i samme. Senere findes stadig i Regnskaberne omtalt Arbejder paa disse, Fornyelser eller Maling, saaledes 1619/20, da Maleren Søffren Madsen betaltes for at have malet 564 Tavler og Recker foruden 4 Porte.

Af og til, især ved festlige Lejligheder, synes dette Tremmeværk at være fornyet, og der nævnes da betydelige Mængder af Tømmer, der er benyttede hertil. 1631/32 blev saaledes 8400 Alen Tømmer savskaarne til Rækværker, og 1634/35 i alt 6120 Alen. 1634/35 nævnes, at der blev forfærdiget 200 Opgange, 7 Alen lange og 3 Lægter høje, og senere atter 132 i Rækværkerne. Sandsynligvis maa der herved forstaas lave Trapper, der førte fra Gangene op til de indhegnede Partier eller omvendt.

Samme Aar nævnes, at der blev lagt 2350 Alen Fliser i Gangene.

1607/08 nævnes ogsaa Anskaffelsen af 3 Tromler (Trumblen).

En smuk Pynt for Gangene var derhos de Buer over dem, som stundom nævnes, og omkring hvilke Slyngplanter vist har draget sig, som vi den Dag i Dag f. Eks. ser det i Landbohøjskolens og i Raadhusets Haver her ved København. Der nævnes 1626 Rundbuer opsatte i Gangene, 1627 114 store Buer med Rækværk samt 193 smaa og 1628/29 41 Buer opsatte i »Errehortet«, et Navn, der sansynligt er en Fordrejelse af Irre-

garten, og betegner den Del af Haven, som ogsaa paa Grund af sine vildsomme Veje findes kaldt Labyrinten og 1610/11 Trøjborg, og i hvis Midte det ottekantede Lysthus stod.

1635/36 omtales 1424 Alen runde Buerækker og 1636/37 10 Rundbuer over Gangene i den lille Have, ved hvilket sidste Udtryk der formentlig maa forstaas det lille Haveanlæg, der nærmest omgav selve Slottet. 1647 nævnes 26 runde Buer i de »gewelbte« Gange.

Allerede i Rentemesterregnskabet 1606/07 findes, at der er betalt for Æble-, Pære-, Valnød-, Kvæde- og Figentræer, samt Vinranker til Haven. Lignende Indkøb forekommer derpaa af og til, saaledes 1607/08 Lavendler, 1608/09 1250 unge Frugttræer og Lavendler fra Stralsund, 1617/18 Rosmarintræer, 1619/20 Blomster, 1622/23 200 vilde Oliventræer fra Holland og 1627 Timian. 1639/40 og følgende Aar besørgede endog Lægen Otto Sperling, der 1639 var bleven udnævnt til Botanikus med Forpligtelse til at have Indseende med Lysthaven, et stort Indkøb af Løg og Frø fra Spanien og Italien.

Omtrent aarlig findes købt Urtefrø, 1626 fra Bremen. Kongens Sans for Blomsterdyrkning giver sig ogsaa til Kende ved, at der 1611/12 blev købt 240 uglaserede Lerpotter til Kongens dobbelte Nelliker.

At der er foregaaet Salg fra Haven, ses af, at der 1628/29 og 1634/35 er blevet solgt Urter og Lavendler fra den; men paa den anden Side kan Udbyttet af Frugtavlen ikke altid have været tilstrækkeligt til Hofholdningen; thi 1626/27 købte Urtegaardsmanden 19 Tdr. Æbler og 10 (?) Tdr. Pærer og 1636/37 købtes 19 Tdr. Æbler og 4 Tdr. Pærer fra Wismar til Brug for Kongen og Fru Vibeke, som der udtrykkelig siges.

Et særegent Forhold, der ikke kan nærmere udredes, maa have gjort sig gældende med Hensyn til nogle af Frugttræerne; thi 1615/16 er der betalt 30 Rdlr. som

Godtgørelse for 16 store Æble- og Valnødtræer, der før stod i Søffren Søffrensens Have¹⁾.

En Gartner Sebastian Lochmann blev allerede ansat den 10. April 1606, men Gartneren maa ikke have opfyldt sit Hverv tilfredsstillende, thi han blev afskediget allerede den 2. Oktbr. s. A. og en anden ansat i hans Sted.

Foruden af Gartneren eller Urtegaardsmanden Hans Kønning udførtes Arbejdet i Haven 1611/12 af 2 Undergartnere, 2 andre (Hjælpere) og 3 Urtegaardssvende, senere hen, 1629/30, af 2 saadanne tillige med 2 Dreng. Desuden anvendtes omtrent fra 1626/27 Plidskarle og Kvinder til at grave og luge i Haven.

En Indskrænkning synes imidlertid at have fundet Sted 1625, da Kongen var dragen til Tyskland i Krigen, og Prinsen var Statholder. Der bestemtes da, at der foruden Gartneren kun skulde være 1 Svend i Urtehaven og 1 Svend i Køkkenhaven. Samtidig befaledes, at Lugning i Køkkenhaven skulde udføres ved Hjælp af Holmens Folk og den Vogn, Tilsynsmanden Knud Hansen havde haft, skulde afskaffes.

Dette blev dog ikke lang Tid bestaaende, thi i Aarrækker derefter betaltes atter stadig Plidskarle og Kvinder for at luge i Haven.

Folkeholdet forøgedes jævnt. Fra 1629/30 var der en særlig Urtegaardsmand i Køkkenhaven, og 1640/41 fandtes der uden for Køkkenhaven foruden Urtegaardsmanden 6 Urtegaardssvende, dog tilsidst kun 4, og i Køkkenhaven 1 Urtegaardsmand med 1 Svend og 1 Dreng, senere 2 Svende. 1644/45 betaltes en Privatmand for 2 Gange at pløje i Haven.

¹⁾ Maa være den Søren Lademager, som nævnes ved Salget af Haverne. Han var Kæmner og havde en Gaard paa Amagertorv. Den Have, han solgte med 2 Boder og endnu 1 Bygning, maa antages at have ligget i den s. ø. Del af Lysthaven.

Idet Kongens Hensigt med det hele Anlæg ikke blot var, at det skulde tjene til Fornøjelse, men ogsaa være til Nytte, begyndtes der straks efter Købet af Grunden, samtidig med Anlægget af Haven og dennes Omgivelse med en Grav og et Plankeværk samt Opførelse af Lysthuse og Brønde eller Vandspring, paa Bygningen af en Ladegaard med tilhørende Kostald.

Til Ladegaarden henlagdes 1612/13 Korntienden af Ganløse Sogn og 1617/18 ogsaa af Ballerup Sogne. Hvad Tienden indbragte, blev tærsket dør og Kornet derpaa ført til Københavns Slot. Ved Kostalden dreves der Mejeri, og der fandtes derfor paa Stedet 1 Mælkedeje og 1 Pige i Mælkestuen, derhos paa Ladegaarden 1 Vogndriver og Arbejdskarl.

Der leveredes derhos jævnlig Byg og Havre til Høns, Gæs og Svaner, som holdtes der i Haven. Senere nævnes ogsaa, at der holdtes Svin og lejlighedsvis Kapuner, der havdes i Forraad, naar de skulde spises.

Ladegaarden synes at være blevet nedlagt omtrent da den store nye Ladegaard (nu den forrige Ladegaard ved Aaboulevarden) afløste flere af Kongens ældre Ladegaarde eller omtrent 1621, Koholdet befaledes ophørt 1623, og Fodret til det henført til den nye Ladegaard. Kreaturholdet ophørte dog ikke dermed ganske, thi der nævnes 1625/26 Behandling af 12 engelske Lam, som fandtes i Lysthaven, og 1626/27 et Plankeværk om en Fold, som Faarene blev drevne ind i.

Samtidig med Ladegaarden blev der bygget et Fuglehus inde i Haven.

1607/08 byggedes et Hus til Havemanden. Det laa inde i Haven S. Ø. for Slottet.

1609/10 forøgedes Anlægget med en stor Del Bygninger. Der byggedes saaledes en Stald uden for Havens Grænse, men tæt opad denne, N. V. for Rosenborg. Det var mest Rideheste, som fandtes i den; dog nævnes

undertiden ogsaa Rustvognheste. Stundom var der kun faa Heste; men 1627 udvidedes Stalden, eller der byggedes en ny til ikke færre end 43 Heste. Ogsaa Prinsen, Kongens Søn Christian, ses at have haft baade Heste og Hunde dør.

Samtidig byggedes et Vaskerhus, der ligeledes laa uden for Haven ved dens Grænse, N. for Stalden, og der indrettedes et Bryggeri ved Havemandens Bolig.

Tillige byggedes et Hus til en Apoteker og et til en Destillerer. Det første laa S. V. for Slottet ved Havens Grænse, tæt ved den daværende Slotsgrav. Destillerhuset, der laa i Nærheden af det i det følgende omtalte Fiskerhus, fik senere Navn af Laboratorium. Det forefandtes endnu under Frederik III.

1610/11 nævnes, at der blev opført en Beriderstald i Haven, 1618/19 et Porthus, som dog kort efter blev afbrudt og atter opført det følgende Aar¹⁾, 1621/22 en Kunstmølle, der mulig har staaet i Forbindelse med den samtidig nævnte Vandkunst, der laa N. Ø. for Rosenborg, ikke langt fra Vaskerhuset²⁾, og endvidere et Fiskerhus, der angives at have været 10 Bindinger langt og at have været anbragt ved en Hvælving, der var muret i Graven tæt ved Destillerhuset, derhos 1623/24 et Vagthus og 1626 et Vognhus.

Stundom nævnes ogsaa, at der var et Konditori i Haven.

Der var ogsaa en Fiskepark (i Havens Nordgrænse); men enten er den snart bleven flyttet, eller en anden maa have vist sig ønskelig; thi allerede 1622/23 nævnes en Fiskepark, der skulde anlægges i Dyrehaven

¹⁾ I Christian IV.s senere Aar nævnes foruden den egentlige Portner ogsaa en Portner i Lønporten, gennem hvilken Kongen ofte lagde sin Vej ind i Haven.

²⁾ Der nævnes i U. R. R. 1. Maj til 1. Oktober 1648 opsat 30 Tavler Plankeværk mellem Vaskerhuset og Vandkunsten.

uden for Lysthaven ved den nye Vandkunst uden for Byen. I denne Dyrehave, der laa lige uden for Lysthaven og strakte sig omtrent fra Københavns Nørreport til det Sted, hvor nu Trianglen findes, men som blev ophævet og inddragen blandt Byens Fællesjorder noget før 1646, nævnes 1629/30 et Vejhus(?) afbrudt og igen opsat »inden for Lejers Mark«, (Lersø Mark) og 2 Vagthuse opbyggede.

Det kan ikke betvivles, at Kongen allerede ret tidlig, længe inden det store nye Hus i Haven eller Rosenborg, som det senere kaldtes, blev færdigt omtrent 1623/24¹⁾, stundom har taget Ophold i Haven, formodentlig i det blaa Lysthus; thi der nævnes 1610 en Kongens Kogerske i Lysthaven, Marie Ludhans, og fra 1618/19 nævnes en Køkkenskriver i Lysthaven, Lavrids Hansen, som dog synes brugt til adskilligt uden for hans egentlige Hverv, saasom til at købe Spiger og Søm i Sverrig.

1612/13 tales om Kongens Sengekammer i Haven, og der holdtes ogsaa af og til Fester i den, saaledes foruden Tilsynsmanden Markus Wiblitz' i det følgende omtalte Bryllup 1612 eller 1613, det store Gilde den 22. Juli 1615 og flere andre i 1616 og 1621, som Sivert Grubbe omtaler i sin Dagbog.

Der haves dog ogsaa et Vidnesbyrd om, at det i det mindste stundom kunde gaa ret tarveligt til under Kongens Ophold i Haven; thi 1617/18 findes nævnt Betaling til en Plidskarl, som havde hentet i Byen, hvad der behøvedes til Spisning for Kongen, naar han og Kirstine Munk var i Haven.

Som et andet Eksempel paa Tarvelighed kan an-

¹⁾ Navnet Rosenborg synes 1. Gang at forekomme i et Brev fra Christian IV af 5. Marts 1624, men forekommer ikke i R. R. fra 1626/27.

føres, at der 1616/17 købtes røde Trækander til Brug i Lysthaven for Kongens Edelknaber og Lakajer, samt til Enkedronning Sofies Folk og til Edelknaberne hos de unge Herrer fra Braunschweig.

Senere synes der jævnlgt at være ført en større Hofholdning dør, og det er ret betydelige Mængder af Proviant, mest Lam og Høns, der leveredes Tilsynsmanden i Haven, naar Kongen og Fru Kirstine opholdt sig i den, saaledes 21. til 26. Juli 1621. Der blev da ogsaa købt Brød. Tilsvarende ses at have været Tilfældet, naar Prinsen opholdt sig i Haven.

Flere og flere Tegn fremtræder efterhaanden, der hentyder paa længere Ophold af forskellige af de Kongen nærstaaende Personer.

I Oktober 1617 skulde Hofpræsten første Gang prædike paa Slottet.

1629/30 købtes 5 store og 3 smaa Kamme af Elfenben, der blev leverede i Haven, og 11 Knive og 1 Gaffel med Hefter, indlagte med Sølv, der skulde bruges ved Kongens Taffel og ligeledes blev leverede i Haven.

1630/31 blev der antvordet den daværende Køkken-skriver i Haven Penge, som han skulde udgive til Grev Valdemars Udspisnings Fornødenhed, ligesom ogsaa til de andre kongelige Børns og til selve Kongens.

1632/33 malede Maleren Willum v. Hornboldt 1 Seng paa Rosenborg. og Kokken Melchior Wulfframs Kone betalles for at have kogt i 3 Uger for Vibeke Kruse paa Rosenborg. 1636/37 fik den daværende Køkken-skriver Penge til Fru Vibekes Bispising, idet hun 1636 skulde opholde sig paa Rosenborg under Kongens Fraværelse, og der købtes Stivelse til de unge Frøkner, og 1639/40 betalles atter en Kogerske for en Tid lang at have arbejdet paa Rosenborg.

1633/34 blev der, maaske til Dels til en Fest i Anledning af Prinsens Bryllup, leveret til Spisning i Rosen-

borg Have 109 Lam, 207 Gæs, 251 Par Høns, 4 Tdr. 5 Skp. Byg., 1½ Tdr. 1 Fjd. Smør og ½ Td. Peberrod. Lignende Mængder nævnes ogsaa i de følgende Aar, dog undertiden noget mindre.

1643 vilde Kongen opholde sig meget paa Rosenborg, og 1644 opholdt Prinsen sig dør for at gennemgaa en Kur.

At der stundom toges Ophold om Vinteren paa Rosenborg, dog næppe længe ad Gangen, maa formodes af, at der undertiden nævnes Indkøb af Brænde til Slottet, saaledes 1634/35 68 Favne, ganske vist kun en ringe Mængde imod, hvad der ellers opbrugtes paa de kongelige Slotte. 1647/48 købtes for 160 enk. Dlr., hvad der synes at have svaret til omtrent lidt over 100 Favne.

Med Hensyn til den Orden, der holdtes i Haven, haves Oplysning af den Kontrakt, som sluttedes 1639 med Tilsynsmanden Johan Funch, som da blev antagen. Ifølge denne var det forbudt fremmede at færdes i Haven, hverken Tilsynsmanden, Apotekeren, Destillereren eller Urtegaardsmanden maatte holde Selskab i deres Boliger i Haven eller herberge nogen dør, og Tilsynsmanden skulde føre Regnskabet angaaende Salg fra Haven.

Med Hensyn til Kunstværkerne i Haven, der er omstændeligt beskrevne af Bering Liisberg, skal her kun bemærkes, at den Billedhugger (Poserer), der har fremstillet den endnu i Haven værende, bekendte Gruppe med Hesten og Løven, vel, som anført af Bering Liisberg, findes kaldt Peter Husum; men nogle Steder i Regnskaberne synes hans Navn skrevet Peter Husen, og der findes endnu i Danmark en Familie med dette Efternavn, og i hvilken Fornavnet Peter vides at have været anvendt i flere Slægtled. Han nævnes 1619/20 som død.

Der var i Christian IV.s Tid flere Personer, som i adskillige Aar var knyttede til Haven, og som erhver-

vede sig Kongens særegne Gunst, og der kan derfor maaske være Anledning til at omtale dem her lidt nærmere.

Som den første af disse kan nævnes David König, eller Kønning, der vel omtrent fra 1631 var Urtegaardsmand i den egentlige Lysthave, medens dog en Mand af samme Efternavn, muligt hans Fader, allerede 1602 tilskikkedes til Urtegaardsmand ved Kongens Haver. Vel indtog han ikke nogen meget fremragende Stilling; men han maa alligevel have staaet de kongelige ret nær, thi David König fik paa en Vinhandlers Vegne Penge for 53 Potter Rhinskvind, som Kongens Søn med Karen Andersdatter, Hans Ulrik Gyldenløve, havde ladet afhente hos ham fra 19. Juli til 4. Aug. 1639.

Han modtog ogsaa flere Begunstigelser, thi allerede 1632 solgte Kongen ham for 500 Rdlr. en Grund uden for Nørreport, som Tilsynsmanden i Haven Markus Wiblitz tidligere havde beboet. 1639 fik han en lignende Grund i Nærheden af Lysthaven, dernæst atter 1646 og 1647 Grunde i den fordums Dyrehave, mod hvilket Borgerne i København dog gjorde Indsigelse. Noget kan det vel have bidraget til den Gunst, han stod i, at hans Kæreste var Vibeke Kruses Søsterdatter.

Hans Vederlag synes fra først af at have været aarlig 70 Dlr. Cour. i Løn og til Husleje, samt 5 Dlr. Cour. maanedlig som Kostpenge, endelig ogsaa 1645/46 5 Dlr. Cour. til Brændsel¹⁾; men 14. April 1646 sluttedes der en Akkord med ham, ifølge hvilken han aarlig skulde have det meget betydelige Vederlag af 700 Rdlr. aarlig foruden 13 Kvarterer ved Stalden til egen Drift og Brugsret til det derliggende Laboratorium, imod selv at holde de Folk, der behøvedes til Pasning af Haven.

¹⁾ Medens en Rdlr. efter 1620 svarede til 96 Sk., svarede en Courantdaler til 80, og en enkende Daler steg efterhaanden fra 96 til 102 og 104 Sk.

Dennes Tilsynsmand, Urtegaardsmanden i Køkkenhaven, de 2 Portnere og 1 Vognmand var ham uvedkommende. Han arbejdede saa under disse Vilkaar til Foraaet 1649, da han vistnok er død, og Casper Ubelacher (Ebelacher) traadte i hans Sted, men paa langt mindre gode Vilkaar.

Som Tilsynsmand i Haven omtales allerede 9. Juni 1606 Markus Wiblitz. Vel blev det ved Kontrakt af 17. Marts 1610 overdraget Bygmester Bertel Lange at føre det fagnæssige Tilsyn med Bygningen af det store nye Hus i Haven (Rosenborg); men det synes dog, at Markus Wiblitz, foruden at føre Opsynet med, hvad der vedrørte Haven i egentlig Forstand, ogsaa, om end underordnet Bertel Lange, har ført Tilsyn med Arbejderne paa Bygningen. Han maa have udført sit Hverv til Kongens Tilfredshed; thi denne gjorde 1612 eller 1613 hans Bryllup i Haven, og dette maa være blevet fejret med Nærværelse af ret mange Gæster; thi der fortæredes ved det ikke mindre end 1 Krop, $\frac{1}{2}$ Fjerding fersk Oksekød, 7 ferske Lammekroppe, 8 Gæs og 27 Par Høns.

Wiblitz vedblev at være Tilsynsmand i Haven til 1623 eller omtrent til lidt før, det store nye Hus eller Rosenborg kan anses at være blevet færdigt. Han fik da en usædvanlig Forfremmelse, idet han udnævntes til Kongens Fiskemester, en Stilling, der medens han beklædte den, gav ham Plads blandt dem, der kaldtes Herremænd, hvad der ikke var Tilfældet med de Fiskemestre, der fulgte efter ham. Han døde 18. Maj 1628. Hans Eftermand var Knud Hansen, der ogsaa synes at have været ret betroet, men dog næppe er forbleven ret længe i sin Stilling, thi han betegnes allerede 1631 som havende været i Kongens Have. Sandsynligvis er da Fuglevad Mølle og Stenhuggergaarden ved Lyngby blevne overdraget ham; men da han ikke kunde vedligeholde dem, og Naboerne klagede over ham, maatte

han 1635 afstaa Møllen til den betydelige, københavnske Handelsmand Henrik Rosenmeyer. Han synes at være død derefter. 1639 bestalledes Johan Funch som Tilsynsmand, og denne efterfulgtes atter 1645 af Esaias Andersen, for hvem ligesom ogsaa for hans Eftermænd Betegnelsen Tilsynsmand skiftede med Betegnelsen Foged. 1646 af Hans Hansen og 1647 af Hans Merkel v. Schmal kalden, der ligesom Wiblitz blev Fiskemester 1648¹⁾, og som ej heller forblev i den længere end samme Aar.

Apotekeren i Haven var i den største Del af Christian IV.s Levetid Peitter Gagelmand (ogsaa kaldt Gauchelmand). Han synes først at have været i Apoteket i Højbrostræde, og derefter at have været i Kongens Apotek paa Københavns Slot. Han fik 1615/16 Penge til en Uddannelsesrejse og lærte i London, og det er vel efter denne Rejse, at han fik Apoteket i Haven overdraget. Han beskikkedes 1619 til Hofapoteker, og hans Bestalling som saadan fornyedes 1630. Han ophørte dog atter at være Hofapoteker 1633. Han var fraværende fra Danmark ca. 1619/20, idet han da fulgte Holger Rosenkrantz paa en Gesandtskabsrejse til Sverig. Han stod paa flere Maader de kongelige nær. Han fik saaledes 1630/31 Godtgørelsespenge for, hvad Kongens Søn med Kirstine Madsdatter, Christian Ulrik Gyldenløve en Tid havde faaet hos ham, og 1641/42 for, hvad Kongens Søn med Kirstine Munk, Grev Valdemar Christian havde fortæret hos ham fra 4—7 Decbr. 1641. 1626/27 blev det overdraget ham at købe Hindbær, Blommer, Pærer, »Trasbyner« og nogle Ol Æg til Fru Kirstines Barsel²⁾. Ret ofte fik han Betaling for Konfekt, leveret til de kongelige og andre fornemme Personer, og nogle Gange ses

¹⁾ Der findes ogsaa nævnt en Forvalter ved Rosenborg Have, Peter Nielsen, som døde den 25. April 1637.

²⁾ Vistnok med Kirstine Munks Datter Christine, der blev født 15. Juli 1626, senere gift med Hannibal Sehested.

det, at udenlandske Gesandter har boet hos ham, saaledes svenske Gesandter fra 5. Sept. til 11. Okt. 1634, Hertug Frantz Henrik med Følge i 1640/41¹⁾, Hofmarskalken Hans Sigfred Lüttichau²⁾ hos Kurfyrstinden af Lichtenberg 2 Gange i 1640 og 1 Gang senere. Han har sandsynligvis haft disse Gæster i sin Bolig i Store Færgestræde, hvor han 1632 købte et 3 Fags Hus, eller i Højbrostræde, hvor han i alle Tilfælde boede 1645. Som en da allerede anset Mand, blev han 1622 indført i det danske Kompagni (nu det kgl. Skydeselskab). I øvrigt synes han at have været en ret vindskibelig, men ogsaa en temmelig paaholdende og næppe meget nøjeregende Mand. 1620 siges han at have tappet Vin og Øl, uden at have villet gøre Vagt eller deltage i anden Tyng med Borgerskabet. Han synes da at have levet i Rosenborg Kvarter, men han havde ogsaa en Bod paa Amager-torv, 1635 fik han Tilhold om at give sin Svend Betaling, 1636 truedes han endog med Blaataarn i et andet Pengeanliggende. 1634/35 ses han at have solgt engelske Varer til Kongen. Da han 1630/31 skulde aflægge Regnskab for Tiden fra Paaskedag 1618 til 29. Marts 1627, viste det sig, at Regnskabet ikke var i fuldstændig Orden. Kongen bestemte da, at naar han betalte 1000 Rdl. skulde det dermed være godkendt; men da han kunde dokumentere at have haft adskillige Udgifter paa Kongens Vegne, blev disse bragt i Afkortning, og han slap

¹⁾ Vistnok Frans Henrik af Sachsen-Lauenburg, født 1604, død 1658.

²⁾ Lüttichau var Hofmarskalk hos Enke-Hertuginde af Sachsen, Frederik II.s Datter Hedvig, gift med Kurfyrst Christian II, død 1611, selv død 27. Juni 1641. Hun beboede et Slot Lichtenberg i Sachsen. Lüttichau blev Lavbroder i det danske Kompagni 1642 og derpaa »Ober-Berg-Hauptman« i Norge, hvor han døde 1645. Han efterlod sig Slægtninge i Danmark, Han var første Gang kommen til Danmark 1633 for at afhente de til Kurfyrstindens Arvedel efter Dronning Sofie hørende Sager, som da endnu var i Christian IV.s Besiddelse.

med kun at betale 2 Rdlr. 1 Ort. Han er vistnok død omtrent 1642/43; thi hans Navn findes da ikke længer i Listen over adskillige Hoftjenere, hvor det ellers havde været, i det mindste fra 1630, og der findes optegnet, at Apotekeren Esaias Fleischer da havde faaet af ham de Urter m. v., som var i hans Beholdning.

Den mærkeligste af de Mænd, hvis Virksomhed var knyttet til Haven, var dog Kongens Kemikus, Destillerer Dr. Petrus Theodoricgk Payngk, som han selv skrev sit Navn, medens det i øvrigt ogsaa findes skrevet paa flere andre Maader, som Payde, Pay og Paick. Inden han i Juni 1609 blev antagen af Christian IV med en Besoldning af 50 Rdlr. aarlig, som senere forøgedes med, at han ogsaa fik 31 Rdlr. til Hushyre, havde han, der vistnok var født i Husum, studeret i Udlandet, vundet den medicinske Doktorgrad, været knyttet til Kejserhoffet i Prag og var af Kejser Rudolf II bleven ophøjet i Adelsstanden. Som nogle af de første Arbejder, han udførte for Christian IV, kan nævnes, at han 1610/11 brændte Vand, dels af Liliekonvaller, dels af forskellige grønne Urter, og at han 1612/13 destillerede Jordbær til Kongen. Han findes af og til at have modtaget Varer i Destillerhuset og Laboratoriet og at have leveret Kongen, Prinsen, dennes Brødre og Edelknaber Medicin. At han ogsaa har taget de kongelige Tjenere i Kur, ses af, at Hertug Ulriks Fyrbøder laa syg hos ham fra 13. Marts til 20. April 1631. Blandt den Medicin, han fremstillede til Kongen, nævnes 1639/40 en Ordinarie Expresse Composition af Slagvand, der betaltes med 47½ Rdl. og 1640/41 atter Cordial Slagvand (Middel mod Apopleksi), der betaltes med 40 enkende Daler. At hans Medikamenter ofte var meget dyre, ses ogsaa af, at der 1617/18 betaltes ham 16 Rdlr. for 2 Lod Magisterium af orientalske Perler, som han havde fremstillet og leveret Kongen. 1641/42 betaltes

ham 28 $\frac{1}{2}$ enkende Daler for et Præparat fremstillet af 2 $\frac{1}{2}$ Kvintin Ambragris, 2 $\frac{1}{2}$ Kvintin Moskus og 2 $\frac{1}{2}$ Kvintin af et andet Stof (Rabarber??).

Det bedste Indblik i hans Virksomhed faar man dog af det af ham efterladte Værk¹⁾, der ogsaa synes at antyde Kongens store Hang til at bruge Medicin og lignende, foruden den Tiltro, Kongen skænkede ham, som det synes forud for Lægerne og Apotekerne. Det indeholder et Utal af i Reglen meget vidtløftige Recepter angaaende Sygdoms- og Skønhedsmidler, Tilberedelse af sjældne Farver og af kunstige Ædelstene, samt Angivelser af de Tegn, som da brugtes af Guldmagere og Kemikere m. m.

Der findes i det bl. a. 2 Recepter, brugte af Kongen, den ene angaaende en Salve til Hænderne, som Kongen havde sendt ham fra Braunschweig 1615. Endvidere nævnes et Middel mod en Sygdom, som kaldes Apostema eller Apostamen (Svulst?), hvoraf Kongens Broder Ulrik var meget syg 1613, men reddedes. Der findes ogsaa Vidnesbyrd om, hvor meget fornemme Damer gav sig af med at fremstille Lægemidler og lignende. Der nævnes saaledes en hvid Aqua vitae, hvis Opskrift en Grevinde af Mansfeld havde skænket Christian III, og som Christian IV havde foræret Payngk 1617, et Middel mod Pest og andre Epidemier, som Kongen havde faaet af Fru Sofie Brahe²⁾ og siden foræret Payngk. Der findes ogsaa nævnt et Middel mod Podagra, som Kongen havde brugt 1616, men som ikke havde hjulpet meget, skønt Kongen havde skænket en Udlænding 250 Rosenobler og en Guldkæde for Midlet.

Som en betydelig og anset Mand blev han 1615

¹⁾ Gl. kgl. Saml. Fol. 272.

²⁾ Maa være Sophie Brahe, født 1580, død 1638, gift 1) 1604 med Rigsadmiral Peder Munk 2) 1627 med Malte Sehested.

Lavsbroder i det danske Kompagni, og han nævnes ogsaa som Deltager i det islandske Kompagni. Han besad 1633 2 Boder paa Gammeltorv og har vistnok ogsaa haft sin Bolig dør, da hans Enke boede dør 1645. Han døde 12. April 1645. Omtrent under hele sin Levetid henhørte han til de saakaldte adskillige Hoftjenere.

Ligesom Gagelmand en Tid havde 2 Apotekersvende til Hjælp, havde Payngk 2 Plidskarle, der blev aftakkede efter hans Død.

Hans Efterfølger var Niels Jensen Holst, som dog kun fik 40 Rdl, aarlig i Besoldning, men tillige 4 Dlr. Cour. maanedlig til Kostpenge, 16 Rdl. til Hushyre og 3 Rdlr. maanedlig til en Plidskarl.

Endelig kan endnu nævnes Casper Herbach der blev antagen som Hofsnedker den 19. April 1642, og som selv niende var forskreven hertil fra Lichtenberg. Hans store alsidige Dygtighed som Mekaniker bevirkede dog, at han snart blev anvendt til andet end almindeligt Snedkerarbejde. Det blev ham overdraget at forfærdige forskellige Instrumenter til Kongen, saaledes en Sekstant i 1644. 1646 gik han Kongen til Haande med Forsøg paa at udsmelte norsk Gulderts, og 1646/47 findes en Tømmermand betalt for en Stampemølle, vel en Model, som var forfærdiget i, hvad der kaldes Mester Casper Herbachs Kunstkammer paa Rosenborg, og som endelig kom til Anvendelse, da det i 1662 tillodes ham at opsætte i Lyngby en meget privilegeret Valkemølle til Børnehusets Fornødenhed, hvilken Mølle dog især af Mangel paa Vandkraft 1665 flyttedes til Ebberød. Han ses derefter at have arbejdet paa Kronens Regalier, og ved Kroningen i November 1648 bar Dronningen en af ham forarbejdet Krone. Hans senere Virksomhed tilhører dog ikke Christian IV.s Tid, og der kan derfor om denne henvises til Biografisk Lexikon.

EN VISE OM CHRISTIANSHAVN

VED

UNDERBIBLIOTEKAR R. PAULLI

DET 17. Aarhundredes danske Poesi, og især Lejlighedspoesien, er, paa enkelte Undtagelser nær, i Almindelighed ikke synderlig estimeret, og selv om Dommen over den undertiden synes noget haard, kan det jo ikke nægtes, at Digtenes Længde ofte staar noget i Misforhold til den poetiske Værdi. Den her omtalte Vise er i saa Henseende typisk for sin Tid; ikke mindre end 40 syvlinede Vers skal der til for at give en Beskrivelse af Københavns unge Naboby Christianshavn, hvad der maa siges at være rigeligt, selv om ogsaa en Del af Versene anvendes til gudelig Frydesang og bombastiske Lovprisninger af Christianshavns Grundlægger Christian IV og det øvrige Kongehus. Slig Vidtløftighed var imidlertid moderne dengang, og det er ogsaa sandsynligt, at Visen har været populær, eller i hvert Fald udbredt, at dømme efter Tekstkilden; denne er nemlig Vibeke Bilds Visebog i Det kgl. Bibliotek¹⁾, og da de fleste af Viserne i dette Haandskrift er Afskrifter af samtidige Flyvebladstryk, er det samme sikkert Tilfældet med denne, selv om noget Tryk af den ikke kendes

¹⁾ Thotts Samling 2° Nr. 778, fol. 428 recto. Overskriften lyder: Den konnelige stad Christianshaffns kortte beschriffuelse vdi sangvisz; kand siungis som: Jerusalem, du hellige stad.

nu. Da Haandskriftet er fra 1646, og da den i Vers 25 nævnte Kirke (nuværende Frelzers Kirke) indviedes 1640, maa Visens Affattelsestid ligge imellem disse to Aarstal; dog kan Tidsrummet yderligere afgrænses til Aarene 1640—41 at slutte ud fra Vers 26—29; af disse synes det nemlig at fremgaa, at Visen er skrevet, medens Kirken endnu kun havde een Præst, der prædikede baade paa tysk og dansk; men allerede i 1641 blev en særlig tysk Præst ansat. At Visen er bleven til i et af disse Aar er saa meget mere sandsynligt, som Christianshavn netop i den nærmeste Tid efter Udstedelsen af Privilegierne 1639 tog et Opsving, der først rigtigt bragte Liv i den Udvikling, der var begyndt med Byens Anlæggelse 1618; det er let forklarligt, at dette kan have inspireret en entusiastisk Poet.

Visens Længde forhindrer et fuldstændigt Aftryk, men da den Slags topografisk Poesi jo er temmelig ualmindelig, fortjener den dog ikke helt at overgives til Glemelsen. Et kortfattet Résumé skal derfor gives her¹⁾.

I den første Snese Vers danner 2. Linie et Slags Omkvæd:

Love Herren alle Dage —
 Love Herren alle Stunde —
 Love Herren inderlige —
 Love Herren alle Sinde —
 Love Herren med mig alle —
 Pris Herren artelige —
 Love Herren, Mand og Kvinde —
 Love Herren alle tillige —
 Love, Christianshavn, din Herre — o. s. v.

Det første Vers lyder:

O Christianshavn, o Christianshavn,
 love Herren alle Dage,
 af Christian har du dit Navn,
 lad det dig vel behage,

¹⁾ Ortografien i Citaterne er moderniseret.

som er en Konge mægtig og rig,
paa Jorden findes ej hans lig,
ihvor man sig henvender.

Kongen har paa den øde Plan, hvor der før var vilden Hav, ladet bygge Huse og Borge, og gjort dem til en Stad, funderet paa de salte Grunde, der lige ved den blaa Strand laa slemmelig og øde hen, og Staden er indelukket med Skanser og Volde som en fast Mur, forvaret med dybe Grave. Byens statelige Vaaben er derfor et Taarn med tverde »fauffn« [ɔ: Faner],

hvormed betegnes, at du er
en Stad saa fast, som ej passér
paa nogen Vaaben og Værges.¹⁾

I Midten har Byen sin dybe og brede Havn; dèr ligger Skibe Stavn ved Stavn lige saa trygge og forvarede som paa en Red. Over Havnen er der en Vindebro og under Broen i en Rende fersk springende Vand, som kommer fra Søen ved Emdrupslund og til Stadighed forsyner Byen²⁾. Man kan ikke sige andet, end at Christianshavn er belejlig for Sejlads, og Havnene rundt om zirer den som en Ring. Nabobyen København er som Christianshavns Ægtemage:

den ligger dig saa smukt ved Side,
derfor maa du paa hende lide,
dog [ɔ: skønt] Vand er der imellem.

¹⁾ Ifølge Christianshavns Privilegier 1639 (Kjøbenhavns Diplomatarium. I. S. 653) fik Byen sit særlige Vaaben: »en blaa Taarn med tre Kroner, vort Navn og medfølgende Løve og Faner«.

²⁾ Ifølge Resen fik Christianshavn Vand fra Peblingesøen (Kbh.s Diplomatarium. III. S. 793); han forklarer, at Vandet ledes »ved Blyrender paa en saare sælsom og udi disse Lande fast uholdbar Maade under det salte Vand og den haarde og dybe Strøm, som store Orlogsskibe have deres Gang og Fart over«.

Over dette er der bygget en Bro, som har sit Navn af Længden¹⁾; tidligere var man nødt til at lade sig føre over med smaa Baade. Naar Broen vindes op, kan Skibene komme derigennem med Mast og Top. Gennem de Render, der ligger paa Bunden i den salte Strand, »figer« [o: iler] det ferske Vand til Christianshavn, til den store Post²⁾, hvor det hentes af hver og en der behøver det. For Amager er der ogsaa sat en Vindebro, som er nede om Dagen, men vindes op om Natten, og naar det gøres behov. Glæd dig Amager, du kan nu efter dit Ønske og Begær age og gaa til Christianshavn og til København. Tilforn maatte du paa Baade og Skibe lade dig føre over med Gods og Viv, hvordan Vejret end monne være; nu kan du age paa tør Jord over tre lange og store Broer og saaledes bruge din Handel.

Endelig maa det ikke forglemmes, at Christianshavn er gjort skattefri:

din Borger i dig velsignet er
for slig og andre Friheder . . .

Betænk din Frihed, og takke Gud,
og drag dig slig til Minde,
bed godt for Kongen inde og ud,
som har haft det i Sinde
med dig, at du saa mange Aar
har været kvit for Skatten stor,
velsignet er din Borgere.³⁾

Staden har Øvrighed, som holder de gode, men mest de onde i Tømme; der er godt Politi til at ved-

¹⁾ Den nuværende Knippelsbro; Langebro for Enden af Vestervold blev først anlagt 1686.

²⁾ Ifølge Resen kaldet »blaa Post« og opstillet 1633 i Lille Torvegade.

³⁾ Privilegierne 1639: »Frihed endnu fra dette vort aabne Brevs Dato paa tolv Aars Tid for al Skat, Told, Indkvartering...«

ligeholde Lov og Ret, saa at de, der synder mod Loven
og træder den under Fod,

ej napper deraf Rønne god¹⁾
velsignet er din Borgere.

Din Skønhed, din Bygning og din Frihed,
god Politi og andet
som hos dig ses og er dig teet
paa Landet saavel som Vandet,

alt dette bør Christianshavn give Gud Æren for, men
mest dog for Kirken:

Opløft dit Hoved, o Christianshavn,
for disse skønne Gaver,
og allermest love Jesu Navn,
at du udi dig haver
opbyggt Guds Tempel og Bolig skøn,
hvor han vil høre dine Bøn,
Guds Ord til dig er sendet.

Du har din Præst saa meget lærd²⁾,
den Mand er værd stor Ære,
han søger dine Saligheds Færd
med allerstørst Begære.

Han lærer dig Guds Lov og Evangelium:

Den Fredag og den Søndag blid
Guds Ord og Lærdom rette
forkyndes med allerstørste Flid
som monne Sjælen mætte;
først prædikes Tyske og Danske dernæst
hver Fredag og hver hellig Fest . . .

¹⁾ c: ikke høster gode Erfaringer deraf.

²⁾ Hvis Visen er skrevet 1640—41, er den nævnte Præst Magister Erik Andersen Bredal, senere Biskop i Trondhjem. 1643—59 var Magister Niels Augesen Sognepræst.

Du Tyske, som ikke kunde forstaa
 Dansken den ædelige,
 hos dig kan du nu rundelig faa
 at høre Guds Ord rige,
 saa du ret vel kan forstaa,
 om du ellers til Kirke vil gaa,
 Guds Ord til dig er sendet.

Visen ender med Bøn og Paakaldelse:

Christianshavn, jeg dig befal
 den naadige Gud og blide,
 hans Engle udi Hobetal
 dig vogte fra al Kvide . . .

Gud bevar sit hellige Ord
 med Sakramenterne begge,
 at de maa være i deres Flor
 og Syndsens Fulhed læge;
 giv du Lærer retsindig og fin,
 som med Levnet og Lærdom din
 din Kirke kan opbygge.

Guds Beskærmelse nedbedes over Kong Kristian, —
 und ham at regere fredeligt! — Over vor Prins med sin
 kære Prinsesse¹⁾:

velsigne dem med din Gave god
 med Livsfrugt, saa det kongelig Blod
 ved dem bestandig kan blive.

Over Hertug Frederik, den fromme Biskop²⁾, og de
 andre kongelige Børn:

Jesu, du vær deres Værn
 i Guds frygt de fremvokse.

Over Danmarks Raad og ridderlige Stand, saa og
 hver Adelsmand

¹⁾ Den udvalgte Prins Christian og Prinsesse Magdalene Sibylle.

²⁾ Den senere Kong Frederik III, 1634—47 Ærkebiskop af Bremen.

og dem, som Retten høre;
unde dem at raade, regere saa,
at Retfærdighed have maa
sin Gænge for fattige og rige.

O Kærligheds Ild, o Helligaand,
være inden Lukke og Døre
hos enhver ærlig Kvinde og Mand,
at de kunne oplære
deres Børn og Tyende i Guds Frygt
og i hans Ord, som er en Lygt
paa alle vore Veje.

Fra Krig, fra Pest, Hunger, Dyrtid,
Vandflod, Ildsvaade den grumme
bevar, Jesu, og hjælp dem did,
at de til dig kan komme . . .

Beder alle af Herren vor,
Christianshavn maa stande,
formeres og komme i Flor,
som saa vel tees i sande . . .

Visen vil jeg nu slutte til
og inderlig Gud bede,
at naar ham sjunes, og han vil
herfra os heden lede
fra denne Verden jammerlig
vi maatte besidde Himmerig
ved Jesum Christum. Amen.

SMAASTYKKER

6. Kvaksalversken Ane Larsen's Lærlinge.

Da jordemoder Ane Larsen, for hvis medicinske virken prof. Ingerslev så omhyggeligt har redegjort i disse »Meddelelser«, døde 19. Sept. 1833 af »forhærdelse i underlivet« var det yderst lidet, hvad hun efterlod af jordisk arvegods; til det åndelige meldte der sig straks to arvtagere.

Først indgik 27. Sept. 1833 hendes plejesøn skrædermester *Johan Scheel* i Vognmagergade 88 (nu 12) med ansøgning om at måtte fortsætte hendes udvortes praksis, påberåbende sig, at han i en række af år havde haft lejlighed til at gøre sig fuldkommen bekendt med de lægemidler, hun anvendte, og under hendes sygdom i de sidste to år besørget hendes kure; han angiver, at flere læger har begæret hans kure, vist sig tilfredse med dem og opmuntret ham til stedse at passe og uddanne sig i helbredelsesmåden; blandt disse nævner han særligt afdøde stadsfysikus Lund og dr. med. Svitzer. Desuden henviser han til en ansøgningen påtegnet anbefaling af generalmajor Wenzel v. Haffner, der udtaler, at hans datter, gift med stiftamtmand i Vejle P. F. Hoppe, med såvel hendes mands som lægen etatsråd Chr. Fenger's minde, er blevet behandlet i det af md. Larsen bestyrede hospital, og at md. Larsen til ham har udtalt, at J. Scheel af hende var sat i besiddelse af tilberedningen af hendes lægemidler; han assisterede tillige ved fru Hoppe's kur, der efter omstændighederne udfaldt til fuldkommen tilfredshed.

Sundhedskollegiet frarådede bestemt at give tilladelse, og 26. Nov. 1833 afslog cancelliet at give bevilling. Hermed går skrædderen ud af spillet, men af Vejviseren først 1853.

Mere ihærdig var datteren *Elisabeth Larsen*, der var jordemoder ligesom moderen og gift med fiskebløder

Rasmus Larsen i Adelgade 260 (nu 99); også hun indgav, 18. Okt. 1833, ansøgning om at måtte fortsætte moderens praksis, om det befaledes under tilsyn af en læge. Så længe hun opholdt sig hjemme, havde hun gået moderen til hånd ved behandlingen af de syge og foretaget kure under hendes tilsyn, da moderen ønskede at opdrage hende til at succedere hende i praksisen. Hun mødte kun med attester for moralsk vandel fra sin sjælesørger prof. Brorson og en rodemester.

Sundhedskollegiet frarådede lige så bestemt at give hende tilladelse, og hun fik afslag samme dag som plejebroderen.

At de begge har fortsat deres kvaksalveri, er meget sandsynligt, men det lader sig kun påvise for datterens vedkommende; thi i Maj 1844 indgav hun atter ansøgning om at måtte kurere udvortes sygdomme såsom åben benskade, sår, betændelse i brysterne, bræk i hovedet o. s. v. I 23 år har hun været jordemoder og med held anvendt de midler, hun havde lært af sin moder, hos hvem mangfoldige mennesker, endog af rang og anseelse, havde erholdt lindring og helbredelse af sygdomme, som lægerne havde erklæret for inkurable. Kommandørkaptajn Mühlensteth anbefalede hende og udtalte, at moderen kort før sin død havde erklæret, at datteren var fuldkommen bekendt med hendes kure.

Da sundhedskollegiet atter bestemt udtalte sig mod tilladelse, blev det meddelt hende, at bevilling ikke kunde gives, med mindre hun fremlagde attester for sin duelighed fra ansete læger.

I Januar 1845 mødte hun da atter med en ansøgning; denne gang anfører hun, at af de tvende læger, som kendte hendes duelighed, var konferensråd Saxtorph død og konferensråd Fenger så syg, at han ikke kunde afgive nogen erklæring; men til gengæld mødte hun frem med en attest fra overkirurg, prof. Stein, der gik ud på, at hun i 1830 havde anmodet ham om hans råd i anledning af en dreng af slægten, som i 5 år havde lidt af beneder, og som hun ønskede at behandle med sin moders midler; da han fandt disse uskadelige, havde han ikke haft noget at indvende derimod, og efter 5 ugers forløb var drengen helbredet, efter hans forme-

ning en følge af omslagets sammensætning, der var simpel, uskadelig og heldig, i forbindelse med en omhyggelig pasning.

Sundhedskollegiet lod sig dog ikke imponere; det udtalte, at denne attest egentlig ikke beviste, hvad den skulde, da hovedsagen, kundskab om, hvor omslaget er indiceret, ingenlunde kan tiltros hende, fordi hun en gang er slumpet til det rette; det frarådede derfor atter at give tilladelse, og kancelliet fulgte det ved 26. Marts 1845 at afslå bevilling.

At hun derfor skulde være hørt op med at praktisere, er næppe sandsynligt; men muligvis er hun død samme år; thi i Vejviseren, i hvilken hun fra 1836 er opført som fiskebløderenke, forsvinder hun med 1845.

Det er i øvrigt noget usikkert, om Ane har heddet Larsen eller Lassen.

I sundhedskollegiets skrivelser kaldes hun altid Larsen, og det kalder plejesønnen og datteren hende også i 1833 i deres ansøgninger, men da datteren påny søger i 1844 og 1845 kalder hun hende Lassen og sig selv født Lassen, og så gør sundhedskollegiet det også, og i Frue sogns kirkebog er hun ved sin død indført under dette navn og som enke efter opsigtsbetjent P. Lassen. I Vejviseren kaldes hun altid Ane Lassen lige fra 1818, da hun første gang findes der, boende i Springgade 27 (nu Pilestræde 82), til hendes død i Klærkegade 423 A (nu 17), hvortil hun flyttede i 1819. Ved skiftet kaldes hun også Ane Lassen; og så har hun dog til sidst hverken heddet Larsen eller Lassen, thi skifteprotokollen oplyser, at hun ved sin død var »bortrejst *Carstens Ludvig Stein's* hustru«.

Muligvis har opsigtsbetjenten haft en stilling først ved den kgl. ejendom i Skindergade og senere i Klærkegade, hvor Ane Larsen efter plejesønnens angivelse boede i en kongen tilhørende ejendom. Det viser sig da også, at nr. 423 A var sygehus for livgarden til fods indtil slutningen af 1833, da ejendommen blev takseret til bortsalg ved auktion; hvor langt tilbage i tiden den har været militært sygehus, er det ikke lykkedes at påvise, men den var det i 1810.

K. Carøe.

BRUDSTYKKER AF KØBENHAVNS HAVNS HISTORIE.

EFTER AKTSTYKKER I HAVNEVÆSENETS ARKIV

VED

HAVNEDIREKTØR H. C. V. MØLLER.

1. Knippelsbro.

Da Christian den Fjerde i 1617 havde sluttet Kontrakt med Ingeniør Johan Semb om at anlægge en hel Bydel i Vandet mellem København og Amager, blev der Brug for en bedre Forbindelse mellem denne nye Bydel, Christianshavn, og Slotsholmen.

Den gamle Forbindelse fandt Sted med Færge mellem to Stenmoler, en paa Sjællandssiden med en Anlægsbro, »Amagerbro«, og en paa Amagersiden med et Færgested paa Vestenden. Men nu blev Amagermolen reguleret til en Dæmning ad nuværende Brogade med Vand paa begge Sider, og fra Vestenden af denne Dæmning blev en Bro ført over til Børs-gade paa Slotsholmen.

Denne Bro — »den store Amagerbro« eller (senere) »den lange Bro« ¹⁾ — opførtes i Aarene 1618—20 og var

¹⁾ Jvf. en Afhandling her foran af Underbibliotekar R. Paulli: En Vise om Christianshavn, S. 234 øverst.

et for Datidens Teknik meget betydeligt Bygværk, ja nogle holdt endda dens Udførelse for en Umulighed og »en forgæves Idræt, efterdi Stedet var saa ubekvemt og den stride Strøm med saa stor Magt rendte der nedenunder; men Hans Majestæts Skarpsindighed og Fornuft brød igennem det altsammen, saa at han fik sit Forsæt lykkelig frem«.

Broen havde en Gennemsejling med Vindeklapper omtrent paa Midten, og for at den ikke skulde blive for lang og for bekostelig at vedligeholde, anlagde man en lang og bred Dæmning ogsaa fra Slotsholmen ud til det Sted, hvor Broen begyndte. Paa denne Dæmning opførtes *Børsen* (1619—26), og nogle Købmænd byggede en Del Huse der, som senere kaldtes »Nybørs« eller »de seks Søstre«. Bag denne Dæmning udgravedes en lang Kanal, som løb midt i den nuværende Slotsholmsgade langs hele Børsens og Nybørs'es Façader og først blev tilkastet samtidig med Anlægget af den i 1869 fuldførte Knippelsbro fra Slotsholmsgade til Torvegade.

Samtidig med eller vel snarere noget forud for Anlægget af »Knippelsbro« (som indtil Udgangen af det 17de Aarhundrede kaldtes »Langebros« og i hele det 18de Aarhundrede almindelig »Christianshavns Bro«) maa Christianshavn yderligere have haft to Broer, en over Amager Voldgrav og en anden over Kanalen mellem Overgaderne, den saakaldte »Stenbro« eller »den røde Bro«, bygget paa Pæle og overalt brolagt ovenpaa (den nuværende *Børnehusbro*). Men det var først ved Opførelsen af Knippelsbro, at Forbindelsen mellem Amagerlandet og Byen blev fuldstændig god og hurtig.

Benævnelsen Knippelsbro antages at skrive sig fra en christianshavnsk Raadmand *Hans Knip*, der havde Tilsyn med Broen og boede paa Christianshavnssiden i et Hus, der var opført tæt ved Broen og indtil 1630 tjente som Toldbodbygning; denne Bygning kaldtes »Knippens-

hus«, men den forsvandt i øvrigt allerede ved Anlæget af Brogade sidst i det 17de Aarhundrede ¹⁾).

Broen vedligeholdtes ved en Skat, som Amagerne og de københavnske Indbyggere, der benyttede den, maatte betale. Den var langtfra sikker for Færdslen i Storm og Uvejr og maatte tidt udbedres, navnlig da den let tog Skade ved, at Fartøjerne ulovligt fortøjede i den.

I 1660 gaves kongelig Konfirmation paa følgende Anordning vedrørende Broerne paa Christianshavn og Knippelsbro i Særdeleshed:

»Skiippere, som ved at fæste deres Skibe til Broen, gøre mindste Skade, skulle straks erstatte Skaden efter Dannemænds Sigende. Vindebroen paa den store Bro oplukkes om Formiddagen imellem 6 og 7 Slet, om Eftermiddagen imellem 12 og 1 Slet. Hvor imidlertid lægges igennem Broen med Skibe af 20 Læster Drægtighed, betales til Broens Forpagtere af hvert Skibsrums $\frac{1}{2}$ Rdlr. og til Broens Opvartere 1 Mark, men af mindre Skibe gives den halve Del. Vil nogen lægge gennem Broen uden for den bestemte Tid, betaler han en halv Gang mere end sædvanlig. Da den store Bro ikke kan underholdes med del, som Amagerne give (thi Amagerne, som forud maatte indføre deres Tørvelæs til Baads, fandt ved Broens Anlæggelse Lejlighed til at køre lige ind i Kjøbenhavn og blev tilholdte at betale aarlig 150 Rdlr. til Broens Vedligeholdelse), saa maa hver Vognmandsvogn betale 2 Skilling. Paa Broen skal holdes Vagt og Tilsyn. Hvo som jager eller kører hastig med en Vogn over Broen, betaler 1 Rigsort i Bøde«.

Det var Kongen selv, der overtog Vedligeholdelsen af Broerne paa Christianshavn, samtidig med at han oppebar Amagerbøndernes Kørselsafgift, en Afgift, som for øvrigt senere ved kongelig Resolution af $\frac{5}{3}$ 1731 blev tillagt Havnekassen.

Trods den ovenfor citerede Anordnings kraftige Ad-

¹⁾ Efter Arkivsekretær Gerhard Groves Antagelse skulde Navnet udledes af Knippelbro d. v. s. en Bro belagt med »Knipler« eller Bjælker paa Kørebanen, et Befæstelsesmiddel, som i hine Tider, navnlig i Rusland, anvendtes i stor Udstrækning paa Købstædernes Gader.

varsel og trods gentagne strengere og strengere Forbud led Broen dog meget ved, at Skipperne i Smug fortøjede i den. Bromanden havde ogsaa for meget at tage Vare paa i de Tider og kunde ikke altid faa Tid at passe paa, om Skipperne ved Nattetid listede en Tovløkke rundt om Broens »Rækker«. Han skulde ikke blot passe Knippelsbro, men ogsaa Christianshavns Porten og desuden renholde Slotspladsen. For øvrigt var Knippelsbro lige til Langebros Bygning i 1686 den eneste Forbindelse med Christianshavn, saa det undrer ikke, at Sliddet tog saa stærkt paa den, at man i 1684—86 maatte underkaste den en Hovedreparation, der kostede ca. 15,200 Rdl.

Allerede 1697 var det imidlertid galt igen. Ifølge kongelig Befaling af $13/x$ 1697 beordredes en Kommission til at lade Christianshavns og Holmens Bro istandsætte, hvorved tillige anordnedes, at de andre Broer over Stadens Kanaler paa samme Maade indtil videre skulde vedligeholdes af Havnekassens Midler:

»Christian den Femte etc. Saasom Os allerunderdanigst er foredraget, at Holmens og Christianshavns Broer skal findes noget brøstfældige, da, paa det de i Tide kan vorde repareret, have Vi allernaadigst for godt befunden, at samme Broer, og de tvende Broer over Frederiksholms Kanal, lige saavel som de andre Broer over Kanalerne her udi Vores kongelige Residensstad København herefter og indtil videre Vores allernaadigste Anordning skal repareres og vedligeholdes af hvis Accise og Havnepenge, som af ind- og udgaende Skibsrume efter Vores Toldrulle oppebæres og paa samme Maade som den anden Omkostning paa Havnen og Bolværkerne til Regnskab føres, hvorom I, udi den Eder af Os allernaadigst anbefalede Kommission, al fornøden videre Anstalt har at gøre.«

I det hele taget hører man naturligvis kun om Broen, naar det er galt fat med den paa en eller anden Maade. Den kan sjælden holde sig i god Stand mere end en halv Snes Aar ad Gangen.

I 1712 blev den atter underkastet en Hovedreparation efter Stadsbygmester *Ernsts* Forslag, men i 1725 var den paa ny saa brøstfædig, at den for kongelig Regning helt maatte ombygges efter Forslag af Overlandbygmester *Krieger*, et Arbejde, der varede 3 Aar, til 1728, og kostede 18,600 Rdl.

Til Trods for denne kostbare Ombygning var Broen blot 2 Aar efter, i 1730, saa brøstfædig, at det var livsfarligt at køre over den med tunge Læs. Den fik en midlertidig Reparation, og først i 1739 istandsattes den helt, mens Færdslen i denne Tid lededes over Langebro.

Maaske det atter var Skippernes ulovlige Fortøjen i Broen, der var Skyld i, at den saa ofte gik i Ulave. Tilsynet var i hvert Fald meget ringe, og Bromændenes Lønninger var heller ikke skikket til at gøre dem synderlig ivrige i Tjenesten.

Af et Reskript af ⁴/₁₁ 1735 ser man ret, hvor elendigt Bromændene var stillet. Det omhandler Bromanden ved Holmens Bro, Stormbroen og Prinsensbro (ud for nuværende Ny Kongensgade) — det var nemlig kun een Bromand, der passede alle disse Broer —, og ved Reskriptet tillægges ham en Løn af 30 Rdl. aarlig, »da hver igennem disse Broer gaaende Skiibe ikkuns skulle betale for hver Gang de gaa ind eller ud 6 Sk. Attersom (d. e. eftersom) han hidtil ingen Løn har haft og Broerne nu ere saaledes beskaffen, at han dem ikke med mindre end otte Mand hver Gang kan op eller i lukke, hvilket dog i forrige Tider, da Broerne vare anderledes, med mindre Mandskab kunde gøres, og da han ingen aarlig Løn nyder, maa han al den Indkomst, han efter bemeldte Forordning [kgl. Forordn. af ¹⁵/₄ 1682] faar af Fartøjerne, paa Folkenes Holdning [anvende?] og følgelig intet kan have for sig selv, men a parte maa udrede Materialier, samt at han ej heller nyder noget af alle Vores egne Fartøjer, som derfor ere befriede.«

Hvad Bromanden overhovedet har levet af, er ikke let at udfinde. Før 1735 har han altsaa slet ingen fast Løn haft, men har oven i Købet maattet lønne Mandskabet og bekoste Materialierne. Noget maa der jo sikkert have været, som har gjort Embedet tiltrækkende, ellers havde Hans Majestæt vel slet ingen Bromænd kunnet faa — men ved lovlige og aabenlyse Midler har Bromanden næppe tjent sit Brød.

I 1739 udnævner Kongen sin »Chalup-Roeder« Niels Eylertsen til Bromand ved Knippelsbro, men han maa pensionere sin Forgænger, Peder Christensen Stavin, med 100 Rdl. om Aaret, saa hans Stilling har sikkert snarere været ringere end hans Kollegas.

At heller ikke hans Eftermand har været synderlig tilfreds med Stillingen, fremgaar tydeligt af nogle Skrivelser fra Bromand Carl Christopher Ewertsen til Havnemestrene og Havnekommissionen, til hvis nærmere Forstaaelse skal hidsættes følgende Oplysninger.

Klapperne ved Knippelsbro som ved de andre Vindebroer i Havnen var afbalanceret ved Vipper (Arme) over Brobanen; til den ene Ende af Vipperne var Klapperne ophængt, og paa den modsatte Ende af Vipperne forsynet med Kontravægtskasser fyldt med Sten; ved Hjælp af Tove haledes disse Kasser ned mod Brobanen, naar Klapperne skulde aabnes for Gennemsejlingen. Herved indtraf imidlertid et Sammenstød imellem Bromandens og Havnekommissionens Interesser. Kommissionens Bestræbelser gik ud paa at gøre Kontravægtskasserne saa *lette* som muligt, da der hyppigt skete Brud paa Armene og deres Omdrejningstapper, naar Kasserne var for tunge. Bromanden derimod, som af sin egen Lomme skulde betale Mandskabet til at hejse Broen op med, vilde helst, at Kontravægtene var saa *tunge* som muligt, mens Reparationerne jo ikke vedkom ham, men gik af Kommissionens Kasse.

Et godt Indblik i Bromandens Sorger faar man gennem følgende Skrivelse:

»Velædle og Velbyrdige Hr. Capitain Eqvipagemester og
Havnemester *Holstein*.

Jeg undertegnede Bromand er ombedendes, at de Stene, som blev tagne af Broen i Sommer, maatte nu blive lagt der udi igen, for nu er Broen saa tung, at jeg kan ikke hisse den op med otte Mand, og naar det kommer til Foraaret, da kan man tage dem deraf igen. Det er mig umuligt at holde det ud med de Bekostninger, for jeg faar intet af Skibene, førend de gaar ud igen, de gaar kun ind for at lægge sig op.

Christianshavn d. 13. December 1753.

Med Forblivendes

Deres ydmygste Tjener

Carl Christopher Ewertsen.«

Ogsaa den anden Havnemester sender han en Klageskrivelse:

»Velædle og Velbyrdige Hr. Capitain Eqvipagemester og
Havnemester *Kaas*.

Jeg undertegnede Bromand beklager mig, at Havnekommissions-Kasserer eller Skriver *Sv. Bille* haver igaar Eftermiddag d. 26. Juli været ude at aftage af den ene Vægtekiste, som er over til Christianshavn, 8 Lispund og 4 Pund, saa jeg derover ikke kan hisse Broen med de Folk, jeg haver hisset med tilforn, for den Klap er sværere end den, der er ved Børsen. Er derfor underdanigst ombedendes, at samme Vægt maatte blive indlagt i Vægtekisten igen, ellers ved jeg ikke bedre end *Sv. Bille* bliver Bromand, og jeg vil gerne afstaa det til ham, for er der noget Manqvement ved Broen, da skal jeg nok give det til Kende i Tide, saa det skal intet manqvere. Men jeg, som staar derfor, maa se, at jeg kan faa aabnet Broen for Fartøjerne og at antage saa mange Folk, som behøves til at hisse Broen nu, er mig umulig, for jeg nyder ikke det af Skibene, jeg kan betale Folkene med. Hvad skal jeg da arme Mand leve af? Er derfor ombedendes, at Vægten maatte blive indlagt igen. Jeg nyder kun 4 Skilling af hvert Fartøj ind og ud, og derfor maa jeg holde 4 forsvarlige Tallier og andre Materialer paa min egen Bekostning. Enddog Hans Majestæts Forordning af 1682 lyder, at en Bromand skal nyde 6 Skilling

dansk af hvert Skib ind og 6 Skilling ud, men det kan jeg ikke naa, formedelst jeg maa give 2 Skilling til hver Mand, der hisser Broen op; men i forrige Tider haver de kun givet 1 Skilling til hver Mand, men nu er Broen sværere, derfor maa jeg give mere. Altsaa behøver jeg Hjælp her udi og formoder en gunstig Resolution med forblivende

Christianshavn d. 27. Juli 1756.

Hr. Capitainens
underdanigste Tjener
C. C. E. «

Denne Skrivelse maa ikke have frugtet ret meget, for et Fjerdingaar efter skriver Bromanden til selve Havnekommissionen:

»Deres Excellentse

Højædle og Velbaarne, Velædle og Velbyrdige Herrer Deputerede
udi Havnekommissionen.

Jeg undertegnede og fattige Bromand ved Knippelsbro er ydmygest begærendes nu anden Gang, at Broen maatte blive saaledes balanceret, at jeg kan ophisse den med 4 forsvarlige Karle, ellers kan jeg ikke nyde det tørre Brød at leve af. Jeg kan nu ikke hisse den ringere end 10 Mand, og hver Mand maa jeg give 2 Skilling for at hisse; det er 1 Mark og 4 Skilling for hvert Fartøj, der gaar igennem, og jeg faar kun 1 Mark af et Fartøj, som gaar igennem. Desforuden haver jeg nu udi de Aar indtil Dato haft 236 kongl. Fartøjer og betalt 1 Mark for hvert Fartøj, som beløber sig til 39 Rigsdaler og 2 Mark; saa er der ikke mere tilbage end 4 Mark dansk af den staaendes Gage. Kan et Menneske leve af det et helt Aar igennem? Og nu nyder jeg ikke mere end 2 Rigsdaler for min Person et helt Aar af de 40 Rigsdaler, som Havne-Instruksen mig tilstaar. Nu haver jeg været her ved Broen udi 6 Aar, om Gud vil, jeg lever til 5te April tilkommende Aar, og udi disse 6 Aar haver udlagt til Broen af min egen Fattigdom 82 Rigsdaler til Talliergange og Blokke og andre nødvendige Materialier. Nu er jeg geraaden udi Armod, saa jeg kan ikke længere holde det ud. Gud siger udi sit Ord, at Hvo der tager den fattiges Brød, det er hans Blod og hans Liv. Nu ser De gode Herrer her min Elendighed. Dersom De ikke vil behjælpe mig med Vægt udi Vægtkisterne, at jeg kan hisse Broen med 4 Mand, eller og med Tillæg at betale 8 à 10 Mand med, saa vil jeg hermed afsige mig derfra, saa faar jeg søge Hans Majestæt

om Pension for mine 46 Aars Tjeneste, eftersom Han haver forundt mig dette Brød, men jeg kan ikke ernære mig dermed endnu mere. Her kommer de kongl. Fartøjer om Natten og om Helligdage, hvor skal jeg da faa 8 à 10 Mand samlet til at hisse Broen op, da der ingen Arbejdsfolk er paa Gaderne at faa. Dog liger Ober- og Underofficerer, galer og tordner paa Bromanden, jeg skal lukke op, og undertiden pisker mig dygtig af udi deres Kaarde, som Løjtnant *Gierner* gjorde. Er ikke det et herligt Bestallnings Brød, naar en Mand er sat til en Post og maa ikke ordinere til Rette efter kongl. Forordning og Havne-Instruktion, som de lyder. Er derfor underdanigst ombedendes at forhjælpe mig fattige Mand med Vægt udi Kisterne, at det ikke skal koste mig saa meget for at hisse Broen op; med forblivende De gode deputerede Herrers

underdanigste og ringe Tjener

C. C. E.

Christianshavn d. 8. November 1857.«

Betegnende nok er det hele, det drejer sig om for Bromanden blot at faa »Vægt udi Kisterne«. Mere i Løn forlanger han ikke — stadig en Antydning af, at han maa have tjent taaleligt med Penge paa en eller anden lyssky Maade. Trods sine Klager »holdt han det dog ud« til sin Død i September 1759.

Af en fjerde Skrivelse fra Bromanden ses, hvorledes Reparationerne af Broen blev foretaget om Natten ved Skæret af Maanen:

»Til Velædle og Velbyrdige Hr. Capitain Ekvipagemester og Havnemester *Holst*.

Til Kende gives, at Christianshavns Bro blev beklæd d. 20 Januar, og nu er den forslidt, saa den nødvendig behøves at beklædes igen, og som det nu bliver Fuldmaane næstkommende Tirsdag d. 17. April, om den da kunde blive beklæd d. 18. April, man da kunde se af den lyse Maane.

Forblivendes

Deres underdanigste Tjener

C. C. E.«

Og det var ikke sjældent, at slige Reparationer maatte foretages. Det var som oftest Klapperne, der blev forslidt

af den megen Færdsel eller forskød sig ved Vederlagene paa Broaagene og derfor sank for dybt ned.

I 1749 maatte Broen forsynes med nye Klapper, i 1754 maatte den fuldstændig ombygges, og trods det er det atter galt med Klapperne i 1756, da der foretages Syn over alle Broerne.

12. Februar lyder Beretningen fra Bro- og Bolværksbesigtigelseskommisionen: at *Stormbroen* fandtes god, dog at Boltene (Splitterne) ved Klappernes Sammenstøds-linie maatte gøres tykkere, da de sad løse i Hullerne (Øjerne), samt at Stoppekæderne burde være $\frac{5}{4}$ Tom. og bære »overet«, naar Klapperne vare lukkede sammen (Stigningen paa Klapperne var 10 Tom. uden Last og $\frac{1}{2}$ Tom. mindre under et Vognlæs' Tryk), at *Knippelsbro* havde samme Mangler som Stormbroen og megen Bevægelse, naar der kørt med svære Læs over den. (Stigningen var 20 Tom. uden Last og $1\frac{1}{2}$ Tom. mindre under et holdende Vognlæs' Tryk, Klapaabningens Bredde var 34 Fod 10 Tom.).

Senere paa Aaret, $\frac{25}{10}$, lyder Beretningen saaledes:

»Christianshavns Bro er i ganske god Stand, men ved den stærke Kørsel ere de tvende Overfaldsklapper forslidte, som vil gøres af ny. Tvende Planker ved hver Klap, hvor Broen gaar sammen, vil lægges tvende ny og forsynes med Jern. Det ene Rækværk vil aftages og repareres.«

I 1765 maatte Klapperne fornyes (Talus d. e. Stigningen var 24 Tom.) og i 1766 de fire Vipper, foruden anden stor Reparation. I 1771 maatte man standse al Vognkørsel med Læs paa Grund af Broens slette Tilstand, hvorefter den i 1772 blev underkastet en Hovedreparation, der kostede 1714 Rdl.; dens Talus var da 25 Tom. Tillige opførte Tømmermester Boye Junge nye Portpartier, de saakaldte »Hommage-Porte« ¹⁾ for 130 Rdl., iberegnet Tømmermaterialier og Arbejds løn.

¹⁾ Fransk hommage »Hyldest«; altsaa »Festporte, Æresporte«.

Desuden kan man se, at Færdslen har slidt saa stærkt paa Broen, at dens Slidedæk maatte fornyes omtrent hver 3die Maaned.

Men der var jo ogsaa efterhaanden skudt flere store Handelshuse og Udskibningspladser opovre i den nye Bydel. Det var særlig under Frederik den Femte (1746—66), at Christianshavns Bebyggelse tog Fart. Strandgade

Den gamle Knippelsbro.

Efter et Forfatteren tilhørende Glasstereoskopbillede.

havde for længst tabt Karakteren af at være en »Strandgade«, og Brogade havde Bygninger paa begge Sider ud til Knippelsbro. Paa Opfyldning nord for Brogade var der erhvervet Areal til »Asiatisk Kompagni« og nord for denne Plads igen til Dokken og den kongelige Grynmølle. Paa den nordlige Side af Wilders Kanal var nuværende Wilders Plads, Krøyers Plads, Grønlandske Handels Plads, Christiansholm, Nyholm og en lille Del af Arsenaløen opfyldt, medens Bodenhoffs og Hambros Pladser, Dokøen og

Frederiksholm endnu laa under Vandet. Imellem Brogade og Torvegade med Façade mod Havnen laa det vestindisk-guineiske Kompagnis Sukkerraffinaderi, og paa den anden Side Torvegade mellem Strandgade og Havnen: Det vestindiske Kompagnis Plads, Agent Bjørns Kølhalings- og Skibsbygningsplads, Madame Fabritius' Plads (de to sidstnævnte er nuværende Holms Plads) og endelig Købmand Jan van Ostens Plads (nuværende Tysk Plads), der var færdig opfyldt i 1756, medens Appelbyes Plads ved Langebro først paa et senere Tidspunkt blev opfyldt; lige nord for Langebro var et Sejlløb med 4 à 6 Fod Vand ind til Børnehusgraven (nuværende Christianshavns Kanal). For Enden af Strandgade paa den nuværende Christians-Kirkes Grund laa det kongelige Saltværk og bag dette ud mod det nysnævnte Sejlløb Land- og Søetatens Laboratorium.

Foran alle Handelspladserne ned imod Havnen var der langs Bolværket Slæbesteder : Fodstier med faststam-pet Jord, hvor Trækkerne gik og slæbte Skibene — et primitivt Ækvivalent for Nutidens Bugsérdampere!

Hvor slette Forholdene har været paa Christianshavn med Hensyn til Bolværker og Slæbesteder, fremgaar af et kgl. Reskript af ^{23/1} 1789: Det befales, »At da Jorden foran ved Slæbestederne paa Handelspladserne og Skibsværfterne paa Christianshavn ikke findes tilbørlig nok forhøjet, saa skal saavel paa disse Pladser, som ellers overalt, hvor slig en Iagttagelse kunde mangle, Jorden ved Slæbestederne forhøjes noget mere end sædvanligt plejer at ske. Ligeledes skal, for at forekomme Jordens Nedtrædelse eller Udglidning i Kanalerne, naar Bolværket forfaldt, saa og at Folk kan faa en fast Plads at gaa paa, ved alle Bolværker og Slæbesteder, hvor der hidtil ikke har været nogen Stenbrolægning, brolægges i det ringeste en Favn Stenbro, saaledes at det bliver højest mod Bolværket eller Slæbestedet med et Affald indtil en Favns Distance«.

Saa slette var Forholdene, at man for Alvor begyndte at tage Tanken op om at afløse Træbolværkerne med Stenkajer. Grunden til, at man opgav Tanken, var, at Kajerne vilde blive for dyre; men det var ikke saa mærkeligt, da man tænkte sig dem opført af Sten lige fra Bunden af Kanalerne og ikke — som det nu er almindeligt — paa højt, solidt Pæleværk.

Ikke blot kvalitativt var der Mangler ved Bolværkerne, men ogsaa kvantitativt — der var for faa af dem, det kneb med Anlægspladser for de store Handelsskibe. Alle de dybest gaaende Skibe: Kulskibene, Vestindiefarerne, Ostindiefarerne og Nordamerikanerne, maatte lægge til ovre ved de Christianshavnske Pladser, og Varerne maatte derfra befordres pr. Vogn over Knippelsbro — saa man forstaar, at den havde meget at svare til. Man aner ogsaa, hvilket Myr og broget Virvar der til Tider maa have været paa Broen, naar dette lange Vogntog af Alverdens Produkter passerede den.

Men, som sagt, de tungt belæssede Vogne sled haardt paa Broen, i 1785 maatte en ny, stor Reparation foretages. I 1793, hvor man med Styrke diskuterede Spørgsmaalet om en Udvidelse af Broens Sejlløb, fornyedes hele Christianshavnssiden, og i 1797 ombyggedes Vindebroen atter (Klapstigning, Talus, stadig 25 Tom.).

1800—1803 reduceredes Klapstigningen efterhaanden under Færdslen til 21 Tom., hvad der paa Brobesigtigelseskommissionens Foranledning hurtigst muligt redresseredes. Dette gentog sig i 1807, hvad man tilskrev den meget betydelige Færdsel over Broen under og efter Bombardementet. Broen var i det hele taget saa forældet og forfalden, at man for Alvor maatte tænke paa at skride til en fuldstændig Ombygning af den.

Hvad Bromændene var meget generet af og hvad Broen led en Del under, var, at Folk trængte sig op paa Klapperne under deres Bevægelse, og for at standse dette

resolverede Kongen under ²⁸/_n 1769, »at om nogen sig derimod skulde forse, da efter Anmeldelse fra Vores Politimester at straffes enten med Pengemulkt fra 2 Mark til 2 Rdl. eller korporlig Straf efter Omstændighederne, samt at Angiveren maa nyde det halve af Pengemulkten og den anden halve Del tilfalde Politikassen«.

Den kongelige Resolution maa imidlertid ikke have indgydt Borgerne tilstrækkelig Respekt, og Bromændene og Havnefogederne fremsatte derfor en Begæring om et særligt Tegn for under deres Embedsgerning at kunne legitimere sig, og under 16. Juli 1783 resolverer Kongen i den Anledning, at disse to Klasser Funktionærer skal bære et forgyldt Tegn med den kongelige Krone for oven, en Vindebro i Midten og omkring samme en Rand med Ordene: »Kongelige Bromænd og Havnefogeders Tegn«.

Heller ikke dette virker dog i Længden respektindgydende nok, og Kongen resolverer da under 3die Juni 1803, »at samtlige Bromænd og Havnefogder maa paa egen Bekostning anskaffe dem og bære en Uniform lig Politibetjentene for at kendes i deres Tjenesteforretninger, da disse ere af samme Natur som Politibetjentenes, og have de i indløbende Tilfælde, som fordre en øjeblikkelig Afgørelse, i alt at forholde dem efter Politimesterens Befaling, hvem de i saa Fald ere underordnede«.

Bromanden ved Knippelsbro fik i 1801 forhøjet sin Lønning til 84 Rdl., men formentlig havde han et lige saa stort Tilskud for Pasningen af Langebro (i hvert Fald var dette Tilfældet i 1799, hvor han for Knippelsbro havde 64 Rdl. og i alt 128 Rdl.).

Under Bromanden paa Knippelsbro sorterede 2 Brovægttere, hvis Løn var 24 Sk. om Dagen og en Vægterkjole hvert fjerde Aar. Da de imidlertid hjalp med ved Vindebroernes Op- og Ilukning for derved at forøge deres Indkomster, forhøjedes deres Løn i 1827 med 24 Sk. pr. Dag og en Sommerundering hvert fjerde Aar, men saa for-

bødes det dem ogsaa at foretage andet end at passe Ordrens Overholdelse paa Broen.

For Bromanden ved Knippelsbro blev der $\frac{1}{12}$ 1814 udstedt følgende Instruktion:

1. — Da Christianshavns- eller Knippels-Bro er en Vindebro, som maa aabnes for de igennem Broen passerende Skibe og Fartøjer, saa forskaffer Bromanden sig alle til Broens Aabning efter dens nærværende Bygning behøvende Materialier af Tove, Tallier, Jernstænger, Baadshager, Haandspager, Bomme og andet, som han selv bekoster og vedligeholder stedse i god, forsvarlig Stand samt bevarer i det dertil paa Broen indrettede Materialhus, alt imod at han hæver de tilladte Passagepenge af alle Skibe og Fartøjer, som passerer igennem Broens Aabning, undtagen af de kongl. Lastfartøjer, hvoraf intet maa fordres. Naar Broen skal oplukkes, maa han forud have alle Tallier paa Armene opsatte og alle øvrige dertil hørende Redskaber og Materialier paa rede Haand tilligemed behørigt Mandskab, hvilket han ligeledes selv betaler, alt paa det at Broen hastigere og til saa liden Hinder som mulig for Passagen over samme kan oplukkes og igen nedlades. Han skal ved Broens Oplukning og Nedladen bruge al mulig Forsigtighed, saaledes at derved ingen Skade sker. I andet Fald drages han til Ansvar, hvad enten Skaden er sket ved Forseelse af ham eller af de Folk, som han dertil bruger, eller formedelst de brugende Talliers og Redskabers Udygtighed. Naar Broen igen er tillukket, indsætter han straks og fastgør alle Bolte, Splitter, Jernværket og de smaa Klapper m. v., alt paa behørig Maade og saaledes, at Vindebroen ikke bevæges og derved tager Skade. Han tillader ingen Passage over Broen, førend alt er i behørig Orden.

2. — Broen maa ikke aabnes Søn- og Helligdage, heller ikke om Søndage mellem 11 og 1 slet. Om Morgen maa Broen ikke aabnes førend $\frac{1}{2}$ Time efter, at der er afringet til Arbejde paa Holmen, for ikke at hindre det til offentlige Arbejder kommanderede Mandskab i fri Passage over Broen. — Heller ikke maa den aabnes til Hinder eller Standsning for Ligprocessioner, Militæres Marscher eller til Tider, paa hvilke Vagterne afløses, i hvilke Anledninger Bromanden bør vide nøje at erkyndige sig, paa det ingen skal have Aarsag til Anke. Undtagelser fra disse Bestemmelser kan kun finde Sted, naar

den kgl. eller anden offentlig Tjeneste maatte fordre Broens Aabning til andre end de foran bestemte Tider, og dog kun da efter vedkommende Havnemesters udtrykkelige Ordre.

3. — Bromanden bør hver Aften nøje undersøge alle i Nærheden af Broen liggende Skibe for at erfare, om disse ere saa forsvarligen fortøjede, at de ved paakommende Storm eller stærk Strøm ikke skal løsrives og beskadige Broen eller sammes Rækværk og Lønninger m. v.

4. — Broen maa ikke aabnes for noget Fartøj, førend Bromanden har forvissat sig om, at Skibet ikke stikker saa dybt, at den i Bunden af Kanalen liggende Ferskvandsrende derved tilføjes nogen Skade. Ligeledes maa han forud forsikre sig om, at Skibet ikke er for bredt til at kunne passere Broens Aabning. Ved Skibenes Gennemgang maa Ankerne være indbragte i Skibene, Raaerne langskibs, Flagstokkene vedhængte, Varper udsatte for og agter, Skibsjollerne ophalede tæt ved, ingen Pakker haves agter paa Laaringen, heller ikke udenbords paa Skibets Side noget, som kunde være til Hinder for Passagen gennem Broens Aabning. I øvrigt skal han holde alt i saadan Orden, at Skibene kan komme igennem Broen, uden at Ophold i nogen Maade foraarsages. Ved haardt Vejr og stærk Strøm iagttager Bromanden yderste Forsigtighed, saaledes at intet Fartøj i dette Tilfælde gennemlades, med mindre han er aldeles sikker paa, at Broen kan uden Skade aabnes, og at Fartøjet uden Hinder kan gaa gennem dens Aabning. Derksom ved saadan Lejlighed ikke desto mindre sker Skade paa Broen, drages Bromanden til Ansvar. Skulde vedkommende, uagtet Bromanden finder Vejret og Strømmen at forbyde saadant, ikke desto mindre paastaa Gennemgang, da henvender Bromanden sig øjeblikkelig til vedkommende Havnemester, hvis Beslutning han da retter sig efter. Bromanden maa ikke lade 2 Skibe udbringe Varp paa engang, saaledes at de komme krydsvis over hinanden, ej heller maa han tillade, at noget ud- eller indgaaende Fartøj haler tæt op til Broen, førend i det Øjeblik, at det skal lægge igennem, og maa i intet Tilfælde noget Fartøj lægge saa tæt til Broen, at de gennemgaaende jo magelig kan komme forbi, uden at det ene Skib skal være i Vejen for det andet eller standse Farlen.

5. — Bromanden skal til enhver Tid sørge for, at intet Fartøj ligger Broen saa nær, at Bugsprydet stikker ind over Rækværket, eller at Fartøjet gør fast i Rækværket eller andre af Broens Delc. Han maa have nøje Indseende med, at ingen

stikker eller sætter med Baadshager i Broen for derved at op-hale. Han maa heller ikke tillade nogen at losse eller lade paa Broen eller saa nær ved den, at Passagen derved kan hindres. Bromanden skal nøje paase, at ingen sidder eller opholder sig paa Broen for at udsælge Varer, at ikke 2 Vogne paa en Gang køre over Broen, at ingen Vogne kører tværs paa Broen, at i øvrigt intet paa Broens Fundamenter, Rækværker, dertil hørende Bolværker eller Materialskur m. v. ved Overlast eller Voldsomhed brydes eller beskadiges, og at ingen Urenlighed fra Skibe, Gade, Huse eller Gaarde udkastes paa eller ved Broen i Kanalen.

Naar Overtrædelser eller Misligheder enten i ovenmeldte eller andre Henseender indtræffe, har Bromanden straks at anmelde saadant skriftlig for Havnemesteren, paa det at de skyldige kan blive foranstaltede tiltalte til Skadeserstatning og Straf.

6. — Bromanden skal imod den ham derfor af Havnekassen tilstaaede Erstatning lade Vindebroen tilligemed Stenbroen hver Morgen feje og stedse renholde tilligemed Rendestenen, alt saaledes og paa de Tider, som de nugældende eller herefter udkommende Anordninger om Gade-Renovationsvæsenet bestemmer. Desuden paaser han, at det, der skuffes eller fejes af Broen, ikke kastes i Kanalen.

7. — Bromanden bør hver Morgen eller daglig efterse, om Broen er i god Stand overalt, og naar nogen Brøstfældighed befindes, anmelder han saadant straks for Havnemesteren, som da foranstalter det videre fornødent. Ved Reparationer paa Broen skal han være tilstede og gaa til Haande udi hvad af ham til Havnevæsenets Tjeneste maatte forlanges og i fornødent Fald attestere, hvad der forrettes.

8. — I øvrigt retter Bromanden sig efter Forordningen af 18de April 1744 og Plakaten af 2den Maj 1788 med flere Anordninger om Havnevæsenet og paaser sammes Efterlevelse, for saa vidt ham paa nogen Maade kan vedkomme, samt efter de ham af Havneadministrationen og vedkommende Havnemester tillæggende Ordre, som han udfører paa det nøjeste.

I Tilfælde af Overtrædelse eller manglende Opfyldelse af hans Pligter paadrager han sig Irettesættelse, Mulkt eller Suspension fra sine Forretninger og Indkomster for en Tid eller Tjenestens aldeles Fortabelse, alt efter Omstændighederne.

Fra omtrent samme Tid som denne Instruks er en

Række Bestemmelser angaaende Færdslen igennem Broen. Denne var i disse Tider forholdsvis betydelig, i 1815 passeredes Knippelsbro Aaret rundt af 1094 Master og Holmensbro af 138 Skibe ind og ud (aabnedes 276 Gange). Paa Foranledning af Grosserersocietetet (»Groshandlernes nøjere Forening«) blev i 1819 — trods Havneadministrationens Modstand — Lukketiden ændret fra 11—1, som den var bestemt efter Havneforordningen af $^{18}/_4$ 1744, til 11— $2^{1}/_2$; og samme Aar paabød Administrationen, at Vindebroerne ikke maatte være længere end 10 Minutter aabnet ad Gangen.

Ved kgl. Resolution af $^{30}/_{10}$ 1816 blev endvidere Betalingen for Gennemsejling fastsat til 5 Mark Sølv pr. Mast.. Denne Resolution ændredes først ved en ny af $^{10}/_1$ 1905, hvorefter Fartøjer paa indtil 50 Netto-Registertons betaler samme Afgift som Enmastere, Fartøjer mellem 50 og 500 Tons samme Afgift som Tomastere og Fartøjer paa mere end 500 Tons samme Afgift som Tremastere.

For endelig at bringe Spørgsmaalet à jour, skal nævnes, at ifølge Resolution af $^{20}/_6$ 1914 af Ministeriet for offentlige Arbejder skal Fartøjer med Netto-Tonnage paa indtil 50 R. T. inklusive betale Afgift som Enmastere (Kr. 1,66), Fartøjer paa 50,01 og indtil 500 R. T. inklusive som Tomastere (Kr. 3,32), og Fartøjer paa 500,01 R. T. og derover som Tremastere (Kr. 4,98).

Ved samme Ministeries Resolution af $^{22}/_{10}$ 1914 fastsattes, at Motorfartøjer uden Hensyn til, om de tillige er forsynede med Sejl eller ikke, og til, om Motoren bringes til Anvendelse eller ej, ikke kan nyde godt af den Afgiftsfrihed, der ved kgl. Resolution af $^{29}/_3$ 1829 og $^{23}/_3$ 1882 indrømmedes Sejlskibe, der er dansk Ejendom og gaar i Fart mellem København og Steder i Toldterritoriet.

Den store Ombygning, som længe havde været tiltrængt — det saa vi den var i 1807 — blev endelig foretaget i 1814.

Allerede $\frac{23}{12}$ 1809 forelagde Pælebukkermester (blev senere den første Havnebygmester) *P. Halkier* et indgaaende behandlet Forslag til dens fuldstændige Ombygning.

Han havde Tanken fremme om at bygge den med murede Piller og Hvælvinger, men opgav det som ugørligt af Hensyn til den uhyre Mængde i Tidens Løb nedrammede Pæle og nedsænkede »Sten-Kar« ved den gamle Bro; det vilde tage 1 à 2 Aar at faa fjernet disse Hindringer, 1 Aar vilde medgaa til den nye Bros Bygning, og Langebro vilde ikke i saa lang Tid kunne taale den forcerede Færdsel. Man maatte blive staaende ved en Pælebro, og deri indføre en Del Skraapæle for at modvirke Broens Rystelser. Han ønskede at gøre Sejlaabningen 20 Tom. à 24 Tom. større end tidligere, at hindre Klappernes Nedstyrtning ved at føre Klaphalerne ind under de faste Bro-partier og at formindske Klappernes Stigning fra 25 Tom. til 12 Tom. ved at forøge Rejsningen af deres Underside fra 25 Tom. til 28 Tom. Overslaget var paa 76,439 Rdlr. 48 Sk., hvoraf 1250 Rdlr. til Zirater med Dekorationer og mythologiske Figurer, som af Havnekommissionen ansaas for aldeles passende at anbringe, da Udgiften var saa ringe i Forhold til det hele. Der lavedes ligeledes en Model, og under 17de April 1810 indstillede Havnekommissionen til Kongen: »At Knippelsbro ved den forestaaende og for samme nødvendige Hoved-Reparation skal med fornødent Tømmer forbedres og bygges, saaledes som den af Pælebukkermester og Ridder af Dannebrogen Halkier forfærdigede Model viser, alt i Overensstemmelse med hans Forslag af 23de December 1809 og de dertil hørende Tegninger Litr. A og B«; denne Indstilling approberedes ved kgl. Resolution af 30te April 1810.

Af Interesse er følgende Bemærkninger i *Halkiers* Fremstilling: »Skulde det længere hen i Tiden bifaldes at opsætte en mere solid Bro fra Grunden, og ganske af Mur,

som mere varig, da er efter Fortælling sagt, at det i ældre Tider er proponeret at tilkaste Slots Graven bag Børsen og der fra bygge en Bro lige over imod Torve Gaden paa Christianshavn. Naar dette antages, da var der ren Grund at arbejde paa, og Tid til vel at udføre det, naar den nuværende Knippelsbro først var istandbragt, saaledes som nævnt er.« — Vi vide, hvorledes denne Tanke først blev realiseret langt senere, i 1868—69.

Uagtet Havnekommissionen alt i 1809 udtaler, at Knippelsbro er saa skrøbelig, at man ikke kan indestaa for dens Varighed, ligesom Børnehusbroen snart vilde være i samme Tilstand, og uagtet man i 1810 opnaar Kongens Resolution paa den nye Bro, var de økonomiske Forhold dog saa slette, at man i 1811 maatte nøjes med en midlertidig Reparation og først i 1814 ved kgl. Befaling af 18de Juli s. A. nødes til for Alvor at genoptage Sagen ved at paabegynde Indkøb af Tømmermaterialier til Ombygningen; og for at *Langebros* skulde kunne taale den forøgede Trafik under Knippelsbros Ombygning, fik den i 1814 en Hovedreparation, som kostede 27,374 Rdlr. 12 Sk.

Ved samme kgl. Resolution bestemtes det, at Omkostningerne ved disse Broers Istandsættelse skulde fordeles lige paa Landmilitæretaten, Staden og Havnevæsenet. Da Magistraten androg om Fritagelse herfor, blev det ved kgl. Reskript af 24de August 1814 tilkendegivet den, »at da det saa vel efter Sagens Natur som efter ældre og nyere Anordninger er Stadens Pligt at holde de Broer ved lige, som ere anlagte til dens Indvaaneres Nytte, og følgelig at udrede de Bekostninger, som dertil medgaa, for saa vidt de til saadant Øjemed henlagte Indtægter, der oprindeligt tilflød Stadens Kasse og siden anvistes Havnekassen, saa vel som de til disse under Havne- og Opmudrings-Administrationens Bestyrelse opsamlede Fonds maatte findes utilstrækkelige, saa vil det ogsaa have sit Forblivende ved de Bestemmelser, Vi paa Grund heraf under 18de Juli sidst-

leden have givet angaaende Stadens Bidrag til de Omkostninger, der medgaa til hine tvende Broers forestaaende Istandsættelse.« Ved samme Reskript blev det paalagt Magistraten forskudsvis at udbetale 42,000 Rdlr. til bemeldte Omkostninger, og da det viste sig, at samtlige Stadens Aktiver kun bestod i 52,000 Rdlr. i Obligationer, som den maatte laane paa til Indkøb af 1600 Favne Brænde, henvistes Magistraten til at laane af Overformynderiets Midler, uagtet Magistraten beraabte sig paa, at Overformynderiets Aktiver, hvis kontante Beholdning dengang var saare ringe, var »en hellig og uantastelig Ting.«

Disse Laan, der efterhaanden voksede til 74,000 Rdlr., dækkedes ved den 50 pCt. Forhøjelse paa Accisen, som indførtes i 1815 og tilflød Stadens Kasse for alene at anvendes til Afbetaling af den Gæld, som denne Kasse og Havnekassen havde paadraget sig ved de to Broers Istandsættelse; Havnekassens Laan hertil udgjorde 82,632 Rdlr. 39 Sk.

I øvrigt var *Halkiers* fornyede Overslag af 15de Januar 1814 over Knippelsbros Ombygning forøget ret betydelig til 90,686 Rdlr. 40 Sk. paa Grund af de stærkt stigende Tømmerpriser; ogsaa den kunstneriske Udstyrelse var steget til mere end det dobbelte, som det ses af efterfølgende Tilbud paa Ornamenterne til den nye Bro ¹⁾:

»De 4 Statuer af 3 Alens Højde, forestillende de 4 Hoved-
Vinde, koster i Arbejds løn, Træet iberegnet, gennem-
trukne 2 Gange med hed Olie og grundet à 300 rdl.
St. 1200 rdl

Trupherne med Hans Mejestæts
Siffer, Arbejdet til 4 Sider 7
Alen lang 39 Tom. høj gen-
nemtrukket og grundet som
Figurene 800 -

¹⁾ Se Billedet S. 251.

Ornamenterne under samme, hvor			
Lygten skal hænge, Arbejdet til			
4 Sider ligeledes.....	400	rdl.	
Dertil vil medgaa til Figurene 15 à			
16 Al. Furre Bjelker 13 Tom.			
i Kv. beregnet til 4 rdl. 8 sk.			
pr. Kv. Al.	141	-	3 M. 6 Sk.
Til Trupherne 14 Al. Do. Do.....	123	-	5 -
Til Ornamenterne under samme 56			
Al. 3 Tomme Planker à 2 rdl.			
1 M. 2 sk. pr. Al.....	122	-	3 -
	2787	rdl.	5 M. 6 Sk.

Tømmeret gældende til Ultimo Marts.

Herved maa jeg underdanigst Anmærke, at Træet til Figurene og Troupherne maatte som snarest mueligt anskaffes og tages under Arbejde, for i et Aars Tid at staa at udtøre indtil det finiseres til at kunne imodtag hed Olie 2de Gange, og dernæst grundes, hvilket vil conservere det fra Forraadnelse.

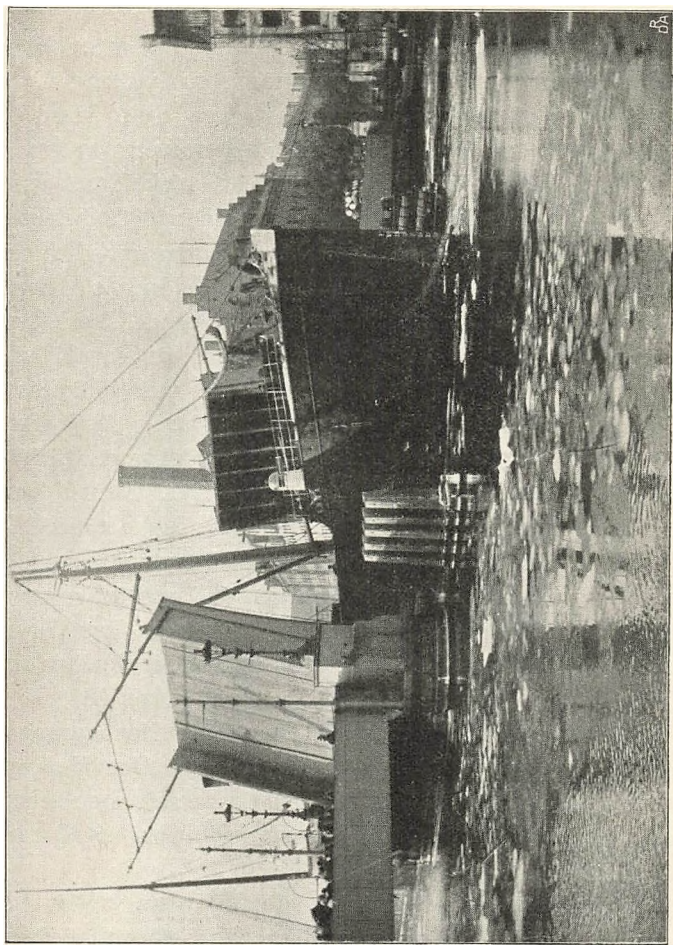
Christianshavn d. 2. Marti 1812.

F. F. Willerup.«

Og da *Knippelsbro* endelig bliver ombygget i 1816, beløber de dermed forbundne Udgifter sig til ialt 179,739 Rdl. 52½ Sk. (inkl. 1700 Rdl. til *Halkier* og hans Kontor), der fordeltes ligeligt paa Landmilitæretatens, Stadens og Havnens Kasser.

Den nye Bros Sejlvidde var 31 Fod 10 Tom. og Vanddybden i Sejlaabningen 24 Fod, medens Vandsluget ved Broen kun var 3427 Kvadratfod paa Grund af de mægtige Stenkister, der paa begge Sider af Sejlløbet var anbragte som Isbrydere. Denne nye Bro underkastedes i 1826 en Hovedreparation og led en ret betydelig Skade under en voldsom Storm Natten mellem den 3die og 4de April 1830, hvor en Del Fartøjer drev ned paa den syd fra.

For, som han siger, »at kunne efter Evne bidrage til en Plan for Fremgangsmaaden ved Anlæget af en fremti-

Knippelsbro 1869—1908.

dig ny Knippelsbro,« (der efter hans Anskuelse maatte komme til at ligge mellem Torvegade og den senere Slotsholmsgade), »vilde det være mig en sand Fornøjelse, og

jeg finder dette ifølge min Stilling ogsaa at være min Pligt, da jeg i en Række af henimod 30 Aar har medvirket ved Broarbejdet her i Staden og har saavel derved som i min Embedsstilling ved de kongelige Holme, havt Lejlighed til ved mange Aars Erfaring at lære at kjende de ofte uforudsete Modgange og Vanskeligheder, som indtræffe ved Vandbygningsarbejder fornemmelig paa dybt Vand og haard Grund, da jeg har udført Dæmninger paa fra 12 til 24 Fod Vand og har Kjendskab til adskillige Fundamenter,« fremsender *P. Halkier*, der siden 1812 beklædte det nyoprettede Embede som Havnebygmester i København under 28de April 1817 til Havneadministrationen Forslag til en ny, muret Knippelsbro paa det Sted, hvor den senere kom til Udførelse i 1869; her var Vanddybden dengang kun 17 Fod, men han siger, der maa uddybes til 24 Fod for at erholde et passende Vandslug, og Sejlvidden maa sættes til 36 Fod; Udgifterne vil andrage ca. 800,000 Rbd. N. V. og Arbejdet vil vare ca. 5 Aar. Denne fremsynede og dygtige Mand døde den 29. Oktober 1818 og afløstes af den lige saa bekendte Havnebygmester *M. B. Kolbye*, som i 16 Aar havde arbejdet under *Halkier* og alt ved kgl. Resolution af 14. Januar 1817 uden Gage adjungeredes ham, dog under Løfte om Succession. *Kolbye* fungerede i dette Embede til sin Død den 1. Marts 1848.

Blandt andet af Hensyn til en senere Henlægning af en ny Knippelsbro til ud for Torvegade efter *Halkier's* Forslag kører Havnen i 1822 den Praminteressentselskabet tilhørende Plads med Bolværk i Bunden af Kanalen bag Børsen.

Knippelsbro krævede fremdeles hyppige og store Reparationer, men om nogen radikal Forbedring af denne Broforbindelse kunde der ikke være Tale i den første Halvdel af det 19de Aarhundrede, hvor det i det hele taget var saare lidt, der blev foretaget ved Københavns Havn

efter det Knæk, Handelen havde lidt i Aarhundredets Begyndelse.

Den forøgede Trafik i Havnen og stærkt voksende Færdsel mellem de to Bydele gjorde imidlertid en Forandring aldeles nødvendig, og der blev derfor til det af Havneforvaltningen i 1862 udarbejdede Forslag til en Forbedring af Københavns Havn knyttet Anlægget af en ny Knippelsbro, der bragtes til Udførelse i 1868—69 af Firmaet »*Burmeister & Wain*« efter sammes Tegning for 352,400 Rdl. fra Enden af Børsgraven, som opfyldtes, og over til Torvegade; $\frac{2}{3}$ af Udgiften bares af Kommunen og $\frac{1}{3}$ af Havnekassen.

Der var dog megen Meningsforskel baade om Brotypen — Klapbro eller Svingbro — og om, hvorvidt man i større eller mindre Udstrækning skulde regulere Bolværkslinierne paa begge Sider af Havnen ved Afskæring af Phønix Pynten og Udrykning af Bolværkslinien paa Christianshavns Siden. Svingbro-Typen, som dengang i Udlandet fandt hyppig Anvendelse ved de store Broer, havde varme Forkæmpere særlig i daværende Ingeniørkaptajn *J. P. Købke* og Professor *Jul. Thomsen*, men den nødvendiggjorde en kostbar Regulering af Havnen paa dette Sted. For de dermed forbundne Ekspropriationsudgifter, der svingede mellem 234,000 Rdl. og 438,000 Rdl., gøs imidlertid de bevilgende Myndigheder, Kommunalbestyrelsen og Havnebestyrelsen tilbage, og man bestemte sig derfor til at bevare de gamle Bolværkslinier og til at anvende Klapbro-Typen, ihvorvel ogsaa i dette Tilfælde nogen Regulering af Kystlinierne havde været paa sin Plads, eller i hvert Fald burde Gennemsejlingsløbet have været lagt nærmere Slotsholms Siden og ikke midt i Broen, som Tilfældet blev. Hele Broarbejdet udførtes i Løbet af 15 Månedes fra Maj 1868 til August 1869.

Denne Knippelsbro, som aabnedes for Færdselen den 1ste September 1869 afløstes allerede i 1908 af den nu-

værende Bro og fik saaledes en for en Jernbro forholdsvis kort Levetid, men den magtede efterhaanden ikke at opfylde de til den stillede Krav. De i Længde og Bredde stadig voksende Skibstyper i Forbindelse med Broens mindre heldige Beliggenhed i Forhold til Strømmen gjorde det ønskeligt at fremskaffe en større fri Sejlvidde end den tidligere (55 Fod) og samtidig at placere Broen vinkelret paa Strømmen; denne sidste Fordring havde dog faaet mindre Betydning, efter at man ved Dæmningsanlægget i Kalvebod Strand var bleven Herre over Strømmen gennem Københavns Havn. Derimod krævede den stærkt tiltagne baade kørende og gaaende Færdsel en Udvidelse af Bredden af Brobanen, der kun omfattede en 18 Fod bred Kørebane og to 6 Fod brede Trottoirer.

Det var dog først Bestemmelsen om Privatbankens Opførelse paa »de seks Søstre«s Plads i Aaret 1900 og de dermed i Forbindelse staaende Arrangements mellem Kommunen og Havnevæsenet, som muliggjorde Tanken om Knippelsbros Ombygning, hvormed der nødvendigvis maatte følge kostbare og omfattende Omformninger af Kystlinierne paa begge Sider af Havnen paa dette Sted, og under 20. Juli 1900 afsluttedes en Overenskomst mellem Kommunen og Havnevæsenet, omfattende følgende Hovedbestemmelser:

1. En Udrykning paa 18 Fod af Bolværkerne langs med Børgsgade, hvorved denne Gades Bredde forøgedes til 68 Fod; Udgifterne herved fordeltes med $\frac{2}{3}$ paa Kommunen og $\frac{1}{3}$ paa Havnevæsenet.
2. En Udvidelse af Kristiansgade til 50 Fods Bredde (Kommunen).
3. En Udvidelse af Gaden langs Havneløbet mellem Slotsholmsgade og Børgsgade til 60 Fods Bredde (Kommunen).
4. En Indsnævring af Slotsholmsgade til 60 Fod (Kommunen).

5. Regulering af Kystlinierne paa begge Sider af Havneløbet ved Bortskæring af Phønixpynten og af Pynten ud for Brogade og »Asiatisk Kompagni« (Havnevæsenet).
6. Tilvejebringelse af det samme Strømprofil i det nye Havneløb som nu (Havnevæsenet).
7. Bygning af en ny Knippelsbro; Udgifterne herved fordeles med $\frac{2}{3}$ paa Kommunen og $\frac{1}{3}$ paa Havnevæsenet.
8. Eventuelt Bygning af en ny Broforbindelse fra Pynnten ved Børsgade til Gammelholm ud for Niels Juelsgade (Kommunen).

Disse Foranstaltninger var kalkulerede til en samlet Udgift af ca. $1\frac{2}{3}$ Millioner Kroner, hvoraf Kommunens Andel udgjorde ca. $\frac{2}{3}$ og Havnevæsenet ca. 1 Million Kroner; selve Broanlægget kalkuleredes dengang (i 1900) til 750,000 Kroner.

Med Hensyn til den nye Knippelsbro bestemtes det, at den skulde bygges som en Klaphro med en fri Gennemsejlingsaabning af mindst 70 Fod og en Bredde af 42 Fod saa vidt muligt maalt mellem Inderkanterne af Hoveddragerne (heraf 22 Fod til Kørebanen og 10 Fod til hvert af Trottoirerne). Broens Stigningsforhold skulde være 1 : 60, og Midten af Kørebanen ved Enderne af Broen maatte ikke ligge højere end 8 Fod over daglig Vande, hvortil kom Havnevæsenets Krav om en fri Sejlhøjde under Broen i Sejlløbet af $8\frac{1}{2}$ Fod. Afstanden mellem de nye Kystlinier var 250 Fod.

Allerede paa dette Tidspunkt maatte Teknikerne imidlertid være paa det rene med, at den gennem de opstillede Fordringer begrænsede Højde for Broens Tværkonstruktion i Forbindelse med de Færdselsbelastninger, som der maatte gøres Regning paa, ikke tilstedede Anbringelse af Hoveddragerne paa udvendig Side af Trottoirerne, men nødvendiggjorde deres Anbringelse mellem

Kørebane og Trottoirer; alligevel viste det sig, at man selv under denne Forudsætning ikke kunde komme igennem med den for Brobanen givne Konstruktionshøjde uden ved at forandre Broens Stigningsforhold til 1 : 50, naturligvis med en jævn Afrunding paa Midten af Længdeprofilet (den daværende Bro havde Stigningsforholdet 1 : 40 lige hen til Længdeprofilets Midtpunkt).

Ligeledes viste det sig paa Grund af Brobanens nære Beliggenhed i Forhold til Vandspejlet praktisk ugørligt at anvende vore herhjemme kendte Klapbro-Typer til en større Afstand mellem Strømpillerne end ca. 60 Fod, og her var jo Tale om mindst 70 Fod fri Sejlvidde, hvilket i Forbindelse med Anbringelsen af de fornødne Friholderværker til Beskyttelse af Strømpillerne mod Paasejling medfører en Afstand af 80 à 90 Fod mellem disse Piller. En foretagen Undersøgelse af den daværende Knippelsbro-Types Anvendelse under disse Forhold gav til Resultat, at Strømpillerne for at rumme Kontravægtene maatte gøres 36 à 38 Fod brede, hvilket i Forbindelse med de tilsammen 20 Fod fremspringende Landpiller (for at kunne føre Sporvejssporene ind paa Broen) bevirkede en uforholdsmæssig stor Indsnævring af Sejlløbet paa 92 à 96 Fod. Dertil kom, at man for at formindske de betydelige Vibrationer ogsaa ved denne Type maatte føre Klapdragerne op over Brobanen, samt at Udgifterne til Broanlægget beløb sig til 1,056,000 à 1,130,000 Kr., altsaa betydelig overskred det kalkulerede Beløb.

Man var derfor henvist til at anvende en særlig Klapbro-Type, og blev efter vidtløftige Forundersøgelser staaende ved at bringe den af Ingeniør *Strauss* i Chicago i 1904 projekterede Type i Anvendelse, ihvorvel den paa det Tidspunkt endnu intet Steds var bleven praktiseret.

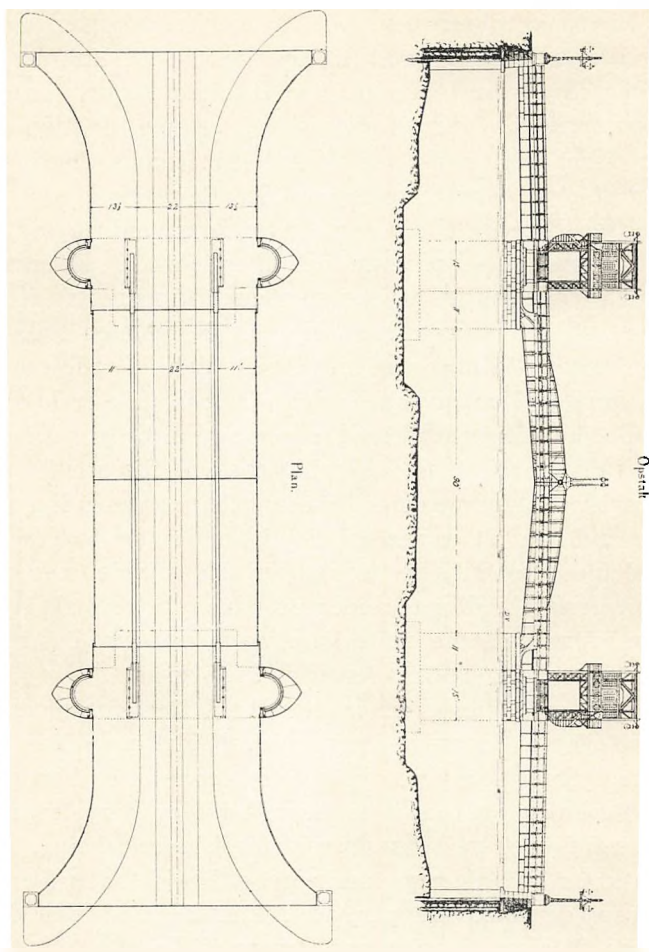
Princippet faldt for saa vidt sammen med det ved flere af de i Københavns Havn udførte Klapbroer anvendte, som Klapperne drejer sig om faste Omdrejnings-

aksler, samtidig med at Kontravægtene paavirker Klapperne gennem Charnierer ved Klaphalernes Endepunkter. Men medens ved vore andre Klaphroer, f. Eks. Børsbroen og Frederiksholmsbroen, Kontravægtene er ophængte under Klaphalerne og under Klappernes Op- og Ilukning bevæger sig gennem Vandet, har Ingeniør Strauss anbragt Kontravægtene over Brobanen og gennem Støtter eller Ben ladet dem hvile oven paa Klaphalernes Charnierer. For at styre Kontravægtene under Bevægelsen maa der da over Brobanen, α : over Trottoirerne, anbringes faste Opstillinger, Taarne, som det efter *Strauss'* Formening maatte være muligt at give en saadan kunstnerisk Udstyrelse, at de sammen med de over Kørebanen anbragte Kontravægte dannede et harmonisk Hele. Fordelene ved at anbringe Kontravægtene paa denne Maade er iøjnefaldende ved Klapper af stor Længde og Vægt, hvor det altid vil knibe med at give Klaphalerne en tilsvarende stor Længde; Kontravægtenes Rumfang bliver væsentligt mindre, end naar de er nedsænkede i Vandet, og de kan over Brobanen kontrolleres til enhver Tid. Vilde man lade Kontravægte, anbragte under Brobanen, bevæge sig i Hulrum i Strømpillerne, vilde disse faa meget store Dimensioner og Anlægsudgiften derved vokse stærkt.

Under et Besøg i Nordamerika i 1904 foranledigede jeg derfor af Ingeniør *Strauss* udarbejdet en Skitse efter hans System til en Bro, omtrent svarende til de herværende Forhold, og paa dette Grundlag blev der derpaa af Havnevæsenet med kunstnerisk Assistance af nu afdøde Etatsraad *V. Dahlerup* udarbejdet et Projekt efter *Strauss*-Typen (dog med Klapper, der stemmede mod hinanden i lukket Stilling). Da det med Hensyn til Udgiften ikke spillede nogen større Rolle, om Afstanden mellem Strømpillerne var 90 eller 80 Fod, gjordes denne Afstand 90 Fod. Medens Kørebanens Bredde var 22 Fod, fik Trottoirerne en Bredde af 8 Fod paa Klapperne og $11\frac{1}{2}$ Fod paa de

faste Bropartier. Udgiften til dette Projekt kalkuleredes til 881,000 Kr.

Opstalt og Plan af den nuværende Knippelsbro. Efter Tegning af Forfatteren.

Under dette Forslags Behandling i Kommunalbestyrelsen blev der foranlediget følgende Ændringer: 1) Taarnene over Trottoirerne, der dels tjener til Kontravægtenes Understøttelse og dels til Anbringelsen af en Del af Ma-

skineriet (Resten er anbragt i Strømpillerne), gjordes saa lave som vel muligt, og Broens kunstneriske Udstyrelse overdroges til Arkitekt *Axel Berg*. — 2) Trottoirerne paa Klapperne gjordes 11 Fod brede og paa de faste Bropartier $13\frac{1}{2}$ Fod brede (under Taarnene dog kun 10 Fod). — 3) Brobanens Stigning forøgedes fra 1 : 60 til 1 : 50. — 4) Der blev af arkitektoniske Hensyn givet Brobanen samme tragtformede Udvidelse paa Christianshavns Siden som paa Slotsholmens Side, hvor Udvidelsen var nødvendig af Hensyn til Sporvejssporene, naar man vilde undgaa en stærkt fremspringende Landpille paa denne Side. — 5) Anlægsudgiften forøgedes ved disse Ændringer til 918,000 Kr.

I sit Møde den 20de November 1905 vedtog Borgerrepræsentationen det saaledes ændrede Forslag til Straussbroen, dog at det dertil bevilgede Beløb efter nogle fremkomne Tilbudspriser nedsattes til 898,000 Kr., og der kunde nu tages fat paa Udarbejdelsen af Broens Detailler saa vel i arkitektonisk som i konstruktiv Henseende, ligesom man ret hurtigt kunde paabegynde selve Udførelsen af Bropillerne, hvorefter Broarbejdet med tilhørende Omdannelse af de tilstødende Kystlinier fremmedes saaledes, at den nye Knippelsbro kunde aabnes for Færdselen den 31. December 1908.

PESTHUSPENGENE.

AF

DR. VILLADS CHRISTENSEN.

UNDER Benævnelsen Pesthuspenge findes paa Københavns Budget opført en lille Indtægtspost, for Tiden 44 Kr. aarlig, som betales af en Del Kirker i Nordsjælland med en eller to Kroner af hver. Beløbet indgaar i Københavns Hovedkasse og opføres under Rubrikken »Skatter og Afgifter«, hvor de 44 Kr. har en Plads jævnsides med Areal-skattens 4 Millioner, Formueskattens 15 Millioner og lignende mere anselige Poster.

I fordums Tider har Pesthuspengenes Beløb været noget større, maaske et Par Hundrede Rigsdaler da det var højest; noget betydeligt har det aldrig drejet sig om. Men naar dette lille Beløb fremdrages her og gøres til Genstand for en Undersøgelse, er det paa Grund af den mærkelige Skæbne, der har hvilet over denne Afgift, og som i de sidste halvandet Hundrede Aar har gjort den til Genstand for umaadelig meget Skriveri. Her foreligger nemlig det ejendommelige Tilfælde, at hverken Yderne eller Modtagerne af Pengene har vidst, hvorfor disse Pesthuspenge betaltes. At Afgiftens Beløb under disse Forhold stadig er gaaet nedad, er ikke mærkeligt. Snarere maa man undres over, at der overhovedet er nogen, som betaler den endnu.

At Oprindelsen til disse Pesthuspenge har kunnet staa som en Gaade for alle, der fik med dem at gøre,

bekræfter kun, hvad man ogsaa paa mange andre Maader faar at vide: at vore Forfædres Kendskab til den historiske Udvikling var saa langt ringere end vore Dages, og at Evnen til at udnytte Arkiverne i fordums Tid var meget mangelfuld. Vi ved paa de fleste Punkter mere om Fortiden, end Fortiden selv vidste. Dette gælder i al Almindelighed, og det gælder ogsaa om Pesthuspengenes Oprindelse.

I nærværende Tilfælde er det endda særlig paafaldende, at man har maattet give helt blank op, hver Gang der blev spurgt om, hvad Pesthuspengene egentlig var; thi blot ved at læse i den almen tilgængelige trykte Literatur kunde man have faaet i hvert Fald noget at vide om dem. Men heller ikke denne Vej er bleven forsøgt. Bogverdenens Oplysninger om Pesthuspengene har været lige saa ukendte i Fortiden som Arkivernes Indhold.

I 1654 udgav Boghandler Jens Lauridsen Wolf en Danmarksbeskrivelse under Titlen: »Encomion Regni Daniæ, d. e. Danmarks Riges Lov«. Heri omtaler han ogsaa det uden for København opførte Pesthus og fortsætter derefter med følgende Oplysning: »Og af Hans Majestæt højlovlig Ihukommelse Kong Kristian IV bevilget og paabudt, at der skal leveres fra hver Kirke udi Sjælland, som haver 10 Pund Korn til Tiende, 1 R. Specie Daler til samme Pesthus for København, og hvilken ringere Indkomst haver en halv Rigsdaler levere og give skal til hvert Aars Dionysii Landemode udi Roskilde, til de fattiges bedste der inde at anvendes«.

At denne Afgift, som alle sjællandske Kirker skulde svare til Pesthuset i København, netop er de Pesthuspenge, hvoraf nu kun den sidste Rest er tilbage, ligger jo lige for. Og skønt Wolfs Beretning ingenlunde er udtømmende og navnlig ikke har nogen Beviskraft over for modvillige Betalere, kunde den dog have givet et Fingerpeg til Spørgsmaalets Besvarelse. Men den nævnes aldrig

hos nogen af de mange, som i Tidens Løb har faaet Spørgsmaalet om Pesthuspengenes Oprindelse forelagt ¹⁾).

Efter Wolfs Beretning — og vi kan straks sige, at denne er fuldkommen rigtig — er Pesthuspengene altsaa paabudt af Kristian IV, og de skulde svares af *alle* Kirker paa Sjælland. Noget Regnskab over, hvor stort et Beløb de indbragte i de første to Aartier, kendes ikke, ej heller kan man regne sig dertil ved at optælle, hvor mange Kirker der dengang fandtes paa Sjælland; thi der vilde jo endnu mangle Oplysning om, hvor mange af dem der betalte en hel Rigsdaler, og hvor mange kun en halv. I senere Tider, da de enkelte Kirkers Afgifter er kendt, viser det sig, at godt en Femtedel (11 Kirker af 53) betalte 1 Rdlr., Resten $\frac{1}{2}$ Rdlr. Gaar man ud fra, at det samme Forhold engang har været gældende for alle Sjællands Stifts Kirker, vil man komme til et Beløb af godt 200 Rdlr., som samtlige halvfjerde Hundrede sjællandske Kirker har betalt — eller skullet betale.

Det er nemlig tvivlsomt, om de nogen Sinde har betalt alle sammen. Der viser sig i hvert Fald en gennemført Utilbøjelighed hos Kirkeejerne til at erlægge dette Beløb, og da vi første Gang faar en Opgivelse af, hvor meget Pesthuspengene indbragte, var Beløbet allerede langt under den ovenfor beregnede Sum.

Denne ældste Oplysning om Pesthuspengenes Indbetaling findes i en Protokol i Raadstuearkivet fra 1670 med Titlen: »Kort Underretning om de fattiges Midler her i Staden«. Den hører til den Samling af historisk Materiale, som Præsident Peder Resen fik tilvejebragt, og den indeholder en Oversigt over det københavnske Fattigvæsens Indtægter og Udgifter i Regnskabsaaret fra Philippi & Jacobi Dag (1. Maj) 1668 til Aarsdagen 1669.

¹⁾ Nyere Forfattere har naturligvis kendt Wolfs Beretning. Den anføres saaledes i Kbhvns. Hist. III, 342 og i »Kbhvns. Kommune-hospital 1863—1913«, S. 13.

Det hedder her (fol. 13) under

Sjællandske Kirkers Pension til Pesthuset.

Saasom denne aarlige Indkomst af dette Stifts Kirker forringes og mærkeligen aftager, formedelst en stor Del af Kirkerne deres Fattigdom, saa kan heller ingen vis Summa herom fattes, men aleneste dette Aar bekommet

Penge 106 Rdl. 2 Ort.

Altsaa allerede 20 Aar efter Kristian IV.s Død er denne Indkomst mærkeligen forringet paa Grund af Kirkernes Fattigdom. Og det synes, som om man staar ganske magtesløs over for denne Utilbøjelighed til at betale og i Stilhed indretter sig paa at nøjes med hvad man kan faa.

Under disse Vilkaar maatte Beløbet jo snart gaa yderligere ned, men vi mangler Materiale til at følge denne Nedgang i Enkelthederne. Der forløber 40 Aar, inden vi igen hører noget om Pesthuspengene, og i dette Tidsrum er den vigtige Forandring sket, at man har hørt op med at kræve Afgiften af *alle* sjællandske Kirker og har indskrænket den til kun at gælde de Kirker, som Kongen ejede. Hvorledes denne Forandring er kommen i Stand, kan ikke oplyses. Nogen udtrykkelig Bestemmelse derom er ikke fundet, og Sandsynligheden taler for, at det er en Praksis, som har udviklet sig og er bleven fæstnet, fordi de private Kirkeejere var de vanskeligste at faa Pengene fra, medens de kongelige Kirker betalte.

Hvad vi ved, er kun, at i 1709 omtales Pesthuspengene som en »Afgift af Kongens Kirker i Sjælland«.

Ved det blev man staaende, og Fattigvæsenets Direktion maatte i den følgende Tid være tilfreds, naar blot den kunde forhindre, at de kongelige Kirker gik samme Vej som de øvrige.

Faren herfor var nærliggende, efterhaanden som de

kongelige Kirker blev bortsolgte. Ganske vist indførtes altid i Auktionskonditionerne en Bestemmelse om, at den nye Ejer skulde betale alle Kirkens »ordinære Ekspenser«. Men saa var jo endnu det Spørgsmaal tilbage, om Pesthuspengene kunde regnes til disse. Og naar en videbegærlig Kirkeejer kom med en høflig Anmodning om at faa den Forordning at se, ifølge hvilken disse Penge opkrævedes af hans Kirke, stod baade Fattigvæsenets Direktion, Københavns Magistrat og Regeringskollegierne med tomme Hænder. Ingen af dem kunde give mindste Oplysning om, hvor disse Pesthuspenge stammede fra.

Et Eksempel herpaa kan fremdrages fra Antvorskov Distrikt, hvor, blandt andet Krongods, ogsaa Hemmershøj Kirke bortsolgtes ved Auktion i 1774. Køberen, Proprietær Eggers til Dyrehovedgaard, nægtede straks at betale de forlangte 3 Mark Pesthuspenge. Fattigdirektionen tyede i sin Nød til Rentekammeret om Assistance, og Kammeret sendte beredvillig al den Oplysning, det kunde give, hvilket dog indskrænkede sig til en Udskrift af Auktionskonditionerne og en Fortegnelse fra 1723 over Hemmershøj Kirkes Afgifter, af hvilken det godt nok fremgik, at Kirken i dette Aar havde betalt Pesthuspenge. Eggers vilde dog ikke bøje sig for dette Dokument, men forlangte, for at anerkende Fordringen, en »speciel og udtrykkelig« Bestemmelse angaaende disse Penge. En saadan kunde jo ikke skaffes, og Rentekammeret tilraadede da Fattigvæsenets Direktion at anlægge Sag imod ham.

Det ses dog ikke at være kommen til Proces. Paa en eller anden Maade maa Eggers være talt til Rette; thi i de følgende Aar blev der igen betalt Pesthuspenge af Hemmershøj Kirke indtil 1. Maj 1804, da Betalingen paa ny indstilledes — og denne Gang for bestandig.

Foruden denne Begrænsning af Pesthusafgiften til kun at gælde de kongelige Kirker er der i dette mørke

Tidsrum ogsaa foregaaet en Forandring med Hensyn til dens Optrækningsmaade. Wolf fortæller, at Pengene skal leveres hvert Aar til Dionysii Landemøde i Roskilde, at de altsaa skal indbetales ad den gejstlige Vej gennem Præster, Provster og Biskop. Men naar vi træffer dem igen i det 18. Aarhundrede, sker Optrækningen gennem de verdslige Embedsmænd. Kammerherre F. C. Lente-Adeler forestod, for de kongelige Kirkers Vedkommende, Oppebørslen af dem som Kirkeinspektør i Sjælland fra 1764; og da han i 1780 tog sin Afsked, gik Oppebørslen over til de vedkommende Amtsforvaltere og Regimentsskrivere. Raadmand Balthazar Schiøtt udarbejdede i den Anledning en Liste over de Kirker, som i 1781 skulde svare Pesthuspenge. Den viser i Københavns Amt 5, Frederiksborg Amt 22, Kronborg Distrikt 13 og Antvorskov Distrikt 13, i alt 53 Kirker, som tilsammen betalte 32 Rdlr. Alle de 13 Kirker i Antvorskov Distrikt var paa den Tid i privat Eje, medens de øvrige endnu tilhørte Kongen¹⁾.

De 13 Antvorskov-Kirker var stadig det vanskelige Punkt, og der gik ikke mange Aar, før det igen var galt fat med dem. I 1787 nægtede samtlige private Kirkeejere at betale; men Kancelliet traadte nu kraftigt op imod dem og paalagde Amtmændene over Antvorskov og Korsør Amter at lade Afgiften — det drejede sig om i alt 7 Rdlr. — inddrive paa samme Maade som andre kongelige Skatter²⁾. Det hjalp dog kun i nogle faa Aar. I 1795 holdt Bjergby, Gjerlev, Lundforlund og Sludstrup Kirker op at betale; i 1796 fulgte Tingjellinge, Sørbymagle og Kirkerup efter, derpaa i 1804 Hejninge, Kindertofte, Sønderup, Nordrup, Hemmershøj og Vinderød ved Frederiksværk, og endelig i 1812 Hyllested — den eneste Kirke i privat Eje,

¹⁾ Listen findes i Raadstuearkivet, Pakken Pesthuspengene. De fleste senere Skrivelser er samlede ved Sagen Nr. 872/1839 i Fattigvæsenets Arkiv.

²⁾ Trykt i Fogtmans Reskriptsamling 20. Dec. 1788.

som endnu var tilbage. Over for denne Strejke havde Myndighederne ganske opgivet Ævret. De, der ikke godvillig betalte, slap fri, og ingen tænkte paa at anvende Bestemmelsen fra 1788 om at lade Pengene inddrive ved Statens Tvang — tvært imod! Staten smittedes nu selv af det slette Eksempel, og fra 1. Maj 1812 ophørte ligeledes de fleste af de kongelige Kirker i Københavns og Frederiksborg Amter at betale! Det gik upaataalt hen i mange Aar. Kun Inspektøren paa Sct. Hans Hospital, det forrige Pesthus, sad i Stilhed og noterede Restancerne op, og de voksede efterhaanden til et ganske artigt Beløb.

Endelig, i Forsommeren 1824, tog Fattigdirektionen Sagen op paa ny og gjorde et alvorligt Forsøg paa at skaffe Sct. Hans Hospital dets Penge. Skrivelser herom med tilhørende Restancelister blev tilsendt de forskellige sjællandske Amtmænd.

Amtmanden over Københavns Amt, Stiftamtmand Lowzow, var hurtig færdig med denne Anmodning. Han svarede omgaaende: Forinden jeg foretager videre i Anledning af de saakaldte Pesthuspenge, maa jeg bede mig underrettet om, naar og hvorledes bemeldte Afgift er paa-buden, og i Fald det er sket ved et specielt Reskript, da at faa Genpart af samme tilsendt. — Af gode Grunde fik han aldrig denne Genpart.

Amtmand Stemann i Sorø gjorde mere ved det. Han lod Opkrævningslisterne gaa videre til de forskellige Kirkeejere, og Resultatet heraf maa i Virkeligheden siges at være over Forventning. Stemann kunde kort efter indsende de resterende Pesthuspenge fra Sønderup, Nordrup og Hejninge Kirker for 20 Aar og fra Tingjellinge Kirke for 5 Aar. De andre Kirkeejere havde protesteret: Major Grevencop Castenschiold paa Frederikslund, der ejede Kindertofte Kirke, havde aldrig hørt tale om denne Afgift, og i hvert Fald i de sidste 20 Aar var den ikke bleven opkrævet. Ejeren af Hyllested Kirke, Landøkonom N.

Giersing til Nørager, udbad sig Oplysning om, naar denne Afgift var paalagt, da der ingen Dokumenter fandtes ved Kirken, som kunde give ham Oplysning derom. Forvalter Voss paa Hindholm betegnede for Kirkerup Sogns Vedkommende Afgiften som »en ulegitimeret Fordring«.

Fattigvæsenets Direktion gjorde sig naturligvis al Umage for at skaffe de manglende Bevisligheder til Veje, men det lykkedes ikke. Dens Bogholder, C. P. Hjelte, erklærede, at der ikke i de Papirer, hans Kontor var i Besiddelse af, fandtes noget om Oprindelsen til Pesthuspengene; han vidste kun, at de i 1709 var bleven opkrævede under Benævnelsen: Afgift af Kongens Kirker i Sjælland. Raadstuearkivaren C. M. Winther fandt endnu mindre; han svarede blot: Er ikke at finde.

Med disse meget mangelfulde Oplysninger sendte Direktionen den hele Sag ind til Rentekammeret, hvor den jo allerede havde været nogle Gange før. Og Kammeret var for sit eget Vedkommende medgørligt; det tog Oplysningerne, som de var, og tilskrev Amtmændene, at de kongelige Kirker, der tidligere havde betalt Pesthuspenge, fremdeles skulde betale dem. Hvad de private Kirkeejere angik, henvendte Rentekammeret sig til Amtmand Stemmann i Sorø og udbad sig hans Betænkning i Sagen.

Kammerherre Stemann, senere i en lang Aarrække Danmarks Statsminister, var utvivlsomt den klogeste af alle dem, der havde haft med Pesthuspengene at gøre, og hans Betænkning¹⁾ er meget interessant. Om Afgiftens Oprindelse kan han lige saa lidt som de andre give nogen Oplysning; men flere Bemærkninger i hans Skrivelse tyder dog paa, at han har kendt mere til den Sag end det, han rent ud fortæller. Han fremsætter det overraskende Spørgsmaal, »hvorfor de Kongen forhen tilhørende Kirker mere end andre Kirker med saadan Afgift skulde være

¹⁾ Trykt i Uddrag i Reskriptsamlingen ved 9. Jan. 1827.

bebyrdede«. De savnede Oplysninger om Afgiftens Oprindelse mener han maa kunne findes i Danske Kancellis Arkiver, »igennem hvilket Kollegium de fleste Pesten angaaende Foranstaltninger formentlig ere emanerede, ligesom samme ogsaa har Overtilsynet med Kirkevæsenet«. Naar saaledes først Spørgsmaalet om Afgiftens Oprindelse er bragt paa det rene, finder han det rettest, at den fremtidig indbetales ved Landemodet ligesom Kirkernes øvrige Ekspenser.

Henvisningen til Kancelliets Arkiv som det rette Sted, hvor man skulde søge de manglende Dokumenter, maa skyldes Stemanns egen Indsigt i Statsforvaltningens Maskineri; men det vilde næsten være for stor en Kompliment til hans Skarpsindighed at antage, at han af sig selv har fundet paa Antydningen af, at ogsaa andre end de oprindelig kongelige Kirker skulde betale Pesthuspenge, eller paa Forslaget om, at disse Penge burde indbetales paa Landemodet. Netop disse to Punkter omtales i Jens Lauridsen Wolfs Bog fra 1654, og rimeligvis har Stemann sin Viden fra denne Kilde, skønt han ikke nævner den. Derimod fremhæver han, at det eneste »offentlige Dokument«, hvori han har fundet Pesthuspengene omtalt, er den før nævnte Kancelliskrivelse fra 1788 angaaende Afgiftens Inddrivelse. Men Wolfs Bog var jo ikke noget »offentligt Dokument«; og har Stemann kendt den, har han i hvert Fald som stiv Bureaukrat ikke fundet Anledning til at omtale den i en officiel Embedsskrivelse.

Fattigvæsenets Direktion modtog derefter følgende Svar fra Rentekammeret:

... Ligesom vi tidligere havde ladet foretage Eftersøgninger i Kammerets Archiv om Oplysninger angaaende omhandlede Pesthuspenge, saa have vi og, efter Modtagelse af Geheime-Conferentsraad Stemanns berørte Skrivelse, paa nyt ladet eftersee sammesteds, om der ikke var at finde nogen Oplysning i Særdeleshed om, naar og i hvilken Anledning, eller hvorledes, bemeldte Pesthuspenge maatte i sin Tid være

paabudne eller særskilt paalagte de Kongen tilhørende Kirker, samt om denne Afgift endnu vedvarede i Aaret 1774, da de Antvorskovske Godser med disses Kirker bleve af Kongen solgte. Men tilstrækkelig Oplysning i saa Henseende fandtes ikke.

Ved tjenstligst at melde dette . . ., maa Kammeret, som ikke seer sig i Stand til at foretage videre i Henseende til meerbemeldte Pesthuspenges Betaling af de ovenbenævnte, ei længer Kongen tilhørende, Kirker i det forrige Antvorskovske Rytterdistrict, tjenstligen overlade til den Kongelige Direction, om Samme maatte finde det for godt, efter Geheime-Conferentsraad Stemanns Forslag at søge af Kiøbenhavns Magistrats Archiv eller af det danske Cancellies Archiver tilveiebragt en muligen fyldestgjørende Oplysning om foromhandlede Afgift og, efter Omstændighederne, at gjøre Fattigvæsenets formentlige Fordringer til oftnævnte Kirkers Eiere gjeldende hos disse.

Rentekammeret den 3die Juni 1826.

Dermed var Rentekammeret ude af Sagaen, og Fattigdirektionen forsøgte nu sin Lykke hos Kancelliet. Den fremstillede udførligt hele Sagens Gang og lagde ikke Skjul paa, at den befandt sig i en vanskelig Stilling over for dem, der ikke vilde betale. »Naar denne Afgift har taget sin Begyndelse, eller efter hvilken Bestemmelse dette er sket, derom har man, skønt al mulig anvendt Umage, hidtil ikke været saa heldig at have kunnet erfare noget.«

Direktionens Skrivelse er af 10. Oktober 1826, Kancelliets Svar af 9. Januar 1827; der har altsaa ikke manglet Tid til grundige Undersøgelser. Men da Kancelliets Svar endelig kommer, lyder det kort og kategorisk paa, »at der i Kancelliets Arkiv ej findes nogen Oplysning betræffende den omhandlede Afgift«. Paa dette Punkt er det, at den største Fejl i denne langvarige Skattehistorie er begaaet. Det var i Kancelliet, de paagældende Oplysninger skulde findes, — deri havde Kammerherre Stemann Ret. Kancelliembedsmændene kunde med al Sandhed attestere, at de ikke havde fundet dem. Men naar de afgjorde Sagen

for Tid og Evighed ved at erklære, at de overhovedet ikke fandtes i Kancelliets Arkiv, og derved lukkede Døren i for fremtidige Undersøgelser, har de nok skrevet under paa mere, end de strengt taget kunde staa ved ¹⁾).

Efter Modtagelsen af denne Erklæring var der mindre end nogen Sinde Udsigt til at faa de private Kirkeejere til at betale Pesthuspenge.

I 7 Aar undlod Københavns Fattigvæsen helt at opkræve Afgiften af de 13 Kirker paa Antvorskov Gods. Saa forsøgte man i 1831 endnu en Gang en Henvendelse til dem. Kirkeejerne blev spurgt en for en, om de var villige til at betale den resterende Afgift, samt til aarlig at erlægge Beløbet for Fremtiden. Vi kan vist gaa ud fra, at Direktionen ikke gjorde sig Illusioner med Hensyn til Udfaldet af denne Henvendelse, og det har sikkert været med den største Overraskelse, den erfarede, at der dog var to Kirker blandt de 13, som besvarede Direktionens Spørgsmaal med et Ja.

Disse to Kirker, Sønderup og Nordrup, tilhørte Sorø Akademi. Paa Akademiets Vegne indsendte Forvalter Enkebølle paa Tersløsegaard de 7 Rdlr., hvormed Kirkerne stod i Restance, og som Forklaring paa denne overraskende Optræden vedlagde han følgende Skrivelse, han havde modtaget fra Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler:

»Da Directionen efter anstillet Undersøgelse, har erholdt Kundskab om, at det paaligger Eierne af de til Nordruplund Gods hørende Sønderup og Nordrup Kirker at udrede en under Navn af Pesthuspenge reguleret Afgift til Sct. Hans Hospital af 48 Sk. Sølv aarlig for hver Kirke, saa vilde Hr. Forvalteren nu udbetale den efter den af Dem under 18. October dette Aar indsendte Skrivelse fra Justitsraad Borgemester Birck resterende Afgift for 7 Aar indtil 1ste Mai 1831, med 3 Rdl. 48 Sk. for hver Kirke, eller ialt 7 Rdl. Sølv, hvilket Beløb der-

¹⁾ Reskriptsamling 9. Jan. 1827.

efter, under behørig Legitimation passerer til Udgift i Nordruplund Gods Regnskab for indeværende Aar.

De ville derhos drage Omsorg for den aarlige Indbetaling af bemeldte Udgift for Fremtiden.«

Blandt de øvrige Kirkeejere var der een, C. P. Holm i Slagelse, der erklærede sig villig til for Fremtiden at betale 3 Mark aarlig af Gjerlev Kirke, medens han derimod ikke vilde betale Restancerne. Alle de andre sagde rent ud Nej, og selv Holm betalte, da det kom til Stykket, ingenting.

Men Universitetsdirektionen var altsaa »efter anstillet Undersøgelse« kommen til det Resultat, at Pesthuspengene opkrævedes med Rette. Denne Oplysning er ikke uden Interesse. Maaske betyder den kun, at det af de paagældende Kirkers Regnskaber kunde ses, at Afgiften tidligere var bleven betalt. Men den kunde ogsaa vække en Formodning om, at Universitetets Arkiv gemte de Oplysninger, som hidtil forgæves var søgt alle andre Steder, og at Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler, hvis den var bleven spurgt yderligere, kunde have bragt hele Spørgsmaalet paa det rene. Men ingen spurgte, og det Spor, som her muligvis viste sig, blev ikke forfulgt.

Fattigvæsenet nøjedes med at indstille til Kancelliet, at man nu lod Fordringerne bortfalde, da det af Mangel paa Beviser ikke vilde nytte at anlægge Sag. Og Kancelliet skyndte sig at gribe denne nemme Udvej og resolverede under 10. Marts 1832, at Afgiften for Fremtiden skulde bortfalde, »for saa vidt samme ej kan erholdes« ¹⁾. — Kancelliet var nu kommen langt bort fra sit Standpunkt i 1788, da det slog fast, at disse Pesthuspenge kunde inddrives paa samme Maade som kongelige Skatter.

Herved blev det. Pesthuspengene opførtes endnu i nogle Aar i Fattigvæsenets Regnskaber med det tidligere Beløb 32 Rdlr., skønt denne Sum sikkert aldrig er bleven

¹⁾ Trykt Uddrag i Reskriptsamlingen.

fuldt indbetalt. I Regnskabet for 1838 er Pesthuspengene første Gang nedsat til deres virkelige Beløb, 26 Rdlr. 3 Mark, og med dette Beløb, der i 1875 omskrevs til 53 Kr., er de derefter opført Aar efter Aar indtil 1911. Siden den Tid er Summen gaaet yderligere ned og opføres nu i det sidste Budgetforslag med 44 Kr. Men denne Nedgang skyldes ikke fornyede Vanskeligheder med Betalingen, men kun den Omstændighed, at forskellige af de afgiftspligtige Kirker efter Overenskomst med Kommunen har afløst den aarlige Byrde ved en Gang for alle at indbetale det 25-dobbelte af dens Beløb. Denne Afløsning vil efterhaanden blive fortsat, og saaledes vil snart denne ældgamle Indtægtspost udgaa af Kommunens Regnskaber.

Alle disse Genvordigheder, alle disse Nederlag for Autoriteterne, der stod med deres gode Ret, men ikke kunde bevise den, og hele denne stadige Tilbagegang i Sct. Hans Hospitals Indtægter: alt dette kunde være undgaaet, hvis Statens Embedsmænd havde gjort sig den Ulejlighed at se ordentlig efter i deres Arkiver.

Jens Lauridsen Wolf meddeler, som nævnt, at Afgiften var paalagt i Kristian IV.s Tid. Nu strækker Kristian IV.s Regering sig som bekendt over 60 Aar, og skulde en ny Undersøgelse efter Pesthuspengene foretages, var det jo kun lidet lovende at gaa i Lag med Arkivmasserne fra denne lange Periode for at søge efter et Kongebrev, som Kancelliet selv havde erklæret ikke fandtes i Arkiverne. Men der var ogsaa andre Veje at gaa. Foran er antydnet, at muligvis Universitetets Arkiv kunde give Oplysning; og en anden Vej frembød sig derigennem, at Jens Lauridsen Wolf havde omtalt, at Pengene skulde betales hvert Aar ved Dionysii Landemode i Roskilde. Man kunde derfor vente, at et Kongebrev desangaaende havde passeret Sjællands Bispeembede og havde sat sine Spor i endnu be-

varede kirkelige Arkivalier. Og da det blev min Tur at undersøge Spørgsmaalet om Pesthuspengenes Oprindelse, gik jeg derfor til Sjællands Bispearkiv og gav mig til at gennemblæse Akterne fra Landemoderne i Roskilde.

Imellem al den latinske Præstelærdom, som fylder disse Akter, fandt jeg da ogsaa, hvad jeg søgte: Meddelelsen om, at Kongens Brev om Pesthuspengene var læst paa Roskilde Landemode d. 11. Juni 1645¹⁾. Kort før denne Datum maatte altsaa Kongebrevet være udstedt, og med den som Holdepunkt var det jo let nok endnu en Gang at se efter i Kancelliets Arkiv, om det saa ofte eftersøgte Brev muligvis skulde findes der alligevel. Og ganske rigtig! — der var intet i Vejen. Brevet staar paa sin Plads i Brevbogen under sin Datum, 4. Maj 1645. Det lyder saaledes:

Til Biskoppen i Sjælland.

Christian IV. Vor synderlig Gunst tilforn!

Eftersom Vi til de armes Underholdning her udi Pesthuset naadigst haver forordnet, at der af hver Kirke udi vort Land Sjælland, hvis Indkomst sig kan beløbe til 10 Pund Korn, aarligen skal udgives og til Provsten udi hvert Herred leveres 1 Rdlr., og af hver Kirke, hvis Indkomst sig saa højt ikke kan bedrage, $\frac{1}{2}$ Rdlr., hvorom Vi Lensmændene her i vort Land Sjælland, Universitetet og Roskild Capittel og naadigst haver tilskrevet, da bede Vi Eder og naadigst ville, at I forskrevne Penge til hver Dionysii Landemode af Provsten annammer og dennem siden Forstanderen for Pesthuset overleverer, som dennem til de fattiges Bedste skal vide at anvende. Dersom og imod al Forhaabning forskrevne Penge til bestemte Tid ikke fremkommer, ville Vi naadigst, at I Eders underdanigste Beretning derom udi Vort Cancelli skal gøre, saa fremt I ikke

¹⁾ Meddelelsen har følgende Ordlyd: *Recitata sunt etiam Lit. Regiæ de pecunia é Templis Selandiæ levanda, et Episcopo ad Synodum Dionysianam qvotannis tradenda, qvæ insumetur usui infirmiorum, qui in publicis viis mendicant et a Rege mittuntur in nosodochium, his Hafniæ destinatum, qui peste laborant.* (Sjællands Stifts Synodalakter 1540—1680, Pg. 278).

Penge selv Eders egne ville udlægge. Datum Hafniæ den 4. Maj 1645.¹⁾

Under samme Datum findes endvidere følgende Brev til Lensmændene i Sjælland:

Christian IV. Vor Gunst tilforn. Vi bede dig og naadigst ville, at du Kirkeværgerne overalt udi dit Len tilholder, at de af hver Kirke, hvis Indkomst sig aarligen kan beløbe til 10 Pund Korn, leverer aarligen til Provsten i hvert Herred 1 Rdlr., og af hver Kirke, hvis Indkomst sig ikke saa højt kan bedrage, $\frac{1}{2}$ Rdlr., hvilket skal begynde at angaa til Dionysii Dag førstkommendes og siden aarligen kontinuere, indtil Vi anderledes tilsigendes vorder.

Saa vidt vides, har Kongen ikke tilsagt anderledes endnu.

Endelig findes sammen med disse to Breve et tredie, som giver Forklaringen paa Pesthuspengenes Indførelse. Ogsaa dette Brev er rettet til Biskoppen i Sjælland:

Vi bede Eder og naadigst ville, at I de Blinde, Halte og Krøblinge, som findes at ligge paa alfare Veje og betle, udi Pesthuset her for vor Købstad København indtager, og den-nem der sammesteds underholder lige ved andre Pesthusis Lemmer, af Penge, som af Os naadigst dertil skal blive for-ordnet. Datum Hafniæ 4. Maj 1645.²⁾

Endnu i Københavns Budget for 1915—16 findes om Pesthuspengene den Sætning, som vi nu har hørt gentaget fra saa mange forskellige Sider gennem snart to Hundrede Aar: Afgiftens Oprindelse kendes ikke. — Forhaabentlig behøver denne Sætning nu ikke at skrives oftere.

¹⁾ Sjællandske Tegnelser. — Et besynderligt Uheld har forfulgt dette Brev til det sidste. Dr. O. Nielsen har ikke faaet det med i Kbhvns. Diplomatarium, og det er ligeledes forbigaaet i Dr. V. Sechers Udgave af Forordninger og Recesser.

²⁾ Dette Brev er trykt i Kbhvn. Dipl. V, 280—81.

EN KØBENHAVNSK HAANDVÆRKSSVEND PAA VANDRING.

Den senere københavnske Bogbindermester A. Nielsen havde i 1889 overstaaet sin Læretid og »af sin Mester faaet sort paa hvidt for, at han var Svend«. Allerede som Lærling havde han — maa-ske ogsaa, fordi han hørte til en Sømandsslægt og var en Friluftsnatur — haft Rejselyst i sig og tænkt paa den Tid, da »det at tage Ranslen paa Nakken og vandre ud i den vide Verden var en saa selvfølgelig Sag for den unge Haandværker, at den, der ikke fulgte denne gode, gamle Skik, udsatte sig for at blive set ned paa af sine Fagfæller«. Tre Dage efter at han var udlært, tog han til København for at uddanne sig videre i Faget, blev der et Aars Tid under gentagen Arbejdsløshed og rejste straks efter Nytaar 1890 til Udlandet, hvor han indtil 1892 færdedes omkring i Tyskland, Schweiz og Italien. 7 Aar efter nedskrev han »i stille Aften- og Nattetimer« sine Oplevelser og Erindringer fra Rejsen. Heraf er nedenstaaende Stykke om Haandværkssvendens Vandreliv taget.

NAAR jeg tænker tilbage paa den Tid, der hengik under mit omstrejfende Liv paa Tysklands Landeveje, kan jeg ikke andet end glæde mig derover. Mit Raad til ethvert ungt Menneske, der agter sig ud i den vide Verden, er da dette: Prøv en saadan Tur, den er virkelig interessant, der er adskilligt lærerigt at opnaa, og hvor mange glade Minder har man ikke bag efter. Sandt nok er der ogsaa mange Ubehageligheder forbundet dermed, men hvad har det at betyde i den Alder? Det er sandelig ingen Skade til at se Livet fra begge Sider.

De, der i en Jernbanevogn farer fra Sted til Sted, ser kun Livet, som det rører sig paa Overfladen. Det skifter

ikke meget fra By til By: samme Tummel, samme Færden af Folk, der, hvad enten det er Danskere eller Tyskere, har samme Udseende, alt noget, som man efter at have besøgt en Række Stæder af nogenlunde ens Størrelse hurtigt venner sig til. Nu være det langt fra mig at lade haant om Byerne, jeg mener kun, at man har større Udbytte af Fodrejsen med alle dens Smaaoplevelser. I Nordeuropas Størstæder pulserer det samme rastløse Liv overalt, — den Opfattelse kom jeg da til, — først længere syd paa, nede i Italien, er Forholdet et andet. Men havde jeg her prøvet at rejse til Fods, vilde jeg maaske ogsaa være kommen til den Slutning, at det saa stærkt besungne italienske Folkeliv findes nok saa udpræget i Landsbyerne og de smaa Købstæder.

Ved den langsommere ældgamle Befordringsmaade pr. Apostlenes Heste kan man sætte sig ind i de mange Smaating, der gør, at man, selv bortset fra Sproget, føler sig i et fremmed Land blandt en fremmed Befolkning, der har sine iøjnefaldende Ejendommeligheder. Hvor meget interessant vilde der ikke blive fremdraget, dersom det ikke faldt saa svært for den jævne Mand at fæste sine Oplevelser og Indtryk paa Papiret. Jeg har truffet Mennesker, der har strejft Hundreder og atter Hundreder af Mile Størsteparten af Europa rundt uden en Øre i Lommen ved Rejsens Begyndelse og dog klaret sig stolt. Hvad maa der ikke under slige Forhold opbydes af Energi for ikke at tabe Humøret. At rejse uden Penge er da ogsaa en Kunst, som kun de færreste forstaar til Gavns, f. Eks. naar det gælder om at undgaa de ret talrige Gendarmer paa Tysklands Landeveje, der forlanger Rejsepenge og Papirer foreviste.

En Grund til, at det omflakkende Liv tiltalte mig saa meget, er den, at jeg valgte Sommertiden dertil, den Tid, da alt staar i sin fulde Flor, da der er Varme i Luften og man ikke har Efteraarets eller Vinterens barske Vejr

at slaas med. Det maa sandelig være drøjt for en stakkels Djævel ved Vintertid i tyndslidte Klæder, døgende baade Sult og Kulde, med daarligt Fodtøj paa Benene at vandre Mil efter Mil, betlende sig frem, efterstræbt som et jaget Dyr af Gendarmer og Politibetjente, saa saare den nagende Hunger tvinger ham ind et Sted for at tiltigge sig et Stykke Brød til Livets Ophold. Det falder saa let at raabe »Vagabond« eller »Døgenigt, der ikke gider bestille noget,« efter saadan en Stakkel; men Folk, der ikke selv har prøvet, hvad det vil sige trods den bedste Vilje og den yderste Umage ikke at kunne opdrive Arbejde, burde være lidt mildere i deres Dom og betænke, at den Bitterhed i Sindet, der avles af en saadan uforskyldt Forfølgelse med Indespærring og efterfølgende forsmædelig Hjemsendelse under Politibevogtning, heller ikke er til Gavn for den mindre Del af Samfundet, der i sine lune og hyggelige Boliger lever højt og flot.

En Dag paa Landevejen kan dog ogsaa have sin Poesi, selv om Sindet er opfyldt af Tankerne om det mere prosaiske Brødspørgsmaal. Hvor nedslaaende det end kan være at vide sig blottet for Subsistensmidler, kun henvist til at leve af de Smuler, der, om jeg saa maa sige, falder af fra den riges Bord, er der dog ogsaa andre Følelser, der kaldes til Live under Fodrejsens frie og ubundne Tilværelse. I Begyndelsen kan det falde vanskeligt nok, naar Skillingerne er slupne op, at se Livet fra den lyse Side, men efterhaanden som man bliver mere øvet og ser, at det alligevel lykkes at bjerpe om end kun den nødtørftigste Føde, lærer man at forstaa, at for en rejsende Haandværkssvend gælder det først og fremmest at lade hver Dag have nok i sin Plage, ikke at spekulere over den Dag i Morgen, men leve i Nuet. Jeg skal forsøge at skildre, hvorledes Dagen gaar under slige Forhold, — kun skal jeg forudskikke, at jeg dog aldrig opnaaede den Rutine i »Fægte«kunsten eller den Fandenivoldskhed over for Li-

vets Sorger og Plager, som kendetegner de rigtige Landevejstravere, »Kometerne«, som de kaldes i den tyske Haandværkerjargon.

Har man den foregaaende Dag tilbagelagt sine 6—7 Mil, kniber det til en Begyndelse med at komme i Trit. Det værker i Lemmerne, Fødderne er maaske fulde af Vandblærer, saa det gør ondt for hvert Skridt, og selv om Vejret er nok saa prægtigt, selv om Solen skinner nok saa varm og bager Gaarsdagens Regnvand af Klæderne, er man dog ikke fri for at være en Smule morgengnaven. Men lidt efter lidt kommer der Smidighed i Benene, Humøret stiger, man løfter Hovedet, og som Lærken højt oppe i Luften kvidrer sin Morgensang i overstrømmende Glæde over Tilværelsen, føler man ogsaa Trang til at bryde ud og lade Sangen bortvejre alt, hvad der trykker og nedbøjer. Med en normal Fart af 5 Kilometer i Timen traver man af Sted, hilsende forbigaaende med et »Grüss Gott« eller vekslende Løsnet »Kunde« med »Kennt«, hvis det er en rejsende Haandværkssvend, man møder. Disse Ord lyder sagtens lidt mystiske for de fleste og trænger vel til nærmere Forklaring. Blandt de tyske Haandværkssvende eksisterer der en lang Række Udtryk, et Slags Landevejssprog, hvis Tilegnelse og rigtige Anvendelse tjener til at bevise, at man hører til Standen, til den prøvede og vel indøvede faste Stok. Ordet »Kunde« er den Hilsen, hvormed man modtages, og hvis man da ikke vil se den anden med Foragt vende een Ryggen, har man at sige sit »Kennt«. Det er Indledningen, og saa gaar det løs med Spørgsmaal: hvilken Profession man har (hvert Haandværk har sin aparte Benævnelse, mit hed f. Eks. »Apostelklopper«); paa hvilken »Penne« (Herberg) man har tilbragt Natten; om »Draht« (Penge), »Kohldampf« (Sult), »Hanf« (Brød), »Kaff« (Landsby), »Fleppen« (Legitimationspapirer), »Tritchen« (Støvler) og meget andet. Naar man saa gensidig har udspurgt hinanden og faaet alle de

Oplysninger, man ønsker, om Herbergets Beskaffenhed i Byen, man agter sig til, om de Steder undervejs, hvor det lønner sig at »fægte«, om mulige Gendarmers Tilstedeværelse, om de Landsbyer, i hvilke der kan ventes »Geschenk« o. s. v., gaar man hver sin Vej. Antages nogen af de forhadte Gendarmer at være i Farvandet, maa man, hvis den nødvendige Pengesum til Forevisning ikke er til Stede, holde skarpt Udkig og særlig ikke »slaa Fægt«, saa længe Luften er besmittet af hans Nærværelse. Rundt om i Gaarde og Huse aflægges smaa Visitter, et Sted henter man sig et Stykke Brød, et andet Sted lidt Sul, en Humpel Ost eller Pølse og maaske endog et Par Pfennige. En »Nikkel« (5 Pf.) hist, en anden her, det fylder alt sammen. Nu er der tilstrækkeligt til Nattelogis, somme Tider endog et lille Overskud til et Glas Øl eller en anden Læskedrik, og hvad vil man saa mere? Kan hændе, at man i en Bondegaard i Stedet for Mad eller Penge faar Skældsord at høre, ja endog et Par glubske Hunde i Hælene — saa maa Forsøget gøres om et andet Sted, det byder Nødvendigheden. Maaske er man saa heldig at faa Tilladelse til at køre et Stykke Vej med en Bondevogn, det sparer paa Kræfterne og paa Støvlesaalerne. Hvis ikke, søger man sig en skyggefuld Plet, hvor det bedst kan falde, og sover en Times Tid eller to for atter at tage fat med fornyet Kraft. Naar saa tillige Egnen er smuk med Bakker og Dale, Skov eller Sø, og der stadig er interessante Ting at lægge Mærke til, gaar Dagen paa den behageligste Maade. Den ene Dag møder man maaske en Zigeuner- eller Gøglertrup, den anden en valfartende Pilgrimsskare med vajende Faner og højtbaarne Helgenbilleder, som det flere Gange var Tilfældet i Rhinegnen.

Det lakker mod Aften, i det fjerne øjnes Byen, hvor Natten skal tilbringes, træt og mæt — det sidste maaske mere i aandelig end i legemlig Henseende —, men med Følelse af at have anvendt Dagen saa godt som muligt

efter Forholdene opsøger man Herberget for ved en sund og rolig Søvn paa det haarde Leje at hente Kræfter til den kommende Dag. Det kan jo ogsaa nok ske, at Natten ikke tilbringes paa Herberget. Har »Fægteriet« ikke givet tilstrækkeligt i Lommen, maa man til at gøre sig det hyggeligt hos »Mutter Græsmejer«, »Platte machen«, som det hedder. Ved Efteraarstid kan det være drøjt nok; men der er ingen anden Udvej. Om endskønt de fleste Herberger kaldes kristelige, og der som Tegn herpaa hver Morgen og Aften holdes Andagt med Salmesang og salvelsesfuld Prædiken af Herbergets Forstander, har jeg dog aldrig set, at den kristelige Kærlighed til Næsten har fundet Anvendelse over for fattige, der manglede de faa Skillingen, Nattelogis'et kostede. Om det saa kun var et Par Pfennige, der resterede, var der ikke Tale om at lade Naade gaa for Ret; uden Barmhjertighed blev en saadan fattig Stympen kastet ud.

Herbergslivet var i flere Retninger for mig det ubehageligste ved hele Rejselivet. Naar jeg Dagen igennem havde følt mig som Fuglen i Luften, var det en sand Plage at maatte opholde sig i Gæstestuens kvalme Atmosfære og som en anden Arrestant blive kommanderet i Seng paa bestemt Klokketid og purret ud om Morgen med Klokkeklemmt. Ikke Tale om at ligge og drive i Fjerene — eller i Halmen rettere sagt —, enhver havde uopholdelig at staa op, naar Karlen kom med sin Klokke og slog Alarm. For den erlagte Betaling havde man nu faaet fuldt Ækvivalent; om man Kl. 5 endnu ikke havde faaet sin Træthed sovet bort, var aldeles ligegyldigt. Ordren »Aufstehen!« blev givet, og den havde man at lystre, Punktum. Der gaves Lejlighed til at lære mange Slags Mennesker at kende, ærlige Folk, men ogsaa Slyngher. Det forbavsede mig ofte at se enkelte gaa saa vidt i deres Frækhed som at etablere formelige Skrivestuer paa Herbergerne, hvor der forfærdigedes falske Legitimationspapirer og Arbejds-

sedler. Med disse sidste kneb det nemlig ofte for de professionelle Vagabonder, naar den efter Loven tilladte Tidsfrist var udløben; det gjaldt derfor om at skaffe sig et Bevis paa, at Arbejdet først for faa Dage siden var forladt. En saadan Forretning var ikke af de daarligste. Den, der med Troværdighedens Præg kunde skrive Arbejdssedler, forsynede med Stempler og hvad der ellers hørte til, behøvede ikke at ty til den ellers almindelige Levevej, Tiggeriet. Men for øvrigt kunde ogsaa denne kaste ganske godt af sig. Jeg var ofte Vidne til, at rutinerede »Fægtemestre« efter en Rundtur i Byen kunde vende hjem til Herberget belæst som et Pakæsel med gamle, aflagte Klæder og Lommerne fulde af Madvarer og Penge. Over Klæderne og de Spisevarer, Ejeren ikke selv kunde fortære, afholdtes Auktion. Pengebeholdningen forøgedes, saa der blev Raad til adskillige Krus Øl og første Klasses Nattelogis.

Det var dog ikke altid, at Tiggeriet holdtes inden for disse forholdsvis beskednere Grænser. Det dreves ogsaa paa en ret storstilet Maade ved Hjælp af Bønskrifter, der tilstilledes formuende Mænd fra ens Egn eller By, som tilfældig befandt sig paa Hoteller i Byen, hvor Platten-slageren for Tiden drev sin Næring. Saaledes blev jeg engang Vidne til, at to Nordmænd paa Herberget i München med Møje og Besvær affattede en Skrivelse til deres berømte Landsmand Henrik Ibsen, som dengang havde fast Bopæl der i Byen. Noget Udbytte opnaaede de dog ikke, da Ibsen netop i de Dage var bortrejst for i en anden By at overvære Opførelsen af et af sine Skuespil, en Underretning, de to Ungersvende bittært skuffede fik, da de efter et Par Dages Ventetid personlig henvendte sig i hans Hjem.

Andre driftige rejsende valgte en mere tiltalende Fremgangsmaade for at holde Livet oppe, f. Eks. Barber-svendene, hvis Haandværk nok kunde føde sin Mand, selv om det kun var i Smaaskillinger, Summen kom ind. Be-

talingen var gerne 5 Pf.; men det kan heller ikke nægtes, at »Stuen« i Retning af Udstyrelse lod en Del tilbage at ønske. Som Regel var det nemlig, med Respekt at melde, i Herbergets Nødtørftsanstalt, Barberingen foregik. Ligeledes saa jeg ofte paa Herbergerne fingernemme Haandværkssvende forfærdige Lykønskingskort, enten skrevne med Guldbronce eller udsmykkede med Sving og Kruseduller, der var indskaarne ved Hjælp af Pennekniv. Det færdige Produkt bortsjakredes saa rundt omkring, vel mest til Tjenestepiger, dels for Penge, dels for Mad og Drikke.

Der gik mange Ting i Svang blandt Herbergernes Publikum, og naar derfor, hvad der ikke sjældent skete i de store Byer, Politiet om Morgenens ganske tidlig, mens Gæsterne endnu laa i deres sødeste Søvn, indfandt sig for at skille Bukkene fra Faarene, blev der rigtignok Uro i Lejren. Hver enkelt Gæst blev underkastet et kort Forhør, Papirer og Penge forlangt foreviste, og i Reglen var der mange, som ikke fandt Naade for Politimændenes kritiske Øjne.

Hvor ubehageligt Herbergslivet end i mange Henseender var, vil det dog ses, at det var af stor Interesse for en opmærksom Tilskuer, og selv senere under mit Ophold i München og andre Byer, hvor jeg arbejdede for kortere eller længere Tid, undlod jeg ikke flittig at besøge Herbergerne og ved at betragte Gæsternes »Leben und Treiben« tænke tilbage paa den Tid, jeg selv var en af Landevejens glade farende Svende.

KONGENS MØLLER I KØBENHAVNS LEN PAA KRISTIAN IV's TID.

AF

OBERST EMIL MADSEN.

1.

EGNEN omkring *Vandkunsten* er en af dem, der har forandret sig mest fra gammel Tid. I Middelalderen gik Byens Befæstning fra Vesterport, omtrent hvor Husrækken over for Raadhuset nu er, og tværs igennem det nuværende Vartovs Grund til henimod Farvergade, hvor den sluttede med det saakaldte Vandmølletaarn, der laa ved den daværende Strand, som derfra strakte sig mod Ø. og N.Ø. til Højbro. Lidt Ø. for dette Taarn fandtes tæt ved Stranden *en Vandmølle*, som vel oprindeligt var Slottets Mølle og saaledes tilhørte Kongen, men senere gik over i Stadens Eje, idet Christian IV 1597 gav Magistraten Brev paa den, mod at den svarede en aarlig Afgift af 100 Rdlr., som dog samme Aar nedsattes til 50. Vandet til denne Mølle førtes paa den Tid fra Stadsgraven, som fik sin Tilførsel fra Peblingesø, og, efter at der var sket nogen Opfyldning i Stranden, gennem en Rende, som fulgte det nuværende Løngangsstræde, til en Mølledam, som omtrent var der, hvor nu Vandkunstens Torv er; efter denne Rende bar Løngangsstræde en Tid Navnet Mølle-

bækken¹⁾. 1632 lod Kongen sætte Fisk i Dammen, og af og til synes Mølledæmningen at have voldt Ulempe. 1601 frafaldt Kongen saaledes et Aars Afgift af Vandmøllen, for at Mølledæmningen igen kunde blive istandsat.

Foruden denne Vandmølle fandtes der *en Hestemølle*, der var den, som Navnet Vandkunsten egentlig skyldtes; det var en Indretning, i hvilken Vandet ved Hestekraft pumpedes op for derfra i Render at føres over til Slottet. Der nævnes 1599, at 57 Blyrender blev opgravede af Stranden mellem Slottet og Vandkunsten, formodentlig for at istandsættes. Denne Vandkunst findes nævnt 1547. Den var dog endnu ældre, idet den nævnes opført 1523, og det er efter denne, at Hestemøllestræde har faaet sit Navn.

Endnu henimod Midten af det 16. Aarhundrede var Pladsen omkring Mølledammen for en stor Del vistnok Eng; men efterhaanden var Bebyggelsen skreden frem, og i Christian IV's Tid, til Dels allerede i Frederik II's, var her opstaaet flere Gader og Huse. Blandt disse sidste kan saaledes anføres Gaasebryggergaarden, som Kongen 1574 tilskødede en Emanuel Smed, og som derpaa 1578 gik over til Kongens Kældersvend, senere Vinskænk Jesper Skammelsen; efter den har Gaasegade faaet Navn. Magstræde var blevet mere bebygget, ligeledes Løngangsstræde og den s. Del af nuværende Raadhusstræde, som en Tid bar Navnet Vandmøllestræde. Ogsaa Opfyldningen paa Strandsiden maa være skreden en Del frem; thi der nævnes ogsaa et Stræde fra Vandmøllen ned mod Stranden.

Her i Nærheden stod ogsaa et stort, firkantet, kamgavlet Krudttaarn, der 1637—38 findes kaldt Kongens store Krudttaarn ved Vandkunsten, og som indeholdt

¹⁾ Ved Kloakarbejder i 1870 fandtes Rester af Mølledammen, hvori der var kastet nogle kasserede Møllesten (Frost, Samlinger angaaende København V. 1373).

Kongens betydeligste Krudtforraad. Det findes nævnt 1603, og det stod der indtil 1669, da Frederik III gav Guldsmageren Borri Tilladelse til at nedbryde det. Nævnes maa ogsaa Farveriet ved den v. Side af Farvergade ud imod Volden, som muligt alt var anlagt 1557 og senere forlodes, dog kun for saa vidt, at det flyttedes længere ned imod Vandkunsten, saa at Husene i Løngangsstræde Nr. 12 til 20 skulde ligge paa det nyere Farveris Plads. Nielsen mener, at Flytningen er foregaaet ca. Aar 1600, dog maa bemærkes, at der 1620—21 nævnes et nyt Farveri, opsat ved Vandkunsten, og 1621—22 et nyt Silkefarveri, som skulde opsættes paa Vandkunsten. Imellem Farveriet og Vandkunsten tilfaldes det 1620 en Privatmand at anlægge en Reberbane, medens selve Farveriet eller snarere en Del af samme 1636 skødedes til den i det følgende nærmere omtalte Johan' Ettersen, der allerede 1633 havde faaet det i Forpagtning, og 1641—42 købte ogsaa Farveren Lukas Hammer, der tidligere i flere Aar havde virket i Farveriet, en Andel i samme af Kongen.

Kongens Interesse for Vandkunsten indskrænkede sig dog ikke til, hvad der nu lige er fortalt. Han foretog efterhaanden her flere Anlæg. Blandt disse var en *Valkemølle*, som han, idet der synes at have været rigtig Vandkraft, lod opsætte 1621—22, vel i Stedet for en ældre, som fandtes der i Forvejen og findes nævnt 1611—12.

1620—21 lod han bygge en Løngang eller, som den oftest kaldtes, den lange Løngang fra Slottet over Havnen til Vandkunsten. Den beskrives saaledes 1654: »Den murede Løngang rækker fra Slottets Vejrmølle over Stranden ind i Byen til Vandkunsten, som er under det meget høje Krudttaarn«. Det meste af den, saaledes som den ses paa Billedet i Pontoppidans *Origines Hafnienses* af København 1618, var en for oven aaben

Bro. Den blev først overbygget med Tag ca. 1628 og blev atter nedreven 1668¹⁾.

Den Mølle, der omtales som Udgangspunktet ved Slottet, synes at være den saakaldte *Jærnmølle*, der ogsaa havde andre Navne som Skæremøllen, Smedemøllen og Snidemøllen bag Slottet; den synes at være opført ca. 1614—15, som der siges, bag de gamle Stalde og har vistnok haft sit Sted omtrent, hvor nu den n. v. Del af Ridebanen og de kongelige Stalde ved Christiansborg er. Den angives at være nedreven tillige med nogle smaa nærliggende Huse 1635, da der skulde anlægges en Vej fra Proviantgaarden til Løngangen, for at Vogne med Korn lettere kunde komme til Møllen ved Vandkunsten. 1616—17 omtales 2 Ovne, hvori Jærn udglødedes, 1619—20, at der fandtes en Smelteovn; den er vel bleven brugt ved de Arbejder, der udførtes i Tøjhuset. Drages en Linie fra det angivne Punkt til den nuværende Vandkunst, vil dermed altsaa Beliggenheden af Krudttaarnet og Valkemøllen være bestemt.

1612—13 blev der sat et Bolværk i Havnen ved Vandkunsten, og, efter at Kongen alt 1607 havde begyndt Omdannelsen af Københavns Fæstningsværker, nævnes 1615, at der blev opsat en Runddel (Bastion) uden for Farveriet, 1616—17, at der blev sat Tørv i Volden mellem Farveriet og Vandkunsten, 1618—19, at der arbejdedes paa det Stykke Vold, som gik fra Farveriet til Enden ved Vandkunsten, og 1619—20, at Ingeniøren Abraham de La Hay byggede Volden paa den s. Side af Vesterport til Vandkunsten. Paa det foran nævnte Billede af København 1618 ses en Vold naaende lige til Løngangens Ende og Krudttaarnet og, som det synes, noget ø. for denne.

1620—21 omtales en *Vejrmølle*, opsat paa Skansen

¹⁾ Løngangen findes noget nærmere beskrevet i Præsten Hjørings Beretning om Københavns Belejring (K. D. V. 762).

uden for det gamle Farveri, og samme Aar kaldes den for den store Vejrmølle fra Nederlandene, opsat paa Runddelen uden for det gamle Farveri mellem Vesterport og Vandkunsten. Paa Billedet fra 1618 ses kun en Bastion uden om det gamle Vandmølletaarn, der viser sig som en Ruin; det maa saaledes være dør, at den oven for nævnte Vejrmølle er bleven opsat. Det synes at være den samme, som Anders Koch, der nærmest var Møller i den i det følgende nævnte Polérmølle i Vesterport, beskikkedes til at drive i 1636. Det er formentlig den samme Mølle, angaaende hvilken Kongen 1619 sluttede Akkord med Martin Jacobs i Northem i Frisland om at bygge en Mølle, der i 1 Døgn kunde male 10 til 12 Læster Mel, og som under Navnet den hollandske Mølle ved Vesterport 1620 forpagtedes til Elleken Nam i Grøninger Land. Den synes, efter at være bleven ombygget 1633—34, 1652 paa Grund af Ombygning af Fæstningsværkerne at være bleven flyttet til Hanens (Hahns) Bastion (den tidligere Bastion ud for Teglgaaardsstræde) og gik samtidig ud af Kongens Eje.

Selve Vandmølletaarnet synes at være nedbrudt 1618—19; thi der nævnes da 34,000 Mursten, tagne fra det runde Taarn, som stod imod Graven fra Farveriet.

Ved alle disse Anlæg var Vandkunsten bleven et vigtigt Punkt i Staden, og det befaledes 1627, at 2 Personer skulde holde Vagt dør Nat og Dag, foruden at Vagtmesteren i Byen stundom skulde møde dør med 4 Mand. Allerede 1615—16 var der ogsaa opbygget et Vagthus, hvorfra der navnlig skulde holdes Øje med fremmede, som fra den Side kom til Staden. Det er formodentlig det samme Vagthus, som 1663 kaldes Strandkompagniets Kortegarde.

Vandkunstens Betydning forøgedes yderligere ved, at Kongen, vistnok ca. 1634—35 opførte *endnu en Valkemølle* ved Siden af den forrige. Det viste sig dog, at

man kunde befrygte at mangle Vandkraft i den, og opbragt herover befalede Kongen 1635, at af de Haandværkere, som havde ledet Bygningen af Møllen, skulde den ene sættes i Jærn paa Bremerholm og den anden i Blaataarn. Af Hensyn til Vandmanglen blev den kort derefter indrettet saaledes, at den ogsaa kunde benyttes som Hestemølle. Det er derfor vel ogsaa den, angaaende hvilken Nielsen mener, at den har ligget længere fra den egentlige Vandkunst, nærmest i Farvergade.

Efter at Farveriet og den ældre Valkemølle 1620 var blevne overdraget til Klædekompagniet, blev begge Valkemøllerne 1649 skødede til Niels Aagesen, en af Byens mest ansete Mænd, der var og vedblivende blev hædret med mange Tillidshverv. Han var saaledes 1626 med til at underskrive en Ansøgning om Toldfrihed, saaledes som den skulde være lovet i Stadens Privilegier, var 1648 blandt dem, der havde Fuldmagt til at vælge Frederik III til Konge, fik 1650 Fuldmagt angaaende Prins Christians Valg, blev 1658 valgt til en af de 32 Mænd, var med til at stille Forslag til Magistraten om de Privilegier, Kongen havde lovet Staten, skulde ifølge de 32 Mænds Artikler sammen med Borgmestre og 3 andre Mænd føre Tilsyn med Brygning af Øl samt Udskænkning af Vin og fremmed Drik og var endelig ogsaa Kirkeværge for Sct. Nikolaj Kirke. I Grundtaksten 1661 nævnes han som havende en Vaaning paa Vandkunsten med 2 Møller, medens han i øvrigt boede paa Østergade, og 1653 havde Kongen tilskødet ham et Fjælehus ved Stranden ved hans Valkemølle.

II.

Paa et helt andet Sted i København fandtes der ogsaa et Strøg, som egnede sig til forskellige Anlæg. Det var det Terrain, som indtoges af *Sct. Klare Kloster*

med Tilliggende. Klostret selv laa paa den ø. Side af nuværende Møntergade, ikke langt fra den daværende Østervold, som formentlig har strakt sig parallelt med Gothersgade mellem Lille Brøndstræde og Lille Regnegade, der angives at have været Dele af Voldgaden. Klostrets Grund begrænsedes af denne Vold paa den ene Side, paa den anden Side af Pilestræde og i øvrigt af en Linie omtrent i nuværende Møntergade og af en Linie omtrent lodret paa Volden tværs over den s. ø. Del af Gammelmønt. Indkørslen til Klostret og Kirken skal have været gennem Klareboderne og Møntergade.

Frederik I skænkede 1532 Klostret, efter at Nonnerne var flyttede bort, til Herr Albert Ravensberg. Denne solgte det helt eller delvis til Borgeren og Tolderen Albert v. Gock, hvis Enke 1547 skødede det til sin Søn Johan v. Gock i Malmø. Senere, uvist naar, kom det atter i Kongens Besiddelse, og denne benyttede det og dets Grund paa mange Maader.

Kirken benyttedes en Tid, ca. 1560, som Rustkammer. Der holdtes derpaa Gudstjeneste i den omtrent fra 1574 for Byens tyske Menighed. Derpaa benyttedes den som Bøssesløberhus og var Kongens vigtigste Kanonstøberi i Riget fra 1586 indtil 1610—11, da Støberiet henflyttedes til nye Bygninger i Pilestræde, hvor nuværende Nr. 40 til 48 ligger paa dets tidligere Grund. Kirken skal ifølge Nielsen være bleven nedreven 1593, ifølge Bruun 1620; men i Rentemesterregnskaberne siges, at 1615—16 blev den gamle Kirke paa Mønten nedbrudt, og det maa vel være Sct. Klare Kirke, der menes, og ikke den Kirke, som Christian IV 1611 begyndte at opføre til Ære for sin Dronning, men som aldrig blev fuldført.

Paa Pladsen fandtes ogsaa allerede i det 16. Aarhundrede en Mønt, ifølge hvilken Pladsen i Christian IV's første Regeringsaar kaldtes Mønten, medens selve Møn-

ten 1543 findes kaldt Klare Kloster, Kongens Møntergaard i København, og endnu 1618 slog Møntmestrene Johan Post og Nikolaj Svabe her de Skillinger, Klippinge, Hvider, Søslinge og Blaffertter, som da var den bedste Mønt, der var i Brug¹). Mønten var da vistnok i Pilestæde, og 1618—19 omskiftedes Navnet paa Pladsen til at blive *den gamle Mønt*. I Pilestræde forblev derpaa Mønten indtil ca. 1623—24, da den ny oprettede Mønt ved Bremerholms Kirke nævnes.

Paa Grunden boede desuden Kongens Arkelimester Matthias Kirkmand og i det meste af Christian IV's Regeringstid Kongens Teltmagere med Opbevaringsrum for Kongens Telte og Arbejdsrum. 1611—12 lod Kongen her opføre et nyt Bryggeri og en Bagerovn, og 1616—17 nævnes, at der var en Poserer (Billedhugger), som fik indrettet Støbeovn. 1619—20 er der Tale om nye Vaaninger, som Kongen lod opbygge, og som til Dels var gamle Bygninger, han havde ladet nedrive paa Købmagergade, i Børnehuset og paa den gamle Ladegaard. En Del af Tømmeret blev ogsaa taget fra det gamle Rustkammer paa Københavns Slot, der da blev nedbrudt. I en Del af disse Vaaninger siges 1621—22, at de fremmede Vævere (Silkevævere) skulde bo. 1620 tales om det lange nye Kornhus, der blev ombygget til den nedenfor nævnte *Klandermølle*.

Endelig forøgedes Anlægene ved, at Kongen lod opføre denne Mølle, hvis Navn ogsaa et Sted i Regnskaberne er gengivet som Kalendermølle²). Der nævnes endnu Arbejde i den 1639—40 og noget senere.

Samtidig lod Kongen opføre en *Trædemølle*, og det

¹) 1 Søsling var lig 6 Pendinge og 1 Blaffert $\frac{1}{2}$ Hvid.

²) I Frosts Samlinger IV, 475 udtales, at allerede Klosteret besad en Mølle, der kaldtes Klandermølle, og som var en Vandmølle, der drevs af et Tilløb fra Stadsgraven.

Hvis Navnet var en Fordrejelse af Kalente (gejstligt Lag,

maa være denne, det gælder, naar der 1621—22 blev betalt for 2 lange, brede og tykke Lodder, som skulde bruges i den Mølle, »Fangerne gaar i«. Det var altsaa en Mølle, som sattes i Gang ved, at Fanger traadte paa de omkring en Valse anbragte Trin. Denne Trædemølle fik dog ikke Lov til at bestaa længe. Den nævnes alt nedreven 1624—25.

Endvidere lod Kongen ogsaa opføre en *Vejrmølle*, der fik sin Plads paa *Volden udfor den gamle Mønt*. Der svaredes aarlig en ret betydelig Afgift af den, nemlig, som det synes, 280 Dlr. Cour., senere dog kun 150 og 100. Møllen blev 1637 bortskødet til de fattiges Forstandere, saa at dens Plads maa være bleven skaanet til Trods for Christian IV's Forandring af Fæstningsværkerne.

Endnu en Mølle, der vistnok fandtes i Nærheden af den gamle Mønt, var en i Holland købt *Traadmølle*, der var bestemt til, at det fremmede Haandværksfolk skulde gøre Traad paa den. Den nævnes 1622—23 opsat i Mikkels Wibes Boder.

Senere, fra omtrent 1631, paafulgte nye Anlæg paa den gamle Mønt, og mange Gaarde og Huse der solgtes af Kongen; men dette vedrører ikke Møllerne og forbigaas derfor her.

Foruden de ovenfor omtalte Møller paa Fæstningsværkerne besad Kongen flere paa eller ved dem. Den mærkeligste af disse var den Vandmølle, der oftest findes betegnet som liggende ved Vesterport, undertiden som liggende i denne Port. Den kaldtes ogsaa *Polèrmøllen*, hvad der fremgaar af, at Melchior Thurnes i

Gilde), kunde dette gøre det rimeligt at antage, at den Mølle, Christian IV byggede, tog Navn efter en ældre daværende.

Hvis Navnet skulde være en Fordrejelse af Kalandermølle, vilde det betegne, at Møllen drev en Kalander, en Appreturmaskine til Glatning af vævede Tøjer og Papir.

1593 fik Bestalling som Polérmester i Polérmøllen ved Vesterport, og dermed forpligtedes til i den at polere og renholde alle Slags Spyd, Harnisker, Stikke- og Turnér-tøj og overhovedet al Slags Krigsrustning, som tilstilledes ham fra Rustkamret. 1595 nævnes han paa ny som Polérmester, og der skulde da bygges et Hus, en Smedje, ved Polérmøllen. 1602 fik Plattenslager Niels Sander-sen Brev paa samme Mølle.

Møllen har altsaa været til alt i Christian IV's første Regeringsaar, og, naar der siges, at Kongen 1607 anlagde en Vandmølle i Vesterport, kan der derved ikke forstaas et nyt Anlæg, men kun en Ombygning eller Udvidelse. Dog nævnes 1608—09 atter den nye Vandmølle, som Kongen lader bygge ved Vesterport.

Da Møllen som sagt i Reglen betegnedes som liggende ved Vesterport, har den sandsynligvis ligget i en Tilbygning til Porten og ikke i den, som det ellers kunde antages. Der fandtes ved Vesterport i Fæstnings-graven en Kam, 140 Fod lang, 30 Fod tyk for neden og 22 Fod høj. Denne kunde opstuve Vandet, og i Møllebygningen var der da en Hvælving, gennem hvilken Vandet kunde løbe til Hjulene. Der nævnes 1613—14, at der var 3 Kværne, drevne af Underfaldshjul, derimod nævnes 1619—20 kun 2. I øvrigt klagedes 1620 over Brøstfældighed i Møllen og andre Mangler. Skæreværket, som Stenene laa paa, var for højt, og Tømmeret, som bar Stenene, var noget svagt. Synsforretningen lededes af Abraham Krug eller Kruck, der 1625—26 kaldes Tøm-
rer, men tillige var Møller, s. Aar synes at have haft Arbejde i Mølleværkerne i Krudtmøllen og i Valkemøl-
len mellem Kronborg og København, hvilke senere vil blive omtalte, og desuden selv ses at have været Møller i Vesterport¹⁾. Møllen brugtes 1626—27 til at skrabe

¹⁾ Abraham Krug synes ogsaa at have haft en Mølle i Terrainet

Piker, altsaa saaledes, som det var dens egentlige Bestemmelse; men den ses dog ogsaa undertiden at have formalet Korn, saaledes 1629—30 og 1630—31. Den angives at være paa ny opbygget 1635.

1636 blev Anders Koch beskikket som Møller i Vandmøllen ved Vesterport samt i Vejrmøllen ved Vandkunsten. Kongen vilde give ham i aarlig Løn 170 Rdlr. og til hver af 3 Møllersvende 20 Courant Daler og Kost fra Provianthuset efter Holmens Takst. Denne Møller nød tilmed den Begunstigelse, at han blev optagen blandt adskillige Hoftjenere.

Af Møllen svaredes i øvrigt en Tid en aarlig Afgift af 100 Rdlr. Den faldt bort 1617—18, da Kongen i dette Aar havde taget Vandet fra Møllen paa Grund af Arbejder paa den hosliggende Vold, og i 1629—30 svaredes kun en Afgift af 50 Rdlr., da Mølleren kun havde haft Vand i 14 Uger.

Den Smedje, der blev bestemt at skulle bygges i 1595, er vistnok den, der 1636—37 findes kaldt Vestermøllehus. Den blev nedbrudt og paa ny opført 1642—43.

Møllen blev 1646 udlagt til den bekendte Rentemester Henrik Müller, og dens Tilværelse synes at være endt 1674, eftersom der dette Aar var Tale om Godtgørelse for Nedbrydning, da den var bleven ubrugelig paa Grund af Forandring i Fæstningsværkerne.

Foruden de 2 foran nævnte Møller paa Volden, Vejrmøllen ved Farveriet og Vejrmøllen var Gammel-mønt, var der paa Volden flere Møller, som tilhørte Kongen. Alle disse Møller var utvivlsomt Stubmøller; thi der er med Hensyn til Vejrmøllerne i hin Tid stun-

n. for Kongens Have 1633. Han havde tillige omtrent 1623 bygget den senere nævnte Barkmølle paa Jermers Skanse og Møllen til at stampe Hamp paa Bremerholm.

dom Tale om at skaffe Træ fra Skovene, egnet til at tildannes til den Stub, hvorom hver Mølle drejede sig.

Der fandtes saaledes en *Vejrmølle paa Jermers Skanse* (Bastionen ud for Sct. Pederstræde), paa hvilken der, efter hvad der udtales 1623—24, maledes Bark, medens der 1626—27 ligesom paa Polérmøllen skrabedes Piker paa den. Den synes 1651 at være bleven ombyttet med en Mølle, der tidligere havde staaet uden for Vesterport; der siges da, at en saadan blev flyttet til Helmers Skanse (den ovenfor nævnte Bastion).

Paa Christianshavns Vold har der ogsaa været en *Vejrmølle* i Christian IV's Tid; 1646 gav Kongen en Staffen Meyer Skøde paa en Plads under Christianshavns Vold i den v. Runddel (den Bastion, der ragede frem i Kalveboderne), hvor han havde opsat en *Vejrmølle*, der i aarlig Afgift svarede 8 Rdlr. Møllen synes kort derefter at være flyttet til det store Bryggers ved Slottet, men 1657 flyttet tilbage.

1609—10 lagdes der Grund til en ny *Valkemølle ved Østerport*, som da endnu laa i Østergade, tæt ved nuværende Kongens Nytorv. Denne maa rimeligvis have været en *Vandmølle*, thi 1608—09 er der Tale om en muret Dæmning, der gik tværs over Graven til Landet paa den anden Side af Østerport.

Foruden den foran nævnte *Jærmølle* havde Kongen flere Møller paa Slottets og dets Omgivelsers Grund. Til disse kan dog ikke henregnes de Møller af mere interimistisk Natur, som en Tid lang benyttedes til at male Vand ud af Grundene, hvor nye Anlæg foretoges, saaledes ved den nye Havn, der blev indrettet paa Tøjhusets Grund, og ved hvilken der 1609—10 benyttedes 2 *Vandmøller*, og ved Børsen, hvor der 1621—22 anvendtes en stor *Hestemølle* og en lille *Haandmølle*. Til de vedvarende kan vistnok ej heller en *Krudtmølle* hen-

regnes, som 1620—21 skulde opsættes paa Skansen bag ved Slottet (den Skanse, som laa, hvor nu omtrent Marmorbroen er); denne Mølle nævnes ikke senere, og det har vel næppe været andet end et Projekt.

Af vedvarende Natur var derimod den Mølle, som stod *ved det store Bryggers* paa Tøjhusets Grund (det nuværende saakaldte Bryghus). Allerede paa Kortet af 1599 findes der her angivet en Mølle, der efter Signaturen at dømme maa formodes at have været en Vejrmølle. Denne Mølle blev ombygget 1603 og synes ca. 1618—19 forandret til en Hestemølle. Det er formodentlig den samme, som 1621—22 findes kaldt den store Mølmølle i Bryggeriet og 1619—20 en Rossmølle, i hvilken der fandtes en rund Mur, 66 Alen i Tværmaal, og en Tværmur mellem Kværnene og den sidste, 23 Alen lang. Denne Mølle skulde atter ombyttes med en Vejrmølle, som stod paa den v. Skanse paa Christianshavn, men angaaende hvilken der 1645—46 toges en anden Bestemmelse, saa at den skulde opsættes ved det store Bryggers som nævnt foran. 1638—39 omtales i Rente-mesterregnskaberne Hestemøllen ved det store Bryggers.

1635—36 blev der ved Provianthuset bygget paa en *Grynmølle*, som dog først blev færdig det følgende Aar og i det næste Aar angives som liggende bag Børsen, saa at dens Sted vist har været, hvor Ministerialbygningerne nu er¹⁾.

Paa Bremerholm nævnes 1623—24 et Hus med en *Mølle til at stampe Hamp* i, liggende ved Sejlhuset. Den synes dog allerede det næste Aar at være bleven nedtagen og kaldes da Bankemøllen, men derpaa 1631—32 at være bleven erstattet af en Hammermølle.

¹⁾ Formodentlig den samme, som 1639—40 findes kaldt Stampe-møllen paa Proviantgaarden. Den var da en Hestemølle.

1658 nævnes *en Vejrmølle*, som stod oven paa Huset ved Toldboden. Denne Mølle kan muligt alt have været til Stede i Christian IV's Tid, skønt den ellers ikke findes nævnt. Toldboden var i 1658 omtrent, hvor den nuværende Toldbodplads er.

1639—40 nævnes *en Bankemølle i Børnehuset*. Den var en Hestemølle.

EN MALAJDRENGS MÆRKE­LIGE OPLEVELSER.

INTERIØR FRA ASIATISK COMPAGNIS HISTORIE.

VED

HJALMAR BENDAHL.

DEN 15. Juli 1763 kastede asiatisk Compagnis store Fregatskib »Prins Frederik af Danmark« Anker paa Københavns Red efter en 2¹/₂-aarig Rejse til det fjerne Østen. Skibschefen, Kaptajn Hielte, skyndte sig i Land med Skibspapirerne og blev modtaget med stor Hjertelighed af Compagniets Direktører.

Efter at de nødvendige Oplysninger om Skibets Rejse og lign. var afgivet, blev der spurgt, om der ellers var hændt noget mærkeligt paa Rejsen. Kaptajnen aabnede da Skibsprotokollen, bladede lidt i den og læste derefter følgende¹⁾:

»1762 Onsdag 7. April... Om Morgenens Kl. 9 sendtes Styrmand From ud med Jollen for at lodde i Farvandet mellem Luceperra og Sumatra, og da Jollen med Strømmen drev alt for meget Øst hen, blev der hejst en Siou²⁾ under Mesanmærset til Signal, at han igen skulde komme om Bord, som først skete Kl. 1¹/₂6 om Eftermiddagen. Ved hvilken Lejlighed os blev givet et besynderligt Eksempel paa det guddommelige Forsyn til at redde et Menneske fra Nød og Død, hvis Timeglas endnu ej er udrundet.

¹⁾ Uddrag af Skibsprotokollen for »Prince Friederich af Dannemark« Nr. 33 Blad 144—146 (Rigsarkivet). Moderniseret Retskrivning.

²⁾ Faresignal.

Ved det, at Strømmen havde forsat Jollen saa langt øster under Ejlandet Luceperra, fik Folkene høre en meget jammerlig Hysten og Skrigen af et Menneske. Dette bevægede dem til at holde lidt nærmere ind under Landet for at erfare Visheden, om det og var et Menneske, hvor der da kom dem i Møde svømmende ud i Vandet en malajisk Dreng ungefær 12 à 13 Aar gammel, som med Gebærder tilkendegav, at han var der alene og havde intet at leve af, bad derfor, at han maatte komme med dem til Skibet, hvilket og skete. Da han nu var kommet til Skibet, spurgte Kaptajnen ham ad, hvorledes han var kommet der paa Ejlandet. Derpaa gav han til Kende dels ved nogle Ord, som Kaptajnen kunde forstaa, og dels ved Gebærder, at han med flere havde været ude at fiske med en Prauwe, som ved en Kastevind havde kæntret med dem alle sammen og var med Strømmen drevet der ind paa Landet, hvor han nu havde været udi 3 Dage, Uger eller Maaneder, hvilket man ej ret kunde forstaa.

Han havde nogle Skildpaddeæg med sig i en Bambusstage, som var stegt i det varme Sand ved Solens Hede. Han var ganske nøgen, undtagen et gammelt rødt Klæde af Kattun, hvormed han skjulte sin Blusel. Man kunde ellers forstaa af ham, at han havde hjemme paa Ejlandet Banca, og at hans forrige Kammerater var druknede.«

Oplæsningen blev paahørt med stor Interesse, og man spurgte nu Kaptajnen, hvad han vilde gøre med den lille Hedning. Han svarede, at han foreløbig vilde beholde ham som en Slags Tjener og samtidig undervise ham i Kristendomskundskab og Dansk, og alle billigede dette.

Drengen viste sig meget lærvillig, saa at han efter knap to Aars Forløb kunde blive døbt. Denne højtide-

lige Handling foregik i Nicolaj Kirke, og den vakte en ikke ringe Opsigt, idet den omtales i samtlige Aviser fra de Dage¹⁾. Kirkens Daabsprotokol udtaler:

»1765. 15. Maj lod Kaptajn Niels Olsen Hielte i Toldbodgade døbe en hedensk Dreng fra Java og blev kaldet Frederik Christian, 20 Aar gl.«

Hele 14 Mænd i ansete Stillinge giver ifølge samme Kilde som Faddere den sjældne Begivenhed Glans: Kaptajn i Søetaten Hans Georg Krog²⁾, Kammerraad Raabeck³⁾ paa Amalienborg, Konsumptionsskriver Knud Lyne, Kaptajn Knud Christian Ytrecht, Kaptajn Jesper With, Regimentskvartermester N. Aagesen, Kaptajn Robert Pfeiff, Kaptajn Holm, Skibsmaaler Henrich Weiersløff, Superkargo Søren Lycke, Byfoged Böchmann, Advokat Balling, Kaptajn Niels Olsen Hielte, Myntmester Hans Schierwing Knoph. Det er vel ogsaa det dansk-asiatiske Kompagni, de med deres Navne vil hædre⁴⁾.

Frederik Christian, der kort efter antog Efternavnet Bendahl efter den Landsby — Benda —, hvor han skal være født, levede derefter i 16 Aar som Tjener her i Byen — efter Traditionen en Tid lang ved Hoffet — og kom derefter i Aaret 1781 med Justitsraad Th. Eichel Bartholin til Nykøbing Sj., hvor han senere blev Konsumptionsbetjent. Han døde i Aaret 1817 og blev Stamfader til den forøvrigt ikke talrige Slægt Bendahl, hvis Medlemmer findes spredt her paa Sjælland.

Efter Frederik Christians Død blev der fundet en Levnedsskildring over hans mærkelige Oplevelser efter Forliset. Den er — skønt skrevet i hans eget Navn —

¹⁾ Cfr. »Adresse Avisen« af 15. Maj 1765, »Berl. Tid.« og »Kbhvns. Post-Rytter af 17. s. M.

²⁾ Guvernør i Trankebar 1754—59.

³⁾ Kaldes i Aviserne Rabeck.

⁴⁾ Foruden disse 14 nævnes i Aviserne Sr. J. C. Hvasleff, Fuldmægtig ved Mynten, som Fadder.

næppe forfattet af ham selv, men snarere af Justitsraad Bartholin, der efter sin Afsked fra et Dommerembede i Viborg opholdt sig her i Byen og gav sig af med en Del journalistisk Arbejde. Originalen er gaaet tabt, og der findes nu kun et Par — nogenlunde enslydende — Afskrifter i Familiens Eje.

Denne Levnedsskildring lyder saaledes:

»Jeg er født paa Øen Java, som er en blandt Asiens omkringliggende Øer, hvor Hollænderne især har sat sig fast, i en Landsby kaldet »Benda«. Min Fader var født samme Sted og havde en Bestilling, som paa mit Sprog kaldes Kelura, paa Dansk en Formand, som omtrent er det samme som en Sergeant eller Korporal i de europæiske Lande. Min Moder er ligeledes født paa samme Ø og i samme By. Vi var 3 Børn, en Søn og 2 Døtre, hvoriblandt jeg er den ældste, omtrent 20 Aar gammel efter ny Stil, thi hos mig bruges den gamle. Mine Forældre og Søskende var bortdøde, inden jeg forlod mit Fædreland.

Hvad vor Religion angaar, da troede vi i mit Land, at der var et guddommeligt Væsen, som vi i vort Sprog kaldte »Alle di Alle« eller »Qvasa«, det er paa Dansk: »et evigt almægtigt og retfærdigt Væsen«. Vi havde en ugentlig Sabbat eller Hviledag, som vi anvendte til vor Gudsdyrkelse, ellers gjorde vi vore daglige Bønner om Aftenen efter Solens Nedgang. Vi havde og en aarlig stor Forsamlingsfest, som varede en hel Maaned, i hvilken Tid vi hver Dag fastede indtil Solens Nedgang. Naar denne Fest var til Ende, holdt enhver efter sin Stand og Formue de kostbareste Traktementer, som varede i fjorten Dage. Vi tro og, at der er et Liv efter dette Liv, som for nogle [vil] blive godt, men for andre ondt. Vi tro, at vor Samvittighed skal bevidne den retfærdiges Domme ved Døden, thi man sagde: at naar

en var død, saa kom »Alle di Alle« til ham og spurgte, om han havde stjaalet, bedrevet Hor, Mord o. s. v.; var han skyldig, og dog med Munden nægtede det, saa sagde dog Haanden ja, og i det øvrige vidnede Hjertet de bedrevne, men nægtede Ondskaber. Vi troede, at der var tvende Veje for et Menneske at vandre paa, den ene Vej lugtede saa yndig og behagelig for Sanserne, den anden derimod sur, bitler og ubehagelig. Begge disse Veje stødte sammen til en Bro eller Gangsti, saa smal som et Hovedhaar, hvorunder var et brændende Baal eller Ild. De, som i levende Live har ladet sig bedrage af de falske Yndigheder, har ingen Kraft til at gaa paa denne snævre Sti, men falder ned i Ilden. De derimod, som har foragtet disse Vellyster og har levet uden Samvittigheds Anklagelse, kan gaa paa denne Bro eller Sti. Vi troede, at »Alle di Alle« havde i Begyndelsen skabt tvende Mennesker, en Mand og en Kvinde, hvoraaf den ganske Verden har sit Udspring. Vi havde ikke som her opbygte Kirker; men paa vore Sabbater forsamlede vi os i et vist Hus, hvor vi øvede vor Gudsyndyrkelse. Vi har Lærere, som i offentlige Skoler lærer Ungdommen, men ingen ulærd maa tage eller have nogen Bog. Vi havde og nogle Personer, som kaldtes »Duccon«, det er paa Dansk Doktor; disse forrette Omskærelsen, som skete i det 14. eller 15. Aar; de, som var endnu uomskaarne, kaldte man »Capper«, det er en Hedning; men de, som ved Omskærelsen var indlemmede iblandt vort Folk, kaldte vi »Stammer«. Jeg blev omskaaret, da jeg var paa benævnte Alder. Vi har en stor Afsky for Fylderier og Drukkenskab, man tror, at ingen, som lever til Enden udi saadant et Levnet, kan vente Naade hos Qvasa, men ved saadant et Levned kommer i den Ild, som man tror at være under bemeldte Bro, hvor man tillige tror at være en Satan eller Djævel. Ægteskabs Forening bliver ved Børnenes

Forældre aftalt og ved Lærernes offentlige Tale bekræftet, dog maa ingen indtræde i Ægteskab, førend de for Lærerne har aflagt Prøve paa deres tilstrækkelige Kundskab om vor Gudsdyrkelse. Ingen maa ved et Kys vise sin Kærlighed mod noget Fruentimmer, ikke engang en Søn imod sin egen Moder, eller Broder imod sin Søster, endsige mod fremmede. Enhver Mand havde i min By kun een Kone; men dertil var Fattigdom Aarsag, thi i de rigere Byer havde de saa mange, som de kunde forsørge.

Der vokser paa vort Land alle Slags Spiserier (d. e. Specerier), det giver Ris og Sukker af sig, og Folk ernære sig af at dyrke Jorden. Vor rette Konge bor i Byen Bantham, men vi er dog ikke sikker nogen Tid for Krig, fornemlig af Hollænderne, og undertiden ogsaa af andre Landets Konger, som altid søger mer og mer at udvide deres Regering.

Saa snart jeg kom til den Alder, at jeg kunde bestille noget, satte min Fader mig til at vogte Kreaturerne; dette vedvarede til mit 15. Aar, da jeg kom til at fare til Søs med min Morbroder, som selv ejede Fartøj; med ham har jeg gjort tvende lykkelige Rejser, og vi skulde nu tredie Gang sejle til Palambang for at drive Købmandsskab, men paa denne Rejse overfaldt os en stærk Storm, som i Nattens Mørkhed førte os paa en Klippe midt i Havet, saa Skibet sloges i Stykker. Vi var 8 Mennesker paa Skibet, hvoraf 6 blev borte, iblandt hvilke min Morbroder var, og antagelig er druknede, men jeg tillige med en af Matroserne bjærgede Livet paa et Vrag af Skibet; vi svømmede paa dette Vrag den hele Nat, og om Morgenens drev vi ind paa den lille Ø »Lucapara«, som ligger $2\frac{1}{4}$ Mil fra Sumatra og 5 Mil fra Banca; men vi fandt hverken Mennesker eller Fæ, vi smægtede af Hunger og Tørst, begyndte straks at lede efter Vand, som vi og fandt, men de 3 første Dage

fik vi intet at spise. Vi fandt paa Øen et Slags Træ, som kaldes Bamboes, hvoraf vi fik Ild ved at gnide tvende Stykker mod hinanden, denne optændte Ild vedligeholdte vi idelig ved at samle Brænde dertil, vi gjorde og Ild paa adskillige Steder, at om den ene skulde slukkes, vi da kunde have den anden; derpaa søgte vi til Strandbredden, hvor vi fandt Æg, Skildpadder, Fugleunger og Fiske, som blev tilbage i Hullerne ved den idelige Ebbe og Flod, hvilke vi stegte ved Ilden og saaledes opholdt Livet. De første 3 Nætter laa vi paa Sandet ved Stranden; men siden drev Nattekulden og de stærke Vinde os højere op, hvor vi fandt et hult Træ, som tjente os til Seng, vi ventede alle Dage med største Længsel at se et Skib passere os forbi, hvorved vi kunde blive frelst, men Skæbnen var os ikke saa gunstig. Efter vi havde været 3 Ugers Tid paa Øen, besluttede vi at sammenbinde mange Stykker Træ, som kunde udgøre et Flaad, og derpaa gik vi til Søs i den Tanke, at Vinden enten skulde føre os til en beboet Ø eller til et Skib, hvorved vi kunde blive reddede, men i 3 Dage og 3 Nætter udstode vi dette Arbejde og yderste Livsfare uden at naa vort Ønske. Den sidste Nat, da vi saaledes omflakkede paa det vilde Hav, stod vor Flaad uformodentlig stille, hvoraf vi sluttede at være paa Land, men formedelst den mørke Nat kunde vi ej se dets Beskaffenhed; ikke desto mindre steg vi i Land, men da det blev Dag, erfarede vi først vor Ulykke, at vi var paa en bar og blot Stenklippe, som stod op midt i Havel, hvor der hverken var Træer eller andet, vort Flaad var bortdrevet, og saaledes saas ingen mer Frelse for os. Midt i vor Elendighed blev vi var den Ø, som vi havde forladt, og da vi syntes, den ej var længere borte, end vi, skønt udmattede, maaske kunde svømme dertil, besluttede vi det og kastede os i Søen (vi vænnes til fra Barnsben at svømme). Vi kom lykkelig, med

største Møje til Øen og underholdt Livet som paa forrige Maade. Min Kammerat, som var til Alders og kunde ej saa vel som jeg udstaa dette meget haarde Levnet, begyndte at blive syg, jeg maatte altsaa søge om Føde til os begge og ofte tage Natten til Hjælp, mit haarde Levned tog altsaa mer og mer til.

Da min Kammerat mærkede, at Sygdommen forøgedes og blev slettere, begærte han at skilles fra mig, og lagde sig et andet Sted, jeg gik flittig til ham, naar jeg ej skulde søge om Føde, tvende Morgener gik jeg til ham, førend jeg gik ud at indsamle, men den 3. Morgen gik jeg først ud om Føde, stegte og bragte det til ham; men til min største Bedrøvelse fandt jeg ham død. Jeg faldt i den heftigste Graad og følte siden den bitreste Kummer i min Elendighed; vi havde da i 3 fulde Maaneder opholdt os paa denne Ø.

Jeg var nu alene og søgte som tilforn at opholde Livet; men Længsel, Angst og Frygt betog næsten al min Søvn og fordoblede mine Lidelser, jeg saa vel langt fra mig mange Skibe at passere Øen, men uden Haab om at blive reddet ved dem.

Endelig behagede det milde Forsyn efter en Maanedes Forløb i min Elendighed, da jeg i alt havde været fire Maaneder paa Øen, at sende Middel til min Frelse. I det jeg stod og stegte Fisk, saa jeg langt borte noget usædvanligt at bevæges imellem Havets brusende Bølger, jeg blev baade glad og bange, jeg frygtede, det var et Gespends, hvilke Forestillinger ytrede sig meget hos mig efter min Kammerats Død, jeg glædede mig, at det var muligt noget, hvorved jeg kunde blive reddet, jeg løb straks ud paa Havbredden, mit Haab blev bestyrket ved dets nærmere Ankomst, jeg saa nu en Baad og Mennesker i samme, jeg alt i Tankerne forlod mit usle Kongerige og ventede et bedre Liv, jeg talte, raabte og skreg, de blev mig var; men da de mente, at Øen var

beboet, og at vi ventelig vilde overfalde dem, og fordi jeg havde et Bambustræ med Æg udi¹⁾, som jeg kastede ind i Baaden, som gav dem Lejlighed til at tænke, at jeg med et Skydegevær med Krudt udi vilde sprænge Baaden, vægrede de sig ved at tage mig ind til sig; men da de mærkede ingen flere end mig, og da de tillige saa, at jeg intet fjendtligt havde i Sinde, tillod de mig omsider at stige ind til dem; de var danske Folk, udsendt fra Skibet »Prinds Frederich af Danmark« for at søge om Grunde, jeg kom tillige med dem til Skibet og fandt i den kommanderende Hr. Kapitajn Hielte en kristelig og retskaffen Mand, ved hvis kærlige Om-sorg jeg fik vel fornøden Pleje.

Dagen, paa hvilken jeg kom til Skibet, nemlig April den 7. 1762, gav dem Anledning til at kalde mig »April«. Da jeg var ukyndig i det danske Sprog, tilkendegav jeg ved Tegn, hvad mig var hændet, og saasom min lykkelige Frelse indfaldt ved deres Oprejse til Kina, lærte jeg at kende Bogstaver, lægge sammen og læse lidet. Den 18. Juli 1763 gjorde min Hr. Kapitajne Begyndelse med at lade mig grundig oplære i den kristelige Religion, den 15. Maj 1765 aflagde jeg offentlig min Tros Bekendelse i Sct. Nicolai Kirke under hans Højærværdighed Hr. Lemming, hvorefter jeg ved den hellige Daab blev indpodet i den kristelige Menighed og fik det Navn: *Frederik Christian.*«

¹⁾ Bambusstige fyldt med Skildpaddæg.

SMAASTYKKER.

7. Et Par Oplysninger om Adam Oehlenschlägers Fader.

Ved *Villads Christensen.*

Den 12. Oktober 1791 sendte Organist ved Frederiksberg Kirke Joachim Conrad Øhlenschläger følgende Skrivelse til danske Kancelli:

Da jeg blev beskikket til det liden Embede som Organist ved Frederiksberg Kirke 1778, søgte jeg at maatte forrette, ligesom min Formand havde gjort i 24 Aar for mig, de faa i Frederiksberg Sogn forefaldende Forretninger som Bedemand; og blev jeg af Hs. Excellence Hr. Gehejmerraad Scheel Plessen beskikket som Bedemand i Frederiksberg Sogn med alt dets underliggende, som jeg nu har forrettet til Menighedens Fornøjelse i 14 Aar.

Desuagtet blev mig dog berettet, at den nye Stadens Bedemand Hr. Bache ved en Forretning, jeg havde under 4. d. M. ved Jomfru Muncks Bryllup paa Vesterbro, havde ladet sig forlyde saa vel til Brudgommen som til andre, at naar han vilde, kunde han forbyde mig samme, idet Forretningen hørte ham til, og kunde beskikke mig med Politiet, som jeg kunde vente, hvilken Tale forvirrer Menigheden saa vel som er højst empfindlig for mig ved de af mig forlangte Forretninger. Naar nu det høje Kollegium ville naadigst betragte, at Vesterbro af en ældre saa vel som af en senere Resolution er henlagt til Frederiksberg Sogn¹⁾ uden nogen Afgift eller Forpligtelse til København, hvortil da og vel Lig og Bryllup maa henregnes til kirkelige Forretninger; saa har jeg det visse Haab til det

¹⁾ Ved Reskript 1. Marts 1737 blev Vesterbro i kirkelig Henseende henlagt til Frederiksberg, medens den i verdslig Henseende vedblev at høre til København. Stridsspørgsmaalet er altsaa, om Bedemandsforretningerne henhører under det gejstlige eller under det verdslige.

vide og retfærdige kongelige danske Kancelli, at de naadigst oplyser vedkommende Bedemand i sin Fejltagelse og derimod forhjælper mig i mit liden Embede til mine forment grundige Rettigheder, hvorom jeg forventer en naadigst Resolution.

Frederiksberg, d. 12. Oktober 1791.

Underdanigst

J. C. Øhlenschläger.

Dagen efter sendte han en Klage af samme Indhold til Magistraten. Udtrykkene er her lidt stærkere, han siger saaledes, at Bedemand Baches Ord var som et Dolkestød i hans Hjerte.

Paa begge Skrivelserne er paategnet en Anbefaling fra Sognepræsten i Frederiksberg-Hvidovre Johannes Bruun. Siden skaffede Øhlenschläger endvidere følgende Attest fra en Del Beboere paa Vesterbro:

At forrige Organist Fridrich Meyer, saa vel som nærværende Organist Øhlenschläger ved Frederiksberg Kirke i 20 Aar og derover har bestandig forrettet Bedemands Embedet her paa Vesterbro og været den eneste Bedemand, Beboerne har betjent sig af, kan vi efter Anmodning bevidne; beder og tillige underdanigst, at vi fremdeles maa beholde og betjene os af forbemeldte Hr. Øhlenschläger som Bedemand frem for ellers nogen anden.

Vesterbro, den 5. November 1791.

J. Mørck. J. Weidemann. C. W. Fredelund. A. Walsøe.

Lars Dybe. J. Petersen. H. Sommersted.

J. Sohnwaldt. Rasmus Møller. Goellieb Horn.¹⁾

I en Skrivelse om samme Sag til Amtsforvalteren Regimentsskriver Nørager siger Øhlenschläger: »Jeg har iøvrigt aldrig forrettet mit Embede i Smug, men dog søgt at lette den fattige Del af Vesterbro i at oprette et ordentlig Lig Laug paa

¹⁾ Jørgen Mørck paa Glaciholmen havde været Inspektør ved de kongelige Tobaksplantager og drev nu selv Tobaksplantning. Jacob Weidemann paa Trommesalen og Rasmus Møller i Den grønne Hest var Rodemestre. Carl Wilhelm Fredelund i Elefanten og Jochum Petersen i Den forgyldte Stud var Slagtere, Lars Dybe og Gotlieb Horn Møllere, Johannes Sohnwaldt i Det hvide Lam og Hans Sommersted paa Den gamle Skydebane Værtshusholdere. Leverandør Andreas Walsøe ejede Kapunstopperiet paa Hjørnet af Vesterbro og Værnedamsvejen samt den lige over for liggende Ejendom Syvstjernen.

Frederiksberg, som bortbærer deres Lig for en ringere Betaling under mig som Formand, end de dyrere Lighærere fra Staden; thi at hjælpe sin Medborger til Rette er dog altid en Pligt og Glæde«.

Regimentsskriveren anbefaler ham derefter paa det bedste til Stiftamtmandens Beskyttelse. »Og da hans ringe Indkomster ikke taaler nogen Indgreb eller Afgang, naar han skal have nødtørftig Udkomme for sig med Kone og Børn, giver dette mig saa meget mere Anledning til at bede ham rekommanderet, da han, i Fald dette imod Formodning skulde fratages ham, mulig vilde trænge paa for at nyde Erstatning af den kongelige Kasse.«

Men Københavns Magistat modsatte sig dette Indgreb i Stadsbedemændenes Næring og Sagen gik Øhlenschläger imod. Kancelliet skrev under 28. Jan. 1792 til Stiftamtmanden, »at Ansøgeren anses at være aldeles uberettiget til at paatage sig de hos Beboere paa Stadens Grund uden for Vester Port forefaldende Bedemands Forretninger, hvorfor De behageligen ville betyde ham, at han for Eftertiden bør afholde sig fra samme som ham paa ingen Maade vedkommende«.

(Kancelliets Breve 1792 Nr. 344, Rigsarkivet. Resolutionsprotokol 1791—92, pag. 26, Raadstuearkivet.)

STADSMUSIKANTEN

AF

DR. VILLADS CHRISTENSEN

ORDET Stadsmusikant lyder nu helt gammeldags, og kun de allerældste iblandt os vil have nogen Erin- dring om, at en saadan Embedsmand engang har været til. De yngre kender maaske kun Ordet fra Grimms Eventyr om de Bremer Stadsmusikanter: Æslet, Hunden, Katten og Hanen, der dannede et Musikkorps og drog ud i Verden i den Fortrøstning, at kunde de ikke blive andet, saa kunde de dog altid blive Stadsmusikanter i Bremen. Opfattelsen er ikke smigrende for Stadsmusikantens Kunst; og nægtes kan det vel ikke, at den Forestilling, som Navnet nærmest fremkalder, er Billedet af en snurrig gammel Bierfiedler, en maadelig Musikant fra Spidsborgerlighedens og det privilegerede Laugsvæsens gyldne Tid, — en Mowitz eller en Fader Berg fra Bellmanns udødelige Galleri. Men samtidig bringer Navnet dog Mindelser om muntre Toner af Horn og Violin og Balsalens glade Larm.

Bellmanns Musikanter er jo ikke de eneste Folk af Faget, som har haft Smag for de vaade Varer. Naar de kongelige Hofvioloner spillede til Dans paa Slottet i

København, var en rigelig Forsyning med Vin en Del af deres Betaling, og ikke den Del, som de satte mindst Pris paa. Og ligeledes tyder et og andet paa, at ej heller Stadsmusikanterne plejede at gaa af Vejen for et godt Glas. I Slagelse var Stadsmusikanten under Frederik IV tillige Byens faste Værtshusholder, og det endte med, at han omsider helt ofrede sig for denne sidste Virksomhed og lagde Kunsten paa Hylden. I København indførtes i ældre Tid i Bestallinger for Stadsmusikanten bl. a. den Fordring, at han skulde forholde sig ædruelig og skikkelig i sit Embede. Bestemmelsen vækker Formodning om, at det modsatte maaske har været Reglen.

Men inden Stadsmusikanten naaede den velmerite-rede Embedsstilling med dertil hørende Familieliv, Pengesorger og anden Borgerlighed, havde han lagt Ungdommen og den muntre Svendetid bag sig. Og stifter vi Bekendtskab med ham i denne Periode, faar vi et andet Billede at se: da er han Repræsentanten for det pragtlystne og glade i denne Pudderets og Parykkernes og de galante Eventyrs Tid. Den færende Musikantersvend hører hjemme blandt de sirlige Junkere som Stadsmusikanten blandt de adstadige Borgermænd: »Han kunde se tilbage paa et muntert, ofte alt for muntert Liv. Den Tid, da han var Skibstrompeter eller i Udlandet rejste paa Professionen, hørte til hans bedste Minder. Han havde været en ung Mand, der kunde lade sig se, soigneret, med Fløjels Benklæder, Kaarde og Pudderfrisur eller Paryk«¹⁾.

Men baade som ung og som gammel har Kunsten sikkert været hans Livs Indhold. Selv om næppe nogen af vore Stadsmusikanter har hørt til de allerypperste, var der dog særdeles dygtige Folk imellem dem, og ofte

¹⁾ Carl Thrane: Fra Hofviolonernes Tid, S. 62.

har de været Medlemmer af musikalske Dynastier, af hvilke fremragende Kunstnere er udgaaede. Søn efter Fader og Bedstefader har virket i de samme Stillinger, og den gamle Musikstamme har ofte sat Skud, der er naaet højt op over en Stadsmusikants beskedne Stilling. Som et enkelt Eksempel paa et saadant Dynasti kan nævnes Familien Simonsen fra Svendborg, hvis Medlemmer gennem fire Generationer beklædte Stadsmusikantembedet i deres Fødeby, samtidig med at den kunde sende en stadig Strøm af Musikdyrkere ud over Landet, saaledes Kapelmusikus Hans Sophus Simonsen og dennes Søn Kammersangeren Niels Juel Simonsen. — Ogsaa i det følgende vil vi træffe Eksempler paa, at Sønnen sad i det kongelige Kapel, medens Faderen maatte nøjes med at være Stadsmusikant i København.

1. De ældste Stadsmusikanter.

Indretningen med privilegerede Spillemand eller Stadsmusikanter kan her i Landet ikke følges længer tilbage end til Frederik II.s Tid, — for Hovedstadens Vedkommende kendes den endda først senere. Det kommunale Orkester bestod oprindeligt af en Piber og en Trommer, og i Salen paa Byens Raadhus, hvor Bryllupper og andre Festligheder holdtes, fandtes den saakaldte Piberbænk, paa hvilken Musikken havde sin Plads. Senere blev Bestillingen overdraget til en enkelt Mand, saaledes 1588 i Helsingør, da Artes Spillemand fik Privilegium i Byen som Afløser af den tidligere Piber og Trommeslaaer¹⁾. Den eneprivilegerede Spillemand maatte saa selv holde de fornødne Svende og Dreng; de boede hos ham som hos en anden Laugsmester og fik Kosten i hans Hus.

¹⁾ Thrane: Fra Hofviolonernes Tid, S. 9, 56.

I København findes det tidligste Vidnesbyrd om saadanne to jævnstillede Musikanter i nogle Antegnelser til Kæmnerregnskabet for 1611—12, ifølge hvilke Kæmneren havde udbetalt Stadsspillemændene Jakob Prigge og Christen Jensen 11¹/₂ Daler 4 Sk. til et halvt Aars Husleje¹⁾. Nogle Aar senere synes Forholdet at være blevet ordnet paa den Maade, at Kongens »Taarnmænd« overtog Stadsmusikantens Bestilling. I 1622 havde Kristian IV antaget 5 Taarnmænd, med Eberhard Skipman som Anfører, der til bestemte Tider daglig skulde blæse fra Slottets Taarne. Til Vederlag fik de en Aarsløn af 100 Rdlr. tilsammen, samt Bevilling til »at maa lade sig bruge paa hvis Bryllupper, Barsler og andre Gæstebud, som udi vore Købstæder København og Køge saa vel som ogsaa paa andre Steder her udi Lenet holdes og gøres«. For at opvarde ved et Selskab i Kompagnihuset var Betalingen 8 Daler; for et Borgerbryllup i Kompagnihuset, hvor Formanden med sine Svende fulgte Brudeparret til og fra Kirken, 10 Daler; for et Bryllup i Laugshusene 6 Daler, i Borgerhuse 4 Daler. Ved andet Værtskab og Gæstebud maatte de selv tage »skellig Betaling, dog skal andre ekstraordinari Spillemænd ikke være forment at lade sig bruge udi Kældere og Kroer, hvor nogen dennem lader hedenkalde«²⁾.

Men disse Taarnmænd udviklede sig ikke til nogen fast Institution. De forsvandt igen i Kristian IV.s sidste Leveaar, og samtidig dukkede Stadsmusikanterne op paa ny. De viser sig saaledes i et Kongebrev fra 1647, der forbyder Stadens Instrumentister, altsaa Stadsmusikanterne, at opvarde ved Kongens Tjeneres Bryllup, hvilket skulde være Skibstrompeterne forbeholdt³⁾.

¹⁾ Dipl. VI, 198.

²⁾ Dipl. II, 718.

³⁾ Dipl. V, 300.

Musikant-Embedet i Købstæderne hørte til de smaa Bestillinger, som det i Reskript af 3. Aug. 1670 blev Byernes Magistrater tilladt selv at besætte. Stadsmusikantens Virksomhed var endnu ikke fast afgrænset. I et Reskript af 31. Jan. 1682, som særlig angaar Stadsmusikanten i Odense, nævnes, at det i København var brugeligt, at Latinskolens Disciple med Skolens Instrumenter, Orgelværk eller Positiv betjente alle og enhver, som deres Tjeneste begærede. Den privilegerede Musikant i Hovedstaden førte sidenhen svære Kampe for at faa saadanne Konkurrenter trængt til Side; men helt lykkedes det ham aldrig.

Af Stadsmusikanter i København paa den Tid kendes Emanuel Scheffer fra Breslau, død 1675¹⁾, Andreas Kirchhof (til 1691) og Friederich Jahn, der i 1691 tiltalte Abraham Lehn og flere Borgere, »formedelst de dem har understaaet paa deres Bryllupsfester at lade sig betjene af Skalmejeblesere«. Efter Jahns død har hans Enke formodentlig i nogen Tid beholdt Embedet, thi i 1694 klager ogsaa hun over Indgreb af Fuskere²⁾. I 1696 blev Lucas Jakob Krøpelin udnævnt til Stadsinstrumentist, og derefter kendes Rækken fuldstændig.

2. J. H. Beckstedt 1710—1724.

Lucas Krøpelin døde i 1710, og d. 1. Okt. s. A. blev Ungkarl Jost Heinrich Beckstedt af Magistraten beskikket til hans Efterfølger. Det hedder i hans Bestalling, at han skal besørgе Musikken i Kirkerne og derfor nyde af Helliggeistes og Nicolaj Kirker det samme, som hans Formand har haft. Desuden skal det være ham og

¹⁾ Hans Hustru hed Gündele Hermansdatter. Skiftet efter ham d. 20. Aug. 1675 viste, at hans Gæld oversteg Formuen med 423 Dlr. (Kbhvns. Kæmnerregnskab 1675, pag. 134).

²⁾ Thrane, 67. O. Nielsen: Kbhvns. Hist. V, 337.

ingen anden tilladt at betjene Borgerskabet for billig Betaling med Musik til Bryllup eller anden lystig Forsamling, »hvortil de ej maa tage nogen anden under 4 Rdlr. Strafs Betaling til ham af hver og for hver Gang, han nogen dermed antræffer«. Derimod skal Stadsmusikanten foruden sig selv holde saa mange skikkelige og dygtige Svende og Dreng, som til Musikken nødvendig behøves¹⁾.

Beckstedt var en dygtig Musiker. Han havde i Kristian V.s Tid ansøgt om at blive Hofviolon (Medlem af det kongelige Kapel), men der var ingen Plads for ham. Politimester Ernst gav ham det Skudsmaal, at han som Instrumentist var Staden til Ære, og Magistraten udtalte Gang paa Gang sin Tilfredshed med ham. Ogsaa andre Autoriteter viste ham den samme Tillid. I 1712 antog Universitetet og i 1723 Søetaten ham som privilegeret Musikant, saa hans fulde Titel derefter var Stads-, Universitets- og Søetats-Musikus. I 1718 holdt han Bryllup med Maria Runckell og bosatte sig paa Amagertorv, hvor han holdt 6 Svende og 2 Dreng i sit Hus. Han var selv udgaaet af en dansk Borgerslægt, og en Broder til ham var Stadsmajor i København.

Naar der kendes saa uhyre lidt til hans Forgængere, men saa meget des mere til Beckstedt selv, skyldes dette ikke udelukkende, at der fra den senere Tid er opbevaret flere Arkivsager end fra den ældre. Det staar ogsaa i Forbindelse med, at først i Beckstedts Tid og ved hans Arbejde hævedes Stadsmusikantens Embede til nogen større Betydning og Anseelse. Endnu i Beckstedts Bestalling fra 1710 hedder det, at han skal beholde Tjenesten, »saa længe han sig derudi ædrueligen og skikkeligen anstiller og forholder«, — en Vending,

¹⁾ Bestallingen i Magistratens Kopibog 1710, S. 338.

der utvivlsomt er skrevet ordret af efter de ældre Bestallinger. Men ved den næste Embedsbesættelse, i 1725, forlanges kun, at Stadsmusikanten skal forholde sig »skikkelig og tilbørlig«. Standen er nu højnet saa meget, at man har kunnet lade Ordet »ædruelig« udgaa.

Men har Beckstedt saaledes kunnet efterlade Embedet i en aneligere Skikkelse end den, hvori han modtog det, saa er der ogsaa Vidnesbyrd nok om, at dette Resultat har kostet Kamp. Hele sin Embedstid igennem var han optaget af at værges om Stillingen. Og selv om det til Tider kunde se saa sort ud for ham, at han tænkte paa at opgive det hele, gav han dog ikke tabt, men tog fat paa ny med den utrættelige Energi, for hvilken hans Modstandere omsider maatte give tabt.

Til de mindre Skærmydsler hørte det, at han under den store nordiske Krig havde ondt ved at værges sine Musikantersvende mod Efterstræbelser fra Orlogsflaadens Side. I 1712 klagede Magistraten over, at Schoutbynacht Judichær vilde fratage Beckstedt tre Svende, »som han umulig kan miste, saa fremt at Kirkemusikken ikke skal forsømmes«, og det skønt Beckstedt havde henledet Opmærksomheden paa »adskillige Trompetere, som sig her udi Staden opholder og ikke haver andet at bestille, ej heller haver lært andet, end at blæse paa en Trompet og spille paa Fiol«. — Aaret efter maatte Magistraten paa ny tage ham under Beskyttelse, da en Hoboist søgte at trænge sig ind som særlig Musikant paa Kristianshavn med Ret til at besørge Kirkemusikken i Vor Frelses Kirke. Ogsaa til anden Side maatte han værges sit Omraade. Københavns Amt havde sin egen Musikant, Peter Kurrepind, forhenværende Lakaj hos Storkansleren, og Rivninger mellem de to Privilegiehavere kunde ikke udeblive. I 1720 havde de et Sammenstød i Vibenshus, hvor Kurrepind spillede til Bryllup, da Beckstedt trængte ind med

Politibetjente og fordrev ham. Men denne Gang var Stadsmusikanten gaaet for vidt; det blev godtgjort med talrige Dokumenter, at Vibenshus var matrikuleret under Gentofte Sogn og altsaa hørte til Amtet, og Beckstedt maatte betale Kurrepind 26 Rdlr. i Erstatning foruden 24 Rdlr. i Sagsomkostninger og Bøder¹⁾.

Men værre end alt andet var det, at Fuskere og Bønhaser af alle Slags uafsladelig gjorde Indgreb i Stadsmusikantens Næring.

De farligste af disse var Garnisonens Spillemænd, de saakaldte Hoboister. Lige fra sit Embedes Tiltrædelse klagede Beckstedt over, at de med deres Instrumenter gjorde Opvartning ved Bryllupper og Værtskaber, som han mente sig eneberettiget til. Og vel kunde Stadsmusikanten ved saadanne Løjligheder gøre Regning paa Magistratens og Politimesterens kraftige Understøttelse; men ogsaa Hoboisterne havde mægtige Fortalere paa allerhøjeste Sted, og da der endelig udfærdigedes et kongeligt Reskript, af 27. Marts 1711, for at stille Trætten imellem dem, betegnede det et Nederlag for Beckstedt. Reskriptet indskærpede nemlig, at alle de fornemmere Klasser — Hofetaten, Militæret og Universitetet — havde Lov til at benytte, hvilke Musici de vilde, ved deres Festligheder. Og selv inden for det egentlige Borgerskab havde Beckstedt kun Eneret til de Bryllupper, der stod i borgerlige Huse, og hvor Bruden var af Borgerstand. Det var en Fortolkning af Privilegiets Ord, som var højst ugunstig for Beckstedt, og som han siden kæmpede imod, saa længe han levede.

Andre ulykkelige Omstændigheder slog sig til, hvorved hans Næring i disse første Aar yderligere forringedes. Pesten 1711 gjorde en brat Ende paa al Musik og Lystighed. Den langvarige Krig med Sverrig forar-

¹⁾ Dom ²⁸/₈ 1723 i Kbhvns. Raadstueprotokol.

mede Borgerskabet, saa Magistraten i 1713 kunde skrive, at «Folk af ringere Stand haver nu ikke Raad til noget til Musikanter at *depensere*, og andre af højere Stand og bedre Vilkaar i saa Maade det mest mulige *minagerer*«. Endelig blev al Lystighed forbudt for et Aar, da Enkedronningen Charlotte Amalie døde i Marts 1714.

Under disse Omstændigheder var Beckstedt bleven saa ked af Stillingen, at han ønskede at opgive det hele, og da der i 1714 blev en Plads ledig i det kongelige Kapel ved den franskfødte Primoviolinist Mondons Død, ansøgte han paa ny om at komme ind i Kapellet. Ansøgningen er maaske dog kun et Paaskud til at faa Klagerne over hans mange Genvordigheder frembaarne for Kongen; thi den handler næsten udelukkende om den Indpas og Uret, der tilføjes ham af »en Del Fuskere, bestaaende af Skarmejeblæsere ved Holmen, Soldater, Baadsfolk, Haandsværksbursch og andre ledige Personer, hvilke med deres Instrumenter alle Vegne her i Staden omløber og saa vel til Bryllupper som andre Værtskaber gør Opvartning hos Borgerskabet«. End ikke Sørgeaaret for Enkedronningen bliver respekteret af disse Mennesker, som »daglig uden nogen Undseelse tør understaa sig dermed at kontinuere, da dog Eders K. Majt. allernaadigst har ladet forbyde, at ingen Instrument eller Musik til nogen Bryllupper eller Forsamlinger maa høres«. Beckstedt derimod har »ikke saadant turdet understaa i Henseende til de mange højvigtige Forretninger, som Eders Kgl. Majt. til Rigernes og Undersaatternes Bedste har været *occuperet* med«.

Men Beckstedt fik ikke Pladsen i det kongelige Kapel, og han havde saaledes ingen anden Udvej end at fortsætte sin Kamp mod de upriviligerede Fuskere og Hoboisterne.

I Januar 1715 indsendte han da til Kongen en

kraftig og udførlig Redegørelse for sin vanskelige Stilling: Fuskerne i København »er over de hundrede Personer i Tallet, og er bestaaende af en Del Artilleribetjente, Soldater, Tamburer, Baadsmænd og andre Løsgængere« foruden de ved Garnisonen ansatte. For disse Menne-sker gør det ingen Forskel, om Bruden er af borgerlig Stand eller ikke, men de søger aabenlyst at indtrænge sig overalt; ja det er gaaet saa vidt, at de »endogsaa udi visse sammenrottede Partier ukaldet har indvæltet sig paa mine Folk, hvor de allerede var antaget, taget Instrumenterne fra dem og sat dem uden for Døren«.

»Og i hvor vel Hr. Justitsraad og Politimester Ernst alle Tider paa Ansøgning har assisteret mig med Politibetjentene, og ladet dem forevise det autoriserede Polititegn, naar som helst det har kunnet hænde sig, at jeg dennem paa Gerningen har træffet, saa har det dog ofte ikke videre frugtet, end at de, saa længe Politibetjentene har været til Stede, jo en Del har absenteret sig, men dog saa snart de var borte, gaaet tilbage igen, og med Trusler og Skældsord anmasset sig Forretningen, og naar jeg dennem ellers for Politiretten har ladet indstævne, har de ikke villet møde, eller, om de har mødt, har de straks henskudt sig til andre Retter, som de foregiver at sortere under, hvor da deres Chef og Øvrighed dennem i Forsvar tager, hvor over jeg nu formedelst de uophørlige Citationer for Politiretten og anden Procedure har fast tilsat min timelige Velfærd, som jeg ikke uden Eders K. M^{ts}. allernaad. Assistance, med at faa saadan mig tilføjet Indpas, Vold og Urette hæmmet, min ganske Livstid kan redressere. Jeg vil ikke tale om, at disse Fuskere ofte har overfaldet mine Folk paa Gaden med Hug og Slag, ja undsagt mig selv paa Livet og kommet til mig i mit Hus for at udfordre mig for Haanden, med mange flere Insolencer, som vilde blive alt for vidtløftige at melde, og som jeg ikke understaar mig at opholde Eders Kgl. Majt. med«.

Alle disse Ulykker stammer efter Beckstedts Mening fra Reskriptet af 27. Marts 1711, i hvis Bestemmelser Fuskerne bestandig, om end med Urette, finder et Paa-skud til at trænge sig ind paa hans Omraade. Og han

beder derfor om at faa Bestemmelserne saaledes ændrede, at alle Bryllupper maa tilhøre ham, naar enten Bruden eller Brudgommen er af Borgerslægt og uden Hensyn til, hvor Brylluppet holdes. Straffen for Indgreb i hans Næring ønsker han forhøjet til 10 Rdlr., der kan deles mellem de fattige og Politibetjentene, samt Instrumenternes Konfiskering. Ogsaa den Familie, som benytter Fuskerne, ønsker han mulkeret med 10 Rdlr. Endelig beder han om kongelig Konfirmation paa det Privilegium, som han i 1712 har faaet af Universitetet. »Jeg skal igen efter min allerunderdanigste Pligt daglig bede til Gud om Eders Kgl. Majts retfærdige Vaabens lykkelige Fremgang iblandt sine Fjender, og et lyksaligt og langvarigt Regimente iblandt sine Undersaatter, af hvilke jeg er, saa længe jeg lever, En, Eders K. Majts. min allernaadigste Arve Herre og Konges allerunderdanigste og ringeste Arve Undersaat og Tjener«¹).

Politimesteren medgav Beckstedt sin bedste Anbefaling og udmalede yderligere de Genvordigheder, som Fuskerne forskaffede baade Politiet og Stadsmusikanten. Naar Beckstedt havde opsporet et Sted, hvor der var ulovlig Musik, sendte han skyndsomst Bud til Politimesteren, der medgav ham en Formand og to Politibetjente forsynede med det kongelige Politisegl og med Kopier af Beckstedts Bestalling og Reskriptet af 27. Marts 1711. For denne Overmagt maatte Fuskerne i Reglen vige. Men, siger Politimesteren, hvad hjælper det? »Undertiden, naar Fuskerne efter min Advarsel er bortgangne, kommer en Ober-Officer og anfører dennem paa ny til Brylluppet . . . Undertiden foregiver de, som indretter Brylluppet, at efterdi de ikke maa beholde dennem, saa vil de ikke heller have Stadsmusikanten. Dog kan vel være, de siden om Natten tager disse

¹) Poli- og Kommercekollegiets Memorialbog 1715, S. 569.

Fuskere igen«. Bliver endelig Fuskerne idømte en Bøde, der nu sædvanlig sættes til 10 Rdlr., har de som oftest intet at betale med. Og Værtsfolkene, der har benyttet dem, kan man ikke straffe. Han foreslaar derfor:

- 1) At Politimesteren faar samme Ret og Pligt til at beskytte Stadsmusikanten imod Indgrib i hans Næring, som han har over for Laugene, »hvoriblandt Stads-Instrumentisten og hans Folk, som et Collegium Musicorum, kunde regnes paa allernaadigst Behag«. Han vil derved faa Ret til straks at lade Fuskerne hensesætte i Arrest og afkræve de 10 Rdlr. uden Hensyn til, hvad Jurisdiktion de hører under;
- 2) at Stadsmusikanten skal være berettiget til Brylluppet, naar enten det staar i en Borgers Hus eller Bruden er af Borgerskabet — ikke, som det nu fortolkes, at begge disse Betingelser skal være tilstede;
- 3) at de, som benytter Fuskere, skal kunne straffes med 4 Rdlr. Bøde;
- 4) at en Plakat herom udfærdiges, som ved Bedemændene eller af Beckstedt selv kan omdeles.

Af Politimesterens Skrivelse faar vi ogsaa at vide, at Politiets Assistance ingenlunde blev ydet Beckstedt gratis. Men Politimesteren hævder, at han ofte og alvorligt nok har formanet Betjentene til ikke at vise sig misfornøjede, selv om de syntes, de fik for lidt for deres Umage. Og Beckstedt har da ej heller nogen Sinde klaget over, at Betjentene »vilde foreskrive hannem nogen Belønning, i hvor vel de Nat og Dag iblandt disse Militære med Legemsfare har idelig beteet sig villige at sekundere hannem. Jeg har og i Beckstedts Overværelse eksamineret Politiets Betjente, hvad han kan have givet dennem for deres Forretninger og Skrivning, og maa Beckstedt tilstaa, at de altid har været fornøjede med,

hvis han har godvillig givet dennem«. Og saa giver sluttelig Politimesteren ogsaa et lille Hib til sin ellers gode Ven Stadsmusikanten: Naar Beckstedt taler om »den Afbræk og store Skade«, han lider ved Fuskernes og ved Bekostning paa Skrivning af Memorialer og Procedurer ved andre Jurisdiktioner, »saa gør han og som andre Supplikanter der *exaggererer* [overdriver] deres Trang . . .«

Dette sidste har vel ogsaa Kancelliet ment, og Beckstedts Fordringer har maaske nok været indrettede til at slaa af paa. Foreløbig blev det paalagt Politi- og Kommercekollegiet at undersøge Sagen og indrette et Projekt saaledes, »at Beckstedt kunde mainteneres«, men samtidig de andre Jurisdiktioner ikke præjudiceres¹⁾. Noget havde han dog allerede opnaaet. Fuskernes Bøder var bleven satte op til 10 Rdlr., og i de følgende Aar blev ikke blot Fuskernes, men ogsaa de Værter, som havde benyttet dem, straffede med Mulkt.

Fra Beckstedts Side blev Forfølgelsen af Fuskere drevet med stor Kraft. Medens Politimesteren mulktrede Spillemandene, tog Magistraten sig af Værterne, og Beckstedts Angivelser falder Slag i Slag: snart har der været ulovlig Musik hos en Vært i Helligkorsstræde, snart paa selve Skippernes Laugshus, saa hos »Marionet-spilleren« eller hos Stadskaptajn Muhle, saa hos Crilles uden for Porten eller hos en Jøde i Farvergade. Ingen slipper fri. Beckstedt kunde undertiden udlevere indtil seks Overtrædere paa een Gang til Øvrighedens straffende Arm, og han formaner indtrængende Magistraten til en kraftig Optræden imod dem, »paa det andre lige-sindede ikke skulde tage Anledning at gøre sig en Spas deraf at grave mig udi mit Brød og Næring, naar de saa, at saaledes en efter anden maatte *echappere*

¹⁾ Kbhvns. Dipl. VIII, 352.

uden at gøre mig tilbørlig *Satisfaction*, og ikkun tænke at drive Skæmt med *Justitien*«¹⁾.

Til Undskyldning for disse mange Lovovertrædere maa det tjene, at Stadsmusikanten selv kunde forlange for sin Musik, hvad han vilde, og derfor maaske ikke altid har været let at forhandle med. I en Skrivelse til Magistraten af 27. Jan. 1723 lader han selv noget af dette skinne igennem. Galanterihandler v. Hytten paa Købmagergade havde holdt Selskab med Dans anden Juledag. Han havde i Forvejen forhandlet med Beckstedt om Musikken og tilbudt ham en Sletdaler pr. Time. Men Beckstedt forlangte en Rigsdaler Timen eller ogsaa, at de dansende selv betalte for hver Dans, og herom blev de ikke enige. v. Hytten antog da nogle Spillemænd »ud af Soldatesken« med Fiol, Hakkebræt og Bas, og ved deres Hjælp blev Ballet afholdt. Efterspillet bestod i, at Beckstedt forlangte Galanterikræmmeren mulkteret paa 10 Rdlr.; men Magistraten var her som næsten altid medgørligere end den vrede Stadsmusikant, og v. Hytten slap med en Mulkt paa 2 Rdlr.

Som det fremgaar af denne Strid, var det endnu paa den Tid brugeligt, hvor honnette Folk samledes til en Festlighed i et privat Hus, at Gæsterne selv betalte til Musikken, — en Skik, som nu kun bruges paa offentlige Danseboder. Den samme Skik omtales ogsaa i et Udkast til et Reglement for Stadsmusikanten, som Beckstedt havde forfattet, og som Magistraten afgav Betænkning over i 1720. Det foreslaas i denne Betænkning, »at naar fornemme Borgere efter Projektens Indhold forlangte Musik til Bryllup og ikke vilde, at Gæsterne skulde betale for Dansen, at Stadsmusikanten da skulde nyde for sin Opvartning i alt 20 Rdlr. Og hvor Gæsterne betalte Dansepenge, da ikkun 6 Rdlr«. For mindre for-

¹⁾ Memorial 10. Sept. 1718. Kbhvns. Hist. VI, 244.

nemme Personer var Taksten: »Naar Dansepenge ej aparte blev betalt, 14 Rdlr., og naar de betaltes af Gæsterne, da ikkun 4 Rdlr«. Og for de fattigste Borgere henholdsvis 10 og 1 Rdlr.

Det første Udkast til en Takst for Stadsmusikanten traadte dog aldrig i Virksomhed, skønt det blev anbefalet af Magistraten. Denne benyttede samtidig Lejligheden til at erindre om den endnu manglende kongelige Konfirmation paa Beckstedts Ansættelse som Universitetsmusikus og talte paa ny hans Sag over for de militære. Til Gengæld foreslog den som nye Pligter for Stadsmusikanten, at han uden Betaling skulde musicere hver Mandag Formiddag fra Slotsstaarnet, samt »naar Borger-skabet her i Staden blev befalet ved Optog at gaa udi Gevær til en eller anden Ende«. — Da Beckstedt et Par Aar efter ansøgte om at blive privilegeret Musikant for Søelaten, tilbød han selv til Gengæld at spille gratis ved Gudstjenesten i Holmens Ktrke, »samt naar noget Skib udløber af Bankestokken«¹⁾.

Da Beckstedt i 1723 blev Søelatens Musikus, og hans Stilling ved Universitetet ligeledes omsider blev anerkendt, var han naaet et godt Stykke frem mod det Maal, han hele sit Liv havde stilet efter. Dog var Forholdet mellem ham og Hoboisterne angaaende Musikken i borgerlige Huse endnu ikke ordnet, og Afslutningen paa denne langvarige Konflikt opnaaede han ikke at se. Han døde i Marts 1724.

I sine sidste Leveaar havde han været Ejer af en Gaard i Silkegade, nuværende Nr. 11²⁾.

3. Andreas Berg 1725—1764.

I over et Aar stod Embedet ubesat, og det blev for Stadsmusikanten et meget betydningsfuldt Aar. Beck-

¹⁾ Koncepter til Kgl. Resol. til Admiralitetet 1723 Nr. 68 (Rigsarkivet).

²⁾ Skattemandtaller i Raadstuearkivet.

stedts Enke havde straks indgivet Ansøgning baade til Kongen og til Magistraten om at beholde Embedet indtil videre, og dette var blevet hende bevilget, imod at hun holdt dygtige Folk og lod Tjenesten upaaklagelig forrette. Tilladelsen gjaldt alle de tre Embeder, som Beckstedt i sine sidste Leveaar havde siddet inde med.

Ogsaa paa anden Maade høstede Enken Frugterne af den mangeaarige Kamp, hendes Mand havde ført, og Hoboisterne, som straks søgte at udnytte Interregnet, maatte erfare, at den Vind, der nu blæste i de styrende Kredse, ikke længer var dem gunstig. Fra fem aftakkede Hoboister indkom en Ansøgning til Kongen om Tilladelse til ubehindret af Stadsmusikanten at spille overalt, hvor deres Tjeneste ønskedes. Men Magistraten gik skarpt imod dem og erklærede, at »dersom Supplikanterne og andre deslige Personer maatte have den Frihed at betjene enhver med Musik herudi Staden, som det begærede«, vilde det snart have til Følge, at »al Ordentlighed forgik med Musikken, som ellers i nogle Aar har været bragt udi temmelig god Stand og saaledes, at ingen Klage af nogen derover har været«. Ogsaa højere oppe var der nu Stemning for at tage Stadsmusikanten i Beskyttelse, og Aaret efter Beckstedts Død udgik en Forordning, der næsten helt gjorde det af med Hoboisternes Konkurrence. Det var Forordningen af 10. Marts 1725 om »Jurisdiktionen i de til Politien henhørende Sager og den borgerlige Næring, for saa vidt samme de Militære i København kan tillades«. Det hedder i denne Forordnings Kap. II § 11:

»Da Stads-Musikanten i København, efter hans Priv. 20. Dec. 1723 og Bestalling, alene maa gøre Opvartning for dem af Sø-Etaten og Borgerskabet, saa forbliver det derved i alle Maader, og maa ingen af de Militære ham derudi nogen Indpas gøre. Ellers tillades dem af Rangen og Officererne af Land-Etaten at betjene sig af

Regimenternes Hautboister, naar Musikken holdes i deres egne Huse og Logementer, men ingenlunde i nogen Borgers Hus.«

Dermed var i Virkeligheden Reskriptet af 1711 omstødt, og Stadsmusikanten havde opnaaet det, Beckstedt i saa mange Aar havde kæmpet for: at al Musik i borgerlige Huse alene henhørte under ham. Hoboisterne holdt sig Forordningen efterrettelig; og vel eksisterede de civile Fuskere endnu; men forfulgte af Politimesteren og plagede med Bøder, førte de kun en elendig og lyssky Tilværelse.

Saa meldte sig da omsider Spørgsmaalet om endelig Besættelse af Embedet. Der nævnes i Magistratens Protokoller kun een Ansøger, nemlig Johan Hartwig, der anbefaledes af Grev Danneskjold-Laurwigen. Hartwig, der i 1730 blev Hofviolon, var paa den Tid en ung Mand paa 26 Aar, og han kunde have forsynet København med Musik i mange Aar, da han først døde i 1773. Men Marie sl. Beckstedts vilde det anderledes. Hun giftede sig med sin Musikantersvend *A n d r e a s B e r g* og bragte ham Gaarden i Silkegade samt alle sine tre Embeder i Medgift.

Andreas Berg var født i Helsingør 14. Okt. 1686 og havde været Svend hos den derværende Stadsmusikant. Efter dennes Død havde Magistraten i Helsingør givet Embedet til Berg, men Kongen, som havde udset en anden til Pladsen, kasserede Bestallingen, hvorefter Berg drog til København. Her blev han altsaa først Musikantersvend hos Beckstedt, derpaa udnævnt til Stadsmusikant d. 13. Juli 1725; og paa sin Fødselsdag d. 14. Okt. s. A. holdt han Bryllup med Beckstedts Enke¹⁾.

Bergs Bestalling adskilte sig ikke væsentligt fra Formandens. Ligesom denne skulde han selv forenes med

¹⁾ C. Thrane: Fra Hofviolonernes Tid. S. 62, 70.

Borgerne om Betalingen for den Musik, han leverede, og han skulde have samme Arbejde ved Kirkerne og samme Løn derfor. Men Indgreb i hans Næring skulde nu straffes med 10 Rdlr. for hver Gang, Halvparten til Berg, den anden Part til de fattige¹⁾.

Sammenlignet med Beckstedts stormfulde Embedstid havde Berg det fredeligt og godt. Hans Forgænger havde kæmpet Kampene, han selv behøvede kun at plukke Sejrens Frugter. Ikke blot opnaaede han alt, hvad Beckstedt nogen Sinde havde drømt om; men det lykkedes ham yderligere at faa en Ordning i Stand med Hensyn til Bryllupsmusikken, som paa een Gang skaffede Stadsmusikanten en ny og sikker Indtægt og fritog ham for de besværlige og bekostelige Jagter paa Fuskere, som havde opfyldt Beckstedts Embedstid.

I 1727 indgav han en Ansøgning til Kongen, hvori han først gjorde Rede for sin hele økonomiske Stilling, der — mente han — ej var saa glimrende som den vistnok saa ud til: Bryllupper forefaldt der vel mange af, men det blev mere og mere Skik ikke at benytte Musik til dem, og desuden gik Fuserne stadig omkring og søgte at lokke Kunderne fra ham ved at underbyde ham. Baller hos Ministre og Rangspersoner var ikke indbefattede under hans Privilegium, og Assembleer hos andre forefaldt meget sjældent. Sin eneste visse Indtægt havde han af Kirkerne, der gav ham 204 Rdlr. om Aaret. Men for den Betaling maatte han hver Søn- og Festdag i Aaret spille skiftevis i en af de 6 Sognekirker samt informere Disciplene i Vor Frue Skole. Som Søelatens Musikus maatte han endvidere spille uden Betaling i Holmens Kirke, saa ofte Kirkens Patronat forlangte det. Hans Udgifter derimod var store! Med Kone og Stedbørn, Musikantervende og Tjenestefolk havde han 22 à 23 Personer

¹⁾ Bestallingen i Magistratens Kopibog 1764 Nr. 144.

daglig at underholde. Til sine Indtægters Forøgelse fremsendte han derfor et Projekt, til hvilket han havde fundet Forbilleder i Kristianssand, Flensborg og Sønderborg. Det gik ud paa, at der af alle Bryllupper i København, ved hvilke Stadsmusikanten ikke benyttedes, skulde betales en Afgift til ham. Dette skulde ogsaa gælde i de Perioder, hvor en almindelig Hofsorg »(som Gud i Naade forbyde)« skulde indtræffe og al Musik derved blive forbudt. For Kontrollens Skyld maatte derfor alle Bryllupper anmeldes for Stadsmusikanten to Dage i Forvejen, enten man ønskede hans Tjeneste eller ikke ¹⁾).

Det syntes, som om Stadsmusikanten nu kunde opnaa alt, hvad han ønskede. Selv dette fordringsfulde Forslag — ret et Vidnesbyrd om, hvad en Privilegiehaver kan finde paa — blev antaget. Ved Reskript af 16. Jan. 1728 blev den nye Skat til Fordel for Stadsmusikanten indført, og fremtidig krævedes, for at Bryllup kunde holdes, at man fremlagde Attest fra Stadsmusikanten om, at Bryllupspengene var betalte. Befolkningen deltes i den Henseende i tre Klasser: Til de fornemme, som skulde betale 2 Rigsdaler, regnedes alle de, der hørte under Universitetets og Søetatens Jurisdiktion, Grosserere, islandske Købmænd, Silke- og Klædekræmmere, Bryggere, Vinhandlere og Tømmerhandlere. Den næste Klasse, som skulde betale 1 Rdlr. eller mindst 4 Mark, omfattede Kunstnere, Haandværksmestre, Skippere og Brændevinsbrændere. Endelig skulde de, som kun var af ringe Stand og Vilkaar, saasom Kældermænd, Øltappere, Skibsfolk, Arbejdsfolk og Daglønnere, betale 1, 2 eller 3 Mark. Undladelse af at anmelde Brylluppet for Stadsmusikanten vilde medføre Mulkt.

Saaledes udrustet kunde Stadsmusikanten med Sindsro imødesee saavel Fuskernes skjulte Konkurrence som Tidens aftagende Smag for Musik ved Bryllupper.

¹⁾ Indlæg til Sællandske Aabne Breve. 1728. Nr. 16. (Rigsarkivet.)

Trods denne store Forbedring af Stillingen var Berg dog ikke mindre paapasselig end Forgæengeren, naar det gjaldt Embedets Indkomster. Da Helliggejstes Kirke var brændt i den store Ildebrand 1728, og Musikken dør altsaa var ophørt, mente Kirkeværgen sig fritaget for at betale det sædvanlige Honorar til Stadsmusikanten. Men Berg hævdede, at han i Holmens Kirke ogsaa havde spillet for Helliggejstes Menighed, og udvirkede en Ordre fra Magistraten om, at Pengene skulde betales. — Da Vesterbro i 1737 i kirkelig Henseende blev henlagt under Frederiksberg Sogn, som hørte til Amtet, meldte Amtets Musikant Peder Kurrepind sig straks med Fordring paa at levere Musikken til Bryllupperne paa Vesterbro. Men ogsaa her sejrede Andreas Berg. — I 1750 havde hans Folk efter Magistratens Ordre opvartet med Musik ved Kuglens og Billedets Opsættelse paa Vor Frelsers Kirkes Taarn. Det ser ud til, at Magistraten ikke har tænkt, han skulde have særlig Betaling derfor; men Berg meldte sig med Ansøgning om en Dusør og fik ogsaa udbetalt 24 Rdlr. af Kæmnerkassen. Mindre heldig var han, da han i 1734 henvendte sig til Magistraten i Anledning af, at den gamle Skik, at Stadsmusikanten paa Helligaftener lod sig høre hos enhver af Magistraten, nu syntes at skulle gaa af Brug. Han havde til den Ende flere Gange *enpræsenteret* sig, men var bleven afvist. Men der blev nu kun svaret ham, at naar nogen af Magistraten ønskede at høre ham, skulde de sende Bud efter ham. Saaledes forsvandt her en gammel Skik — og med den Stadsmusikantens Dusører.

En anden fra ældgammel Tid stammende Bestilling havde Stadsmusikanten derved, at hans Musikkorps støttede Skoledisciplenes Sang for Kongen Helligtrekongersaften. Denne Skik vedvarede, saa længe Berg levede, men forsvandt sammen med ham i 1764 ¹⁾. — Ogsaa ved andre

¹⁾ Thrane 117.

Lejligheder kom Stadsmusikanten til Hove. I Frederik IV.s Tid havde han en særlig Indtægt ved at undervise Kongens Lakajer i Musik; saaledes havde han i 1727 paa een Gang fem kongelige Lakajer som Elever og fik herfor udbetalt 90 Rdlr. Under Kristian VI blev Lystigheden ved Hoffet mindre, men der indtraf dog endnu store Dage for Stadsmusikanten, saaledes d. 11. Dec. 1743, Kronprins Frederiks og den engelske Prinsesse Louises Bryllupsdag. Til Ære for dem opførtes om Aftenen i Kristiansborg Slots Riddersal en mægtig Bryllupskantate, ved hvilken Stadsmusikanten og hans Svende medvirkede sammen med Hofvioloner, Hoftrompetere, kongelige Hoboister og musicerende Lakajer, i alt 40 Mand i Orkestret foruden 11 Sangere. Da Hofballerne, der havde været standsede under Kristian VI, genoptoges under Frederik V, blev der hyppigere Brug for hans Assistance, og ved saadanne Lejligheder mødte Berg selv paa Slottet i Spidsen for alle sine Svende, 8 i Tallet eller flere. Der har været dygtige Folk iblandt dem, saaledes Detlev Beckstedt, Gottfried Schreiber og Nikolaj Schmidt, der alle tre senere blev Hofvioloner ¹⁾.

Den eneste større Konflikt, Andreas Berg blev stedt i, drejede sig om Musikken i Theatret, og her sejrede han som sædvanlig.

Paa Theatret i Grønnegade, hvor der opførtes Skuespil i Aarene 1722—28, havde Stadsmusikanten uhindret leveret den fornødne Musik. Dette Theater lukkedes ved Byens Brand 1728, og først 1747 aabnedes en ny Skueplads i Læderstræde. Og nu opstod der Strid om, hvem der her skulde opvarte med Musik. Theatret var jo ikke nævnt i Stadsmusikantens Bestalling eller i nogen af de Bestemmelser, der senere havde søgt at ordne Forholdene. Spørgsmaalet var altsaa aabent.

Hoboisterne satte sig straks i Bevægelse for at faa Be-

¹⁾ Thrane 55, 80, 92.

stillingen, og deres øverste foresatte, Overkrigssekretær Lerche, støttede dem. Magistraten blev spurgt, om noget derfor kunde være til Hinder, og den svarede ganske kort, at Musikken i Theatret tilkom Stadsmusikanten, der tilforn alene havde haft Opvartning ved Komediernes; som Bilag vedføjede den en Kopi af Bergs Bestalling. Men saa let gik det nu ikke. Efter at have læst disse Aktstykker erklærede Overkrigssekretæren, at han efter dem ikke fandt noget til Hinder for, at Hoboisterne kunde spille i Theatret, og Magistraten maatte da skyndsomst udarbejde en ny Erklæring med en udførligere Begrundelse af Stadsmusikantens Ret. Magistraten fandt denne deri, at vel bestod Tilskuerne ved Komedien saavel af militære som af civile Personer, men selve Skuespilhuset maatte regnes for et Borgerhus, siden Aktørerne, der bestilte Musikken, var civile Personer og hørte under den borgerlige Jurisdiktion. Samtidig mindede Magistraten om, at »Stadsmusikanten med sine Folk paa alle indfaldende høje Fest- og Geburtsdage haver musiceret og blæst ud af Slottets og Stadens Kirketaarne uden nogen Belønning, item og bestandig opvartet med Pauker og Trompeter gratis, naar Deres Majestæts Orlogsskibe gaar af Stablen saa og paa Akademiet, naar nogen Solennitet dør sker og foregaar.« Det var altsaa en Mand, som fortjente Hensyn, og dette blev da ogsaa vist ham, idet en kongelig Befaling af 27. Okt. 1747 fastslog, at Musikken ved de danske Skuespil skulde besørges af Stadsmusikanten. Kun hvis der samtidig spilledes paa mere end eet Theater i Byen, maatte Hoboisterne opvarte ved det ene.

Berg havde saaledes atter sejret, men det var maaske ikke langt fra, at han her havde paataget sig mere, end han kunde svare til. Som Leder af Theatrets Orkester skulde han ogsaa skaffe Mellemaektsmusik, og til selvstændig Kompositionsvirksomhed strakte hans Evner ikke. Men heldigvis havde han i sin Stedsøn og første Svend

Detlev Beckstedt en dygtig Musiker, der tog denne nye Opgave i sin Haand og viste sig Stillingen voksen¹⁾).

Det var i det hele taget Dellev Beckstedt, som i Stedfaderens ældre Aar bestyrede Embedet. Men i 1761 blev Beckstedt, der allerede i flere Aar havde været Ekspektant i Kapellet, ansat som Hofviolon og opnaaede saaledes den Stilling, hans Fader to Gange forgæves havde ansøgt om. Aaret efter blev han tillige Organist ved Vor Frelzers Kirke. Bergs Embede bestyredes derefter af Musikanter svenden Nikolaj Schmidt, der paa den Tid tillige virkede som surnummerær i Kapellet og siden selv blev Hofviolon. Berg havde bestemt, at Schmidt skulde være hans Efterfølger, og de to havde derom gjort en Aftale, som — skriver Berg — vilde blive til hans Families Konserveration. Faa Dage, før Berg døde, indsendte de Ansøgning til Magistraten om at faa denne Ordning godkendt, og Schmidt vedlagde en Attest fra Kapelmesteren Joseph Sarti, at han var en »fort bon musicien, jouant tres bien du violon«. Alt syntes saaledes lagt til Rette paa bedste Maade, da Andreas Berg døde d. 18. Marts 1764.

Berg var, som nævnt, bleven Ejer af Beckstedts Gaard i Silkegade. I 1728 brændte Gaarden, men allerede i 1732 havde Berg den igen opbygget. Den har vistnok set helt statelig ud, i 3 Etager foruden Kælder. Fra Gaden førte en Stentrappe op til Hovedindgangen, der var »ziret med Sandsten og ionisk Orden«. Og ud mod Gaarden stod et Trappehus, gennem hvilket en italiensk Trappe førte op til alle Husets Etager²⁾. — Et Værelse i Huset kaldtes Instrumentkammeret. I dette fandtes ved Registreringen efter Bergs Død: 3 Basser, 2 Sæt Basuner, 5 Par Valdhorn, 6 Trompeter, 1 Violon, 2 Oboer, 1 Par Pauker, 1 Dulcian og 1 Kontrabas³⁾).

¹⁾ Thrane 97.

²⁾ Syns- og Taksationsforretning i Raadstuearkivet.

³⁾ Registrering 18. Marts 1764 i Landsarkivet.

4. Christian Kirckhoff 1764—1780.

Det viste sig nu, at Besættelsen af Embedet ikke var saa let en Sag i 1764, som det havde været i 1725, da Beckstedts Enke selv afgjorde det hele. Bergs Udnævnelse af Efterfølgeren blev ikke respekteret. Rigtignok paastod Schmidt senere, at Embedet allerede var ham givet, og at det kun var »formedelst andre indløbne Omstændigheder«, som han mener, de høje Herrer i Magistraten nok erindrer, at han aldrig kom i Besiddelse af det. Han sigter derved til det stærke Intrigespil, som blev drevet i de Dage, da Embedsbesættelsen stod paa.

Berg var ikke den eneste, som paa Forhaand havde givet Embedet bort, — Overhofmarskallen Grev A. G. Moltke havde gjort det samme. Allerede i 1750 havde han været saa ubesindig at give den udmærkede Fløjtenist Martin Ræhs skriftligt Tilsagn om, at han skulde faa det københavnske Embede. Ræhs meldte sig altsaa nu hos Magistraten og fremlagde Kopi af Moltkes Skrivelse. Men Vinden havde nu vendt sig, og samtidig med Ræhs's Ansøgning indløb en undskyldende Skrivelse fra Moltke, hvori han tog sit Løfte tilbage: Han havde ganske vist givet Ræhs Haab om Stillingen; men da han nu erfarede, at Besættelsesretten tilkom Magistraten, var det langt fra, at han vilde gaa denne for nær, og han overlod derfor ganske til Magistraten at vælge hvem den vilde.

Tre Dage efter Bergs Død, d. 21. Marts, samledes da Magistraten for at træffe sit Valg. Der var nok at vælge imellem, — et Vidnesbyrd om, hvor anset Stillingen som Stadsmusikant efterhaanden var blevet. Foruden fra Schmidt og Ræhs forelaa der Ansøgninger fra Hoftrumpeter Christian Kirckhoff, fra Bergs Svigersøn, Stadsmusikant i Roskilde Bartholomæus Philip Schreiber, fra Paukisten Johan Adolf Gottwaldt, der i sin Ansøgning oplyser, at han trakterede alle musikalske Instrumenter, og hvis

Fader og Bedstefader havde været Stadsmusikanter i Slesvig, samt endelig fra 5 af Bergs Svende: Jørgen Brun, Gottfried Schreiber, Jørgen Horn, Christian Ottesen og Johan Knoll. Disse fem stillede det Forslag, at Tjenesten ikke blev givet til en enkelt Mand, men, ligesom i Hamborg og Lybæk, blev delt mellem Svendene, hvorved 12 Mand kunde leve af Embedet i Stedet for én. De fem søgte derfor Embedet i Fællesskab, som lige kvalificerede til Pladsen, og de tilbød yderligere at supplere sig med fem andre, som kunde faas fra det Pløenske Kapel, der kort i Forvejen var bleven opløst, da den sidste Hertug af Pløen døde. Men der blev ikke taget noget Hensyn til dette Projekt.

Med Magistratens Selvbestemmelsesret var det kun saa som saa — Parolen kom i Reglen højere oppe fra. Var det ikke Grev Moltke, der dikterede Valget af Stadsmusikant, saa var det en anden, — der siges, at det ved denne Lejlighed var Kronprinsens Kammertjener Kirckhoff, der afgjorde Udfaldet. Han havde stor Indflydelse ved Hoffet, og han satte alt i Bevægelse for at skaffe sin Broder Christian Kirckhoff Embedet ¹⁾. Det lykkedes. Ved den skriftlige Afstemning i Magistratsmødet faldt 11 Stemmer paa Kirckhoff, medens kun 8 havde holdt sig fri for Hoffets og Kammertjenerens Paavirkning. Af dem stemte 4 paa Ræhs, 2 paa Schmidt og 2 paa B. Ph. Schreiber ²⁾.

Kirckhoff havde lært Musikken hos Stadsmusikanten i Odense og særlig lagt sig efter Trompeten. Han havde derefter været Regimentstrumpeter ved Kavalleriet i 10 Aar og kongelig Hoftrompeter i 18 Aar, i hvilken Tjeneste han havde behandlet saavel Pauke og Trompet som adskillige andre Instrumenter. Han havde desuden ofte spillet

¹⁾ Thrane 104.

²⁾ Magistratens Resolutions Protokol 21. Marts 1764. Kopfbog 1764 Nr. 144.

ved Koncerter saavel for de kongelige Herskaber som ved andre Lejligheder. — Trods disse Oplysninger, som han selv giver i sin Ansøgning, bevarer man dog et Indtryk af, at han ingenlunde har været sine Konkurrenter overlegen, enkelte af dem var han vel næppe jævnbyrdig. Det var da ogsaa Magistratens Mening, at han skulde gøre Arbejdet lidt billigere end hans Forgænger.

Den Bryllupsafgift, som Berg havde faaet sig tillagt ved Reskriptet af 16. Jan. 1728, havde bestandig været ilde set, og baade Magistraten og Søetaten benyttede Embedsskiftet til at faa Afgiften en Smule nedsat; Flaadens Mandskab skulde slippe med 8 Sk., hvor de før havde givet 1 Mark, og de fattigste af Borgherskabet, som Koffardimatros, Arbejdsfolk og Daglønnere, skulde være helt fri. Kirckhoff havde maattet indgaa paa denne Afkortning, førend hans Bestalling blev udfærdiget.

En af hans Svende, Friederich Adolf Berwald, der senere blev Stadsmusikant i Slesvig¹⁾, fremstillede sig efter Kirckhoffs Død som den, der i en Aarrække havde været den virkelige Leder af Musikken i København, og han gav ved den Lejlighed sin tidligere Husbond et meget nedsættende Skudsmaal. Han havde i denne Tjeneste, skrev han, paa den ene Side erhvervet sig alle de Fordele, der kunde vedligeholde og forøge det høje Publikums Yndest, Behag og Smag i Musikken, men paa den anden Side »haver jeg desværre maattet erfare Publikums Ubehag med Musikken, hvilken Aversion jeg, som den Tid værende Svend, ej var i Stand til at intetgøre blot for min daværende Principals egne ufuldkomne Indsigter i Musikken, dertil hans ligegyldige Behandling i at anskaffe gode og brugbare Instrumenter. Den Hysten og Skrigen, de blæsende Instrumenter, især Bassongerne, hidtil bestandig haver frembragt, vil fuldkommen bevise

¹⁾ Fra den slesvigske Familie Berwald stammer mange udmærkede Musikere i Sverrig og Rusland (Ill. Tidende 26. April 1868).

dette.« Alt dette var Følgen af, at man til Stadsmusikant havde ansat en Person, som i sin meste Tid kun havde trakteret eet Instrument, medens han med Hensyn til de øvrige var saa vankundig eller ved Forglemmelse saa maadelig, at han maatte overlade alt til sine Folks Godtbefindende, der heri kun gør, hvad Mageligheden tilsiger dem, — »følgelig Musikken slet og Skammen desto større i en Residensstad som København« ¹⁾. — Om Kirckhoff just har fortjent denne haarde Bedømmelse, faar staa hen; at Skrivelsen i hvert Fald ikke er til Ære for Berwald, er let nok at se.

Kirckhoffs Embedstid forløb ellers i Fred og Ro. Kun en enkelt Gang ses han at have været paa Krigsstien, og da gik det ham ikke godt. Han havde ved sine Folk ladet opvarte ved et Bryllup i Lundehuset, som jo ganske utvivlsomt ikke hørte til Københavns Jurisdiktion. Magdalene Elisabeth, afgangne Gr ün e m a n n s Enke, som var forundt Musikanttjenesten paa Københavns Amt, fik da Dom over ham ved Birketinget, og Kirckhoff maatte love for Fremtiden ikke at befatte sig med, hvad ham ej tilkom ²⁾.

Han ejede ligesom sine to Forgængere en Gaard i Silkegade, dog ikke den samme, men nuværende Nr. 4. Her døde han d. 31. Marts 1780. Hans Hustru Inger Margrethe Fick var død 2 Aar tidligere ³⁾.

5. B. Ph. Schreiber 1780—92.

Da Kirckhoff var død i 1780, meldte der sig fire Ansøgere til den ledige Plads. De to havde allerede søgt forrige Gang, nemlig Nicolai Schmidt, der nu var Hofviolon, og Stadsmusikanten i Roskilde Bartholomæus Phi-

¹⁾ Memorial til Magistraten 17. April 1780.

²⁾ Magistratens Resolutions Protokol 30. Aug. 1779.

³⁾ Skifte i Landsarkivet.

lip Schreiber. De to andre var den foran nævnte Berwald, der i nogle Aar havde været ældste Svend hos Kirckhoff, og som kun havde paataget sig det »ubetydelige Embede« i Slesvig for derved at gøre sig fortjent til et bedre, og Hofviolon Hans Henrich Jacobsen.

Ved Voteringen i Magistraten fik Schreiber 9 Stemmer, Schmidt 7 og Jacobsen 2, medens ingen stemte paa Berwald. Schreiber var saaledes valgt.

Den nye Stadsmusikant var født i Sangerhausen i Sachsen, men havde boet i Roskilde i 21 Aar og havde i 1776 erhvervet dansk Indfødsret. Han var gift med en Datter af Andreas Berg, hos hvem han i sin Tid havde været Musikantersvend. Stiftamtmand Brockenhuus giver ham det Vidnesbyrd, at han »formedelst hans gode Forhold af enhver er yndet«. Ved kongelig Bevilling af 30. Aug. 1780 fik han tillagt de samme Bryllupspenge, som hans Formand havde haft. Magistraten selv anbefalede ham dertil, da Musik ved Bryllupper »som bekendt« mere og mere var gaaet af Brug, og da han havde mistet Indtægten af Theatret, hvor Musikken nu besørgedes af Hofkapellet.

Den samme Velvilje viste Magistraten ham, da han Aaret efter for første og vistnok eneste Gang anmodede om dens Mellemkomst. Anledningen var, at Snedkersvendene havde berammet en Kvartalssammenkomst til d. 29. Januar 1781 og dertil forlangt den sædvanlige Musik paa deres Herberg. Men denne Dag var netop Kongens Fødselsdag, da Stadsmusikanten skulde spille baade paa Slottet, paa Gæthuset og paa Skydebanen. Han bad derfor Magistraten paalægge Snedkersvendene at holde deres Kvartalssamling en anden Dag, og dette hans Ønske blev opfyldt.

Schreiber ejede den samme Gaard, som hans Forgænger havde haft, nuværende Nr. 4 i Silkegade. Han forbedrede Ejendommen ved at opføre en ny grundmuret

Forside paa 7 Fag i 2 Etager med Kælder og Kvist i Stedet for den tidligere gamle og forfaldne Brandmur¹⁾).

6. H. H. Jacobsen 1792—95.

Da Schreiber var død i Begyndelsen af 1792, ansøgte hans Enke Christina Berg om at faa tillagt en efter hendes Kaar og Omstændigheder passende Pension. Magistraten bevilgede hende 100 Rdlr. aarlig, som skulde uddrages af Efterfølgeren i Embedet.

Atter ved denne Embedsbesættelse dreves der et stærkt Intrigespil i de københavnske Musikkredse. Der var i 1780 udgaaet et Reskript om, at Stadsmusikantembederne fremtidig skulde besættes med Folk fra det kongelige Kapel. I Reskriptet motiveres denne ny Ordning særdeles smukt med Ønsket om at ophjælpe Musikken omkring i Købstæderne, — den virkelige Grund var dog nok den, at man ved at gøre de udtjente Kapelmedlemmer til Stadsmusikanter kunde slippe for at pensionere dem. Der var herved ikke tænkt paa Hovedstaden, og Reskriptet var ikke sendt til Københavns Magistrat, ligesom der ikke havde været nogen Tale om det ved Schreibers Ansættelse i 1780. Men nu i 1792 dukkede det op. Flere Hofvioloner attraaede Pladsen og mente sig i Henhold til Reskriptet berettigede til fortrinsvis at komme i Betragtning. Denne Opfattelse støttedes af Kronprinsen og Hoffet, medens Magistraten og Kancelliet hævdede, at Reskriptet ikke kunde anvendes paa Hovedstaden. Den Vanskelighed kunde man dog nok komme over, og d. 15. Juni 1792 udgik et nyt Reskript, som bestemte, at den nye Ordning ogsaa fremtidig skulde gælde for København. Ved Vakance i Stadsmusikanttjenesten skulde Direktionen for det kongelige Kapel bringe

¹⁾ Resolutions Protokol 9. Juni 1790.

tre »virkelig i Tjeneste værende Musici ved samme« i Forslag, og af dem skulde saa Magistraten vælge en.

Reskriptet kom dog for sent til at kunne virke denne Gang; thi Magistraten havde skyndt sig at træffe sit Valg, og allerede d. 2. April blev Embedet besat. Den ny Stadsmusikant blev Hofdansemusikinspektør H a n s H e n r i c h J a c o b s e n, der ogsaa havde søgt Embedet ved forrige Vakance. Jacobsen var født i Flensborg 1726. Han havde været Medlem af Kapellet i Aarene 1762—86, men var det nu ikke længer og faldt altsaa ikke under Reskriptets Betegnelse af »virkelig i Tjeneste værende Musici«, en Vending, der kunde synes udtrykkelig at være rettet mod Jacobsen. At der har været ført en underjordisk Kamp mellem ham og de aktive Kapelmedlemmer, fremgaar af en temmelig ufin Ytring i hans Ansøgning til Magistraten. »Formodentlig vil flere søge denne Tjeneste«, skriver han, »og tvende af dem er mig bekendte, nemlig Violonerne Zeyer og Rauch; men den første har langt fra ikke tjent saa længe som jeg, og den sidste kun i nogle faa Aar; desuden er de ikke indfødte Landets Børn«¹⁾. Om sig selv oplyser han i Ansøgningen, at han har lært i Helsingør, har tjent i det kongelige Kapel i 40 Aar og i de sidste 22 Aar tillige forestaaet den kongelige Dansemusik. Han har selv komponeret Danse og har stedse maattet være nærværende ved Ballerne paa Slottet. Det var for øvrigt ikke hans Mening, naar han blev Stadsmusikant, helt at opgive sin tidligere Virksomhed, og han erklærede sig villig til ogsaa for Fremtiden at komponere alle de Danse, Hoffet maatte have Brug for, mod den sædvanlige Godtgørelse, 4 Mark for hver Engelskdansk, Kontradans eller Menuet²⁾.

Foruden Jacobsen havde kun to Lysthavende til Embedet meldt sig, nemlig Organist M. E. Grose og den før

¹⁾ Magistratens Kopibog 1792 Nr. 308.

²⁾ Thrane S. 211.

nævnte Stadsmusikant i Slesvig F. A. Berwald, paa hvis Vegne hans Svoger stud. med. Adolph Meyner havde indsendt en Ansøgning. Af Kapellet's Medlemmer søgte ingen, heller ikke Zeyer og Rauch. De har sandsynligvis forstaaet, at det var unyttigt at melde sig, og at det paa Forhaand var bestemt, at Jacobsen skulde have Embedet.

Jacobsen var kun Stadsmusikant i tre Aar, og den Tid blev byrdefuld nok for ham. Da han var død, skildrede hans Enke Sophie Cathrine Krie i en Skrivelse til Magistraten alle de Uheld, hendes Mand i sin Embedstid havde været forfulgt af:

»Ikkun i 3 Aar 5 Maaneder har han haft Embedet. . . Det første Aar døde en Prinsesse, hvorover Musik ophørte i nogen Tid i en af de Maaneder, Fortjenesten falder. 1794 d. 26. Febr. brændte Christiansborg Slot; derved tabte min Mand ikke alene al Fortjeneste hos Hs. Maj. Kongen til i Januarii Maaned dette Aar, men og for en hel Maaned i Byen; samme Aar den 30. Novbr. døde hendes kgl. Højhed Prinsesse Sophie Friderica, som foraarsagede, at Musik blev forbuden, til det høje Lig var hisat den 31. Decbr. næsteft. — Det er bekendt nok, at Stadsmusikantens Fortjeneste begynder om Høsten i Oktober og ophører om Foraaret ved Paasketider, og naar den i en af disse Maaneder standser, er det et stort og trykkende Tab for ham. Nu indtraf og den 5. Juni sidstl. den ulykkelige Ildebrand her i Staden, hvorved mange af vore Effekter blev borte, uagtet Huset, vi beboede, ikke brændte; men da det laa nær ved Ilden og for Vinden¹⁾, troede de fleste, at det ved Taarnets Fald skulde blive antændt, og Udflytningen skete derfor i den største Confusion. Dertil kommer endnu, at min Mand fra den Dag af blev sygelig«²⁾. . . .

Trods al denne Modgang var Stadsmusikanten dog

¹⁾ Jacobsen boede paa Hjørnet af Østergade og Admiralgade.

²⁾ 2. Sekr. 1828 Nr. 3118.

nu saaledes stillet, at han havde Raad til at overlade det daarligst betalte Arbejde til de før saa frygtede Hoboister, der nu tog til Takke med det, Stadsmusikanten ikke vilde have. Jacobsen havde sluttet Kontrakt med »Det forenede musikalske Selskab« om hver Søndag i Sommerhalvaaret at levere Musik ved Selskabets Sammenkomster paa Solitude. Betalingen derfor var ringe, 40 Rdlr. for hele Sommeren, og Jacobsen sendte ogsaa kun een Gang sine Folk ud til Solitude; saa overdrog han Musikkens Besørgelse og den hele Betaling derfor til fire Hoboister ¹⁾).

Jacobsen døde d. 8. Sept. 1795. Enken ansøgte om at beholde Embede Vinteren over til Paaske Flyttedag 1796 og om at faa tillagt 100 Rdlr. i aarlig Pension. Begge Dele blev hende tilstaaet.

I Jacobsens velforsynede Instrumentkammer fandtes ved Registreringen: Et Par Kobberpauker med Jernfødder, 4 Basuner, 6 Trompeter, 1 Inventionshorn med Tilbehør, 2 Par Valdhorn, 4 Violonceller, 1 Alt, 2 Klarinetter, 2 Zinker, 2 Oboer, 1 Flauto traverso, 4 Tamburiner, 1 Fagot, 3 Piccolofløjter og 2 Trommestokke. Desuden havde han et Par Pauker staaende paa Raadhuset til Brug ved Lotteriets Trækning, og en Bratsch var udlaaent til Hoboist Kriegel.

7. Michael Bentzen 1796—1812.

Nu skulde altsaa Reskriptet af 1792 til at virke. Direktionen for det kongelige Kapel skulde indstille tre virkelige Hofvioloner til det ledige Stadsmusikantembede og af dem skulde Magistraten vælge en. Reskriptets Debut blev en stor Fiasco.

Hofmarskal Hauch, der var Chef for det kongelige Theater og Kapel, tog med Iver fat paa Opgaven; men han havde straks det Uheld, at han ikke kunde finde tre Vio-

¹⁾ Skifte 9. Sept. 1795 i Landsarkivet.

loner, som var villige til at modtage Pladsen. Klarinetlisten Joseph Rauch og en gammel Kontrabassist Jens Barchager lod sig indstille; men alle Hauchs Forsøg paa ogsaa at faa Violinisten Zeyer med var forgæves, skønt Zeyer i 1792 ligesom Rauch havde ønsket Pladsen. Der var nemlig det i Vejen, at der gik Rygter om, at de saakaldte Bryllupspenge nu skulde afskaffes, hvilket ogsaa virkelig skete kort efter. De to Supplikanter kunde imidlertid ogsaa nok være tilstrækkelige; thi af dem var den ene, Joseph Rauch, en dygtig Musiker, som Byen kunde være tjent med, og som Magistraten ikke havde noget imod. For yderligere at lette den Valget gav Hofmarskalen Rauch en udmærket anbefaling, medens han om Barchager udtalte, at det var en gammel Mand, som aldeles ikke var bekvem til dette Embede. Dette Skudsmaal kom Hauch senere til at fortryde, da Joseph Rauch pludselig trak sig tilbage, og Hauch saaledes ikke havde andre end Barchager at falde tilbage paa.

Hauch forlangte nemlig, at nu skulde Magistraten tage Barchager. Magistraten svarede, at dette ikke stemmede med Reskriptet, og desuden havde Hauch selv erkendt, at Barchager var for gammel. Hauch blev vred og lod Magistraten vide, at »de foreslagne Subjekters Duelighed findes ikke i Reskriptet at være en Ting, hvis Bestemmelse forinden Tjenestens Modtagelse kommer an paa Magistraten«. Det er ikke godt at vide, hvorledes denne Strid kunde have udviklet sig; men midt under det hele skete saa det, at ogsaa Barchager trak sig tilbage. Saa stod Hauch der med tomme Hænder og uden en eneste Ansøger til Embedet ¹⁾).

Des flere Ansøgere havde derimod Magistraten ²⁾). Reskriptet af 1792 synes ikke at være bleven optaget alvorligt

¹⁾ Thrane S. 234—35.

²⁾ Ansøgningerne ligger ved 2. Sekr. 1828 Nr. 3118.

i den musikalske Verden; thi aldrig havde der været en saadan Mængde af Ansøgere til Stadsmusikantembedet som netop nu, da det lige var blevet fastslaaet, at Embedet skulde besættes fra Kapellet. Tre sællandske Stadsmusikanter meldte sig: Jens Been, Organist og Stadsmusikus i Kallundborg, Sigvard Detlefsen, Stads- og Amtsmusikus i Roskilde, og Carl Wilhelm Grønnemann, Stadsmusikus i Helsingør. Fra Fyn kom Organisten ved Odense Slotskirke Peder Schiydtz, der anbefalede baade af Biskop Bloch og af Direktionen for »Pettersens Klub« i Odense, og Trompeteren ved det fynske Dragonregiment Bartram Schade, der anbefalede af sin Svoger Chr. Fold til Foldsboegaard ved Sorø. Fra Sønderjylland meldte sig Tyge Hansen, Lakaj hos Hertuginde af Augustenborg, og ude fra Havet kom Johan Peter Braungarten, der i mer end 20 Aar havde sejlet med de kongelige Skibe som Musikant, saaledes i 1774 med Skibet »Dannebrog«, der overbragte hendes kgl. Højhed Prinsesse Sophia Frederica. Fra det kongelige Kapel indkom tre Ansøgninger, af hvilke dog ingen var anbefalet af Hauch. Johan Frederik Jensen var Medhjælper (Adjuvant) ved Kapellet, men egentlig var han Trompeter ved Hestgarden. Han tilbød, hvis han fik Pladsen, fremdeles at vedblive med sin Virksomhed som Armeens Musici's Instruktør i deres Feltmusik, »og Europa skal erkende, at samme er martialsk«. Virkelig Violon var derimod Frederik Christian Groth, en yngre Mand, der var bleven ansat et Par Aar i Forvejen efter først at have været Musikantersvend i København og Organist i Øster Risør i Norge. Endelig ansøgte af Kapellets Folk Violinisten Niels Møller, hvis vidtløftige Supplik giver en Del gode Oplysninger om Musikantembedets Beskaffenhed paa denne Tid. Supplikken er rettet til Kronprinsen, og han ansøger under Forbehold af, at »min Chef, Marchal v. Hauch maatte forestille mig«.

»Men da Tjenesten ej er halv saa god, som den har været, og det af mange Aarsager; for det første: de fleste som bruger Dansemusik er Klubberne, og disse Klubselskaber bruger ej Dansemusik uden om Søndagen, som forarsager, at Stadsmusikanten maa leje en stor Del Hoboister til Assistance; for det andet haver afgangne Jacobsen undersat Priserne betydeligere end tilforn; og det tredie, som er det værste, da Rygtet siger, at de saakaldte Bryllupssedler skal fratages Tjenesten, som er det eneste visse og bedste og haver omtrent udgjort aarlig 4 à 500 Rd. — Dertil kommer 2 Enker, der af Tjenesten aarlig skal nyde hver 100 Rd.

Til Stadsmusikanttjenestens Modtagelse udfordres en Kapital af 1000 Rd. i det allermindste, da Tjenesten skal modtages til førstkommende Paaske, hvor al Fortjeneste ophører og vedvarer hele Sommeren, endog er man forbundet til at holde alle Folkene med Kost og de fleste med Logis, samt de til Tjenesten nødvendige Instrumenter og Musikalier, — og da disse bemeldte 1000 Rd. ej er at bekomme uden hos Aagerkarle og Jøder, der vil have at jeg for 1000 Rd. skal forskrive mig for 2000 Rd. med 5 ⁰/₁₀₀ Rente, og Afdrag paa Kapitalen 400 Rd. aarlig, saa ser jeg ej Mulighed for mig at entrere i samme, om jeg endog var lykkelig nok til at erholde bemeldte Tjeneste, med mindre jeg tillige maatte nyde den store Naade at erholde 1000 Rd. af Hans Majestæts Kasse med sædvanlig 4 ⁰/₁₀₀ Rente og i det højeste 200 Rd. aarlig Afdrag.«

Alle disse Vanskeligheder løstes af sig selv derved, at Møller ikke fik Pladsen.

Saa var der endelig tilbage som Ansøgere tre Musikanterstvende: Martin Tychsen, Christian Frost og Michael Bentzen.

Bentzen var den ihærdigste af alle Ansøgerne, og det blev da ogsaa ham, som omsider bar Prisen hjem. Hans første Ansøgning er af 9. Sept. 1795, Dagen efter Jacobsens Død. I Oktober kommer en Ansøgning fra ham og Frost i Fællesskab; de ønsker Embedet »til lige Paapasselighed og lige Deling som Mand og Kone«. Men dette musikalske Ægteskab er allerede gaaet i Stykker en Maaned senere, og de to Parter indgiver derefter en ny An-

søgning hver for sig. Dermed lod Frost det bero for sit Vedkommende; men Bentzen fandt Anledning til paa ny at lade høre fra sig i 1796. Anledningen var god nok: »Da Rygtet har sagt mig, at ingen af det kongelige Kapel vil modtage den vakante Tjeneste«. Men Begrundelsen af hans Ønske var lidt for almindelig holdt, den kunde gælde for flere end ham: »For mig vilde det være til mine Vilkaars Forbedring, om mit Ønske blev opfyldt, da jeg som Svend altid er udsat for at behandles af min Husbond efter Fodgodtbefindende«. Bentzen har nok tænkt sig, at denne Begrundelse ikke var afgørende; han har set sig om efter stærkere Argumenter, og saa fik han da den Idé, som netop var det, der skulde til i Øjeblikket. Han allierede sig med Hauch.

Hofmarskal Hauch, med Reskriptet af 1792 i Haanden, stod jo stadig truende i Baggrunden. Hans første Forsøg paa at besætte Embedet var ikke faldet heldigt ud; men han kunde komme igen naar som helst, og det var stadig ham, der havde Indstillingsretten. Denne mægtige Mands Støtte købte nu Bentzen for kontante Penge. Han forpligtede sig til, hvis han fik Embedet, at betale 180 Rdlr. aarlig i 10 Aar til det kongelige Kapel. Disse Penge vilde Hauch bruge til dermed at lønne to unge Mennesker i Kapellet, der hidtil saa godt som intet Vederlag havde faaet. Saaledes brast det skønne Paaskud, at man ved Ansættelse af kongelige Violoner i Stadsmusikantembederne havde til Hensigt at forbedre Musikken omkring i Byerne, og tilbage stod i al sin Nøgenhed den brutale Sandhed: at det kun gjaldt om at skaffe Kapellet en Fordel, saa kunde for øvrigt hvem som helst faa Embedet.

I en ny Ansøgning — den femte og sidste — meddelte nu Bentzen, at Hofmarskal Hauch havde lovet at anbefale ham til Pladsen, og han lagde intet Skjul paa, paa hvilke Vilkaar denne Overenskomst var kommen i

Stand. Som yderligere Anbefaling for sig selv tilføjede han denne Gang, at han var forlovet med afdøde Stadsmusikants Datter, og da hans tilkommende Svigermoder havde lovet at bo i Huset hos dem, vilde Embedet paa den Maade blive fri for at udrede Pension til hende. Ligeledes slap han ved denne Ordning for at anskaffe nye Instrumenter. — Siden han ikke har fremhævet dette Moment i nogen af de tidligere Ansøgninger, fristes man næsten til at tro, at Pigen først har givet ham sit Ja, efter at Hauch havde givet ham sit.

Magistraten knurrede. Den lod Hauch vide, at en saadan Ordning laa ganske uden for Reskriplets Hensigt. Men Hauch svarede uden at blinke, at denne Hensigt foruden »Udbredelsen af den gode Smag i Musikken« tillige var den »at forbedre Kapelmusicis Vilkaar«. Magistraten maatte da give efter, og d. 9. Maj 1796 udfærdiges Bestalling for Bentzen.

Michael Bentzens Levnedsløb var meget lige til. Han havde lært Musikken hos Stadsmusikant Jensen i Odense, og efter at have staaet i Lære hos ham i 7 Aar havde han tjent ham som Svend i tre. Saa var han rejst til København og var bleven Svend hos Kirckhoff, senere hos Schreiber og Jacobsen. Han havde i alt tjent i København i 21 Aar, »og imidlertid lært alle de Drenges Musikken, som i al den Tid er bleven Svende paa samme Kunst«. Nu stod han altsaa ved sine Ønskers Maal; han var bleven Stadsmusikant i København.

Men det Embede, han gik ind til, var allerede slemt beskaaret. Det var ikke nok med, at han skulde udrede Pension til to Enker med 100 Rdlr. til hver og 180 Rdlr. aarlig til Kapellet's Kasse i de første ti Aar. Men Indtægterne var i betænkelig Nedgang. Stillingen som Søetatens Musikus fik Bentzen ikke; thi ved Reskript af 16. April 1796 var det blevet tilladt Etatens egne Musici at opvarte med Musik hos Søofficererne og Admiralitetskollegiets

Embedsmænd. Og to Dage efter Bentzens Udnævnelse — d. 11. Maj 1796 — udkom den Raadstueplakat, der forkyndte for Hovedstadens Befolkning, at Afgiften til Stadsmusikanten ved Ægteskabs Indgaaelse for Fremtiden var bortfalden. — Embedet havde kulmineret. Det begyndte nu atter at dale fra den Højde, hvortil det i Beckstedts og Bergs Tid var blevet hævet.

Snart begyndte da ogsaa Stadsmusikantens Klager og Besværinger at strømme ind, og ikke siden Beckstedts Tid var Magistraten bleven saaledes plaget med Memorialer fra Stadsmusikanten, som den blev det nu fra Bentzen. Ligesom et Aarhundrede før var der Hoboister med i Spillet; men det var ganske vist en ny Fjende, der nu meldte sig under det gamle Navn. Det var Borgervæbningens Spillemænd, der krævede samme Ret for sig, som Armeens Musikere havde: Ret til at spille for deres egne Officerer i disses eget Logis.

Ved Reglement af 1. Juni 1808 var Københavns Borgervæbning bleven oprettet ved Sammensmeltning af de to hidtil adskilte Korpser, det borgerlige Infanteri og det borgerlige Artilleri. Ved hver af de to Vaabenarter blev ansat en Musikinspektør, en Regimentstambur, 12 Hoboister, 24 Tamburer og 12 Pibere; og alle disse Mennesker, som til daglig drev deres borgerlige Næring hver i sin Profession, paastod sig nu berettigede til at levere Musik i Huset hos Officerer af deres eget Korps. Da Borgervæbningen jo omfattede omtrent det hele Borgerskab, vilde der saa godt som intet blive tilovers til Stadsmusikanten, hvis dette Krav skulde ske Fyldest.

Stadshauptmand Hallander tog sig trofast af sine Spillemænd og indgav Klage over Stadsmusikanten, der gentagne Gange havde hindret de borgerlige Hoboister i at spille til Baller hos Borgervæbningens Officerer. Bentzen indgav sin Erklæring herimod: »Skulde Hoboisterne af Borgervæbningen have Ret til at opvarte med Musik

for de Familier, som dertil maatte antage dem, vilde der ej blive anden Fortjeneste tilovers for Stadsmusikanten end den, Hoboisterne ej kunde bestride, og Følgen blev, at ingen Stadsmusikant kunde eksistere.«

Bentzen sejrede overlegent i denne Strid. Magistraten støttede ham, og et Reskript af 27. April 1811 gjorde Ende paa alle Forhaabninger hos de borgerlige Hoboister. — Derimod maatte Bentzen finde sig i, at Retten til at levere Musik ved det Sommertheater, som Hovedstaden fik i disse Aar, gik ham forbi. Baron Wedel-Jarlsberg havde samlet et Skuespillerselskab og faaet Bevilling til i 10 Aar at lade opføre Skuespil i Provinsbyerne samt i København i Maanederne Juni, Juli og August. Men samtidig fik han — ved Reskript 9. April 1811 — Til-ladelse til selv at antage de ved hans Theater fornødne Musici.

Langt værre for Stadsmusikanten var det dog, at Stridigheder af en helt ny Art nu begyndte at dukke op. Det var hans bedste Kunder, Klubberne, som endelig fandt paa at gøre Oprør mod det privilegerede Musik-Tyranni. I 1802 klagede Direktionen for Kongens Klub til Magistraten: Stadsmusikanten havde meddelt, at han ikke saa sig i Stand til at levere de fornødne Musici til Selskabets Baller om Søndagen, og han ønskede derfor, at Klubben vilde holde sine Baller de søgne Dage. Men dette passede ikke Selskabets Medlemmer, og Direktionen ønskede derfor at blive løst fra sin Afhængighed af Stadsmusikanten og faa Lov til selv at sørge for Musik til Ballerne. Men selvfølgelig modsatte Bentzen sig dette farlige Forslag; saa vilde han dog hellere spille selv om Søndagen, men rigtignok forhøjede han samtidig Betalingen for hver Musikus, han leverede, fra 12 til 14 Mark pr. Aften, og denne Afgørelse maatte Selskabet finde sig i.

Aaret efter var det Direktionen for Selskabet Enighedsborgen, der klagede. Den var bleven ramt af

den samme Prisforhøjelse som Kongens Klub, og til sine Besværinger herover føjede Direktionen en rigtig ondskabsfuld Bemærkning: »Tillige udbede vi os behageligst at blive underrettet om, hvilke Forholdsregler vi have at iagttage, om han herefter skulde sende Drengene iblandt det rekvirerende Antal, eller og nogle, som enten ikke kan eller ikke vil spille efter de forelæggende Noder«. Bentzen satte sig ret paa den høje Hest over for dette nærgaaende Spørgsmaal: »Altid har jeg og stedse skal jeg have saadanne Drengene, som kan forsvare deres Stemmer, og da ønsker jeg mig befriet fra at erklære paa saadanne urimelige Spørgsmaal, som ikke kunne komme fra fornuftige Mænd.«

Men det var ikke muligt for Stadsmusikanten i Længden at holde sig paa dette overlegne Standpunkt. Bag de talrige Klager over ham laa en hos Publikum vaagnende Uvilje mod det hele Privilegievæsen, en Følelse af det urimelige i, at en enkelt Mand havde Monopol paa at levere al Hovedstadens Musik og samtidig frie Hænder til at sætte Prisen derfor, som han selv vilde. Ikke blot Klubberne, men ogsaa Bladene begyndte at beskæftige sig med Stadsmusikantens Privilegium. Der skrives saaledes i »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn« for 21. Jan. 1805:

»Stadsmusikanten i København protesterer i denne Tid mod al ulovlig Musik. Den lovlige Musik er nemlig den, som er bestilt hos ham eller er bleven autoriseret ved en med hans Underskrift trykt Seddel. De, som i Forvejen ikke sørger for saaledes at lovliggøre deres Musik, maa finde sig i, at de ved Hjælp af Retten bliver standsede i deres Fornøjelse. Den, som bevisligen angiver en saadan ulovlig Musik, nyder en Belønning af tre Rigsdaler. Mon der ikke snart kommer en Tid, at Folk kunne gøre sig saa lystige ved Musik, som de selv ønske, uden derved at begaa en ulovlig Handling?«

Ved en anden Lejlighed gør samme Blad opmærksom

paa det store Forbrug af Musik, som finder Sted i København. Paa Kongens Fødselsdag den 29. Januar 1806 afholdtes f. Eks. saa mange Baller, at 150 af Stadsmusikantens faste og ufaste Folk var i fuld Virksomhed hele Natten igennem. Foruden Fuskere og Hoboister havde han engageret Holmens musikalske Skole, der bestod af 40 Elever, som lærte at spille paa forskellige Instrumenter, og som gjorde god Tjeneste ved denne Lejlighed. Paa en stor Forretningsvirksomhed tyder det ogsaa, at Bentzen undertiden var saa optaget, at han rent glemte at sende de Folk, som var bestilt hos ham. Herover klagede en Postmester fra Norge, Ritmester Bülow, der logerede hos Traktør Thausen i Adelgade Nr. 247 og under sit Ophold i København vilde gøre et Bal for sine Venner. Selskabet kom, men de tvende Musici, som Bentzen havde lovet ham til Kl. 7¹/₂ præcis, udeblev. »Jeg lader tvende Bud henskikke til ham — han lader sig ikke finde hjemme — jeg venter, og mit Selskab og mit Bal opholdes indtil Kl. 11 — ingen Musikantere kom til Opvartning! Saaledes fandt jeg Selskabet og mig selv yderlig fornærmet og duperet«. Han forlanger derfor Bentzen korrigeret og mulktet »til Advarsel for ham i Fremtiden, at han ikke bør traktere Folk *en cabus*, saa længe ham tilstaas Betaling og faar samme for sin Opvartning, og saa længe han vil hævde sine Privilegier«.

Men at hævde sine Privilegier og gøre sig dem saa indbringende som muligt var Bentzen fast bestemt paa. I 1802 havde han, som nævnt, sat Søndagsbetalingen op fra 12 til 14 Mark; i 1806 blev de 14 Mark gjort til Hverdagsbetaling, medens han nu forlangte 3 Rdlr. (18 Mark) for hver Person om Søndagene. Og da der i 1811 atter føres Klager over ham — denne Gang af *Det forenede musikalske Selskab* —, er hans Priser endogsaa oppe paa 6 Rdlr. for hver Musikant. Magistraten lod ham heri gøre, som han vilde, da der i hans Bestalling

kun stod, at han angaaende Betalingen selv maatte forene sig med vedkommende. Men Publikum klagede stedse mere højlydt, og belært af de senere Aars dyre Erfaringer forlangte man nu almindelig, at der blev sat en fast Takst for Stadsmusikanten og hans Folk.

Det forenede musikalske Selskab havde ikke, som de tidligere Klagere, henvendt sig til Magistraten, hvis Svar man nu ogsaa havde læst tilstrækkelig mange Gange, men var gaaet til Politimesteren, af hvem Selskabets Skrivelse sendtes videre til Kancelliet. Dette høje Kollegium stillede sig ganske paa Publikums Side; det betegnede det som en Ubillighed, at Stadsmusikanten baade var eneberettiget til at levere al Byens Musik og samtidig selv raadig over, hvilken Pris han vilde forlange derfor, og det støttede derfor Selskabets Ønske om at faa en bestemt Takst fastsat. Bentzen var ikke uvillig til at gaa ind herpaa, men benyttede Lejligheden til yderligere at sætte sine Priser lidt op: han vilde levere Musik for 6 Rdlr. pro persona til Selskaber og Baller, der sluttede Kl. 2, men for 8 Rdlr., naar de skulde vare hele Natten. For øvrigt henviste han til de dyre Tider, da »enhver Nødvendighed maa betales 6 à 8 Gange dyrere, end for faa Aar siden«. Baade Magistraten og de 32 Mænd gav ham Medhold, og det eneste Afslag, Kancelliet kunde faa sat igennem, var en Bestemmelse om, at de søgne Dage maatte Betalingen ikke overstige 6 Rdlr. uden Hensyn til, hvor længe Ballet varede. I Overensstemmelse hermed blev da den første Takst for Stadsmusikanten bekendtgjort ved Raadstueplakat af 18. Marts 1812.

Efter den Tid blev Stadsmusikantens Takst af Kommunalbestyrelsen fastsat en eller to Gange om Aaret, saa længe Embedet bestod. I Pengekrisens urolige Aar naaede Taksten op til 10 Rdlr. om Søndagen og 7 Rdlr. de søgne Dage. Senere dalede den igen, saa at henholdsvis 4 og 3 Rdlr. Sølv blev den almindelige Betaling. — I Provinsbyerne

regnede som Regel Taksten til $\frac{3}{4}$ af den københavnske, og denne blev derfor jævnlig udlaant — til Holbæk, Ribe, Helsingør eller Assens —, naar en ny Takst dør skulde fastsættes ¹⁾).

Michael Bentzen var imidlertid bleven træt af sine Genvordigheder, og i 1812 ansøgte han om at blive entlediget fra Embedet. Sin Efterfølger havde han selv parat — det var den samme Christian Frost, som han i 1796 havde tænkt at dele Embedet med. Frost havde nu tjent som Musikantersvend i alt i 29 Aar, og Michael Bentzen giver ham det Skudsmaal, at han med gode Indsigter i Musikken forener en god moralsk Karakter. Ydermere var Frost villig til at give den afgaaende Stadsmusikant en Pension paa 600 Rdlr. aarlig, saa længe han levede, foruden at overtage Pensionen til Schreibers Enke, som levede endnu og nød sine 100 Rdlr. aarlig. — Magistraten og Overhofmarskallen vilde dog ikke uden videre godkende en saadan Overdragelse af Embedet. De gav deres Minde til, at Frost paa de nævnte Vilkaar blev konstitueret som Stadsmusikant, saa længe Bentzen levede: men efter dennes Død skulde Embedet opslaas som vakant. Frost gik ogsaa ind paa denne Betingelse og styrede derpaa Bentzens Embede i de 5 Fjerdingaar, denne endnu levede. Det gode Forhold imellem dem var dog nær bleven forstyrret ved de Forviklinger, som Pengekrisen medførte. Bentzen forlangte nemlig i Sommeren 1813 sin Pension udbetalt i Rigsdalere, Daler for Daler, eller ogsaa en passende Forhøjelse af Summen, hvis han skulde tage mod Repræsentativer. Magistraten bestemte da, at fra September Maanedes Udgang skulde Beløbet blive omskrevet efter Pengevæsenets Forhold, og hermed erklærede Bentzen sig tilfreds. Men inden denne nye Ordning kunde træde i Kraft, var han død.

¹⁾ 2. Sekr. 1845 Nr. 1818.

Der maa have været andet end den ubetydelige Strid med Frost, som har formørket den gamle Mands sidste Levedage. I 1813 flyttede han bort fra sin Lejlighed i Store Kongensgade, hvor han havde boet i flere Aar, og indlogerede sig i Værtshuset »Lille norske Løve« ved Vestervold. Men den 18. Juli fandtes han druknet i Frederiksholms Kanal, bundet med et Reb til Bolværket. Liget blev ført til Lighuset ved Langebro. — Af paarørende efterlod han sig en Datter, der var i Huset hos hans Svoger Kancelliraad Crell i Køge¹⁾.

8. Chrstian Frost 1813—29.

Nu var altsaa Embedet ledigt, og den sædvanlige Tovtrækning begyndte mellem Magistraten og Overhofmarskal Hauch. Magistraten vilde beholde Frost, og den kunde til Støtte for ham anføre, at han i den Tid, han havde været konstitueret i Embedet, havde vundet Publikums Yndest, saa han endog kunde fremlægge Anbefalinger baade fra Kongens Klub og fra Det bestandig borgerlige Selskab. Yderligere mente Magistraten, at han ogsaa opfyldte den formelle Betingelse at være Medlem af Kapellet, siden han var eller havde været ansat ved det kongelige Hoftheater. Men det passede ikke Hauch at faa Frost ansat, og han indstillede derfor tre af de virkelige Kapelmedlemmer til Pladsen: Kontrabassisten Sedlaczeck, Klarinettisten Krag og Flautovertisten Kittler. Foruden af disse tre blev Pladsen søgt af en Trompeter Hans Birnbaum.

Den, som Overhofmarskallen helst vilde have anbragt, var den 66-aarige Jacob Sedlaczeck, en Bøhmer, der oprindelig var kommen ind i Kapellet som Valdhornist, men, da han viste sig ubrugelig paa dette Instrument, var bleven overflyttet til Kontrabassen. Hauch skrev med

¹⁾ Skifte i Landsarkivet.

kynisk Aabenhjertighed til Kapelmesteren om Sagen: »Sedlaceck er formodentlig Den, de ønsker helst at blive løs fra Kapellet, og som jeg desaarsag kommer til fortrinlig at anbefale.« ¹⁾ Men Magistraten vilde denne Gang ikke give sig og indstillede Sagen til Kancelliets Afgørelse. Med vanlig Retsindighed og Upartiskhed saa Kancelliet bort fra det saa ofte misbrugte Reskript om Musikkens Forbedring i Købstæderne ved Hjælp af de udtjente Kapelmedlemmer; og ved kgl. Resol. af 29. Sept. 1813 blev Frost udnævnt til Stadsmusikant.

Hans Embedstid forløb som en Fortsættelse af Bentzens: Klager, Stridigheder og aftagende Indtægter. Den nye Bestemmelse om de faste Takster hindrede ham i som hans Forgænger at sætte sine Priser op. Forbruget af Musik var i Aftagende under de daarlige Tider, som nu kom; og hans faste Indtægter var kun den sædvanlige Betaling for Kirkemusikken: 50 Rdlr. af Frue Kirke, 40 Rdlr. af Helligøjstes, 30 Rdlr. af Trinitatis og 26 Rdlr. 4 Mark af Sct. Petri Kirke, i alt 146 Rdlr. 4 Mark.

Tilmed havde han i sine første Embedsaar Pengekrisen at slaas med. Det saa forfærdeligt ud, da Hofinstrumentmager Hiorth i November 1813 gav ham følgende Oversigt over Prisstigningen paa Instrumentstrengene:

Et Sæt Strengene til en	1798 og 1799			Først i Aar 1813			Sidst i Aar 1813		
	Rdl.	Mk.	Sk.	Rdl.	Mk.	Sk.	Rdl.	Mk.	Sk.
Violin	»	3	8	7	5	»	32	»	»
Bratsch	»	4	8	9	5	»	36	»	»
Violoncel	1	1	8	19	2	»	58	»	»
Kontrebass	8	»	»	55	»	»	210	»	»
altsaa	10	3	8	92	»	»	336	»	»

alt beregnet efter Dansk Kurant.

Og saa tilføjede Hiorth endda ubarmhjertigt: sidst-anførte Priser er de nu gældende, men efter al Sandsynlighed maa de om kort Tid ventes yderligere forhøjede.

¹⁾ Thrane S. 268.

Efter Modtagelsen af dette Budskab skrev Frost til Magistraten, at nu var Forholdene saaledes, at hvis der en Nat blot sprang en Streng, kunde »den hele Ekspedition's Intrader« medgaa til Instrumentets Istandsættelse.

Endvidere truedes han i disse Aar af en ny Byrde, som det dog sluttelig lykkedes ham at faa afvæltet. Ved en Anordning af 21. April 1812 blev Næringsskatten i København omordnet og udvidet, og blandt de Næringer, som skulde rammes af den, nævntes ogsaa Stadsmusikantens. Magistraten var derfor i sin gode Ret, da den lagde ham i Skat, — Ligningskommissionen havde ansat ham til 10 Portioner; men Frost gjorde gældende, at han var Bestillingsmand, og som saadan allerede betalte Embedsskat. At han ikke skulde betale Skat to Gange af sine Næringsindkomster, blev der Enighed om; men Magistraten holdt paa, at han i hvert Fald skulde betale Næringskatten, som indgik i Kommunens Kasse, medens Rentekammeret lige saa stift holdt paa, at han ikke kunde slippe for Embedsskatten. Et kongeligt Reskript af 12. Nov. 1814 afgjorde omsider Striden til Rentekammerets Fordel, og Stadsmusikanten blev fritaget for Næringsskat, »da bemeldte Stadsmusikant har kongelig Bestalling.«

Men Tiderne vedblev at være trange for Stadsmusikanten. Da Taksten skulde sættes paa ny for Aaret 1815, ansøgte han hos Magistraten om at faa den forhøjet. Thi Folk vilde stadig kun holde Baller om Søndagen, hvorved han nødtes til at leje Ekstramandskab i dyre Domme, foruden »at Husleje, Brændsel, Fødemidler, alt, er i en overdreven Pris, ja langt over, hvad man kalder Sølvværdi«. Stadens 32 Mænd ynkedes over ham og anbefalede, at han fra 1. Jan. 1815 fik Lov til at sætte Taksten lidt op paa Søn- og Helligdage.

Men disse stadige Takstforhøjelser havde jo ogsaa en anden Side, den, der vendte ud mod Publikum, og som Modstykke til Stadsmusikantens stadige Klager, kan det

have sin Interesse at se, hvorledes hans Stilling tog sig ud i andres Øjne end hans egne; og netop samtidig med den nævnte Klage fra ham modtog Overpræsidenten en anonym Skrivelse, der beskæftigede sig med det samme Emne:

Deres Ekscellence ville naadigst tilgive, at en Mand hvis Levelbrød er at have daglig Musikanterne til Spil ved Danse-selskab, vover underdanigst at bede Deres Ekscellences og den høje Magistrats Opmærksomhed, i Henseende til den Takst, som er approberet for Stadsmusikanten, hvorefter alle andre Musikantere stemme Prisen — saa meget mere som de ogsaa alle i Forhold dertil maa svare Afgift til Stadsmusikanten, for Tilladelsen at spille, hos mig og flere. — Denne Takst er sandelig høj og trykkende, og da det blev bestemt, kostede Strengene 4 Gange saa meget som nu, da man kan faa Kvinter og Kvarter med flere Strengene for tre à fire Mark R. B., og det af bedste Sort, som har Længde til at forsyne en Violin tre Gange med nye Strengene. — Stadsmusikanternes og hans Folks Fordringer, i Henseende til Fortæring, er sandelig ogsaa overdreven, saavel naar den skal gives in natura som betales med Penge. Det var ogsaa ønskeligt at kende den Stadsmusikanten givne Instruks for at vide, hvorvidt man skal nødes til at modtage udlevede gamle Folk, som ikke engang kan taale at vaage, langt mindre udholde med Kraft at spille en hel Nat igennem, ligesom smaa Drengene, der nylig har begyndt at spille og langt fra ikke lært hvad en Balspiller bør vide, ej heller har Styrke nok til at udholde Natten uden Søvn, og dog fordres den samme høje Betaling for disse.¹⁾

Som det fremgaar af denne Skrivelse, havde Frost altsaa opfundet et Middel til at faa sin Betaling forhøjet uden om Taksten, nemlig ved Indførelse af de saakaldte »Diætpenge«. Om denne nye Udgift faar vi nærmere Underretning i 1821, i en Skrivelse fra »Det harmoniske Selskab« til Magistraten. Der havde været Assemblé og Dans i Selskabet, og Frost havde bidraget til Festens Glæde med 16 Musici. Regningen lød paa 100 Rdlr.; men da Direktionen saa efter i Stadsmusikantens Takst, kunde den ikke se rettere, end at Beløbet kun skulde være 60 Rdlr. —

¹⁾ 2. Sekr. 1814 Nr. 3033.

Taksten var paa den Tid 3 Rdlr 72 Skilling for hver Musikant paa en Hverdag. Frost svarede hertil, at de 40 Rdlr. var »Diætpenge«. Direktionen beklagede, at den ikke havde været i Stand til at beværte Musikerne, og tilbød som en billig Erstatning derfor 20 Rdlr. ud over Taksten. Men disse 80 Rdlr. havde Hr. Frost bestemt vægret sig ved at modtage.

Der blev dog straks sat en Stopper for denne Trafik. Magistraten skrev omgaaende til Direktionen, at Stadsmusikanten kun var berettiget til at forlange sin Takst. Om man yderligere vilde betale »Diætpenge«, og i saa Fald hvor meget, maatte ganske bero paa Direktionen selv.

Samtidig var den gamle Strid mellem Stadsmusikanten og Hoboisterne blusset op paa ny.

To af Livgardens Hoboister, Krautz og Buchbinder, henvendte sig i November 1815 til Fæstningens Kommandant, Grev v. Schulenburg, med et paa Tysk skrevet Andragende, hvori de bad om hans Hjælp til at opnaa deres gamle Rettigheder. De paastod nemlig, at det fra gammel Tid var Gardens Hoboister tilladt at spille overalt, og særlig ved Standspersoners Baller, hvilken Rettighed endnu udtrykkelig stod indført i deres Engagements-Bevis. Den forrige Stadsmusikant havde da ej heller lagt dem nogen Hindring i Vejen i denne Virksomhed; men den blev forstyrret af den nuværende, der med Grovheder beegnede baade Hoboisterne og de Familier, der benyttede dem, og som forlangte Betaling for Musik, han ikke selv var i Stand til at udføre.

Denne Skrivelse fremkaldte en lang Erklæring fra Stadsmusikant Frost:

At den, den Høje Magistrats Ærede af Gaars Dato vedlagte, Besværing fra Hoboisterne af den Kongelige Liv Garde til Fods, hvorover min Erklæring befales afgiven, ikke alene satte mig i største Forundring, men at jeg endog fandt min Karakter fornærmet, har jeg herved ærbødigst

at godtgøre ved postvis at besvare de imod mig eller mit Embede ytrede meget ubeskedent fremsatte Klageposter.«

Frost kender ikke noget til den af Hoboisterne paaberaabte gamle Rettighed og tvivler paa, den nogen Sinde har eksisteret, da den vilde stride mod hans Embedes Privilegier. Hvis det er rigtigt, at den tidligere Stadsmusikant ikke har lagt dem nogen Hindring i Vejen, maa dette tilskrives »min Formands noksom bekendte Efterladenhed i Embedsførelse.«

Naar Hoboisterne klager over deres smaa Indkomster, kan Frost dog oplyse, at flere af dem spiller paa offentlige Steder, hvor de efter eget Sigende fortjener langt mere, end Stadsmusikanten er i Stand til at betale sine Folk. »Mit Embeds Indkomme er saa indskrænket, at jeg aldrig kan tillade mig nogen Deltagelse i Glæder og mindre have Evne til at frekventere Koncerter og Baller som Medlem, hvilket dog Klagerne kunne; og mine Folk maa jævnlig gøre Opvarthning for Klagerne i det musikalske Selskab, Foreningen kaldet; følgelig er deres Kaar bedre end mine«.

Hvad Hoboisterne kan have ment med »det uarlige Udtryk om Musik, jeg ikke er i Stand til at udføre«, kan Stadsmusikanten ikke indse. »Uden at tillægges Selvros tillades det mig at bemærke, at jeg paa Anfordring har udført adskillige Musikopvarthninger hos Rangspersoner, som, kendende min Konduite, har bæret mig med ekspresse Bestillinger; og jeg har flere Gange hos disse været saa heldig at modtage udmærkende og for mig og mine Folk meget hædrende Erklæring om fuldkommen Tilfredshed«. —

Magistraten ønskede derefter at se en af de Bestallinger, i hvilke Hoboisterne paastod, at deres gamle Rettigheder var omtalte. Den fik Hoboist Buchbinders Antagelsesbevis til Gennemsyn; men formodentlig har der ikke i dette staaet noget om de paaberaabte Rettigheder;

thi Magistratens Svar til Grev Schulenburg gik ud paa, at der ikke kunde tages noget Hensyn til Hoboisternes Andragende, da den Sag var afgjort ved Forordningen af 10. Marts 1725¹⁾).

Hoboisterne var dristige nok til at fremstille denne Afvisning som en vunden Sejr, og i Adresseavisen for 21. Dec. 1815 indrykkede de følgende Avertissement:

Ifølge Forespørgsel til den høje Magistrat, om det maatte tillades os at musicere ved Baller, Koncerter m. m., har det behaget Højsamme at meddele os en kongelig Forordning af 10. Marts 1725, paa Grund af hvilken det er os tilladt at musicere for alle Rangspersoner, saavel som for de Herrer Officerer af Landetaten.

Ved at bekendtgøre dette. tro vi at anbefale os paa det bedste ved at anføre, at vi opvarte ved de kongelige Hof-Baller og desaarsag stedse ere forsynede med den nyeste og bedste Musik.

De respektive Herskaber, som attraa vor Musik, ville behageligen henvende sig til Hoboist Gerlach, boende paa Hjørnet af Kronprinsessestegen og Sølvstegen Nr. 408 paa 2den Sal, hvor Bestillinger modtages.

Hoboisterne ved den kongelige
Livgarde tilfods.

Frost svarede derpaa ved en lignende Bekendtgørelse i Adresseavisen for 15. Jan. 1816:

I Nr. 289 af disse Efterretninger f. A. have d'Hrr. Hoboister ved Livgarden tilfods bekendtgjort at have Tilladelse til at musicere ved Baller og Koncerter for Rangspersoner og d'Hrr. Officerer af Landetaten. I Anledning af denne Bekendtgørelse undlader jeg ikke at melde, at den mig allernaadigst meddelte Bestilling som Stadsmusikant her i Staden og saa vidt dens Grund strækker giver mig Ret til at opføre Musik ved alle Lejligheder og for enhver uden Forskel paa Stand, og hvori Forordningen af 10. Marts 1725 paa ingen Maade er mig til Hinder. Denne Anordning tillader Rangspersoner og Officerer af Landetaten at betjene sig, ej blot af Livgardens Hoboister, men af Hoboisterne ved Regimenterne, naar Mu-

¹⁾ 2. Sekr. 1815 Nr. 2516.

sikken holdes i deres egne Huse og Logementer, men ingenlunde i nogen Borgers Hus. Ligesom den nævnte Forordning paa ingen Maade forbyder mig at opvarte med Musik hos Rangspersoner og Officerer af Landetaten, saaledes har jeg og, i den Tid jeg har været Stadsmusikant, meget ofte hos forskellige Herskaber og Officerer bestyret Musikken; og da jeg derved har vundet Bifald, saa tillader jeg mig fremdeles at anbefale mig saavel til de høje Herskaber som til enhver anden, og skal stedse mine Bestræbelser gaa ud paa ved due-lige Musici og den nyeste og bedste Musik at fortjene det Bifald, der er givet mig.

Kjøbenhavn den 15. Januar 1816.

E. C. Frost.

Men tilbage blev dog den Bestemmelse i Reskriptet af 1725, at Rangspersoner havde Lov til at benytte Hoboister, og Rangspersonernes Tal var uheldigvis vokset stærkt siden 1725. Kommunalbestyrelsen vilde gerne hjælpe Stadsmusikanten, der ved denne Bestemmelse led et Skaar i sine Indtægter, som det »rimeligvis ikke har været Lovgiverens Mening at foraarsage ham«. De 32 Mænd foreslog, at Hoboisternes Tilladelse kun skulde gælde for de tre øverste Rangklasser; Magistraten foretrak en Bestemmelse om, at alle Borgere skulde høre under Stadsmusikantens Omraade, enten de var i Rangen eller ej; Stadsmusikanten selv var mest stemt for at lade Hoboisterne spille, imod at der blev betalt en Afgift til ham af 1 Rdhr. for hver. Men alle disse Projekter blev afviste af Kanceliet.

Lige saa lidt Held havde Frost med et Forsøg paa at faa Bryllupsafgiften indført igen, — det blev standset allerede af Magistraten. Kun paa et eneste Punkt lykkedes det ham at udvide sit Omraade: Da S ø e t a t e n s Musikskole blev nedlagt i 1817, indtraadte Stadsmusikanten igen i de Rettigheder hos Etatens Officerer og Embedsmænd, som han havde haft, før denne Skole blev oprettet.

Men ogsaa hans Fjenders Antal voksede stadig, —

den sidst tilkomne var Konditor *Firmenich*, der i 1816 begyndte at give Wauxhalls og Koncerter i Rosenborg Have. Han betjente sig herved af Livgardens Hoboister, og det første Aar gik det ret fredeligt, da han betalte Stadsmusikanten 25 Rdlr. for hver Aften, Hoboisterne spillede. Men da han gentog Festerne i 1817, vilde han intet betale, og heri bestyrkedes han af Overhofmarskallen, der gjorde gældende, at naar Hans Majestæt havde overladt en ham tilhørende Bygning eller Have til en privat Mand og til et bestemt Brug, saa vedkom det ikke Stadsmusikanten. Kancelliet var dog noget mere imødekommende. Det paalagde Magistraten at forsøge paa at forlige de to Parter i Mindelighed, og hvis dette ikke lykkedes, da at henvise dem til Domstolene. Magistratens Mægling lykkedes for denne Gang, og Konditoren gik ind paa ligesom det foregaaende Aar at betale Stadsmusikanten 25 Rdlr. pr. Aften. Men dermed synes disse Fester at være gaaet i Staa, og da de blev genoptaget nogle Aar senere, nægtede Firmenich paa ny at betale noget som helst til Frost.

Stadsmusikantens Plager var ikke en, men mange, og stadig blev der fundet paa nye Kunster, hvorved Publikum kunde undgaa at betale til ham. Efterhaanden som det blev almindeligere at have et Klaver i Huset, var der altid Folk, endogsaa professionelle Musikere, som vilde tilbyde at spille til Dans paa et saadant Instrument — uden Betaling. Forgæves foreslog Stadsmusikanten, at dette skulde forbydes. Og der var Steder, hvor man dansede til Tonerne af en Lirekasse, et Instrument, som netop kom frem i disse Aar og gjorde stor Lykke. Frost anlagde Sag mod Tobaksfabrikant Kastrup, fordi denne havde benyttet en Positivspiller til Dans i sit Hus; men han tabte Sagen ¹⁾.

Tilbage stod da for Frost kun at prøve paa, om det

¹⁾ Thrane 394.

var muligt at bringe noget mere ud af den faste Betaling for Kirkemusikken, og hans sidste Embedsaar var væsentlig optagne af Bestræbelser i den Retning. For det første søgte han at skaffe sig Ekstrabetaling for alt, hvad der paa nogen Maade kunde siges at falde uden for den daglige Virksomhed. Undertiden lykkedes det, som da han baade i 1827 og 1829 af Brandkommissionen fik udbetalt 12 Rdlr. for 4 Basunblæsere i Anledning af en Prinsesses Formæling. Men til andre Tider protesteredes der mod hans Regning, saaledes i 1826, da han forlangte særskilt Betaling for Musikken ved en Jubelfest i Trinitatis Kirke. Baade Konsistorium og Kirkens Værger holdt paa, at han ikke ved denne Lejlighed havde præsteret anden Musik, end hvad han var forpligtet til, og altsaa ikke kunde gøre Krav paa nogen særskilt Betaling, og derved blev det.

Men dernæst søgte Stadsmusikanten i det hele at faa sin Betaling for Kirkemusikken forhøjet eller ogsaa Tjenesten indskrænket. Han begyndte med i 1827 at klage over, at Betalingen ved alle de fire Kirker — Frue, Helliggejstes, Petri og Trinitatis — var for ringe, »ligesom det formentlig ejheller kan paaligge ham at præstere saadan Kirkemusik, som der i Særdeleshed i de senere Aar er bleven fordret af ham ved nogle af Stadens Kirker«. Han foreslog derfor, at han for den sædvanlige Betaling kun opførte Musik med fire Musici i een af Kirkerne skiftevis hver Højtidsdag samt ligeledes Taarnmusik afvekslende fra Kirketaarnene, medens han derimod skulde have særlig Betaling for Musik ved Bispevielser, Jubelfester og lignende Lejligheder.

Dette Forslag gav Anledning til en vidtløftig Undersøgelse af, hvorfra den gamle Ordning af Kirkemusikken stammede, og hvad der forhen var blevet krævet af Stadsmusikanten.

For *Frue Kirkes* Vedkommende blev det oplyst, at Stadsmusikantens Betaling, 50 Rdlr. aarlig, var den sam-

me, som han havde nydt i hvert Fald siden 1773, fra hvilket Aar Værgerne havde været Medlemmer af Menigheden, og det endskønt hans Arbejde var bleven meget formindsket siden 1807, da Kirken brændte og Frue Sogns Menighed henvistes til at holde Gudstjeneste i Trinitatis Kirke. Af *Sct. Petri Kirke* fik han 26 Rdlr. 4 Mark aarlig alene for Taarnmusikken, medens han nød aparte Betaling for Musikken inde i Kirken. Af *Trinitatis Kirke* fik han 30 Rdlr., hvilket var det samme, som hans Formand havde opbebaaret.

Den Kirkestyrelse, som havde sine Sager bedst i Orden, var *Helliggejstes*, der kunde fremsende tre gamle Dokumenter, i hvilke Stadsmusikantens Forpligtelser og hans Betaling derfor var fastsat. De to af disse indeholdt en Kontrakt af 20. Marts 1662, ifølge hvilken Stadsmusikanten skulde have 20 Rdlr. i Løn; det tredie Aktstykke var af 11. April 1698, og ved det blev Lønnen forhøjet til 40 Rdlr., saaledes som den vedblivende var. Uheldigvis er disse tre Skrivelser ikke mere til Stede. Efter Afbenyttelsen sendte Magistraten dem tilbage til Kirkens Værger, og de har ikke siden været til at finde i Kirkens Arkiv. De vilde ellers have bragt os nogle af de ældste Efterretninger om Stadsmusikanten i København. — Ogsaa Frue Kirkes Værger omtaler, at de har bragt i Erfaring, at saadanne Kontrakter skal være oprettede for deres Kirkes Vedkommende i 1662 og 1698: men intet officielt er dem derom bekendt. Den følgende Stadsmusikant, Füssel, gjorde et Forsøg paa at faa fat paa disse Dokumenter, hvilke han betegner som Reskripterne af 3. Dec. 1662 og 1698. Men hans Anmodning til Magistraten om at faa dem udleveret, besvaredes kun med Arkivarens Erklæring om, at de ikke fandtes i Raadstuearkivet.

Alle fire Kirker var enige om, at der ikke kunde gøres nogen Forandring i det bestaaende, og i Henhold hertil og til Magistratens Indstilling resolverede Kancelliet, at

»naar ingen anden Musik fordres af ham, end som fra gammel Tid har været brugelig, kan han ingen større Betaling fordre end den, ham ydes af Kirkerne.«¹⁾

Men Frost vilde endnu ikke give tabt, og i Henhold til de Ord i Kancelliets Skrivelse: »naar ingen anden Musik fordres af ham, end som fra gammel Tid har været brugelig«, indlod han sig i 1829 i en Strid med Sognepræsten ved Helligøjstes Kirke, Dr. theol. Børge Poscolan Kofod. Thi hvad forstaas ved »gammel Tid«? Var det Aar 1815, eller var det ikke snarere det 17. Aarhundrede, da Overenskomsterne af 1662 og 1698 blev opstillede?

Siden 1815 havde nemlig Stadsmusikanten uden særlig Betaling assisteret i Helligøjstes Kirke ved to Kantater i Juledagene og en paa Nytaarsdag, hvilke nu tillige skulde afholdes paa begge Paaske- og Pinsehelligdage. Nu, da hans Forhold til Kirkerne i det hele var blevet mindre godt, havde han bedt sig fritaget for i det mindste Nytaarskanlaten, men Dr. Kofod havde svaret ham, at dette paa ingen Maade kunde tillades.

»Den høj- og velvise Magistrat ser deraf, at man, for hin anførte Betaling, af mig fordrer: Taarnmusik og *syv* Kantater med Prøver, og — uden at vide, hvorvidt denne Fordring kan stemme overens med hine gamle Dokumenter, hvilket jeg paa ingen Maade kan tro, — kan jeg underdanig overlade til den høj- og velvise Magistrat at bedømme, hvilket betydeligt Tab det foraarsager mig, for 40 Rd. aarlig at tilvejebringe den anførte Musik.

Paa Grund af disse Omstændigheder tillader jeg mig derfor at anmode den høj- og velvise Magistrat om, at det for Fremtiden maatte tillades mig, enten aldeles at renoncere paa den mig af Helligøjstes Kirke tilstaaede Betaling og saaledes fritages for at levere nogensomhelst Kirkemusik dertil, eller ogsaa, ligesom ved Frue Kirke, levere, foruden Taarnmusikken, 4 Basuner til een af Højtidsdagene paa hver af de tre store Fester: Jul, Paaske og Pinse. . . . Endelig maa jeg

¹⁾ Kancelliskrivelse 14. Aug. 1827. 2. Sekr. 1827 Nr. 1373. Danske Kanc. I. Dep. 1827 Nr. 2043.

endnu anføre, at da Hs. Højærværdighed Hr. Dr. Kofod sendte mig medfølgende Skrivelse, fulgte tillige 6 Rbd., som var indsamlet i Kirken. Jeg sendte straks disse tilbage med den Bemærkning, at det ingenlunde var min Hensigt at berøve den fattige, hvad der var ham tiltænkt, men kun selv at fritages for alt for betydelige Tab, — og jeg haaber, at den høj- og velvise Magistrat vil være overbevist om, at det kun er samme Bevæggrund, der under min høje Alder og Svagelighed er endnu stærkere, som nødsager mig til, underdanigst, at ansøge om bemeldte Lettelse.«

Som Svar paa disse Klager skrev Dr. Kofod til Magistraten: »Indtægterne af Kantaterne i Helliggejst Kirke anvendes som en Hjælp til det saakaldte Gilde for Skolens Børn, og hvad der bliver tilovers, anvendes til Hjælp til en eller to trængende Konfirmanders Opklædning til Mikkelsdag. Disse Kantater har været afholdte i de sidste ca. 40 Aar.

Da Hr. Frost klager saa stærkt, foreslaas, at hans Assistance ved Kantaterne indskrænkes til den 1ste Helligdag af de tre store Højtider samt til Højmesse paa Nyt-aarsdag, med 12 Musici som hidtil, derimod fritages paa 2den Helligdagene. Paa disse har Organisten Hr. Krigsraad Keyper lovet at secundere med Orgelet til Kantatens Af-syngelse.« ¹⁾

En Smule Lettelse i Arbejdet opnaaede han altsaa dog.

Frosts Klager over Alderdoms Svaghed og trange Kaar har ikke været tom Tale. Han døde i Slutningen af samme Aar, 10 Dec. 1829, og Skifteretten attesterede, at hans Bo næppe var tilstrækkeligt til Begravelsesomkostningerne ²⁾. — Han var første Gang gift med Frederikke Kathrine Sandgaard, der døde 1816, derefter med Kathrine Marie Breining, som overlevede ham ³⁾.

¹⁾ 2. Sekr. 1829 Nr. 857.

²⁾ 2. Sekr. 1830 Nr. 96. Trinitatis Kirkebog.

³⁾ Skifte i Landsarkivet.

9. Carl Gottlob Füssel 1830—60.

Allerede da Frost døde, var Stadsmusikantens Embede i Virkeligheden en forældet Institution, og Flertallet i Københavns Magistrat var klartskuende nok til at forstaa dette. I en Forestilling til Kancelliet af 6. Jan. 1830 fremhævede Magistratens Flertal de mange Grunde, som talte for Embedets Nedlæggelse: Erfaringerne fra Frosts Embedstid havde noksom vist, at baade Stadsmusikanten selv og de Klubber og andre, som benyttede hans Assistance, var utilfredse med det bestaaende Forhold, og fra begge Sider var Magistraten idelig bleven plaget med Besværinger. Den monopoliserede Stilling, som Stadsmusikanten indtog, var utidssvarende og vilde altid medføre en Tvang for Publikum og give bestandig Anledning til Trætter og Retssager. Og de Forhold, der muligvis i ældre Tider havde gjort et saadant Embede nødvendigt, eksisterede ikke mere nu, »hvor overalt Musikken i private Cirkler og Familier dyrkes langt mere end i ældre Tider.« De foreslaar altsaa, at Embedet ikke mere bliver besat.

Men et Mindretal bestaaende af Borgmestrene Schæffer og Hammerich og Raadmand Møller kunde ikke gaa med hertil. De ansaa det »for saare betænkeligt at opheve et saadant Stadens Embede, som nu i saa lang Tid har eksisteret, uden at det kan siges at have været til nogen Byrde for Publikum.« De frygter, at Priserne vil blive opskruede, naar den autoriserede Takst falder bort, de ængster sig for Kirkemusikkens Udførelse og for Basunblæsningen, naar Orlogsskiibe løber af Stabelen, og de drister sig endogsaa til at minde om Reskriptet af 1780, der gennem Stadsmusikantens Virksomhed vilde udbrede en bedre Smag i Musikken.

Der kom saaledes to Indstillinger fra Magistraten til Kancelliet, og det blev Mindretallet, som sejrede. Kancelliet bestemte, at Pladsen igen skulde besættes, og henviste Magistraten til derom at forhandle med Chefen for

det kongelige Kapel. Frosts Enke fik tilstaaet den sædvanlige Pension af 100 Rdlr. aarlig.

Der var som sædvanlig Ansøgere nok at vælge imellem, baade i og udenfor det kongelige Kapel. Men gamle Hauch levede endnu, og det var fremdeles ham, der bestemte, hvem der skulde være Stadsmusikant.

Den, der tilsyneladende var nærmest til at arve Frosts Embede, var Hans Birnbaum, Trompeter ved den kongelige Livgarde til Hest og siden 1816 tillige Trombonist i Kapellet. Han havde allerede søgt Pladsen sammen med Frost og i de sidste 3—4 Aar, under dennes Sygdom, selv anført Stadsmusikken. Han anbefaledes til Pladsen af Musikdirektøren i Kapellet Professor Schall og af sin militære Foresatte, Gardens Chef Holck Winterfeldt. Men hans Ansøgning kom ikke i Betragtning.

Samme Skæbne havde de øvrige Militære. Sergent Carl Frederik Hoffmann var Elev fra Musikskolen i Eckernförde. Han var i 1809 bleven ansat ved Militærmusikken, og havde i disse 21 Aar gjort Tjeneste »saavel med Hensyn til Kompositionen som til det perfektionelle«. Hans Chef, Major v. Hagen, giver ham en god Anbefaling: »Foruden at han selv spiller de fleste Instrumenter med Færdighed, har han ogsaa lagt sig efter Generalbasen og er en yndet Komponist, saavel hvad den militære som hvad Dansemusik angaar . . . Han er en Mand, der ved egen Flid og Bestræbelse har uddannet det ham medfødte udmærkede Talent til en høj Grad af Fuldkommenhed.« — Klarinettisten Johan Gottlieb Ferdinand Krause havde tjent ved Regimentet i 29 Aar og i lige saa lang Tid blæst Trompet i det kgl. Kapel. »I Tjenesten har jeg mistet mine Fortænder og i disses Sted i 16 Aar haft forlorne.« — Hoboisten George Andreas Koch havde tjent i 25 Aar. — Sammen med disse Militære kunde man straks udskyde Stadsmusikant Lund i Helsingør af Ansøgernes Række.

Af Kapellet's Medlemmer søgte Klarinettisten Jens Krog, der ogsaa havde meldt sig forgæves sidste Gang. Endvidere Flautotraversisten Johan Christopher Daniel Milde, der paa Grund af sin alt for store Beskedenhed stedse følte sig utilpas i Kapellet og forsøgte ethvert Middel til at komme over i en anden Stilling. Han havde prøvet med en lille Musikhandel, som ikke vilde gaa, og havde engang ansøgt om at blive Bedemand ¹⁾. Det blev han dog lige saa lidt som han nu blev Stadsmusikant.

Mærkeligt er det blandt Ansøgerne til dette Embede ogsaa at træffe et af Kapellet's allerberømteste Navne, Oboens Mester Christian Frederik Barth. I en Alder af kun 19 Aar var han i 1806 bleven ansat »for bestandig« som første Oboist, og de Aar, som siden da var forløbne, havde kun hævet hans Ry, saa han nu var en berømt Virtuos langt ud over Landets Grænser. At han, den fødte Kunstner, absolut ikke egnede sig til at passe et brydsomt Embede, faar man et klart Indtryk af ved at læse den malende Skildring af hans Livsførelse, som Carl Thrane har givet i »Fra Hofviolonernes Tid« ²⁾. Naar han nu søgte Embedet som Stadsmusikant, har det næppe været andet end et flygtigt Lune, en af de Øjeblikkets Indskydelser, som bragte saa mange Uregelmæssigheder ind i hans Liv. Hauch fremsendte hans Ansøgning, men uden nogen anbefaling. Det har intet Øjeblik faldet Hauch ind at ville miste ham fra Kapellet.

Saa har der været mere Alvor i den anden Oboist Philip Ludvig Keck's Ansøgning. Han stod i Kapellet i bestandig Skygge for Barth, og i Modsætning til denne, der var og blev ugift, havde han Familie at forsørge. Han nævner i sin Ansøgning, at hans ældste Datter allerede har haft det Held ved Udførelsen af sine Sangpartier som

¹⁾ Thrane 269.

²⁾ S. 277—81.

Elev ved det kgl. Theater at vinde Publikums Bifald, og at en Søn af ham er Elev i Kapellet. Heller ikke Keck kan møde med nogen Anbefaling fra Hauch.

Det kunde derimod tre andre Kapelmusici: Koch, Fröhlich og Füssel. Hans Henrich Koch var Violonist, en ung Mand paa kun 25 Aar, der af Hauch anbefales baade for Talent og Flid. Fløjtenisten Joseph Fröhlich fik en Anbefaling for Flid, Duelighed og Orden; men det var dog tydeligvis ikke nogen af disse, Hauch vilde have ansat. Til Stadsmusikant i København havde han udset den halvgamle Klarinettist Carl Gottlob Füssel, der ikke længer ret gjorde Fyldest i Kapellet ¹⁾).

F ü s s e l var, som saa mange andre af den Tids Musikere, en indvandret Tysker, født i Sachsen d. 15. Jan. 1778. Om sit Levnedsløb oplyser han selv følgende i Ansøgningen om det københavnske Embede:

»Fra Aaret 1791 til 1796 stod jeg i Lære hos Stadsmusikant Schmidden i Dresden og Aaret derefter var jeg hos ham som Svend. I den Tid erholdt jeg en Skrivelse fra kurfyrstelig sachsisk Kapelmester Naumann, hvorved der foresloges mig at tage Tjeneste som Klarinettist ved den kgl. danske Livgarde til Fods. Jeg rejste da i Slutnin-

¹⁾ Konkurrencen om Stadsmusikantens Embede interesserede i 1830 Københavnerne saa stærkt, at der endogsaa blev digtet en Vise derom. Den behandlede de forskellige Kandidaters Chancer og var meget populær. Visen er forgæves eftersøgt paa det kgl. Bibl., og har maaske aldrig været trykt; men Jac. Davidsen har opbevaret det første Vers af den (»Fra vore Fædres Tid« S. 172):

Han er død, Hr. Stadsmusikant Frost,
Hvem skal arve efter ham hans Post?
Nogle mene Gyldenspids,
Aber das ist nicht gewiss.
Andre sige Birnbaum,
Aber das glaub' ich kaum.

Gyldenspids var en paa den Tid meget kendt Tambourmajor. Birnbaum er forhen omtalt.

gen af Aaret 1797 til København og blev ansat i fornævnte Egenskab ved den kgl. Livgarde til Fods, hvor jeg forblev til 1. April 1802, da jeg allernaadigst blev ansat ved 1. Klarinetstemme i det kgl. Kapel, hvorved jeg forblev til Aaret 1827, da jeg formedelst Øjensvagthed, efter Ansøgning, blev ansat ved 2. Stemme.

Min Gage er 550 Rd. r. S. aarlig, hvilket er alt, hvoraf jeg skal ernære min Kone og 6 Børn, af hvilke 2 Sønner er ansat som Elever ved Deres Majestæts Theaters Danse-skole, og en Søn er Elev af det kgl. Kunstakademi.«

Hauch fremsendte denne Ansøgning tillige med de fire andre fra Barth, Krog, Keck og Milde med en Anbefaling, som ikke var til at tage fejl af. »Jeg tillader mig«, skrev han, »blandt de ovennævnte fem Medlemmer af det kongelige Kapel fortrinligen og paa det bedste at anbefale Klarinettist C. G. Füssel, som med megen Duelighed, gode musikalske Kundskaber og ved sin ordentlige, sindige og gode Opførsel efter min Formening er lige saa fuldkommen kvalificeret til at erholde den ledigværende Stadsmusikanttjeneste, som han ivrigen ønsker og attraar samme.« — Füssel fik derefter Bestalling som Stadsmusikant d. 27. Okt. 1830 ¹⁾.

Det viste sig snart, at de, der i 1830 havde hævdet, at Stadsmusikantens Embede allerede havde overlevet sig selv, havde set rigtig. Füssels trediveaarige Embedstid blev kun en yderligere Bekræftelse paa, at Tiden længst var løbet fra denne Institution. Musikken dyrkedes nu i København i et saadant Omfang og med en saadan Begjstring, at den ganske unddrog sig den kommunale Embedsmands Kontrol. »Musikforeningen« blev stiftet i 1836 og samlede snart den hele Musikverden til sine store Koncerter. Hoboisterne ved Fodgarden og ved Kronens Regiment gav i 1841 »Koncert à la Strauss« i Hotel

¹⁾ Alle Ansøgningerne samlede ved 2. Sekr. 1830 Nr. 96.

d'Angleterre, og snart dannede den unge H. C. Lumbye, der en Tid havde været Svend hos Stadsmusikanten, sit eget Orkester og opførte den ene Koncert efter den anden uden at skænke sin gamle Mesters Privilegium en Tanke.

Samtidig gik det tilbage med de gammeldags Former for Morskab. I en af sine Skrivelser til Magistraten klager Stadsmusikanten over, at omtrent det halve Antal af Stadens Dansboder Tid efter anden er blevet inddraget af Politiet. Derimod afholdes nu efter specielle Tilladelser den ene »Lystighed« efter den anden i kongelige Haver og Slotte, til hvilke man ikke anser sig forpligtet til at benytte hans Assistance. Det er Lieutenant Carstensens »Wauxhalls«, han sigter til. Füssel havde straks forsøgt at standse dem ved et Sagsanlæg, men var bleven nødt til atter at lade Sagen falde.

Men rent galt blev det først, da Georg Carstensen i 1843 aabnede Tivoli med Lumbye som Dirigent i Koncertsalen. De tidligere Forlystelsesetablissementer paa Vesterbro havde dog vist Füssel et vist Hensyn. Theaterejer Petoletti havde betalt ham en aarlig Afgift for at faa Lov til at benytte hvilke Musici han vilde i sit Theater; og da et Selskab af franske Bjergsangere i 1840 kom til København, ansøgte de pænt om hans Tilladelse til at benytte Hoboister til Assistance. Stadsmusikanten var velvillig og erklærede, at han ikke vilde lægge dem nogen som helst Hindring i Vejen. Men inde i Tivoli spillede nu Musikken hver Sommeraften, uden at nogen havde tænkt paa at spørge Stadsmusikanten om Forlov.

Da Klager til Magistraten intet hjælp, skred Füssel til at anlægge Sag mod Tivoli. Han forlangte en Erstatning af mindst 4000 Rdlr. med Renter for det Tab, han havde lidt i sin Næringsvej ved, at Etablissementet lod opføre Musik af uberettigede Personer. Füssels Sag førtes af Overretsprokurator L. C. Larsen, senere Borgmester i København, medens Overretsprokurator, senere National-

bankdirektør, C. Nyholm, mødte for Tivoli, og det kom nu til en ejendommelig Procedure om Stadsmusikantens Rettigheder og Kvalifikationer.

I sit første Indlæg hævdede Nyholm, at Stadsmusikantens Privilegium kun gjaldt Dansemusik o. desl., men ikke Koncerter som dem, der opførtes i Tivoli, og som Stadsmusikanten vilde være ganske ude af Stand til at præstere: »Jeg gad nok vide, om Citanten for Alvor vilde give Koncerter i Tivolis Koncertsal med de Folk, han lader spille ved Tømmersvendenes Rejsegilder og den laveste Borgerklasses Gilder, naar han dertil blev opfordret, og — lade sig pibe ud?«

Larsen svarede: »Naar det siges, at det ikke er Balmusik, der opføres i Tivoli, saa er dette kun rigtigt, for saa vidt som der ikke i Tivoli danses offentligt efter denne Musik, men den er i Grunden ikke andet end Balmusik; thi det er bekendt nok, at man der saa at sige ikke faar at høre andet end Lumbyesk og Straussisk og anden moderne Dansemusik, — Galoppader, Valser, Polkaer osv. Min ærede Vederpart synes vel at ville hæve Tivolis Koncerter over Citantens Sfære ved at tillægge dem Værd som Kunstpræstationer; men at der tilkommer dem saadant Værd benægtes. Det vilde vistnok være at misbruge Navnet Kunst, naar man vilde anvende det paa Tivoli-Præstationerne.«

»Og hvorfor skulde ikke ogsaa Citanten kunne præstere det samme, som bydes Publikum i Tivoli! Lumbye, der nu kalder sig Musikdirektør, var tidligere Trompeter ved Garden til Hest og paa samme Tid Musikantervend hos Citanten, og største Delen af Lumbyes Assisterter var tidligere i fast Tjeneste hos Citanten eller assisterede ham, naar det behøvedes. — Desuden spilles der jo mange andre Steder i Tivoli end i Koncertsalen. Hvem tvivler f. Eks. om, at Citanten kunde skaffe den bekendte Nr. 3

spillet lige saa godt, som man i flere Aar har hørt den udføre, ved Karusselbanen.«

Nyholm: »Skal Vederpartens Slutning betyde noget, saa maatte Stadsmusikanten være Censor i Musikkens Rige; thi var al Musik underlagt hans udelukkende Ret, saa maatte utvivlsomt endogsaa Liszt og Ernst og andre verdensberømte Kunstnere, der har besøgt København, erhvervet Stadsmusikantens Tilladelse til at lade sig høre. Mon Hr. Füssel tror at kunne prælendere det?«

Larsen: »Citanten indrømmer, at Liszt og Ernst er Kunstnere, at deres Præstationer ikke gribe ind i hans Rettigheders Sfære. Han har heller ikke forlangt, at de skulde bede ham om Tilladelse til at optræde. Men følger deraf, at Lumbye er en Kunstner, eller at enhver anden, der kalder sig Kunstner, er det? Følger deraf, at alle Lumbyes Lejesvende er Kunstnere? — Füssel kan godt præstere højere Musik: saaledes har han f. Eks. oftere efter Engagement af det forrige venskabelige Selskab opført Koncerter for dette. Men Tjenesten i København vil ganske ophøre at være en Tjeneste, hvis denne Sag tabes for Citanten. Enhver Musikus vil da kalde sig Kunstner, Medlem af Lumbyes Kunstnerselskab, Artist fra Tivoli, og under dette Flag uhindret kunne opføre Lumbyeske Danse osv. til Baller, Bryllupper, private og offentlige Gilder, ja paa alle Danseboder og Karusselbaner; thi han bliver jo aabenbart ved at være Kunstner, om end han viser sin Kunst paa Steder, der ikke besøges af Tivolis Publikum.«

»Den fremlagte Fortegnelse viser, at Musikken i Tivoli er — hvad ogsaa Sagens Natur tilsiger at den maa være — af en lettere Natur. Størstedelen er arrangerede Operanumre, Potpourrier, Theaterdanse, Marscher, Valtse, Galoppader og Polkaer. At dirigere Opførelsen af de Ouverturer og Symfonier, der af og til gives i Tivoli, er ikke over Citantens Kræfter, — derfor borger hans

tidligere Stilling i det kgl. Kapel, og det har han i Gerningen vist, og Lumbyes Lejesvende eller andre lige saa gode Assisterter staar det ogsaa i Citantens Magt at samle om sig. At Citanten selv har komponeret vanskeligere Ting, der har fundet Anerkendelse, er vist, om end det ikke er den yngre Slægt bekendt. Det være langt fra mig at lade haant om det Navn, som Lumbye har vundet, eller om hans tidligere Stilling. Jeg har kendt ham endogsaa, forinden han blev ansat i Garden, og glædet mig ved den Fremgang, han gjorde, men det var nødvendigt at berøre denne hans tidligere Stilling for at vise, at det ikke er uantageligt, at Citanten kan præstere lignende Ting, og det skyldes Sandheden, at Lumbye ikke har vundet udelt Anerkendelse, ligesom det jo i alt Fald ikke er om ham, men om de mange Musikanter af det ganske sædvanlige Slags, som for Betaling assisterer ham«, at Sagen drejer sig.

Füssel tabte Sagen ¹⁾).

Da Carstensen i 1845 havde anlagt Kasino som Koncertsal og Vinterhave, var hermed yderligere skabt en Konkurrent for Stadsmusikanten. Ogsaa over for denne forsøgte han, men stadig uden Held, at gaa Rettens Vej. I 1847 anlagde han Sag mod fem Kunstnere: Portrætmaler Salomon, Landskabsmaler Carmiencke, Blomstermaler Klein, Arkitekt Kramp og Arkitekt Eckersberg som Bestyrere for det i Kasino afholdte saakaldte Kunstnerkarneval til at betale ham Erstatning for det Tab, han paaastaar at have lidt ved, at de til Karnevalet har opført Musik uden at henvende sig til ham. — Ogsaa i denne Sag mødte Nyholm og Larsen for de to Parter.

Nyholm lagde for: »Der har intet Bal været givet og ingen Danseliste har været ophængt, ligesom Karnevalet overhovedet ikke blev besøgt af Damer.« Stads-

¹⁾ Overrettsdom 11. Sept. 1848 i Landsarkivet.

musikanten kunde ikke have magtet denne Musik: »Hans Virksomhed gaar kun ud paa at give kurant Balmusik, men ikke saadan Musik, som specielt skal indstuderet. Men denne var komponeret af Lumbye, udsat og afskrevet af Sontag og repeteret af Hartmann, saa der til dens Udførelse har været gjort Brug af en ganske anden Kunstfærdighed end den, Stadsmusikanten kan byde over.«

Larsen havde ikke selv været paa Karnevalet, men han kunde slutte sig til, at Musikken ikke havde været af særlig ophøjet Art. Af de til Anledningen forfattede Karnevalssange gik den første paa en af de allertrivielleste Melodier: »Manden og Konen satte sig ned«, som enhver Bierfiedler vilde kunne udføre til Tilfredshed, og som maaske vilde gøre større Virkning, jo slettere den blev spillet. Den anden var »Så lunka vi så småningom«. At der ikke var Damer, forhindrede ikke Dansen, da der var Mandfolk nok forklædte som Fruentimmer, som Damer, og med dem blev der danset. Hvem er for Resten Sontag? Er det en Nodeafskriver?

Füssel havde i dette Tilfælde gjort Fordring paa en Erstatning af 9 Mark for hver af de 34 Musici, der blev benyttet i Kasino, i alt 51 Rdlr. Men han fik dem ikke ¹⁾.

I Sammenligning med de Sorger, Georg Carstensen forvoldte ham, var Stadsmusikantens øvrige Genvordigheder kun smaa. For en Fuldstændigheds Skyld skal de dog nævnes. Han havde straks ved sit Embedes Tiltrædelse den Ærgrelse at miste alle de Penge, som han i Løbet af 30 Aar havde indskudt i det kongelige Kapels Enkekasse. Han gjorde Forsøg paa at faa i hvert Fald en Del af dem tilbage; men det viste sig, at Enkekassens Fundats af 1789 indeholdt den strikse Bestemmelse, »at naar nogen træder ud af Kapellet, hvad enten han bliver ansat paa andre Maader eller ikke, i kongelig eller anden Tjeneste,

¹⁾ Gældskommissionens Dom 3. Nov. 1848 i Landsarkivet.

saa ophører ogsaa hans Andel i Enkekassen og alt Haab om Pension af samme for hans Enke, hvad enten han har været Interessent i lang eller i kort Tid« — saa der var ikke noget ved den Ting at gøre.

Saa havde han de sædvanlige Bekymringer med at faa Betalingen ind, naar han efter Ordre havde leveret Kirkemusik ved særlige Lejligheder. Ved Reformationens 300-Aarsfest i 1836 havde han spillet i Kirkerne og blæst fra Kirketaarnene tre Dage i Træk. Admiraltetskollegiet som Patron for Holmens Kirke gaar knurrend ind paa at betale ham derfor »i Betragtning af Omstændighederne« og »uden Følger for Fremtiden«. Men Professor Clausen som Værge for Frue Kirke ved ikke, hvorfra Pengene til at betale Füssels Regning med skal tages. Det drejer sig om 84 Rdlr., da Füssel hver Aften har udført Musikken fra Frue Kirkes Taarn med 7 Basuner og beregner sig 4 Rdlr. for hver Basun. — I 1846, da der skulde blæses i Basuner i Frue Kirke i Anledning af en islandsk Biskops Indvielse, er det Biskop Mynster, som klager over, at Stadsmusikantens Takst er for høj.

Til hans Skuffelser kan vist ogsaa regnes det, at han ikke blev Dannebrogsmænd til sit 50-Aars Jubilæum i 1852. Han selv havde indgivet en Ansøgning til Justitsministeriet derom, men den blev modtaget særdeles køligt. Magistraten blev hørt, men kunde ikke svare andet end, at den vidste ikke af, han paa nogen Maade havde udmærket sig, det skulde da være, at man vilde regne hans lange Embedstid for en Adkomst. Hans Ansøgning fik da i Ministeriet den Paategning: »Henlægges til Kongens Geburtsdag«. Men Frederik VII.s Fødselsdag d. 6. Okt. forløb baade dette Aar og mange følgende, uden at der blev gjort noget for den gamle, og han naaede saaledes ikke at faa Sølvkorset med, da han i 1853, som en Mand

paa 75 Aar besøgte sin Hjemstavn i Sachsen. Først i 1857 blev han udnævnt til Dannebrogsmænd¹⁾).

Füssel skildres for øvrigt²⁾ som en Mand, der beklædte Embedet med en vis Værdighed og trolig udførte de ham paahvilende Forretninger. Han satte Pris paa ogsaa som Stadsmusikant at bære det kongelige Kapels Uniform, han førte et smukt Familieliv og var kendt af mange. Endnu i sin høje Alder talte han en egen Jargon, en Blanding af Tysk og Dansk. Han paastod, at han ejede Mozarts Klaver, som Mozarts Enke, Etatsraadinde Nissen, skulde have ført til København. Med sin Hustru, Marie Magdalene Schwartzlose, havde han flere Sønner, af hvilke den ældste, Andreas Füssel, indtog en fremragende Stilling som Mimiker ved den kongelige Ballet³⁾. Hans Indtægter var trods alt ganske gode. Efter hans Død opgiver Enken til Magistraten disse Indtægter for de sidste 5 Aar. De havde — efter Fradrag af Musikanterløn, Pension til Frosts Enke m. v. — udgjort i 1855 og 1856 noget over, i de tre følgende Aar noget under 1200 Rdlr. aarlig⁴⁾.

Den 23. Juli 1860 døde Københavns sidste Stadsmusikant, 82 Aar gammel.

Embedet nedlægges.

Efter Füssels Død indkom som sædvanlig til Magistraten Ansøgning fra Enken om indtil videre at maatte beholde Embedet, som Musiker *J. P. Dahl* vilde bestyre for hende. Tilladelsen blev givet.

Samtidig ansøgte hun om den sædvanlige Pension af 100 Rdlr. aarlig, det samme Beløb, som Frosts endnu

¹⁾ Villads Christensen: København 1840—57 S. 381—83. Pakken »Fortjente Mænd« i Rigsarkivet.

²⁾ Thrane S. 395—97.

³⁾ Biogr. Leksikon.

⁴⁾ 1. Afd. 1860 Nr. 993.

levende Enke fik. Den tidligere Enke var endda den yngste af de to: Madam Frost var kun 66 Aar, medens Madam Füssel var 71.

Ansøgere til det ledige Embede begyndte snart at melde sig. Der er bevaret en Ansøgning fra François Theodor Dipo, første Valdhornist i det kgl. Kapel¹⁾, og ligeledes søgtes Pladsen af Basunisten Edvard Jork, der havde været Musikantersvend hos Füssel²⁾. Men der blev ikke mere noget Embede at besætte.

Medens Magistraten i 1830 havde staaet delt paa Spørgsmaalet om Embedets Nedlæggelse, var der i 1860 ingen Meningsforskel. Magistrat og Borgerrepræsentation var enige om, at det ikke længer kunde forsvares til Byrde for Publikum at opretholde denne »Pensionspost for Medlemmer af det kgl. Theaters Kapel«, og ved kgl. Resolution af 12. Dec. 1860 blev Embedet nedlagt. Paa Aarets sidste Dag udfærdigedes Raadstueplakaten herom, og den gamle Institution, hvis Historie vi her har fulgt gennem halvtredie Hundrede Aar, var skrinlagt. — Kommunens Kasse overtog fra 1. Jan. 1861 at udrede Pensionen til de to Enker.

¹⁾ 1 Afdl. 1860 Nr. 993.

²⁾ Thrane 397.

KØBENHAVNERE I UDLANDET.

Februarrevolutionen 1848.

Nedenstaaende Breve har den københavnske Læge I. Adler, 31 Aar gammel, under et Ophold i Paris skrevet til sin 22aarige Broder D. B. Adler, der dengang som ung Købmand var bosat i London.

H. T.

1.

République française

fraternité, égalité, liberté

d. 28 Feb [1848].

Det gjør mig særdeles ondt at see, at det franske Postvæsen under Exkongens Regimente atter har kastet et af mine Breve bort, som jeg skrev kort efter at jeg fra Wessely havde modtaget Din kjære Skrivelse — men nu tænker jeg, at i Fremtiden den republicanske Regjering vil forbedre Postvæsenet saa meget, at intet Brev bliver tabt. . . . Du veed af Bladene, hvad Begyndelsen til Emeuten var, Du har seet, hvorledes endnu den 23. om Aftenen alt var ifærd med at komme i Orden, Paris var illumineret, Borgere og Folket gik fredeligt sammen paa Boulevarderne, de faa Barricader vare forladte af deres Forsvarere, da den skjæbnsvangre Geværsalve udenfor Guizots Hotel atter kaldte Folket til Kamp, og da Pariserfolket atter viste Kongerne, hvorlidet den bevæbnede Magt kan standse Folkevilliens rivende Strøm. Men da jeg selv just mod min Villie el. rettere uden min Villie var Actor og Tilskuer ved dette Revolutionens første Moment, vil jeg lidt nøiere be-

skrive Dig, hvorledes det gik til. Folket havde hele Aftenen skareviis draget til hot. des affaires étrangères, og raabt å bas Guizot, men uden at genere den der stationnerende Carré af Liniesoldater, som ogsaa roligt støttede sig til deres Bøsser — jeg selv havde Kl. 9 været derhenne med 2 Damer, og syntes alt var meget pænt. Kl. 10¹/₂ kom jeg fra en Patient i rue de Clichy, gik gennem rue Caumartin, som munder ud ligeoverfor nævnte Hot. des aff. étr., for at gaae den nærmeste Vei hjem, og stod omtrent 3 Minuter for [at] see paa en Trop af Folk, Nationalgardister, Gadedrenge, Kjæmpere fra Barricaderne i rue St. Denis, som kom derhen med en 3farvet Fane og nogle Fakler, da pludseligt uden at der blev sagt et Ord, en dobbelt Fronteild knaldede lige ud mod den Side, hvor jeg stod, et frygteligt Hyl hørtes, rundt omkring mig saae jeg Døde og Saarede falde, jeg selv blev revet overende af de Flygtende, tabte min Hat og mine Briller, i omtrent 10 Minutter marscherede det franske Folk over min Paletot, som om det kunde være et Stuegulv, mine Buxer revnede over Knæene; ved et kraftigt Ryk reiste jeg mig i et skrækeligt Raseri og rendte barhoved ned af Chaussée d'Antin, hvor jeg fik en Hat af en Mand, som havde taget en Reservehat med sig, nu render vi til Nationals Bureau, raabende med Fortvivlelsens Stemme aux armes, on nous égorge — og Revolutionen var begyndt. Stormklokken ringede hele Natten, Barricader reiste sig hver 50 Skridt og Louis Philippes Regimente var forbi. Den næste Dag, hiin evigt mindeværdige 24. Feb. maatte jeg for at see til min Patient Grev Holstein ¹⁾ klavre over en utallig Mængde Barricader, bestandig hjulpet af de bevæbnede Kjæmpere — jeg saae den revolutionnaire Armee, bestaaende af henved 20,000 Md. marschere mod Tuilerierne under Anførsel af den bekjendte Lagrange, jeg saae Tuilerierne tagne og

¹⁾ Den senere Konsejlspræsident Grev Holstein-Holsteinborg.

Mobilierne brænde udenfor, Ludvig Philips Trone slæbt [i] Triumpf langs med Boulevarderne og brændt paa Bastillepladsen — jeg eier selv en Stump af samme, af hvilken jeg har gjort mig en Tandstikker. — Jeg vil ikke fortælle Dig Resten, som Du naturligviis læser i Aviserne; Du vil ligeledes see, at den provisoriske Regjering udvikler en glimrende og kraftig Virksomhed, alle Boutiquier ere lukkede op, Vognene begyndte at rulle, Barricaderne blive jevnede, Banquen har begyndt sine Escompteringer, Banquiererne have skudt store Summer sammen (Rothschild 50000 fr.) — alt kommer i den gamle Orden. Men Republiquen staaer stolt og urokkelig — Folket vil hævde den, og Regjeringen navnlig Lamartine vise de samme gigantiske Proportioner, kun med Mildhed istedetfor Terrorisme, som 1793 . . . — Jeg skal ikke nægte, at det var mig en underlig Følelse, at staae midt i en Kugleregner omgivet af Saarede og Døde, men jeg er glad derved, thi jeg saa at jeg havde meget mere Mod end jeg selv troede — ikke Spor af Frygt var i mit Sind, og kun Raseri og Hævnlyst opflammede mig. Paulli ¹⁾, der stod paa den anden Side af Boulevarden, var nærvædt at omfavne mig, da jeg kom hjem, han er kommet hjem efter at have reist paa Revolutionen i Schweiz og Neapel — han beder mig at skrive Dig hans Hilsen og spørge, naar den engelske Revolution begynder, da vi gjerne vilde derover og see samme — vi give Underviisning i Anvendelsen og Tillavelsen af Barricader efter sidste Pariser-Mode — den største jeg saa, var ved Porte St. Martin og bestod af 10 Omnibusser, en Grille [d. e. et Gitter] fra en nærliggende Kirke og en utallig Mængde Brosteen. — De første Dage gik vi med røde Baand og Cocarder, nu har vi alle den revolutionnaire 3farvede do., ikke som hidtil rødt, hvidt og blaat, men blaat, rødt og hvidt, efter at Lamartine havde sagt, da en rasende Folke-

¹⁾ Københavnsk Læge.

hob forlangte, at den røde communistiske Fane skulde bevares — je n'adopterai jamais le drapeau rouge; le drapeau tricolore a fait le tour du monde sous la république et l'empire, le drapeau rouge n'a fait que le tour du champ de Mars, trainé dans les flots de sang du peuple. Kort sagt jeg er uhyre glad ved at have været tilstede ved og inde i den største politiske Begivenhed i vort Aarhundrede — . . . Paulli som sidder og vrøvler hos mig, beder mig at slutte saaledes: Og saaledes, min kjære David, viste det franske Folk Louis Philippe, hvor Du købte Øllet.

2.

Paris 5te Marts [1848].

Det gjør mig særdeles ondt af Dine 4 sidste Breve at see, at Du har været i nogen Angst og Uro for min Skyld — jeg kan godt begribe, at man, naar man ikke har seet en Revolution og hører alle de Historier, Aviserne og Rygterne fortælle, at man da er angst for dem, som man elsker saaledes som vi Brødre elske hinanden — men jeg kan ikke begribe, at man, naar man afsender sin Angst dagligt pr. Post, ikke tillige frankerer bemældte Angst, da naturligviis min Smerte over de (forresten ikke talrige) Offere, som Frihedens Fødsel har krævet, min Smerte over den Angst, mine Kjære nødvendigen har været i, og mit Raseri over at have tabt Hat og Briller, og revet Buxerne itu — naturligviis alle dagligen blive forøgede ved hver Aften at maatte give min Portner en Frank for en ufrankeret Ængstelighed. .

Dog vi ville nu tilsidesætte Løier og Narrestreger for alvorligen at betragte de alvorlige Begivenheder, hvortil vi heldigviis ere kaldede som Vidner. Vi har seet, at Kongemagten i meget kloge, men uærlige Hænder ikke kan skaffe Nationerne den moralske Udvikling, og Personerne den Sikkerhed, som begge med Rette kunne kræve af en Stats-Styrelse — der kommer et Moment, hvor Folkets

Magt uimodstaaeligt knuser alle Hindringer, og da Slappelse af alle Baand, som dette medfører, har en skadelig Indflydelse paa en utallig Mængde Interesser. Hvad mig angaaer, saa har jeg altid betragtet Republiken som den eneste fornuftige Regjeringsform, ikke som om jeg troede, at man under denne Form vil undgaae alle de Feil, som belemrede Kongemagten, men man vil indskrænke dem, og da de Personer, som staae i Spidsen, stadigen skifte, kan Smiger og Rumpeslikkeri for den enkelte ikke saa let som før have Indflydelse paa de vigtigste Statsembeders Besættelse, og den Bortødslen af Indtægterne, som før har fundet Sted, maa lidt efter lidt bortfalde. Det constitutionelle Monarchi er en Fiction, som jeg kun har forsvaret i Modsætning til Absolutismen, som et Overgangspunct i Folkenes Opdragelse i Frihedens Skole — i den constitutionelle Stat er Kongen enten et Fæ, og saa koster han for meget og man kan anvende Pengene meget bedre og til mange flere Personers Vel, eller det er en begavet Mand (vide Louis Philippe), og saa vil de søge at tilrive sig saa megen Magt som muligt, han vil misbruge de store Midler, som Staten stiller til hans Disposition, til at skaffe sig Creaturer — deraf følger Opposition og Reaction, altsaa Kamp — men Kampen skal være en Statsstyrelses Fødselsveer, altsaa gaae forud, ikke udgjøre sammes Væsen — Kraft og Ro ere de første Betingelser for samme — ergo ingen constitutionel Stat, enten Absolutisme el. Republik — men hvo vilde, naar han har Valget, vælge den første — altsaa Republik. Der har Du min politiske Mening. Vi lever her i største Fred og Ro; de provisoriske Regjeringsacter, som Du dagligen kan see i Aviserne, og som jeg derfor ikke her vil gjentage, vise en stor Viisdom og Kraft, og de enkelte Feil, som fremtræde i enkelte af Ministrenes Udnævnelser, og som ere naturlige Følger af Hastværk og det den menneskelige Natur vedhængende Cameraderi, ville lidt efter lidt omgjøres og forsvinde; de udenlandske

Magter ville enten anerkjende Republiken og det har Schweiz, America og (saa godt som) England allerede gjort, eller de ville holde sig i Skindet, og ikke vække den furia francese, som engang tidligere har oversvømmet Europa. Deraf lidt efter lidt tilbagevendende Fred, Handelens Opblomstren paa ny, Kunsternes og Videnskabernes Flor etc. Her har været 2 store Fester, som jeg begge har bivaanet, en til Ære for Armand Carrel, hvor Armand Mar-rast, Medlem af den provisoriske Regjering, holdt en meget smuk politisk Tale, som blev meget brillant optaget, derpaa holdt Em. Girardin, der, som Du veed, slog Carrel ihjel ¹⁾, ligeleds en Tale, men som var opskrevet og derfor ikke gjorde synderligt Indtryk. Den anden Fest var igaar for de i Febr. Revolutionen faldne, og saa jeg der fra Vinduerne af en af mine Bekjendte paa boulevard St. Denis et Tog af maaskee 200000 bevæbnede drage forbi, Linietropper (af alle 3 Vaabenarter), Nationalgarde og de ny indrullerede (30000 Mand) og saa jeg heraf, hvad en fransk Armee vil sige; den nøiere Beskrivelse over disse Fester vil Du læse i Aviserne. Mich. Goudchaux, den nye Finansminister, en meget rig jødisk Banquier og bekjendt som en af de hæderligste Mænd i Paris, forresten en smuk elegant Mand paa 48 Aar, synes næst efter Lamartine at være den, man er mest fornøiet med. Theatrene gaae deres jævne Gang, kun forlanger man stadigt mellem Acterne Marseillaisen, som jeg har hørt synge af Grisi — imidlertid taler og tænker intet Menneske i dette Øjeblik paa andet end Politik. . .

¹⁾ Journalisten Armand Carrel blev i 1836 haardt saaret i en politisk Duel med Émile Girardin og døde to Dage efter.

SMAASTYKKER.

8. Malajdrengens Oplevelser.

I Anledning af den i forrige Hefte meddelte Levnedsskildring har Redaktionen modtaget følgende Oplysninger:

I.

(Fra Professor D. Simonsen.)

Den »lille Hedning« eller »hedenske Dreng« (Hist. Medd. o. K. V 310—11) var, som det fremgaar af hans egne Meddelelser (S. 312 ff.), i Virkeligheden *M u h a m m e d a n e r*, som saa mange Javanesere, en Del af Fremmedordene, som han benytter, let kendelige som arabiske. »Allah«, Fastemaanedens (Ramadán), den Bro, over hvilken de døde skal vandre, er lige saa vel kendte som Ordet »Capper« = Hedning, naar dette arabiske Ord »Kafir« blot gives i den tyrkiske Form »Giaur«. Med »gammel« og »ny« Stil (S. 312) tænker han selvfølgelig ikke paa juliansk og gregoriansk Kalender, men paa Islams rene Maaneaar og Solaaret, der differerer 11 Dage. Her i Danmark var han omtrent 20 Aar gammel, hjemme havde han været stærkt paa Vej til de 21. — Selv om Bendahls Meddelelse er sat i Stil af Bartholin, viser den tydeligt, at han selv var en intelligent ung Mand.

II.

Blandt Malajdrengens 14 Faddere nævnes i Kirkebogen Kammerraad Raabech paa Amalienborg (i Aviserne kaldt Rabech) og Konsumptionsskriver Knud Lyne. Der kan ikke være Tvivl om, at den første er Forfatteren K. L. Rahbeks Fader. I Vejviseren for 1770 er denne opført som: Rahbeck, Kammer Raad, Amaliegaden, i 1771 som: R., Justitzraad, Amaliegaden. Sønnen siger i sine Erindringer

(I, S. 1), at hans Fader døde 1795 som Justitsraad, Toldinspektør og Toldskriver i København; han var født 1728 og var en jysk Bondedreng fra Ribe Stift. Allerede før sit 30. Aar var han bleven kgl. Embedsmand: Konsumptions-skriver ved Københavns Toldbod (S. 6). Han købte sig sin egen Gaard paa Hjørnet af Amaliegade og Blancogade (nu Fredericiagade), »lige over for daværende lewetzowske, nu Prins Christians Palæ«, siger Sønnen (S. 18). Fra Stedet var der, tværs over den dengang endnu ikke fuldt bebyggede Amaliegade, aaben Udsigt til Reden og Toldboden. K. L. Rahbek fik her allerede som Barn sin Kærlighed til Mark og Skov og Eng vakt, ikke saa meget ved den til Huset knyttede Have — den maatte han ikke komme i — som ved sin Interesse for to smukke Lindetræer, der stod i Gaarden uden for Baghuset, og især for »den lewetzowske grønne Gaards- og Haveplads«, som han den blidere Aars-tid igennem ikke kunde blive træt af at se ud i fra Familiens Dagligstuevinduer, saa forsømt og forfalden den ogsaa var. Til stor Forargelse for hans Kærlighed til Naturen var det, at Faderen lod en Lindeløvhytte i sin Have omhugge for at bygge et muret Lysthus, i hvilket man om Sommeren kunde drikke Kaffe. Naar Rahbek i 1765 benævnes Kammerraad paa Amalienborg, synes det at tyde paa, at man dengang kaldte ikke blot Palæerne, men ogsaa deres Omgivelser ved dette Navn, i Lighed med, at man har kaldt Hillerød for Frederiksborg efter Slottet. Sønnen taler da ogsaa et Sted i sine Erindringer om Faderens »Gaard paa Amalienborg«. Det er formodentlig i sin Egen-skab af Embedsmand ved Toldboden, at han er kommen til at optræde som Fadder for den ad Søvejen hjemførte Dreng.

Knud Lyne, som anføres i Rækken af Fadderne umiddelbart efter Rahbek, er sikkert dennes Morbroder, en Søn uden for Ægteskab af hans Morfader, der var en velhavende jysk Selvejrbonde og gift. Hver Gang Knud Lynes Moder i hans Barndom »kom med Drengen til hans Fader, var de øvrige Søkende, især Søstrene, studse og uvenlige mod dem begge; kun min Farmoder«, siger K. L. Rahbek (S. 2), »der var af et ejegodt Gemyt, holdt af Drengen, skjulte ham under Trappen og gav ham Ost og Brød, langt fra at drømme om, at det i Tiden skulde gengældes

hendes Afkom med en Formue af omtrent en Tønde Guld«. Knud Lyne, efter hvem Rahbek opkaldte sin Søn, var, ligesom senere paa hans Tilskyndelse Søstersønnen, taget til København, kom her som Dreng i Tjeneste hos den »i de Dage saa navnkundige Købmand Severin« (S. 3), blev selv Købmand og handlede med ostindiske og kinesiske Varer, støttet af sin »forstandige, huslige, driftige, ædle og gudfrygtige Hustru, der evig vil blive mig et uovergaaet Ideal af en de Dages Dannekvinde«, siger K. L. Rahbek. Han kom meget til Rahbeks for »efter Dagens Møje og Byrde« at »forslaa Aftenen i godt Lag og ved et godt Glas Vin« (S. 8), lejede jævnlig sammen med dem en Loge i Teatret og tog dem gerne om Søndagen efter Kaffetid med paa en Køretur med sine velbekendte graa Heste og en stor Hund efter Tidens Skik løbende ved Siden af disse. Tit besøgte de ham ogsaa paa den af ham købte Ejendom Blaagaard, hvis Hovedbygning i Overensstemmelse med Gaardens kongelige Fortid beboedes af højformemme Lejere, medens Ejeren beskedent tog til Takke med Økonomibygningen ud til Vejen (S. 21 f.). Senere solgte han den for en høj Pris til Kristian VII.s Yndling Grev Holck; men da denne faldt i Unaade, før han som Køber havde indfriet sine Forpligtelser, nødsagedes Lyne til at tage Gaarden tilbage, dygtig mishandlet: store Lindealleer i Haven var bleven fældede for at føje Tidens Smag.

Det er ikke usandsynligt, at det nære Forhold til Rahbek har bragt ham til ogsaa at staa ved hans Side som Fadder.

Drengen er sikkert bleven døbt i Nikolaj Kirke, fordi St. Nikolaus var Sømændenes Helgen.

H. T.

9. Et gammelt Musikinstrument.

Af Villads Christensen.

I en Inventariefortegnelse for Nikolaj Kirke 1686 findes anført følgende:

»Paa det Pulpitur næst Koret en stor Sub-Bas Violon, købt af Kirkens Midler ved sal. Hr. Raadmand og

Kirkevæрге Henrich Jacobsen til Musikens Fundament og Styrke, naar stærke og mange Kors Musiker holdes.«

Henrik Jakobsen døde 1668, og Instrumentet er alt-saa anskaffet omkring Midten af det 17. Aarhundrede.

En senere Kirkevæрге giver den Oplysning, at denne Bas Viol blev brugt i de Tider, da Disciplene af Frue Skole besørgede Musikken i Kirken; men siden, da denne Skik gik af Brug, og Kirkens egen Organist og Stadsmusikanten overtog Musikkens Udførelse, henlaa Bas Violen forsømt og glemt paa Hvælvingen bag ved Orgelværket i Kirken. Her fandtes den paa den Tid, da Peder Arvedsen var Kirkevæрге (1732—44) og Andreas Berg Stadsmusikant.

Det gamle og forsømte, men sikkert værdifulde Instrument stak Musikantervendene i Øjnene, naar de paa de store Festdage udførte Musik i Nikolaj Kirke, og ofte sagde de til Stadsmusikanten, at han burde tage Violen til sig og lade den sætte i Stand. Berg siger om den, at »Samme var den Tid ikke anderledes at se til end et Skrog; thi Halsen var rent fortæret og opædt af Orme, og *Corpus* i sig selv var udi Splinter og Spaaner, saa den næppe kunde hænge sammen formedelst en og andens Overløb af Dreng, som slæbde den omkring. Samme Bas Viol tror jeg at have været til i Munkenes Tider«. Og tilsidst kunde Berg da ej heller modstaa Fristelsen. Han fik Kirkeværgen Kommerceraad Arvedsen med hen at se paa den, og da den gjorde et saa forfaldent Indtryk, fik han let Kommerceraadens Tilladelse til at tage den med sig. Saaledes beretter han selv; men noget skriftligt blev ikke udfærdiget i den Anledning, og Bas Violen vedblev at staa opført i Nikolaj Kirkes Inventarium.

Det kunde da ikke undgaas, at efterfølgende Kirkeværger tilsidst maatte blive opmærksom herpaa, og i 1757 begyndte den daværende Væрге, Brygger Jens Rasmussen, at søge efter Instrumentet. Organisten Fr. Chr. Breiten-dich, der havde virket ved Nikolaj Kirke lige siden 1725, vidste Besked, og Stadsmusikanten maatte ud med en Forklaring. Han havde, siger han, anvendt over 30 Rdlr. paa dens Istandsættelse, for hvilket Beløb han kunde have købt en ny. Men den strenge Kirkevæрге forlangte Instrumentet tilbage, og da han vel vidste, at Berg ikke vilde afstaa det, eftersom det »skal være for Sr. Berg et umiste-

ligt Instrument fra Musikken«, foreslog han Magistraten at forlange f. Eks. 50 Rdlr. for det. Magistraten var rimeligere; den lod sig nøje med 30 Rdlr., og da Sieur Berg skyndte sig med at betale dette Beløb, var han saaledes endelig kommen i tryk Besiddelse af det umistelige Instrument.

(Nikolaj Kirkes Arkiv, Indkomne Breve til Værgerne 1757).

10. Fra Kongens Nytorv.

Ved C. Behrend.

Da Statuen af Kong Christian V rejstes paa Kongens Nytorv, omgaves den af et Haveanlæg, der optog en betydelig større Del af Torvet end det nuværende. Rundt om dette gik der en Spadseregang mellem store Træer.

Ved Midten af det 18. Aarh. blev hele dette Anlæg sløjfet, da Pladsen skulde bruges til Eksercerplads, saa at »Hesten« kom til at staa uden Haveanlæg omkring (se bl. a. Møllerup: Danmarks gamle Hovedstad (1912) p. 18 og 19 saml. med p. 32 og 63). At denne Forandring har vakt Fortrydelse blandt Københavnerne, der saa sig berøvede et yndet Spadserested, ses af nedenstaaende lille Vers, der findes i Haandskrift i det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml. Fol. 493 b p. 8).

Et Vers giort da Kredsen 1749 blev ruineret,
som stod paa Kongens Nye Torv.

I kære Venner, som er vant til at spasere
Den smukke Kreds omkring for der at promenere,
Hør her en Tidende, som jeg at bringe har:
De nøder os nu til, at vi der Afsked ta'r.
De har besluttet vist vor Kreds at ruinere;
Soldaterne de skal i vor Sted der spasere.
Vor Sorrig er saa stor, at vi maa sige her;
Men ak! hvad hjælper, naar vor Kreds den borte er.
Ja vi [har] Aarsag nu os selv at condolere,
Thi vi kan herimod ej contra protestere.
Nu ønsker jeg os da til Bod for denne Skade,
At vi paa andet Sted maa faa ny Promenade.

FRA SØOFFICERSKOLENS FORHISTORIE.

AF

H. D. LIND.

TIRSDAGEN den 9. Avgust 1701 »blev det ny Søakademi eller den store Navigationsskole, som Hans Majestæt havde ladet indrette paa Holmen i København, inaugureret med højtidelige Ceremonier, med Musik, Hærpukkers og Trompeters Lyd og med Stykkers Løsning. En ung Adelsmand af Søgarden ved Navn Jens Juul (Frandsen) holdt en Takketale til Kongen paa Latin«. Saaledes beretter Aalborgbispens Jens Bircherod i sin Dagbog. Denne Læreanstalt, hvis Stiftelsesfest han i disse Ord omtaler, har nu i over 200 Aar forsynet den danske Marine med veluddannede Søofficerer. Planen til Skolens Virksomhed var dog allerede lagt senest i Begyndelsen af Aaret. Men for at finde de første Spirer til Institutionen maa man gaa betydeligt længere tilbage i Tiden. Ideen til »Kadetkompagniet«, som Skolen en Tid kaldtes, er ikke som Grækernes Pallas Atene sprunget fuldfærdig ud af en Mands Hjerne; men Forholdet kan snarere sammenlignes med to mindre Vandløb, der tidligere hvert for sig har ført en selvstændig Tilværelse, for derpaa at finde hinanden i det naturlige fælles Leje og fortsætte Løbet som en større Strøm. Det er den langt tidligere stiftede Navigations-skole, vistnok oprindelig bestemt for Etatens Underklasser, og den ligeledes tidligere begyndte Antagelse af »Lær-linge« til praktisk Uddannelse i Søfarten, som, efter at

have indgaaet en længe tiltrængt Forening, danner Grundlaget for det nye Akademi af 1701, der fik fastere Former og større Udviklingsmuligheder tildelt end de tidligere Institutioner.

Ældre Tiders Forfattere anfører, at den første *Navigationsskole* i København er stiftet i Frederik II.s Dage; men derom haves ingen sikre Efterretninger; derimod er det vist, at Kristian IV i 1619 antog den hollandske Styrmand Joris Karolus til at være Læremester i Navigation og Regning for Kongens Styr mænd, Sø- og Skibsfolk, unge og gamle, i 5 Timer daglig imod en Løn af 300 Dlr., altsaa højeste Søkaptejns Gage; dog maatte han ogsaa undervise andre end Kongens Folk. Skolens Lokale fandtes i den Del af den gamle Smedje, som vendte ud mod Slotspladsen, altsaa den nuværende Holmens Kirkes Kor; da denne Bygning er opført under Frederik II, er det maaske Grunden til, at man ogsaa har tillagt denne Konge Oprettelsen af Navigationsskolen. Men efter 1624 er denne Lærestalt sandsynligvis gaaet ind ¹⁾. Der skulde hengaa en Fjerdedel af et Aarhundrede, inden Gærningen blev genoptagen, men denne Gang behøvede man ikke at indkalde nogen fremmed dertil; den danske Sønderjyde Bagge Vandel (eller Vandal) blev Forstander. Hans Fader, der var Sognepræst, havde et astronomisk Observatorium, som naturligt maa have vakt den unge Bagges Interesse for Stjernekyndighed og Navigationsteori. Tidlig fo'r han til Søs, var allerede i sit tyvende Aar Styrmand paa lange Farter og maa derpaa have vidst at tildrage sig Regeringens Opmærksomhed, siden Rigsadmiral Ove Gedde i

¹⁾ Lind, Kristian IV og hans Mænd paa Bremerholm, 432, 436. En Joris Karolus udgav 1634 det hydrografiske Værk »Licht des grooten Zeevaerts« i Amsterdam.

Juni 1647 foreslog Kongen paa Frederiksborg at antage ham til at undervise »Ungdommen paa Bremerholm« i Navigation mod at nyde Løn (100 Dlr.), Kost og fri Bolig som kongelig Skipper. Selv kalder Vandel sig: »Informerator for Kongens Skibsfolk i Navigation og Søfarten«, men ogsaa: »Director paa den kgl. offentlige og privilegerede Navigationsskole i København«. Efter Tronskiftet fordobledes hans Kostportion paa den Betingelse, at han selv anskaffede de til Undervisningen nødvendige Instrumenter ¹⁾).

Det maa anses for givet, at den »Holmens Ungdom«, der skulde besøge hans Skole, kun er at finde blandt *Etatens Underklasser*, saa at alene vordende Styrmand og dermed ligestillede blev optagne som Elever. Og dog havde Vandel allerede den Gang et højere Maal for Øje. Han skriver ²⁾), at ingen anden Skole var bedre forsynet med Instrumenter til at lære Navigationens Kunst, »saa at *Adel* og ellers fornemme fremmede Personer maa komme paa Skolen for at se, hvad der læres, eller sig der at lade informere udi bemældte Del af mathesi.« Han skulde opleve, at denne Plan, hvorved Skolen aabnedes for yngre Medlemmer af Marinens *Overklasser*, virkelig blev gennemført. — Han og hans Skole fik Plads anvist i en Bygning ved Holmens Port, maaske det Hus, som lige efter hans Ansættelse blev opført netop paa dette Sted til »Skolen og Skolemesteren« og var 21 Fag langt og 13 Alen bredt ³⁾). »Holmens Laage« eller Port laa lige overfor »Svaldergaarden«, som Skvaldergade den Gang benævnedes. Porten var en Levning af Kristian IV.s Befæstningsanlæg (af 1608) paa denne Kant af Byen; Voldgraven var det Vand, som senere kaldtes Holmens Kanal, og gennem Volden selv førte den nævnte Port frem til en Bro over

¹⁾ Lind, Kristian IV, 436.

²⁾ Sjællandske Indlæg 1651.

³⁾ Lind, 429.

Graven og videre ud paa Holmen, saaledes som det tydeligt ses paa det bekændte Billede af Joh. v. Wick fra 1611. Uagtet Volden senere fjærnedes, blev Porten endnu i hele Kristian V.s Tid staaende med sin gamle Hvælving og med Gavlen ud til Gaden og brugtes vedblivende som Indgang til Holmen; oven over var der nogle Rum, hvor Portvagten forhen skulde »vaage« om Natten. Paa Resens (Joh. Husmans) Københavnskort af 1674 vises Porten i Fugleperspektiv; til højre for den, mellem den og Kirken, ses en mindre Bygning, som »Registeerbog ctr. Holmens Kirke« fra samme Aar omtaler som en »Cortegal« (Vaglbbygning), vistnok den senere Holmens Vagt; men til venstre for Porten, omtrent dér, hvor Havnegade nu svinger af fra Holmens Kanal, viser Kortet ¹⁾ en større Bindingsværks Bygning i 2 Etager og med store Kviste, og her maa Bagge Vandel have haft Bolig og Skolelokale. Selv om han maatte dele Huset med den Skole, »hvor de informeres udi Børnelærdommen, som sjunger i Holmens Kirke«, var han vel tilfreds med Forholdene her; det var et roligt og rummeligt Hus, hvor han med Glæde kunde »øve sin Kunst«; og »som den første Grøde af denne sin forhavende Kunst« udgav han her i 1649 Bogen: »Det vaagendes Øje«, som vel nærmest skulde vise, hvorledes Undervisningen blev drevet paa den kgl. Skole. Og Lokalteterne vilde han gøre endnu bekvemmere til Undervisningen. I Marts 1650 ansøgte han om, at hans Nabo, Holmens Port, maatte gøres højere og »plat ovenpaa«, idet den altsaa skulde miste sit Tag, for at han med sine Disciple, som var Hs. Maj.s Folk, derfra kunde anstille sine Observationer. Han vilde selv bære Omkostningerne ved Byggearbejdet, hvis Materialierne fra det gamle Krudttaarn paa Vandkunsten kunde blive ham bevilgede ²⁾. Men disse

¹⁾ Allerede Heimbachs Maleri af Arvehyldningen 1660 fremviser det samme.

²⁾ Pers. Tidsskr. 3. R. 4, 195.

stolte Planer blev til intet. Ikke blot udeblev den ønskede Bevilling, men næste Aar blev han »ganske i Utide og imod sin Vilje med Skole, Familie og alt vist om i Borderne« i et lille mørkt og fugtigt Hus, hvor ingen Sol skinne før henad Aften, hvor Instrumenterne slog sig og blev ødelagte, og hvor Nabofolkene ikke undte ham den fornødne Ro til Gærningen¹⁾. Sin forrige gode Bolig maatte han forlade, fordi Holmens Viceadmiral Jørgen Bjørnsen skulde bo netop dér, tæt ved Holmen, for at kunne have desbedre Opsigt med Værftet. 1652 finder vi Bagge Vandel i Nr. 18 overfor Holmens Kirke, Hjørnehuset ved Ulkestræde; med den Bolig maa han have været mere tilfreds, siden han søgte og fik Bevilling til at blive dér, saa længe han tjente Kongen, da hans Instrumenter vilde lide altfor meget ved en Flytning andet Steds hen²⁾. Han foretog nu en Del maritime Opmaalinge, hvorved han som Hjælper brugte sine Navigationsskole-Disciple, for at de derved kunde vinde »Experiens«. Løjtnant blev han 1653 med 200 og senere 300 Dlr.s Løn, men de derpaa følgende urolige Krigstider afbrød Virksomheden, Skolen lukkedes, og Nr. 18 kom paa andre Hænder, medens Vandel dog fik Erstatning for det, han havde forbedret Bygningen med³⁾. Fra 1659 opholdt han sig i Norge, var Kaperkaptajn, Tolder, Stiftsskriver, Borger i Kristianssand og giftede sig samtidig. Men Modgangen kom ogsaa, Hustruen døde, et Privilegium til at trykke Almanakker mistede han, Stiftsskriver-Embedet opgav han, hvorpaa han vendte tilbage til København⁴⁾. Her indgav han sidst i Decbr. 1666 en Ansøgning om Oprettelsen af en ny Navigationsskole, thi der fattedes intet andet af alle militæriske Fornødenheder paa Bremerholm end netop denne, der skulde være »til

¹⁾ Sjællandske Indlæg af 24. Septbr. 1651.

²⁾ Kbh. Dipl. 3, 399.

³⁾ Kbh. Dipl. 6, 369.

⁴⁾ Pers. Tidsskr. 3. R. 5, 45.

Gavn og daglig Øvelse for *ædle* og *uædle*, *Skibsofficianter*, Skippere, Styrmand, Baadsmænd og deres Børn« etc.¹⁾. Man ser, at Vandel ikke har tabt sit tidligere Maal af Sigte, selv om Regeringen endnu ikke vilde gaa ind paa alle hans Ideer; men iøvrigt havde han den Tilfredsstillelse at faa sin Ansøgning bevilget; han skulde holde Skole for alle og enhver, for Kongens egne Styrmand, Sø- og Baadsmænd, for hvilke han fik 400 Dlr. i Løn, samt for alle andre, som vilde undervises i Søfarten, og han indførtes i Holmens Rulle som »Navigationsskole-Direktør« fra sidste Mikkelsdag at regne. 1671 øgedes Lønnen med 1 Portion Skipperkost, da han »befandtes Ungdommen her paa Holmen udi Styrmandskab flittig og vel at have informeret«²⁾. Dette gode Vidnesbyrd fra Admiralitetets Side kunde den i 1673 nedsatte Marinekommission paa ingen Maade godkænde; den mente, at det var en stor Naade af Kongen at give Vandel 400 Dlr. aarlig, da han ikke var tjenlig ved Holmen, men tværtimod godt kunde kasseres³⁾. Denne haarde Dom blev dog ikke bragt i Udførelse; men under Skaanskekrigen mistede han den omtalte Kostportion, og efter Krigen reduceredes hans Løn til 300 Dlr. Dertil kom, at han i disse Aar besværedes med en ny Flytning. Ved hans sidste Antagelse maa der være blevet ham anvist Bolig og Lokale for Skolen paa selve Bremerholm; da han 1671 skal angive, hvilke Instrumenter der er nødvendige til Undervisningen i Navigationsskolen, daterer han nemlig en Memorial derom »fra Holmen«. Men ved Mikkelsdag 2 Aar efter blev han nødt til at rømme de Værelser, som han hidtil havde benyttet »paa Holmen«, og som den nyansatte Ekvipagemester dør, Simon Fochs de Boer, nu skulde tage i Brug. Til Gengæld blev der tilsagt Vandels Skole et bekvemt Hus i Skipper-

¹⁾ Sjæll. Indlæg af 29. Decbr. 1666.

²⁾ Admiralitetets Forhandlingsprotol 1667. 3. Febr. 1671, 9. Novbr.

³⁾ Tidsskrift for Søvæsen 1895, 350.

boderne eller i Mangel deraf 60 Dlr. aarlig til Husleje¹⁾. Flere Aar igennem maa han nu ansøge om at faa noget af denne Huslejhjælp udbetalt; men hvor hans lejede Residens har været i den Tid, kan ikke angives. Efter 4 Aars Ventetid anvistes der ham (Novbr. 1677) en Fri-bolig i Hummergade Nr. 6, en kgl. Vaaning, som Holmens Takkelmester hidtil havde beboet; men Vandel opdagede snart, at det var et Hus, som faldt altfor mørkt til, at Kongens Tjeneste kunde forrettes dør, og han ansøgte derfor i 1678 om at maatte »nyde« Laksestræde Nr. 1. Her boede Reberbaneskriveren Henrik Pedersen, som ogsaa n. A. fik Befaling til at rømme Huset og foreløbig indflytte i Vandels tidligere Bolig; da Skriveren imidlertid allerede det derpaa følgende Aar selv overtog Huset som brugeligt Pant, vedblev Navigationsskolen dog at have sit Stæde i Hummergade Nr. 6, indtil den endelig i 1681 havnede i samme Gades Nr. 15, »som nu Navigationsskolen skal være«, og hvor man allerede den Gang paatænkte Opførelsen af en ny Bygning. Medens Bagge Vandel boede her, blev hans tidligere Drømme til glædelig Virkelighed²⁾.

Der havde hidtil været flere Veje, ad hvilke man kunde haabe at opnaa Stillingen som Søofficer i fast Tjeneste, eller, som det kaldtes, blive kongelig Aarstjener. Den mest almindelige var, at man drog Nytte af adelig Fødsel, fornemt Slægtskab, gode Patroner eller lign. for at komme i Besiddelse af den eftertragtede Stilling. Havde man ikke sin Plads saa højt i Samfundet, kunde en sø-

¹⁾ Admiralitetets Kopibog 1671, 28. Apr. 1679, 25. Oktbr. Garde, Efterretninger 1, 265.

²⁾ Registeerbog ctr. Zahlmesteren 1679, 6. Novbr. General-Kommissariatets Journal 1678, 24. Oktbr. Indkomne Breve til Admtt. 1679, 28. Apr. 1680, 14. Decbr. Kongelig Befalingsbog 1691, 28. Jan. Registeerbog over Materialsedler til Skipperboderne.

erfaren Mand lade sig hverve som Maanedsofficer for, efter at have vist sig skikket til Tjenesten, at glide ind i et vakant Nummer som Aarstjener. Eller man kunde arbejde sig op gennem Underklasserne, blive Styrmand eller Skipper og derfra gøre Springet op i den højere Klasse. Oprettelsen af *Lærlingeinstitutionen* aabnede en ny Vej til det samme Maal.

I August 1670 indkom velbyrdig Johan Skinke til Admiralitetet med en Forestilling om, at han havde Lyst til at exercere sig i Søfarten og gøre sig kapabel til Kongens Tjeneste, men savnede Midler dertil; han begærede derfor, at en aarlig Pension maatte forundes ham, saa at han bedre kunde subsistere paa de fremmede Steder, som han i den Anledning vilde besøge. Uden at hentyde til nogen kongelig Resolution desangaaende bevilger Collegiet Ansøgeren straks 100 Dlr. aarlig i 3 eller 4 Aar mod Udstedelsen af et Revers om, at han stedse vil blive i Farten i de Aar, at han fra hvert Sted i Udlandet vil tilskrive Admiralitetet om sin Færd, og at han vil give Møde, saasnart han bliver kaldt hjem. En Person til blev samme Aar antaget som »en af de 12 unge Karle, som er bevilgede sig udenlands at forsøge«, Tallet var allerede da normeret, men heller ikke nu henvises til en kgl. Bestemmelse¹⁾. Fra dette Aar og til Udgangen af 1673 var der i Følge Holmens Hovedbog dog kun udgivet 400 Dlr. i alt til Lærlingene; i Septbr. sidstnævnte Aar var Tallet steget til 9, hvoraf 5 var i Fart og de 4 var hjemme; Rullerne anfører dog kun 8 indskrevne, men Generaladmiral Kurt Adellers Projekt om Søværnets Ordning, der ogsaa er fra dette Aar, har dog det fulde Tal: 12²⁾. Af andre Kilder ser man, at Kongen har i Aarene 1670—80 i alt antaget 19 (maaske

¹⁾ Admtt.s Forhandlingsprotokol 1670, 15. Avg. 19. Oktbr. 1671, 22. Maj.

²⁾ Relationen om Kommissionen 1673, Bilag Nr. 17. Tidsskr. f. Søværnen 1895, 346. Bruun, C. S. Adelaer, 491.

endogsaa 27) Lærlinge, hvoraf dog nogle rimeligvis er afgaaede efter kort Tids Funktion. Og da Axel Juel Klavsen i 1671 bliver antaget til Lærling, faar vi den nye Oplysning, at allerede Hs. kgl. Maj.s Fader havde bevilget, at en af velbyrdige Klavs Juels Sønner maatte være en af de 12 unge Karle, hvilket Løfte nu bliver indfriet. Institutionen kan altsaa regne sin Oprindelse fra Frederik III.s Tid, sikkert fra hans Regerings sidste Dage, men hvad der hidtil er fremkommet om den Sag, tillader os ikke at angive et nøjere Tidspunkt. Det er ikke umuligt, at den indflydelsesrige Kurt Adeler kan have været Tankens Ophavsmand; men Tanken blev i det mindste *ikke* realiseret i det »Frikompagni af nordiske Folk«, som omtales i hans Bestallinger. Det skulde bestaa af 2—300 forstandige unge Norbagger, der undervistes i Styrmands- og Konstabelskab og i Krigstid fordeltes paa Orlogsskibene. Alene Tallet paa Eleverne viser ved sin Størrelse, at der ikke er Tale om at uddanne Søofficerer; deres Antal var baade den Gang og langt senere anderledes beskedent; Adeler har sikkert kun tænkt paa at erhverve en Stab af gode Underofficerer for Marinen¹⁾. Havde det kun været en saadan underordnet Stilling, som Institutionen bød paa, da havde ikke saa mange velbyrdige eftertragtet den. En Lærlingeplads blev anset for en fornem Stilling, selv om de, som var saa lykkelige at blive Page hos Kongen, Dronningen, Niels Juel o. a. og at komme om Bord paa Flaaden, vistnok rangerede et Trin højere; men hverken Pagerne eller de, der som »Volontiers« tjente paa Orlogsskibene, fik den Løn, som var tillagt Lærlingene, førend de selv blev Lærlinge.

Da den skaanske Krig udbrød, skal ikke mindre end 17 Lærlinge være blevne hjemkaldte fra den hollandske Marine, skønt kun 12 endnu bestandig var opførte i Rul-

¹⁾ Store nordiske Krig 1, 203. Danske Samlinger 2. R. 5, 16.

lerne. Rigsadmiralen, Henrik Bjelke, ønskede ogsaa deres Tal forøget. Han skriver 1679 til Kongen: »Foruden de unge Mennesker, Eders Maj. haver benaadiget at rejse udenlands, ønskes endnu nogle flere, som allerede har sejlet og som skulde sejle paa Østersøen, Elb, Færø, Island og Spitsbergen; naar de saaledes kontinuerede med Sejladsen, skulde de give Eders Maj. god Tjeneste, naar en hastig Krig paakom.« I Forbindelse hermed staar maaske en kgl. Resolution, der udgik kort efter og paalægger Lærlingene altid at opholde sig paa de Steder, hvor Skibsflaader findes, saa Kongen altid kan vide, hvad dermed passerer. Lærlingene skulde altsaa gøre Tjeneste ved Efterretningsvæsenet. Men deres Tal blev ikke forøget, ja, efter Krigen, da der skete en stor Reduktion paa mange Punkter, reduceredes Tallet af »Ungfolket« for Aarene 1680—83 endog til 10; men Institutionen selv blev ikke desto mindre opretholdt ¹⁾.

Netop disse Nedgangsaar blev dog mindeværdige. Det epokegørende er af nogle Forfattere søgt i en Resolution af 3. Apr. 1683, hvorved »Lærlingeinstitutionen fastslaas som Forskole til Officersstanden« ²⁾. Dermed forholder det sig saaledes. 1683 var et uroligt Aar, som forvoldte en stor Flaadeudrustning. Da der var Mangel paa Officerer, og da der ved den Lejlighed forefaldt lige saa meget at se og lære for Lærlingene paa vor egen Flaade som paa de fremmede, fordeltes de hjemmевærende Lærlinge efter Admiralitetets Forslag paa Orlogsskibene for at fungere som midlertidige Underløjtnanter, hvorfor der tillagdes dem 8 Dlr. maanedlige Kostpenge hver ³⁾. Baade 1684 og 85 skete noget lignende. Det eneste nye ved den anførte

¹⁾ Vaupell, Griffenfeld 1. 56. Krigskancelliets indk. Sager. Sættat. vedk. 1676, 7. Jan. 1679, 27. Novbr. Missiver til Admtt. 1679, 18. Decbr.

²⁾ Garde, Efterr. 1, 281. Lund, Søkadetkorpsets Hist., 5.

³⁾ Admtt.s Kopibog 1683, 31. Marts. Missiver 1683, 3. Apr.

Resolution er Navnet paa den hidtil ukendte Charge: Underløjtnant, og den Titel mistede Lærlingene sammen med Kostpengene, så snart Togtet var endt. Kosttillæget kændes fra 1681, da det foreslaas, at de Lærlinge, der farer med Kongens Skibe, skal have 2 slette (menige) Mænds Rançon i Kost om Bord; og der er allermindst noget nyt i, at Lærlinge kommanderedes om Bord paa Orlogsskibene eller avancerede til højere Grader. Da de ved Antagelsen ønskede »at gøre sig kapable til Kongens Tjeneste«, er det en Selvfølge, at Stillingen som Lærling fra først af har givet Adgang eller dog Udsigt til at opnaa Plads som Officer. Naar de i Krigstiden kaldtes hjem, skete det naturligvis, fordi man vilde anvende dem paa Flaa-den. Et Blik paa Lærlingenes Levnetsløb viser straks, at disse meget vel kunde avancere ogsaa før 1683. Et godt Eksempel er Torbjørn Rytter, som blev Løjtnant endnu samme Aar, som han var blevet indskrevet i Lærlingenummer; men foruden ham kan der paaeges 10 Personer, som før 1683 naaede over i Officersstanden, efter at de i længere eller kortere Tid havde tjent som Lærlinge. — Det epokegørende maa søges et andet Sted.

1681 indsendte velbyrdig Iver Huitfeldt en Ansøgning om at blive »antagen til Navigations-Information«, da baade Rigsadmiralen og »Admiral« Jens Juel havde givet ham Løfte derom; 5 Dage efter indvilliger Kongen i, at han maa indskrives dertil og nyde sædvanlig Løn. Denne »Navigations-Information« er ikke, som man kunde mene, et andet Udtryk for det sædvanlige: at forsøge sig udenlands og gøre sig kapabel; 2 Aar efter, i 1683, antages nemlig den ligeledes velbyrdige Auguste de Bardet som Lærling med den Bemærkning, at han skal »undervises som de andre« før ham antagne Lærlinge. Det maa have været Bagge Vandel en særlig Glæde nu endelig at faa Befaling til at modtage saadanne »ædle« Elever ved sin Læreanstalt! Ogsaa 1685 faar Skolen Ordre om at antage sig

6 (deraf 3 adelige) Lærlinge »og dennem som forsvarligt undervise«. Da de ellers »intet synderligt havde at tage dem til«, kom de d. A., som omtalt, paa Orlogsskibene og ikke paa Skolen. Men da var Bagge Vandel ikke længere Direktør¹⁾. — Man var allsaa nu kommen saa vidt, at Staten ikke blot sørgede for sine vordende Søofficerers Op-lærelse i praktisk Sømandskab ved at sende dem ud til fremmede Flaader, men at den tillige gav dem Adgang til at tilegne sig det nødvendige teoretiske Grundlag her hjemme. Saaledes havde Teori og Praksis, Navigations-skolen og Lærlingeinstitutionen, da endelig indsét, at de hørte naturligt sammen.

Efter at Bagge Vandel og hans Skole var kommen til Ro i Hummergade Nr. 15 (Matr. Nr. 405), udgav han en ny Bog, »Memoriale nauticum«, hvis Fortale er dateret 28. Avg. 1682. Det er »en kort Udkastning om Sejlads Under-visning, som paa Hs. kgl. Maj.s Navigationsskole her udi København . . . publice læres og deduceres«. Efter at han saaledes havde givet et nyt Bevis paa sine usvækkede Aandsævner, kommer det overraskende, at Generalkom-missariatet allerede i Januar 1684 ser sig nødsaget til at foreslaa en anden Mand i Embedet. Skønt Vandel kun var 62 Aar gammel, ansér Kollegiet ham for at være saa svækket af Alderdom, at han ikke længere kan forestaa Tjenesten, men Kongen resolverer med sin sædvanlige Mildhed, at det hele skal bero indtil videre. Man kom dog ikke til at vente længe; 20. April døde Vandel og blev 4 Dage efter »stille hensat og betjent paa Holmens gamle Kirkegaard«. Kirkebogen tilføjer: »han døde for al sin Møje«, et Ord, som kaster et skarpt Lys over hele hans

¹⁾ Krigskancelli etc. 1681, 1. Decbr. Missiver 1681, 6. Decbr. 1683, 6. Novbr. Admtt.s Kopibog 1685, 28. Apr. 11. Maj.

Livsgærning, der var udført under store pekuniære Vanskeligheder. Hans Dødsbo fremstiller ogsaa et Billede af denne hans Møje, der lagde ham i Graven: Aktiverne var 66 Dlr., men Passiverne 8963 Dlr.! Endnu 21. Febr. var en af hans mange Gældssager bragt for Retten. Ikke faa af Boets uvisse Aktiver bestod i ofte meget gammel — og glemmt — Gæld, Penge, som endog fine Folk skyldte ham for leverede Almanakker, Gradstokke, Passere, Søkort etc.¹⁾. Men Admiralitetet gav ham det Eftermæle, at hans Skolevirksomhed havde været til stor Nytte; og i vore Dage har man paavist, at han, forud for sin Tid, var klar over Misvisningens geografiske og sekulære Variationer, saa at han kunde fremstille i sine Skrifter, hvorledes Kompasset forandrede sig baade efter de forskellige Steder, man befandt sig paa, og i Tidernes Løb²⁾.

1685 befalede Generalkommissariatet, at Kongens Bygmester Hans Stenvinkel og Holmens Mønstreskriver Bertel Kristensen skulde inventere Hummergade Nr. 15. I Bygningen fandtes da til Gaden 1) en Stue med 16 Vinduer (3: 4 Fag) med 4 Skodder for med Nedslag (til at skyde op og ned); under

¹⁾ Kgl. Ekspeditioner 1684, 29. Jan. Registeerbog over Skifterne 1686. — Ved hans Død levede Sønnen Jens, som da var i England, men senere blev Købmand i Kristianssand, og Datteren, Kirsten Marie. For Sønnen havde han i 1668 faaet Løfte om den første vakante Plads i Soer Skole (Sjæll. Tegn. 1668, 10. Novbr.).

²⁾ Garde, Efterr. 1, 299. Tidsskr. f. Søværnen 1912, 373. Han er Avtor til en Del Kort, hvoraf følgende kendes: Paa Søkortarkivet: ¹⁾ over Færø og ²⁾ over Salten (Mal-) Strøm 1680. Paa Kgl. Bibl.: ³⁾ Grunden mellem Amager, Falsterbo, Malmø og Salt-holm 1653, ⁴⁾ Østersøen mellem Falsterbo og Lante Rygen 1676 og ⁵⁾ Bornholm og Ærtholm 1676. Endvidere omtaler han et Kort over Trondhjems Bugt, i Indk. Sager til Admtt. 1680, 14. Decbr. Om et Kort over Københavns Havn se Medd. om Kbhn. 4, 181. Desuden omtales enkelte andre Frugter af hans Opmaalinger, f. Eks. Listerdyb 1679 (Admtt. Kopibog 5. Apr.).

Vinduerne en fast Kistebænk med 4 Rum i; 4 Hylder; 1 langt Fyrretræs Bord med 3 Skuffer; en Jærnkakkelovn med Jærnfod og Rør. — En Trappe til 2) Sengekammerset, der har 2 Vinduer med 1 Skod. En Trappe ned til 3) Kælderen; herfor en Lem. 4) Køkkenet med 2 Vinduer til Gaarden; 2 smaa Hylder. 5) En lang Vindeltrappe (her under et Sekret) op til 6) Salen (vistnok Undervisningslokalet) med 22 Vinduer, 3 Hylder, 1 langt Fyrrebord med Skuffer, 5 »aabne« Bænke, 1 stort Fyrreskab og 1 Jærnkakkelovn med Jærnfod. 7) »Over Salen«: 14 Vinduer med 3 Træluger. 8) »Oven over«: 5 Vinduer og 1 Dør, der fører til 9) »Althanet«; her: 1 Bord og 2 Bænke. En Trappe til 10) Den anden Altan. — I et Baghus i Gaarden: 11) En Stue; 4 Vinduer med Skodder; og 12) Kammerset ovenpaa med 6 Vinduer.

Ved Skifteforretningen og ved Overleveringen til Eftermanden fandtes følgende tarvelige Undervisningsgenstande: 1) 2 store Globus, 1 Himmels og 1 jordisk, 26 Tommer i Diameter, gamle og forfaldne. 2) 1 ptolemæisk Sphæra, 26 Tommer, gammel. 3) 1 Landkort, ganske fordærvet. 4) 1 Kort angaaende Bæltet, ligeledes. 5) Et plat Paskort over Europam paa Pergament, mesten forslidt. 6) 2 smaa platte Gradkort paa Pergament. 7) 1 sammenlagt Trækort, som præsenterer Londons Revier. 8) 1 dito, fortoner Halvparten af den middellandske Sø, udslidt. 9) 1 rundt Rud-Kort. 10) 1 Skibs-Trækvadrant eller Sextant, ikke tegnet, med Jærnfod. 11) 1 Messingkvadrant. 12) En liden Trækvadrant. 13) 3 gamle halve Messingcirkuler, hver delt udi 180 Grader. 14) 1 Messing-Vinkelkryds. 15) 2 trevinkelske Gradbuer. 16) Et matematisk Instrument af Træ. 17) 1 Messingplade, med et Kompas tegnet, med en Viser. 18) 3 gamle ubrugelige Kompasser. 19) 3 Passere af Jærn og Træ. 20) En gammel Messinglineal. 21) c. 20 Navigations-Lektier eller »Ritzer« (Øvelsestegninger) paa Papir, med Træ og Beslag. 22) 1 Træ-Tegnetavle, sort anstrøgen. 23) 5 smaa og 2 store Kobberplader, udstukne. — Selv ejede Bagge Vandel en Del navtliske og matematiske Bøger, i alt 10 Folianter og 18 Oktaver¹⁾.

I Bergen fandtes allerede 1654 en Navigationsskole, hvor Borgerbørn, der havde Lyst til deres Regnekunst og

¹⁾ Indk. Sager til Gen. Komm. 1685, 24. Marts, Registeerbog over Skifterne 1686.

Navigation, kunde blive informerede. Holberg fortæller i sin Bergens Beskrivelse, at Skolen en Tid var saa godt besøgt, at den blev anset for den største i sit Slags i disse nordiske Lande. Ved denne Skole var Københavneren Valentin Lorenz (eller Lauridsen) ansat som Lærer omkring 1680; i hans Dødsbø fandtes en »skreven Cartecque, betitlet: En Examination, holden paa Bergens Navigations-skole 1. Marts 1682«. Lorenz var allerede i Januar 1684 blevet foreslaaet til Bagge Vandels Eftermand; da det ikke vandt Kongens Bifald, fik han, maaske som en Erstatning, (29. Juli) anvist 100 Dlr. i aarlig Løn, som Bergens Magistrat skulde betale ham af Byens Akcise ¹⁾. Men 20. Januar i Aaret derpaa skrev de Deputerede til Kongen: »Da Navigationsskolen efter Direktør Bagge Vandels Død har staaet stille en rum Tid, og ingen i Stedet er ordonneret, der det dog er højt nødig for Eders Maj.s Tjeneste og Byens Indvaanere, som gjerne vil holde deres Børn til Skolen, da have vi ²⁾ opspurgt en i samme Videnskab erfaren Mand i Bergen, barnefødt i København, som har godt Renommée, ej alene her i Riget, men og paa fremmede Steder, for sin Videnskab in theoria og in praxi; og vi har ladet Manden, paa E. Maj.s Behag, gøre Forslag om Bestillingen«. 24. Januar faldt Kongens Resolution om, at han skulde antages med 300 Dlr.s Gage, og at han skulde forskrives herved. 24. Marts var han da ankommen og fik Bolig anvist i Hummergade Nr. 15, hvor Instrumenterne overleveredes ham. Men hans Virketid her nede blev kun kort, da han allerede døde i Juli 1687; hans Bø forsegledes den 14. d. M. Han ejede en Del Litteratur, som hørte til hans Fag: 7 Bind in folio, 23 in quarto, 8 in 8vo og 10 in 12ma; han havde i levende Live bestemt, at

¹⁾ Holberg, Bergens Beskrivelse, 200. Sagen og Foss, Bergens Beskr. 623. Fogtman, Reskripter 2, 263. Lind, Frederik III.s Sønagt 78.

²⁾ Det er sandsynligt, at Astronomen Ole Rømer har været medvirkende ved denne Lejlighed.

alle disse Bøger skulde overdrages til Mikkell Kornelius Boomvelt, (som nogen Tid efter blev Lærling i Søetaten), og denne Bestemmelse blev ogsaa respekteret ved Skiftet, som opgjorde Boet til 139 Dlr. netto, der tilfaldt Valentins gifte Søster Regine Larsdatter ¹⁾.

V. Lorenz efterfulgtes af Jørgen Dinesen (Oxendorph). Denne er født omtr. 1641, var Landmaaler ved Jordrebingen og forestod fra 1684 som Hovedleder Matriklens Indretning, der ogsaa n. A. blev færdig. Da Ole Rømer senere ved flere Lejligheder optræder som Dinesens »Patron«, er det mere end sandsynligt, at denne Lærde har anbefalet ham til at opnaa Pladsen som Navigationsskole-Direktør (med 300 Dlr.s Gage og fri Bolig i Hummerstræde Nr. 15). Han kom 1688 i fuld Virksomhed med Opmaaling og Kortlægning af Øresund, hvorved et stort Apparat blev sat i Bevægelse (se herom Medd. om Kbhvn. 4, 162), og fortsatte dermed i Januar n. A., da han paa Isen opmaalte Københavns Red fra yderste Tønde til Toldbodbommen. Men ikke længe efter ophører hans Kortarbejde, da en ny Konkurrent, Jens Sørensen fra Køge, tilkæmpede sig Pladsen som Søkortdirektør ²⁾. Dinesen blev derved henvist til sin Lærergærning alene. Ligesom tidligere fik Lærlingene Befaling til at lade sig informere af Direktøren »i Navigation og des vedkommende«. Fra 1684 havde Lærlingenes Antal paa Reglementet naaet den tidligere Størrelse, nemlig 12, men faa Aar efter er Tallet i stadig Vækst, uagtet kun 12 kunde faa tildelt Løn (100 Dlr.). I Aarenes Løb ansøgte nemlig stedse flere og flere unge Mennesker om Lærlingestillingen, og i Tidsrummet

¹⁾ Admitt.s Kopibog 1685, 20. Jan. Missiver 1685, 24. Jan. Regist. over Skifter 1687, 10. Septbr.

²⁾ En anden samtidig Kartograf var Lektor Melkior Ramus i Trondhjem. Biogr. Lex. 13, 392. Rothe, Reskripter for Norge 1, 790. — Om Dinesen se Biogr. Lex. 12, 507, Danm. R. Hist. 4, 614. Se nu ogsaa en Artikel i Tidsskr. f. Søvæsen 1916 af Mag. Joh.s Knudsen.

1680—1701 opnaaede 159 Personer at blive ansatte, deraf i de 10 første Aar gennemsnitlig 5 aarlig; men i Resten af samme Tidsrum var det aarlige Gennemsnitstal steget til det dobbelte. 1689 fandtes der 19 Lærlinge i Tjenesten, det næste Aar 24, hvoraf de 10 var hjemme, men gjerne vilde udenlands; 1695 udnævntes 8 til virkelige, lønnede Underløjtnanter, som fik 150 Dlr. i Gage, men der blev dog 21 Lærlinge tilbage. 1697 var disse forøgede til 29, og n. A. var der mindst 46, hvoraf 11 fungerede som Underløjtnanter, rigtignok kun med Lærlingetraktement; paa én nær maatte altsaa de tiloversblevne Lærlinge tjene uden Løn. Admiralitetets Ønske (i 1696) havde været, at det normerede og lønnede Antal maatte sættes til 24, men Ønsket gik foreløbig ikke i Opfyldelse¹⁾. Lærlingene var dog blevne saa mandstærke og selvbevidste som Korporation, at de kunde indlade sig i Slagsmaal med civile Personer, hvorfor de blev dragne til Ansvar ved Under-Admiralitetstretten i 1690. — Navigationsskolen maatte ogsaa kunne mærke den hurtige Vækst; i Aarene fra 1688 til 91 og fra 1693 til 1700 henvises der følgende Antal Lærlinge til Direktørens »forsvarlige« Undervisning: 2, 6, 3, 2, 8, 6, 3, 7, 7, 12 og 20; disse forholdsvis smaa Tal kan finde deres naturlige Forklaring derved, at det kun var de hjemmевærende, som kunde besøge Skolen.

Tilsynet med Navigationsskolen og dens Elever førtes af Admiralitetet. Instruksen af 22. Marts 1690 paabød dette Kollegie »at antage sig Navigationens Forbedring, dens Skoles Tiltagelse og Lærlingenes Undervisning, saa at Kollegiet om enhvers Kapacitet og Inklinasjon til Navigationen om saa meget nøjere Videnskab kunde have«. Ved given Lejlighed udtalte Admiralitetet sig rosende om Undervisningens Resultater; saaledes 1695, da de ovenfor

¹⁾ Admitt.s Kopibog 1696, 15. Decbr. — 1689 blev 10 Løjtnanter ved Drabantgarden Volontører til Søs.

nævnte 8 Lærlinge i Slutningen af Aaret indstilledes til at blive Underløjtnanter: »Disse Lærlinge, som er en Del af de ældste, har hjemme vel anlagt deres Tid udi Navigationsskolen . . . og ladet se Flid og Vindskibelighed«. Ogsaa Jørgen Dinesen selv kunde fremvise en Elev, som havde opnaaet et godt Resultat; det var rigtignok hans egen Søn, Hans Bastian, som 1693 vilde være Lærling: han havde sejlet i 2 Aar og havde lært Navigation, Astro-nomi, Geometri og Matematik »i større Maal end det anstod sig for hans Fader (selv) at sige«. Sønnen fik naturligvis Pladsen ¹⁾).

Skolen stod som hidtil aaben ikke blot for Kongens Lærlinge, men ogsaa for »andre smaa Disciple af Søfolkets Børn«. Der var altsaa Adgang for private Elever. Mattias Bagge søgte Navigationsskolen i 1671, før han blev Lærling; Andreas Dreyer, 15 Aar gl., havde lært Skrive-, Regne- og Tegnekunsten og var nu begyndt at lade sig informere paa Navigationsskolen, hvilket alt efter Moderens Mening gjorde ham kvalificeret til en lønnet Lærlingeplads. Men der er Tegn til, at Skolen efterhaanden var blevet en Anstalt, til hvilken private kun havde Adgang, naar Holmens Myndigheder gav Tilladelse dertil. Saaledes taler Bagge Vandel 1682 i sit *Memoriale nauticum* om dem, »som vorder bevilgede og tilladte, Skolen at maa besøge«, og Jørgen Dinesen klager 1694 over, at Kongens Lærlinge og »andre af Generalkommissariatet bevilgede« Elever ikke kan faa Plads i Skolebygningen ²⁾).

Enkelte Aspiranter til Lærlingepladser havde ligesom den ovennævnte Hans Bastian saa stor Lærdom, inden de besøgte Skolen, at de tilsyneladende ikke behøvede mere. Johan Volf Brandt havde (1699) saaledes i hele 3 Aar

¹⁾ Gehejmeark. Aarsberetn. 2, 290. Krigskancelliet etc. 1693, 27. Apr. Admitt. Kopibog 1695, 17. Decbr.

²⁾ Krigskanc. etc. 1689, 19. Marts. 20. Febr. Indk. Sager til Admtt. 1694, 4. Marts.

studeret ved Universitetet; men en anden Brandt, den samtidige Tomas Frederik, føler sig endnu mere sikker: »Jeg har saaledes indrettet mit Studium, at jeg tør understaa mig under Hr. Professor Dinesen at udstaa saa skarp en Eksamen, som nogen af alle de Lærlinge, ved Søakademiet befindes« ¹⁾).

En særegen Klasse Skolarer omtales af Jørgen Dinesen i 1694. Hs. Maj.s egne høje Søofficerer skulde nemlig hver Onsdag Eftermiddag møde paa Skolen enten for selv at proponere noget til Søværnens Gavn eller for at lade sig »foresætte eller explicere noget« af Direktøren, en Foranstaltning, der havde været til stor Nytte, hvor den var blevet indført, saaledes i Frankrig, England og Holland. Æren for dens Indførelse her hjemme maatte Dinesen dog dele med Holmens Admiral, Henrik Span, som havde paa-budt Officererne, at de en Gang om Ugen skulde konferere med Navigationsdirektøren om »Farten« ²⁾.

Navigationsskolen fik i Dinesens Tid en Konkurrent i det ridderlige Akademi (paa Nytorv), som indviedes 15. Apr. 1692; samtidig blev Dinesen ansat som Professor matheseos ved Akademiet, idet han dog bibeholdt sin forrige Stilling ved Navigationsskolen. I Akademiets Fundats af 14. Septbr. 1695 træffes bl. a. den Bestemmelse, at alle, som var under Kongens Militie til Vands og agtede at nyde Forfremmelse, skulde i det mindste ét Aar lade sig undervise paa Akademiet enten i Ingeniør- og Artillerikunst eller i Navigation og Matematik. For denne Undervisning havde de, naar de ikke boede paa Akademiet, at

¹⁾ Krigskanc. etc. 1699, 20. Novbr. 25. Apr.

²⁾ Krigskancell. 1696, 22. Juni. Indkomne Sager til Admitt. 1694, 4. Marts. Fra 1722 holdt den senere Navigationsdirektør Lorens Lous matematiske Forelæsninger for Officererne én Gang om Ugen. Lignende Forelæsninger holdtes hele Aarhundredet igennem. Garde. Efterr. 3, 47. 155. 221. 433. A. D. Jørgensen. Afhandlinger 4, 335.

erlægge 50 Dlr. Der var da ogsaa en Del af vore Lærlinge, som efter en kgl. Befaling af 4. Jan. n. A. indbetalte disse Penge. Men allerede i samme Aars Decbr. har Admiralitetet ment at kunne mærke, at Begærligheden efter at indtræde i Kongens Søjteneste var taget af netop paa Grund af dette Paalæg, og Kollegiet ønsker, at de paagældende maa dispenseres derfor, et Ønske, som gentages et Aar efter, da 7 »Godtfolks fuldkomment voksne Børn« aspirede til Lærlingestillingen og til at »gøre Tjeneste udi deres eget Fædrene-Land«; hverken de selv eller deres paarørende, som hidtil havde hjulpet dem frem, havde tilstrækkelige Kræfter til at betale denne Skoleløn. Kongen bevilgede da Indstillingen for de 7 Ansøgers Vedkommende; men andre, som formodedes at have Ævne dertil, skulde vedblivende erlægge Aarsbetalingen. Admiralitetet fremhæver som en Besynderlighed ved Sagen, at Ridderakademiet vel fordrede Betaling for Navigationsundervisning, men ikke gav nogen Undervisning i dette Fag, hvorfor de Personer, som vilde informeres deri og af den Grund maatte søge Dinesens egen Skole, blev tvungne til at betale til to Læreanstalter ¹⁾).

Navigationsskolen og dens Direktør havde vedblivende hjemme i Hummerstræde Nr. 15, men Lokalerne der var utilfredsstillende. I 1689 indgiver Generalkommissariatet Forestilling om, at Skoledisciplene daglig tiltager i Antal, saa at der ikke er fornødent Rum, hverken til dem eller deres Instrumenter, langt mindre til Udarbejdelsen af de Søkort, som skulde gøres færdige (Side 416). Kollegiet henleder Opmærksomheden paa et Hus, som laa lige op til Skolen (Hummerstræde Nr. 14, Matr. Nr. 304), og som var Kongens ubehæftede Ejendom; dette Hus kunde anvendes til at udvide Navigationsskolen med.

¹⁾ Danske Magazin 1. R. 3, 311. Pers. Tidsskr. 2. R. 1, 53. 203. Admtts Kopibog 1696, 15. Decbr. Missiver 1697, 20. 31. Decbr.

Men der var den Vanskelighed, at det beboedes af Enken efter Landkaptejn Peter de Gelliers, som om Bord paa »Christianus V« var blevet dødelig saaret, hvorfor hun havde faaet Kongens Løfte om at blive boende der, indtil Mandens Tilgodehavende var blevet hende fuldt udbetalt. Skønt Kongen først havde ment, at man ikke kunde udsige hende, førend hun var blevet helt »fornøjet« for, hvad man skyldte hende, resolverede han dog et Par Aar efter (1691), at hun skulde fraflytte Huset mod et Løfte om 200 Dlr. én Gang for alle ¹⁾). Men der maatte rømmes mere op i samme Hus. Dette var i to Etager og havde Plads til endnu en Beboer, den afskedigede Søløjtnant Gustavus Meyers Hustru eller Enke. Hun indgød Naboerne og de øvrige Folk i Skipperboderne en stor Frygt for mulig Brandfare, da hun var meget genegen til Drukkenskab og omgikkes saa uforsvarligt med Ild og Lys, at der 2 Gange i én Uge havde været Ild i hendes Seng. Man benyttede da Lejligheden til ogsaa at faa hende opsagt. Derefter blev Huset »forundt« Navigationsskolen, dog kun i den Tilstand, hvori det da befandtes. Men efter Jørgen Dinesens Mening var det til ingen Nytte, ganske udygtigt til Vaaning og kun udsat for Indbrud af Tyve, som han vel skulde, men ikke kunde hindre; og oven i Købet afordredes der ham endda Indkvarteringsskat af Huset; alle disse Byrder maatte han dog bede sig forskaanet for. Samtidig (1694) paaviser han, at der bør ske en Ombygning efter kgl. Bygmester Kristoffer Groess'es foreliggende Afrids, og det helst endnu i dette Foraar. Herfor anfører han flere Grunde: Skolestuen i det gamle Nr. 15 kan kun rumme 16 eller 18 Personer, og der er jo dog langt flere Elever; Søofficererne, der skal komme sammen om Onsdagen, savner en aparte Stue dertil; og Allanen er saa skrøbelig, at man ikke tør vove sig ud paa den, hvorfor

¹⁾ Krigskancell. etc. 1689, 19. Marts. 1691, 15. Decbr. 1692, 7. Maj.

man et Aars Tid har været nødt til at gaa uden for Byen eller op paa Rundetaarn for at lære Stjærnerne at kende, tage Polhøjden eller korrigere Kompasset¹⁾. Der blev taget saa meget Hensyn til hans Forestilling, at han 1695 kunde tinge med en Entreprenør om Opførelsen af Skolen for 1400 Dlr.; men »Kongens anden store og nødvendige Tjeneste« lagde Hindringer i Vejen, og Dinesen mente n. A. at maatte indskrænke sig til at bede om, at Altanen dog maatte enten blive repareret eller, hvis den ikke stod til at hjælpe, helt borttaget, da den i sin nuværende Tilstand slet ikke kunde bruges. Dette anbefalede Admiralitetet, da noget *maatte* gøres »udi Henseende til Skolens store Nødvendighed«. Da tog Sagen en anden Vending. Husets hele Tilstand fremtvang ganske kort efter en ny Forestilling, som paaviste, at Skolen og det reserverede Nabo-hus burde fuldstændig ombygges, da Bygningerne mere og mere forfaldt, og da Skolen var altfor lidt rummelig til ogsaa at afsé Plads til Søofficerernes Sammenkomster, — og denne Forestilling approberedes af Kongen 27. Juni 1696²⁾. Opførelsen skulde nu koste 1500 Dlr.; Entreprenør var Ernst Brandenburger. Den endnu til Stede værende Tegning (»Opstalt« og Grundrids) viser en Bygning i en tarvelig Stil uden al Prydelse. De 2 Etager har hver 4 temmelig brede Vinduesfag; ovenover findes en stor Kvist (med 2 Fag Vinduer), kronet af en Frontespice, der er gennembrudt af et enkelt Vinduesfag. Stueetagen er delt i et Studerekabinet, en Dagligstue og en Storstue (ud til Hummerstræde); desuden findes her Sengekammer, Køkken, Spisekammer og Kælder (ud til Gaarden). En Opgang fører til et »Galleri« (paa 1ste Sal), der i Forbindelse med det Lokale, som benævnes »Navigationssko-

¹⁾ Krigskancelliet 1691, 8. Decbr. Indk. Sager til Admtt. 1694, 4. Marts.

²⁾ Admitt.s Kopibog 1696, 10. Maj. 6. Juni. Krigskancelliet 1696, 22. 27. Juni.

len«, støder op til et Rum, »collegium curiosorum«, hvorfra vist Officererne skulde samles. Længst tilbage paa Byggepladsen findes en »Bagstue« og ved dennes Side Observatoriet, en 23 Alen høj, rund og slank Taarnbygning, hvori en Vindeltrappe snor sig op til et Kammer, som er forsynet med Vinduer til alle Sider, og gennem hvis Loft der er Adgang til det flade Tag, »Altanen«, der paatænkt forsynet med et Jærnrækværk. Byggearealet er en Hjørnegrund; Bygningens Sidegavl og Bagstuen, der er forenede ved en Mur med Port i, vender ud mod Ulkegade. — Af Zahlkamrets Kassebog over Søetatens Udgifter 1698 fremgaar, at Ombygningen virkelig har fundet Sted; men om alt er blevet bygget efter Planen, er ikke ganske klart; Taarnet i det mindste er 1699 ikke i fuldfærdig Stand. Dinesen klager nemlig over, at Søakademiets Taarn ikke er vel garderet oventil mod Slud og Regn; det maa forsynes med et varigt Dække og desuden med et Jærngalleri; Kongens Sø-Lærlinge maa ikke mangle et Sted, hvor de som tilforn kan lære Himlen og Stjærnerne at kende. Denne Klage fik naturligvis Medhold hos Admiralitetet¹⁾.

Maaske for at gøre Navigationsskolen jævnbyrdig med Ridderakademiet og vel ogsaa for at give Jørgen Dinesen den ærefulde Stilling at være Professor ved to Akademier, har man henimod Aarhundredets Slutning givet hans Skole et nyt officielt Navn: »Sø-Akademiet«. Medens Dinesens Embedstitel endnu i Marts 1697 kun betegnes ved: Professor ved Ridderakademiet og Navigationsskole-Direktør, er han i Novbr. s. A. blevet: »Professor udi det kgl. ridderlige Akademi og Sø-Akademiet«, og efter den Tid bruges Skolens nye Navn hyppigt. Vi har ogsaa truffet

¹⁾ Admtts. Kopibog 1699, 6. 8. Novbr. I nævnte Kassebog staar: 24. Juni fik Entreprenør E. Brandenburger 2000 Dlr. paa Regning for Reparationen af Proviantgaardens Østerhus og Navigationsskolens Opbyggelse.

det ovenfor i Tomas Frederik Brandts Ansøgning og i Dinesens Klage over Taarnets Mangler.

Admiralitetet omfattede vedblivende Lærlingeinstitutionen med megen Interesse og talte ved given Lejlighed dens Sag for Kongen med kændelig Varme. Ikke mindst er dette Tilfældet, efter at Kongesønnen Ulrik Kristian Gyldenløve 1696 var indtraadt i Kollegiet som dets Vicepræsident. Kort derefter skriver det til Kongen: »Hvad Gavn og Nytte Ed. kgl. Maj.s Tjeneste har haft af de til 12 Lærlinges aarlige Underholdning tillagte 1200 Dlr., haver E. k. Maj. allerede fornummet ved det, at E. k. Maj. udi sin Tjeneste af sine egne indfødte Undersaatter nu kan se saa mange brave Søofficerer, der ved det Middel fra Lærlinge af er mesten Delen blevne avancerede Tid efter anden til de Charger, som de nu betræder.« Og 18. Oktbr. 1699: »En god Del af de dygtigste Søofficerer i Kongens Tjeneste er tagne af denne Planteskole («pepinerie») af Lærlinge og har sig siden optjent, en Del til Admiraler og andre Charger; helst som det er tjenligt, at de af Ungdom op holdes til, hvad de sig skal paa beflicte«. Da der kun er 12 lønnede Lærlinge, foreslaas, at der tillægges 12 andre Baadsmandstraktement, »thi Kongens Stat er bedre tjent med saadanne unge Folk, — som baade har Ambition, véd noget vist, hvortil de har at applicere sig, og har lært deres Navigation, — end med det tilsvarende Antal gemene Baadsmænd.« Den nye Konge gav da ogsaa dette Forslag sit Bifald. — Endogsaa til den enkelte Lærling udstrakte Admiralitetet sin faderlige Omsorg, hvilket kan skønnes af følgende Brev til den ovenfor omtalte unge Andreas Dreyer: »Det er os kært af Skrivelse, dateret Amsterdam 3. (13.) Decbr. (1695), at fornemme, at I dette Aar har gjort Tjeneste hos Herrenstaterne. Og saasom I begærer Forlov at gøre endnu en Rejse i samme Tjeneste for at gøre eder kapabel, da skal det hermed ej alene være eder tilladt, men endog os kært, om I kan antræffe en eller an-

den avantageuse Plads, alt i den Forhaabning, at I saaledes anlægger eders Tid, at man kan have Aarsag, eders Person til videre Avancement, naar Lejlighed sig dertil præsenterer, at rekommandere.« Er der udstedt mange Breve til Lærlinge i *den Tone*, da har Admiralitetet været en mild Myndighed at sortere under ¹⁾).

Paa Reglementet for 1700 føres nu 24 Lærlinge med større eller mindre Løn. 20. Januar konfirmerer Kongen 46 Lærlinge i deres Stilling, men 15 avancerer straks til Underløjtnanter; i Aarets Løb nyantages 26 Lærlinge og i de første Par Maaneder af 1701 maaske 6. Tages hele vort Tidsrum 1670—Foraar 1701 i Betragtning under ét, da vil man finde, at Lærlingeinstitutionen var naaet til at have kunnet indtegne ikke langt fra 200, nøjagtig 186 (eller maaske 189) Personer i alt i sine Ruller. Og det var nu ikke mindre end 61 Personer, som fra det gamle Sø-Akademi 10. Maj 1701 blev optagne blandt det nystiftede »Lærlingekompani« 102 Elever.

Oprettelsen af Lærlingekompaniet — eller som det snart efter benævnedes: Kadetkompaniet — skyldes Ulrik Kristian Gyldenløves Initiativ. Det var nærmest Erfaringerne fra Krigen i 1700, som nødvendiggjorde en Ændring af den gamle Indretning. Som sædvanlig ved tidligere Krigsberedskab havde de i fast Tjeneste staaende Officerer ikke været tilstrækkelige i Tal til at besætte Orlogsskibene, og man havde været nødt til at søge andensteds efter Befalingsmænd. Derfor maatte Antallet af Lærlingene *forøges* omtrent til det dobbelte; da tillige Lærlingene tidligere ikke dannede noget organiseret *Korps*, men savnede foreskrevne Regler for, hvad de havde at

¹⁾ Admitt.s Kopibog 1695, 14. Decbr. 1696, 15. Decbr. 1699, 18. Oktbr. Missiver 1699, 24. Oktbr.

gøre, især naar de var hjemme¹⁾), var det endvidere nødvendigt at indordne dem i et »Kompagni« med militære Befalingsmænd og under »severe Disciplin«; desuden tillagdes der dem nu *alle* en vis Løn, hvad de fleste hidtil havde maattet helt undvære. Men ellers lignede det nye i høj Grad det gamle; Kadetterne blev lige saa lidt som Lærlingene kasernerede paa Skolen; de maatte vedblive søge udenlands for at faa praktisk Øvelse; de fik samme Lærdom i Sømandskab som deres tidligere Fæller, og de nye Fag, hvormed Undervisningen blev forøget, sigtede ikke i særlig Grad til at fremme deres maritime Dygtighed. Og hertil kom endnu, at det forøgede Antal Elever ikke kunde overholdes, men hurtig dalede igen til det tidligere Standpunkt. Fortrinene ved det nye fremfor det gamle var da, til at begynde med, ikke særlig mange eller store.

Det har hidtil været vanskeligt at fastslaa Beliggenheden af Kadetternes Akademibygning. Udenfor Holmen kan den ikke søges²⁾). Det var netop Holmens Admiral, som skulde lade Værelser gøre i Stand til Lærlingenes Undervisning. Det, man med Vished véd om Bygningen, er, at den laa ved Indgangen til Holmen, havde Vinduer, der vendte ud mod Gaden og kunde ses derfra, og at det var en meget gammel Bygning, som mer og mer forfaldt, for omsider at blive, praktisk talt, aldeles ubrugelig³⁾).

Alt dette passer godt paa den Bygning, hvori Admiralitetskollegiet indtil 1685 havde hjemme. Da Kollegiet blev oprettet i 1655, opførtes der ikke nogen ny Bygning

¹⁾ Lund, Søkadetkorpset, 8.

²⁾ Medd. om Kbhn. 4, 109. 110 søger den i den tidligere Navigationsskole i Hummergade og anfører som Støtte derfor et Skrift fra 1720. Men heri staar kun (Side 28): »Aar 1701, den 9. Augusti, haver Friderich IV ladet Søe-Academiet, paa Holmen, anrette«.

³⁾ Lund, 61. Tidsskr. f. Søvæsen 1861, 438.

til det, men der indrettedes Lokaler i en allerede eksisterende. Dens Beliggenhed angives senere at have været ved »Mønstreporten« (Holmens Laage) henad Dokken til og i Nærheden af »Boden«, hvor Holmens Folk fik deres Naturalforplejning; den maa altsaa have ligget i en Linie omtrent fra Holmens Kirke til henimod Holbergsgade. Efter at Admiralitetet var flyttet bort, bestemtes Bygningen til Materialhus¹⁾, men det er ikke sikkert, at den i sin Helhed er blevet indrettet dertil; tværtimod blev der vist rørt saa lidt som muligt ved »den gamle Bygning indenfor Mønstreporten«, siden den 3 Aar før Kadetkompagniets Oprettelse beskrives som »bygfældig«; især kunde der befrygtes Ulykker ved Tagets faldefærdige Tilstand; 3 Hanebjælker var saaledes faldne ned for kort Tid siden o. s. v. — Der er bevaret 2 Kort over Bremerholm fra 1685 og 1686, som bekræfter vor Antagelse. Paa selve Holmen til venstre, naar man var kommen over Værftsbroen, fandtes, i Følge disse Kort, hinsides Holmens Kanal og nogenledes parallelt med dette Vand en længere Bygning, som laa ikke langt fra en mindre, som maa være den omtalte Spisebod. Her, i det gamle Admiralitet, har altsaa Søkadetterne haft deres første Tilhold, og her kunde ved højtidelige Lejligheder, som krævede Illumination, Lysene i det gamle Hus'es Vinduer ses fra Gaden »Holmens Revier«, idet de spejlede sig i den forhenværende Stadsgravs Vande²⁾).

I Indkomne Sager til Generalkommissariatet for Søetaten findes et Inventarium af 22. April 1685 »over Værelser, som forhen paa Admiralitetet paa Holmen befandtes«. Det viser

¹⁾ Kgl. Ekspeditioner 1686, 23. Jan.

²⁾ Krigskanc. 1698, 17. og 22. Oktbr. Lind, Frederik IIIs Sømagt, 87. 129. Kortene findes ved Krigskanc. Sager for 1685, 22. Decbr. og 1686, 24. Avg. De omtales Medd. o. Kbh. 4, 179. 184. Lige indtil Nutiden fandtes senere omtrent paa det gamle Admiralitets Plads et andet Materialhus (en Del af Hovedmagasinbygningen).

bl. a. den Hast, med hvilken Bygningen er blevet rømmet af Kollegiet, idet Saks og Pennekniv er blevne liggende paa Bordene. 1) Dør til Vindeltrappen, som fører til Admiralitetet; et Stykke Tov findes at holde sig ved, naar op og ned gaas. 2) Det store Admiralitet: 1 Bord med rødt Bordklæde; 2 andre Borde; 18 Stole overtrækt med Ryslæder; et Galleri (Skranke) om Bordet; 1 Jærn-Vindkakkelovn, 3 Skruer høj; 4 Karter; 36 Vinduer; Panel ved Vinduer og under Loftet, ellers Væggebetræk af rødt Klæde. 3) Det lidet Admiralitet: 2 Borde med Bordklæde, 5 Stole, 1 Lænestol med Ryslæder; 2 smaa Metal-klokker; 1 Saks, 1 Pennekniv; flere Skabe; Panel samt Betræk af gammelt uldent vævet Tøj; 1 Jærnkakkelovn, 3 Skruer høj; Knager til at hænge Hatte paa; 16 Vinduer med Jærnstænger. 4) Bogholderens¹⁾ Kontor; 3 Vinduer med grønne Gardiner. 5) Dér Kopisterne sidder; 6 Vinduer, grønne Gardiner; Kakkelovn. Et lidet Kammer derhos. 6) Forsegle-Kammers; 3 Vinduer med Jærnstænger. 7) Niels Klaumans²⁾ Kammer, 3 Vinduer med Jærnstænger. 8) De to Tjeneres Kammer, 9 Vinduer. 9) Det inderste Assessor Kristian Schiønnings³⁾ Kammers, 4 Vinduer; 10) Assessorens Kammer, hvor Retten holdes: 1 rundt Bord med tilhørende grønt Bordklæde; 2 Hattetræer; 4 Vinduer med Lemme. 11) Dér Tjenerne sidder; 4 Vinduer; Kakkelovn. 12) Stuen, der Folket samles, naar Betaling sker. En Vindeltrappe op til 13) Kommissar Johannes Sechmans Kammers; flere Borde; 3 Vinduer med Jærnstænger. 14) Kammer-set, som Tjenerne sidder og skriver; Kakkelovn. 15) Et Kammers derhos; 1 Vindue; 1 gammelt Pengeskrin. 16) 1 Trappe op til Loftet. 17) 1 Trappe til andet Loft.

Samtidig med, at Kadetterne modtog Undervisning i dette »nye« Hus paa Holmen, har det »gamle« Søakademi i Hummergade været besøgt af dem i nogen Tid. Uagtet det 1701 var foreslaaet, at der skulde anvises Professor matheseos, som underviste Lærlingene i Navigation, et Værelse paa Holmen, hvor Eleverne skulde forpligtes til at give Møde, -- ønskede Chefen for Kadetterne (1704),

¹⁾ Johannes Sechman fra 1679, Niels Justsen fra 1683. Den første var ogsaa Mønstrekommisarius.

²⁾ Mønstreskriver ved Søfolket.

³⁾ Admiralitetsassessor og Præsident i Under-Admiralitetsretten.

at Dinesen hjemme hos sig selv skulde undervise disse i Matematik, som jo var hans egentlige Fag; det burde han kunne gøre mod et ringe Vederlag, da han jo nød frit Hus, som var bygget netop til ham, og her holdt han alligevel Kollegier i Matematik, som ogsaa Kadetterne maatte kunne høre. Gagetillægget (50 Dlr.) tilstodes ham dog, som det synes, af den Grund, at Elevernes Antal var større nu end under de tidligere Forhold, og at mange af dem ikke en Gang kendte Begyndelsesgrundene i Navigationen, hvorfor det blev nødvendigt for Dinesen at antage sig en Medhjælper ¹⁾. Omtrent samtidigt med Kadetkorpsets Oprettelse var Ridderakademiet blevet nedlagt, og dermed afsluttedes Dinesens Virksomhed ved denne Skole. Han var efterhaanden blevet saa svagelig, at han de sidste 5 Aar kun kunde sidde paa en Stol; sin Hustru mistede han og døde selv 1712. Han jordedes 7. Juni.

Han efterfulgtes i Embedet af Lorens Lous (eller Lausen), som hidtil havde været hans Adjunkt. Marinens Reglementer havde opført Dinesen i hans sidste Dage som »Navigationsskole-Direktør«; denne Embedsbetegnelse arvede nu ogsaa Lous, men den forkortedes til Navigations-Direktør eller Navigationsmester. Han fik samme Gage og Hus ²⁾ som sin Formand og boede altsaa i Hummerstræde Nr. 15, der vedblev at være Embedsbolig.

¹⁾ Lund, 12. 14.

²⁾ Velvillig Meddelelse af Dr. Villads Christensen efter Mandtalene 1717—28 i Raadstuearkivet. Kbhns Grundtakst for 1717. Registr. o. kgl. Bef. til Gen. Kommiss. 1712, 18. Juni.

TILLÆG.

De tidligere Regeringsbygninger ved Holmens Kanal.

Navigationsskolen i København havde fra omtr. 1649 faaet Lokale i Huset (senere Mtr. Nr. 344) ved Holmens Port (Side 404); Direktøren Bagge Vandel ansaa Forholdene her for vel egnede til dette Brug. 1651 maatte han vige for Holmens Vice-admiral Jørgen Bjørnsen, der skulde have Huset til Embedsbolig, hvorpaa Admiralen Febr. 1660 erhvervede denne »Vaaning ved Holmens Laage« som sin private Ejendom for 1250 Dlr.¹⁾ Men knap et Aar efter befalede Kongen Rigens Skatmester at akkordere med Jørgen Bjørnsen om at faa hans Gaard til Købs mod billig Betaling i visse Terminer, da Ejendommen skulde tages i Brug af Krigskollegiet og Admiralitetet. Salget kom i Stand 8. Febr. (1661), idet Vurderingssummen vedblivende var sat til 1250 Dlr. Admiralitetet, som havde sit Sæde inde paa Holmen (S. 426), flyttede ikke derfra for det første, hvorfor den nyerhvervede Statsejendom en Tid lang blot kaldtes »Krigskollegiets Gaard«. Generalkommissariatet for Land- og Sømagten, som oprettedes 1677 under Skaanskekrig, har i det mindste for Søetatens Vedkommende fundet Plads her. Straks da Krigen var forbi, ophævedes Kommissariatet, og allerede i Januar 1680 fik Viceadmiral og Admiralitetsraad Henrik Span Bevilling til paa Livstid at bebo »det Hus ved Holmens Port, som Kommissariatet tilforn havde haft«: dog skulde den store Sal reserveres for Krigskollegiet eller andre Forsamlinger. For at gøre Huset beboeligt, anvendte Span en Del af sine private Midler derpaa, og der ind-

¹⁾ Kbhns Dipl. 5, 699. 700. Holmens Kirkeskole, som boede sammen med Navigationsskolen, var ogsaa blevet husvild, men fandt 1660 i Bodernes Nr. 18, Bagge Vandels tidligere Bolig, sit fremtidige Stæde. Huset var dog en Del brøstfældigt, det regnede ned alle Steder.

rettedes en Laage, som gav ham let Adgang til Holmen, hvor han udøvede et vist Overtilsyn¹⁾. Da Generalkommissariatet genoprettedes i 1683 og skulde samles i Admiralens Hus, var der Udsigt til, at han maatte flytte; men dette blev heldigt undgaaet ved Opførelsen af en Tilbygning paa nogle Fag ud mod Kanalen og ved Forhøjelse af en Bygning ud mod Gaarden, saa at den blev 2 Lofter høj som de øvrige. Den Plads, som blev indvundet herved og ved Generalkommissariatets Ophævelse 1685, gik dog hurtig tabt for Span. Landetaten havde vedblivende sine Kontorer i Bygningen, sikkert i Stueetagen; og i Salsetagens ledige Lokaler maatte Admiralitetskollegiet og Under-Admiralitetsretten flytte ind paa en kgl. Befaling af netop den samme Dag (21. Marts), paa hvilken Kommissariatet var befalet ophævet. Flytningen skulde afværge, at fremmede eller andre, »som ikke expres havde noget inde paa Holmen at bestille«, søgte Adgang dertil. Den pludselig udstedte Ordre har bevirket en Flytning, der blev foretaget i stor Hastværk. Man lod ikke blot Penneknive o. lign. tilbage paa Bordene; men adskillige vigtige ældre Protokoller kom heller ikke med, saa at man senere ikke havde dem ved Haanden, naar man skulde efterse noget fra tidligere Dage; mærkelig nok savnede man ikke disse Folianter før i 1692, og da først krævede man dem tilbage. Efter at Admiralitetet havde indrettet sig i de nye Lokaler, mærkede det snart (1688), at disse ikke var rummelige nok, især, naar Søofficererne skulde samles der for at modtage Ordre. Nogle Skillerum ønskedes derfor nedrevne for at skaffe bedre Plads; desuden savnedes en Del Udenomsbekvemmeligheder. 1695 havde man opdaget andre Skavanker ved Bygningen, som gjorde en Besigtelsesforretning nødvendig: de Værelser, som Kollegiet og Retten bruger, er saa brøstfældige, at de øjensynlig synker; de maa betids støttes med »Underslag«, hvis de ikke snart skal forgaa; ligeledes trænger Gulv, Vinduer og Murværk højlig til Reparation²⁾.

1690 bevilgede Kongen, at der maatte bygges endnu et Stykke Baghus ud til Kanalen, men det kom Admiral Span og ikke Admiralitetet til Gode, ligesom det ogsaa var ham, som

¹⁾ A. D. Jørgensen, Afhandl. 4, 290. 292. Kgl. Eksped. 1680, 5. Jan. Krigskanc. 1680, 3. Marts. Lützow. H. Spans Levnet, 21. 28. 39.

²⁾ Kgl. Eksped. 1683, 14. Apr. 24. Juli. 1685, 21. Marts. Admtt.s Kopibog 1688, 20. Marts. 1695, 21. Juni.

opnaaede en større Godtgørelse for, hvad han havde bekostet paa Huset, da, som det hedder, »den største Del deraf brugtes til Generalkommissariatet« for Landetaten. En af Nybygningerne her omtales sikkert som »den nybyggede Længe paa Holmen, hvor Kommissariatet holdes udi«. Man havde været ubetænksom nok til at opføre en Skorsten i denne Længe, hvilende paa 2 Bjælker, og Følgen blev en Ildløs (s. A. 15. Januar) i Husets »Skriverstue«; efter Spans Beretning maatte Taget brydes af og aflaaede Døre hugges ind, førend Slukningen ret kunde virke; men Ilden slukkedes til al Lykke og gjorde ingen synderlig Skade¹⁾.

Admiralitetet vedblev at bo sammen med Landetaten i Krigskollegiet, men nød ikke nogen Ro længere, end Naboen vilde. 1690 fordrerede denne, at 2 af Under-Admiralitetsrettens Lokaler skulde udleveres til Bogholderen for Nationalkavaleriet, og det blev ogsaa besluttet, at dette skulde ske, hvis Retten kunde undvære de ønskede Rum. Men som Admiralitetet paaviste, kunde Retten umulig afgive dem, da man idelig og daglig havde Brug for disse Logementer, hvilket Kongen ogsaa gav Kollegiet Ret i og derfor resolverede, at Bogholderen skulde henvises til et andet Sted. Og dog hævdede Bogholderen Stillingen, uagtet det var klart, at hans rette Plads maatte være »nedenunder« Admiralitetet, hvor Kommissariatet ellers var til Huse; — Marinen maatte lige fuldt bøje sig. Endnu i Novbr. 1699, da man havde faaet en ny Konge og en ny Bogholder, var man ikke kommen videre, end at General-Admiral Jens Juel maa fremføre de tidligere Paastande om, at Admiralitetet aldeles ikke kan undvære disse Rum til Brug saa vel for Ober- som for Underretten, og at Bogholderen selvfølgelig alene bør residere nedenunder; kun i Nødsfald kan der indrømmes ham den yderste store 4 Fags Sal i 1ste Etage med separat Indgang dertil og Opgang ad den fælles Trappe²⁾. Af Sætatens Regnskaber for 1700 ses, at der da var bygget en ny Trappe ved Admiralitetet. Skulde det være et Tegn paa, at Sætaten dog fremdeles havde maattet give efter?

Medens saaledes Sø- og Landetat førte deres — ikke altid lige fredelige — Tilværelse i et fælles Hus, havde dette faaet et nyt Kollegie til Nabo.

¹⁾ Kgl. Eksped. 1690, 28. Jan. Krigskanc. 1690, 24. 28. Jan. 1691, 30. Juli. 1694, 26. Jan. Kongens Dagbøger v. Molbech, 42.

²⁾ Missiver 1690, 26. 29. Juli. Admtt.s Kopibog 1690, 26. Juli. 1699, 30. Novbr.

Jørgen Bjørnsens tidligere Ejendom stødte i nordlig Retning op til en Gaard, hvis Gade façade var 16 Alen lang og laa 43 Alen fra den forrige Voldgrav; den ejedes af Filip Hacquart, Holmens Kirurg, der 1659 fik Skøde paa den af Kongen, som dog havde forbeholdt sig Tilbagekøbsret. 1667 fik Mester Filip Tilladelse til at sælge Gaarden. En senere Ejer var Søren Vestesen, 2den Kancelliforvalter ved Danske Kancelli (død 1712); han solgte Ejendommen til Kongen, som bestemte, at Kommercekollegiet, der var paatænkt 1668 og fik Instruks 2 Aar efter, skulde have sit Sæde her. Det havde fra 1671 haft sine Kontorer paa Københavns Børs; men Købmændene, som var Lejere der, besværede sig adskillige Gange over den øjensynlige Brandfare, som Kollegiets Kakkellovne, naar der fyredes i dem, kunde afskedkomme, og derfor havde Kongen, som sagt, fattet den Plan at anbringe Kollegiet i Huset »næst ved Hr. Admiral Spans«. Der skete dog intet, førend Søetatens Deputerede 23. Avg. 1687 havde ansøgt Kongen om at sætte den fattede Beslutning i Værk og lade Kollegiet benytte Bygningens nederste Værelser ud til Gaden, som egnede sig godt dertil; de frygtindgydende Ovne kunde da fjernes. Grundtaksten af 1689 nævner nu ogsaa foruden Krigskollegiet, der var Spans Bolig (Nr. 344), ogsaa Kommercekollegiet (som Nr. 345) i Størestrædet. Der var altsaa den Gang hele 3 eller 4 Statsmyndigheder installerede i disse 2 Gaarde¹⁾.

Et Kort fra 1704 paa Kgl. Bibliotek²⁾ viser os en ny Situation. Kommercekollegiet er atter forsvundet fra Stedet ved Holmens Kanal. Nordligst paa Størestrædets østlige Side findes Holmens Admirals Have, hvis Indgang er lige ud for Lille Ulkegade (Holmensgade). Derpaa følger Generalkommissariatet og sydligere Holmens Admirals Hus, hvilke to støder umiddelbart op til hinanden, som om de udgjorde ét Hus. Nærmeste Nabo igen er den gamle »Indgang til Holmen«, som er trukket noget tilbage fra Gadelinien og ligger skraas over for Svaldergaarden (S. 403). Endelig Holmens Kirkegaard og Kirke ud for Admiralgade.

Kortet maa være forfattet lige før den Tid, da Frederik IV begyndte sine store Byggeforetagender paa denne Plet. Baade Generalkommissariatet, Admiralens Gaard og Holmens Laage blev nedrevne og de to førstnævnte Gaarde »incorporerede

¹⁾ Kbhns Dipl. 3. 496. 655. Kgl. Befalingsbog 1687, 23. Avg. Gehejm. Ark. Aarsberetn. 2, 204. O. Nielsen Kbhns Historie 5, 132.

²⁾ Ny kgl. Saml. Fol. 371 c.

under ét¹. Paa Tomten nærmest Holmens Kirkegaard opførtes en stor, smuk Bygning fælles for Admiralitetet og for Generalkommissariatet; paa Bygningens Midte saa man »Holmens Laage«s Afløser, en høj Port, smykket med Frederik IV.s Navnetræk og fra nu af Indgangen til Holmen¹). Nord for denne Bygning fandtes i 1749 en Bolig for Holmens Admiral; et Billede (i Nationalmuseet) fra denne Tid, gengivet i O. Nielsens København paa Holbergs Tid, Side 65, viser, at altsaa Admiralboligen og Kommissariatet har byttet Stæde; førstnævnte Bygning er efter al Sandsynlighed den, som senere kaldes Overkrigssekretærens Bolig, og som angives at ligge ret ud for Holmensgade (Garde, Efterr. 4, 178).

Men Københavns store Ildebrand 1795 ryddede hele denne Plads, og i Stedet opførtes ud mod Gaden en Grænsemur med en Port, som laa lige over for Holmensgade, og hvis Frontespice bar Indskriften: Kongeligt Værft. Lidt nærmere Kirken blev en prunkløs Bygning rejst for Søkortarkivet; den saa vel som Muren og Porten blev nedrevet, da Marinen fraflyttede Gammelholm. Saaledes er ethvert Spor af de omhandlede gamle Statsbygninger forsvundet.

¹) A. D. Jørgensen, Afhandl. 4, 293. 300. 334.

STRØMPEVÆVERSLÆGTEN WARBURG

AF
H. TRIER

I.

SLÆGTEN Warburgs Stamfader i Danmark er begravet paa den jødiske Kirkegaard i Møllegade, København. Den øverste Del af Gravstenen over ham er meget ødelagt; den indeholder formentlig en Lovprisning af hans Godgørenhed. Derefter staar der videre paa Hebraisk:

»Den redelige, retskafne, højtansete og belæste Mand
Juda Leb Warburg
— velsignet være hans Minde — var Leder og Ældste af den portugisiske Menighed¹⁾ og Søn af den højlærde Rabbiner Aaron

¹⁾ Portugisiske Jøder havde ved et kongeligt Brev af 19. Jan. 1657 faaet Tilladelse til overalt i Kongens Riger at rejse og drive lovlig Handel; jvf. aabent Brev af 14. Dec. 1670 om Frihed til Næring og Rejser for hebraiske af den portugisiske Nation. I Forordning af 30. Juli 1684 stadfæstedes disse Privilegier. Ved Plakat af 23. Jan. 1750 fornyedes de. 7. Okt. s. A. hævdedes endnu en Gang de portugisiske Jødernes Forret fremfor andre Jøder, idet det ved en Plakat forbydes Skippere eller Færgemænd at indføre til Sjælland nogen Jøde uden Lejdebrev eller Øvrighedspas, de portugisiske undtagne. Disse »dannede paa hin Tid egne Menigheder, d. v. s. forsaavidt Gudstjenesten angik. . . . Paa een Tid (1784) var der tre saadanne [Synagoger], nemlig den Italianderske, den Henriquesske og den Warburgske« (M. L. Nathanson: Jødernes Forh. og Still. 1860. S. 34).

Cohen — v. v. h. M. —, som var Overrabbiner i Byen Warburg¹⁾.

Døde om Natten efter Sabbatens Udgang og blev begravet den paafølgende Søndag, Nymaanedsdagen Kislew i Aaret 5545 [død 13., begravet 14. November 1784].«

Sammesteds staar der paa Gravstenen over hans yngste Søn, ligeledes paa Hebraisk:

»Herunder hviler den unge Mand, hvis gode Navn var kendt viden om, der øvede godt mod de sorgbetyngede og ødslede af sine Midler paa de fattige og trængende. Han forlod denne Verden i sit Livs 23. Aar, var den yngste af 3 Sønner. Hans Hænder var udbredte mod Himlen for at bede til sin Skaber og for at uddele den præstelige Velsignelse²⁾. Det var den unge, ugifte og højtagtede Mand

Elieser Cohen

— v. v. h. M. —, Søn af den fremragende velædle Menighedens Ældste og Leder Juda Leb Cohen-Warburg — v. v. h. M.

Døde den 2. Dag af Paaskefesten og blev begravet den paafølgende første Dag af Festens Søgnedage i Aaret 5548 [død 23., begravet 24. April 1788].«

II.

Juda Leb Warburg findes 1751 første Gang opført i det københavnske Indkvarteringsmandtal. Som portugisisk Jøde har han næppe behøvet Bevilling for at

¹⁾ Byen Warburg ligger i det preussiske Regeringsdistrikt Minden i Westphalen.

²⁾ Se 4. Mosebog 6. Kap. 22.—27. V.: »Og Herren taledes til Mose og sagde: Tal til Aaron og til hans Sønner og sig: Saaledes skulle I velsigne Israels Børn og sige til dem: Herren velsigne dig! Herren lade lyse sit Ansigt over dig og være dig naadig! Herren opløfte sit Ansigt til dig og give dig Fred!« Cohannitterne, til hvilke alle af Navnet Cohen hører, havde som Efterkommere af Aaron Offertjenesten at varetage; under dem passede Levitterne den ydre Tempeltjeneste. Det er som Cohannit, det i E. C.s Gravskrift siges om ham, at han holdt Bøn og velsignede Folket.

nedsætte sig i Danmark. Hans Borgerbrev er fra 15. Sept. 1751. Han var to Gange gift, første Gang med Moses Wesels¹⁾ (Wesselys) Datter Chaja, der døde 27. Maj 1752; anden Gang, 13. Novb. s. A., med Rebekka Wessely, der overlevede ham i 26 Aar og 8. Juli 1810, 88 Aar gammel, efter 8 Dages Sengeleje døde en rolig og stille Død. En ædel, sjælden Kone, ren og skyldfri, kalder Indsendere i Adresseavisen hende i Dagene derefter. »Fri for Fordom var du, stedse velfornøjet med din Skæbne, fromme, elskværdige gamle, hvor ublid den end var.« Mandens hebraiske Fornavn Leb fordanskes i de ham vedrørende Aktstykker paa mangfoldig Maade: Lion, Leon, Leo, Læon, Lejon, Leyon, Levin; i senere Slægtled yderligere Leontio og Leonhard.

Hans Søn Aaron Leb Warburg, som var født 1754, blev 13. Jan. 1777 gift med den 29aarige Hendel eller Henriette, en Datter af Faderens dengang 63-aarige Svoger Joseph Moses Wessely; hun døde 18. Jan. 1788. 8. Febr. 1786 fik han Borgerkab som Grosserer. Paa Folketællingslisterne 1801 opføres han som Jøde, Enkemand og Fader til 3 Døtre og 3 Sønner. Hans Søn Leon angives der at være 14 Aar gammel, men var i Virkeligheden født 5. Sept. 1785. Ifølge Garnisons Sogns Kirkebog gik Warburg sammen med 2 Sønner og 2 Døtre 3. August 1809 over til Kristendommen; de lod sig give følgende Navne: Arnholdt Leonhard, Ludwig Christian, Friderich Ferdinand, Friderica Amalie og Emilie Henriette. Faddere var Løjtnanterne (sikkert i Borgerkorpsene) W. og J. Holm, Kasserer Thornam²⁾ og Fuldmægtig Lindorff. 10 Maaneder efter, 7. Juni

¹⁾ Wesel, By i det preussiske Regeringsdistrikt Düsseldorf.

²⁾ Vistnok P. F. Thornam, Bogholder ved Kbh.s Brandforsikrings-Societet og Fader til Lægen og Lystspilforfatteren Aug. Thornam.

1810, døde A. L. Warburg. Svende i hans Forretning hædrede, efter Hustruens Udtryk i Adresseavisen, »hans Levninger ved at bære dem til Graven«, og uopfordret holdt Sognepræsten ved Garnisonskirken Professor og Ridder C. F. Brorson en »opmuntrende og hjertelig« Tale. Hvorfor mon Præsten ikke var opfordret til at tale over ham?

Sit Eftermæle fik han 18. Juni i Adresseavisen i et

»Minde
over

Arenhold Leonhard Warburg.

Grosserer og Fabriqueur, samt Lieutenant ved det borgerlige Infanterie, forhen Commandeersergeant ved Strand-Compagniet.

Stort var dit Lod! — Du var elsket af os alle; — ved enhver Leilighed, selv i September 1807¹⁾ viste du dig som den trofaste Borger; enhver af dine Underhavende maatte glæde sig ved din Nærværelse, endog under de største Farer viste du dig hos os bestandig, munter og veltilmode i alle Henseender, hvorfor dit Minde aldrig vil udsletttes ved Strand-Compagniets Borgere; vel er du ikke mere her, men vi glæde os dog ved, at du ved dine Kundskaber har dannet Mænd, som vi vil gøre os Haab om, vil følge dit Fodspor. En Mængde Trængende fælde Taarer ved din Grav, men velsigne dig dog, for din mod dem udviiste Gavnildhed. Fred med din Aske, hensovne Ven.

Naar man ved Døden miste skal
En Ven, som sielden er at finde,
Saa flyder Taarer uden Tal,
Ja Nat og Dag de rinde;
Dog naar man tænker rigtig paa,
At han Lyksalighed har naaet,
Saa maa man derved glædes.

Af Strand-Compagniets Borgere.

Kiøbenhavn den 14. Juni 1810.«

I samme Nummer af Adresseavisen findes følgende personlige

¹⁾ Ved Englændernes Bombardement af Byen.

»Minde

om Grosserer og Lieutenant ved det borgerlige Infanterie
Arnold Leonhard Warburgs Død d. 7. Junii 1810.

I kunstlet Smag kan jeg ikke fremsætte min billige Bekymring over den Hedenfarnes hastige Bortgang til en lykkeligere Verden! — men — Naturen gjorde mig ikke fremmed for de Følelser, der i stille Eensomhed fylde mit Hierte med Tanken om den venskabelige Forbindelse, hvori jeg stod med den Afdøde, og derfor give disse mine Tankers, skjønt simple. Udvikling mig Lettelse i Sorgen.

Gode Warburg! Du er ei mere iblandt os — for faa Dage siden gav Du mig Dit sidste Haandtryk! og nu — nu er allerede Dit afsieledede Legeme nedrullet i Graven!

Sørgelige Tanke — i det jeg føler mit eget Tab af min dyrebare Ven og Velgiører, deler jeg Smerten med Dine dybt-sørgende Børn!

Ikke var det Dig nok at være een for Staten gavnvirkende Borger, Din Familie en fuldkommen Huusfader, men ogsaa var Du for Ubeslægtede en blid Velgiører.

Tilfældet gjorde mig til Din Undergivne i Forretninger. O! med hvilken Glæde arbejdede jeg ikke under Dig og under Din Veiledning i en Række af Aar; thi naar mit Arbejde vandt Din Tilfredshed var jeg glad fordi jeg saa Dig tilfreds.

Oftesaa Du mig bedrøvet og frygtsom for Mangel af Livets første Fornødenheder; men ogsaa heri viiste Du Dig som min Velgiører. Din Ædelmodighed og Din Indflydelse blandt Dine høitagtede Medborgere gjorde min Stilling altid blidere.

Det Forhold vi stod i til hinanden, indskrænkede min Taknemligheds Yttring imod Dig i Ord, men ikke mine Følelser, og Du hindredes derved ikke i, at paasee Opfyldelsen af mine Pligter. Med en Redebonhed, der egner [d. e. passer sig for] Manden af Menneskekundskab, vidste Du saa kierlig at gjøre mig Din Agtelse værdig...

Den ærbødigste Taknemlighed tolkede disse mit beklæmte Hiertes Sørgetoner ved Din Grav! O! hvor trøstende er ikke den Tanke at vi sees igien. Fred over Dit Støv!

...i...i.g.

Sønneren Ludvig Christian Warburg kaldes, da han 5 Fjerdingsaar efter Faderens Død faar københavnsk

Borgerskab, i Protokollen underligt nok vedblivende Lion og siges at være af den jødiske Nation — han maa vel have forelagt Magistraten sin Fødselsattest og ikke sin Daabsattest. Det angives sammesteds, at han staar ved det borgerlige Infanteri. At ogsaa han har haft Interesse for de trængende, synes at fremgaa af, at han, ifølge Vejviseren, 1813—1818 var Forsørgelsesforstander. Godtgørelsen synes i det hele at have været et Fællesmærke for Slægten i alle dens Led. Hans Hustru hed Maren Schou — senere kalder hun sig Mary. Da hendes Mand dør 16. Jan. 1836, anmelder hun til »Hvide Bog«, at Fabrikant Chr. Warburg efterlader sig følgende med hende avlede Børn: Chr. Arnh. W., mindreaarig (han var 23 Aar), Henriette Marie Lovise, umyndig (hun var 20½ Aar gammel, men Kvinder forblev jo dengang umyndige), Emil Frederik Wilhelm, mindreaarig (han var 18½ Aar), Edvard Carl, Ludvig Albert, Caroline Amalie og Harald Hans Waldemar, umyndige. Omtrent 3 Aar efter, 29. Dec. 1838, døde hun selv — hun var født 21. Juni 1791. Det blev da den ældste Søn og Datter, Christian Arenholt og Henriette, der over for de yngre Søskenne traadte i Forældrenes Sted, og det var, som om noget af den Pietet, de nærede for Faderen og hans Minde, gik over paa dem. Børnenes Kærlighed til Faderen spejler sig, indirekte, i nogle Ord af en af de yngre Sønner: »Det er ingen god Søn, der kun viser Faderen skyldig Lydighed, men med koldt Hjerte uden Kærlighed«, i Lighed med »den Ærbødighed, der lovbefalet udvises imod en foresat«¹⁾. De blev sammen, og Livet igennem følte de sig knyttede til deres Barndomshjem. Der var en egen hensynsfuld Nænsomhed i deres Færd, over for hverandre, over for andre Mennesker, endog over for Dyr

¹⁾ L. A. Warburg: Søndagsbog tilføjes. S. 170.

og Planter. Alle døde de ugifte. Et Sagn fortæller, at deres Fader fortrød Slægtens Overgang til Kristendommen og derfor havde taget det Løfte af sine Børn, at de ikke vilde føre den videre ved at gifte sig. Det lyder ikke ret sandsynligt, og den ældste af Søstrene svarede da ogsaa i sin Alderdom paa et ligefremt Spørgsmaal derom, at noget saadant Løfte aldrig var afgivet; Ugiftheden var en uvilkaarlig Følge af Samlivet mellem de 7 Søskende. »Det er »Strømper uden Kærlighed«, som Folk kalder det,« sagde Frederik VIII, der havde en udstrakt Personalkundskab, engang spøgende til en af deres Bekendte med Henblik paa Slægtens Erhverv.

III.

I den københavnske Vejviser findes Navnet Warburg første Gang 1792. Aaron Warburg boede dengang i Store Færgestræde 41, vel samme Sted, hvor hans Fader havde haft sin Synagoge. Gaarden tilhørte i alt Fald Familien. Efter Branden 1795, der ogsaa ramte hans Ejendom, flyttede han til Kronprinsensgade 11 F. Staten traadte imidlertid til med et midlertidigt Laan paa 2800 Rdl. til Genopførelse af den nedbrændte Bygning og til Materialier, imod at Ejeren forpligtede sig til at rykke Huset tilbage fra Gadelinjen, for at gøre det snævre Stræde saa meget bredere. En Udgravning i 1913 har ogsaa vist, at Husets Mure tidligere er gaaet betydelig længere ud i St. Kirkestræde. Ejendommen staar endnu, som den dengang ombyggedes, med sine smalle Rum og sin lave Trappegang. Ifølge Vejviseren for 1798 har Aaron Warburg paa dette Tidspunkt Butik paa Hjørnet af St. Kirkestræde og Ny Amagertorv, d. v. s. Højbroplads. 1799 har Stedet det gamle Husnummer 41. Og her har Slægten saa fremdeles haft sit Hovedkvarter, indtil den omtrent 100 Aar efter uddøde.

IV.

1752 anlagde de to Svogre J. M. Wessely og L. Warburg et Strømpeværk — »Strumpfwirker« kaldte de tyske Arbejdere sig. Hvor stor Vægt man i de Tider lagde paa indenlandsk Tilvirkning af det Slags Varer, ses bl. a. af et Reskr. af 2. Sept. 1726, indskærpet paa ny ved Reskr. af 3. Juni 1746, der gør det til Betingelse for, at en Jøde maa nedsætte sig i Hovedstaden, at »han selv virkelig ejer 1000 Rdl. Kapital eller og reverserer (skriftlig forpligter) sig inden en ham præfigeret (berammet) Tid paa visse Steder i København, Byen til Zirat, af egne Midler at opsætte nogle visse Fag Hus eller at indrette og fortsætte et Manufaktur af Sarger¹⁾, Rask²⁾, Chalong³⁾, Strømper, Floneller og alle Slags Ulden Varer«. De to Kompagnoner kom altsaa ligefrem Kongens Ønsker i Møde. 1753 paalagdes det Præsterne fra Prædikestolen at paaminde deres Tilhørere om paa alle Maader at fremme den indenlandske Vindskibelighed. I Juni s. A. udstedtes et meget strængt Forbud mod Indførelse af Bomuldsvarer, uldne og Silke-Tøjer med Undtagelse af indiske og kinesiske.

Arbejderne i Faget synes for største Delen, ligesom i dette Tilfælde Arbejdsgiverne, at have været Tyskere. Deres første Protokol (i Raadstuearkivet) er ført paa Tysk. Anno 1754 den 26. Augusti samledes de første Gang paa Opfordring af »der Ältermann«, der, med to Bisiddere ved sin Side, begærede Oplysning om deres

¹⁾ Fransk: sergè. Sarser er lette Uldvarer; jvf. Holbergs Peder Paars, 1. Bog 2. Sang: Hans Sarses Søndagskjortel med stølte Knapper i.

²⁾ Uldent Tøj særlig til Omhæng; jvf. Frdn. 13. Marts 1683: Handværksfolk skulle lade sig nøje med Rask eller andet uldet Tøj.

³⁾ Kipret uldent Tøj, særlig til Tæpper.

Navne og Fødested, om Lærebrev eller Vidnesbyrd, og foreslog, at de skulde skride til et ordentligt Lavsmøde, i Overensstemmelse med de af Kgl. Maj. allernaadigst »conformerede« Artikler, og vælge to Oldgeseller. De forsamlede udbad sig 14 Dages Udsættelse. 9. Sept. afholdtes nyt Møde; Lavet, »dass Ambt«, og alle Svendene var tilstede, Artiklerne oplæstes, Ønskeligheden af en Ordning i god Forstaaelse antydedes. Hvorpaa det resolveredes, at »das Amt« for Fredens Skyld skulde vælge Oldgesellerne. Det skete under hele Forsamlingens højlydte Tilslutning. Forholdene var endnu ganske patriarkalske.

Virksomheden hos Wessely og Warburg udvidedes, især ved »patriotiske Indskud« fra Borgere. 1775 havde de 28 Væve i Drift, men Maalet var 40, navnlig med Bomuld¹⁾. De var dengang de største Strømpefabrikanter i København. For at gennemføre Bomuldsvævnningen sikrede de sig i 1777 Tilførsel af fint Bomuldsgarn fra Ostindien, og ansøgte om — og fik — de sædvanlige Friheder samt »nogle ekstra«. Men de saa lidt som andre kunde faa noget betydeligt ud af den indenlandske Bomuldsfabrikation²⁾. Regeringen havde allerede i Aarene forud støttet dem. Først med et Forskud paa 4000 Rdl., som afbetaltes paa rette Maade. Derefter under et Forsøg paa at udvide Driften ved egne Midler, deriblandt en Fordring paa Admiral Grev Danneskjold-Laurvig, hvis Bo var under Behandling, med at overtage Fordringen og lade Kommercefonden udbetale Pengene, dog at Firmaets Indehavere for sig selv og deres Arvinger maatte udstede en Obligation til skadesløs Betaling og forpligte sig til inden en vis Tid

¹⁾ O. J. Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold. 1850. S. 625 f.

²⁾ C. Bruun: Kjøbenhavn. III. S. 529.

at have de 40 Væve i Gang. Dette synes ikke at være lykkedes. I 1778 var de kun naaet til 30 Stole med 279 Arbejdere.

Da Warburg i 1784 døde, blev Indskuddet, 19200 Rdl., opsagt. Wessely optog hans Søn i Forretningen — 8. Febr. 1786 fik »Aron Lejon Warburg« Borger-skab som Grosserer. Ved Kredit i Hamburg og Amsterdam blev Gælden betalt, og Fabrikkens Virksomhed fortsattes. Men den franske Revolution bragte dens Forbindelser med Udlandet, navnlig Holland, i Ulave, der kom Pengeforviklinger, og 1792 maatte den gøre Opbud. Af Hensyn til dens Arbejdere, der truedes med at blive brødløse, fik Forretningen Tilladelse til at fortsætte ved Hjælp af privat Kredit, og 1794 gav Staten den et Laan paa 5000 Rdl. og et rentefrit Forskud paa 2500 Rdl. Kort efter udtraadte Wessely, som nu var en Mand paa omtrent 80 Aar, og Arbejdet, som var blevet forøget, standsedes midlertidig ved Ildebranden 1795. Der maa begyndes forfra saa smaat. Da med Leon (Ludv. Christian) Warburg det tredje Slægtled i 1807 træder til, er der 12 Væve i Gang. Han faar imidlertid 1817 en Kompagnon i D. Hamm, som har bestyret Fabrikkens Udsalg og synes at have tilført Forretningen ny Kraft, dens Omsætning stiger; vel dør Hamm i 1830, men Fremgangen fortsættes, og 1834 er man naaet op til hele 51 Væve. Warburg, som nu er en midaldrende Mand, tager sin ældste Søn til Hjælp, og ved Faderens Død et Par Aar efter maa den endnu mindreaarige Christian Arenholt overtage Arbejdet og Ansvar, i Forretningen, som han samtidig gjorde det i Familien. Først i 1838 blev han myndig. Af en Opgørelse for 1847 ses det, at Fabrikken dengang havde 49 Væve, 47 Svende, 2 Dreng, 1 Fabrikmester, 3 Daglejere og 38 mest kvindelige Arbejdere — Dublerere, Spolere osv. —; disse sidste kunde Fabrikken dog ikke beskæftige hele Ar-

bejdstiden igennem. Der tilvirkedes samme Aar 2477^{1/4} Dusin Varer, deraf omtrent 2150 Dusin Par Strømper, det øvrige Trøjer, Benklæder o. a. Chefen var, som det hed ved hans Død, en dygtig og paapasselig Mand, der lige til han efter et Halvhundred Aars ufortrødne Arbejde traadte ud af Forretningen i 1885, aldrig forlod dens Lokaler før Lukketid — ret en Mand af den gamle Skole, sagde »Berlingske Tidende«. I 1857 blev hans yngste Broder, Harald Hans Valdemar, Medleder af Forretningen; det var Fabrikken, han særlig tog sig af. Den laa i mange Aar paa Blegdamsvejen. Begge Brødrene traadte samtidig ud af Firmaet — den warburgske Slægtsaga var forbi med dem. Fabrikken fortsattes en Række Aar, inden den nedlagdes; Firmanavnet L. C. Warburg & Søn er endnu det, der holder Forretningen i den ny Tids ændrede Skikkelse oven Vande.

V.

Der var i Slægten Warburg en Sum af aandelig Bevægethed, som vel klarest kan paavises hos dens sidste Skud. Edvard, som blev Skibsreder, og Harald, som blev sin ældste Broders Hjælper, foreligger der dog kun faa Oplysninger om. To af de andre, Emil og Ludvig, blev Præster.

1.

Emil Frederik Vilhelm Warburg, født 18. Maj 1817, blev 1859 Sognepræst i Svendborg og var det til sin Død. Mens han i Fyrreerne var Adjunkt i Aarhus, udarbejdede han sammen med Clemens Funch, der var Overlærer ved Byens videnskabelige Realskole, og Julius Røgind, der var Adjunkt ved Katedralskolen, en »Dansk Læsebog for de lavere Klasser«, der udkom i Slutningen af 1846 og ved en Række senere Oplag fik Brev paa,

hvor godt Navn den havde i Skoleverdenen. Digteren Fr. Sneedorf Birch sagde endogsaa om den, at den indeholdt et Materiale, ved Siden af hvilket enhver anden lignende Samling i den danske Litteratur traadte i Skygge. Med Front imod den »moralske« Fortælling — som dog Holbergianeren C. W. Smith forsvarede som et Udtryk for Hverdagslivets Poesi: Virkningen af en god moralsk Fortælling er den »samme, som en god Novelle har paa den, der besidder sand Dannelse,« — tyede Udgiverne af Bogen til den »naive« Fortælling, d. v. s. de europæiske Folks Fælleseje af Myter, Eventyr, Sagn og Fabler, østerlandske, græske, oldnordiske og danske, som er af folkelig Oprindelse, bærer Præg af at have været til i mundtlig Overlevering, før de blev nedskrevne, og derfor staar paa Overgangen fra Talesproget til det strengere Skriftsprog. Og Opgaven er jo netop »at føre Børnene, der hidtil kun ere fortrolige med Talesproget, ind i det dem endnu fremmede Skriftsprog«. Levende træder Tidens Aand en i Møde, naar Røgind som Udgivernes Ordfører i Katedralskolens Indbydelsesskrift for 1847 motiverer Valget af Læsestykker — for Børn i de lavere Klasser — med følgende Ord (S. 22): »Dersom det Baand, der knytter Mennesket til en højere Verden, er en værdigere Genstand for Barnets Opmærksomhed end den forgængelige idéløse Endelighed, med dens forfærdelige Magt til at adsprede og sløve Sansen for aandeligt Liv; dersom enhver ligefrem Belæring om det evige nødvendig maa blive uforstaaelig for Barnet, fordi Evigheden derved skydes uden for dette Liv, ind i en fjern Fremtid og bliver en formløs Skygge af en ubestemt Endelighed; dersom endelig kun Fantasien kan skabe en timelig Eksistens, hvori Evigheden spejler sig saaledes som den kan fattes af den barnlige Sans: saa er den naive Fortælling retfærdiggjort, saa sandt den kun benytter det

synlige, for at pege hen paa det, der ikke ses.« — Den skarpsindige, men i Polemik spidsfindige og bidske Litterat I. Levin, der gerne optraadte som et Slags Overdommer i Spørgsmaal om dansk Sprog, var forbitret over, at Bogen, og endda ikke fuldt ud, følger Rasks Retskrivning, og betegnede dens Udgivere som rene Ignoranter: »Disse Herrer Dansk lærere have ikke engang bragt det saa vidt, at de kunne adskille de simpleste sproglige Benævnelser eller de simpleste Lyd i Sproget.«¹⁾

I Halvtredserne var Emil Warburg Kapellan for Asminderød, Grønholt og Fredensborg. Her lærte Fr. Paludan-Müller ham at kende. Da denne i 1853, Koleraaaret, tog fat paa Udarbejdelsen af sit store Dommedagsdigt Ahasverus, lod han i Prologen, der er henvendt til et Værelse paa Fredensborg Slot, sin Muse sige til Digteren, da hun ser ham gaa forknytt omkring: »Traf ej du her da paa en sjelden Aand, hvis Vingeslag din egen Aand har hævet?« Det er Warburg, der menes. Og i et dybtfølt Digt skildrer Paludan-Müller senere ham og hans præstelige Færd: I Lave Hegn nær ved Sundet har han en Sommeraften overværet en Gudstjeneste af dem, Warburg i Mangel af Kirke afholdt i Skoven for Egnens Folk. Op ad Skovvejen kommer en Skare simpelt klædte Mænd og Kvinder langsomt gaaende, Landmænd og Arbejdsfolk, Fiskere og deres Koner, unge og gamle med de mindre Børn ved Haanden. En Del af dem lejrer sig i Græsset under Bøgetræerne, de andre stiller sig i Halvkreds om dem. Saa kommer den unge Prædikant gaaende, i sin sorte Dragt, med blottet Hoved, lidt bøjet under Gangen.

Der stod han midt i Kredsen, tynd om Livet,
et Rør, men fyldt af Aandens Kraft han stod.

¹⁾ Nordisk Literatur-Tidende 1846 Nr. 48.

Digteren føler Alterluén brænde i hans Hjerte, da han med klar og stærktbetonet Stemme tager ildfuldt til Orde og taler, uden Kunst og Pynt, med Troens fulde Vished, ud fra sit eget Livs Erfaring. Da Gudstjeneren er endt med Bøn og Salmesang, bliver den unge Præst stille staaende og ser paa Skarerne, der bryder op og, idet de gaar forbi ham, en for en byder ham Haanden og siger ham Tak. Endnu efter at de er borte, bliver han staaende ensom og ser op imod Løv-hvælvingen

med Smil, som smagte han, at Gud er god.
 Det var, som til hans Aande her han lytted,
 som saa' et Glimt han af hans Herlighed
 i Skyen, der sit Guld med Purpur bytted, —
 og nu, som fyldt af Fred, han Foden flytted
 og steg fra Templet mellem Slettens¹⁾ Hytter ned —

for ogsaa der nidkært at røgte sit Kald og trøste de syge og de sørgende.

Idet Paludan-Müller til Afsked skænker den til Fyn hortdragende Præst det Billede, han i sit Digt har tegnet af ham, skriver han i den Tilegnelse, med hvilken han ledsager Oversendelsen:

Vi skilles, Ven! Men aldrig vil jeg glemme
 vort Samliv og de alvorsfulde Aar,
 hvoraf jeg her i Ord har søgt at gemme
 en enkelt Aften, der for Tanken staar —

og ønsker ham »alt godt, hvori sig Livets Fylde dølger, Kraft, Sundhed, Fremgang, Livsmod, Glæde, Fred«.

Emil Warburgs Forfatterskab indskrænker sig til et lille Skrift paa 8 Sider, som han i 1867 udgav om sit Forhold ved en Selvmorders Begravelse. Et Brev fra en Embedsbroder havde gjort ham opmærksom paa den Forargelse, det havde voldt, at en ung Selvmorder var

¹⁾ Fiskerleje i Nordsjælland mellem Rungsted og Humlebæk.

bleven jordet fra St. Nikolaj Kirke i Svendborg med al Højtidelighed og et talrigt Følge. Det satte den fintfølede og samvittighedsfulde Mand i Bevægelse. Han forsvarede sig, men indrømmede enhver ærlig troende Ret til at dømme hans Færd. Han havde først talt over den døde, da en tidligere Aftale om en ganske stille Begravelse var bristet. Efter en lang og besværlig Forhandling havde han overladt den afdødes Familie at gøre, som den vilde, men forbeholdt sig at handle, som han skønnede, at Gud vilde; mulig vilde han slet ikke møde i Kirken. Men skønt dette unægtelig havde været det letteste, turde han, da det kom til Stykket, dog ikke gøre det: han følte sig kaldet til ved denne Lejlighed at tale et Alvorsord til de levende. Saa mødte han og talte. Religiøs og national Bekymring smelter sammen i hans Tale. »Det har ofte tynget paa mit Sind,« siger han, »at i vort Folk, det bløde, godmodige, sindige danske Folk, øves Selvmord hyppigere end blandt noget andet Folk, og alt som det letfærdige Væsen, der end ikke lod sig kue af de knusende Slag og den forsmædelige Fornedrelse, der er overgaaet Folket, alt som denne Higen efter det, som er Kødets Lyst og Øjnenes Lyst og et hoffærdigt Levnet, der fortærer Folkets Saft og Kraft, tog Overhaand, tog ogsaa Udøvelsen af denne gruelige Gerning til. Og nu er Rædslen traadt mig saa nær! — Mærker I da ikke, hvem der skjuler sig bag denne verdslige Letfærdighed, dette Levnet efter Kødets Sans? Mærker I ikke, hvem denne Verdens Fyrste er? Hans Navn er Djævelen og han er: først Løgneren og saa Menneskemorderen.«

Sit Liv igennem havde Emil Warburg været legemlig svag. Søndagen d. 7. Marts 1886 besvimede han paa Prædikestolen. 4 Dage efter døde han. Paa Vers og i Prosa pristest han i svendborgske Aviser som den »elskelige, nidkære, beaandede Sjælesørger«. Trods sine

faa Kræfter sparede han sig aldrig, men kom, naar nogen kaldte. Endnu den Dag, han var bleven syg i Kirken, var han bleven der »med Døden paa Læberne for at forrette en Daabshandling, under hvilken han maatte støttes for ikke at falde om«. »Tak, du svage, — for de mange Dage, — du i Arbejd og i Hede stred,« skrev en Kvinde rørt. »Svag og dog saa kæmpestærk, — kæmpestærk til Herrens Værk. — Løftet højt paa Aandens Vinge — agted Kødets Kval han ringe,« det er en Mands Vidnesbyrd. En tredje taler i sin dybe Taknemmelighed næsten sentimentalt om Englesmilet i hans Ansigt. Anden Dagen efter hans Død tegnedes hans Billede i et Digt i »Svendborg Amtstidende« saaledes:

Hans varme Ord ej naaede langt
i vor kolde, kritiske Tid;
selv følte han — tit tungt og trangt —,
hans Skæbne var ikke blid.

Hvor Lykken smiled i Medvinds Bør
og Livet gik som en Rus,
der fandt han vel tit en lukket Dør, —
men ikke i Sorgens Hus.

Det Vidnesbyrd skal han have med,
vor gamle, elskede Præst:
Han »vidste ej andet til Salighed
end Jesus Kristus korsfæst«.

Han følte varmt for sit Fædreland
i Glæde saavel som i Ve;
sin Afmagt følte vel faa som han
til at ændre, hvad nu vi maa se.

Men dersom vi tro, at alvorlig Bøn
kan gavne vort jordiske Hjem,
ej Danmark har haft trofastere Søn
til at bære dets Sorrig frem.

...

C. N.

2.

Ludvig Albert Warburg fik et Eftermæle beslægtet med Broderens, om end holdt i mere dæmpede Toner. Han stod vel ogsaa i aandelig Henseende tilbage for Emil, siger en gammel Ven om ham ved hans Død. Han var født 5. Juni 1821 og var som Student en munter og spøgefuldt Kammerat, baade naar man om Morgen en eksercerede i »Kongens Livkorps«, naar man om Formiddagen gik paa Forelæsning, og naar man om Aftenen mødtes til en gemytlig Sammenkomst; især var han en fortræffelig humoristisk Skaaltaler. Saa afløstes Spøgen af Alvor, han blev Præst og blivende fra 1857 knyttet til Holmens Kirke, først som Kapellan, saa som Sognepræst, fra 1881 som Provst. En stille, nidkær Præst, som ikke tog aktiv Del i Tidens kirkelige Bevægelser, kaldes han i Biografisk Leksikon af en af sine Kaldsfæller. Ikke nogen fremragende Taler, men i Besiddelse af sjældne Egenskaber som Menneske, var Dagspressens Dom over ham. I Koleratiden 1853 var han fra Morgen til Aften paa Vandring fra syge til døende og døde; i Timevis kunde han færdes paa Kirkegaardene og blev hverken legemlig eller aandelig træt. Og det uagtet han ligesom Broderen ikke var nogen stærk Natur. Ogsaa hos ham nævnes det Smil, hvormed han kunde træde ind i Stuen og bringe et bekymret Menneske Lindring¹). I en Aarsberetning fra Foreningen til forvildede unge Pigers Frelse tales om hans rige Erfaring i Velgørenhed og hans store Menneskekærlighed, i en Beretning fra Kysthospitalet paa Refsnæs, som han havde været med at stifte, om den varme Interesse, hvormed han omfattede dets Anliggender, og som han nærede for »enhver Sag, der havde et

¹) Illustr. Tid. 4. Apr. 1886.

godt og velgørende Formaal, for hvilket han kunde virke«. I den skandinaviske Sømandsmissions Blad kaldes Brødrene to af Foreningens ældste og mest trofaste Venner; i sine sidste Aar var Provsten dens Formand; i dens Barndomsaar havde han redigeret dens Blad »Havnen«. Under sit Billede har han skrevet: »Af Husholdere kræves, at de maa være tro«.

Da han havde været Præst i 25 Aar, forærede hans Venner ham et stort Maleri af A. Dorph: »Lader de smaa Børn komme til mig«. Det blev anbragt i Holmens Kirke foran Døbefonten.

Hos ham som hos Broderen gaar det religiøse og det nationale i et. I 1864 tegner han i en Bods- og Bededagsprædiken 22. April, midt under Krigen, 4 Dage efter Stormen paa Dybbøl, stærkt bekymret, næsten fortvivlet et Billede af Tilstanden i Landet: »Vort Ulykkesbrev har faaet Underskrift og Segl, al Lysning, som kunde bebude, at det atter skulde dages for os, er forsvunden, men værst af alt, mest ildevarslende, er dog vort indre Livs Tilstand. Den, der med en smertefuld Kærligheds Troskab staar Nattevagt i denne Tid og spejder efter, om ikke et ringe Tegn skulde forkynde Lysets Frembrud, vender tilbage fra sit Vagthold med forøget Sorg, intet Tegn paa et alvorligt indre Liv hos os, intet kendeligt Vidnesbyrd om Spirekraft i det næsten udgaaende Træ, men snarere Dødstejn, en Hensynken under nedbrydende og opløsende Magter.« Han kalder de danske »et ydmyget, haardt tugtet, slaget og plyndret Folk, mishandlet af Fjender, svigtet af saakaldte Venner«. Han »gyser for den Tanke, at Gud ikke længer skulde have Brug for os som et Folk, fordi vi ikke befindes dygtige til nogen alvorlig Livets Gerning, . . . min Sjæl knuges ved Muligheden af en Tilstand, i hvilken vort Folk er uden anden Fremtid end at synke sammen i en mat Alderdomstilværelse«. Og

han gyser anden Gang ved at høre en Stemme i Landet (Præsten Villh. Birkedals) udtale, at Gud ikke kan undvære det danske Folk og derfor maa lade Danmark bestaa, og over Ytringer fra samme grundtvigske Lejr om, at de danske fremfor andre Folkeslag er et udvalgt kristeligt Folk, fra hvilket et nyt Lys skal udgaa. Det er for ham at friste Gud.

I en Rigsdagsprædiken 1867 vender han tilbage til sit Lands lange, endnu ikke endte »Lidelseshistorie, til den hele Hær af Ulykker og Forsmædelser, af Vold og Uretfærdighed«, der er strømmet ind over det. »Synes ikke Løgn og Vold og Uret og Forræderi at skulle vinde og beholde Sejren?« kunde man i Bitterhed føle sig opfordret til at spørge. Nej, svarer han saa dog med tilbagevendende Tillid, det vil ikke ske, og med en mærkelig Fanatisme i Valget af Billede føjer han til: »Jeg har tænkt paa dit Ord: »Herre, du feder dem som Slagtekvæg indtil Ofringens Dag«.«

Glimt af hans Ungdoms Humor kunde dog endnu komme frem hos ham, som da han fortæller om et Besøg hos sin Provst, den gamle Balthasar Münster, en Dag i de samme Aar. Idet han vilde til at gaa, sagde han: »Se saa, kære Provst, nu stikker jeg af.« »Hvad for noget? Stikke af!« udbrød den gamle med lunefuld Forbavselse, »stikke af! hvad er det for et Udtryk for en gejstlig Mand? Hvor har De det fra?« Og saa gik han et Par Skridt op og ned ad Gulvet og gentog for sig selv: »Stikke af! stikke af! Det har De lært i Nyboder.«¹⁾

I Slutningen af sit Liv arbejdede Ludvig Warburg, der lige saa lidt som Broderen var nogen frugtbar Forfatter, paa en »Søndagsbog tilsøes«. Den blev trykt,

¹⁾ L. A. Warburg: Til Minde om Provst Dr. theol. Balth. Münster 1867. S. 14.

først 1884, Aaret efter i udvidet Skikkelse, som et Forarbejde, der skulde prøves om Bord, før Bogen fik sin endelige Form. Men den udkom aldrig. Ogsaa i den mærker man den fine Natur, den gennemdannede Mand, den alvorlig troende, men ikke nogen mangesidig eller udpræget original Aand. Ejendommeligt for ham er det, at han i Billedet af Jesus særlig peger paa hans Sagtmodighed: »Han kommer ikke i bitter Harme, hans Øje brænder ikke i Vrede, han løfter ikke sin Haand truende og paakalder ikke den gengældende Retfærdighed.« Paa intet Sted i Bogens Prædikener er der mindste Spor af, at de skal læses for et Orlogsskibs Besætning. Der er — maaske med Overlæg, men sikkert ogsaa, fordi det laa Forfatteren fjernt — ikke gjort noget som helst Forsøg paa i Tankegang eller Udtryk at komme netop Sømanden paa nært Hold. I den tilføjede Samling Bønner derimod er Æmnerne ordnede efter Forholdene paa et Krigsskib: Bøn efter en farefuld Dag, ved Togtets Begyndelse, ved Togtets Slutning, i Ufreds Tid, før en Kamp, efter sejrrig Kamp (der synes dog ogsaa at maatte være Trang til Bøn efter en Kamp, der ikke har været sejrrig), naar en død sættes over Bord; Bøn for Kongen, for Fædrelandet, for Flaa-den. Her mærkes det da, om end heller ikke i nogen særpræget Udtryksmaade, at Bogen er bestemt for »den svømmende Holmens Kirke«.

Omtrent samtidig med, at hans svendborgske Broder bukkede under for sin Sygdom, blev ogsaa han syg; en tidlig Morgenstund 14 Dage efter døde han, 65 Aar gammel; Bunker af Palme- og Blomsterkranse maatte ved hans Begravelse bæres ud af Kirken foran Kisten.

3.

Den betydeligste af de 5 Brødre var dog vistnok den ældste, Christian Arenholt Warburg — Mel-

lemnavnet Arenholt er den sidste, afblegede Mindelse om den Rolle, Navnet Aaron havde spillet i Slægten. Han var en Mand, der opmærksomt fulgte Tidens Strømninger og gjorde sig sine egne Tanker om dem. »Politiken« betegnede ham ved hans Død — han døde 22. Juli 1895 og var født 12. April 1813 — som en i vide Kredse for sin Dygtighed og Kundskabsfylde anset Mand. Som allerede Oldefaderen pristest for sin Belæsthed og Bedstefaderen for sine Kundskaber, saaledes var ogsaa han en flittig og forstaaende Læser, særlig af skønlitterære og historiske Skrifter, og fik derved en fin og omfattende Dannelse. Han havde en litterær Evne, der var større og flersidigere end hans Brødres. Der var et Stykke Digter i ham foruden en »Grubler«. Han rummede baade Patos og satirisk Lune.

16. Maj 1843 fik han et versificeret Lystspil, »Romeo e Giulietta«, opført paa det kongelige Teater. Det gjorde stor Lykke og gik 24 Gange, spillet af Teatrets ypperste Kunstnere. Særlig Fru Heiberg udfoldede, ifølge Overskous Beretning, en saa gratiøs Komik og et saagnistrende Lune, at Publikum ved næsten hver Replik henreves til levende Bifaldsudbrud. Ingen anede, at det var Strømpevæveren paa Hjørnet af Store Kirkestræde, der gik Henrik Hertz i Bedene. Stilsfærdig og beskeden, som han var, holdt han sin Person tilbage fra al offentlig Fremtræden; ikke engang hans nærmeste vidste Besked om hans Forfatterskab. »Fædrelandet« karakteriserede Dagen efter den første Opførelse Stykket som en lige saa godt gennemført som velfortjent Spot over en af vore Nationalfejl, Forkærlighed for alt udenlandsk, eller, nærmere bestemt, over den overdrevne, affekterede Begejstring, hvormed en stor Del af Hovedstadens Publikum havde hyldet de tilrejsende italienske Sangere. Det er altsaa som Samfundssatiriker, Forfatteren, om end ikke dybtgaaende, optræder, naar han i

flydende Vers, med enkelte Stænk af lidt gammeldags i Sproget, sender sine lette Pile imod en Modestrømning, ifølge hvilken en ung Pige skal »sværme — for den italienske Opera — og for de franskes litterære Bærme«, og den, hun skal »elske«, — »maa [først og fremmest] være udenlandsk; — thi Kærlighed er alt for flov paa Dansk, — den trives kun hos Britter, Franske, Vælske«.

Nogle Maaneder efter lod Lystspilforfatteren høre fra sig i Heibergs »Intelligensblade«, denne Gang som Romancedigter. Christian Winthers Vers klinger i hans Øre; Jomfru Kirstin afviser stolt den bejlende Ridder:

Jeg vil ej bytte bort min Vaar,
min Ungdoms glade Frihedsaar,
min Rolighed, min Lykke —
imod en Ægtehustrus Kaar,
hvem tusind Sorger trykke.

I tænkte vel, jeg kunde nok
smukt sidde stille ved min Rok
som eders Ægtemage,
og kives med en Børneflokk
de lange Sommerdage?

I fanger kun en daarlig Trøst!
Jeg kender ingen bedre Lyst
end den at staa alene.
Mod Elskov er mit unge Bryst
saa koldt som hine Stene.

Han kender sin Oehlenschläger:

Det lakker hen ad Juletid,
men stundom skinner Solen blid
igennem Skyers dunkle;
da lysner Bøgen glimrehvid
og tusind Stjerner funkler¹⁾.

¹⁾ Jvf. Oehlenschlägers Helge:

Kong Frode sidder ved Juletid ...
Af Sne var Skoven saa glimrehvid.

Han har gransket Folkeviserne:

Og der gaar Dans i Borgegaard;
i Dag Herr Stranges Bryllup staar
med Sang og Klang og Gammen:
Der danser hun, den væne Maar,
med Brudgommen tilsammen.

Og der gaar Dans i Borgegaard!
Med Ring og gyldent Spange,
med Brudekransen i sit Haar
hun danser med Herr Strange.

Han har læst det alt, saa det er blevet til en Stemning i ham, har ladet ham dybere føle sin Kærlighed til Danmark og det danske Sprog. Han lod da ogsaa Teaterhonoraret for sit Lystspil udbetale til Samfundet for danske Læreanstalters Oprettelse i Slæsvig. Boghandlerhonoraret gik til de fattige.

Det nationale, som en Følelse i ham og et Problem for ham, lægger mere og mere Beslag paa ham. Han ser kritisk paa Junigrundloven; hvor fortræffelig den end kan være affattet, har den ikke nogen stærkt udpræget national Karakter, siger han. »Den er væsentligt en Protest mod Enevoldsmagten, mod det uansvarlige Kollegialslandrian, mod privilegerede Kastere og Kammeraderiers Misbrug af deres Indflydelse.« »Voldshandlingen i 1660 havde stævnet Folkelivet ved Roden; den havde end ikke levnet os saa meget deraf, at vi kunde indpode den ny Tingenes Orden derpaa.« Derfor er det heller ikke endnu blevet rigtig Alvor med Forfatningen, paastaar han. »Den passer os som et Par nye lakerede Støvler, forskrevne fra Paris efter opgivne Tømmemaal. Vore Ligtorne skrigte Ak og Ve, inden vi faa dem tiltraadte. Vi havde de smukke Former at stadse med; de havde Affektationsværdi for os. Vi gjorde gode Fremskridt i det parlamentariske; vi fik politiske Gilder, vi holdt Skaal-, Fest- og Glædestaler,

hvor vi med Glasset i Haanden ofte sagde mere end vi mente, og hvor ofte det, der laa os mest paa Hjerte, blev usagt. Vi lod, som Forfatningen blev baaret os i Kødets, medens den kun var skaaret os i Klæderne.« Saadan var Frederik den Syvendes Dage.

Begivenhederne i 1864 bliver for ham som for hans Brødre et afgørende Vendepunkt i det danske Folks Liv. De gør ham til politisk Forfatter. I 1865 udgiver han, stadig uden Forfatternavn, to smaa Skrifter, først »Grublerier«, saa »Yderligere Grublerier« af Q. Det er ikke Brødrenes enstonige gejstlige Stil, han skriver i; Satiren er med i Tonen. Sorgen og Harmen over det skete er det, der bærer begge Skrifterne. Grublen indeholder i Reglen et Stænk af Tvivl. Men i hans Dom over Tilstande og Personligheder er der ikke Spor af Tvivl. Han har sin klare og færdige Mening. Og han lægger ikke Fingrene imellem. Landets Ulykker har skærpet hans Evner og hans Myndighed. Han lytter til, ogsaa hvad selv dets Fjender siger, og gør dem Indrømmelser, hvor Sandhedskærligheden kræver det. »Vi maa sige det danske Folk Sandheden, den rene Sandhed, og, saa vidt det er muligt, den hele Sandhed. Det vil give Forargelse, men Forargelsen vil komme over deres Hoveder, som i Nødens Stund have svigtet den danske Sag.« »Slesvigholsteneren Olshausen sagde i 1848: De danske er et sløvt, fejgt og usammenhængende Folk. Sløvt? Vi kan ikke ganske frikendes: alt gaar hos os langsommere, tungere, søvnigere end andensteds. Fejgt? Nej, lunkent og uvirksomt, men ikke fejgt. Usammenhængende? Dér er Sømmet ramt paa Hovedet: Selvkærlige Privatformaal, selvkærlige Partiformaal, Privathad og Privatmisundelse, Partihad og Partimisundelse have spillet Hovedrollerne i vort offentlige Liv og spille den endnu den Dag i Dag.« Manglen af en virkelig, levende Nationalfølelse, det er

vor Ulykke, den hele Ulykke. Vi har meget at angre, som vi har meget at hævne.

Men han opgiver ikke Haabet. Den fulde Følelse af Stillingens Alvor vil, spaar han, — naar denne Følelse bliver levende — fremkalde en dansk Bevægelse, i hvilken den ene river den anden med sig, og som vil virke styrkende og opflammende paa alle. »Enhver vil tage sin Del af Arbejdet, som om han troede, at det hele vilde mislykkes, hvis han ikke anspændte sig til det yderste.« En dansk Bevægelse — »ikke en pæredansk (de grundtvigske, ikke Grundtvig selv, hvem han paa det nationales Vegne hylder, saa han med Uvilje paa) eller nordisk (Skandinavismen vendte han sig instinktmæssig bort fra), eller liberal eller demokratisk (Partidannelse var for ham af det onde), endnu mindre en helstatlig og servil (han var Ejdermand til det yderste, en Modstander af Reaktionen blandt Godsejere og Officerer, og stærkt paa sin Post over for Kongemagten og dens Udøvere), men en virkelig og ægte, — vilde vække det oprindelige i os af sin Dødssøvn, bringe de nationale Ejendommeligheder til Udvikling, bringe Klarhed i Begreberne ved at angive et bestemt Synspunkt for alt, det udelukkende danske, fra hvilket alt er ligegyldigt, der ikke paa en eller anden Maade kan anvendes i den nationale Genfødelses Tjeneste«. Han har Preussens Genrejsning efter Napoleons Sejr for Øje. Og han har Oprindelighed nok i sig til, at hans Ord ikke lyder som Efterklang, men som en Mands indenfra fødte Alvorstale.

Han henvender den til selve Landets Konge, Christian IX: »Lad Kongen jage fra sin Dørtærskel enhver, der har vist sig lunken — endsige fjendsk — mod den nationale Sag; lad ham rive Værget ud af de Hænder, der førte det med Ulyst i Selvstændighedskampen, lad ham vende dem Ryggen, der foregøgle ham Billedet af

dynastisk Herlighed, bygget paa et forkuet Folks Levninger. Lad ham slutte sig til os, — til os, der ikke ville andet end Fædrelandets Frelse, der sætte dets Ære og Uafhængighed over Titler og Embeder, over høje Indfæstninger og høje Ejendomspriser og over den højeste Pris paa Statspapirer. Lad ham støtte sig til os, der ikke tilhøre noget Parti, der ikke begære nogen politisk Magt eller Indflydelse, og som kun holde paa den frie Forfatning, fordi den er Betingelsen for og Midlet til det danske Folks Genfødelse. Vi ere kun en lille Hob. Vi ere fire og fem, maaske flere, maaske færre; den ene véd ikke af den anden. Men lad Kongen slutte sig til os, helt og holdent — og den lille Hob vil med hver Dag blive større. Den Gud, der slog Senacheribs Hær med Rædsel, brød Persernes Overmagt ved Marathon og Burgundernes ved Murten, vil ogsaa kunne give vore overmodige Fjender i vor Haand, naar vi kun ærligt og alvorligt ville. Gud skænke os derfor Kraft til at ville.« Saaledes munder det første af Skrifterne ud i religiøs Patos.

I det andet tager han til Slutning sit Udgangspunkt i Carl Blochs store Billede af Prometeus' Befrielse, der samme Foraar havde været udstillet paa Charlottenborg. Ved at se det havde han tænkt paa sit Fædreland: »Det ligger, ligesom Titanen, svævende over en Afgrund, lænket til to Klipper (Tyskland og Sverrig), og en graadig Rovfugl med to Hoveder hakker i dets Indvolde.« Han tænker sig, at den danske Folkeaaand skal vinde sin tabte Manddom tilbage og som en Herakles rejse sig af Trældommen og sprænge Fædrelandets Lænker. »Den ny Herakles skal være hilset, naar han viser sig,« saaledes lader han sig selv ende Samtalen med de to sindbilledlige Kvinder, han i den sildige Aften drøfter sin Frygt og sit Haab med. »Jeg vil dog bede ham tage alt Værktøjet med, ikke blot Buen og de hurtigt

flyvende Pile, men ogsaa den forsvarlige Knippel, thi vi maa, som Alkestis, med drøje Knubs vristes ud af Dødens Strube. Fremfor alt maa han dog endelig medbringe sine to retskafne og arbejdsføre Floder, for at han til Gavn kan rense Danmark for de Uhumskheder, hvormed de i fire Aarhundreder deri opstaldede Tusinder og atter Tusinder af Tyskere have opfyldt det.«

Saadan tænktes og taltes der herhjemme i Aarene umiddelbart efter 1864. Ordene er typiske.

Idet Forfatteren, med Spøg paa Læberne og Liden-skab i Hjertet, tegner sine Ønsker og gennem dem sig selv, giver han tillige et Tidsbillede, et Billede af Stem-ninger og Tilstande i København og Danmark for 50 Aar siden.

De sidste 30 Aar af sit Liv var han tavs.

KONGENS MØLLER I KØBENHAVNS LEN PAA KRISTIAN IV.s TID.

AF
OBERST EMIL MADSEN.

III.

I Københavns nærmeste Omegn fandtes talrige Møller, især paa Vesterkanten, alle Stubmøller, som det ses paa det tidligere nævnte Billede fra 1618. De fleste af disse Møller rundt om Byen tilhørte private, nogle ogsaa Kirker og enkelte Kongen.

Af disse sidste kan nævnes en Vejrmølle, som oprindelig hørte hjemme i Holsten, men var bleven nedtagen og 1620—21 opsat paa Teglgaarden, som da laa noget N. for Rosenborg. Det ses, at Mølleren svarede Afgift til Kongen af den, og i 1626—27 toges den til Hjælp ligesom de 2 alt foran nævnte Møller til at skrabe Piker paa. Muligt er det den samme Mølle, der 1633 betegnes som en Kongens Mølle, der var afhændet til en Graver Lambert Galle, og den, der i Grundtaksten 1689 nævnes som en Kongens Mølle med Møllehus »mod Østerport«.

1629—30 tales om en Vejrmølle ved den ø. Skanse.

I større Afstand fra København besad Kongen inden-

for Københavns Len flere Møller, nemlig som nævnt 1626—27 Lyngby Mølle, Fuglevad, Brede, Herstedøster Vejrmølle, Jonstrup, Knardrup, Hestetangs, Valbylille Mølle og Pilemølle. Foruden disse maa dog ogsaa nævnes som havende tilhørt Kongen Papirmøllen, Stubbemøllen, Hjortholms og Hvidøre Mølle og maaske Ørholm.

Med Undtagelse af enkelte Møller, der var ganske fritagne for Landgilde, afkortedes der Møllerne en Ottendedel af Landgilden, imod at de paagældende selv vedligeholdte dem. De kongelige Møller nød derhos den Beskyttelse, at, naar der i deres Nærhed byggedes Møller af private, befaledes de sidste afskaffede, alt i Overensstemmelse med, at der 1. Decbr. 1596, 29. Oktbr. 1600 og senere blev udstedt Forbud mod, at Kongens og Kronens Bønder lod male hos andre end Kongens og Kronens Møller, og at ingen Bonde, som havde Hus og Gaard, maatte opbygge Vejr- eller Hestemøller, hvor Landgildemøller bekvemt kunde besørge Formaling, saaledes som befalet 8. Juni 1639.

Lyngby Mølle var en Vandmølle, til hvilken der hørte en Aalekiste, som skulde give aarlig 1 Fjd. Aal; men om denne siges 1617—18, at den var øde, og 1622—23, at den i mange Aar ikke var brugt. I Møllen nævnes i Jordebogen 1615—16 en Anders Mikkelsen. 1627—28 ses Møllen at have malet Korn til Kongen og ligeledes 1631—32. 1640 fik Drejeren Jakob Petz Tilladelse til at anlægge en Smedje samt Bore-, Slibe- og Polérmølle, og 3 Aar senere paatog han sig en Leverance af 2000 Musketter til Tøjhuset. Denne Mand var meget ivrig efter at drive Jærnværker. 1640 fik han Kongens Tilladelse til at anlægge et Jærnværk og en Hammermølle ved Ørkelljunga i Skaane. 1643 fik han Bevilling til at anlægge en Slibe- og Polérmølle mellem Kongens Krudtmølle (Ørholm?) og Stockmølle

(Stampen), formodentlig hvor Nymølle nu er. 1650 og 1651 søgte han yderligere at faa Tilladelse til at drive flere Jærnværker i Skaane; men han synes ikke at have været heldig med de Jærnværker, han drev. Det siges, at han i 1651 kom i Forlegenhed for Penge og ind i megen Strid angaaende Værkerne.

Fuglevad Mølle, der aabenbart var en Vandmølle, er sandsynligvis den samme som den Mølle, der fremtræder under Navnene Krudtmøllen i Københavns Len, Kongens Krudtmølle ved Lyngby, Krudtmøllen i Lyngby Sogn og Kongens Pulvermølle. Dens Beliggenhed findes ingensteds i Regnskaberne nærmere angiven, men paa Meiers Kort over den her omhandlede Del af Sjælland findes »Krudtmøllen« ved Mølleaa S.Ø. for Brede, og tages der Hensyn til disse Korts mindre Tydelighed og Nøjagtighed, kan der næppe være Tvivl om, at der med Stednavnet »Krudtmøllen« er ment Fuglevad. Herved er dog at mærke, at der i Regnskaberne paa samme Tid nævnes forskellige Personer som Bestyrere af Fuglevad Mølle. Mølleren i Krudtmøllen var fra 1598 Bo Pedersen og fra 1615 til mindst 1618 Jakob Søffrensen Tønder (Tunder), der synes afgaaet ved Døden 1619—20, idet hans Enke aflagde Regnskab den 20. April 1619. 1624—25 nævnes Karl v. Eche (Eich) som Krudtmager; men senere synes ingen saadan nævnt, bortset fra, at der 1645—46 nævnes en Krudtmester Adolf, der fæstede et Hus i Lyngby. Den anden Møller i Fuglevad kaldes 1603—04 Jens Adzersen. Han beholdt Møllen i mange Aar og nævnes endnu som værende dør i Jordebogen 1630, medens dog en Mads Jensen fik Fuglevad Mølle i Fæste den 16. Febr. 1630 og allerede nævnes dør som malende Korn 1628—29.

Der kan saaledes næppe være Tvivl om, at der den Gang i Fuglevad har været 2 Møller, en Krudtmølle og

en Kornmølle, der stundom, f. Eks. 1613—14, findes benævnt Fuglevad Mølle her paa Lenet, og som gerne kan have været en Vejrmølle. Denne Antagelse bestyrkes ved, at der allerede 1574 findes udtalt, at der var bygget en Kornmølle ved Siden af den Mølle, som Mads Krudtmager (Matthias Møller v. Achben) boede i, og at det tillodes ham at faa dem begge, imod at han ydede Landgilde.

Senere maa de 2 Møller være blevne adskilte, og det har varet nogen Tid, inden de atter er blevne forenede under samme Mand. De maa saaledes for den Tid betragtes hver især.

Bo Pedersen fik Bestalling den 7. Oktober 1598. Han skulde ifølge denne have i aarlig Løn 150 Dlr. foruden 12 Dlr. maanedlig som Kostpenge til ham selv og 2 Svende. Kongen skulde afholde alle Udgifter angaaende Mølløværkerne, og Mølleren kom tillige til at indtage den ansete Stilling at regnes blandt Adskillige Hoftjenere.

Om selve Krudtmøllen erfares ikke meget i hans Tid. Hvad der blev leveret af Krudt, giver Regnskaberne ingen Oplysning om, undtagen for saa vidt, som der 1608—09 berettes, at Bo Pedersen da leverede ind i Kongens Arkeli 572 Centner Kørnekrudt og 24 Ctn. $1\frac{1}{2}$ Lpd. og 4 Pd. Slangekrudt. Leverancerne er ellers ikke opførte i dem, saa at det synes, at Bo Pedersen kun er bleven betragtet som en Bestyrer, der havde frit at levere, hvad der fremstilledes. Han nævnes i Reglen kun i Anledning af visse Ydelser, som han modtog. Der bevilgedes ham saaledes af og til Penge til at købe Tønder til at pakke Krudt i, i Reglen 3 Læster ad Gangen. Han fik derhos Træ til at brænde Kul af, saaledes 1607 Hesselkæppe. Selve Møllen omtales hovedsagelig kun i Anledning af Tømmerarbejde, som af og til udførtes i den. 1611—12 nævnes, at der

blev bygget et nyt Hus ved den. Jakob Søffrensen fik kun 50 Dlr. i aarlig Løn.

1621—22 er der Tale om en ny Krudtmølle, og 1626—27 blev der bygget et nyt Krudthus med 8 Stampere, 1627 en ny Kørnestue. Samme Aar siges den at være afbrændt og paa ny opbygget. Ligesom før leveredes der ogsaa Træ til Møllen, 1626 Elle- og Hesselved, samt en Del Trøstetræ.

Fra ca. 1630 synes baade Krudtmøllen og Kornmøllen at være blevne bevilgede en og samme Mand.

Den første var Johan Bøcker v. Delden. Han nævnes i Jordebogen 1630 som værende paa Fuglevad og har da formodentlig ejet Møllerne, ligesom han da ogsaa var Ejer af Brede. Han var en driftig, københavnsk Borger, der bl. a. deltog i Handelen paa Nordland. Han var tillige en ret betydelig Ejendomsbesidder i København, Lavbroder i det danske Kompagni 1626 og Medlem af det Kompagni, som 1623 fik Kongens Silkevæveri overdraget. Han blev Raadmand 1630.

Johan v. Delden formaaede dog ikke at drive sine Værker, saa at han fik et passende Udbytte af dem. Han maatte opgive sit Bo, og Kongen gjorde da Indførsel i det, da han var bleven Kongen skyldig ca. 3269 Rdlr. og ikke havde betalt inden 15 Dage efter den den 5. Juni faldne Dom. Johan v. Delden havde ogsaa gjort Gæld hos den i det følgende nærmere omtalte Rosenmeier og flere andre, saa at han i alt skyldte 7100 Rdlr., medens Møllerne kun var vurderede til 6392.

Johan v. Delden maatte rømme fra Landet og bosatte sig i Rusland, hvor han blev Tolk hos Czaren og vandt dennes Yndest. Ogsaa hans københavnske Grundejendom gik efterhaanden over i Kongens Besiddelse, deriblandt Nr. 21 paa Amagertorv, som ogsaa gik ud til Læderstræde. 1634—35 købte Kongen Fru Jytte

Gyldenstjernes, Ejler Urnes Hustrus, Andel i Johan v. Deldens Gaard, i hvilken, tillige med en anden nærliggende, Ejler Urne alt havde gjort Indførsel 1633. 1638—39 siges, at Johan v. Deldens Gaard da af Kongen var skænket Karen Andersdatter, Kongens tidligere Elskerinde, som tillige besad en større Gaard paa Hveen.

Efter v. Deldens Afgang blev Fuglevad Møller tillige med Stenhuggergaarden i Lyngby overdragne den tidligere Tilsynsmand i Rosenborg Have Knud Hansen. Denne formaaede dog ikke at faa saadant Udbytte, at han kunde vedligeholde Møllerne.

Fuglevad overlodes derfor som Ejendom 1635 til Henrik Rosenmeier. Han var en af Københavns fornemste Handelsmænd og kom samtidig i Besiddelse af Brede, som han tillige med Fuglevad synes at have drevet godt. Han var Lavsbroder i det danske Kompagni fra 1627.

Han døde 1638, og hans Enke Margrete vedblev derpaa at drive Værkerne¹⁾.

Der bevilgedes Værkerne i Tiden efter v. Delden en Del Træ til Fremstilling af Krudt ligesom før, saaledes 1634 Benved, 1635 Hessel og Trøstetræ. 1636 befaledes, at der, baade i Kronborg og Frederiksborg Len, i hvert skulde hugges 206 Læs Hessel til Krudtmøllen. Margrete fik 1641 30 Læs Brænde for Betaaling og 1642 Træ til en Aksel. 1646 anbefaledes det tyske Spichelenholz, der herhjemme skulde findes i Malte Juuls Len²⁾.

1631—32 angives, at der blev opført endnu en Krudtmølle; men det er ikke sikkert, at dette gælder Fuglevad. Det kunde gælde en hel anden, som maaske

¹⁾ Enken satte 1640 et Epitafium over ham i Nikolaj Kirke.

²⁾ Spiche er en tysk Benævnelse paa Lavendler, Malte Juuls Len var Christianstads eller Bovling Len.

Ørholm, ligesom det ogsaa kan gælde baade denne og Fuglevad, naar efter den Tid begge Krudtmøllerne stundom nævnes i Regnskaberne, og naar det 1641—42 angives, at der blev bygget 2 nye Krudtmøller med 4 Stampere. Det nævnes ogsaa, 1639—40, at Støbemesteren (Rotgeteren) Hans Pop leverede Kobbersko til 2 Jærnstænger (Stampere), der skulde bruges ved Tilvirkningen af Krudt. 1640 befaledes ogsaa bygget en Drøjstue (Tørrestue) ved Krudtmøllen.

I Rosenmeiers Enkes Tid leveredes der meget betydelige Mængder af Krudt fra Værkerne til Tøjhuset i København og paa andre Steder, saaledes fik hun 1639—40 Betaling for 17898 Skaalpund Krudt, leveret i Tøjhuset 1639 og senere 36688 Rdlr. for Krudt, leveret i Tiden fra 5. Marts 1641 til 25. Oktbr. 1645. Der var bevilget Henrik Rosenmeier 26 Rdlr. in specie for hvert 100 Pd. Krudt.

Det Krudt, som de nævnte Værker kunde levere, var dog langt fra saa meget, som Kongen behøvede paa den Tid. Der leveredes til Tøjhuset meget fra Christiansstad, hvor betydelige Krudtværker var blevne indrettet, og forskellige private solgte ogsaa ret anseelige Mængder til Kongen, saaledes fik Borgeren i København Hans Pedersen 1643—44 7374 Rdlr. for 30719 Skaalpund Krudt, leverede i Tøjhuset 1642¹⁾.

Rosenmeiers Enke overlevede Kongen. Hun nævnes død 1659.

Brede besades i Christian IV.s første Tid af Kongens Sølvpop Phocas Stafrosky. Den forlenedes til ham tillige med 2 Gaarde i Søllerød uden Afgift 1588, og hans Enke beholdt Forleningen efter hans Død. Værket dreves 1615—16 af en Frans Olsen, gik derpaa over

¹⁾ Maaske den Hans Pedersen, der var Raadstueskriver 1638 til 1644.

til en Oluf Hansen og fra denne 1628 til den foran omtalte Johan v. Delden og Lavrens Meulengracht, der vilde drive det som Krudtmølle, medens det dog ogsaa skulde kunne bruges som Kornmølle, naar det ikke anvendtes til Fremstilling af Krudt. De erhvervede det som Ejendom. Oluf Hansen fik til Erstatning Løfte om den første Mølle, der blev ledig i Københavns, Frederiksborg eller Kronborg Len.

Meulengracht var ligesom v. Delden en anset Borger i København, fra 1626 Lavsbroder i det danske Kompagni og Deltager i det Kompagni, der 1623 havde faaet Kongens Silkevæveri overdraget, men var alt død, da Mellemværendet med Kompagniet afgjordes 1631. Han døde nemlig 1630. Han blev saaledes ikke personlig indviklet i de Vanskeligheder, som v. Deldens Fallit fremkaldte, og som bevirkede, at Værket kom ud af Drift og 1633—34 ikke kunde svare Landgilde for Armod. Fallitten synes dog at have berørt hans Bo, der besad flere Ejendomme paa Købmagergade. Kongen havde 1627 tilskødet ham, maaske i Forbindelse med Johan de Willum (Willem), en Gaard paa Hjørnet af Silkegade og Købmagergade, og i 1633 købte hans Enke i Forbindelse med Johan de Willums Enke 2 Gaarde paa Købmagergade¹⁾; men 1633 købte Kongen af Meulengrachts Enke en Gaard ud til Silkegade og Købmagergade, som Johan de Willum før beboede, og formodentlig er det den samme, som Kongen 1634—35 solgte til den senere Renteskriver og Borgmester Peder Pedersen.

I Aarene førend v. Deldens og Meulengrachts Tid var Brede blevet underkastet en større Istandsættelse.

¹⁾ Johan de Willum, der drev Hvalfangst og Handel paa Vestindien, døde 1631.

Værket havde nemlig 1618—19 faaet et nyt Vandhjul og 5 nye Sluser. Fra v. Delden og Meulengracht gik Brede over til en Thomas Noet, der skulde antage en Krudtmager, men kun beholdt den i kort Tid; thi 14. Oktbr. 1635 fik Henrik Rosenmeier Brede og Fuglevad til Ejendom mod at svare i Landgilde 1 Læst og 2 Pund¹⁾ Byg, 2 Bolsvin, 4 Mark Gæsteri, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns og $\frac{1}{2}$ Lødemark. Hans Enke, som efter hans Død vedblev at drive begge Værkerne, nød den Begunstigelse, at der 1639—40 blev eftergivet hende 6 Skp. af hvert Pund, som skulde svares i Landgilde. Det berettes vel, at en Hans Saur 1646 fik Bevilling paa Brede; men han synes dog næppe at have benyttet den.

Herstedøster Vejrmølle siges 1619—20 at have været næsten øde og forfalden; men den blev derpaa sat i Stand paa ny. Dog blev dens Vilkaar derefter næppe bedre; thi 1633—34 siges, at den ikke kunde svare fuldt Landgilde for Armod. Nu er der ingen Mølle i Herstedøster.

Jonstrup Mølle brændte 1614—15 og blev genopbygget af Kongen. I Jonstrup blev 1621 2 Gaarde afbrudte. I den ene boede Herredsfogeden, i den anden Mølleren. Ogsaa Møllen blev afbrudt; men denne lod Kongen atter opbygge, og han bortfæstede den 1623 til Kort Frederiksen, der ca. 1616—17 var bleven Skovrider i Københavns og Roskildegaaards Len og boede i Ballerup. Han beholdt den i mange Aar, men kan ikke have været heldig med dens Drift; thi 1625—26 siges, at den var brøstfældig og ikke bleven brugt dette Aar. Den var vistnok en Vejrmølle, saaledes som den endnu findes.

¹⁾ 1 Læst Byg var 48 Tdr., 1 Pund 24 Skp. — 1 Lødemark var $3\frac{1}{2}$ Ort.

Knardrup Mølle har vistnok været en Vandmølle; thi der var ved den en Aalekiste, som dog 1618—19 siges i mange Aar ikke at have været brugt. 1633—34 dreves Møllen af en Peder Pedersen. Nu er der ingen Mølle i Knardrup.

Hestetangs Mølle var som nu en Vandmølle. 1633—34 blev den dreven af en Oluf Jensen.

Valbylille Mølle nævnes i Jordebogen 1611—12 som liggende i Høje Taastrup Sogn. Den blev 1633—34 dreven af en Lavrids Olsen. Nu er der baade en Vand- og en Vejrmølle.

Pilemølle, der nu ligger ca. 2200 Alen S.Ø. for Ishøj ved Lille Vejle Aa, har faaet sit Navn bevaret, men er ikke længer en Mølle, men en Gaard. Den var formodentlig en Vandmølle, som 1633—34 blev dreven af en Oluf Mikkelsen.

Papirmøllen kan vist antages at være den Mølle, der som oftest i gammel Tid kaldtes Papirmøllen mellem København og Helsingør. Det gælder derfor formentlig denne Mølle og ikke den samtidige Papirmølle i Hvidøre, naar Kongen den 13. Jan. 1577 gav en Mand Bevilling til at samle Lumper (Klude) til Møllen og tillod, at Baltzer Kaus, Borger og Bogfører i København, maatte bruge Møllen mod Afgift, medens Kongen selv vilde holde den vedlige og lade de nødvendige Huse bygge. I 1578 tilstodes der Papirmageren aarlig 1 Pund Korn; men 1583 bevilgede Kongen, at Møllen maatte forandres til en Kornmølle.

Den brugtes dog ikke længe alene paa denne Maade; thi 1599 bevilgedes det Skomagerne Gert v. Drij og Diderik v. Nus at bruge den som en Barkmølle. Det tillodes dem at indrette en særlig Kværn i Papirmøllen her under Slottet.

Begge Virksomheder synes derefter at have været drevne i Møllen; thi 1599 ses Hans Møller i Papir-

møllen at have formalet 30 Pund Rug til Forbaging af Simler og Sinbrød (Surbrød) til Slottets Behov. I Jordebogen 1615—16 nævnes dog Diderik Skomager som drivende Møllen.

1611—12 blev der bygget en ny Bro og nye Sluser ved den.

1614—15 siges, at Møllen blev forandret til en Valkemølle for Klædemageren i Tugthuset i København. Dog maa dette være sket før; thi 1610—11 tales om Farvning i Valkemøllen mellem København og Helsingør. Den kaldtes derefter i flere Kongebreve ikke Papirmøllen, men Valkemøllen, stundom med den lige nævnte Tilføjelse.

1621—23 blev Papirmøllen overladt Klædekompaniet, og 1631—32 blev der lagt nogen Jord til den, tagen fra Nærumbønder.

1633 forpagtedes den tillige med, som foran nævnt, Farveriet ved Vandkunsten til Johan Ettersen. Han fik Bevilling paa Valkemøllen, da kaldet Strandmøllen mellem København og Helsingør. Den var i den Tid egentlig kun Valkemølle; men 1635 konfirmeredes et tidligere Kongebrev paa, at Johan Ettersen maatte opsætte en Kornmølle ved Siden af sin Valkemølle, mod at han i Afgift af den sidste svarede aarlig 10 Speciedaler. 1643 forandrede Driften paa ny. Han fik da Tilladelse til at opsætte en Papirmølle ved sin Valkemølle¹⁾, og det fastsattes tillige, at der ikke maatte opbygges flere Papirmøller paa Sjælland i de paafølgende 20 Aar. Samme Aar tillodes det ham at samle Klude

¹⁾ At der havde vist sig Trang til Papirmøller, synes at fremgaa af, at Ingeniøren Abraham de la Haye og Peter Bielefeldt med Konsorter 1621 havde faaet Bevilling til en eller flere Papirmøllers Oprettelse, en Bevilling, som dog ikke ses at have ført til noget.

i Sjælland til sin Papirmølle, noget, hvorpaa han 1647 fik Eneret.

Johan Ettersen var en Mand, der drev mange Forretninger foruden de alt nævnte. Han drev saaledes Garveri, var indviklet i en Sag angaaende Overgreb, begaaet af et af københavnske Borgere udrustet Frihytterskib, og drev Hvalfangst. Alt dette indviklede ham i en Undersøgelse angaaende ulovlig Hvalfangst, i Strid med Tolderne i Øresund og med det islandske Kompagni. Han vedblev dog at være ret begunstiget af Kongen, fik saaledes 1635 Ved af Kongens Skove og 1641 Egetræ til en Aksel, samt beholdt den Møllen alt før hans Tid tilstaaede Fritagelse for Landgilde. Han fik ogsaa 1650 Bevilling til at holde Gæsteri og Værts-hus i Vedbæk. 1647 flyttedes Valkemøllen til Raavad, og Christen Alchenbrecht fik Bevilling til at overtage Johan Ettersens Valkemølle og i Stedet for denne anlægge en Hammermølle eller flere Papirmøller, medens Johan Ettersen indtil videre vilde drive alene Papirfabrikationen.

Hans Enke synes at have fortsat denne efter hans Død; thi hun ses 1653 at have ført Proces med Regeringen angaaende Afgiften af Papirmøllen.

Stubbemøllen eller Stampen, som den nu kaldes, var i Christian IV.s første Tid en Kornmølle. 1599 formalede Christen Møller i Stubbemølle 20 Pund Korn til Slottets Behov. Han var dør alt 1584, da han klagede over at være for højt forskyldt.

1601--02 blev Mølledæmningen bortskyllet af Vandet.

Den kaldes Stobmølle paa Meiers Kort 1649 og ligeledes paa Dalbergs Kort, Stockmølle 1643, senere ogsaa Straaebymølle, hvad der dog er en Fejlskrift for Staaby Mølle, som Navnet angives at være skrevet i de af Hofman til hans Foundationer benyttede Indberet-

ninger. Senere fremtræder den ogsaa under forskellige andre Navne.

Sandsynligvis ligeledes ved Fejlskrift er den i Jordebogen 1611—12 nævnt som liggende i Søllerød Sogn og i Lensregnskabet 1614—15 i Gentofte Sogn.

1608—09 er der Tale om en ny Valkemølle ved Lyngby. Dette maa utvivlsomt gælde denne. I alt Fald siges 1610—11, at Kongen lod gøre en Valkemølle ved Stubmølle. 1611—12 byggedes der nye Broer og Sluser ved den ligesom ved Papirmøllen, og den nævnes 1614—15 som Valkemølle for Klædemageren i Tugthuset i København. I Jordebogen 1615—16 nævnes en Peder Christiansen i Møllen.

1621—23 blev den ligesom Papirmøllen bevilget Klædekompaniet og synes derefter vedblivende at have været fritaget for at yde Landgilde. Den 16. Februar 1630 fæstede Mads Jensen i Fuglevad Stubmøllen, som nu skulde male Korn; men endnu 1631—32 ses den at være bleven dreven som Valkemølle for Klædekompaniet. Den nævnes endnu 1635—36 som dreven af Mads Jensen og 1637—38 af Mads Hansen. Dog fik Prinsens Kammerskriver Søren Jensen den 1. Maj 1635 frit bevilget til at drives som Krudtmølle. Han leverede 1642—43 105 Ctn. 25 Pd. Krudt, Centneret à 112 Pd.; men da han 1638—39 ses ogsaa at have drevet en Krudtmølle ved Christianstad, er det muligt, at ikke hele Leveringen hidrørte fra Stubmølle.

Hjortholms Mølle forlenedes 18. Juli 1588 til Antonius Gasmar, som havde tjent i Kongens Stald og erhvervet sig hans særlige Yndest. Den bevilgedes ham med den tilliggende Hestehave og en Aalegaard, der var ansat til aarlig at give 6 Tdr. Aal, i 4 Aar, alt uden Afgift, mod at han istandsatte Møllen, hvor den var brøstfældig.

Den 18. Maj 1608 bevilgedes den Hans v. Schmal-

kalden, der fra 1604—05 var Slotsfoged paa Københavns Slot, fri for Landgilde, Ægt og Arbejde, med Aalegaard og Hestehave. Efter hans Død bevilgedes den hans Arvinger paa 2 Aar. Den synes i al den Tid at have været en Kornmølle, som dog ikke gav stort Udbytte. 1649 fik den bekendte Henrik Müller den. Han vilde gøre den til et Værk, hvor der fabrikeredes Messing-, Kobber- og Jærnsager. 1668 blev den solgt til Kongen og blev derpaa under Navnet Frederiksdal en af de betydeligste Papirfabriker i Danmark.

Hvidøre Mølle, der sandsynligvis oprindelig hørte til det kongelige Slot, som endnu fandtes i Hvidøre ind i det 17. Aarhundrede, var i Christian IV.s første Tid en Papirmølle, som var bygget 1576, og som 1580 overlodes en Mand ved Navn Anders Hintzler. 1581 fik en Feldbereder Tilladelse at bygge en Stampemølle ved Siden af Papirmøllen, og den dreves derefter i lange Tider som Stampemølle. I Jordebogen 1615—16 nævnes Feldbereder Baltzer i Hvidøre Mølle, 1637—38, at Feldberederen svarede 16 Rdlr. aarlig, da Møllen havde faaet sit Omraade indskrænket ved, at en Mose var bleven tagen fra Hvidøre Kro. Den var da bortfæstet; men Kongen ønskede 1637 at komme i Besiddelse af Møllen for en Moses Skyld. Endnu 1661 synes den at have været Stampemølle.

Ørholm findes ikke nævnt i Regnskaberne, og den synes saaledes ikke at have tilhørt Kongen. Dog findes den paa Dalbergs Kort kaldet Krudtmøllen, og det synes nærmest at maatte gælde denne, naar det 1653 berettes, at Kongen solgte sin Krudtmølle ikke langt fra Lundtofte til Herman Isenberg. Den var da sprunget. Isenberg fremtræder 1655 som en Hovedparticipant i Saltkompagniet og blev 1659 valgt til at være en af Stadens 32 Mænd. Tanken henledes nærmest paa Ørholm, thi Henrik Rosenmeiers Enke ejede jo den

Gang Brede, Stubbemøllen ligger ikke nær ved Lundtofte, og Nymølle, som der ogsaa kunde tænkes paa, synes da, som benævnt paa Dalbergs Kort, at have været en Kobbermølle. Muligt kan det ogsaa gælde Ørholm, naar det berettes, at Christen Alchenbrecht, der 1641 med Konsorter havde faaet Tilladelse til fra fremmede Steder at forskrive Mestre til at lave Leer, Skæreknive, Partisaner og Piker og Eneret til at forfærdige saadanne i Københavns, Kronborg, Frederiksborg og Vordingborg Len, 1643 fik Bevilling til at opsætte en Slibe- og Polérmølle ved det Vandløb, som kom fra Krudtmøllen og løb forbi Stobmøllen, en Bevilling, der 1646 siges at have virkelig medført Oprettelsen af en saadan Mølle, medens Alchenbrecht da ogsaa ønskede at opsætte en Hammermølle, hvad der blev ham tilladt og yderligere bekræftet 1649.

Raavad og Nymølle findes ej heller nævnte i Regnskaberne og var saaledes næppe kongelige Ejendomme. Raavad synes derhos først oprettet som Værk ca. 1640, og hvis Nymølle da var et Værk, var dette snarest en Kobbermølle.

SMAASTYKKER.

11. Et Par samtidige Meddelelser om Byens Brand 1728.

Ved *Fr. Jürgensen West.*

I Helligaands Kirkes Daabsbog (1728—59, Fol. 1) har Sognepræsten, Knud Tommerup, indført følgende Notits:

»Efter at 5 Hofvedkirker foruden Weisenhuusets var udi 12 Timer d. 21. October 1728 med de toe Delle af Kiøbenhavn afbrændt, udi hvilcken Ildebrand ingen Menighet leed mere end Hellig Geistes, som beholdt ickun 16 Huuse, ingen Kirke leed mere end Hellig Geistes, som icke beholdt en sund Pille, ingen Sognepræst leed mere end jeg, Knud Tommerup, som flytte Guld, Sølf, Boehafve og Bøger udi Ligcapellet, hvor det ald er blefven opbrændt tillige med Kirkeprotocollerne, er da udi Jesu Naun denne Døbeprotocolle, da Børn ere døbte udi Holmens Kirke, indretted.«

Præsten har endvidere i samme Kirkes Trolovelses- og Vielsesprotokol (1727—62, Fol. 2) indført en Notits af lignende Indhold, dog med et Par Tilføjelser. Efter »Ildebrand« følger: »som begyndtes d. 20. Octobris om Aftenen Klocken half gaaen 8 og varede til dend 22. Octobris mod 9 om Aftenen«. Endvidere efter: »i Ligcapellet, hvor det alt er opbrændt med Kirkeprotocollerne« . . . følger: »eller og en Deel bortstolen«. Endelig nævnes foruden Bohave, Bøger, Guld og Sølv tillige: rede Penge¹⁾. Knud Tommerup skal før Branden have været en af de rigeste Præster i København²⁾.

¹⁾ Jvfr. Hist. Meddelelser om Kbhvn. III, 542 f.

²⁾ Jvfr. Danske Samlinger II, 80.

Iblandt Skifteakterne i Boet efter Etatsraad, Kammerjunker Fr. Barnewitz v. Bülow til Rudbjærggaard og Fritzholm († 1729 29. Maj) findes et Par Breve til Stiftamtmand i Laaland-Falster Stift Konferensraad J. E. v. Reichou fra en af de brandlidte i 1728, nemlig: Etatsraad og Hofmester hos Prinsesse Sofie Hedvig Johann (Hans) Friedrich v. Holstein (f. 1681, † 1737). Brevene er skrevne paa Tysk; her meddeles i Oversættelse kun, hvad der i dem handler om Byens Brand.

Det første af disse Breve er dateret Wemmetofte 1728 23. Oktober; heri hedder det: »Fra København har vi her igaar modtaget en meget sørgelig Tidende, at der Onsdag Aften er opstaaet en stærk Ildebrand, som har lagt en stor Del af Byen tillige med Frue Kirke i Aske; man har ingen positive Efterretninger, fordi Byens Porte er bleven holdt lukkede¹⁾; men igaar Morges har man her endnu tydelig kunnet se Branden. Gud forbarne sig over de stakkels Folk, hvem denne store Ulykke har ramt! Jeg har igaar Aftes sendt et Ekspresbud derind, skulde samme komme tilbage endnu før Postens Afgang, skal jeg give yderligere Meddelelse. Hvor sand denne bedrøvelige Tidende er, vil De tidsnok erfare fra København.«

»Efterskrift. Til min og Landets store Sorg erfarer jeg i dette Øjeblik af det tilbagevendte Ekspresbud, at godt og vel to Tredjedel af den gode Stad København er lagt i Aske, at næsten alle Kirker, nemlig: Frue Kirke, den tyske Kirke, Helliggeistes, runde Kirke, den reformerte, Raadhuset og næsten alle publike Bygninger er fortærede af denne vældige Ild. Den barmhjertige forbarne sig over os alle! Hvad særlig mig angaar, som logerer i Købmagergade hos Thomas Sauer²⁾, da ligger mine faa Effekter og Møbler i Aske. Herren gav det, Herren tog det, Herrens Navn være lovet! De

¹⁾ Jvfr. Hist. Meddelelser om Kbhvn. I, 517.

²⁾ Kræmmer Thomas Saur logerede 14. December 1728 i Højbrostræde, Strand Kvarter Nr. 72, hos Kræmmer Thomas Ziemer; før Ildebranden boede han paa Købmagergade, Frimands Kvarter Nr. 110. St. Petri Kirke havde en Prioritet af 3000 Rdl. staaende i den afbrændte Ejendom (Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, 170, jvfr. 75).

stakkels Mennesker, som ikke har Tag over Hovedet eller nogen Seng at ligge i, er meget mere at beklage.«

Et andet Brev, dateret Wemmetofte 1728 18. December, indeholder følgende Passus: »Om Afsendelsen af de stakkels brandlidte Folk til Laaland har jeg ikke erfaret noget i København, og da jeg heller ikke siden har hørt noget om, at de er ankomne dertil, saa formoder jeg, at de stakkels Mennesker har skyet Sørejsen i den sene Aarstid og har søgt deres Vinterbolig andet Steds.«

12. Ikke for lange Prædikener!

Den 27. Nov. 1739 udgik følgende Kongebrev til Københavns Magistrat:

Omendskønt Vi den 22. Febr. 1737 allernaadigst have befaleet daværende Biskop, afgangne Doctor Christen Worm at tilholde Præsterne i Vores kgl. Residensstad København ej at prædike sædvanligen over en Time, og at han, naar de gjorde en Sædvane deraf at prædike derover, maatte mulkttere dem fra 2 Rdlr. til 10 Rdlr. til Sognets fattige, saa have Vi dog maattet fornemme, at denne Vores allernaadigste Befaling ikke haver haft den af Os intenderte Effekt. Thi er hermed Vores allernaadigste Villie og alvorlige Befaling, at I beordrer Forstanderne ved Sct. Nicolai, Helliggeistes og Kristianshavns Kirker, at de, naar Præsterne gør en Sædvane af at prædike over en Time, som skal regnes fra den Tid, han kommer paa Prædikestolen, og til han begynder at læse Bønnen efter Prædiken, skal straks efter at Prædiken er endt, med mindre det aleneste maatte være nogle faa Minutter, affordre hannem 2 Rdlr. Mulkt, hver Gang han sig dermed forseer, hvilke Penge de Sognets fattige haver til Indtægt at beregne. Men om det skulde findes, enten at Forstanderne forsømte herpaa nøje at give Agt, eller at de med Præsterne saa igennem Fingre, da skal de, naar saadan

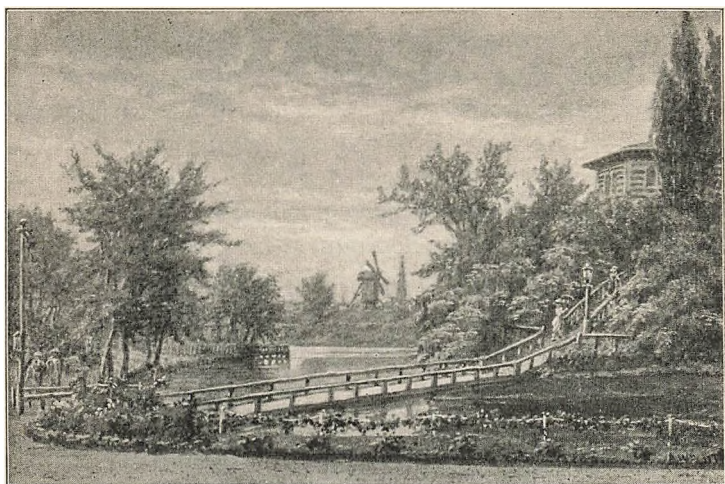
Forseelse hos dem befandtes, være pligtig selv hver Gang at betale den dikterede Mulkt til Sognets fattige. Hvilken Vores allernaadigste Befaling I Forstanderne for bemeldte Kirker haver at bekendtgøre og derhos alvorligen at tilholde dennem samme med allerunderdanigste Hørsommelighed at efterleve, da I og til denne Vores allernaadigste Befalings Efterlevelse, for saa vidt Forstanderne angaar, skal have tilbørligt Opsyn.

13. En Ligkassebedrøver.

Ved *H. Weitemeyer.*

I Holmens Kirkes Begravelsesbog staar under 9. Februar 1789 følgende Anmærkning:

»Under dette Nummer var udstedt en Jordeseddel paa den afdøde Matros Nicolay Frays Enke Karen Pedersdatter fra Rigersgade Nr. 403; men Dagen efter at Seddelen var tagen, kom Køberen igen med Jordeseddelen, bedende at udslette den Døde, hvilket jeg ikke kunde begribe, men efter at have udspurgt ham noget nøjere, fik jeg at høre, at den Døde var levet op igen, hvilket i Begyndelsen lød noget forunderligt, men i sig selv dog var muligt, da Konen efter overlagt Raad med andre havde lagt sig hen som død efter i Forvejen at have faaet Pengene af Ligkassen; men dette Gøgleri endte sig med hendes og hendes Døtres Indsættelse i Børnehuset.«

Tivolioen med Broen over Stadsgraven. I Baggrunden Stubmøllen ved Vesterport. Efter Maleri af Teatermaler A. Wallin 1878.

ØERNE I STADSGRAVEN VED VESTERVOLD OG DET SELSKABELIGE FORENINGSLIV PAA ØEN »CAPRI«.

AF

F. HENDRIKSEN.

ÆLDRE Københavnerne, der som Børn og unge Mennesker færdedes i det vestre Voldterræn, vil huske den ganske lille Ø, der gik under Navnet »Capri«. I For-
sommeren laa den blomstersmykket af Tjørn, Syren og Guldregn tæt ved den saakaldte Tivolio og kun adskilt fra Tømmerpladsvejen ved en nogle Alen bred Rende. I Fæstningssproget havde de to smaa Øer særlige og højtideligere Navne end de, der dagligdags benyttedes. Den større Ø, som Tivoli havde Raadighed over, hed Bastionen Holcks (eller Gyldenløves) Ravelin, den mindre hed Bastionen Holcks Lynette.

Georg Carstensen har sikkert haft aabent Øje for Betydningen af at knytte »Øen« til det øvrige Tivoli, og naar han ikke samtidig opdagede den mindre Ø, har det haft sin Grund i, at Tivolis Omraade, til en Begyndelse, var afgrænset mod Sydøst af den indre Tømmergrav, og der saaledes savnedes naturlig Forbindelse med denne Ø. Senere — i 1870 —, da Kommunen havde overtaget Fæstningsarealerne, mødte Tivoli op som Lysthavende til den lille Ø saavel som til »Lodden Nr. 14«; men da var der en anden Lejer, der betragtedes som havende Fortrinsret, og Tivoli maatte nøjes med at opnaa den Udvidelse mod Øst, hvorpaa »Kridthuset« eller den saakaldte italienske Villa blev opført, og som antagelig netop har udgjort Lodden Nr. 14. Det er den Restauration, der ses til højre paa det her gengivne Fotografi, og som ligger i tætteste Naboskab med »Capri«, kun adskilt derfra af en Vandgrav faa Alen bred.

Hidtil er man vistnok gaaet ud fra, at »Øen« hørte med til det Lejemaal, som Georg Carstensen, ved allerhøjeste Protektion, den 31. Maj 1843 opnaaede, og som gav ham Raadighed over det dejlige Stykke af Vestre Glacis, hvorpaa Tivoli i Løbet af et Par Maaneder blev anlagt og bygget, for en aarlig Afgift af 181 Rdl. Dog maatte han først ordne sig med den Brændevinsbrænderenke, der havde Græsningen i Forpagtning, og det var hendes, allerede fastsatte, Aarsafgift, han overtog at betale til 1. Januar 1846. — Øen hørte imidlertid ingenlunde med til disse Herligheder, da Carstensen 15. August 1843 aabnede Tivolis Port for de forventningsfulde Københavnere. Der havde som vel bekendt været meget at overvinde, inden Carstensen kom saa vidt, thi den militære Forvaltning af Fæstningen var indviklet. Der var noget, der hed Fortifikation, og der var Ingeniørkorpset, to Kommandoer, der maa formenes at have haft særlig med Voldenes Arealer at gøre — det var ogsaa til Ingeniør-

korpsset, at Georg Carstensen udstedte Deklarationen angaaende Lejemaalet i 1843 —; men der var endvidere Københavns Kommandantskab, og endelig var der i sidste Instans Krigsministeriet. Visse smaa Fordele var hævdvundne for forskellige Stillinger. Den kommanderende General havde saaledes Jagtretten over hele Glaciets Omraade, og en af Kommandantskabets Fæstningsofficerer, den saakaldte Pladsmajor, havde Brugsretten til Øen, der hed Bastionen Holcks (eller Gyldenløves) Ravelin. Af denne militære Bruger har Carstensen lejet Øen, der i ethvert Tilfælde fra Sæsonens Begyndelse 1844 har hørt til Tivoli. Selskabets Protokoller opgiver, at den er udlejet til Vinhandler Hansen, som der vil anlægge en Pavillon til Vinudskænkning. Der blev ogsaa lagt en Bro over Vandgraven til Øen, og Tivoli afkrævede enhver Person, der passerede den Bro, 1 Skilling i Afgift. Det blev netto 1235 Rdl. for Aaret 1844; — saa stor Lykke gjorde denne lille Udvidelse af Tivoli. Lejeren, der ikke havde Glæde af denne Afgift, ansøger i 1845 om, at Bropengene maa blive afskaffede. Bestyrelsen bevilger hans Andragende, hvis han foruden sine 500 Rdl. i Leje vil betale det ovenfor nævnte store Beløb, som Bropengene indbragte Aaret før. Antagelig gik han ikke ind derpaa, og Afgiften for at passere Broen faldt efterhaanden bort, alt som Interessen for Øen tog af.

Men i 1844 var Sæsonen brillant baade for Tivoli og for Øen. Ogsaa denne blev belyst, dog om Hverdagene ikke mere end passende, naar der skulde være Lejlighed for Ungdommen til at sværme i Halvmørke eller Maaneskin; men var der Fest og Illumination i Tivoli, var Øen inddraget i Arrangementerne. Den var ogsaa hyggelig med sine to omløbende og tæt bevoksede Stier, den ene langs Stadsgraven, den anden midtvejs paa den lave Bastion, hvorpaa Vinhandleren havde bygget sin Pavillon og anlagt et Par Lysthuse. Nogle Aar senere, vistnok i 1848, brændte

Pavillonen, og der forhandles om Opførelsen af en ny. Hansen faar Nedsættelse i sin Leje mod at forpligte sig til at opføre en anden Bygning. — Allerede i 1844 musicerede »et Chor« paa Øen, og i 1845 var der daglig Musik og Sang af Bellmannske Sange fra Kl. 7—11. I Øens første Aar gæstedes den en Aften af en stor Flok Studenter, der selv medbragte Sangere og morede Publikum. Der var altsaa tidligt begyndt med musikalske Underholdninger derovre, saa det var ikke underligt, at det saakaldte Valentinske Selskab, i hvilket Visesangerinden Sofie Valentin havde været Primadonna, i 1867 flyttede derover. Selskabet, der i en Del Aar havde sunget i den til venstre for Tivoliporten liggende Pavillon »Slukefter«, havde der kreeret de tidligste Københavner-Viser af W. Rantzau.

I Efteraaret 1866 fik Tivoli Ingeniørkorpsets Tilladelse til at regulere og afgrave det gamle stensatte Gærde, der ud imod Vester Ravelin begrænsede Tivolis Grund. Umiddelbart op imod dette Gærde laa Pavillonen »Slukefter«, og Direktionen ønskede at nedrive denne og bygge en større Pavillon nærmere ved Stadsgraven. Det blev den, Københavnerne hurtig gav Navnet »Ligkisten« eller forkortet »Kisten«, fordi den i de første Aar bragte de Folk, der lejede den, store Tab. Sofie Valentin og Rantzau var altsaa husvilde i Sæsonen 1867; de forlystede derfor i nogle Aar deres Stamgæster fra Øpavillonens Galleri, og denne fik igen en glansfuld Tid. Selv var Sofie Valentin, der i 1864 var bleven gift med Rantzau, ikke mere blandt de optrædende; thi allerede fra 1865 gjorde en Sygdom hende delvis lam og uskikket til at synge offentlig. Rantzau og hendes Berømmelse var ganske berettiget, thi hans Viser og hendes fortræffelige Foredragsevne var noget for sig. Begges Evner var ægte københavnske i Humor og Tone, elskværdige i Munterheden og ofte helt rørende og rammende i Karakteristiken af vort Byliv. W. Rantzau døde sidst i Halvfemserne, hans Hustru lever endnu højt

bedaget. Rantzaus bedste Viser, der i Tredserne blev sungne over hele Landet, har oplevet en Efterblomstring. De synges i vor Tid ved mindre Koncerter af Sangerinden Frk. Vivi Pedersen, der med afgjort Held foredrager dem til sit eget Luthakkompagnement. — Den her gengivne Tegning viser Øpavillonens kuriøse Indre fra først i Halv-

Interiør fra Øpavillonon paa Tivoli, c. 1870. Tegnet af Hans Tegner.

fjerdserne og efter Indførelsen af de korte Skørter, som de syngende Damer paa Galleriet nu viser sig i. Ligesom det morsomme Interiør fra »Slukefter«, der findes i Albumet, der udkom, da Tivoli var halvtreds Aar gammel, er det et Stykke Erindringskunst af Hans Tegner.

For Øen betalte Tivoli Pladsmajoren 140 Rdl. i aarlig Leje, hvilket endda var meget i Forhold til den ringe Leje, der betaltes Staten af hele det øvrige store Terræn, og som fra 1846 til 1867 udgjorde 472½ Rdl. aarlig. Det var

nu ogsaa sidste Aar, at man slap med denne ubetydelige Leje. I 1868 maa Tivoli underskrive et treaarigt Lejemaal med Ingeniørkorpset mod en aarlig Afgift af 3000 Rdl., og i 1872 lyder den første Kontrakt med Kommunen paa en aarlig Leje af 6000 Rdl. Til Sammenligning oplyses, at Lejen i 1893 var 80,000 Kroner, i 1913, da Tivoli havde naaet Alderen 70 Aar, 120,000 Kroner.

Det er de Indstillinger og Skrivelser vedrørende »Haven i Holcks Ravelin«, som Kommandantskabet kalder Øen, og som findes i Ingeniørkorpsets Arkiv, der giver Oplysninger om de særlige Forhold, der angaar Øens Lejemaal. — I Efteraaret 1866 havde Stillingen som Pladsmajor skiftet Indehaver, Major Olufsen havde afløst Oberstløjtnant Funck, og Fortifikationen havde — formodentlig efter højere Ordre — skrevet til Kommandantskabet om Besiddelsesretten til Øen. Kommandanten, General Wöris-höffer, svarer ret fyndigt, »at det forholder sig ganske som fremstillet i Ingeniørkaptajn Lehmann's Skrivelse, at Kommandantskabet har tilskrevet Direktionen for Tivoli, at Ret til Afbenyttelsen af Øen er gaaet over til Major Olufsen. . . . Kommandantskabet har troet sig berettiget til at disponere over Øen, og har, idet den tog ovenfor omtalte Forholdsregel, givet Øen den Bestemmelse, som den har haft i det sidste halve Aarhundrede, idet nemlig Brugten af samme er bleven tilstaaet en af Fæstningsofficererne ved Københavns Kommandantskab. . . . Kommandantskabet skal i denne Sag henvende sig til Krigsministeriet, da det efter undertegnedes Skøn maa bero paa en Misforstaaelse, at der disponeres over Brugten af en Del af Fæstningsværkerne, hvis Afbenyttelse i en lang Aarrække er tilstaaet Kommandantskabet.« — Kaptajn Lehmann har aabenbart haft den Opgave at undersøge hele denne Sag. I en længere Indstilling til Københavns Fortifikation gør han i Marts 1867 Rede for Tivolis Lejemaal og hele Forholdet og henstiller, at Tivoli indtil videre

beholder Brugsretten til Øen, da det afgjort er den Lejer, der bedst kan drage Nytte af den, og at Lejeafgiften til Staten bliver den samme, som Pladsmajoren hidtil har faaet, nemlig 140 Rdl. aarlig. — I April afgør Krigsministeriet Sagen og giver Fortifikationen Ordre til at slutte Kontrakt med Tivoli om Øen, gældende $\frac{1}{5}$ 1867— $\frac{31}{10}$ 1868, dog saaledes, at Lejen forhøjes til 250 Rdl. aarlig.

Trods Kommandantskabets Kamp for at bevare de hævdvundne Rettigheder, der i det militære Sprog hed *reventant-bon*, gik Brugsretten til og Lejeindtægten af Tivoliøen alligevel tabt for Major Olufsen. Afgørelsen er sikkert truffen under Paavirkning af et Rigsdagsudvalg, der havde faaet Øje paa Tivolis urimeligt lave Lejeafgifter og gjort Bemærkninger derom. I ovenfor nævnte Indstilling fra Kaptajn Lehmann læses herom: »Tivolis Direktion er velbekendt med, at der er saa stærk Opinion for den Erkendelse, at Tivolis Afgift til Statskassen ikke staar i det passende Forhold til det betydelige Areals Udstrækning og Beliggenhed, at den sikkert nok er forberedt paa Nødvendigheden af en betydelig højere Lejeafgift for Fremtiden, og har, for at afværge, at der heri blev gaaet saa vidt, som det var bebudet i derom for Rigsdagen førte Forhandlinger, tilstillet det derover nedsatte Folketingsudvalg en udførlig Fremstilling af Aktieselskabets Stilling.« Det endte som nævnt med den moderate Forhøjelse af Lejen, der blev fastsat fra 1868, nemlig 3000 Rdl. aarlig for hele Arealet Øen indbefattet.

*

*

Den lille Ø »Capri« var som *reventant-bon* tillagt Bygningsskriver-Stillingen under Ingeniørkorpset, og denne Bruger — hans Navn var i Tivolis første Tid Krigsassessor Neumann — fik at mærke, at han havde faaet en urolig Nabo. I September 1848 beklager han sig i Skrivelse til Tivolis Direktion over Tyverier af Frugten fra hans Have

paa Øen. Frugten plyndredes ved Hjælp af Tivolibaadene, og han anmoder om, at der træffes Forholdsregler til, at sligt ikke finder Sted. Tivoli lover at gøre sit Bedste. — Det er rimeligt nok, at Besiddelsesretten til de to Øer har tabt meget i Værdi ved Tivolis Naboskab. Freden og den idylliske Ensomhed paa de skovklædte Øer, der dog laa Byen saa nær, var forbi, og derfor gik maaske Udlejningen af den større Ø til Tivoli saa hurtig for sig. Saa vidt det kan skønnes, er den mindre Ø, Holcks Lynette, først udlejet sidst i Halvtredserne. Den daværende Bygningsskriver, Krigsraad L. P. Mortensen, har overdraget den til Tivoli-Direktøren, Justitsraad Melsing (Kontorchef under Magistraten), der i mange Aar var ledende i Bestyrelsen. Ifølge nuværende Museumsdirektør Bernh. Olsens Oplysning er det Melsing, der har givet Øen Navnet »Capri«. — 22. Maj 1860 har han sammen med en Tivolikollega Guldberg holdt Gilde paa Øen, og fra denne Lejlighed foreligger der en Sang: »Paa Capri«, der er undertegnet A.R. (Adolph Recke ?, som den Gang var Tivolis artistiske Direktør).

Der hvor man skuer smukt
 Ud over Køge-Bugt,
 Volden nær af blide Bølger favnet,
 Ligger med Blomster smaa
 Capri med Grotten blaa, —
 Øen svarer mageløst til Navnet.

Saa kær som Gurre var
 Fordum Kong Valdemar,
 Er den Ø for Melsing og for Guldberg,
 For deres Venner med
 Er den et dejligt Sted —
 Thi af Lykkens Blomster er der fuldt der.

Gid hver, som tung i Sind
 Træder paa Øen ind,
 Maa af Glædens Vindpust gennemstrømmes!
 Gid altid op af Jord
 Mylre et Blomster-Flor,
 Gid at Øens Kælder aldrig tømmes!

En anden Vise stammer fra Sommeren 1862, men denne Gang er det den kendte Restauratør Rasmus Petersen, der har samlet sine Venner til Gilde paa Capri. Det synes at have været et lystigt Kompagniskab, der vekslede i at bruge Øen til privat Selskabelighed. Petersen havde en meget bekendt Café ved Slagterboderne i Lille Kongensgade. Lokalet var meget lille, men Omsætningen stor. Han var tillige fra 1859 Vært i den saakaldte Skovpavillon, et af de mest søgte Værtshuse i Tivoli. Petersen blev en meget rig Mand og en af Hovedaktionærerne i Tivoli. En kort Tid var han Direktionens Formand. Hans Datter blev gift med nu afdøde Tivolidirektør Thrane, og hans Hustru, der havde Ry for at være en udmærket Værtinde, roses i den til Festen i 1862 skrevne Vises sidste Vers:

Men Rasmus Petersen var ej den Svend
Saa rar,
Om ikke han havde en Kone, som den,
Han har.
Hun er saa god og hun er saa ærlig,
Hun er for ham og for os uundværlig —
Den Ting er bekendt
Hun har ogsaa fortjent
Et Hurra!

I 1865 gik Lejemaalet af den lille Ø imidlertid over til den borgerlige Forening, der tog Navn efter den og kaldte sig: »Selskabet Capri«. — Da Københavns Kommune d. 1. Juli 1870 skal overtage Fæstningsarealerne, skriver Selskabet i Maj samme Aar til Magistraten og anmoder om at maatte beholde Lejemaalet af Øen, som det i flere Aar har benyttet til Sommerlokale. Kontrakten med Krigsraad Mortensen vedlægges Andragendet. Selskabet paaberaaber sig, at det foruden sine selskabelige Formaal ogsaa har Velgørenhed til Opgave. Saa vidt dets

Kræfter tillader det, yder det aarlig Hjælp til Opklædning af trængende Konfirmander, og desforuden har man ved en Basar i 1865 ydet Hjælp til de brandlidte i Valby. Ogsaa henholder Bestyrelsen sig til, at Selskabet i Tillid til at beholde Brugsretten til Øen i et længere Aaremaal har afkøbt den forrige Lejer den paa Øen opførte Pavillon, Baade og øvrige Inventar. Man gør dog opmærksom paa, at enkelte Punkter i Kontrakten ifølge mundtlig Aftale ikke var at forstaa helt bogstaveligt. Saaledes § 2: Fremleje er ikke tilladt, og § 7: Al Sang og Støj paa Øen er ikke tilladt. Mundtligt var det Selskabet tilladt at overlade Øen til andre respektable Selskabers Afbenyttelse to à tre Gange ugentlig, og med Hensyn til Sangen og Støjen da vil et Forbud vanskeligt lade sig overholde i en selskabelig Forening, men naturligvis maatte god og anstændig Tone overholdes.

Magistraten bestemmer, at Selskabet maa beholde Øen indtil 31. Marts 1871 mod at betale 26 Rdl. 24 Skilling, hvilket svarer til den aarlige Leje af 35 Rdl., som Selskabet hidtil havde betalt. — Kommunens Økonomiforvalter, Løjtnant Christensen, gør Magistraten opmærksom paa, at han i Kontrakten har beholdt Bestemmelsen om, at Sang og Støj ikke tillades paa Øen, idet han mener, »at Stedets Beliggenhed muligen kunde opfordre til, at der dersteds afholdtes Sammenkomster af en saa støjende Natur, at det andetsteds straks blev Genstand for Politiets Opmærksomhed«. — En Basarvise fra Capri 1868, der er skrevet af Bogtrykker V. Herdahl, kan nok tyde paa, at der baade dyrkedes Sang og Støj paa Øen. Et Par Vers hidsættes til Prøve:

Den Vandrer standser paa sin Vej,
 Gaber, seer og forundrer sig,
 Toner gaa over »blanken« Sø,
 Uh! der er Sjus paa den lille Ø.

Julia o. s. v.

Det er maaske den sidste Fest,
Som'ren sadler sin rappe Hest,
Rider afsted, — og ene staar
Capri, forladt — til det næste Aar.
Julia o. s. v.

I November 1870 møder Tivoli-Direktionen med Forespørgsel, om den kan erholde Lejemaal for Øen Capri samt Lodden Nr. 14. — Selskabet har mærket Uraad og melder sig i December med Ansøgning om at faa sit Lejemaal fornyet paa de rimeligst mulige Betingelser. Økonomiforvalteren støtter Ansøgningen, idet han med al Agtelse for Tivolis heldige Indflydelse paa Kommunens Befolkning o. s. v. dog indstiller, »at der gives Selskabet Capri, der har Øen til Leje, og hvis Bestaaen formentlig væsentlig er betinget af Øens Besiddelse, Lejlighed til at sikre sig Lejemaalet af Øen«. Han anbefaler, at de tvende Lysthavende opfordres til at gøre Bud, og at den højestbydende faar Øen til Leje. Hans Forslag godkendes, og Tivoli byder 175 Rdl. aarlig for Øen med Lod Nr. 14. Selskabet byder 155 Rdl. for Øen alene. I Selskabets Skrivelse gøres opmærksom paa, »at foruden Capri, der tæller omtrent 150 Medlemmer, har Adgang til Øen været overladt til Typografernes Sangforening, Wessels Minde og 29. Juni Foreningen (forhenværende Elever af Opfostringshuset) med deres Familier og Børn, og have de der, efter endt Dagværk, tilbragt mangan glad Time i den frie Natur og nær ved deres Hjem, og vi tør tilføje, at det for dem alle vil være et Afsavn ikke igen ad Aare at kunne betræde den lille Plet, og haabe vi derfor, at vor Begæring maa blive opfyldt«.

Spørgsmaalet afgøres endelig af Magistraten derhen, at Øen Capri sammen med en Del Vold- og Ravelinhuse bekendtgøres til Leje ved Auktion i Februar 1871. Ved denne Auktion blev Selskabet højestbydende for Øen med 270 Rdl. aarlig Leje. Det var altsaa et klækkeligt Tillæg

i Leje, Foreningen kom til at betale, men saa havde den ogsaa Øen i nogenlunde rolig Besiddelse. En ny Kontrakt af 1875 forøgede ganske vist Afgiften til 600 Kroner aarlig, men samtidig fastsloges det, at dette Vederlag var gældende til Oktober 1882.

Medens denne Kamp om Øen stod paa, holdt Selskabet i Februar 1871 Aftenunderholdning i sit Vinterlokale, og i den der fremsagte Prolog mærkes lidt til Angsten, Tivoli indgød Medlemmerne:

Dog hvilken Tanke falder mig ind
 Og fylder med Rædsel min Hu og mit Sind:
 Ligeoverfor Øen har Sæde
 En Stormagt, der gerne vilde os æde,
 Som gridsk efter Lejlighed ser sig om
 Til at putte os ned i sin store Vom. —
 Ja Tivoli er os saa bitter en Fjende:
 Lad os haabe, at Striden maa lykkelig ende, —
 Naar bare vi maa beholde Øen,
 Maa Tivoli gerne fiske i Søen. —

Samtidig med det fastere Lejemaal, Selskabet opnaaede i 1871, fik det Magistratens Tilladelse til at lægge en Trappe ned ad Voldskrænten i Holcks Bastion omtrent ud for Ny Vestergade. Kommunen betalte endda Halvdelen af Udgiften til denne Trappe. Den var foroven lukket med en Laage, hvortil Foreningens Medlemmer fik Nøgle. Oprindeligt var Sejladsen til Øen foregaaet fra Vejen til Rysensten Badeanstalt, hvilket var en ret lang Strækning at ro; senere afhentede Baaden Medlemmerne ved Kirsebærgangen ud for Gyldenløves Bastion, det var betydeligt kortere; men nu, efter Trappens Anlæggelse, blev Vejen til Øen yderligere forkortet, og det var muligt at hidkalde Baaden, hvis den laa under Øen, ved Hjælp af en Fløjtetone.

Øen var ret lille, omtrent som Halvdelen af Tivoliøen. Den var for Størstedelen optaget af en lav Bastion, der mod Tømmerpladsvejen i Sydvest havde en lille Krone

eller et Brystværn. Langs Stadsgraven løb en Sti omkring hele Bastionen, og paa denne Sti fandtes et Skur til Op-hold for Baadføreren, samt paa den ene af Øens skraa Sider en Keglebane. Tæt ved Baadens Anlægsplads førte

Øen »Capri« set fra Tivoli. Tilh. Restaurationen »Kridthuset« eller den italienske Villa. Tilv. Broen til Tivoliøen. I Baggrunden Volden ved Holcks Bastion. Efter Fotografi fra c. 1875.

en Trappe op ad Bastionens Skraaning. Den kan skimtes i medfølgende Fotografi ved Tøjet, der er hængt til Tørring. Bagude i Hjørnet mod Tømmerpladsvejen fandtes Nødtøftshusene, der, efter at Kommunen var bleven Ejer, voldte Bryderi. Pasningen af dette kildne Punkt havde været maadelig, og nu fik Selskabet alvorlige Paalæg om

at bringe disse Forhold i Orden. — En Plage var Stedets talrige Rotter. En gammel Gæst paa Øen har bevaret Erindring om Flokke af svømmende Rotter, der fulgte Baaden, naar han om Aftenen roede tilbage til Volden. De opmuntredes med, at Brødsmuler kastedes i Vandet.

Paa Bastionen laa fra Melsings Tid en Træpavillon, i hvis ene Ende der oprindelig i en Udgravning havde været Kogeindretning. Saa vidt det kan erfares af de faa, der findes i Live, af Selskabets ældre Medlemmer, blev denne lille Træbygning noget udvidet, da Øen gik over til Foreningen. Da der altid har været en fast Vært eller Værtinde derovre, der kontraktmæssig var forpligtet til at levere Spise- og Drikkevarer til Medlemmerne for fastsatte Priser, og da der sikkert undertiden har været ret talrigt Besøg, maa Lokaler og Køkken dog have haft brugelig Størrelse, selv om de har været spartanske. At blive Beværter paa Øen ses at have været ret efterstræbt, saa det kan antages, at Bestillingen har betalt sig. — Pavillonen laa saaledes paa Bastionen, at der blev en anselig aaben Plads foran den, og i Midten af den der anlagte Plæne var Flagstangen rejst. Kranset var denne Plads af kraftige, til Dels blomstrende Buske, og Bastionens Skraaninger saavel som Stien ved Graven bar fyldig Trævækst. Paa denne Plads afholdtes de større Sammenkomster, og paa Stien ved Bastionens Fod foregik den aarlige Kongefugleskydning, thi Selskabet havde ogsaa en Kreds af Skydebrødre, der ganske efter Forbillede fra Skydebanen paa Vesterbro skød til Fuglen efter Gevinster og hvert Aar fik sig en ny Fuglekonge. Den afgaaende Konge og den sejrende ny hyldedes af Capris Poeter under festlig Sang og rigelig Bægerklang. — Præmierne ved Skydningen og ved Gevinst-Keglespil, ved hvilket der ogsaa af og til kaaredes en Kegledronning, bestod af Sølvskeer og lignende solide Sager.

Undertiden aabnede Bestyrelsen Sommersammenkom-

sterne med en Søndagsfrukost, og hertil indbød man i Højtidelighed Selskabets bedste Støtte i Lejesagen, Hr. Løjtnant, Økonomiforvalter Christensen. — Blandt Sommerens store Fester fandtes en Søndagsbasar. Der foreligger et Par Smaablade: »Capri-Tidende«, der indeholder en Del Morsomheder om Selskabets indre Anliggender. Programmet angiver, at Festen aabnes Kl. 2 med Kanonsalut. »Øen er smukt dekoreret, og om Aftenen vil al Gassen blive tændt!! samt forskellige Transparent og Partier af Haven blive illuminerede. Fra Kl. 10—2 Assemblé, hvortil løses Tegn à 1 Mark for en Herre og 8 Skilling for en Dame. — Kegelbanen staar til Afbenyttelse for 6 Mark pr. Time og 8 Skilling for hver Deltager i en Pot. — Om Aftenen afbrændes et stort Fyrværkeri dels fra Capri og dels fra Tivoli! I Verandaen findes en Tombola. Hvert Nr. koster 4 Skilling, og Gevinst faas hver Gang, naar man er heldig. o.s.v.« — Ved Møderne skal altid et Medlem af Bestyrelsen være til Stede som Inspektionshavende. Ifølge Lovene »skal han paase, at en god Tone til enhver Tid finder Sted, samt i Tilfælde af en eller anden forekommende Ubehagelighed, straks at raade Bod paa samme, ved paa en værdig Maade at foreholde Vedkommende hans Optræden, for dernæst, naar Ro og Orden ikke straks kan tilvejebringes, at bortvise Vedkommende af Lokalet«. Endvidere skal »den Inspektionshavende paase, at under ingen Omstændigheder Hasardspil finder Sted, ligesom han ogsaa paa en høflig og venlig Maade skal se at forebygge, at noget som helst højt Pengespil foretages«. Endelig skal han »hver Mødeaften, paa den Tid han finder mest belejlig, ombære Veldædighedsbøssen og modtage de deri tilflydende frivillige Bidrag«. Selskabet var stiftet d. 1. Juni 1865 og højtideligholdt denne Dag ved en aarlig Fest. Kontingentet var 2 Rdl. aarlig og Medlemsantallet begrænset til 150. — Den Godgørenhed, som Selskabet stadig paaberaabte sig, naar noget søgtes op-

naaet af Kommunalbestyrelsen, har næppe været stor. Den synes ikke at være naaet videre end til at uddele 150 à 200 Kroner hvert Efteraar til Opklædning af fattige Konfirmander, og i nogle Aar, da man havde anbragt de opsparede Midler i en ny Pavillon paa Øen, har denne Virksomhed været ganske ringe. Bestyrelsen bestod af syv Medlemmer, der vekslede jævnlig. Stridigheder og Generalforsamlingskævl har der ikke været saa lidt af. I Halvfjerdserne havde Selskabet dog en længere rolig Tid under en i en Del Aar fungerende Formand. Hans Navn var Krumhardt, og han var Bud og Portner ved Overformynderiet i Stormgade. Selskabets lystige Medlemmer, der stod uden for Bestyrelsen og ikke var plagede af Ærgerighed, har dog vistnok været de førende. I et Capri-Blad findes følgende Ønskeseddel: »Den ærede Bestyrelse bedes sørge for, at der om Søndagen fra Kl. 8 Morgen til 2 Nat og om Hverdagen fra Kl. 4—8 Aften maa beordres en af Bestyrelsen til at være til Stede for at forrette følgende: 1) Hvis Romanden ikke er kommen, da at ro de Besøgende over. 2) At besørge Afskrivning ved Keglespil, og skulde Keglerejseren ikke være kommet, da rejse Keglerne. 3) Springe ud i Vandet efter de deri faldne Kugler. 4) Udlevere de nødvendige Spillekort, Kridt, Spillebrædt, Kaptajner, Pengekasser m. m. samt sørge for, at Bordene er tørre, Belysningen god, ombytte Kortene, naar det forlanges, og senere ordne dem, passe paa, at Bønderne i Jacob og Beterne i Firkort blive rigtig skrevne og udslettede, assistere med Penge, hvis nogen skulde blive blank. 5) Sørge for, at naar noget bestilles hos Opvarteren, han da straks med det samme er der med det, saa man ikke behøver at vente. 6) Underholde Damerne og de Danselystne med Pianomusik. 7) I det hele taget sørge for, at vi Medlemmer ikke kede os, dog bemærkes udtrykkelig, at det maa være gratis altsammen, da Kontingentet er højt nok.«

Det store Flertal af Medlemmerne var mindre Haandværksmestre, isprængt enkelte Handlende og Restauratører. Blandt de paa efterladte Papirer opbevarede Navne kan anføres: Kammager A. C. Berggreen, Stolemager H. Fürst, Æskefabrikant Friese, Malermester Clément, Naalemager Löschl, Fotograf A. Hansen, Snedkermestrene Mammen (vistnok to Brødre) fra Adelgade, den tyske Hattemager Machold, Guldsmed F. F. Hansen (der endnu har Forretning i Frederiksborggade ved Kultorvet), Skomager Carl F. Holst, Guldsmedene W. Weikert, Fleron, A. Kaas, Forvalter Sinding, Konditor Garlin, Fjerhandler H. P. Nielsen, Bogtrykkerne Herdahl og J. Behrend, Snedkermester Wandel. Den sidstnævntes Søn, Urtekræmmer W., bevarer endnu et Sølvur med Inskription, som Selskabet Capri har foræret ham i Konfirmationsgave, fordi han som Dreng var flink til at spille Hårmonika paa Øen. Sammen med et Medlem, Boghandler O. L. Holm, der spillede Guitar, og som skal have været en udmærket Visesanger, samt en tredje, der trakterede Triangel, lavede han ofte Dansemusik derovre. Ved mere højtidelige Lejligheder benyttedes Klaveret, der fandtes i Pavillonon. Et af de ældste Medlemmer var den i 1913 afdøde Blikkenslager, Gas- og Vandmester Lønholdt. I en Samtale med Meddeleren fik han lidt efter lidt sine Erindringer om de gamle Dage opfriskede, og paa Spørgsmaal, om man i det hele morede sig paa Øen, svarede han: »Om vi morede os, jo, De kan tro, dér gik det lystigt til. Baadmanden maatte jo tit vente til Kl. 2—3 om Natten, men han fik saa naturligvis sin Ekstrabetaling; men det hændte ogsaa, at vi blev der Natten over og morede os videre næste Dag.« Der har sikkert været levet et stærkt Klubliv paa Øen, særlig først i Halvfjerdserne; men det rigtige Solderi dyrkedes kun af en mindre Flok. Koner og Børn var jo ogsaa jævnlige med og virkede dæmpende. Senere i Halvfjerdserne fandtes der blandt Medlemmerne en Del militære

Personer, Stabssergeanter, Gymnastiklærere. En af disse, Krigsraad C. Licht, blev omkring 1880 Formand. Det var disse militære Elementer, der spolerede »Capri«, har et af de endnu levende Medlemmer, en Haandværksmester, med nogen Bitterhed sagt mig.

Blandt de ældste Medlemmer fandtes Parykmager, senere Souflør ved Kasino M. V. Baruch og Bogbinder Schwartz, hvilken sidste ofte medbragte sin purunge Datter Thora S. Hun forlystede og begejstrede Medlemmerne med sin friske, unge Stemme. Dér opdagede Baruch hendes Mulighed for at blive dramatisk Sangerinde og fik hende til Kasino, hvor hun senere, som bekendt, blev en fejret Primadonna.

En af Selskabets tidligste Værter, baade paa Øen og om Vinteren paa Graabrødretorv, var Restauratør Schnell, Fader til kgl. Skuespillerinde Betty Hennings, der fra Barn var uddannet ved Balletten. Hun, hendes ældre Søster og Broderen, den som Kaptajn i Armeen afdøde Stig Schnell, færdedes som Børn og unge Mennesker derovre. Dog, bemærker Fru B. H., vaagede hendes omhyggelige Forældre over, at Børnene kun kom der, naar der ikke var mange Gæster. I Følge med den unge Schnell kom den senere Forlagsdirektør Ernst Bojesen, der ved det Lag var ung Boghandlermedhjælper hos Fr. Wøldike, ogsaa i Selskabet. Han blev endog optaget som Medlem, og hans muntre Sind og opfindsomme Hoved har nok været skattet i den til Morskab godt oplagte Kreds. — To andre bekendte Mænd, Bogtrykker Egmont H. Petersen (d. 1914) og nuværende Oldermann for Bogbinderlavet P. O. Olsen, har ligeledes været Medlemmer i deres helt unge Alder.

I 1877 var den fra Melsings Tid staaende Pavillon faldefærdig, og Selskabet besluttede at opføre en ny, bedre og større Træbygning. Den blev 18 Alen lang og 17 Alen bred, med en mindre Tilbygning for Køkkenet og en aaben Veranda foran mod Bastionens Midterplæne. Det var alt-

saa slet ikke saa ringe et Hus. I dette Byggeforetagende anbragtes Veldædighedskassens Midler, i alt 400 Kr., der forventedes tilbagebetalte med 100 Kr. aarlig. Endvidere tegnede nogle af de velstaaende Medlemmer sig for Andele à 100 Kr. I alt kostede Huset c. 2500 Kroner. — En vigtig Forholdsregel havde Bestyrelsen glemt, nemlig at søge Bygningskommissionens Billigelse og indsende Tegninger af Huset, før det opførtes. Forsømmelsen blev opdaget og førte til skrappe Skrivelser fra Bygningsinspektøren, og Selskabets Bestyrelse maatte gaa til Bekendelse og ydmygt bede om Absolution. Man undskyldte sig med ikke at have tænkt, at denne i Stadsgraven afsides liggende Ø hørte ind under Bygningsautoriteterne. Kommissionen lod naturligvis Naade gaa for Ret. — Ved samme Tid opnaaede Selskabet at faa en Vandledning ført til Øen fra Tivolis nærmestliggende Restauration. Denne Forbedring øgede Stedets Bekvemmelighed betydeligt. — I Capris senere Aar lejede Selskabet Øen ud til nogle andre Foreninger end de allerede nævnte, f. Eks. Onsdagsforeningen, Societeten og Kammeratklubben.

Tiden randt for Capri-Selskabet, og endnu i 1884 fejredes Stiftelsesfesten særlig udsøgt, men det blev det sidste Aar, man var i Besiddelse af den højtskattede Ø. Faren for at miste den havde længe været overhængende; allerede ved Stiftelsesfesten i Juni 1882 synger en af Poeterne om Skønjomfruens farlige Bejlere:

Og kommer Tiden endelig, og Nøden staar for Dør,
Den Jomfru hun vil vise sig at være stærk som før.
Hun Eder vil tilhøre, ej være nogens Brud,
Langt heller vil hun styrte sig i Søens Bølge ud.

Den Jomfru er vort »Capri«, og Bejlerne de to
Er Tivoli og Stormgade, begge hendes Ro
Har villet røve, men end hun stander ren og prud,
For hun er saa ung og saa yndig ser hun ud.

Sidst i 1884 blev Lejemaalet opsagt til Ophør 1. Februar 1885, og Selskabets lange Kamp for at bevare Livet begyndte. Man vilde ikke følge de Medlemmers Raad, der foreslog at opløse Selskabet, nu da Øen var tabt. Man forsøgte at fortsætte med Sommerlokale rundt om i Forstæderne, hvor der fandtes lidt Have, men det gik stadig tilbage med Medlemsantallet. I 1888 foreslaar Formanden Licht paa ny at opløse Selskabet og fordele Midlerne dels til nogle gamle trængende Medlemmer og Enker efter saadanne, dels til tre Foreninger, der uddeler Konfirmationshjælp. Man beslutter igen at fortsætte, og Krumhardt bliver atter Formand og styrer til sin Død 1893.

At Selskabet mistede Øen, havde sin naturlige Grund i, at 1888-Udstillingen stod for Døren, og Stadsgravens Opfyldning gik sin Gang. Gaderne fra Frederiksholms Kanal anlagdes ud over Glaciets og Tømmerpladsernes gamle fredelige Omraade. I 1887 maa Capri være gjort til et med den opfyldte Stadsgrav. Dens Saga som Ø var ude og dens Tilløkkelser udslettete. — Udstillingen 1888 havde endnu Nytte af Tivoliøen, der mod Vest grænsede til Stadsgraven. Dens gamle Bevoksning var bevaret, og dens lille Bastions to Ender i Nord flankeredes i Udstillingstiden af Ny Carlsberg-Bryggeriernes Nicolai Taarn og Hofjuveler Michelsens Nürnberghus med de arbejdende Guldsmede. — Den gamle Sangerinde-Pavillon var nedreven, og i Bastionens Spids mod Sydvest var ryddet Plads til Marstrands Bryggeriernes Restauration, hvis Mure endnu staar i Tivolis Arenateater. En sidste Rest af Øen eksisterer i den Stump Sti, der langs Tivolisøens sydligste Grænse hen imod Vestre Boulevard gaar i en Bue om Arenateateret. Paa denne lille Strækning findes endnu Øens gamle Bred mod Stadsgraven, thi den lille Sø, der nu hører til Tivoli, er det sidste, der er tilbage af Stadsgraven.

Som man kan se af det vedføjede Kort, paa hvilket

de ny Gader og Bygninger er angivne oven paa en Byplan fra Halvtredserne i forrige Aarhundrede, har Stormgades Forlængelse: Tietgensgade, slugt baade Tivolis italienske

Kort over Vestervold-Kvarteret med Glacié og endel af Vesterbro, fra Midten af 1850'erne. De tonede Partier viser de gamle Vandarealer. De ny Gader og nuværende Belyggelse er angivet i tynde Linier.

1. Raad- og Domhuset. 2. Kristiansborg. 3. Lange Tøjhus. 4. Gamle Langebro. 5. Rysenstens Barriere med Badeanstalten hvor Tømmerpladsvejen udmundede. 6. Rysenstens Bastion. 7. Holcks Bastion med Ridehuset. 8. Bastionen Holcks Lynette (Capri). 9. Bastionen Holcks Ravelin (Tivoliøen). 10. Vestervoldgade (Filosofgangen). 11. Gyldenløves Bastion med Stubmøllen og Cirkus Renz. 12. Vester Ports Ravelin. 13. Schacks Bastion. 14. Vandværket. 15. Vester Farimagsgade. 16. Trommesalen. 17. Frihedstøtten. 18. Vesterbros Teater. 19. Første Banegaard. 20. Tømmerpladsvejen. 21. Enighedsværn. 22. Tivoli. — a. Ny Raadhus. b. Glyptoteket. c. Stadsgraven og Vestre Boulevard. d. Nuværende Tivoli. e. Kunstindustrimuseet. f. Industriforeningen. g. Nedlagte Hovedbanegaard. h. Ny Hovedbanegaard. i. Militære Skydebaner. k. Indre Tømmergrav og Tietgensgade. l. Lodden Nr. 14? (hvor Tivoli opførte Kridthuset eller »den italienske Villa«). m. Ny Langebro.

Villa og Capri. Øen ligger begravet under Midterpartiet af Glyptotekets Fløj mod Tietgensgade. — Dens sidste Pavillon blev nedtaget og solgt til Kastruplunds Have, og der gjorde den Nytte ved Selskaber og Baller til sidst i

Halvfemserne. Nu er den forsvunden, paa nogle af Verandastolperne nær, der endnu i 1912 bar et Halvtag til Sommerservering. Nogle af de sidste, der havde Glæde af Capri, var Skøjteløberne, der i Firserne morede sig paa Resten af den gamle Stadsgrav, og som havde Øen, paa hvilken Romandens gamle Skur endnu stod, til Hvileplads.

Selskabet Capri eksisterer endnu som en lille Vinterklub af kortspillende Herrer, der om Sommeren afholder en Skovtur.

(Skrevet 1913. Eftertryk ikke tilladt).

FATTIGVÆSENETS LOTTERIER.

AF

HOLGER HANSEN.

LOTTERIER havde ikke længe været kendte her i Landet, før de blev erklæret for et Regale, saa at ingen havde Lov at oprette et Lotteri uden efter kgl. Bevilling; ved Frdg. af 10. Januar 1685 forbødes alle Lotterier, som ikke havde kgl. Bevilling. Grunden var den, at Lotterier nemt kunde misbruges til at udplyndre Befolkningen med, og at det ikke syntes heldigt, at Folks Spillelyst havde for let Adgang til at tilfredsstilles. Dette sidste Hensyn glemtes imidlertid let af Regeringen, som fandt, at Uddeling af Lotteribevillinger var en nem og billig Maade at støtte almen nyttige Formaal paa. Der oprettedes derfor i det 18. Aarhundrede en Mængde Lotterier, som dog for den overvejende Dels Vedkommende kun var bestemte til at gaa en fastsat kort Tid. Snart var det Staten selv, der skaffede sig Penge paa denne Maade, som naar den i 1719 bortloddede 3 Sædegaarde og en Del andet Jordegods i Sjælland, snart var det nyttige Institutioner som Skoler, Hospitaler eller Kirker, der fik Lov at forøge deres Indtægter ved et Lotteri, snart var det private Folk, der benaadedes med denne Gunst; saaledes fik 1725 14. April Kunstskammerforvalter Bendix Grodt-schilling Bevilling, at han paa sit Kabinet og Rariteter maatte lade indrette et Lotteri til hans Gælds Afbetaling¹⁾,

¹⁾ D. Kanc. Sjæll. Reg. Nr. 98.

og 1737 30. Juli fik Etatsraad Jørgen Brahes Efterleverske Anne Helvig Thott Bevilling paa et Lotteri over Gavnø Gaard og Gods¹⁾. Regeringen var ikke altid tilstrækkelig maadeholden i Uddelingen af disse Bevillinger; undertiden var der for mange Lotterier i Gang samtidig, saa at de spændte Ben for hverandre, og ingen af dem betalte sig; men til andre Tider havde Regeringen Opmærksomheden henvendt derpaa og paalagde derfor den Institution, som havde faaet en Lotteribevilling, Afgifter til andre Institutioner, som man ønskede at støtte; blev disse Afgifter for mange, kunde det hænde, at Lotteribevillingen ikke blev meget værd. I det hele taget giver denne Enevældens Lotteribevillingspraksis i det 18. Aarhundrede Indtryk af en forunderlig Mangel paa Princip eller blot fornuftig Beregning.

Fattigvæsenet i København var tidlig blandt de Institutioner, der nød godt af en Lotteribevilling. Første Gang var i 1709, 27. April, da det fik kgl. aabent Brev²⁾ med Tilladelse til at indrette et Lotteri til de Fattiges Nødtørft i København. Dette Lotteri havde 8000 Lodder, som solgtes for 3 Rdl. Stk.; paa alle Lodder faldt Gevinst; de mindste Gevinster var paa 2 Rdl.; af dem var der 7632; Indtægten kom ved, at der af hver Gevinst betaltes 10 pCt. til de Fattiges Nødtørft. — Fattigvæsenet var ofte, eller omtrent altid i Forlegenhed for Penge; 1735 den 7. Juni indgik Direktionskommissionen for de Fattiges Væsen i Danmark atter med en Ansøgning til Kongen, hvori den bad om, at han vilde bevilge den et Lotteri til Fordel for Rasphuset; Lotteriet skulde trækkes offentlig og under Kontrol paa Bryggernes Lavshus, og af Planen, som ligger ved Ansøgningen, fremgaar det, at der kunde forventes en Indtægt for Rasp-

¹⁾ Sjæll. Reg. Nr. 205.

²⁾ Sjæll. Reg. Nr. 82.

huset af c. 5000 Rdl. Ansøgningen bevilgedes imidlertid ikke; der var nemlig i Forvejen tilstaaet et Lotteri til Bedste for Herlufsholms Skole, og et nyt Lotteris Tildelelse vilde bevirke, at de begge vilde komme til kort; derimod bevilgedes det, at der af Herlufsholms Lotteri skulde udbetales 1500 Rdl. til Rasphuset til dets Fabriks Hjælp og Fremgang; endvidere fik Direktionen Løfte paa, at, naar Herlufsholms Lotteri var tilendebragt, vilde Kongen bevilge et Lotteri efter den indgivne Plan, hvoraf Rasphuset og Herlufsholm begge skulde have Indtægt¹⁾. Imidlertid blev Rasphuset i det følgende Aar solgt af Fattigvæsenet til Direktørerne for den kgl. Ulden-Fabrik; Fattigdirektionen ansøgte derfor 1736 22. December om, at det nye Lotteri maatte blive til Fordel for en anden af dens Institutioner, som ogsaa var nødlidende, nemlig Børnehuset paa Christianshavn; dette approberedes 1737 25. Januar²⁾. Det viste sig snart, at dette ene Lotteri ikke var tilstrækkeligt til at holde Børnehuset saaledes oppe, at dets Drift ikke fortærede mere end de aarlige Indkomster; ved Udgangen af Aaret 1737 havde man tilsat 2651 Rdl. af Kapitalerne, og af de mellem 5 og 6000 Rdl., som Lotteriet indbragte, og som Direktionen havde tænkt at bruge til at bygge og reparere Huset med, for at vinde mere Plads og for at kunne gøre den nødvendige Adskillelse mellem grove Forbrydere og fattige Betlere, havde man maattet tage 1000 Rdl. til at bestræde de daglige Udgifter med. Under disse Omstændigheder henvendte Direktionen sig, 1738 19. April, med en ny Ansøgning til Kongen og bad om, at Fattigvæsenet maatte faa Bevilling til et vedvarende Lotteri og nyde Indtægten af et saadant, naar de Lotterier, paa hvilke der allerede var givet Privilegium, var udløbne.

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1735 25. Juni Nr. 298—299.

²⁾ Sjæll. Tegn. Nr. 31.

Direktionen fik ikke hele sit Ønske opfyldt, men den opnaaede Løfte paa, at Kongen, naar de løbende Lotterier var bragte til Ende, saa ofte det forlangtes af Fattigvæsenets Direktion, vilde give a parte Tilladelse til et Lotteris Indrettelse¹⁾. Paa dette kongelige Løfte grunder sig Fattigvæsenets Ret til Lotteriindtægter.

Det varede ikke længe, inden Fattigdirektionen gjorde Brug af Løftet; den 2. Maj 1739 leverede den Kongen en lang Forestilling, hvori den gjorde Rede for hele Fattigvæsenets Tilstand og bl. a. androg om, at den, for at kunne foretage det nødvendige Byggeri ved Børnehuset, maatte faa Tilladelse til et vedvarende Lotteri; ved kgl. Resolution 6. Nov. s. A. bevilgedes der den 2 Lotterier efter hinanden, »og skal til den Ende det til det Helsingør'ske Taarns Opbyggelse bevilgede Lotteri saalænge udsættes«²⁾. Af det forrige Lotteri i 1737 var der i Virkeligheden kun blevet c. 2000 Rdl. tilovers til at bygge for; nu forventede man af det første af de to nye Lotterier en Indtægt af c. 7000 Rdl., tilsammen 9000 Rdl.; Byggeriet vilde koste 17000 Rdl., der manglede altsaa 8000 Rdl., men dem haabede man paa at faa ind senere, og man besluttede at gaa i Gang med at bygge. Det gik imidlertid trægt med Salget af Lodder, idet det generedes af et maanedligt Lotteri, som Krigshospitalet holdt, og i 1740 overraskedes man oven i Købet af en Meddelelse fra Overkrigssekretær Numsen om, at Kongen havde bevilget, at Krigshospitalet ombyttede sit maanedlige Lotteri med et stort vedvarende Lotteri paa 60000 Lodder, hvoraf der forventedes en Indtægt af 30000 Rdl., af hvilke de 10000 Rdl. rigtignok skulde afgives til de civile Fattige; men der var knyttet en Betingelse til Gaven paa de 10000 Rdl.; de skulde an-

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1738 9. Maj Nr. 257.

²⁾ A. S. 1739 Nr. 601—610.

vendes saaledes, »at de Fattige, som nu nyde Almisse, skulle forrette noget for det, de annamme«, det vil med andre Ord sige, at der for disse Penge skulde indrettes Arbejdsrum for Konventhusets Fattige, for at de kunde gøre nogen Nytte for Pengene; disse kunde altsaa ikke bruges til Børnehuset. Hvis altsaa Krigshospitalets udvidede Lotteri foraarsagede, at Fattigdirektionens eget Lotteri mislykkedes, saa vilde den hverken kunne betale Børnehusets Bygning, som nu snart var færdig, eller bestride de regelmæssige aarlige Udgifter uden at angribe Kapitalen og saaledes lade Børnehuset fortære sig selv. Fattigvæsenets Direktion maatte altsaa igen, 1740 23. December, klage sin Nød til Kongen; den opnaaede ogsaa, at Krigshospitalets Lotteri blev standset, skønt det havde begyndt at kolligere og allerede gjort en Del Bekostninger; det fik Ordre til at vente, til Børnehusets første Lotteri var komplet; naar det var Tilfældet, skulde Krigshospitalets Lotteri sættes i Gang, og naar det var komplet, atter Børnehusets 2det Lotteri, hvorefter Krigshospitalet skulde fortsætte uden Afbrydelse; til Gengæld skulde Krigshospitalet nyde hele Indtægten af sit Lotteri uden at betale noget til det civile Fattigvæsen. Fattigdirektionen følte sig dog ikke helt betrygget ved denne Ordning, og det lykkedes den at faa den lavet om igen, saaledes at Krigshospitalets Lotteri skulde afgive en Trediedel af sin Indtægt til det civile Fattigvæsen, som saa til Gengæld skulde afstaa fra sit andet Lotteri, som det endnu havde til Gode¹⁾. Men alle de mange Penge var jo endnu kun i Vente, og imidlertid henvistes Fattigvæsenet til at gøre Laan, som Kongen garanterede. I Tillid hertil gjorde Fattigdirektionen nu Gæld, den laante Penge hos Banken, og i 1745 var denne Gæld vokset til 14000 Rdl. De Fattiges Antal voksede

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1741 24. Febr. Nr. 94—95 og 1. Maj Nr. B 183—184.

nemlig stadig, og der var Udsigt til, at Gælden vilde blive ved at vokse; dertil kom, at Lotterierne efterhaan den var kommen saaledes i Miskredit, at Krigshospitalet aldrig fik sit komplet, og Fattigvæsenet saaledes ikke fik den Trediedel af Indtægten, som det skulde have. Direktionen blev derfor igen betænkelig og skrev en lang Forestilling til Kongen, som gik ind paa at betale de 14000 Rdl. til Banken; endvidere fik Fattigdirektionen Tilladelse til at indrette en Kollektbog, hvori Folk kunde tegne sig for Bidrag til de Fattige; dette havde man brugt før, men Folk havde tegnet altfor lidt; nu knyttedes der den Bestemmelse til, at de, som ikke tegnede saa meget, som efter deres Forhold syntes rimeligt, kunde vente at blive takserede, saaledes som det allerede var Skik paa Landet; endelig indførtes en Embedsskat: der skulde af hver Person, som opnaaede Embede eller Forhøjelse af Embedsindtægter, svares 5pCt. af det første Aars Embedsindtægt, hvilke Penge i København skulde henlægges til Børnehuset og i Provinserne til de lokale Tugthuse¹⁾. Disse Indtægter hjalp jo noget, men de Fattiges Antal var stadig voksende, og det varede ikke længere end til 19. Januar 1748, før der atter indløb en Forestilling fra Fattigdirektionen, der holdt det for sin Pligt i Tide at tænke paa noget Middel til Fattigvæsenets Hjælp. »Siden der da er gaaet en Del Aar forbi, at ej her i Staden haver været noget Lotteri, og man skulde formode, at den Miskredit, de forrige vare geraadede udi, nu var forglemt, saa er det vi allerunderdanigst fordriste os her ved at fremkomme med en Plan til et, i Haab Deres kgl. Majt. allernaadigst bevilger samme til Børnehusets Bedste. Men da dette er til en Prøve bestaaende alene af 15000 Lodder, i alt 30000 Rdl., hvorefter man kan ikke vente i frie Penge, naar Omkostningerne ere fradragne,

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1745 10. April Nr. 217.

mere end højt halvtredie tusinde Rdl., saa forhaabe vi, at D. kgl. Majt. allernaadigst tillige forunder Børnehuset et perpetueret Lotteri, saalænge som dette maatte finde sin Regning derved, og at ingen imidlertid bevilges noget«. Ifølge Planen skulde Lotteriet trækkes, naar det var komplet, og Trækningen foregaa i de 32 Mænds Forsamlingssal paa Raadhuset. Der var imidlertid paa den Tid en privat Mand, som sad inde med en Lotteri-bevilling, det var Formanden for de 32 Mænd Jacob Severin; han havde 1734 15. Marts faaet Oktroj paa at drive Handel paa Grønland, og i Oktrojen var inde-sluttet Tilladelse til at drive et perpetueret Lotteri; men da han vilde benytte denne Ret, havde netop Børnehuset faaet sit Lotteri i Stand med stor Fordel, og der blev intet ud af Jacob Severins; heller ikke senere fik han noget Lotteri i Gang, og da han nu tilmed havde haft Tab af Handelen paa Grønland, ansøgte han Kongen om, at der, mod at han frafaldt sin Ret til at holde Lotteri, maatte skænkes ham 10000 Rdl. eller tilstaas ham en eller anden Fordel som f. Eks. Forstrandene i Nørre Jylland. Jacob Severins og Fattigvæsenets Ansøgninger afgjordes samtidig saaledes, at Fattigvæsenet fik Ret til at holde Lotteri, men skulde betale Jacob Severin 5000 Rdl., mod at han afstod sin Ret¹⁾.

Fattigvæsenet satte derefter Lotteriet i Gang, og 28. Febr. 1751 var det tilendebragt; men det havde rigtignok ikke givet de Indtægter, der var ventede; Indtægten var 3600 Rdl., hvorfra gik Omkostninger paa 1100 Rdl.; af de tiloversblevne 2500 Rdl. maatte Jacob Severin lade sig nøje med 500 Rdl. foreløbig og Løfte paa mere senere; de 2000 Rdl. delte Fattigvæsenet mellem Konventhuset og Børnehuset. Direktionen gik straks i Gang med det næste Lotteri, men det gik endnu daar-

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1749 7. Marts Nr. 131—132 og 18. April Nr. 213.

ligere, det blev kun komplet, ved at Fattigvæsenet selv overtog en Del af Lodderne. Fattigvæsenet opgav derfor foreløbig at sætte flere Lotterier i Gang, og 1753 29. Juni fik Opfostringshuset Bevilling paa 20 Lotterier efter hverandre, saa vidt muligt et Lotteri om Aaret; det skulde saa betale Fattigvæsenet 3000 Rdl. af hvert Lotteri¹⁾. Fattigdirektionen ansaa sig nu for løst fra alle Forpligtelser til Jacob Severins Bo — han selv var imidlertid død. Den ræsonnerede saaledes: Kongen havde villet, at der af Gevinsten af Lotteriet skulde betales Jacob Severin 5000 Rdl., men naar der ingen Gevinst blev, kunde der heller intet blive til ham, og fremtidig maatte Forpligtelsen gaa over til Opfostringshuset, der havde Lotteriet. Heri fik den dog ikke Medhold, Sagen ordnedes saaledes, at Opfostringshuset betalte Jacob Severins Bo 500 Rdl. af hvert Lotteri, indtil de 4500 Rdl. var afbetalt; men saalænge skulde Fattigvæsenet kun have 2500 Rdl.²⁾. Opfostringshuset, der havde dygtige Folk til at bestyre Lotterierne³⁾, havde bedre Held med dem, end Fattigvæsenet havde haft, og dette fik nu regelmæssigt hvert Aar sin Afgift; i Aaret 1760 kunde det endda tage Forskud paa den⁴⁾. Og Opfostringshuset var til Sinds at forfølge sit Held og søge at skabe sig en Formue for at sikre sin Fremtid; det søgte og fik 1764 17. Aug. Bevilling paa endnu 10 Lotterier foruden de allerede bevilgede 20; til Gengæld forpligtede det sig til at betale til Generalkrigsdirektoriet 50000 Rdl., nemlig i fem Aar hver 11. Decbr. 10000 Rdl., og til Direktionen for det Fattiges Væsen 70000 Rdl. »udi saadanne Terminer, som imellem dem selv vorder aftalt«; men for

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1753 29. Juni Nr. 309.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1754 13. Decbr. Nr. 578.

³⁾ Se A. Høg: Opfostringshusets Historie.

⁴⁾ Sjæll. Tegn. 1760 3. Maj Nr. 306.

hvert af disse Lotterier, som ikke kom til Fuldkommenhed, skulde Krigsdirektoriet igen udbetale 5000 Rdl. og Direktionen for det Fattiges Væsen 7000 Rdl. Men Lotterierne gik stadig godt, og Fattigdirektionen spekulerede paa, om ikke ogsaa den kunde anlægge en saadan Guldgrube. Den ledende Mand i Direktionen var dengang den store Johan Hartvig Ernst Bernstorff; med en saadan Mand i Spidsen kunde meget opnaas. Den fik da ogsaa 1769 22. Decbr. atter en Bevilling paa at drive Lotterier: »naar de bemeldte Opfostringshus overdragne Lotterier, som vedvarer til Aaret 1783, ere til Ende, maa det Fattiges Væsen alene, og uden at andre til noget Lotteri imidlertid maa være berettiget, nyde de danske Lotterier udi halvtrediesindstyve paa hinanden følgende Aar og altsaa til Aaret 1833«¹⁾. Til Gengæld skulde Fattigvæsenet betale Anstalten for Børnekoppers Indpodning 10000 Rdl., Frelserens Kirke paa Christianshavn 30000 Rdl. og Danske Kancelli 10000 Rdl. til Brug efter nærmere Forestilling, tilsammen 50000 Rdl. at betale i 5 Aar med 10000 Rdl. ad Gangen fra 1770 af, endvidere Generalitets- og Kommissariatskollegiet til Landevejens Forfærdigelse og Istandsættelse mellem København og Roskilde 84000 Rdl. at betale i 4 Aar med 21000 Rdl. ad Gangen fra 1770 af; altsaa Fattigvæsenet skulde i de første 5 Aar udrede den uhyre Sum af 134000 Rdl.; derfor fik det i de første 14 Aar slet intet, men havde Udsigt til en meget stor Indtægt i de følgende 50 Aar, at sige hvis alt gik godt.

Fattigvæsenet havde naturligvis ikke saa mange Penge, det havde slet ingen, det havde jo søgt Lotteribevillingen, fordi det trængte til Penge; det maatte derfor laane. Der sluttedes 23. Febr. 1770 mellem Fattigvæsenet og Opfostringshuset en Kontrakt, som konfir-

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1769 Nr. 706.

meredes af Kongen 23. Marts 1770¹⁾); ifølge denne Kontrakt forpligtede Opfostringshuset sig til at forskyde det Fattiges Væsen de 134000 Rdl., saaledes at dette i de fire første Aar, 1770—73, hver Juni Termin fik 21000 Rdl. og hver Dec. Termin 10000 Rdl. og endelig i Juni Termin 1774 10000 Rdl.; Pengene skulde forrentes med 4 pCt., men Fattigvæsenet have Kredit til 11. Decbr. 1784; til den Tid vilde Renterne udgøre 67880 Rdl.; naar Renterne lagdes til Kapitalen, vilde Fattigvæsenets Gæld til Opfostringshuset altsaa være 201880 Rdl., hvilke det nu, fra 1784 af, skulde forrente og afdrage med 10000 Rdl. om Aaret; paa den Maade vilde hele Summen være betalt i Aaret 1822, og Fattigvæsenet vilde have betalt 390000 Rdl. for de 134000, det havde laant. Opfostringshuset tog imidlertid et Forbehold, idet det 6. Punkt i Kontrakten lyder: »Præses og Direktører for Opfostringshuset forbeholde sig, at, ifald, som dog ej formodes, de Stiftelsen endnu privilegerede 14 Aars Lotterier ej skulde have behørig Fremgang eller paa en eller anden Maade lide nogen betydelig Afbræk og ej nyde nogen Erstatning derfor, de da for de tilbagestaaende udlovede Laan vorde befriede«. For hvert Laan, Fattigvæsenet fik, skulde det udstede en Obligation med Pant i de fremtidige 50 Lotterier.

Det var en meget dristig Finansoperation eller rettere sagt en letsindig, særlig da man levede under Enevælden, hvor enhver Ordning ved et Pennestrøg kunde kuldcastes efter Monarkens eller hans Yndlingsministres Luner; men den store Bernstorff kan heller ikke ganske frikendes for Letsindighed i Finanssager. Fattigvæsenet drømte om i Løbet af nogle Aar at komme ud over alle Pengesorger, og Opfostringshuset tænkte, at hvis Fattigvæsenet ikke kunde betale Pengene tilbage, vilde det

¹⁾ Sjæll. aab. Breve Nr. 182.

selv komme til at drive Lotterierne i endnu 50 Aar. Men Opfostringshuset havde faaet første Prioritet i et Luftkastel, som meget hurtigt styrtede sammen.

Det første Aar, 1770, gik det godt; Opfostringshuset leverede de 31000 Rdl. til Fattigvæsenet, hvorfra de igen gik til de Institutioner, som skulde have dem; men allerede i det andet Aar gik det galt, da det imidlertid oprettede Tallotteri, hvis Oprettelse synes ganske at stride imod baade Opfostringshusets Privilegium af 1753 og Fattigvæsenets af 1769, havde gjort saa stor Lykke, at intet andet Lotteri kunde konkurrere med det¹⁾. Da Generalitets- og Kommissariats-Kollegiet i Foraaret 1771 henvendte sig til Fattigvæsenet for at faa sine 21000 Rdl. til Roskilde Landevej, fik det følgende Svar, dateret 25. Maj 1771:

»Saasnart vi erholdte det højkl. Generalitets- og Kommissariats-Kollegii Promemoria om Udbetalingen for i Aar af de 21000 Rdl. til Roskilde Landevejens Istand-sættelse, have vi straks derom under 6. hujus tilskrevet Direktionen over Opfostringshuset, som Pengene til os igen i Conformité med den oprettede og allernaadigst konfirmerede Kontrakt af 23. Martii 1770 skulde furnere, men derfra bekommet til Svar, at det bevilgede Tal-lotteri har gjort saa stort Skaar i deres Lotteris Indtæg-ter, at 524 Stykker ufornyede Lodder i seneste udtrukne 2den Klasse er for Stiftelsens egen Regning bleven til-bage, og i de andre paafølgende Klasser større Tab med god Grund formodes, at der til de allerede i forrige Aar forskudte 31000 Rdl. imod Nedlæggelse i Banken af

¹⁾ Det Tallotteri, som ved Oktroj 1770 4. Juni oprettedes i Altona, men som ikke blev til noget, havde forpligtet sig til at udrede 2000 Rdl. i aarlig Afgift til Lotteriet i København; det nye Tal-lotteri, som den tidligere præjsiske Bankdirektør G. D. F. Koes fik Oktroj paa 1771 12. Januar. skulde give Opfostringshuset to Fri-aktier.

deres bedste Prioriteter er laant 23000 Rdl., hvilke endnu ere ubetalte, deres Kredit i Banken svækket, hvor dem ydermere Assistance nægtes, og de selv nødvendig, naar 5te Klasses Gevinster skal klareres, maa gøre Forskud af 40 til 45000 Rdl., uden hvilken promte Udbetaling Lotteriet vilde være ude, og til hvis Erlangelse de uforbigængelig maa konservere Resten af deres havende Hypoteker, følgelig efter disse forklarede Omstændigheder nødes til aldeles at ophøre med herefter at gøre nogen ydermere Forstrækning til det Fattiges Væsen, beraabende sig paa Medhold af Kontraktens 6te Post. Denne Deklaration, skønner det højkg. Generalitets- og Kommisariats-Kollegium helt vel, sætter os tillige ud af Evne til at kunne udbetale de forlangte Penge eller præstere den os allernaadigst paalagte Afgift, som alene var bygget paa Opfostringshusets forventende og belovede Hjælp; thi selv ere vi i den yderste Forlegenhed og Gæld, og vore fleste Obligationer satte til Underpant i Banken og andensteds for derved at redde os fra de hidindtil hafte anselige store Udgifter.«

Med dette Svar kunde Generalitetet ikke lade sig nøje, det klagede til Finanskollegiet, og en kgl. Resolution af 15. Juni bestemte, at de 21000 Rdl. foreløbig for 1771 skulde udbetales af den kgl. Kasse. Finanskollegiet forespurgte Danske Kancelli, om Fattigvæsenet og Opfostringshuset havde Ret til at nægte at udbetale Pengene, og Kancelliet svarede 1771 3. August, at det var fuldkomment enig med Opfostringshusets Direktions Erklæring¹⁾.

Derved var intet at gøre, hvor intet er, har Kejseren tabt sin Ret; men samtidig var ogsaa Opfostringshusets og Fattigvæsenets skønne Drømme opløste til intet.

¹⁾ D. Kanc. 1. Dpt. Breve 1771.

Finanskoll. Journ. 1771 Nr. 314.

Opfostringshuset havde ikke længer nogen Interesse af at have et Lotteri, som gav Tab, og Fattigvæsenet opgav al Tanke om de fremtidige 50 Lotterier. En Kabinetsordre af 7. Oktbr. 1771 henlagde Direktionen af Klasselotteriet, som Opfostringshusets Lotteri kaldtes til Forskel fra Tallotteriet, til Tyske Kammer, og samtidig fik Finanskollegiet Ordre til aarlig at udbetale til den nyoprettede almindelige Plejedirektion, hvorunder baade Opfostringshuset og Fattigvæsenet hørte, 2000 Rdl. Denne Ordning lavedes imidlertid atter om Aaret efter, da en Kabinetsordre af 7. Oktbr. 1772 atter lagde Lotteriet hen til Opfostringshuset eller rettere sagt Plejedirektionen, som igen ifølge en kgl. Resolution af 29. Sept. 1774 maatte afgive det til det genoprettede Rentekammer mod til Erstatning at faa en aarlig Afgift af 25000 Rdl. Den sidste Gang, Opfostringshuset havde Lotteriet, gik det ogsaa daarligt, saa at Plejedirektionen maatte laane 27000 Rdl. i Banken til at betale sidste Klasses Gevinster med; men derefter kom Klasselotteriet efterhaanden til Kræfter igen, og Afgiften betaltes regelmæssigt; Fattigvæsenet nød saaledes 18000 Rdl. aarlig i Lotteriafgift lige indtil Aaret 1870; da ophørte denne Indtægt, idet, ifølge Kontrakt af 29. Oktbr. 1869 om Fæstningsterrænets Overdragelse fra Staten til Staden København, Lotteriafgiften indgik i Købesummen¹⁾.

De 31000 Rdl., som Fattigvæsenet laante af Opfostringshuset i 1770, skyldte det i flere Aar; men da den almindelige Plejeanstalt ophævedes 1784, befriedes det ved kgl. Res. 1784 5. Marts fra at tilbagebetale Pengene²⁾.

¹⁾ Marcus Rubin: Fattigvæsenets Historie 1879 (Københavns statistiske Tabelværk Nr. 4 S. 74).

²⁾ Sjæll. Tegn. 1784 Nr. 187.

GØGLERE OG FOREVISERE I KØBENHAVN I DET 18. ÅRHUNDREDES SIDSTE HALVDEL.

AF

STUD. MAG. B. TENGNAGEL JØRGENSEN.

ALLEREDE i 1586 kom en Svejtsers til København, spændte et Tov fast i Tårnet på Vor Frue Kirke og i Rådhuset og før ned ad dette Tov med udstrakte Arme og Ben. En anden af hans Kunster bestod i, »at han begav sig op i Tårnet og kom ud på »Tauflet« med en som han førte for sig i en Hjulbør; når han var lige over Torvet, svingede han 3 Gange om med ham og gik så tilbage til det Sted, hvor Tovet var fastgjort«. Han kunde også drikke Vin, mens han var ude på Tovet¹⁾. — I 1636 skal Magistraten sørge for, »at en Franzos, som en sælsom Vækst haver på sig . . . med den første Skude, som løber her fra Byen til Rostock, bortkommer«, ²⁾ — han har åbenbart forevist sig selv. Men også Dyr forevistest dengang; således f. Eks. i 1639: »Den 30. Dec. 1639 var en Elefant i København, som var afrettet at danse, fægte, knæle og andet mere sådant« ³⁾. Denne Elefant må have vakt stor Opsigt i Byen; Ole Worm skriver 1640 i et Brev til Henrik Custer (Epi-

¹⁾ [Rostgaard] Den kgl. Residensstad København . . . Kbh. 1720 p. 31 f.

²⁾ Ny kgl. Saml. 994 b. kvart.

³⁾ Sjæll. Tegn. XXVI, 113.

stolae S. 496) om dens Størrelse, om dens Lærvillighed og om de Kunster, den kan udføre. Også Kristian d. 4. kender Elefanten. I et Brev fra 1640 (Kr. IV.s Breve IV, S. 302) skriver han om Hamborgernes Uvillighed til at forhandle og slutter: »mueligdt dy haffuer sendt den Elephandt henad København y derris steed«. —

I Daniel Paulis extraordinære Relationer for September 1674 berettes, at der i København har været en Mand, som foreviste en *Basilisk*. »Men uanset, at den var så kunstig sammensat, at ingen lettelig kunde kende det, så er der dog ingen Tvivl på, at den jo var gjort ad Kunst og overdraget med Skindet af en Skade- eller Rokkefisk. At den er falsk er så meget mere troligt, som der endnu aldrig nogetsteds i Verden er funden nogen Basilisks Rad, der dog den ganske Verden af mange omhyggelig Folk er omrejst, hvilke ikke har anvendt liden Tid, Omkostning og Flid på at forfare og opspore alt det, som nogetsteds er mærkeligt og værd at finde. De fleste lærde holder for, at der findes ingen Basilisk i Verden, tilmed da det er befunden usandfærdigt, at en Basilisk kommer af et Haneæg . . .« Hvad er da en Basilisk? Den er et Udyr, som kendes fra dansk Folketro, en Slange med Hanehoved og Ben, den kommer frem af Haneæg og holder til i Brønde; alt, hvad den ser på, springer i Stykker; den splittes selv ved at se sit eget Spejlbillede, eller ved at Mennesker ser den først. I 16. Årh. fandtes der Mennesker, der mente at have set Basilisken; nu er den et Fabeldyr.

Der var, således som Eksemplerne viser, mange forskellige Ting at se. Foreviserne fik Øvrighedens Tilladelse gratis og kunde derefter for Betaling fremvise for det villigt mødende Publikum, hvad mærkelige Ting de kom til Byen med.

Ved Forordning af 24. Sept. 1708 indtrådte en Forandring, idet »Komødianter, Linedansere eller andre, som

noget Skuespil eller andet enten udi Huse eller på offentlige Pladser vilde lade se for dermed Penge at fortjene, må ej noget sådant begynde, førend de for de kommitterede på Silkehuset haver fremvist Magistratens Tilladelse og de siden med dennem er akkorderet om, hvad de fattige skal have af deres Profit, hvad heller sådant Skuespil skal ske til de fattiges Bedste én Gang om Ugen, som skal være Fredagen, eller og derfor en vis Sum Penge en Gang for alle skal gives.

Denne Ordning af Afgiften bestod, indtil Fattigvæsenens-planen af 1. Juli 1799 kom, hvis § 173 bestemmer, at »når nogen får Tilladelse til offentlig at lade sig se eller at fremvise Sjældenheder, Kunststykker o. desl., af hvad Navn det måtte være, skal til de fattiges Bedste betales 10 pCt. af de Indtægter, han derved indkasserer, eller i Tilfælde, at det sker i Klubber eller private Huse, og om Fortjenesten ikke kan erholdes Vished, en vis Sum, som Fattigvæsenets Direktion bestemmer. Ingen må altså begynde med at lade sig således se eller høre, førend han har meldt sig ved Direktionen«. —

Denne Bestemmelse kom således først i praktisk Brug i det følgende, det 19., Århundrede.

Men der var en lang Vej inden Foreviserne kom så vidt som til at betale ovennævnte Afgift. Fra Myndighedernes Side blev der taget mange Forholdsregler for at hindre dem i at komme ind i Landet, men disse Bestemmelser blev imidlertid langt fra overholdt af de forskellige Øvrigheder ved Færgsteder og Grænser.

Allerede i 1737 bestemmer et Reskript, der var kommet i Anledning af, at nogle Polakker havde omstrippet Sjælland med Bjørne, at når der kommer Landstrygere og unyttige Folk, skal de enten anholdes eller tilbage-sendes. — Fem Dage senere, den 9. August, bestemmes yderligere for Helsingørs Vedkommende, at Magistraten dér skal indrette sig en Protokol, hvorudi Eksamination

af de tilrejsende korteligen uden nogen Vidtløftighed indføres; men hvem de alligevel ved Eksaminationen finder at kunne passere, deres Pas påtegnes korteligen med disse Ord »passeret Helsingør til København«, eller hvor Pasviseren vil hen . . .¹⁾. Året efter bestemmer Kristian den 6. endog, at »ingen Komødiantspiller, Linedanser, Taskenspiller eller de, som holder de såkaldte Lykkepotter, sig herefter udi vore Riger Danmark og Norge må indfinde for deres Spil og Exercitier der nogensteds enten i Husene eller på publique Steder at forestille og øve«. Også til dette Forbud var der en speciel Grund, idet der på det i Viborg årlig holdte Snapsting var opstået »en meget vanhellig og uanstændig Sædvane, idet der om Mandagen, næst efter Søndagen Qvasi modo geniti, skal indfinde sig en Bande Linedansere og Komødianter, som i 14 Dage, sålænge Snapstinget varer og underliden længere, offentlig agerer på det på Domkirken Kirkegård liggende og såkaldte Domhus, hvor Landsstinget burde holdes«. —

Skønt det således var påbudt at passe på, måtte det dog gentages i forskellige Reskripter, således den 9. Okt. 1744 og 11. Juni 1772 og yderligere skærpet ved nedenstående Forordning af 27. Okt. 1773:

Da det ved Frd. ^{21/3} 1738 er forbudt Komødiantspillere, Linedansere, Taskenspillere og dem, der holder de såkaldte Lykkepotter, at indfinde sig i Danmark og Norge, sådant Forbud og ved Reskript til samtlige Stiftamtmand 11. Juni 1772 er igtaget og uden Undtagelse extenderet til andre Omløbere, der lader deres Spil og Kunster se, med videre, så, da slige Omløbere kun søger at udsuge Undersåtterne og at bringe dem til på en unyttig Måde at udgive deres Penge, dem de siden fører ud af Landet, bliver bemeldte Frd. og Res. herved ej alene igtaget og skærpet, men og dette Forbud udtrykkelig extenderet til dem, der omløber med Dyr eller andet sådant, som de udgiver for rart og usædvanligt, og lader samme se for

¹⁾ Denne Protokol fra 1737 findes ikke mere.

Penge. Og skal Stiftamtmandene og Amtmændene i begge Rigerne ved Magistraterne og Byfogederne i Købstæderne, samt Herredsfogederne og Birkedommerne på Landet og andre vedkommende, især på Grænserne i Havnene og ved Færgestederne, foranstalte, at det, såsnart slige Omløbere sig her i Rigerne indfinder, bliver dem betydet, straks at vende tilbage og forløje sig ud af Landet. Dersom de efter sådan Advarsel endda forbliver i Landet og øver eller foreviser deres Kunster eller Rariteter med videre, skal de tiltales og straffes, ej alene med Konfiskation af det, de således har med at fare, men og med anden villkårlig Mulkt fra 20 til 100 Rdlr., hvormed, i Fald de samme ikke kan betale, videre forholdes efter Frd. 6. Dec. 1743.

Denne Forordning overholdtes heller ikke, skønt den atter indskærpedes f. Eks. 22. Okt. 1791.

Trods alle disse Forbud fik dog den ene efter den anden Tilladelse til at forevise. — Et Par Gange viser det sig dog fordelagtigt at høre til Kongens Riger og Lande; Magistraten anbefaler således Begæring, idet den erklærer, at Ansøgerne som Nordmænd bør have Tilladelse, da de ikke kan regnes lige med udenlandske Ansøgere.

Forevisningerne kan efter deres Art inddeles i: 1) Fremvisning og Opvisning af Personer, 2) af Dyr, 3) af mekaniske Ting, 4) af Voxfigurer og Panoramer, 5) af Linedans og Musik. De efterfølgende Meddelelser er hovedsagelig hentet fra Københavns Rådstuearkiv, hvor de nævnte Kopibøger, Resolutionsprotokoller og Kollegiebreve findes.

1. Enkeltpersoners Opvisninger.

Den bekendteste Mand fra det 18. Århundrede er vel »den stærke Mand«, Joh. Carl v. Eichenberg. Om ham findes Oplysninger bl. a. i O. Nielsens »København i Holbergs Tid« S. 248 ff. I 1720 kom han hertil med en Bande Linedansere. Da Capion, Grundlæggeren af de danske Skuespil, klagede over, at hans Optræden

stred mod det Privilegium, han havde fået med Forbud for fremmede Komedianter mod at agere med levende Personer, forbød Politimesteren hans Optræden. — Han gik så i Kompagni med Capien og optrådte i 3 Uger på Teatret, men derefter »byggede han selv et Teater uden Staden i hans Hauge [på Nørrebro], hvor han lader se Komedie og Linedans, men også forført flere af Capions tyske Skuespillere til at komme derud . . .¹⁾.

Et Skrift, han udgav, fortæller om Kunsternes Art: Der blev stillet en Ambolt af 5—600 Punds Vægt på hans Bryst, og to Smedesvende huggede en Jernstang over derpå. Han ligger på et Bord og bliver uden at flyttes trukket af to Heste i et Tov, som han holder i Hænderne. Han sønderriver et Tov bestående af 312 Tråde, som Kaptajnløjtnant Kloumann selv har ladet spinde til ham på den kgl. Reberbane d. 7. Okt. 1720. Han lægger Hovedet på en Stol og Benene på en anden, der bliver lagt en stor Sten på hans Mave eller bare Bryst, hvor den bliver slået itu. Han løfter en Kanon på 2000—2500 Punds Vægt med den ene Hånd og drikker et Glas Vin med den anden. Han bærer en Bænk, der er 6 Alen lang, i Tænderne. 2 Mænd står på hans Knæ, og han sætter dem op på et Bord. Han hviler med Hovedet og Fødderne på 2 Stole og bærer 6 Personer på Maven og Brystet (det er det, Pernille kalder »at gå på den stærke Mand«, siger Dr. O. Nielsen). 2 Karle kan ikke rive en Stok til sig, som han holder i Munden. 3 tykke Nagler drejer han med Hænderne i Ringe. Han står på et Stillads og løfter med den ene Hånd en Rytter med hans Hest eller 12 Personer, medens han drikker et Glas Vin af den anden Hånd eller blæser i Trompet. 6 Tintallerkener bøjer han til en Klump. Han holder et Glas i hver Hånd, og 4 Mænd søger forgæves at hindre ham

¹⁾ Sjæll. Tegn. LXIII, 447.

i at føre Glassene til Munden. — Eichenberg har visse-
lig været en stærk Mand, og der har sikkert været stor
Tilstrømning til hans Opvisninger.

Midt i Århundredet er der en Hollænder, Joh. Jac.
Zuiker, der i 3 Uger må øve sine Kunster og Exercitier
i København¹⁾, og en anden, Thomas Feilding, må i 2
Måneder lade et Barn på 5 År præsentere en Del Kun-
ster for alle og enhver, som kunde finde Behag udi
samme at anse²⁾. Et fremmed Fruentimmer Anna Ju-
lette må i 1755 i en Månedes Tid øve sådanne Exercitier
og Kunster, »som en hosføjjet trykt Seddel viser«. Denne
hosføjede trykte Seddel findes imidlertid ikke mere³⁾. —
Et andet Sted oplyses, at hun går på gloende Jern-
plader.

En Foreviser i 1761, Hans Adam Jæger, erklærer i
en Supplik til Kongen, at han forstår 273 Kunster, hvoraf
en af de ringeste er at danse på sine Skulderblade. Ma-
gistraten bifalder hans Andragende, især da Jæger ikke
»intenderer at ville opføre sine Kunster på noget publique
Sted, men hos hvem der forlanger at se samme . . .«⁴⁾.

1787 søger Philip Jonas om Tilladelse til at vise
sine Kunster; Magistraten afgiver Erklæring om, at han
bør ingen Bevilling have, men at man derimod hellere
skulde pålægge ham efter Forord. ²⁴/₉ 1708 en Bøde på
200 Rdl. til det almindelige Hospital, som nu er i det
forrige Konventhus' Sted, han havde nemlig vist sine
Kunster i Byens Selskaber; men Kancelliet bevilger ham
Tilladelse for 4 Uger til at fremvise sine Kunster i sit
Logis i Vimmelskafte; men samtidig får Politimesteren
i København Tilhold om at sørge bedre for Overholdel-

¹⁾ Sjæll. Tegn. ³¹/₁₀ 1749.

²⁾ Sjæll. Tegn. ¹²/₆ 1750.

³⁾ Sjæll. Tegn. ⁶/₆ 1755.

⁴⁾ Kopibog 1761 B. 298; Res. Pr. 27, p. 221.

sen af Forordningerne af $^{21}/_3$ 1738 og $^{27}/_{10}$ 1773, ved hvilke det er slige Folk forbudt at indfinde sig her . . .¹⁾

Som en af de sidste i det 18. Århundrede skal her endnu nævnes *Joh. Fr. Albertz* fra 1791, ved hvis Ansøgning, til Overpræsident v. d. Osten, der endnu findes en trykt Plakat.

I Ansøgningen fortæller han, at foruden, at han ved adskillige fremmede Hoffer og for Publikum har haft den Lykke at vise sig som Equilibrist og Kunstner i adskillige mekaniske Operationer samt Legemsbevægelser, har han tillige og i Særdeleshed i Norge i alle Stifterne, med vedkommende høje Øvrigheds gunstige Tilladelse, haft den »besynderligste« Lykke, at hans Operationer iblandt det respektive norske Publikum har fundet et almindeligt Bifald, hvilket han med Stifternes Øvrigheds skriftlige Attestation herhos underdanigst beviser.

Han skildrer dernæst, hvorledes han, der »ikke er *appliceret* til nogen anstrengende Metier«, kan mærke, at hans Legemskræfter mere og mere er aftagende og svagere; endvidere har han »indladt« sig i Ægteskab med et norsk Fruentimmer i Bergen.

Efter denne lange Indledning når han så frem til Sagens Kærne, om Tilladelse til 2de Gange på det kongelige Teater offentlig at måtte vise sine Operationer for det respektive Publikum, og den 3die Gang skal Indkomsterne være Stadens fattige offereret; »på det jeg mig ved denne Lejlighed kunde erhverve lidet til et allerede på min lange Hidrejse og kostbare Opholdssted og Livets Underholdning her i denne kongelige Residensstad fra min Ankomst noget for Sct. Hans-Dag, i hvilken Tid jeg

¹⁾ Res. Pr. 38, p. 655: Kbh. 1787 A. 168, hvor Ph. Jonas tilbyder, i Tilfælde af Bevilling, at give de fattige enten en Aftens Indtægt eller en vis bestemt Sum én Gang for alle.

med Gigtsygdом har været behæftet, og derpå anvendte Omkostninger, samt til Understøttelse på min Returrejse til Bergen, og min Hustrus højtfrugtsommelige Tilstand; i sådan Anledning har Hs. Højhed Kronprinsen allernådigst bifaldet at henvende mig til det kongelige danske Kancelli, såvelsom til Stadens høje Magistrat og Politimesteren; i allerunderdanigste Følge heraf har jeg også indleveret min allerunderdanigste Ansøgning til Deres højgrevelige Excellences og samtlige høje Herrer Magistratens højgunstige Erklæring; på Grund heraf er min underdanigste Bøn, at Deres højgrevelige Excellence ved højformående nådig Forgodtbefindende nådigst ville se derhen, at jeg på sådan min allerunderdanigste Ansøgning kunde erlange kgl. allernådigst Bønhørelse. Da jeg ifølge den herhos som kgl. Undersåt underdanigst forsikrer efter vedfølgende underdanigst insinuerede trykte Nota at præstere alt til *Publici* Velbehag, er jeg så lykkelig, at min allerunderdanigste Ansøgning bliver hyldet under Deres højgrevelige Excellences bekendte høje Ædelmodighed, er jeg forsikret om at se mit underdanige Ønske opfyldt . . .» —

Plakaten eller Notaen er sikkert en Sjældenhed i sin Art og bør derfor meddeles helt, som den er:

1. Lader han af hvem som behager skære Hovedet af en levende Fugl, af hvilket alt Blodet rinder, og derefter gør den levende igen.
2. Skær han en Lap af en Kjole eller noget andet Tøj og gør derefter det sønderskårne helt igen.
3. Gør han af et Æg levende Fugle og af Fuglene atter Æg igen.
4. Inden 2de Minutter lader han opvoxe velmagende Karse-Salat eller Persilje.
5. Maler han inden nogle Minutter Mel af Korn og derefter skaffer Melet igen til Korn.
6. Lader han et Æg danse af en Hat i en anden.
7. Lægger han en Penge under en Hat, som en anden holder på, men derforuden forvandler han Pengen til en Due, derefter, endskønt en anden holder på Hatten, forvandles den ene til 2 Duer.
8. Kaster han en Pose i Luften, hvilken under Kastningen bliver fuld af Penge, derefter kastes igen Posen i Vejret, og så forvandles Pengene til Kaniner.

9. Lader han, af hvem som vil, skarplade en Pistol og skyde på sig, og endskønt Kuglen forud må remarkeres af de nærværende, eller om nogen behager at tage med sig selv Krudt og Kugle, tillader han at skyde på sig, da han tager Kuglen med Hånden. 10. Af en Paryk skaffer han 24 Stykker. 11. Han lader en af Tilskuerne holde en Kæp med en Hånd på hver Ende, og desuagtet anbringer han en Ring på Kæppen. 12. Lader han en Spiger blive slået igennem sin Tunge. 13. Låner han en Guldring af en af Tilskuerne, lægger Ringen i et Papir og siden oven på Låget af en Dåse, som er låsfældig, hvorefter han lader Ringen forsvinde, men som findes igen udi den 12te Dåse, der står inde i den største Dåse. 14. Tager han en Hat og slår derudi Æg, og hvoraf han straks ved Lyset bager Pandekage uden at Hatten skades noget derved. 15. Vises en såkaldet Erfurter Klokke og en liden Tønde: Tønden fyldes med Gryn og derpå lægges en Hat, derefter når Hatten løftes af, er Tønden borte, og Grynene ligger under Klokken. 16. Vises et besynderligt Papir, hvormed nogle og tyve Kunster exekveres. 17. Spiser han Strye og af Halsen optrækker isteden diverse Kulører Bånd. 18. Spiser han og en levende Fugl, snyder den igen af Næsen, kaster den på Gulvet og med samme forvandles til en Boldt. 19. 3 Stykker Bægere og 3 Stykker Boller vises og samme formeres til 15 Stykker Boller. 20. Sætter han uformærkt en Lås for Munden på en Dreng. 21. Inden få Minutter fremskaffer han en levende Skovdjævel. 22. Viser han adskillige Kunster med Penge. 23. Drikker han eller nogen som af de nærværende måtte finde Lyst et Glas Øl, stikker derefter med en Gaffel et Hul i Panden og tapper Øllet igen af Hovedet. 24. Lader han et Æg danse frem og tilbage på et Spansk-rør. 25. Viser han forundringsværdige Kortkunster, hvoriblandt en Kunst, at han blander et Spil Kort, og lader deraf nogen af de tilstedeværende, som behager, udtrække et Kort, som om de finder for godt kan klippes i 100 Stykker og lægges i en Dåse, da han af et eneste tilbageholden Stykke gør Kortet helt igen. 26. Viser han en matematisk gammel Mand, som kaldes den gesvindte Løber, hvilket tegner på alle de Spørgsmål, man gør ham, og bliver derefter usynlig for Tilskuernes Øjne. 27. Foruden disse benævnte vises mange andre Kunster, som er for vidtløftigt at opregne. — Til Slutning viser ovenmeldte Equilibrer Luftspring og Legemspositurer, hvilket han under fuld Musik såvel ved Indgangen som opførende Luftspring

efter de nyeste Kontradansers Takt exeqverer. — Dersom nogen vil lære disse Kunster, erbydes sådant tillige.

Alle disse Kunster fremvises Kl. 6 om Aftenen for 48 Skilling pro persona, og Billetter hertil fås forud i mit Logis ligesom og ved Entreen. —

Men trods denne Plakat og den lange Ansøgning fik Albertz dog kun et »kan ej bevilges« til Udbytte (Collegiebreve 1791 B. 163), idet Kancelliet denne Gang rettede sig efter Magistratens Erklæring.

I denne står bl. a., at skønt det er slige Omløbere forbudt at komme ind i Landet, bliver der dog ikke passet bedre på dem, og efter at de så har gennemrejst Provinserne, kommer de til Hovedstaden for at fremvise deres Kunster. Således har og denne nu hertil ankomne Joh. Fr. Albertz, som efter hans egen Anmeldelse er fra Berlin, understået sig at gennemrejse hele Norge, og da intet mere der for ham har været at fortjene, begivet sig her til Staden, hvor han nu anholder om Tilladelse imod Belaling at forevise sine Kunster, hvilket vi mod de foranførte allernådigste Anordninger dog ikke understår os i mindste Måde at understøtte, allerhelst det er uvist, om hans Foregivende at ville fæste Bopæl i Bergen er grundet på Sandhed eller ikke, men hvis det desuagtet skulde blive ham tilladt efter Ansøgningen at vise sine Kunster på Teatret, skulde vi allerunderdanigst indstille, om det ikke måtte ham pålægges, istedenfor den anbudne Indkomst af den 3die Forestilling at afgive til de fattige den 3die Del af den Fortjeneste, som ham ved samtlige bevilgede Forestillinger måtte tilfalde efter Afdrag af de for ham bevislig medgangne Omkostninger¹⁾.

¹⁾ Sagens Akter findes ved Kbg. 1791 C. 85.

2. Forevisning af Dyr.

I Arhundredets første Halvdel kendes en Slags Tyrekampe; således i 1717, da en Tysker Henrik Chr. Müller i sit Hus havde begyndt »eine kleine Bullenhitze mit Hunden«; men det var bleven ham forbudt af Magistraten, og derfor søgte han en kgl. Bevilling, som han fik den 12. Nov. 1717, efter at han havde fået anbefaling fra Politi- og Kommercekollegiet, der ikke mente, at det burde formenes ham at holde denne »Hitzebane, hvorved han ikke så meget skal søge nogen særdeles Gevinst som at lokke Gæster og Næring til sit Hus og deri holdende Værtskab«.

Sådanne Tyrefægtninger holdt den stærke Mand også, og det vides, at selv Hoffet i det mindste nogle År havde Smag derfor. — Men endnu i 1733 kunde man i Bræmers Have i Sofiegade¹⁾ hver Mandag få »et Hitzeri at se af en Tyr, Bjørne og Hunde, så og en udklædt med Sværmere besat Bjørn, som fremføres på Baghenene, i lige Måde Hunde, som ved Tov hidses efter Sværmere, og foruden alt dette en Plaisir med nogle Vandsværmere; skulde nogen behage selv at medtage en Hund, står det dem frit for«.²⁾

Så kaldte »kunstige Heste« findes i flere Eksemplarer. 1722 fik Jacob Mejer fra Fredericia kgl. Bevilling til for alle og enhver for billig Betaling ordentlig at fremvise »de Kunster og Exercitier, som en ham tilhørende og dertil afrettet Hest skal kunne forestille«³⁾. Og 1748 oplyses

¹⁾ Øltapper Johan Henrik Bræmer boede i nuværende Nr. 40 i Sofiegade på Kristianshavn, hvortil der hørte en stor Have og en øde Plads.

²⁾ se O. Nielsen: Kbh. p. Holbergs Tid S. 252 f; Sjæll. Tegn. 1717 og Stolpe: Dagspressen i Danmark IV, 97.

³⁾ O. Nielsen: Kbh. Hist. VI, 93; se endvidere Hist. Medd. om Kbh. IV, 438—439, hvor en Plakat for en »tænkende« Hest er aftrykt.

i en Klage fra General Arnold, at Frantz Sarger, som havde fået Lov til at holde Skuespil med Linedansere og andre Kunststykker, hvad der var et formentligt Indgreb i hans Privilegium, egentlig var kommen til København med en »kunstig Hest«, som straks efter hans Ankomst til hans store Skade døde¹⁾. —

På næsten samme Tid kunde man se det »bekendte« Dyr Rhinoceros; Dyret tilhørte en Kaptajn D. Mout, og han måtte lade samme »rare« Dyr se i 6 Uger, dog skal han efter Magistratens Skøn give noget til de fattige²⁾.

Som Parallel til »den kunstige« Hest findes i 1755 en »kunstig« Hund, som tilhørte en Franskmænd Pierre Lemvinne.

En Foreviser med mange Dyr var Anthoni Lenorado. Hans og hans Kammeraters Rejsepas lød på »at rejse fra Bergen på den Insul Rügen til Sverige«, men Påtegningerne på Passet viste, hvorledes de havde vandret igennem Holsten, Låland og Sjælland, og da det var bleven meldt, at de var kommet til Stadens Vesterbro fra Låland, blev dette deres medbragte Pas i Politiretten påtegnet, dennem pålagt straks at rejse og forbudt at vise deres medbragte Dyrs Kunster. »De er og sidstleden 22. Juli af Overpræsidenten bleven meddelt Rejsepas, hvorudi Vejen til deres Bortrejse speciel er anført, men desuagtet er de dog her forblevet. Og da slige Omløbere er meget skadelige for Landet, den almindelige Mand, som mindst tåler at udgive Penge, er mest nysgærrig for at se Narrerier, hvorfra de endog skal tage Pengene til at betale Omløberen, som udfører Pengene af Landet, så skal vi allerunderdanigst formene, at det ikke burde tillades Supplikanten og hans Konsorter

²⁾ Sjæll. Tegn. ^{10/4} 1748.

²⁾ Sjæll. Tegn. ^{12/6} 1755.

med deres Dyr her at forblive«¹⁾). — Resultatet blev, som Magistraten ønskede: kan ej bevilges!

3. Forevisning af mekaniske Ting.

Denne Rubrik rummer mange interessante Opfindelser: Maskiner, talende Figurer, Luftballoner, Flyvemaskiner, mekaniske Vogne, mekanisk-kunsthædige Urværk og meget andet.

En mekanisk Vogn havde Hans Sørensen Sommer fra Falster at opvise. Magistraten vilde ikke støtte hans Andragende, men »som det af vedlagte Politimesterens Indberetning . . . erfares, at han allerede skal have erholdt sådan allernådigst Tilladelse, vil det vel derved have sit Forblivende«²⁾).

Det var altså en Slags Motorvogn; af Luftfartøjer var der f. Eks. i 1784 »en lille aerostatisk Machine«, som Professor Dr. Abildgård den 5. Januar lod gå op fra Kristiansborg Slots Ridebane, og Ejeren af Svaneapoteket, Apoteker Mühlenstedt, lod otte Dage derefter en langt større Luftballon gå op. Denne sidste fandtes Dagen efter 6 Mil fra København i en Landsby ved Storehedinge³⁾.

Joh. Conrad Franke, Mekaniker, havde konstrueret to Luftmaskiner, som han for Betaling vil lade opstige, men Magistraten erklærer, at dette kun vil blive en ny Anledning til at føre nysgerrige Folk af Stadens Indvånere i Bekostninger, og da dette hans Foretagende heller ikke kan anses at være af det Slags, der som en

¹⁾ Magistratens Erklæring af ¹¹/₈ 1773, se: Kbg. 1773 B. 84; Res. Pr. 32 p. 10.

²⁾ Kopibog 1787 B. 146.

³⁾ C. Bruun: København III, 641.

ny Opfindelse kunde fortjene særdeles Understøttelse, så finder den ikke nogen Anledning til at anbefale hans gjorte Ansøgning.

Luftmaskinerne havde således ingen Indflydelse på Magistraten; ikke engang det hjalp, at Franke vilde lade den ene gå op til Hjælp for ham selv, den anden til Bedste for de fattige¹⁾. Maskinen havde Skikkelse som en Husar og var syv Fod høj. Tilladelse til at lade dem stige op her i København fik han ikke, derimod var en af hans Maskiner i 1790 gået op på Slottet Louisenlund til Kronprinsens »største Tilfredshed«²⁾.

I 1795 ansøger Franke atter om Tilladelse til at vise sine mekaniske Kunster for Penge; Magistraten vil ikke anbefale det, men, »hvis han besidder Kundskaber til at udrette noget virkeligt nyttig i et eller andet Fag, han jo da kan vente derfor at nyde Belønning og fornøden Understøttelse til dets Iværksættelse«³⁾.

Som Regel får man ellers ikke Kunstmaskinernes nærmere Art og Udseende at vide. — 1787 har en Mand Leonhard Ardisson nogle mekaniske Figurer, som han ønsker at fremvise, men atter her henstiller Magistraten, at Ansøgningen ikke må blive taget i Betragtning, da det kun kunde gælde for Ansøgeren at få så meget som muligt ud af Folks Lommer⁴⁾. — Bedre gik det Nordmanden Knud Christensen Eydal fra Næs i Hallingdalen, der ligeledes havde forfærdiget et mekanisk Kunststykke. Selv Magistraten gav sit Bifald til, at han fik Tilladelsen, da han var en af Kongens Undersåtter, og Forordningen af ²⁷/₁₀ 1773 ikke tog Sigte på disse; men at han skulde betale til de fattige efter Forordningen.

¹⁾ Kbg. 1792 B. 116: Res. Pr. 43 p. 378.

²⁾ se herom: Hist. Medd. om Kbh, IV, 304.

³⁾ Kbg. 1795 B. 61.

⁴⁾ Kbg. 1787 B. 162.

Tilladelsen fik han den 30. Oktober 1788, men en halv Snes Dage efter (den 8. Novbr.) skrev den Mand, han logerede hos, C. C. Bording, til Magistraten, at han havde udvist Eydahl af hans hos ham havende Logis, formedelst Kunststykkets Farlighed!¹⁾ —

Endnu nogle Eksempler på Maskiner: 1750 bad Lars Ammundsen Torsætter, som i nogle År havde arbejdet ved Kongsberg og fået Lejlighed til at bekomme en meget kunstig Bjergværksmaskine, som forestiller på en tydelig Måde hele Bjergværksarbejdet samt Smelteværket og Myntstemplingen, om Tilladelse til at vise den frem, hvad han fik Lov til, men kun i København²⁾. — 1755 vilde Johs. Ammon vise »mekaniske Kunstværker, som drives ved Ur«³⁾, en Hollænder vilde det samme i 1762 (S. Tegn.), en anden, Bergami Carretta, bevilgedes det i 1769 i Betragtning af hans Nød og Fattigdom at måtte lade se sine optiske Repræsentationer og øvrige Kunster i 3 Ugers Tid for Publico i København imod en billig Betaling. (S. Tegn. ^{17/2}); samme År er en Mekanikus Neubert fra Hamborg kommet til Byen og foreviser i Postgården på Købmagergade nogle af ham selv inventerede og forfærdigede mekaniske Maskiner: 1) Et i en Faeton siddende Fruentimmer, som spiller adskillige Stykker på et Klokkeklaver, såvel forte som piano, og dernæst anslår enhver Tone især med Fingrene, som forlanges; denne Faeton trækkes af en mekanisk Hest, som på det blotte Gulv, efter Befaling, går Fod for Fod både frem og tilbage, slår med Foden så mange Slag, som forlanges, hvad Klokken er, eller hvor mange Personer der er i Selskabet. Samme Hest drikker og en

¹⁾ Kbg. 1788 C. 168; Res. Pr. 40, p. 256, 293; Koll. Breve 1788 B. 191.

²⁾ Supplik. Pr. 1750 I, 1221; S. T. 76, 754.

³⁾ S. T. 1755; Kbg. 1755 B. 60; Res. Pr. 25. p. 96, 100.

Portion Vand og lader det fra sig igen igennem den naturlige Gang. 2) En Mandfolk af naturlig Størrelse, som stående spiller på en Fløjte Travers, hvoraf alle Toner ved den af Munden udgående Vind og Fingrenes rette Greb produceres. 3) En talende Statue i Skæferinde-dragt; hun har i den højre Hånd sin Skæferstok, og i den venstre holder hun et Talerør til Munden, af hvilket man hører udkomme et meget forståeligt Svar på alle forelagte Spørgsmål; hernæst navngiver og kender samme Statue alle almindelige bekendte Ting, som holdes for hendes Øjnes Brændpunkt. 4) En liden Figur i Tyrkedragt, 18 Tommer høj, som ikke alene har samme Egenskaber som ovenmeldte Skæferinde, men endog taler lige så godt stående på Mesterens Hånd som på sit Postement. 5) Et kunstigt Taffelur, som slår så mange Slag, som enhver Tilskuer behager at forlange, dog ikke over 25 Slag. 6) Ovenanførte Mekanikus har med sig tilkøbs adskillige fysikaliske, optiske, dioptriske, catoptriske, pneumatiske, hydrauliske, økonomiske og andre Maskiner, som han alle selv forfærdiger¹⁾.

1788 indsender Catharina Hempel nedenstående Ansøgning om at måtte forevise et mekanisk Kunststykke:

»For nogle År siden tilkøbte jeg mig af et højt Hershkab et overmåde précieux mekanisk Kunststykke, indrettet med Urværk, Orgelværk, Clavecin og 2de veldannede og modern-ikklædte Dukker i fuld corpus uden på Piedestallen, som forestiller 2de unge Mennesker af begge Køn, secunderende hinanden på Fløjter, således: at begge Værkerne driver Uret og Clavecinet på engang til at vise, slå og spille, samt på lige Tid frembringer en Koncert med Fløjterne.

Da min Hensigt ved Købet var: at lade den hele

¹⁾ Københavnske Tidender 1769, ²⁸/4.

Maskine, som til den Tid havde stået og været ubrugelig, sætte i Gang og derefter at se samme, fordelagtigst muligt, anbragt til en Køber, har dog en så rum Tid medgået, inden jeg kunde forefinde en så habil Mester, som kunde påtage sig dette Arbejde, og nu, da jeg med betydelige Omkostninger har fået det hele i god Stand, henstår min hele Kapital, ligesom hidtil i så lang Tid, endnu ganske, uden Liebhaber eller Køber, frugtesløs.

I sådan Forfatning og som en Enke med en stor Familie, der i dette Tilfælde endog må svare Renter af mine egne Penge, tager jeg mig den Frihed hermed underdanigst og ærbødigst at anholde om høj- og velædle Magistratens bevågne Tilladelse til at søge mig skadesløsholden for noget af den betydelige Summa, jeg står i Forskud, ved at lade dette *Chef d'œuvre* se for Penge . . .«

Magistraten svarer hende, at hun kan sikkert »gøre sig Håb om at tilstås lige Frihed i Henseende til det hende tilhørende mekaniske Ur, hvilket hun næppe på nogen anden Måde kan vente at komme skadesløs fra . . .«¹⁾.

Til Slut kan nævnes Poul Fr. Grunert, der i 1790 vil lade en Kunstmaskine og et Fruentimmer af usædvanlig Størrelse se²⁾, og Jørgen Quist, der i 1792 vil vise en »transpirant« Maskine, om hvilken Magistraten dog finder, at da det ikke er godtgjort, at Maskinen er et Kunststykke, for hvilket han fortjener nogen særdeles Belønning, er der ingen Grund til at understøtte hans Ansøgning³⁾.

¹⁾ Res. Pr. 40 p. 234; Kbg. 1788 C. 197.

²⁾ Kbg. 1790 B. 355.

³⁾ Kbg. 1792 B. 114; Res. Pr. 43, p. 380.

4. Voxfigurer, Panoramaer o. lign.

1717 kunde vi været gået ind i »Den blå Hånd« på Amagertorv og for 12 Sk. på bedste Plads (8 Sk. på anden Plads) have set Staden Jerusalem, Calvari Bjerg, den hellige Grav samt Betlehem. »I lige Måde alle de hellige Steder, som er dér at finde, som den Kejserinde Helene 300 År efter Kristi Himmelfart har ladet opbygge, i lige Måde Salomons Tempel, som det i gammel Tid har stået, så og det gamle Jerusalem meget kostelig gjort af Cidertræ og er indlagt med Perlemutter . . .«¹⁾.

St. Peters Kirke i Rom kan ses i 1749, den kaldes »et Kunstværk i Arkitekturen«. (S. Tegn. ⁷/₁₁).

1769 er Kongsberg Sølvværk med alle dets Indretninger at se (S. Tegn. ²⁵/₈); dette var nu ikke noget nyt at se her i Byen, da der allerede i 1750 havde været en Foreviser med en kunstig Bjergværksmaskine, der sikkert har kunnet sættes i Gang, hvad den i 1769 ikke kunde.

Et andet ligeledes flere Gange forevist Emne var Kongen af Preussen, Frederik den Store. I 1759 får Joh. Heinr. Baumann Lov til at fremvise 5 i Vox pousserede Statuer. Da der imellem dem skal findes et affreux Positur, som skal forestille Kongen af Preussen, skal Magistraten lade denne efterse af en Kender, forinden Publikum får dem at se, da hannem i så Fald ej må tillades at præsentere denne Statue²⁾. Det endte med, at Kongen af Preussen blev fjernet, siger Bruun i Kbh. Hist. III, 238 f; dette kan dog ikke stemme med Magistratens Erklæring af ¹⁰/₈ 1762: » . . . Baumann, som af Deres kgl. Maj.^t for et Par År siden blev allernådigst tilladt her i Staden at fremvise et i Vox pousseret Posi-

¹⁾ O. Nielsen: Kbh. Hist. VI, 93.

²⁾ S. Tegn. ²/₀ 1759.

tur, der forestillede Kongen af Preussens Person . . . « — Baumann søgte nemlig i 1762 om Tilladelse til at vise nogle Voxbilleder, som forestillede Historien om Cleopatra og Marcus Antonius¹). —

Kongen af Preussen vises atter i 1787 af Dominicus Sebald et Comp.; endvidere vilde de vise General von Zieten, der, ligesom Kong Frederik den Store, var død Året i Forvejen, 1786²).

Men disse enkelte Voxbilleder var alligevel for intet at regne mod dem, der fremvistes i 1770. — Dette Voxkabinet averterede endogså i Adresseavisen; nedenstående Citat er fra denne Avis for 1770, Nr. 4, for d. 8. Januar:

Med kgl. allernåd. Tilladelse

bliver i Dag og følgende Dage hos Vinhandler Sr. Bolte i Gothersgaden fra Klokken ti om Morgen til Klokken ti om Aftenen på nogen kort Tid at se følgende, med megen Besværlighed og Omkostning nu sidst over Hamborg og Lybek transporteret academiske Voxbilleder, alle på fri Hånd i Legemsstørrelse poussert.

Opfindelsen er af Englænderen Hr. Hogarths comisk-moralske og satyriske Værker og består i følgende:

1. Ponche-Selskabet.

En moderne londonsk Midnat-Historie af alle Stænder for at forestille Drukkenskabens Laster latterlige og afskyelige. I dette artige Drikkeselskab forestilles ganske naturlig:

- 1) En londonsk Magister, som skænker for hele Selskabet.
- 2) Gøgleren drikker Magisteren til og holder sin Paryk over deres Hoved.
- 3) Petit Maître, som får ondt og vil kaste op.
- 4) Politicus eller Accise-Kasserer. Denne vil tænde sin Pibe, men brænder sine Mansketter i Lyset.
- 5) Medicus, som raver af Fuldskab.
- 6) En engelsk Søofficer, som i Drukkenskab er falden af Stolen og stødt sig blodig på Flasken.

¹) Kbg. 1762 A. 142; Res. Pr. 27, p. 254, 282.

²) Kbg. 1787 B. 282.

- 7) En sørgesløs eller sovende Person.
- 8) Londonsk Fredsdommer, som ryger sin Pibe og holder sig op over dem alle og har Nathue på.
- 9) En Fantast eller Kvæker, som sidder i Tanker.
- 10) En Købmand, som beklager sig for Advokaten over sin tabte Proces.
- 11) En Advokat, som i sit Fuldskab hører på Købmanden med en spotsk smilende Mine.
- 12) Endelig forestilles den berømte John Wilkes, siddende ved Døren og skrivende Nr. 45 af North-Briton på en satyrisk Måde anbragt.

Den anden Historie forestiller

2. Et Biskop¹⁾ Selskab.

Som er ligeledes tagen af ovenmeldte Hr. Hogarths Værk: Forøderen, og kan anses som en Parodi af den forlorne Søns Historie. Selskabet består af 8 Fruentimmer og 3 Mandfolk. Deres Navne er som følger:

- 1) Madame Listig, Selskabets Værtinde.
- 2) Jomfru Pipi.
- 3) Jomfru Slipslop.
- 4) Jomfru toll Jour.
- 5) Jomfru la Westi.
- 6) Jomfru Isope.
- 7) Jomfru Glad.
- 8) Jomfru Mauchee.
- 9) Hr. Semper, Forøderen.
- 10) Hr. Udensorg.
- 11) Signori Banquerouti.

Den 4de Historie²⁾ forestiller Madame la Malade imaginaire og består af 3 Personer.

Og endelig den 5te Historie består af 3 Personer og forestiller Slutningen af Drukkenskab.

Man vil desforuden forefinde flere Stykker end her er bekendtgjort, og man kan med Sandhed sikre og gøre bevislig, at dette Arbejde på de fleste og største Stæder i Europa, hvor det er forevist, har fundet mange fyrstelige og andre høje Standspersoners samt Kenderes Bifald af alle Stænder, gejst-

¹⁾ Biskop er en Drik af Rødvín, Sukker m. m.

²⁾ Den 3. Historie omtales ikke.

lige og verdslige, så man håber ligeledes her at indlægge sig Ære dermed. I øvrigt betales ved Indgangen som følger:

Stands- og Rangspersoner foreskrives intet, men enhver betaler efter sin egen Générosité. Andre distinguerte Personer 24 β. Og Børn under 12 År Halvpart.

For Resten beder man ingen Hunde at føre med sig, eller at røre ved nogen af de ovenmeldte Ting. De respektive Tilskuere ombedes ligeledes for ikke at opholdes ved Døren med Penges Veksling at have så megen Mynt eller Banco-Sedler i Beredskab, som de er Personer i Følge for at se. Denne Begæring gøres alene for deres egen Bekvemmeligheds Skyld for ikke at opholde dem ved Døren.

Sedlerne er at bekomme i Gothersgaden hos Sr. Bolt, *gratis*.

Da Tiden for Tilladelse er udløben, melder et nyt Avertissement, at det har behaget Kongen, at de moralske Voxbilleder må ses endnu en Tid. — En Uge senere meldes: »De mange Liebhaveere til mit petreficerede eller til Sten forvandlede Brød samt til det store Brændespejl etc. etc. vilde jo før jo heller melde sig, da jeg ej bliver her længer«¹⁾. —

Denne Mand fik således den ene Tilladelse efter den anden; derimod kunde en Kunstner fra Paris, Morel, i 1790 ikke få Tilladelse til at lade se en Samling Voxfigurer i menneskelig Størrelse; Magistraten erklærer den 16. August:

Da det ved Forordning af 27. Okt. 1773 udtrykkelig er forbudt, at ingen fremmed Omløber, der medfører noget, hvilket de som rart og usædvanligt ville lade se for Penge, må indfinde sig her, på det at Undersætterne ikke derved skulde forledes til på en unyttig Måde at udgive deres Penge, og disse af Landet udføres, ja det endogså i Året 1788 er nægtet en af Deres Majestæts

¹⁾ Adresseavisen 1770, Nr. 21, 23.

egne Undersåtter at lade et mekanisk Kunststykke se for Penge her i Staden, så understår vi os ikke at give mindste Anledning til, at den hertil ankomne fremmede Person, navnlig Morel, skulde forundes den ansøgte Tilladelse, til her for Betaling at lade sine Voxfigurer se, men allerunderdanigst må udbede, at det i Henseende til ham og andre slige fremmede, der alt for jævnlig indfinder sig her for at tjene og udføre Penge af Landet, må forblive ved bemeldte Forordnings Forskrift¹⁾.

5. Linedans, Musik o. lign.

Linedansere har der været i København i hele Århundredet. 1725 var en Bande, »der englischen Balancierkunst«, kommen til København, men den fik ikke nogen Fortjeneste. I en Ansøgning af ^{18/4} 1725 til Kongen beretter Medlemmerne, at de tidligere havde indgivet et Andragende til Kongen om at måtte vise deres Kunst for ham og med Politimesterens Tilladelse var kommen overens med Skuespildirektør Montaigu — det var på den Tid, da denne var i de største Pengeforlegenheder — om at optræde i den stærke Mands Have, og de havde anvendt Omkostninger derpå; derefter kom Fasten, i hvilken Tid de måtte ligge stille, og da de efter denne vilde optræde, blev det dem forbudt af Politimesteren, da de ikke havde særskilt kgl. Privilegium. De måtte vente længe på Svar, thi først 19. Maj blev Ansøgningen sendt til Politi- og Kommercekollegiet, og dets Erklæring faldt først 4. Juni, så i al den Tid må disse stakkels »Kunstnere« have ligget uden Erhverv. Kollegiet mente, at Hovedmændene var Jøder, der uden kgl. Lejdebrev ikke måtte opholde sig i Landet, og hvis »Suppli-

¹⁾ Kbg. 1790 B. 332; Res. Pr. 41, p. 641.

kanterne nu herudi skulde nyde allernådigst Bifald, så havde de største Lejlighed derved flere Jøder ind at trække; overalt så søger de ikkun herved at drage Pengene ud af Landet og berige sig selv og især af Tyende og Håndværksfolk, som desforuden såvelsom andre nok har nødigt til et og andet bedre sine Penge at employere «¹⁾». —

1749 er her til Byen ankommen en Voltigeur fra Brunsvig, som med en besynderlig Accuratesse ved at gøre artige og forundringsværdige Kunster item med Fordel og uden nogen Risque forstår at pointere i Pharaos så og med utrolig Hurtighed kan changere et Par Tærninger. Hvilket han altsammen for en billig Pris i S. Weiles Hus i Laxegaden au *Café Royal* 3 Gange om Ugen fra 2 til 3 Slet både vil lade se, så og under-vise de lysthavende. Mandagen d. 17. Marts sker Begyndelsen. — Café Royal lå på Hjørnet af Laxe- og Ulkegade. Men det viste sig, at det hele var »et malicieux Digt af et malhonnet og ildesindet Menneske, som vil bringe de kgl. privil. Tidender i Miscredit eller blamere S. Weiles Hus«. Avisen averterer om Oplysninger herom, for at den gudsforgående Ophavsmand kan blive sat under Tiltale som den, der søger at afskære en Mand sin Ære . . .²⁾ —

Andre Linedansere, eller som der altid skrives i den Tid Liniedansere, var f. Eks, Ferdinand Hallasch fra Königsberg i 1749³⁾, der igen i 1754⁴⁾, trods det Privilegium, General Arnold i 1749 havde fået på i 15 År at forestille og repræsentere Linedansere, Marionetter m. m., søgte om og fik en Tilladelse, som han dog ikke kan

¹⁾ Politi- og Kommercekoll. Memorialbog; Kbh. på Holbergs Tid S. 255.

²⁾ Kbhvns Posttidender Nr. 21 og 22, Marts 1749.

³⁾ Sjæll. Tegn. 1749, 208.

⁴⁾ Sjæll. Tegn. ²⁰/₉ 1754.

have benyttet, da den endnu findes med Tilføjelsen: kasseret. —

1769, Lørdag den 6. Maj Kl. 6, viste den engelske Eqvilibrist Mr. Maddox sine Kunststykke såvel på den slappe Ståltråd som andre sine besynderlige Kunster på selve det danske Komediehus. Men allerede den 3. Maj havde Kongen, Dronningen og Arveprins Frederik paa den kgl. danske Skueplads set Hr. Maddox, der da optrådte for første Gang¹⁾.

Endnu skal kun nævnes Kraftkunstnerselskabet Brambilla fra Italien, som bl. a. omtales i Charl. Dor. Biehls Breve²⁾, der fortæller, at Enkedronningens³⁾ Begravelse gik for sig til den bestemte Tid, men at medens hun blev sat ind i Roskilde Kapel, viste Brambilla, en Voltigeur og Equilibrist, sine Kunster for Kongen og Dronningen på Frederiksberg; på Teatret fik Selskabet Tilladelse til 10 Forestillinger. (Overskou II, 461).

Af musikalske Forestillinger skal her nævnes en Ansøgning fra Slutningen af Året 1757 fra 4 fattige Bjergmænd fra Clausdal i Kurfyrstendømmet Hannover, som på Grund af Krigsurolighederne i Tyskland vilde begive sig til Norge for at få Arbejde ved de norske Bjergværker. Da de var fattige, bad de om Tilladelse til at foredrage deres Bjergmusik, hvilket Magistraten gav sin Tilslutning, da der tilmed ingen Skibslejlighed var før til Foråret. Kancelliet gav dem så Tilladelse til i 3 Måneder at opvarte med deres Bjergmusik, dog ikke ved Bryllupper eller Værtskaber til Forfang for den privilegerede Stadsmusikant. Bevillingen er imidlertid ikke bleven affordret, hvorfor de vel heller ikke har spillet⁴⁾.

¹⁾ Københavnske Posttidender 1769, $\frac{1}{5}$ og $\frac{5}{5}$.

²⁾ Hist. Tidsskr. 3. R. IV, 400.

³⁾ Sophie Magdalene, † 1770.

⁴⁾ Kbg. 1757 B, 220; Sjæll. Tegn. $\frac{0}{1}$ 1758.

1769 var der 3 venetianske Kunstnere, der gav Koncert, og én efterlignede alle Slags Fugles Sang. — Billetprisen var 3 Mark

Men der var stadig nogen Uvilje mod alle disse Forlystelser og Forevisninger. Magistraten hævder den ene Gang efter den anden, at de koster alt for meget; af samme Mening er Historikeren P. F. Suhm, der i sine Memoirer (Rigsarkivet) i Sommeren 1769 taler om de mange omrejsende Gøglere, som »vor Tids Letsindighed gav Lov til at spille så meget, de vilde og trække vore Penge bort«.

20 År senere udtrykker kgl. Konfessionarius Dr. Bastholm sig således i en Prædiken fra 1789:

»O, København! Dersom jeg skulde tale om dine Dårligheder, når skulde jeg da ophøre at tale! De koste dig din Formue, din Families Undergang, dine Børns forsømte Opdragelse, din Elterslægt[s] Forarmelse, hele Statens Ruin og dens Bekæmpelse hos vore Naboer. Vor Fattigdom og vore Lystigheder vandrer frem med lige Skridt; vore Lystigheder forårsager vor Fattigdom, og vor Fattigdom skjuler sig igen under vore Lystigheder, indtil Masken på engang falder fra, og Betlerne står tilbage«.

SMAASTYKKER.

14. Fordringsfulde Krigsfanger.

Under den store nordiske Krig blev en Del af de fangne svenske Soldater indkvarteret omkring hos Bønderne paa Sælland, hvor de skulde have deres Forplejning og deltage i Markarbejdet. Ogsaa Vartov Hospitals Gods fik sin Del af dem; men som det vil ses af efterfølgende Skrivelse fra Hospitalsforstanderen Philip Julius Kiildsen til de deputerede ved Sessionen over Landmilitzen, var Svenskerne ikke fornøjede hermed: de fandt ikke Kosten god nok og vilde ingenting bestille.

»Som en Del af de svenske Soldater, der ved Landmilitzen er sat, foregiver ikke at kan forrette Arbejde, som hos Bønderne her i Landet forefalder, mens vil derfor alene ligge paa Lægsmanden, at han skal føde hannem, og ikke vil tage sin Føde i Læget, naar det er uden Byen, hvor Lægsmanden bor, omendskønt det kan være næste By hos; mens beretter, at Underofficererne dem har befalet, ikke af Byen maa gaa: altsaa vil jeg ydmygst forespørge mig, om Soldaten ikke er pligtig i Læget at tage sin Ophold, naar han er paa Landet, og ikke alene stedse sig hos Lægsmanden opholde, helst Bønderne vil give dem det Arbejde at forrette, som de lettelig kan gøre. Thi skal de ligge Lægsmanden alene paa Byrde, er det hannem for besværligt; og skal de andre i Læget give Penge til Lægsmanden hannem for at føde, der de dog tilbyder at vil give Soldaten den Føde, som de selv

af spiser, omendskønt han ikke kan arbejde, vil det falde dem tungt Penge i disse Tider at forskaaffe. Herpaa ventes gunstig Resolution. Forbliver etc.

Københavns Hospital d. 7. Juli 1716.

P. I. Kiildsen.

Resolution.

Det er ej mindre end billigt, at Soldaten nyder sin Ophold af det ganske Læg og til den Ende faar begive sig til den Bonde i Læget, der ham vil skaffe Ophold og Arbejde, hvorudinden hverken Ober- eller Under-officerer bør være hinderlig.

Sessionen i København den 7. Juli Anno 1716.

(Raadstuearkivet: Vartov Hospitals vornede og stavnsbundne Bønder).

15. En Mindetavle.

I Huset paa Hjørnet af Gaasegade og Vandkunsten er indmuret en Mindetavle med Portrætmedaillon af Frederik III og følgende Indskrift:

Hyor dette Torv nu er, var i ældre Tider Stadens Grænse mod Kalveboderne. Her afslog københavnske Borgere og danske Studenter Natten mellem den 10. og 11. Febr. 1659 under Kong Frederik III Generalstormen paa København, da den svenske Konge Carl Gustav vilde erobre Danmark.

Indskriften er (efter »Nationaltidende« Febr. 1909) i sin Tid bekostet og opsat af Konservator Peter Herman Rasmussen, som ejede Huset og boede her fra 1853 til sin Død 1889.

H. W.

RETTELSER.

- S. 100 L. 2: Rafn, l. Ræff.
- 175 L. 19: offentlig, l. offentlige.
- 249 L. 17: 1857, l. 1757.
- 267 L. 15: Havnevæsenet, l. Havnevæsenets.
- 305 L. 4 f. n.: var, l. ved.
- 510, Note 3: Høg, l. Høy.
-

Til 4. Bd. S. 200, nederst, ønskes følgende Berigtigelse: Papegøjestangen stod dengang ved Nørrefællend; og kun én Eskadre (ved Fiskerhuset) afgav Salut.

H. D. L.

REGISTER

Aagaard, J. P., Lieutenant 32. Aaagesen, Niels, Købmand 300. — N., Regimentskvartermester 311. Abildgaard, Professor 529. Accise 261. Achen, Mathias Møller v. 465. Adeler, Kurt 408—09. Adler, Adolf, Bødker 100. — D. B. 390—95. — J., Læge 390—95. Admiralgaarden 204—06. Adolf, Krudtmester 464. Adersen, Jens, Møller 464. Agerskov, Jens Christensen 98, 99. Ahlefeldt, Carl, Greve 111. Albertz, Joh. Fr. 523—26. Alchenbrecht, Christen 473, 476. Algreen-Ussing, Generalprokurør 151. Almanakker 405, 413. Almindelig Hospital 135, 522. Altona 513. Amager 234, 242—43. Amalienborg 185, 397. Amberg, Hofagent 12, 13. Ammon, Johs. 531. Amon, Matros 166. Anchersen, Professor 108—09. Andersdatter, Karen 224, 467.	Andersen, Amtsforvalter 174, 179. — Esaias 226. Andreasen, A., Underkorporal 134. Sct. Annæ Kirkegaard 83. Sct. Annæplads 135. AntvorskovRytterdistrikt 276—82. Appelbyes Plads 252. Ardisson, Leonhard 530. Arnold, General 528, 539. Arresthuset 97. Arsenaløen 251. Artes, Spillemand 323. Arvesen, Peder, Kirkeværge 86—88, 399. Ascanius, Peter, Professor, 181, 188—201. Asiatisk Kompagni 251. Assens 363. Assistenshuset 121—22, 126. Assistenskirkegaarde 81—117. Augesen, Niels, Præst 235. Baadsmanskirkegaarden 82. Baadsmændenes Sygehus 94. Bache, Bedemand 318—19. Bagge, Mathias 418. Bagger, Politimester 29. »Bakken« paa Vesterbro 167. Ballerup Sogn 219, 470. Balling, Advokat 311.

- Baltzer, Feldbereder 475.
 Banca, Ø 310.
 Bang, Bertel Jørgensen 107. —
 O., Læge 36, 53.
 Barchager, Jens, Violon 353.
 Bardet, Auguste de 411.
 Barth, Chr. F., Oboist 379, 381.
 Bartholin, Caspar, Etatsraad 144,
 146. — Th. Eichel 311—12, 396.
 Baruch, M. V., Parykmager 498.
 Basballe, Konferensraad 102, 106.
 Basilisk 517.
 Bastholm, Konfessionarius 541.
 Bastian, Hans 418.
 Baumann, Joh. Heinr. 534—35.
 Baumgarten, Mekaniker 101.
 Becker, Fuldmægtig 64. — Gene-
 raldirektør 59, 60.
 Beckmann, S., Graver 128—29,
 138.
 Beckstedt, Detlev, Kapelmusikus
 341—43. — J. H., Stadsmusikant
 325—38, 343.
 Been, Jens, Stadsmusikant 354.
 Behrend, J., Bogtrykker 497.
 Belli, Johanni 79—80.
 Bendahl, Fredrik Christian 309—
 17, 396.
 Bentzen, Michael, Stadsmusikant
 352—65, 368—69.
 Berg, Andreas, Stadsmusikant
 335—44, 348, 399—400. — Axel,
 Arkitekt 271. — Christina 349.
 — Hans Hansen 92.
 Bergen 414—15, 523—24, 526, 528.
 Berger, C. J., Læge 100, 196.
 Berggreen, A. C., Kammager 497.
 Bernstorff, J. H. E. 511—12.
 Berregaard, Borgmester 121, 125.
 Bertelsen, Bartholomæus, Amt-
 mand 71. — L., Branddirektør
 170, 179.
 Berwald, Fredrik Adolf 346—48,
 351.
 Bevière, fransk Emigrant 18.
 Bielefeldt, Peter 472.
 Bille, Sv., Kasserer 247.
 Birch, Fr. Sneedorf 446.
 Bircherod, Jens, Biskop 401.
 Birck, Borgmester 282.
 Birkedal, Vilh., Præst 453.
 Birnbaum, Hans, Trompeter 364,
 378, 380.
 Bjelke, Henrik 410.
 Bjergby Sogn 277.
 Bjørn, Agent 252.
 Bjørnsen, Jørgen, Viceadmiral 405,
 430, 433. — Niels 2.
 Blaagaard 398.
 Blankensteiner, Johan Georg 176.
 Blasen, Vinstue 119.
 Blasen, Hans 118—26. — Niels
 Hansen 125.
 Bloch, Stadsfysikus 29.
 Bodenholfs Plads 251.
 Boer, Simon Fochs de 406.
 Bojesen, Ernst, Boghandler 498.
 Boldhus 212—13.
 Bolte, Vinhandler 535, 537.
 Bombelles, Ida 19.
 Boomvelt, Mikkell Cornelius 416.
 Borchs Kollegium 183.
 Borck, Jakob, Barbersvend 92.
 Bording, C. C. 531.
 Borgergade 84.
 Borgervæbning 358.
 Borre, Agent 12. — Underkorporal
 132.
 Borri, Guldsmager 297.
 Botaniske Haver 185, 187, 192,
 196.
 Brahe, Jørgen, Etatsraad 504. —
 Sofie 229.
 Brambilla, Kunstnerselskab 540.
 Brandenburger 422—23.
 Brandt, Johan Volf 418. — Tho-
 mas Frederik 419, 424.
 Braungarten, Johan Peter 354.

- Bredal, Erik Andersen, Præst 235.
- Brede 463, 466—70, 476.
- Breining, Kathrine Marie 376, 378, 388—89.
- Breitendich, Fr. Chr., Organist 399.
- Bremerholm 203—09, 213—15, 305, 307, 403, 426—28, 430—34.
- Bremerholms Kirke 152, 302.
- Brockenhuus, Stiftamtmand 348.
- Brorson, C. F. Præst 239, 438.
- Brun, Jørgen, Musikantersvend 345.
- Bruun, Enevold, Byfoged 144, 146.
— Johannes, Præst 319.
- Bryghuset 307.
- Bryllupspenge 339, 346, 348, 353, 355, 358, 371.
- Brünnich, Andreas, Portrætmaler 184. — Morten Thrane 184, 190, 197—201. — Peter, Historiemaler 16, 17.
- Bræmer, Johan Henrik, Øltapper 527.
- Brøndstrædes Hospital 97.
- Buchbinder, Hoboist 368—69.
- Buchwald, Balthasar, Professor 182—83. — Johannes, Professor 76.
- Burmeister & Wain 265.
- Bûlow, Ritmester 361. — Fr. Barnewitz v. 478.
- Bœchmann, Byfoged 311.
- Børgesen, Peder 105.
- Børnhuset 308, 505—09.
- Børnehusbroen 242, 260.
- Børsbroen 269.
- Børsen 242, 433.
- Børsgraven 264—65.
- Bøvling Len 467.
- Café Osborne 167. — Royal 539.
- Capion, Skuespildirektør 520—21.
- Capri, Ø i Stadsgraven 481—502.
- Carmiencke, Landskabsmaler 385.
- Carrel, Armand 395.
- Carretta, Bergami 531.
- Carstensen, Georg 382, 385—86, 482—83. — P., Underkorporal 134.
- Castenschiold, Grevenkop, Major 278.
- Cederfeld, de, Familie 71.
- Charlotte Amalie, Dronning 6, 329.
- Charlottenborg 165, 177, 181—201, 214.
- Christensen, Underkorporal 134.
— Økonomiforvalter 490, 495.
— Bertel, Mønstreskriver 413.
- Christiansen, Peder, Møller 474.
- Christine, Kristian IV.s Datter 226.
- Christoffersen, Poul. Hjulmand 98, 100—01.
- Clasen, Jessenius 12—16.
- Clausen, H. N., Professor 20-21, 387.
- Clement, Malermester 497.
- Cohen, Aaron, Rabbiner 435—36.
— Elieser 436.
- Cortz, Cathrine Margrethe 10.
- Cossel, P. N. v., Kammerjunker 190.
- da Costa, Jøde 191.
- Cracovitz, Joachim 89.
- Cramer (af de 32 Mænd) 157.
- Crell, Kancelliråd 364.
- Cremoneser-Violiner 72.
- Set. Croix 199.
- Czar Peter 66—69.
- Cøln, Martin v. 207.
- Dahl, J. P., Musiker 388.
- Dahlcrup, V., Etatsraad 269.
- Danneskjold-Laurvig, Admiral 443.
- Danske Kompagni 227, 230.
- Davidson, Jacob, Forfatter 380.
- Delden, Johan v. 214, 466—67, 469—70.

- Delfinstræde 211.
 Dellehaven 208—10, 212—13.
 »Den blaa Haand« 534. — Post 234. — Stud 24—25.
 Dencker, Wilken 84.
 Den forgyldte Stud 319.
 Den gamle Skydebane 319.
 Den grønne Hest 319.
 Den gule Hest 12, 164.
 De seks Søstre 242, 266.
 d'Estandau, David 86, 87, 92.
 Destillerhus i Rosenborg Have 220.
 Det bestandig borgerlige Selskab 364.
 Det forenede musikalske Selskab 352, 361—62.
 Detharding, Georg 185.
 Det harmoniske Selskab 367—68.
 Det hvide Lam 319.
 Det venskabelige Selskab 384.
 Detlefsen, Sigvard, Stadsmusikant 354.
 Diener, Johan Otto 191.
 Dinesen, Jørgen, Navigationsskole-direktør 416—24, 429.
 Dipo, Kapelmusikus 389.
 Dokken 251.
 Dokøen 251.
 Dragedukke 57.
 Dreyer, Andreas 418, 424.
 Drij, Gert v., Skomager 471.
 Dybe, Lars, Møller 319.
 Dybet 203—04, 206—07, 211.
 Dyrehave, den gamle 220—21, 224.
 Dyrehovedgaard 276.
 Dürkop, Heinrich 110.
 Dyssel, Arnold Chr. Amtmand 66.
 — Arnold Chr., Præst 67—68.
 — Christopher 67—69. — Johan Arndt 67. — Morten 66—71.
 — Henrik 68.
 Ebberød 230
 Ebelacher, Casper 225.
 Eche, Karl v. 464.
 Eckersberg, Arkitekt 385.
 Efterslægtsselskabets Gaard 93.
 Eggers, Proprietær 276.
 Ehlers, C., Landmaaler 172.
 Eichenberg, Joh. Carl v. 520—22, 527.
 Eilertsen, Søren 101—02.
 Eisenberg, Anna Eliasdatter 111.
 — Fredrik 110.
 »Elefanten« paa Vesterbro 319.
 Embedsskat 366, 508.
 Emdruplund 233.
 Emmichsen, Mogens 104.
 Enighedsborgen 359.
 Enkebølle, Forvalter 282
 Ernst, Politimester 144, 146, 326, 330—33. — Stadsbygmester 245.
 Esmarch, H. C., Kabinetssekretær 190.
 Essendrop, Augusta og Elisabeth 22.
 Ettersen, Johan 297, 472—73.
 Ewertsen, Carl Christopher, Bro-mand 246—49.
 Eydal, Knud Christensen 530—31.
 Eylertsen, Niels, Bromand 246.
 Fabricius, J. C., Professor 181, 195—97, 199—201. — Stads-fysikus 195.
 Fabritius' Plads 252.
 Falk, Notarius 158.
 Falkenskjold, Familie 66—71.
 Falkonergaarden 70.
 Farinagsvej 117.
 Fattigvæsenet 274—83, 503—15, 518, 523, 526, 528.
 Februarrevolutionen 390—95.
 Feddersen, P. V., Underkorporal 134.
 Feilding, Thomas 522.
 Fenger, C., Professor 31, 46—50, 53—55, 57, 238—39.

- Fick, Inger Margrethe 347.
 Fineke, Nikolaj, Brygger 8.
 Finke, Thomas 185.
 Fint, Kirkeværge 99.
 Firmenich, Konditor 372.
 Fiskerhuset 544.
 Fleischer, Esaias 228.
 Flensborg 339.
 Fleron, Guldsmed 497.
 Flindt, Politimester 158—59.
 Flora Danica 191, 196.
 Fold, Chr. 354.
 Foldsboegaard 354.
 »Foreningen« 369.
 Fonden ad Usus publicos 169.
 Forskål, Professor 190.
 Franke, Joh. Conrad 529—30.
 Frantz Henrik, Hertug 227.
 Fray, Nikolaj, Matros 480.
 Fredelund, Slagter 319.
 Frederik, Arveprins 77. — III 543.
 — IV 66—71, 164. — VII 157
 —59, 349. — VIII 441. — den
 Store 534—35.
 Frederiksberg 9. 12, 148—49, 153,
 175—76, 318—20, 340. — Allé
 161—80. — Slot 133, 135.
 Frederiksdal 475.
 Frederiksen, Madam, Kvaksalver-
 ske 48. — Kort, Møller 470. —
 P., Rekrut 134.
 Frederiksholm ved Kristianshavn
 252.
 Frederiksholmsbroen 269.
 Frederiksholms Kanal 244.
 Frederiks Hospital 90, 97, 195.
 Frederikslund 278.
 Friese, Æskefabrikant 497.
 »Friheden«, Tobaksfabrik 11, 13,
 16.
 Friis, Rottbøll, Professor 182, 194.
 Friman, Chr. Heiberg 25.
 From, Styrmand 309.
 Frost, Toldbetjent 53—55. —
 Christian, Stadsmusikant 355
 —56, 363—78, 380.
 Frue Kirke 150, 365, 373—75, 387.
 — Kirkegaard 96. — Skole 338,
 399.
 Frøhlich, Kapelmusikus 380.
 Fuglevad Mølle 225, 463—68,
 470, 474.
 Fuires, Henrik 185.
 Fuires Gaard 102. — Have 103,
 110.
 Funch, Oberstlieutenant 486. —
 Clemens, Overlærer 445. — Jo-
 han 223, 226.
 Fürst, H., Stolemager 497.
 Füssel, Stadsmusikant 374, 377—
 88. — Andreas, Mimiker 388.
 Gaasebryggergaarden 296.
 Gabel, Johan Jakob, Billardholder
 93.
 Gagelmand, Peiter 226, 230.
 Galathea, Korvet 130.
 Galge 2.
 Galgemøllen 13, 25.
 Galle, Lambert, Graver 462.
 Gammelholm 214.
 Gammelmont 94, 302—03.
 Gandløse Sogn 219.
 Gardergaarden 91.
 Garlin, Konditor 497.
 Garnisonshospitalet 135.
 Garnisons Kirke 152—53. — Kirke-
 gaard 82, 127—40.
 Gasmar, Antonius 474.
 Gavnø 504.
 Gedde, Ove 402.
 Geddes Kort 168.
 Gelliers, Peter de 421.
 Gensen, P. W., Postkontrollør 25.
 Gentofte 328, 474.
 Gercken, J. C., Landmaaler 172.
 Gerlach, Hoboist 370.
 Gerner, Lieutenant 249.

- Gersdorff, Stiftamtmand 165, 178.
 Giersing, N., Landøkonom 279.
 Giesemann, Professor 43, 45.
 Girardin, Emile, 395.
 Gjerlev Sogn 277, 283.
 Gjørup, Amtsforvalter 105.
 Glaciet, 132, 482—83, 500.
 Glaciholmen 319.
 Gock, Albert v. 301. — Johan v. 301.
 Godthaab 12.
 Gottwaldt, Johan Adolf 344.
 Goudchaux, fransk Finansminister 395.
 Graahede, Jens Pedersen 84.
 Grabow, Kønne Jochum 214.
 Gram, Professor 109.
 Gren, Ulrik 181.
 Grisi, italiensk Sangerinde 395.
 Grodtschilling, Bendix 503.
 Groess, Kristoffer, kgl. Bygmester 421.
 Grønnemann, C.W., Stadsmusikant 354.
 Grose, Organist 350.
 Grosserersocietetet 258.
 Groth, Frederik Christian 354.
 Grove, Gerhard 243.
 Grubbe, Sivert 221.
 Grunert, Poul Fr. 533.
 Grünemann, Musikant 347.
 Grynmoellen paa Kristianshavn 251.
 Grøndal 12.
 Grønlandske Handels Plads 251.
 Gude, Justitsraadinde 17. — Schoutbynacht 5.
 Guldberg, Direktør 488.
 Gyldenløve, Christian Ulrik 226. — Hans Ulrik 224. — Ulrik Christian 424—25.
 Gyldenspids, Tamburmajør 380.
 Gyldenstjerne, Jytte 467.
 Güntelberg, Cathrine 105.
 Gæthuset 144, 348.
 Gøglere 516—41.
 Gørding, Niels, Prokurator 97.
 Haandværkerliv 287—94.
 Hacquart, Filip 433.
 Haffner, Wenzel v. 238.
 Hagemann, P., Arkitekt 25—26.
 Hagen, v., Major 378.
 Hahns Bastion 299.
 Hald, Niels, Brændevinsbrænder 16.
 Halkier, P., Havnebygmester 259—64.
 Hallander, Stadshauptmand 358.
 Hallasch, Ferdinand 539.
 Halmtorvet 117.
 Hambros Plads 251.
 Hamm, D., Strømpevæver 444.
 Hammer, Lukas, Farver 297.
 Hammerich, Borgmester 377. — Kæmner 171, 180. — Johannes, Grosserer 20. — Fr., Professor 20—21.
 Hammond, Fredrik 97.
 Sct. Hans Hospital 278, 284.
 Sct. Hans Kirkegaard paa Vesterfælled 2.
 Hansen, Vinhandler 483—84. — A., Fotograf 497. — Christian, Øltapper 164, 173, 177—78. — F. F., Guldsmed 497. — Hans, Tilsynsmand i Rosenborg Have 226. — H. H., Stenhugger 139—40. — Hendrik, Underkøbmand 123. — Johannes, Violinbygger 72—74. — Knud, Tilsynsmand i Rosenborg Have 225, 467. — L., Underkorporal 134. — Lavrids, Køkkenskriver 221. — Mads, Møller 474. — Oluf, Møller 469. — Tyge, Lakaj 354.
 Harreskov, Niels Christian 176.

- Hartmann, Musiker 386.
 Hartwig, Johan, Musiker 337.
 Hauch, Hofmarskal 352—57, 364, 372, 378—81.
 Havnebygmestre 264.
 Havnen 241—71.
 Hay, Abraham de la 298, 472.
 Hedvig, Frederik II.s Datter 227.
 Heiberg, Johanne Louise 455.
 Hejninge 277—78.
 Helftwiedt, Carl 91.
 Helliggejstes Kirke 95, 325, 340, 365, 373—76, 477—79. — Kirkegaarde 96.
 Helligtrekongersaften 340.
 Helsingør 125, 323, 337, 350, 354, 363, 378, 506, 518—19.
 Heltzen, Bjergværksdirektør 198.
 Hemmershøj Sogn 276—77.
 Hempel, Catharina 532.
 Hennings, Betty, Skuespillerinde 498.
 Henningsen, Christoffer, Snedkermester 112.
 Henriksen, Niels, Kirkeværge 85.
 Herbach, Casper 230.
 Herdahl, V., Bogtrykker 490, 497.
 Herholdt, Professor 40.
 Herlufsholm 505.
 Hermansdatter, Gunde 325.
 Herstedøster Mølle 463, 470.
 Hertz, Henrik 21, 455.
 Hestemøllestræde 296.
 Hestetangs Mølle 463, 471.
 Hillebrand, Sophie Amalie 97.
 Hindholm 279.
 Hindsberg, Inger 30—34.
 Hindsøn, Hans, Skipper 203, 205.
 Hintze, F., Kommandersergent 133.
 Hintzler, Anders 475.
 Hiorth, Instrumentmager 365.
 Hjelte, C. P., Bogholder 279. — Niels Olsen, Kaptajn 309—11, 317.
 »Hjorten« i Vingaardstræde 119.
 Hjorth, Bjergværksdirektør 198.
 Hjortholms Mølle 463, 474—75.
 Hjorthøj, Borgmester 158.
 Hobe, J. W., Oberstlieutenant 90, 91.
 Hoffmann, Carl Frederik, Sergeant 378.
 Hogarth, engelsk Kunstner 535—36.
 Holberg, Ludvig 415.
 Holbæk 363,
 »Holbæk«, Gæstgivergaard 3.
 Holck, Greve 398. — Carl Philip, v. 109—10.
 Holm, Kaptajn 311. — C. P., Kirkecejer 283. — Georg Tycho, Professor 181, 189—90. — O. L., Boghandler 497. — Wulff Ottosen 166—69. — W. og J., Lieutenanter 437.
 Holmens Bro 207—08, 244—45, 258. — Kanal 144, 403, 430—34. — Kapellanbolig 206. — Kirke 83, 152, 209, 212—13, 335, 338, 340, 387, 402, 404, 433, 451—52, 480. — Kirkegaard 131. — gamle Kirkegaard 412, 433—34. — Kirkeskole 430. — Port (Laage) 403—04, 427, 430, 433—34.
 Holms Plads 252.
 Holst, Carl F., Skomager 497. — Niels Jensen, Destillerer 230.
 Holstein. Havnemester 247, 249. — Johan Friedrich v. 478. — J. L., Greve 182—83, 191.
 Holstein - Holsteinborg, Konseilspræsident 391.
 Hoppe, P. F., Stiftamtmand 238.
 Horn, Greve 4. — Gotlieb, Møller 319. — Jørgen, Musikantervend 345.
 Hornboldt, Willum v. 222.

Horrebow, Professor 182.
 Hotel d'Angleterre 382.
 Hovedvagten 145.
 Huitfeldt, Iver 411.
 Hummergade Nr. 6: 407. — Nr. 15: 407, 412—16, 420—21, 428—29. — Nr. 14: 420—21.
 Hunnæus, Sognefoged 179.
 Husen (Husum), Peter 223.
 Hvasleff, J. C., Fuldmægtig 311.
 Hveen 467.
 Hvidøre Mølle 463, 471, 475. — Kro 475.
 Hübner, Professor 198, 200.
 Hyllested 277—78.
 Hytten, v., Galanterihandler 334.
 Häusser, Generalbygmester 177.
 Højbaadsmandsstræde 210—11.
 Hørup, Graver 98.
 Høst, Andr. Fr., Boghandler 99.
 Høstmark, Murmester 11.
 Høtorvet 114, 116.

 Ilsen, Henrik 293.
 Ildebranden 1728: 121—23, 477—79. — 1795: 351.
 Isenberg, Herman 475.
 Islandske Kompagni 473.
 Italiensk Opera 76.
 Ivar Poulsens Boder 210—11.
 Iversen, I., Korporal 134.

 Jacobs, Martin, Møllebygger 299.
 Jacobsdatter, Anna, Jordemoder, se Larsen.
 Jacobsen, Kæmner 171, 180. — H. H., Stadsmusikant 348—52, 355, 357. — Henrich, Raadmand 398. — P. V., Forfatter 21—22.
 Jahn, Frederik, Stadsmusikant 325.
 Java 312.
 Jensen, Politibetjent 51—53. — Stadsmusikant 357. — Anders,

Soldat 139. — Christen, Stads-spillemand 324. — Johan Frederik, Musiker 354. — Mads, Møller 464, 474. — Oluf, Møller, 471. — Søren, Kammer-skriver 474. — Søren, Piano-fortefabrikant 73.
 Jermers Skanse 305—06.
 Jonas, Philip 522—23.
 Jonstrup Mølle 463, 470.
 Jork, Edvard, Musiker 389.
 Judicher, Admiral 4, 5, 327.
 Jul, Aksel Klavsen 409. — Jens, Admiral 411, 432. — Jens Frandsen 401. — Klavs 409. — Malte 467. — Niels, Staldkarl 123.
 Junge, Boye 99, 250.
 Justesen, Ludvig, Skipper 123.
 Jæger, Hans Adam 522.
 Jøder 435—37, 440, 442, 538—39.
 Jørgensen, Korporal 134.

 Kaas, Havnemester 247. — A., Guldsmed 497.
 Kalander mølle, 302—03.
 Kall, J. C., Professor 106.
 Kallundborg 354.
 »Kallundborg Herberg« 3.
 Kalte, Johan 103.
 Kalvehaven 1.
 Kammeratklubben 499.
 Kandestøbergangen 101, 106—07.
 Kapunstopperi 3—11, 170, 174, 319.
 Karl, Prins 6.
 Karolus, Joris 402.
 Kastelsgraven 130.
 Kastelsvej 130.
 Kastrup, Tobaksfabrikant 372.
 Kastrup Knæ 207.
 Kastruplund 501.
 Kasino 385—86.
 Kaus, Baltzer 471.

- Keck, Oboist 379—81.
 Kemper, Wilhelm 124.
 Keyper, Organist 376.
 Kieldsen, Hospitalforstander 542—43.
 Kiels Universitet 200.
 Kilde, Justitsraad 16—24. — Lorentz 18—22. — Louise 19—22.
 Kindertofte 277—78.
 Kirckhoff, Kammertjener 345. — Andreas 325. — Christian 344—48.
 Kirkegaardsfælleden 12.
 Kirkemusik 373—76. 387.
 Kirkerup Sogn 277, 279.
 Kirketerp (af de 32 Mænd) 157.
 Kirkmand, Mathias 302.
 »Kisten«, Pavillon paa Vesterbro 484.
 Kittler, Kapelmusikus 364.
 Kjellerup, Korporal 134.
 Kjærgaard, Byfoged i Kallundborg 97.
 Sct. Klarekloster 94, 300—02.
 Klasselotteri 515.
 Klaumann, Kaptajnlieutenant 521. — Niels, Mønstreskriver 428.
 Klein, Blomstermaler 385.
 Klokkehejen 110.
 Klædekompagniet 472, 474.
 Kløcker, Herman Lengerken 89, 90.
 Knardrup Mølle 463, 471.
 Knip, Hans, Raadmand 242.
 Knippelsbro 234, 241—71.
 Knoll, Johan, Musikantervend 345.
 Knoph, Hans Schierwing 311.
 Kouth, Stiftamtmand 171, 180.
 Koch, Kapelmusikus 380. — Anders, Møller 299, 305. — George Andreas, Hoboist 378.
 Koes, G. D. F., Bankdirektør 513.
 Kofod, Dr. theol. 375—76.
 Kolbye, M. B., Havnebygmester 264.
 Kolera 1853: 451.
 Kompagnihuset 324.
 Kongelige Kapel 386—89.
 Kongens Have paa Bremerholm 202—04, 206, 208, 212—15.
 Kongens Klub 359, 364.
 Kongens Nytorv 400.
 Kongsberg Sølvværk 197—99, 201, 531, 534.
 Konsumtionsskat 141—42.
 Konventhuset 92, 93.
 Kopulationsskat 141—54.
 Kordes, Dorthea 35.
 Kornerup, Dorthe Reinholdsdlatter 94.
 Krag, Kapelmusikus 364.
 Kramp, Arkitekt 385.
 Kratzenstein, C. G. Professor 181—84, 193—94.
 Krause, Klarinettist 378.
 Krautz, Hoboist 368.
 Krie, Sophie Cathrine 351.
 Kriegel, Hoboist 352.
 Krieger, Overlandbygmester 245.
 Krigergrave 127—40.
 Krigshospitalet 506—08.
 Kristian II, Kurfyrste af Sachsen 227. — IV 517. — VI 164. — VIII 74—76.
 Kristiansborg Slot 351.
 Kristianshavn 231—37, 241—71, 306—07, 327. — Infanterikaserne 135.
 Kristiansholm 251.
 Kristianssand 339, 405, 413.
 Kristiansstad 467—68, 474.
 Krog, Hans Georg, Kaptajn 311. — Jens, Kapelmusikus 379, 381.
 Kronprinsessekedes Kaserne 135.
 Kruck, Abraham 304.
 Krumhardt, Portner 496, 500.

- Kruse, Vibeke 214, 217, 222, 224.
 Krøpelin, Lucas Jakob 325.
 Krøyer, Herman Jensen, Byfoged 146.
 Krøyers Plads 251.
 Kunstnerkarneval 385—86.
 Kurrepind, Peter 327—28, 340.
 Kvaksalveri 27—65.
 Kvægpest 166.
 Kvæsthusgades Kaserne 135.
 Kysthospitalet paa Refsnæs 451.
 Købke, J. P., Ingeniørkaptajn 265.
 Køge 324, 364.
 König, David, Urtegaardsmand 224. — Johan Gerhardt 191
 Kønning, Hans, Urtegaardsmand 218, 224.
 Kønsberg, Niels 100.

 Laboratoriet paa Kristianshavn 252.
 Ladegaarden 219.
 Lademager, Søren 218.
 Lagrange, fransk Revolutionsmand 391.
 Laksestræde 210.
 Lamartine 392, 395.
 Landgreven, Kirkegaard 83—93, 95, 97, 98, 107.
 Landkadetakademiet 135.
 Lange, Bertel, Bygmester 225.
 Langebro 234, 244—45, 252, 254, 259—60.
 Langemarek, Kaptajnlieutenant 26.
 Larsen (af de 32 Mænd) 157. — Anna, Jordemoder 29—65, 238—40. — Elisabeth, Jordemoder 238. — L. C., Borgmester 382—86. — Poul, Gadekommissær 30. — Rasmus, Fiskebløder 239. — Søren, Brygger 84.
 Leegaard, Kaptajn 86, 87. — Kommandør 109.
 Lehmann, Ingeniørkaptajn 486—87.
 Lehn, Abraham 325.
 Lemming, Præst 317.
 Lemvinne, Pierre 528.
 Lenorado, Anthoni 528.
 Lente, Theodor 210.
 Lente-Adeler, F. C., Kammerherre 277.
 Lerche, Overkrigssekretær 342. — Vincens 87, 88. — Chr., General lieutenant 88, 89.
 Lersø Mark 221.
 Levin, J., Litterat 447.
 Lewetzowske Palæ 397.
 Licht, C., Krigsraad 498, 500.
 Lichtenberg i Sachsen 227, 230.
 Liisberg, Bering 215, 223.
 Lille norske Løve 364.
 Lind, Graver 99.
 Linde, Justitsraad, 193.
 Linden, Kirkegaard 101—09, 111.
 Lindorff, Fuldmægtig 437.
 Linedans 516—21, 528, 538.
 Lochmann, Sebastian 218.
 Lodberg, Professor 104.
 Lorenz, Valentin 415—16.
 Lotterier 352, 503—15.
 Louis Philip 392, 394.
 Lous, Lorens, Navigationsdirektør 419, 429.
 Lowzow, Stiftamtmand 278.
 Ludhans, Marie 221.
 Luftballoner 529—30.
 Lumbye, H. C., 382—86.
 Lund, Stadsfysikus 30, 33, 41, 48, 53, 64, 238. — Stadsmusikant 378. — Ferdinand 21. — Henriette 19, 22—23. — Jørgen Jensen, Brygger 106. — Petrea 17—18.
 Lundberg, Peder 114.
 Lundehuset 347.
 Lundforlund 277.

- Luxdorph, B. V. 194.
 Lycke, Søren, Superkargo 311.
 Lyegaard, Oluf 9.
 Lykkepotter 519.
 Lyne, Knud 311, 396—98.
 Lyngby, 225, 230. — Mølle 463, 474.
 Lüttichau, Hans Siegfred 227.
 Løngangen 297—98.
 Lønholdt, Blikkenslager 497.
 Lønporten 220.
 Løsehe, Naalemager 497.

 Maase, v. d., Kammerfrøken 64.
 Machold, Hattemager 497.
 Maddox, Linedanser 540.
 Madsdatter, Kirstine 226.
 Madsen, P. C., Korporal 134. — Søren, Maler 216.
 Magstræde 121.
 Malmø, Niels 204—05.
 Mammen, Snedkermester 497.
 Mandixen, Hans 119. — Mourids 119—20.
 Mansfeld, Grevinde af 229.
 Marrast, Armand 395.
 Mathiesen, Søren, Klokker 82.
 Mejer, Jakob 527.
 Melsing, Justitsraad 488, 494, 498.
 Metropolitanskolen 150—51.
 Meulengracht, Lavrens 469—70.
 Meyer, C. F., Sergeant 134. — Friedrich, Organist 319. — Gustavus, Søløjtnant 421. — Staf-fen 306.
 Meyers Minde 103.
 Meyner, Adolph 351.
 Mikkelsen, Anders, Møller 463. — Lorents, Maler 105—06. — Oluf, Møller 471.
 Mikkil Vibes Boder 303.
 Milde, Kapelmusikus 379, 381.
 Moltke, A. G., Overhofmarskal 184—86, 190—93, 344.
 Mondon, Violinist 329.
 Montaigu, Skuespildirektør 538.
 Morel, fransk Kunstner 537—38.
 Mortensen, L. P., Krigsraad 488—89.
 Mout, D., Kaptajn 528.
 Mozarts Klaver 388.
 Muhle, Stadskaptajn 333.
 Munk, Hans, Købmand 123, 125. — Kirstine 221—22, 226. — Peder, Rigsadmiral 204—06, 229.
 Musikforeningen 381.
 Mühlenstedt, Apoteker 529.
 Mühlensteth, Kommandørkaptajn 239.
 Müller, Henrik, Rentemester 305, 475. — Henrik Chr. 527.
 Mynster, Biskop 387. — Over-medikus 50.
 Münster, Balthasar, Provst 453.
 Møen, Henrik Julius 129—31.
 Møens Minde 130.
 Møllebækken 295—96.
 Møller, Etatsraad 17. — Raad-mand 377. — Niels, Violinist 354—55. — Rasmus, Rodeme-ster 319.
 Mønten 208.
 Mørck, Jørgen, Inspektør 319.

 Nam, Elleken 299.
 Nansen, Hans, den yngre 95.
 Natke, Christian 110.
 Natural- og Husholdningskabinet 181—201.
 Naumann, Kapelmester 380.
 Navigationsskole 401—34. — i Bergen 414—15.
 Neb, Mikkil 206—07.
 Neergaard, Hermania 23.
 Nellihegangen 145.
 Nelling, Christoffer 3—10, 21. — den yngre 10—11.
 Neubert, Mekanikus 531.

- Neumann, Krigsassessor 487.
 Niebuhr, Carsten 190—91.
 Nikolaj Kirke 83, 85, 95, 300, 311, 317, 325, 351, 398—99, 467, 479.
 Nielsen, A., Bogbindermester 287—94. — Anders, Byfoged 94. — Erik, Gartner 25. — H. P., Fjerhandler 497. — Peter, Forvalter ved Rosenborg Have 226. — Rasmus, Accisekontrollør 99, 100. — Th., Vaabenmester 133.
 Nissen, Etatsraadinde 388.
 Noet, Thomas 470.
 Norcross, John 4, 5.
 Nordrup 277—78, 282.
 Nordruplund 282—83.
 Numsen, General 116. — Overkrigssekretær 506.
 Nus, Diderik v., Skomager 471—72.
 Ny Artillerikaserne 135.
 Nyboder 82
 Nybro 208.
 Nybrogade 119, 122.
 Nybørs 242.
 Nye Boder paa Bremerholm, se Skipperboderne.
 Nyegaard, Niels, Præst 104.
 Nygaard, Poul, Vognmand 91.
 Nyholm 251.
 Nyholm, C., Nationalbankdirektør 383—86.
 Nymølle 464, 476.
 Næringsskat 366.
 Nærum 472.
 Nørager, Sæby S. 279.
 Nørager, Bødkermester 40. — Regimentsskriver 319—20.
 Nørrefælle 12, 117.
 Oberkamp, Peter 179.
 Odense 325, 345, 354, 357.
 Oeder, Professor 190—94, 196—98, 200—01.
 Ogelby, Peder, Kæmner 78—79.
 Olsen, Underkorporal 134. — Bernhard, Museumsdirektør 488. — Frans, Møller 468. — Lavrids, Møller 471. — P. O., Bogbinder 498.
 Olufsen, Major 486—87. — N., Konsumtionsforvalter 142.
 Onsdagsforeningen 499.
 Opfostringshuset 491, 510—15.
 Osten, A. S., v. d., Overpræsident 158, 523. — Jan van 252. — W. A. v. d. Gehejmerraad 89, 93.
 Ottesen, Christian, Musikanter-svend 345.
 Oxendorph, se Dinesen.
 Paludan-Müller, Fr. 447—48.
 Papegøjestangen 544.
 Papirmøllen 463, 471—75.
 Paulli, Læge 392—93.
 Pay, Søren 98.
 Paynck, Prokurator 36, 37.
 Payngk, Petrus Theodorik 228—30.
 Pedersen, Bo, Møller 464—65, — Hans, Raadstueskriver 468. — Henrik, Reberbaneskriver 407. — Lauritz, Raadstuetjener 78—79. — Peder, Borgmester 469. — Peder, Møller 471. — Vivi, Sangerinde 485.
 Pelt, Købmand 5.
 Pengekrisen 362—63, 365—66.
 Percin, Pierre 10—11.
 Pesten 1711: 81, 95, 328.
 Pesthuset 2, 13, 273, 275, 278, 285—86.
 Pesthusfælle 2.
 Pesthuskirkegaard 2.
 Pesthuspengene 272—86.
 Pestkirkegaarde 82—83.
 Petersen, C. F., Underkorporal 134. — Daniel, Blytækker 97, 98. — Egmont H., Bogtrykker

498. — H. P., Korporal 134.
 — Jochum, Slagter 319. — Rasmus, Restauratør 489. — V. F., Korporal 134.
- Petoletti, Theaterejer 382.
- Sct. Petri Kirke 365, 373—74. — Assistenskirkegaard 110—14. — Plejestiftelse 111—14.
- Petz, Jakob, Drejer 463.
- Pfeiff, Robert 311.
- Phønixpynten 265, 267.
- Piberbænk 323.
- Pihl, Ole Stockfleth 183—84, 189.
- Pilemølle 463, 471.
- Platanvejen 176.
- Plessen, Scheel, Gehejmerraad 318.
- Ploug, Carl 140.
- Politiretten 155—60.
- Pop, Hans 468.
- Post, Johan, Møntmester 302.
- Poul Fechtels Stiftelse 94, 97, 98.
- Pramlauget 14.
- Prigge, Jakob 324.
- Prinsensbro 245.
- Privatbanken 266.
- Proviantgaarden 423.
- »Pæretæet« i Nybrogade 118—26.
- Qvandt, Jakob Johannes 7.
- Qvist, Johan Martin, Murmester 176. — Jørgen 533.
- Raadhuset 159—60.
- Raavad 473, 476.
- Raff, A., Borgmester 100, 544 (ikke Ræff).
- Rahbek, Kammerraad 311, 396—98. — Knud Lyne 396—98.
- Ramus, Melchior 416.
- Rantzau, Baron 5. — W., Vise-digter 484—85.
- Rasmussen, Andreas, Brygger 2. — Jens, Brygger 399. — Jens, Kirkeværge 91. — Lars, Øltap-per 170. — P., Sygesergent 133. — Peter Hermann, Konservator 543.
- Rasphuset 504—05.
- Ratchen, Politimester 146.
- Rauch, Violon 350—51, 353.
- Ravensberg, Albert 301.
- Recke, Adolf 488.
- Reedtz, Major 97.
- Reenberg, Chr. Pedersen, Kapellan 88. — Morten, Præst 95—97.
- Regenfuss, Kobberstikker 190.
- Reichou, J. E. v. 478.
- Rendebane 213.
- Resen, Peder, Præsident 274.
- Reventlov, Conrad, Greve 143.
- Ribe 363.
- Ridderlige Akademi 419—20, 423, 429.
- Rosenaen 1.
- Rosenborg 212. — Have 214—30, 372.
- Rosenkrantz, Holger 226.
- Rosenmeier, Henrik 226, 466—68, 470, 475.
- Roskilde 344, 354.
- Rostock, Anders, Præst 104.
- Rotschild 392.
- Runkell, Maria 326, 337.
- Rundetaarn 422.
- Rungsted Kro 5.
- Rustkammer 205, 301—02.
- Ruus, Jens Christensen 109.
- Rytter, Torbjørn 411.
- Ræhs, Martin, Fløjtenist 344—45.
- Rødebro 119. — paa Kristians-havn 242.
- Røgind, Julius, Adjunkt 445—46.
- Rømer, Ole 415—16.
- Sahlgreen, Kapelmusikus 73.
- Salomon, Portrætmaler 385.
- Saltkompagniet 475.
- Saltværk paa Kristianshavn 252.

- Samson, Simon, Jøde 123.
 Sandager, Anders, Præst 104.
 Sandersen, Niels, Plattenslager 304.
 Sandgaard, Frederikke Kathrine 376.
 «Sans Souci» paa Frederiksberg 23.
 Sarger, Frantz 528.
 Sarti, Joseph 343.
 Saur, Hans 470. — Thomas, Kræmmer 478.
 Saxtorph, Professor 30, 37, 39, 51, 52, 59, 239.
 Schade, Bartram 354.
 Schall, Kapelmester 378.
 Schandrup, Anna, Jordemoder, se Larsen.
 Scheel, Stadsfysikus 30. — Johan, Skrædderm. 238.
 Scheffer, Emanuel 325.
 Scheller, Carl, Stenhugger 140.
 Schierbech, Jens Nielsen 105.
 Schiydtz, Peder, Organist 354.
 Schiønning, Christian, Admiralitetsassessor 428.
 Schiøtt, Balthasar, Raadmand 277.
 Schlegel, Stadskonduktør 172.
 Schmalkalden, Hans v. 226, 474—75.
 Schmidden, Stadsmusikant 380.
 Schmidt, Anthoni, Brygger 86, 90. — Chr., Brændevinskarl 92. — Gustavus 90, 91, 93. — Nikolaj, Kapelmusikus 341, 343—45, 347—48.
 Schneider, Agent 12.
 Schnell, Restauratør 498. — Stig, Kaptajn 498.
 Schou, Maren 440.
 Schousbo, Præst 140.
 Schreiber, B. Ph., Stadsmusikant 344—45, 347—49, 363. — Gottfried, Kapelmusikus 341, 345.
 Schulenburg, Grev v. 368, 370.
 Schulinske Gaard 93.
 Schultz, Joh. Fr., Bogtrykker 171, 174—76, 179—80.
 Schumacher, Professor 31, 34.
 Schwartz, Bogbinder 498. — Thora, Sangerinde 498.
 Schwartzlose, Marie Magdalene 388—89.
 Schwarzkopf, Regimentskirurg 35—36, 38, 57, 58.
 Schæffer, Borgmester 377.
 Sebald, Dominicus 535.
 Sechmann, Johannes, Mønstrekommissarius 428.
 Sedlacek, Kapelmusikus 364—65.
 Segelbath, Joachim 164—67, 173—74, 177.
 Sehested, Admiral 5, 6. — Hannibal 226. — Malte 229.
 Semb, Johan, Ingeniør 241.
 Severin, Jakob 398, 509—10.
 Silkevæveri 469.
 Simonsen, Kammersanger 323. — Kapelmusikus 323.
 Sinbrød 472.
 Sinding, Forvalter 497.
 Skammelsen, Jesper, Vinskænk 296.
 Skinkel, Johan 408.
 Skipman, Eberhard 324.
 Skipperboderne 206, 208—09, 212, 405—07, 421, 430.
 Skippergade 210—12.
 Skvaldergaarden 211, 403, 433.
 Skydebanen 148, 348.
 Skydeselskabet 78—79, 227.
 Skøjteløbning 130, 502.
 Slagelse 322.
 Slangerup 120.
 Slesvig 345—46, 348.
 Sletten, Fiskerleje 448.
 Sludstrup 277.
 Slukefter, Pavillon paa Vesterbro 484—85.

- Smed, Emanuel 296.
 Smith, Barber 91. — C. W. 446.
 — Peder, Fyrbøder 126.
 Smøreboderne 102.
 Societeten 499.
 Sofie Hedevig, Prinsesse 6, 478.
 Sohnwaldt, Værtshusholder 319.
 Soldins Stiftelse 44.
 Solitude 352.
 Sommer, Hans Sørensen 529.
 Sommersted, Hans 319.
 Sommertheater 359.
 Sontag, Musiker 386.
 Sophie Frederikke, Prinsesse 351, 354.
 Sophie Magdalene, Dronning 540.
 Sorø Akademi 282.
 »Sorø Kloster« paa Vesterbro 1—3, 7.
 Span, Henrik, Admiral 151, 419, 430—33.
 Spangenberg 207.
 Sperling, Otto 217.
 Spitsbergen 410.
 Sponneck, Greve 145.
 Staaby Mølle, se Stampen.
 Stadsmusikanten 321—89, 399, 540.
 »Stadt Hamborg« paa Vesterbro 9, 25.
 Stafrosky, Phocas 468.
 Staldgaarden 205.
 Stampe, Henrik 194.
 Stampen 464, 473.
 Stavin, Peder Christensen 246.
 Stein, Overkirurg 239. — Carsten Ludvig 240.
 Steinfeldt, Sergent 133—34.
 Stemmann, P. C., Kammerherre 278—81.
 Stenhuggergaarden 225, 467.
 Stenvinkel, Hans 413.
 Stockmølle, se Stampen.
 Stolpe, Niels 84.
 Store nordiske Krig 542.
 Stormbroen 245, 250.
 Storp, Borgmester 158.
 Strandmøllen 472.
 Strauss, Ingeniør 268—69.
 Stubbemøllen 463, 473—74, 476 (se Stampen).
 Struensee, Kabinetsminister 197—98. — Justitsraad 198.
 Strøm, Læge, 33, 53.
 Studevænget 12.
 Stærke Mands Have 521, 538.
 Suhm, P. F. 541.
 Sundblad, Anders 97.
 Svahe, Nikolaj, Møntmester 302.
 Svane, Grevinde 99. — Peder 119—20.
 Svendborg 323, 445, 449.
 Svendsen, Anton, Koncertmester 74.
 Svitzer, Dr. med. 238. — Gros-serer 26.
 Synagoge 103, 435, 441.
 Syvstjernen paa Vesterbro 170—76, 319.
 Søderstrøm, G. M., Korporal 134
 Søerne 144.
 Søetatens Musikskole 357, 361, 371.
 Søgaard, Agent 12.
 Søkortarkivet 434.
 Søllerød 468, 474.
 Sølling, Hans Knudsen 3, 119.
 Sølvgades Kaserne 91, 135.
 Sønderborg 339.
 Sønderup 277—78, 282.
 Søofficerskolen 401—34.
 Sørbymagle 277.
 Sørensen, Jens, Søkortdirektør 416.
 Taarnmænd 324.
 Tallotteriet 14, 15, 513, 515.
 Teglgaarden 462.
 Tegner. Hans, Kunstmaler 485.

- Tersløsegaard 282.
 Thabeck, Peder, Skriver 124.
 Thal, Professor 49, 51.
 Thausen, Traktør 361.
 Theatret 341—42, 348, 521, 523, 526, 540.
 Therkelsen, Gothard, Kapellan 88.
 Thomsen, Madam, Barbersenke 92.
 — Jul., Professor 265.
 Thornam, Aug., Forfatter 437. — P. F., Kasserer 437.
 Thorvaldsen 23.
 Thott, Anne Helvig 504.
 Thrane, Tivolidirektør 489. — Carl, Forfatter 379. — Hans Rasmussen 25.
 Thude, Underkorporal 132.
 Thune, Jens, Graver 86, 88, 90, 92.
 Thurnes, Melchior 303.
 Thymer, Staks v. 212.
 Thymer Plejestiftelse 111.
 Tingjællinge 277—78.
 Tivoli 382—85, 481—502.
 Tivoliøen 481—88.
 Tobaksplantager 12, 13, 117, 319.
 Tofte, Kapelmusikus 74.
 Toldboden 308.
 Tommerup, Knud, Præst 477.
 Tønning, Henrik 76—78.
 To og tredive Mænd 12, 155—60, 509.
 Tordenskjold 5.
 Torsætter, Lars Ammundsen 531.
 Trane, Morten 119. — Rasmus 108.
 Trinitatis Kirke 82, 365, 373—74.
 — Assistenskirkegaard 108—10.
 Troelstrup 139.
 Trommesalen 319.
 Trøjborg i Rosenborg Have 217.
 Tunberg, Elias 94.
 Tuxen, Notarius publicus 99, 100.
 Tychsen, Martin, Musikanterstvend 355.
 Typografernes Sangforening 491.
 Tyrekampe 527.
 Tyske Plads 252.
 Tænkende Hest 527—28.
 Tøjhushavnen 306.
 Tømmermestrenes Laugshus 103.
 Tømmerpladserne 500.
 Tønder, Stabskirurg 49, 56. — Christen Hansen 2. — Jakob Sørensen, Møller 464, 466.
 Ubelacher, Casper 225.
 Udstillingen 1888: 500.
 Ulkegade 210.
 Ulrik, Hertug 228—29.
 Universitetet 181—201, 326, 328, 331, 335, 339.
 Urne, Ejler 467.
 Vaabenbrødreselskabet 131.
 Vaccination 511.
 Vaisenhuset 477. — Kirkegaard 114—17.
 Valby 490.
 Valbylille Mølle 463, 471.
 Valdemar Christian, Greve 222, 226.
 Valdemarsgade 23—26.
 Valentin, Sofie, Sangerinde 484.
 Valkendorfs Kollegium 110—11.
 Vallø 166.
 Walsøe, Andreas 170, 174, 179, 319.
 Wandel, Snedkermester 497. — Urtekræmmer 497.
 Vandel, Bagge 402—07, 411—15, 418, 430. — Jens 413.
 Vandkunsten 295—300, 305, 404, 472, 543.
 Vandkunst i Rosenborg Have 212, 220—21.
 Vandmøllestræde 296.
 Vandmølletaarnet 295, 299.

Varbjerg, Morten Børgesen 94.
 Warburg, Slægt 435—61. — Aaron
 Leb 437—39, 441, 444. — Chri-
 stian Arenholdt 440, 444, 454
 —61. — Edvard, Skibsfører
 440, 445. — Emil, Præst 440,
 445—50. — Harald Hans Valde-
 mar 440, 445. — Juda Leb 435
 —37, 442—44. — Ludvig, Præst
 440, 445—54. — Ludwig Chri-
 stian 437, 439—40, 444.
 Vartov 111, 542—43. — Kirke-
 gaard 114—17.
 Vedbæk 473.
 Wedel-Jarlsberg, Baron 359.
 Wegener, Hofintendant 170.
 Weidemann, Jakob 319.
 Weiersløff, Heinrich 311.
 Weikert, W., Guldsmed 497.
 Weile, S., Traktør 539.
 Vejerhuset 121.
 Vejgaard, Graver 98, 99.
 Vemmetofte 478—79.
 Werner, Mobelhandler 58.
 Wesel, Moses 437.
 Wessels Minde 491.
 Wessely, Joseph Moses 437, 442
 —44. — Rebekka 437.
 Vesterbro 17—18, 161—80, 318
 —20, 340, 382.
 Vesterfælled 1, 2, 12, 16, 24, 26.
 Vestesen, Søren, Kancelliforvalter
 84, 433.
 Vestindisk Kompagni 252.
 Vestindisk-guineisk Kompagni
 252.
 Vette (af de 32 Mænd) 157—58.
 Wibe, Mikkel 203, 205, 303.
 Vibenshus 327—28.
 Wiblitz, Markus 221, 224—26.
 Viborg Snapsting 519.
 Wick, Joh. v. 404.
 Wiger, Niels Jakobsen 103, 105.
 Wildersgades Kaserne 135.

Wilders Plads 251.
 Villads, Caspar, Overgraver 114.
 Willerup, F. F., Billedskærer 262.
 Willum, Johan de 469.
 Willum Fuirens Gang 102.
 Vinderød Sogn 277.
 Vinding, Poul, Professor 103—04.
 Winsløw, Professor 34.
 Winstrup, Peder, Biskop 111.
 Winterfeldt, Holck 378.
 Winther, C. M., Arkivar 279.
 Wismar, Peter Bertelsen 94.
 Wismar, Kirkegaard 94—101.
 Wismargangen 94.
 With, Jesper, Kaptajn 311.
 Wium, Henrik 169.
 Vodrofgaard 82.
 Woge, Reinhard 125—26.
 Wognsen, Nikolaj 10.
 Vogth, Henrik 108.
 Voigt, Slotsforvalter 167.
 Wolf, Jens Lauridsen, Boghandler
 273—74, 280, 284.
 Vor Frelses Kirke 232, 327, 340,
 343, 511.
 Worm, Christen, Biskop 479. —
 Niels, Prokurator 97. — Ole
 516.
 Voss, Forvalter 279.
 Wulffram, Melchior 222.
 Vægterskat 175.
 Værnedamsvejen 161—80.
 Wøldike, Fr., Boghandler 498.
 Wørishøffer, General 486.
 Ytrecht, Knud Christian 311.
 Zacharias, Jomfru 56.
 Zeyer, Violon 350—51, 353.
 Ziegenbalk, Professor 182.
 Ziemer, Thomas, Kræmmer 478.
 Zieten, v., General 535.
 Zoega, Johan 181.
 Zuiker, Joh. Jac. 522.

Øhlenschläger, Organist 318--20.	Østerfællød 134—35.
Øhlenschlægersgade 1, 24.	Østergaard 202.
Ørholm 463, 468, 475--76.	Øster Risør 354.
Ortz. Grevinde 99, 100.	Østersøisk Kompagni 14.
Østerby, Hans Jensen 138.	
